

UNIwersYTET SZCZECIŃSKI
WYDZIAŁ PRAWA I ADMINISTRACJI

mgr Anna Leśnik

Wina rozkładu pożycia małżeńskiego
w postępowaniu rozwodowym

Rozprawa doktorska
przygotowana pod kierunkiem promotora
dr hab. Krzysztofa Wesołowskiego, prof. US
i promotora pomocniczego
dr Doroty Ambrożuk – Wesołowskiej

Szczecin 2024

OŚWIADCZENIE DOKTORANTA

Oświadczam, że moja praca pt.: „Wina rozkładu pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym”:

- a. została napisana przeze mnie samodzielnie,
- b. nie narusza praw autorskich w rozumieniu ustawy z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. 2022 r., poz. 2509) oraz dóbr osobistych chronionych prawem,
- c. nie zawiera danych i informacji, które uzyskałem/ uzyskałam w sposób niedozwolony,
- d. nie była podstawą nadania tytułu naukowego lub zawodowego ani mnie, ani innej osobie.

Ponadto oświadczam, że treść pracy przedstawionej przeze mnie do obrony, zawarta na przekazanym nośniku elektronicznym, jest identyczna z jej wersją drukowaną.

Szczecin, dn.

.....

podpis doktoranta

OŚWIADCZENIE

Wyrażam zgodę/~~nie wyrażam zgody~~ na udostępnienie mojej pracy doktorskiej pt.: „Wina rozkładu pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym”.

Szczecin, dn.

.....

podpis doktoranta

OŚWIADCZENIE

Akceptuję ostateczną wersję pracy.

Szczecin, dn.

.....

podpis promotora

Spis treści

Wykaz skrótów.....	9
Wprowadzenie	13
Rozdział 1. Rozwód w powojennym prawie polskim	21
1.1. Projekt prawa małżeńskiego z dnia 28 maja 1929 r.....	21
1.2. Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie	26
1.3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny	38
Rozdział 2. Rozkład pożycia małżeńskiego, jako przesłanka rozwodu w ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy	55
2.1. Pozytywna przesłanka rozwodu.....	55
2.1.1. Zagadnienia ogólne.....	55
2.1.2. Pojęcie „zupełnego i trwałego rozkładu pożycia”	58
2.1.3. Przyczyny rozkładu pożycia	79
2.2. Negatywne przesłanki rozwodu	84
2.2.1. Uwagi ogólne.....	84
2.2.2. Sprzeczność rozwodu z dobrem wspólnych małoletnich dzieci	85
2.2.3. Sprzeczność rozwodu z zasadami współżycia społecznego	91
2.2.4. Niedopuszczalność rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego.....	98
Rozdział 3. Przesłanki rozwodu w wybranych współczesnych systemach prawnych państw obcych	112
3.1. Uwagi ogólne	112
3.2. Rozwód w wybranych ustawodawstwach państw obcych.....	129
3.2.1. Anglia i Walia.....	129
3.2.2. Belgia.....	130
3.2.3. Czechy	131
3.2.4. Estonia	133
3.2.5. Finlandia	134
3.2.6. Francja	135
3.2.7. Hiszpania	137
3.2.8. Kolumbia	143

3.2.9. Niemcy.....	144
3.2.10. Malta.....	146
3.2.11. Portugalia.....	148
3.2.12. Rumunia.....	150
3.2.13. Ukraina	152
3.3. Wnioski.....	154
Rozdział 4. Pojęcie winy w wybranych podstawowych gałęziach prawa	156
4.1. Wprowadzenie	156
4.2. Wina w prawie karnym	158
4.2.1. Kształtowanie się winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej.....	158
4.2.2. Rozumienie winy w prawie karnym	161
4.2.3. Teorie winy w prawie karnym.....	164
4.2.4. Przesłanki przypisania winy w prawie karnym	168
4.3. Wina w prawie cywilnym (w ogólności)	175
4.4. Wina w prawie cywilnym i karnym (problematyka jedności pojęcia)	183
4.5. Rozumienie winy w prawie rodzinnym (rozwodowym)	191
Rozdział 5. Najbardziej typowe zawinione oraz niezawinione przesłanki rozkładu pożycia małżeńskiego w świetle orzecznictwa	219
5.1. Uwagi ogólne	219
5.2. Zawinione przyczyny rozkładu pożycia	224
5.2.1. Agresja (przemoc)	224
5.2.2. Alkoholizm (uzależnienie od alkoholu)	237
5.2.3. Groźba	240
5.2.4. Nieetyczne postępowanie	240
5.2.5. Niegospodarność	249
5.2.6. Nieróbstwo.....	250
5.2.7. Niewierność (zdrada fizyczna, zdrada emocjonalna)	252
5.2.8. Odmowa współżycia płciowego	268
5.2.9. Nieporozumienia na tle seksualnym.....	271

5.2.10. Odmowa wzajemnej pomocy	271
5.2.11. Opuszczenie współmałżonka.....	275
5.2.12. Uzależnienie od Internetu lub gier komputerowych.....	278
5.2.13. Zaniedbywanie rodziny	279
5.2.14. Zaniedbywanie współmałżonka	280
5.2.15. Zły stosunek do rodziny małżonka	281
5.3. Niezawinione przyczyny rozkładu pożycia	283
5.3.1. Choroba	283
5.3.2. Choroba psychiczna.....	288
5.3.3. Niedobór seksualny	291
5.3.4. Różnica charakterów i umysłowości	293
5.4. Przyczyny, które mogą być zawinione lub niezawinione	296
5.4.1. Bezpłodność.....	296
5.4.2. Niewłaściwe zachowanie się rodziny współmałżonka	297
5.4.3. Różnica światopoglądów	298
5.4.4. Znaczna różnica wieku	301
5.4.5. Wady oświadczenia woli	303
Rozdział 6. Orzekanie o winie rozkładu pożycia w prawie polskim	306
6.1. Rozstrzyganie o winie.....	306
6.2. Zaniechanie orzekania o winie.....	316
6.3. Zagadnienia szczegółowe	324
6.4. Przebaczenie w prawie rozwodowym.....	337
Rozdział 7. Skutki rozwodu ze względu na winę	343
7.1. Skutki orzeczenia o winie dla obowiązku alimentacyjnego pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami.....	343
7.1.1. Zwyczajny obowiązek alimentacyjny po rozwodzie (art. 60 § 1 k.r.o.).....	359
7.1.2. „Rozszerzony” obowiązek alimentacyjny po rozwodzie (art. 60 § 2 k.r.o.) ..	367
7.2. Znaczenie rozstrzygnięcia w przedmiocie winy dla postępowania o podział majątku wspólnego (ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym)	375

7.3. Znaczenie rozstrzygnięcia w przedmiocie winy i żądania rozwodu dla orzeczenia o kosztach procesu	384
7.4. Skutki moralne (emocjonalne) orzeczenia o winie rozkładu pożycia	388
Rozdział 8. Badanie praktyk orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego metodą sondażu diagnostycznego.....	391
8.1. Metodologia badania.....	391
8.1.1. Problemy, hipotezy i cele badawcze.....	391
8.1.2. Metody i techniki badawcze	395
8.1.3. Dobór i realizacja próby	398
8.2. Wyniki badań ankietowych.....	401
8.2.1. Zawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego w ocenie sędziów sądów okręgowych	401
8.2.2. Zmiany w praktykach orzekania o winie w sprawach rozwodowych w opinii sędziów	410
8.2.3. Żądanie ustalenia wyłącznej winy w sprawach rozwodowych ze względu na płeć	414
8.2.4. Analiza praktyk orzekania o wyłącznej winie w sprawach rozwodowych	418
8.3. Podsumowanie: główne wnioski z badań ankietowych.....	429
Wnioski końcowe i postulaty <i>de lege ferenda</i>	433
Wykaz literatury.....	445
Wykaz orzecznictwa	462
Streszczenie.....	481
Summary	486
Kwestionariusz badania ankietowego.....	492

Wykaz skrótów

1. Akty prawne

BGB – Kodeks cywilny niemiecki z 1896 r. *Bürgerliches Gesetzbuch*

hiszp. ustawa rozwodowa z 1932 r. – ustawa z dnia 2 marca 1932 r. o rozwodach (*La ley de Divorcio 2 de marzo de 1932*)

k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2023 r., poz. 1610)

k.r.o. – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2809)

k.c. belg. – Kodeks cywilny belgijski (*Burgerlijk Wetboek*)

k.c. czes. – Kodeks cywilny czeski z 22.03.2012 r. (*Zákon občanský zákoník* z dnia 22 marca 2012 r., Zákon č. 89/2012 Sb.)

k.c. franc. – Kodeks cywilny francuski z 21.03.1804 r. (*Code Napoléon, Code civil des Français*)

k.c. hiszp. – Królewski Dekret z dnia 24 lipca 1889 r. – Kodeks cywilny (*Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil*)

k.c. kolumb. – Kodeks cywilny kolumbijski (*Ley 57 de 1887, Código Civil*)

k.c. port. – Kodeks cywilny portugalski z dnia 25 listopada 1966 r. (*Código Civil*)

k.c. rum. – Kodeks cywilny rumuński z dnia 17 lipca 2009 r. (*Codul civil*)

k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 17)

Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483, ze zm.)

k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1550)

k.p.c. z 1930 r. – Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 1930 r. Nr 83, poz. 651, ze zm.).

k.p.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 37)

k.p.r. est. – Estoński kodeks prawa rodzinnego z dnia 18 listopada 2009 r., (*Perekonnaseadus/Family Law Act*)

k.r. – ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz. U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308, ze zm.).

k.r. Ukrainy – ustawa z dnia 10 stycznia 2002 r. – Kodeks rodzinny Ukrainy (*Сімейний Кодекс України*)

k.r.o. – ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 2809)

pr. małż./p.m. – Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz. U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270)

przep.wprow.pr.małż. – Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie (Dz. U. z 1945 r. Nr 48, poz. 271)

2. Orzecznictwo

Wytyczne SN z 1952 r. – uchwała całej Izby Cywilnej SN z 26.04.1952 r., C 798/51, zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania art. 30 k.r., OSN(C) 1952/1/1¹.

Wytyczne SN z 1955 r. – uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości o praktyki sądowe w zakresie stosowania art. 29 k.r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46.

Wytyczne SN z 1968 r. – uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów art.56 oraz art. 58 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, III CZP 70/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 77.

Zalecenia kierunkowe z 1976 r. – uchwała całej Izby Cywilnej SN z 09.06.1976 r., zawierająca zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożenia ochrony rodziny,. III CZP 46/75, OSNC 1976/9/184, z. 5.

Wytyczne SN z 1987 r. – uchwała całej Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z 16.12.1987 r., zawierająca wytyczne w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawach o alimenty, III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

3. Organy

NSA – Naczelny Sąd Administracyjny

RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich

SA – sąd apelacyjny

SN – Sąd Najwyższy

¹ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to „C. Prez 798/51”.

SN (7) – Sąd Najwyższy w składzie siedmiu sędziów

SO – sąd okręgowy

TK – Trybunał Konstytucyjny

4. Czasopisma i publikatory

DPP – Demokratyczny Przegląd Prawniczy

Dz.U. – Dziennik Ustaw

GSP – Gdańskie Studia Prawnicze

MoP – Monitor Prawniczy

NP – Nowe Prawo

OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych

OSAB – Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej

OSN – Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego

OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna; Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenia Izby Cywilnej (w latach 1933–1952), Orzecznictwo Sądu Najwyższego (w latach 1953–1961: Izby Cywilnej i Izby Karnej, w roku 1962: Izby Cywilnej, w latach 1963–1981: Izby Cywilnej oraz Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, w latach 1982–1989: Izby Cywilnej i Administracyjnej oraz Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, w latach 1990–1994: Izby Cywilnej oraz Izby Administracyjnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, w 1995 roku: Izby Cywilnej

OSNC-ZD – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy

OSNCK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna i Izba Karna

OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa

OSNPG – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Biuletyn Prokuratury Generalnej

OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich

OSPiKA – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych

OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego

OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A

Pal. – Palestra

PiP – Państwo i Prawo

PN – Przegląd Notarialny

Pr.Dział. – Prawo w Działaniu

Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo

PS/Prz. Sąd. – Przegląd Sądowy

RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny

SP – Studia Prawnicze

5. Inne skróty

art. – artykuł

cz. – część

itd. – i tak dalej

lit. – litera

m.in. – między innymi

n. – następny (-a, -e)

nb – numer boczny

niepubl. – niepublikowany (-a, -e)

np. – na przykład

nr – numer

pkt – punkt

por. – porównaj

poz. – pozycja

pt. – pod tytułem

r. – rok

red. – redakcja

rozdz. – rozdział

s. – strona

t. – tom

t.j. – tekst jednolity

tj. – to jest

tzn. – to znaczy

tzw. – tak zwana (-e, -y)

ust. – ustęp

w zw. – w związku

z – zeszyt

zd. – zdanie

ze zm. – ze zmianami

zob. – zobacz

Wprowadzenie

„Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” (Art. 18 Konstytucji RP²)³

Problematyka rozvodu była wielokrotnie przedmiotem zainteresowania badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe – prawników, socjologów, teologów, pedagogów, jak również psychologów. Jest tak niewątpliwie dlatego, że zagadnienia trwałości, a także rozpadu małżeństwa, należą do najważniejszych problemów z punktu widzenia funkcjonowania tak małżeństwa, jak i rodziny. W literaturze socjologicznej trafnie dostrzega się, że współczesne małżeństwo (rodzina) jest pojmowane jako kontrakt emocjonalny, z wyraźnym obniżeniem znaczenia więzi strukturalno-przedmiotowych oraz wzrostem rangi osobowych w rodzinie w XXI wieku⁴. Jeśli zatem wygasają uczucia między małżonkami, a jednocześnie pojawiają się problemy, a tym samym deprecjacji ulega poczucie satysfakcji z funkcjonowania związku, to w obecnych czasach para znacznie częściej rozważa ewentualność rozvodu i niejednokrotnie, z czystego konformizmu, nie podejmuje wysiłków do przezwyciężenia ewentualnych problemów⁵. Jak wynika z powszechnie dostępnych statystyk⁶, liczba spraw rozwodowych z każdym rokiem wzrasta⁷, co sprawia, że materia ta pozostaje nadal aktualna. Ponadto, liberalizacja poglądów, spadek duchowości społeczeństwa oraz wzrastająca akceptacja dla różnych nowych (alternatywnych) podejść do tworzenia rodziny sprzyjają również postrzeganiu rozvodu jako powszechnego zjawiska, będącego konsekwencją niesatysfakcjonującego związku, a nie jednoznacznie dysfunkcyjnego stanu rzeczy.

Niniejsza praca jest próbą kompleksowego omówienia zagadnienia winy rozkładu pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym. Jest to jedno z najtrudniejszych do zdefiniowania pojęć w prawie rodzinnym. Wprawdzie ustawodawca posłużył się nim w trzech przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących rozvodu (tj. w art. 56

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

³ Treść tego przepisu wskazuje na to, że trwałość małżeństwa i równouprawnienie małżonków, jest jedną z podstawowych zasad polskiego prawa rodzinnego (zob. postanowienie SA w Katowicach z 20.08.2009 r., I ACa 410/09, LEX nr 551997).

⁴ Zob. U. Gałęska, Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych w rodzinie w XXI wieku, Wychowanie w Rodzinie, 2015, t. XI/1, s. 27-41.

⁵ Zob. E. Markowska-Gos, Małżeństwo a odpowiedzialność. Socjologiczno-prawna analiza rozwodów w Polsce, Kultura – Przemiany – Edukacja, t. XI (2022), s. 72.

⁶ Zob. <https://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>

⁷ Jak wynika z oficjalnych danych, publikowanych przez GUS, w 2023 r. w sądach okręgowych w Polsce złożono 81 tys. pozwów rozwodowych.

§ 3, 57 § 1 i 2 oraz 60 § 1, 2 i 3 k.r.o.) oraz w jednym przepisie regulującym orzekanie separacji (art. 61³ § 2 k.r.o.), jednakże nie pokusił się nawet o jego częściowe zdefiniowanie. Potrzeba podjęcia tej niezwykle doniosłej tematyki wynikała również z faktu, że do dnia rozpoczęcia prac nad niniejszą rozprawą doktorską analizowana problematyka nie doczekała się całościowego opracowania monograficznego⁸. Istniejące prace albo poddają szczegółowej analizie jedynie niektóre, wybrane zagadnienia związane z rozkładem pożycia małżeńskiego (a w szczególności materialnoprawne przesłanki orzeczenia rozwodu – pozytywne, bądź negatywne) albo – przedstawiając je całościowo – z natury rzeczy omawiają je w sposób jedynie wybiórczy i ogólnikowy. Stąd też dorobek zarówno doktryny prawa rodzinnego, jak i orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych w zakresie analizy winy (zarówno w aspekcie materialnoprawnym, jak i procesowym) jest dość skromny, co utrudnia wskazanie dominującej koncepcji. Ponadto, na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat, dostrzegalna jest ewolucja katalogu zawinionych przesłanek rozkładu pożycia. Trudno oczekiwać stabilnego, przewidywalnego, a co za tym idzie, sprawiedliwego orzecznictwa sądów powszechnych w sytuacji, gdy nauka prawa nie zdołała ustalić przekonującej i kompleksowej koncepcji winy rozkładu pożycia oraz zasad orzekania o niej. Co szczególnie istotne, rola Sądu Najwyższego w tym zakresie jest obecnie ograniczona ze względu na to, że w sprawach o rozwód skarga kasacyjna jest od dnia 06.02.2005 r. niedopuszczalna (art. 398² § 2 pkt 1 k.p.c.)⁹. Stąd też kompleksowe spojrzenie na tematykę winy rozkładu pożycia w ramach obszerniejszego opracowania umożliwi omówienie, pogłębienie, analizę i ocenę wielu zagadnień spornych w literaturze i w judykaturze, które do dziś stanowią przedmiot ożywionych dyskusji.

Rozprawa uwzględnia zarówno aspekt teoretyczny, jak i praktyczny. Chodzi bowiem nie tylko o kompleksową wykładnię obowiązujących przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, regulujących zagadnienie orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym oraz omówienie poglądów formułowanych w tym zakresie w doktrynie i judykaturze, ale również o próbę

⁸ Publikacja „Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym” autorstwa Macieja Domańskiego ukazała się dopiero w 2023 r., tzn. na etapie, gdy prace nad niniejszą rozprawą doktorską były już bardzo zaawansowane. Stąd też jej treść mogła jedynie w niewielkim zakresie zostać wykorzystana przy pisaniu niniejszej pracy.

⁹ Od dnia 06.02.2005 r., tj. od dnia wejścia w życie ustawy z dnia 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98), skarga kasacyjna jest niedopuszczalna w sprawach o rozwód i o separację, jeżeli orzeczenie sądu drugiej instancji zostało wydane w takiej sprawie po tej dacie. Zob. T. Ereciński (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Postępowanie rozpoznawcze, wyd. V, WK 2016, LEX, art. 398² k.p.c., teza 15.

sformułowania konkretnych postulatów *de lege ferenda*. Celem niniejszej pracy jest w szczególności próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy w aktualnych realiach społeczno-kulturowych i w sytuacji, gdy w niektórych ustawodawstwach rozwodowych na świecie (m.in. na Ukrainie, w Niemczech, Chinach, Kanadzie, Australii czy na Malcie) zrezygnowano z orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego, zasadne jest utrzymanie tej konstrukcji jurydycznej w prawie polskim, jako – z jednej strony – ujemnej przesłanki orzeczenia rozwodu (tzw. zasada rekryminacji), z drugiej zaś – kryterium różnicowania sytuacji prawnej rozwiedzionych małżonków (w szczególności w kwestii: przesłanek, treści, zakresu oraz czasu trwania obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami, czy – ewentualnie – ustalenia wielkości udziałów w majątku wspólnym), zaś – w razie pozytywnego rozstrzygnięcia tak postawionego problemu – doprecyzowanie pojęcia winy, mające na celu usprawnienie i uporządkowanie postępowania o rozwód.

Koncepcja badań opiera się nie tylko na dokonaniu wykładni przepisów regulujących pozytywne i negatywne przesłanki rozwodu (art. 56 § 1, 2 i 3 k.r.o.), zagadnienie orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym (art. 57 § 1 i 2 k.r.o.), a także skutki rozwodu (m.in. art. 60 § 1, 2 i 3 i art. 61 k.r.o.), przy użyciu powszechnie uznanych metod wykładni, z uwzględnieniem dorobku nauki prawa i orzecznictwa, ale również sformułowaniu konkretnych postulatów *de lege ferenda*, mających na celu maksymalne usprawnienie i uporządkowanie tego postępowania. Podstawowym przedmiotem analizy są regulacje zawarte w obowiązującej obecnie ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, determinujące model polskiego postępowania rozwodowego (tj. w szczególności w art. 56 § 1, 2 i 3, art. 57 § 1 i 2 oraz art. 60 § 1, 2 i 3 k.r.o.). Porównawczo omówione zostały także regulacje zawarte w projekcie prawa małżeńskiego z dnia 28 maja 1929 r. oraz poprzednio obowiązujących, powojennych polskich aktach prawnych, tj. w dekreście z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie oraz w ustawie z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny. Praca zawiera również komparatystyczne odniesienie do wybranych ustawodawstw państw obcych (Anglii i Walii, Belgii, Czech, Estonii, Finlandii, Francji, Hiszpanii, Kolumbii, Malty, Niemiec, Portugalii, Rumunii oraz Ukrainy), w których przyjęto różne systemy rozwodowe (takie jak: system bezwzględnych przyczyn rozwodowych; system mieszany, w tym system względnych przyczyn rozwodowych; system klauzuli rozkładu pożycia; system rozwodu za porozumieniem małżonków; system rozwodu *repudium*). Uwzględniono także bogaty dorobek doktryny prawniczej (polskich, jak i zagranicznych

teoretyków prawa) oraz poglądy prezentowane w judykaturze. Zaznaczyć należy, że wnikliwej analizie poddano orzecznictwo Sądu Najwyższego, ukształtowane nie tylko na gruncie aktualnego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 r., ale również poprzednio obowiązujących aktów prawnych (tzn. od lat 20. XX wieku), korzystając z nich z należytą ostrożnością i jedynie w odpowiednim zakresie. W przekonaniu autorki, pomimo zaistniałych w Polsce niewątpliwych przemian społeczno-kulturowych oraz gospodarczych na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat, nie straciło ono – co do zasady – na swej aktualności, zwłaszcza, że model polskiego prawa rozwodowego niezmiennie odwołuje się do nowoczesnej w istocie klauzuli rozkładu pożycia¹⁰. Szczególnie ważnym źródłem interpretacji są liczne uchwały Sądu Najwyższego, mające uprzednio charakter wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (m. in. z 1952 r., 1955 r., 1968 r. oraz 1987 r.) oraz zalecenia kierunkowe z 1976 r., które w zasadniczej części pozostają nadal aktualne.

Hipoteza główna rozprawy została sformułowana następująco: utrzymanie konstrukcji jurystycznej winy rozkładu pożycia małżeńskiego, jako elementu polskiego systemu rozwodowego, jest uzasadnione ze względów społeczno-kulturowych, światopoglądowych oraz aksjologicznych. Istnieje jednak potrzeba istotnej modyfikacji przepisów regulujących rozstrzyganie o winie zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Zakłada się również, że pojęcie winy w prawie rodzinnym (rozwodowym), ze względu na jej istotę, znaczenie i funkcje powinno być rozumiane autonomicznie, a zatem wina rozkładu pożycia nie może być utożsamiana z winą, rozumianą w sposób identyczny, w jaki jest ona pojmowana na gruncie przepisów o odpowiedzialności odszkodowawczej (jako przesłanka tej odpowiedzialności). Zachodzi również wyraźna potrzeba subiektywizacji winy w prawie rozwodowym.

Weryfikacja powyższych tez badawczych wymaga odpowiedzi na następujące pytania: czy przy badaniu istoty winy na gruncie instytucji rozwodu bardziej uzasadnione byłoby odwołanie się do dorobku prawa karnego, czy też prawa cywilnego? Czy potrzebne jest normatywne doprecyzowanie postaci winy rozkładu pożycia (wprowadzenie jej stopniowania)? Rozbudowując zaś podnoszoną tutaj wątpliwość, można by również postawić pytanie, czy przy ocenie dopuszczalności orzeczenia rozwodu i jego skutków (w szczególności w zakresie obowiązku alimentacyjnego pomiędzy rozwiedzionymi

¹⁰ Zob. T. Sokołowski, W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 592.

małżonkami) zasadne byłoby wprowadzenie różnicowania (ważenia) stopnia winy każdego z małżonków? Kolejne, niezwykle istotne zagadnienie dotyczy tego, czy uzasadnione jest utrzymanie wyłącznej winy jako negatywnej przesłanki rozwodu (art. 56 § 3 k.r.o.), czy też bardziej pożądane byłoby jej wyeliminowanie, co w praktyce oznaczałoby możliwość rozwiązania małżeństwa także na żądanie małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia (naturalnie przy założeniu spełnienia pozytywnych przesłanek orzeczenia rozwodu w ich dotychczasowych kształcie, tzn. po stwierdzeniu zupełnego i trwałego rozkładu pożycia)? W dalszej kolejności należy też zastanowić się nad tym, czy warunkiem *sine qua non* orzekania o winie nie powinno być zgłoszenie wyraźnego żądania przez co najmniej jednego z małżonków (które byłoby wiążące dla sądu)? W razie zaś twierdzącej odpowiedzi na tak postawione pytanie, następną kwestią wymagającą rozważenia jest to, czy nie byłoby również uzasadnione nałożenie na stronę zgłaszającą takie żądanie ciężaru dowodu (*onus probandi*) w zakresie wykazania winy współmałżonka w rozkładzie pożycia?

Dysertacja została podzielona na osiem rozdziałów, poprzedzonych wprowadzeniem. Przedmiotem rozdziału pierwszego jest analiza regulacji rozwodowych przyjętych w powojennym prawie polskim, tzn. w projekcie prawa małżeńskiego z dnia 28 maja 1929 r., dekrete z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie oraz ustawie z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny. W rozdziale drugim omówiono pojęcie rozkładu pożycia małżeńskiego (jako podstawowej przesłanki rozwiązania małżeństwa), cechy rozkładu pożycia konieczne do orzeczenia rozwodu (zupełność i trwałość), jak również przeszkody orzeczenia rozwodu (sprzeczność rozwodu z dobrem wspólnych małoletnich dzieci małżonków, sprzeczność rozwodu z zasadami współżycia społecznego oraz niedopuszczalność rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia). Przedmiotem analizy w rozdziale trzecim jest ujęcie winy rozkładu pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym w wybranych ustawodawstwach rozwodowych państw obcych, opartych na różnych systemach rozwodowych (tzn. na systemie bezwzględnych przyczyn rozwodowych, systemie mieszanym, w tym w systemie względnych przyczyn rozwodowych, systemie klauzuli rozkładu pożycia, systemie rozwodu za porozumieniem małżonków, systemie rozwodu *repudium*). W rozdziale czwartym omówione zostało pojęcie winy w wybranych, podstawowych gałęziach prawa, w tym w prawie karnym, w prawie cywilnym (w ogólności) oraz w prawie rodzinnym (rozwodowym). W rozdziale piątym zostały zaprezentowane najbardziej typowe zawinione oraz niezawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego, wypracowane w piśmiennictwie prawniczym i

judykaturze Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych. Rozdział szósty został poświęcony zagadnieniom dotyczącym orzekania przez sąd z urzędu o winie rozkładu pożycia w prawie polskim (art. 57 § 1 k.r.o.), a także zaniechania orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego na zgodny wniosek stron (art. 57 § 2 k.r.o.). W rozdziale siódmym przedstawiono konsekwencje orzeczenia wyłącznej winy rozkładu pożycia małżeńskiego, zarówno dla obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami („zwykły” bądź „rozszerzony” obowiązek alimentacyjny), podziału majątku wspólnego stron (żądanie ustalenia „nierównych” udziałów w majątku wspólnym, ze względu na „ważne powody”), a także dla orzeczenia o kosztach procesu, jak również w kategoriach moralnych. W ósmym rozdziale zaprezentowano metodologię i wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na potrzeby niniejszej pracy wśród sędziów orzekających w sprawach rozwodowych we wszystkich sądach okręgowych w Polsce, które miało na celu dodatkowe uzasadnienie wniosków i rekomendacji powstałych w toku analiz teoretyczno-prawnych niniejszej rozprawy. Przedstawiono główne problemy, hipotezy oraz cele badawcze, a następnie dokonano pogłębionej analizy statystycznej w celu weryfikacji hipotez szczegółowych. Na ich podstawie sformułowano rekomendacje dotyczące orzekania o winie w sprawach rozwodowych w polskim systemie prawnym. Zwieńczeniem pracy są wnioski końcowe oraz konkretne postulaty *de lege ferenda*, będące bezpośrednią konsekwencją przeprowadzonych rozważań teoretycznych, a także uwzględniające wyniki przeprowadzonego badania. Ich uwzględnienie umożliwi – zdaniem autorki – przybliżenie obowiązujących w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym regulacji do rozwiązań optymalnych, a zatem mających na celu usprawnienie i uporządkowanie procesów rozwodowych, a także spełniających społeczne oczekiwania sprawiedliwości rozstrzygnięć w indywidualnych sprawach.

Podstawowymi metodami badawczymi zastosowanymi przez autorkę były: metoda formalno-dogmatyczna¹¹ (obejmująca przede wszystkim analizę logiczno-językową tekstu prawnego, zrekonstruowanie obowiązujących norm prawnych oraz osadzenie ich w systemie prawa)¹², metoda historyczno-opisowa¹³ oraz metoda komparatystyczna (analiza prawnoporównawcza wybranych systemów prawnych państw obcych). Metoda formalno-

¹¹ Zob. J. Wróblewski, Podstawowe problemy metodologiczne dogmatyki prawa, StM 1980, Nr 20, s. 115.

¹² Zob. Z. Ziemiński, Metodologiczne zagadnienia prawoznawstwa, Warszawa 1974, s. 104 i n.; Z. Ziemiński, Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych, Warszawa-Poznań 1983, s. 10 i n.; J. Wróblewski, [w:] Paradygmat dogmatyki prawa a prawoznawstwo, [w:] S. Wronkowska, M. Zieliński (red.) Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych, Poznań 1990.

¹³ Zob. M. Górnicka, Wersja systemowa metody historyczno-prawnej na przykładzie prawa dowodowego w polskiej procedurze karnej, *Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis* 2015, vol. 4 (2), s. 9–34.

dogmatyczna obejmuje interpretację przepisów prawnych przy uwzględnieniu powszechnie uznanych metod wykładni prawa (w szczególności derywacyjnej koncepcji wykładni M. Zielińskiego), analizę orzecznictwa sądów krajowych i zagranicznych oraz poglądów doktryny. Metoda historyczno-opisowa pozwala na analizę funkcjonowania elementów prawa w systemie prawa zarówno obecnie, jak i w przeszłości i uświadamia, że uświadamia, że przedmiot badań jest tylko wycinkiem złożonego systemu, który kształtował się przez lata. Metoda komparatystyczna odnosi się do wybranych systemów prawnych państw obcych. Zasadniczo celem zastosowania analizy porównawczej jest nie tylko proste zestawienie określonych systemów, porządków prawnych, czy kultur prawnych, ale poszukiwanie możliwego rozwoju własnego prawa i myśli prawnej. Dla wielopłaszczyznowego i komplementarnego poznania prawa konieczne jest bowiem porównywanie i przeciwstawianie, ponieważ prowadzi ono do dokładniejszego rozpoznania natury prawa w jego uwarunkowaniach czasowych, społecznych i kulturowych.

Dodatkowo, dla wzmocnienia argumentacji podczas dokonywania oceny obowiązującej regulacji prawnej, wykorzystane zostały również metody empiryczne, tj. metody socjologiczne badania prawa. W ramach tych metod przeprowadzono badanie ankietowe (metodą sondażową), polegające na analizie opinii sędziów, wyrażanych podczas wypełniania standaryzowanego kwestionariusza ankiety¹⁴. Celem badania adresowanego do sędziów, będących doświadczonymi orzecznikami w sprawach rozwodowych i stosujących na co dzień przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, było przede wszystkim uzyskanie informacji o charakterze sprawozdawczym, a następnie dokonanie interpretacji uzyskanych wyników¹⁵ oraz sformułowanie na tej podstawie wniosków (postulatów) *de lege ferenda*. Dobór ograniczonej liczbowo, ale szerokiej „terytorialnie” próby losowej miał – w założeniu – dostarczyć materiału badawczego dla

¹⁴ Metoda sondażowa została wybrana ze względu na jej zdolność do standaryzacji i zapewnienia transparentności. W kontekście specyficznej grupy respondentów, jaką są sędziowie, standaryzowane pytania pozwalają na uzyskanie rzetelnych i porównywalnych danych, które są niezbędne do przeprowadzenia dokładnej analizy. Ankiety były dystrybuowane w sposób umożliwiający zachowanie anonimowości i niezawisłości sędziów, co dodatkowo zwiększyło rzetelność i trafność zebranych danych. Wybór tej metody zapewnił również elastyczność i dostępność dla respondentów, biorąc pod uwagę ich obciążenie zawodowe i potrzebę zachowania dyskrecji. Badanie przeprowadzono na przestrzeni kilku miesięcy (w okresie od 14 sierpnia 2023 r. do 30 kwietnia 2024 r.), uzyskując odpowiedzi od trzydziestu sędziów z różnych sądów okręgowych w Polsce (m.in. w Szczecinie, Słupsku, Gdańsku, Poznaniu, Bydgoszczy, Warszawie, Katowicach, Gliwicach, Bielsku-Białej, Nowym Sączu czy Przemyśle).

¹⁵ Zebrane dane zostały następnie poddane analizie statystycznej przy użyciu programu PASW Statistics (18 SPSS), co pozwoliło na wyciągnięcie istotnych wniosków dotyczących obecnych praktyk orzekania o winie w postępowaniu rozwodowym. Szczegółowy opis metodologiczny badania i uzasadnienie dobranych metod zaprezentowano w rozdziale VIII niniejszej pracy.

głównie jakościowej analizy uzyskanych wyników. Przy interpretacji uzyskanych odpowiedzi uwzględniono fakt, że sędziowie z reguły w tego typu badaniach wskazują na potrzebę uproszczenia obowiązujących procedur i skrócenia czasu trwania toczących się postępowań, co zdaje się wskazywać na potrzebę zachowania pewnej dozy krytycyzmu. Niezależnie od powyższego, w przekonaniu autorki, wykorzystanie anonimowych opinii ekspertów orzekających w sprawach rozwodowych w różnych sądach okręgowych na terenie całej Polski może pozytywnie wpłynąć na jakość stosowania obowiązujących regulacji prawnych, jak również przyczynić się do zidentyfikowania tych obszarów, które niewątpliwie wymagają pilnej interwencji ustawodawcy.

W pracy uwzględniono stan prawny na dzień 30.06.2024 r.

Rozdział 1. Rozwód w powojennym prawie polskim

1.1. Projekt prawa małżeńskiego z dnia 28 maja 1929 r.

Próba unifikacji prawa małżeńskiego w okresie II Rzeczypospolitej zakończyła się niepowodzeniem. Projekt prawa małżeńskiego¹⁶, uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną II RP w dniu 28 maja 1929 r., zwany dalej również: „projektem p.m.”, spotkał się z falą krytyki, w szczególności ze strony Kościoła katolickiego i środowisk z nim związanych, i w efekcie nie został skierowany przez rząd do dalszych prac legislacyjnych¹⁷. Jednakże miał on duży wpływ na późniejsze regulacje prawne w powyższym zakresie. Przede wszystkim projekt przewidywał wprowadzenie – na terenie całego kraju – jednolitej instytucji rozwodów, dostępnej dla każdego, bez względu na wyznanie. Ponadto, w projekcie tym zastrzeżono kompetencję sądów powszechnych w sprawach o unieważnienie małżeństwa, separację i rozwód¹⁸.

Zgodnie z art. 58 projektu p.m., pozytywną przesłanką orzeczenia rozłączenia (separacji)¹⁹, które później mogło zostać zamienione na rozwód (w myśl art. 77 ww. projektu)²⁰, był „trwały rozkład pożycia małżonków” z powodu:

¹⁶ Zob. Projekt prawa małżeńskiego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r., Komisja Kodyfikacyjna, Podsekcja I Prawa Cywilnego, t. I, z. 1, Warszawa 1931. Od nazwiska referenta projektu powszechnie określany jest również mianem „projektu Lutostańskiego”.

¹⁷ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 25. Jak starano się nieudolnie przekonać, o nienadaniu projektowi dalszego biegu przesądziły jego niedostatki techniczno-legislacyjne. Jednakże opracowane przez Komisję Kodyfikacyjną II RP, w okresie międzywojennym, projekty zostały następnie wykorzystane na etapie unifikacji prawa rodzinnego w okresie powojennym (tj. w latach 1945-1946).

¹⁸ W uzasadnieniu projektu stwierdzono m.in., że „państwowe prawo małżeńskie nie może tedy ani sankcjonować jednostronnego zerwania wspólnoty bez kontroli sądu, ani przez nadmierne ułatwianie i nieograniczoną rozciągłość nieokreślonych powodów rozłączeniowych wywoływać w ludziach o słabszym charakterze przekonania, że pod powagą prawa można wspólność małżeńską zrywać, nie licząc się z konsekwencją niedopełnienia obowiązków wobec współmałżonka, dzieci i społeczeństwa. Tylko wówczas, gdy pewien związek małżeński wykazuje wewnętrzną zgniliznę moralną, gdy staje się on narzędziem gwałtu nad jednostką, prawo nie tylko nie ma interesu w podtrzymywaniu małżeństwa, które nie może być podstawą społeczną państwowego życia, ale nawet obowiązek udzielania ochrony obywatelom, którzy odwołują się o sprawiedliwą pomoc i uwolnienie ich od uczestnictwa w takim związku”.

¹⁹ Podstawową formą rozwiązania wspólnoty była zatem separacja orzekana przez sąd (rozłączenie). Natomiast dopiero po upływie trzech lat od orzeczenia separacji sąd, na żądanie jednego z małżonków, mógł orzec zamianę separacji na rozwód, który oznaczał ustanie małżeństwa (zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 26).

²⁰ Wyjątkowo termin ten mógł zostać skrócony na żądanie strony, jednakże tylko w przypadku, gdy rozłączenie zostało orzeczone wyrokiem, a więc na podstawie art. 58 projektu p.m. Negatywną przesłanką zamiany rozłączenia na rozwód było dobro małoletnich dzieci.

- a) że współmałżonek dopuścił się cudzołóstwa, chyba że powód je tolerował lub przebaczył, albo że upłynęły trzy lata od zajścia cudzołóstwa, albo minęło sześć miesięcy odkąd fakt cudzołóstwa doszedł do wiadomości powoda;
- b) że współmałżonek winien jest nastawiania na życie powoda lub jego dziecka, albo że winien jest ciężkiej wobec małżonka obelgi, zniewagi lub potwarzy, chyba że ten mu winę przebaczył, albo że upłynęło trzy lata od jej popełnienia lub przeszło sześć miesięcy od dowiedzenia się o niej powoda;
- c) że współmałżonek został sądownie pozbawiony władzy rodzicielskiej;
- d) że współmałżonek odmawia środków utrzymania rodziny;
- e) że współmałżonek opuścił wspólne zamieszkanie bez słuszych powodów od roku albo nawet ze słusznego powodu od pięciu lat, a przez sąd do powrotu wezwany czy to wprost czy, gdy to było niemożliwe, przez ogłoszenie publiczne w ciągu trzech miesięcy wezwaniu zadość nie uczynił i nie wykazał się przeszkodą siły wyższej, uniemożliwiającą mu powrót w oznaczonym czasie;
- f) że współmałżonek uległ karze pozbawienia wolności ponad lat pięć lub dopuścił się przestępstwa hańbiącego;
- g) że współmałżonek prowadzi życie hulaszczę lub rozwiązłe, albo nakłania powoda lub dzieci do życia niemoralnego;
- h) że współmałżonek uprawia zajęcie hańbiące lub ciągnie zeń zyski;
- i) że współmałżonek nałogowo oddaje się pijaństwu lub narkomanii;
- j) że współmałżonek cierpi na weneryczną chorobę zaraźliwą, dla współmałżonka lub potomstwa niebezpieczną;
- k) że współmałżonek cierpi na chorobę umysłową, przez trzy lata ciągle trwającą;
- l) że współmałżonek dotknięty jest niemocą płciową, bez względu na czas jej powstania. Nie można powoływać się na niemoc osób, które przekroczyły pięćdziesiąt lat wieku oraz osób, które od dziesięciu lat pozostają w związku małżeńskim;
- m) że powód znajdował się przy zawarciu ślubu w błędzie już to co do samej osoby współmałżonka lub jego stanu cywilnego, jego obywatelstwa lub wyznania, już to co do takich jego istotnych właściwości, które stanowią prawną przeszkodę do małżeństwa, albo które grożą zdrowiu powoda i jego przyszłego potomstwa, albo które uchodzą powszechnie za uchybiające czci małżonka;
- n) że powód był przymuszony do małżeństwa groźbą, rodzącą słuszną obawę o życie, cześć lub zdrowie swoje lub osób mu bliskich;

- o) W obu ostatnich przypadkach skarga przedawnia się w sześć miesięcy od poznania przez powoda błędu swego lub od ustania przymusu²¹.
- p) że współmałżonek odmawia dopełnienia uroczystości kościelnych wbrew swemu przyrzeczeniu, oświadczonemu przy akcie małżeństwa i stwierdzonemu w książce protokołów urzędnika stanu cywilnego.

Ustawodawca wyliczył zatem w art. 58 projektu p.m. w sposób enumeratywny i dość szczegółowy podstawy żądania rozłączenia, a w konsekwencji także rozwodu. Co istotne, większość ze wskazanych powyżej okoliczności stanowiła naganne zachowania małżonka, przeciwko któremu wytoczono powództwo. Jedynie w wyjątkowych przypadkach podstawę taką mogły stanowić stany chorobowe (art. 58 pkt i, j, k, l projektu p.m.) oraz wady oświadczenia o zawarciu małżeństwa występujące po stronie małżonka żądającego rozwodu²². Zauważyć należy, że uprawnienie do wystąpienia z żądaniem rozwodu miało – na gruncie projektu p.m. – przysługiwać jedynie małżonkowi, po stronie którego nie wystąpiły okoliczności, mające stanowić jego podstawę, przy czym dotyczyło to zarówno przesłanek zawinionych, jak i niezawinionych (np. choroby fizycznej, czy umysłowej). Wskazuje na to jednoznacznie treść projektowanych przepisów, m.in.: „że współmałżonek dopuścił się cudzołóstwa” (pkt a); „że współmałżonek uprawia zajęcie hańbiące” (pkt h); „że współmałżonek cierpi na weneryczną chorobę” (pkt j); „że współmałżonek cierpi na chorobę umysłową” (pkt k); „że współmałżonek dotknięty jest niemocą płciową” (pkt l) itp. Wyjątek od powyższej reguły stanowiły wady oświadczenia o zawarciu małżeństwa, które miały występować po stronie powodowej, o czym świadczy następujące brzmienie przepisu: „że powód znajdował się przy zawarciu ślubu w błędzie” (pkt m); „że powód był przymuszony do małżeństwa groźbą” (pkt n). Ponadto sformułowano również okoliczności skutkujące wygaśnięciem uprawnienia do żądania orzeczenia rozwodu, tzn. przebaczenie (pkt a) oraz upływ terminów (pkt a, b, m i n.)²³.

Nowym, a wręcz przełomowym rozwiązaniem, przyjętym w projekcie p.m., było powiązanie przez ustawodawcę szczegółowych przesłanek rozłączenia (rozvodu) z ogólnym wymogiem wystąpienia trwałego rozkładu pożycia, będącego obiektywnym skutkiem zdarzenia, stanowiącego podstawę rozwodu. Jak wyjaśnił główny referent projektu – K. Lutostański, „żaden z powyżej wymienionych powodów sam przez się nie

²¹ Przesłanki rozwodowe wskazane w pkt m i n były ograniczone terminem 6 miesięcy od wykrycia błędu lub ustania przymusu. Rozwiązanie to było konsekwencją rezygnacji z konstrukcji wad oświadczeń woli przy zawarciu małżeństwa jako podstaw jego unieważnienia.

²² Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 25.

²³ Tamże, s. 26.

wystarcza jeszcze do wyrzeczenia rozłączenia, jeżeli nie zostanie równocześnie uznane, że w danym konkretnym przypadku wskazany powód istotnie wywiera trwale rozkładowy wpływ na pożycie małżonków”²⁴. Reasumując, wystąpienie nawet najbardziej poważnych naruszeń obowiązków małżeńskich nie mogło stanowić samodzielnej podstawy rozwodu, jeżeli nie spowodowało ono skutku w postaci trwałego rozkładu pożycia²⁵.

Poza rozłączeniem „z ujawnionych powodów”, projekt p.m. dopuszczał również rozłączenie „z nieujawnionych powodów”. Zgodnie z art. 54 projektu p.m., małżonkowie w wieku powyżej 25 lat, niemający wspólnego małoletniego potomstwa i zdolni do działań prawnych, mogli za obopólną zgodą, po trzyletnim trwaniu małżeństwa, wystąpić do sądu o rozłączenie (separację) bez podania powodów. W takim przypadku sąd orzekał separację postanowieniem (art. 102 projektu p.m.)²⁶.

Ponadto, pomimo zaistnienia przesłanki pozytywnej, w postaci trwałego rozkładu pożycia małżonków, sąd nie mógł jednak – w myśl art. 58 zd. 1 projektu p.m. – orzec rozłączenia, jeżeli wzgląd na dobro małoletnich dzieci stał temu na przeszkodzie (negatywna przesłanka orzeczenia rozłączenia)²⁷.

Stosownie do art. 61 projektu p.m., sąd orzekał rozłączenie na czas nieograniczony i ustalał, czy i która ze stron ponosi winę²⁸, przy czym w przypadku niemocy płciowej oraz choroby umysłowej rozłączenie następowało bez oznaczenia winy stron. Jak podkreślił K. Lutostański, główny referent projektu z 1929 r., „projekt nie przyjmuje tradycyjnego stanowiska wielu prawodawstw, które uzależniają wyrzeczenie rozłączenia od faktu winy jednego z małżonków, zamykając się tym sposobem w ramach, jakby umownego stosunku między małżonkami, w którym niedotrzymanie zobowiązań przez jednego, rodzi prawo drugiego niewykonania z czystym sumieniem swoich obowiązków. Projekt traktuje też rozłączenie nie jako karę za winy jednego z małżonków, ale jako konieczną operację,

²⁴ Zob. K. Lutostański, *Zasady projektu prawa małżeńskiego*, Warszawa 1931, s. 77; S. Gołąb, *Polskie prawo małżeńskie w kodyfikacji*, Warszawa 1932, s. 112.

²⁵ Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 26.

²⁶ Możliwość orzeczenia rozłączenia (separacji) „bez ujawniania przyczyn” na zgodny wniosek małżonków wywołał ostrą krytykę w szczególności środowisk konserwatywnych (zob. I. Czuma, *Uwagi o projekcie prawa małżeńskiego Komisji Kodyfikacyjnej R.P.*, RPEiS 1931, Nr 4, s. 307).

²⁷ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 27.

²⁸ W literaturze wskazywano, że wina na gruncie projektu p.m. pełniła funkcję penalną (zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 28).

stosowaną w stanach, gdy związek uległ gruntownej degeneracji, bez względu kto ten stan spowodował, czy i kto jest tu winny”²⁹.

Trzeba również zauważyć, że rozstrzygnięcie o winie w wyroku orzekającym rozłączenie wywoływało określone skutki w sferze majątkowej i osobistej rozłączonych małżonków³⁰. Przede wszystkim – zgodnie z art. 66 projektu p.m. – sąd mógł w wyroku orzekającym rozłączenie przyznać od małżonka winnego małżonkowi niewinnemu, na jego żądanie, zadośćuczynienie za szkody spowodowane przez rozłączenie, przez utratę korzyści przewidzianych przez umowę majątkową małżeńską lub przez czyny, które stanowiły podstawę rozłączenia. Zadośćuczynienie mogło obejmować również krzywdę moralną. Ponadto, w myśl art. 67 projektu p.m., sąd mógł – na żądanie rozłączonego małżonka niewinnego, który nie mógł utrzymać się we własnym zakresie – przyznać mu środki utrzymania (tzn. alimenty) od drugiego małżonka, choćby również niewinnego, uwzględniając jego stan majątkowy. Jedynie w wyjątkowych sytuacjach sąd mógł przyznać alimenty również małżonkowi winnemu, zwłaszcza, gdy winnymi rozłączenia byli oboje małżonkowie. Niezależnie od powyższego, stosownie do art. 72 pkt a projektu p.m., sąd orzekając rozłączenie powierzał dziecko oraz zarząd jego majątkiem jednemu z rodziców, z pierwszeństwem niewinnego.

Z kolei zgodnie z art. 77 projektu p.m., po upływie trzech lat od uznania małżeństwa za rozłączone, sąd, na żądanie jednego z małżonków, orzekał zamianę rozłączenia na rozwód, przez co małżeństwo ustawało (art. 77 zd. 1). Sąd mógł jednak, na żądanie drugiego małżonka, odmówić zamiany na rozwód, jeżeli uznał, że dobro małoletnich dzieci stoi temu na przeszkodzie (art. 77 zd. 2). Na żądanie strony rozłączonej wyrokiem prawomocnym (a zatem na podstawie art. 58 projektu p.m.), sąd mógł ze względu na okoliczności sprawy skrócić powyższy termin trzech lat według swego uznania (art. 77 zd. 3).

Jak już wskazano powyżej, projekt p.m. nie stał się jednak obowiązującym prawem. Do 1939 r. nie doszło do opracowania kolejnego projektu przez Komisję³¹. W konsekwencji w dalszym ciągu obowiązywało więc pozaborcze prawo dzielnicowe³², które

²⁹ Zob. K. Lutostański, Zasady projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r., Warszawa 1931, s. 78. Opublikowane również na stronie: <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=35388&from=publication>.

³⁰ Natomiast w przypadku późniejszego postępowania o zamianę rozłączenia na rozwód sąd nie orzekał już kolejny raz o winie (zob. K. Lutostański, Zasady projektu prawa małżeńskiego, s. 84).

³¹ Zob. P. Fiedorczyk, Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku, MHI, t. 1, Białystok 2003, s. 66.

³² Wymienić należy w szczególności: część pierwszą powszechnego kodeksu cywilnego austriackiego z 1811 r., księgę pierwszą kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r., wzorowanego na przepisach kodeksu

było w znacznym stopniu archaiczne i niejednolite (m.in. w różny sposób regulowało instytucję rozvodu i separacji), a ponadto nie harmonizowało z polskimi tradycjami³³. W tej sytuacji unifikacja prawa rodzinnego stała się priorytetowym zadaniem nowej władzy w okresie powojennym. Prace legislacyjne nad stworzeniem jednolitego prawa cywilnego i rodzinnego rozpoczęły się już w czerwcu 1945 r.³⁴.

1.2. Dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie

Pierwszym zunifikowanym aktem prawnym regulującym prawo małżeńskie, obowiązującym na terytorium całego państwa polskiego (począwszy od dnia 1 stycznia 1946 r.), był dekret z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie³⁵, dalej jako: „d.p.m.”, do którego zostały również wydane (w osobnym dekrete) przepisy wprowadzające³⁶. Ujednolicenie pozostałych stosunków prawnorodzinnych i opiekuńczych w czterech dekreтах (prawo małżeńskie majątkowe, prawo rodzinne oraz prawo opiekuńcze) nastąpiło zaś w 1946 r.³⁷. W wyniku unifikacji doszło do formalnego wyodrębnienia tej materii, dotychczas regulowanej w ramach aktów normatywnych prawa cywilnego, a ponadto unowocześnienia polskiego prawa rodzinnego oraz wcielenia wielu idei postępowych³⁸. Wprowadzono naczelne zasady jednolitego prawa rodzinnego: 1) monogamii, 2) świeckości małżeństwa (zerwano z wyznaniowym charakterem małżeństwa³⁹), 3) egalitaryzmu małżonków (zarówno w ich stosunkach wzajemnych, jak również w relacjach między rodzicami i dziećmi) 4) trwałości związku małżeńskiego oraz 5) równouprawnienia wszystkich dzieci (w tym pozamałżeńskich), eksponując ideę dobra

cywilnego francuskiego z 1804 r. (tzw. Kodeksu Napoleona), tom X części pierwszej zводу praw rosyjskich z 1932 r., zwanego także „kodeksem cywilnym rosyjskim” oraz księgę czwartą kodeksu cywilnego niemieckiego z 1896 r.

³³ Zob. E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Wprowadzenie, WK 2016, LEX.

³⁴ Zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z 12 maja 1945 r., przygotowanie projektów odpowiednich aktów normatywnych powierzono Ministrowi Sprawiedliwości.

³⁵ Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270.

³⁶ Zob. Dekret z dnia 25 września 1945 r. - Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie (Dz. U. z 1945 r. Nr 48, poz. 271), dalej jako: „przep. wprowadz. pr.małż.”, obowiązujący od dnia 1 stycznia 1946 r.

³⁷ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 23. Uchwalono wówczas następujące dekrety: dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. - Prawo rodzinne (Dz.U. Nr 6, poz. 52), dekret z dnia 14 maja 1946 r. - Prawo opiekuńcze (Dz.U. Nr 20, poz. 135) oraz dekret z dnia 29 maja 1946 r. - Prawo małżeńskie majątkowe (Dz.U. Nr 31, poz. 196). Istotną wadą pierwszego etapu reformy było więc uregulowanie materii prawnorodzinnej w czterech osobnych aktach prawnych. Nadto, również w osobnych dekreтах, ustanowiono przepisy wprowadzające prawo rodzinne, prawo opiekuńcze oraz prawo małżeńskie majątkowe.

³⁸ Unowocześnienie prawa rodzinnego nie było jednak kompleksowe, m.in. ograniczono prawa dziecka, którego ojcostwo ustalono sądownie do uprawnień alimentacyjnych oraz utrzymano kontraktową formę przysposobienia.

³⁹ W dekrete ściśle oddzielono normy prawa od przepisów religijnych.

dziecka⁴⁰. Wyrażono również zasadę trwałości związku małżeńskiego, dopuszczając rozwód jedynie w tych przypadkach, gdy małżeństwo nie mogło już spełniać swoich zadań społecznych (ze względu na trwały stan rozkładu wspólnoty małżeńskiej), a jednocześnie gdy rozwód nie naruszał dobra niepełnoletnich dzieci⁴¹. Z powyższych względów, choć d.p.m. obowiązywał zaledwie 5 lat, to jednak odegrał znaczącą rolę.

Zgodnie z art. 24 d.p.m., wzorowanym na art. 58 projektu p.m.⁴², podstawową, pozytywną przesłanką orzeczenia rozwodu był „stały rozkład pożycia małżonków”⁴³. Rozkład pożycia był rozumiany w ówczesnej literaturze jako „stan, gdy zostały zerwane łączność moralna i współżycie fizjologiczne, które stanowią istotę związku małżeńskiego, kiedy zgasło łączące uczucie wzajemnej miłości i przywiązania, kiedy nie ma już wzajemnego zaufania i poważania, i kiedy dalsza wspólność małżeńska, dalsze współżycie małżonków stało się dla nich, a przynajmniej dla jednego z nich, nie do zniesienia”⁴⁴. W doktrynie i w orzecznictwie wskazywano również, że „stały rozkład pożycia ma miejsce wtedy, gdy brak jest rokowań na ponowne podjęcie pożycia przez małżonków”⁴⁵. Ponadto, na gruncie d.p.m. rozkład pożycia małżonków, stanowiący pozytywną przesłankę rozwodu, był czynnikiem obiektywnym, niezależnym od subiektywnego pojęcia winy⁴⁶. Mianowicie mógł być on spowodowany bądź zawinionym postępowaniem pozwanego małżonka, bądź jego niezawinionym stanem (np. niemoc płciowa, bezpłodność czy choroba umysłowa)⁴⁷.

⁴⁰ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 23. Próbę wprowadzenia dobra dziecka, jako negatywnej przesłanki rozwodu, podjęto po raz pierwszy w projekcie Prawa małżeńskiego, uchwalonym przez Komisję Kodyfikacyjną RP w dniu 28 maja 1929 r. Jednakże dopiero przepisy dekretu z dnia 25.09.1945 r. – Prawo małżeńskie wprowadziły, jako obowiązującą, negatywną przesłankę rozwodową „dobra niepełnoletnich dzieci” (art. 24 d.p.m.).

⁴¹ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 8-9; J. Ignatowicz, M. Nazar, Prawo rodzinne, Warszawa 2012, s. 32; J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 23.

⁴² Zasadniczą różnicą była jednak rezygnacja z instytucji rozłączenia (separacji), na rzecz wyłącznie rozwodu. Odrzucono również możliwość orzeczenia rozwodu na zgodny wniosek, w trybie niespornym.

⁴³ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 1.

Rozwiązanie to zostało przejęte z projektu p.m. z 1929 r. W myśl art. 58 p.m., stały rozkład pożycia był przesłanką żądania orzeczenia rozłączenia, które później mogło zostać zamienione na rozwód (art. 77 p.m.).

⁴⁴ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 26; J. Witecki, Prawo małżeńskie i przepisy wprowadzające prawo małżeńskie. Komentarz, Łódź 1946, s. 44.

⁴⁵ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 26; orzeczenie SN z 25.08.1947 r., C. II. 747/47, [w:] W. Świącicki, Tezy z zakresu prawa małżeńskiego zawarte w orzeczeniach Sądu Najwyższego wydanych do dnia 1 lipca 1948 r., Łódź 1948, s. 12; orzeczenie SN z 17.01.1948 r., C. III. 716/47, [w:] W. Świącicki, Tezy, s. 12; S. M. Grzybowski, I. Różański, Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej - tezy polityczne - wzory, Kraków 1946, s. 142-143.

⁴⁶ Zob. orzeczenie SN z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57.

⁴⁷ Zob. orzeczenia SN: z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50; z 15.02.1947 r., C.III. 913/46, OSN(C) 1948/2/37; z 11.10.1947 r., C.III. 900/47, OSN(C) 1948/3/73; z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87; z 30.11.1948 r., Wa.C. 236/48, LEX nr 3223297.

Jednakże, w myśl zasady wypracowanej w doktrynie⁴⁸ i judykaturze⁴⁹, okoliczności uzasadniające żądanie rozwodu (czyli powodujące rozkład pożycia małżeńskiego) musiały zachodzić po stronie małżonka pozwanego⁵⁰, chyba że pozwany małżonek również żądał rozwodu, wskutek przyczyn zachodzących po stronie powoda. Innymi słowy, w ówczesnym stanie prawnym nie mógł żądać rozwodu małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia małżeńskiego (np. gdy mąż porzucił żonę i dziecko tylko dlatego, że podobała mu się inna kobieta)⁵¹. Możliwe było natomiast orzeczenie rozwodu, gdy po jednej stronie zachodziła przyczyna niezawiniona, a po drugiej zawiniona albo z winy obu stron, gdy wina małżonków występowała w różnym stopniu⁵².

Reasumując, pomimo, iż literalne brzmienie art. 24 d.p.m. wskazywało, że jedyną pozytywną przesłanką rozwodową był „stały rozkład pożycia”, w orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjęto zawężającą wykładnię dopuszczalności żądania rozwodu. Podkreślano, że podstawą rozwodu (przyczyną uzasadniającą orzeczenie rozwodu) może być tylko stały rozkład pożycia małżonków, wywołany czynem lub stanem drugiego małżonka, a nie tego małżonka, który żąda rozwodu⁵³. Stanowisko takie wynikało z obawy o stworzenie zachęty do zrywania związków małżeńskich oraz podważania zasady trwałości małżeństwa. Pogląd ten został powszechnie zaaprobowany w judykaturze⁵⁴. Podkreślano, że „takie stanowisko ustawodawcy jest konsekwencją zasady, że związek małżeński zawiera się na całe życie, a rozwód jest tylko wyjątkiem od tej zasady oraz konsekwencją istoty i celu społecznego instytucji małżeństwa we współczesnych społeczeństwach cywilizowanych. Celem małżeństwa jest stworzenie rodziny i wychowanie dzieci na przyszłych obywateli, a nie tylko zaspokojenie żądzy płciowej. Małżonkowie, wstępując w związek małżeński, zawierają umowę swoistą i przyjmują na siebie obowiązki wspólnego pożycia, wierności, współdziałania, wzajemnej pomocy dla dobra rodziny (art. 14) oraz przyczyniania się do ponoszenia ciężarów wspólnego

⁴⁸ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2011, s. 366 i n.;

⁴⁹ Zob. orzeczenia SN: z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87; z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57.

⁵⁰ Wniosek taki wyprowadzono z literalnego brzmienia przepisu art. 24 d.p.m., który posługiwał się formułą: „dlatego, że drugi małżonek” (zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 29).

⁵¹ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50; z 15.02.1947 r., C.III. 913/46, OSN(C) 1948/2/37; z 11.10.1947 r., C.III. 900/47, OSN(C) 1948/3/73; z 23.03.1948 r., I C 2165/47, OSN(C) 1948/3/86; z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87; z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57; z 01.09.1948 r., C 184/48, OSN(C) 1949/2-3/38.

⁵² Zob. orzeczenie SN z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87.

⁵³ Zob. orzeczenie SN z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50.

⁵⁴ Zob. orzeczenie SN z 28.05.1948 r., WaC 126/48, OSN 1948 nr 3, poz. 87.

gospodarstwa, wychowania dzieci i zaspokojenia potrzeb osobistych drugiego małżonka (art. 15). Żaden z małżonków nie jest uprawniony do zrywania zawartego związku i naruszenia przyjętych na siebie obowiązków. Jak już wyżej wspomniano, nawet oboje małżonkowie za obopólną zgodą nie mogą rozwiązać małżeństwa i zwolnić się od swych obowiązków małżeńskich, nie mogą też zwracać się do sądu z wnioskiem o orzeczenie rozwodu tylko dlatego, że ich zdaniem nastąpił rozkład pożycia i pragną się rozstać⁵⁵. Nie ma więc żadnej podstawy do dopuszczenia, by ten z małżonków, który sam naruszył uroczyste przyjęte na siebie obowiązki, złamał przepisy prawa, mógł żądać zwolnienia go od tych obowiązków (zwykle z krzywdą dla drugiego małżonka). Konsekwencje odmiennej wykładni art. 24 d.p.m., pod kątem widzenia społecznym i obowiązującej moralności, byłyby nie do przyjęcia. Każdy bowiem małżonek, który by nie chciał spełniać swoich obowiązków względem stworzonej przez się rodziny, naruszałby te obowiązki, np. porzucałby rodzinę na łaskę losu albo dopuszczałby się złamania wiary małżeńskiej, rozmyślnie wywoływał rozkład pożycia, a następnie żądałby rozwodu, krzywdząc nie tylko drugiego małżonka, lecz i spłodzone w małżeństwie dzieci, często małoletnie, potrzebujące opieki obojga rodziców. Oczywiście nie można zmusić takiego małżonka do pełnienia obowiązków małżeńskich, o ile chodzi o obowiązki, które musiałby pełnić osobiście. Ale oprócz tych obowiązków małżonek ma także obowiązki majątkowe, jak to wynika z cytowanego wyżej art. 15, a drugiemu małżonkowi służą odpowiadające obowiązkom prawa. Praw tych ten małżonek nie może być pozbawiony bez swej winy na żądanie małżonka winnego. Jest rzeczą oczywistą, że istnienie małżeństw, w których już nastąpił rozkład pożycia, a zwłaszcza małżeństw, w których pożycie ustało, jest zjawiskiem nienormalnym i niepożądanym. Ale jest to zło, z którym należy walczyć w inny sposób: przez uświadamianie o istocie, celach i znaczeniu społecznym i państwowym instytucji małżeństwa i zapobieganie lekkomyślnemu wstępowaniu w związek małżeński. Daleko większym złem, pociągającym za sobą w wysokim stopniu ujemne skutki społeczne, byłoby zezwolenie na orzekanie rozwodu na żądanie małżonka, który sam naruszył swoje obowiązki, gdy drugi małżonek obowiązki swoje spełniał i podstawy do żądania rozwodu nie dał, a zwłaszcza gdy rozwodowi się sprzeciwia. Ustawodawstwo polskie nie poszło w tym kierunku”⁵⁶.

⁵⁵ Art. XIII przep. wpraw. pr. małż. jest przepisem wyjątkowym, mającym na celu likwidację skutków wojny i obowiązującym tylko do końca roku 1948.

⁵⁶ Zob. orzeczenie SN z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50.

Co istotne, ustawodawca sformułował w art. 24 d.p.m. katalog kilkunastu najbardziej typowych (najczęściej spotykanych) przyczyn wystąpienia stałego rozkładu pożycia, przy czym obejmował on zarówno czyny małżonków (art. 24 pkt 1–8 d.p.m.), jak również stany faktyczne nie mające takiego charakteru (np. chorobę psychiczną, weneryczną czy niemoc płciową) i w związku z tym nie podlegające zawinieniu⁵⁷ (art. 24 pkt 9–11 d.p.m.). W odróżnieniu od propozycji zawartej w art. 58 projektu p.m., katalog ten miał jednak charakter otwarty, jedynie przykładowy (na co wyraźnie wskazywało użycie zwrotu „w szczególności”), co stanowiło rozwiązanie nowatorskie, o znacznej doniosłości⁵⁸. Stąd też w piśmiennictwie i judykaturze trafnie dostrzegano, że przyczynami rozkładu mogą być również inne okoliczności i fakty, jak np. różnica charakterów małżonków⁵⁹. W doktrynie wyrażono również odosobniony pogląd odmienny, zgodnie z którym katalog przyczyn stałego rozkładu pożycia ma charakter zamknięty⁶⁰, lecz z powodów, o których wspomniano powyżej, wydaje się on nietrafny. W jednym z judykatów Sądu Najwyższego zaprezentowano również wykładnię ograniczającą możliwość żądania rozvodu na podstawie przyczyn, które nie zostały wymienione w art. 24 d.p.m. Stwierdzono bowiem, że „rozkład pożycia małżonków o tyle tylko może uzasadniać orzeczenie rozvodu, o ile został on wywołany bądź jedną z przyczyn wymienionych w tym artykule, bądź nawet inną przyczyną, lecz równie istotną, jak te, które przykładowo zostały przytoczone. (...) Ten przykładowy charakter wyliczenia odnosić się może tylko do przyczyn zawinionych przez małżonka, natomiast jeśli chodzi o przyczyny niezawinione (...), to wymienienie ich w art. 24 pr. małż. jest wyczerpujące”⁶¹. Powyższa interpretacja analizowanego przepisu nie znajduje jednak uzasadnienia, ponieważ pozostaje w oczywistej sprzeczności z regułami wykładni, w myśl których odstępianie od

⁵⁷ Zob. S.M. Grzybowski, [w:] S.M. Grzybowski, I. Róžański, Prawo małżeńskie Komentarz, Kraków 1946, s. 156; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 31–32.

⁵⁸ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 1; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 27; S.M. Grzybowski, [w:] S.M. Grzybowski, I. Róžański, Prawo małżeńskie. Komentarz, Kraków 1946, s. 156; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 29.

⁵⁹ Zob. orzeczenia SN: z 11.10.1947 r., C.III. 900/47, OSN(C) 1948/3/73; z 28.05.1948 r., WaC 126/48, OSN(C) 1948/3/87; z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57; z 19.12.1950 r., C 322/50, OSNCK 1953/1/7. Vide też M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 29; S. M. Grzybowski, [w:] S. M. Grzybowski, I. Róžański, Prawo małżeńskie. Komentarz, Kraków 1946, s. 141.

⁶⁰ Zdaniem A. Balona, „przyczyn tych nie można jednak traktować w sposób jedynie przykładowy z tego powodu, że rozwód jest odchyleniem od właściwej zasady nierozzerwalności małżeństwa. I dlatego dekret, ażeby nie dać pola do nadużyć prawa rozvodu wylicza je szczegółowo” (zob. A. Balon, Nowe prawo małżeńskie, Kraków 1946, s. 20).

⁶¹ Zob. orzeczenie SN z 07.05.1948 r., Lu.C. 142/48, PiP 1948, Nr 8, s. 121.

jednoznacznych rezultatów wykładni językowej jest dopuszczalne jedynie w ściśle określonych przypadkach.

Katalog ustawowy przyczyn stałego rozkładu pożycia obejmował sytuacje, gdy „drugi małżonek:

- 1) dopuścił się cudzołóstwa, chyba że powód je przebaczył albo upłynęło sześć miesięcy, odkąd o fakcie cudzołóstwa się dowiedział, lub trzy lata od zajścia cudzołóstwa⁶²;
- 2) nastawał na życie powoda lub jego dziecka albo dopuścił się wobec powoda ciężkiej zniewagi⁶³, chyba że ten mu przebaczył albo upłynęło sześć miesięcy, odkąd powód o niej się dowiedział, lub trzy lata od jej popełnienia;
- 3) odmawia środków utrzymania rodziny⁶⁴;
- 4) opuścił wspólne zamieszkanie bez słusznej przyczyny od roku⁶⁵ albo nawet ze słusznej przyczyny, jeżeli w ciągu roku od jej ustania nie powrócił;
- 5) dopuścił się przestępstwa hańbiącego⁶⁶;
- 6) prowadzi życie hulaszcze lub rozwiąże albo nakłania powoda lub dzieci do życia niemoralnego;
- 7) uprawia zajęcie hańbiące lub ciągnie zeń zyski⁶⁷;
- 8) nałogowo oddaje się pijaństwu lub narkomanii;
- 9) cierpi na weneryczną chorobę zaraźliwą, dla małżonka lub potomstwa niebezpieczną⁶⁸;

⁶² Zob. orzeczenia SN: z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9; z 16.01.1952 r., C 514/51, OSN(C) 1952/3/89. W orzecznictwie wyjaśniono, że u podłoża takiego uregulowania prawnego leżała konstrukcja domniemanego przebaczenia, przy pierwszym, a dążenie do nierozrywania małżeństwa i rodziny z powodu odległych w czasie przewinień małżonka, przy drugim z terminów wskazanych w art. 24 pkt 1 d.p.m.

⁶³ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.

⁶⁴ Zob. orzeczenie SN z 21.04.1947 r., C.II. 455/47, OSN(C) 1948/1/15.

⁶⁵ Zob. orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 322/50, OSNCK 1953/1/7.

⁶⁶ Jednocześnie ustawodawca nie zdefiniował, co należy rozumieć pod tym pojęciem. Natomiast w literaturze prawniczej wyjaśniano, że przestępstwo hańbiące to takie, które było uważane za hańbiące w opinii społeczeństwa, w szczególności zaś zaliczały się do nich przestępstwa z chęci zysku lub takie, za które groziło pozbawienie obywatelskich praw honorowych (zob. J. Witecki, Prawo małżeńskie i przepisy wprowadzające prawo małżeńskie. Komentarz, Łódź 1946, s. 44). Ostatecznie zaś ocena, czy dane przestępstwo było hańbiące, należała każdorazowo do sądu orzekającego w sprawie o rozwód (zob. S.M. Grzybowski, I. Różański, Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej – tezy polityczne – wzory, Kraków 1946, s. 148–149).

⁶⁷ Jako przykłady w literaturze podawano m.in.: prowadzenie domu publicznego, czy stręczenie do nierządu (zob. A. Balon, Nowe prawo małżeńskie obowiązujące od 1 stycznia 1946, Kraków 1946, s. 22).

⁶⁸ Natomiast – jak wskazywano w orzecznictwie SN – choroba małżonka nie mająca cech wyżej określonych nie tylko nie wywołuje i nie powinna wywoływać stałego rozkładu pożycia małżeńskiego, lecz nakłada na drugiego małżonka obowiązki, wynikający z przepisu art. 14 i 15 d.p.m., użycia wszelkich środków do przywrócenia choremu małżonkowi zdrowia i zdolności do spełniania obowiązków małżeńskich. Przeciwnie tym zasadom postępowanie jest sprzeczne z ogólnie przyjętymi zasadami moralności (zob. orzeczenie SN z 01.09.1948 r., C 184/48, OSN(C) 1949/2-3/38).

10) cierpi na chorobę psychiczną od roku trwającą;

11) dotknięty jest niemocą płciową⁶⁹ bez względu na czas jej powstania; nie można jednak powoływać się na niemoc osób, które ukończyły pięćdziesiąty rok życia”.

Zauważyć przy tym należy, że wskazany w art. 24 d.p.m. katalog przyczyn stałego rozkładu pożycia był zbieżny z katalogiem okoliczności uzasadniających żądanie orzeczenia rozłączenia, określonych w art. 58 projektu p.m.⁷⁰, co niewątpliwie świadczy o tym, że twórcy d.p.m. korzystali z projektu prof. Karola Lutostańskiego, opracowanego w okresie międzywojennym. Ponadto, do orzeczenia rozwodu – na gruncie art. 24 d.p.m. – niezbędne było nie tylko stwierdzenie stałego rozkładu pożycia, ale również ustalenie przyczyny, która ten rozkład spowodowała⁷¹ oraz stwierdzenie, że przyczyna zachodzi po stronie przeciwnika tego małżonka, który wnosi o rozwód⁷². Gdyby bowiem wystarczyło tylko ustalenie stałego rozkładu pożycia, to wyrazy „w szczególności, dlatego, że drugi małżonek” oraz wyliczenie 11 stanów faktycznych, powodujących rozkład, byłyby w art. 24 d.p.m. zupełnie zbędne⁷³. W judykaturze przyjmowano, że przyczyny wymienione w art. 24 d.p.m. wywołują stały rozkład pożycia tylko wtedy, gdy wywarły wpływ na psychikę małżonków i wciąż na nią oddziałują, skutkując zanikiem wzajemnych uczuć, a nawet wstrętem, w ten sposób, że nie pozwala to rokować pomyślnie na możliwość dalszego współżycia małżonków⁷⁴. Jednocześnie podkreślano, że znaczenie mogą mieć zarówno zachowania małżonków przed rozejściem się, jak i po rozejściu się, ponieważ

⁶⁹ Niemoc płciowa była określana w ówczesnym orzecznictwie jako „choroba uniemożliwiająca współżycie małżonków” (zob. orzeczenie SN z 01.09.1948 r., C 184/48, OSN(C) 1949/2-3/38).

⁷⁰ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 1. W projekcie p.m. sformułowano enumeratywne, dość szczegółowe wyliczenie powodów uzasadniających orzeczenie rozłączenia małżonków, a w konsekwencji również – orzeczenie rozwodu. Co istotne, zdecydowaną większość z nich stanowiły – ocenione przez ustawodawcę jako naganne – zachowania małżonka, przeciw któremu nastąpiło wytoczenie powództwa. Natomiast jedynie wyjątkowo przyczyną rozłączenia mogły być okoliczności niezawinione przez współmałżonka, np. stany chorobowe, czy wady oświadczenia o zawarciu małżeństwa po stronie małżonka żądającego rozwodu (zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 25).

⁷¹ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 28. Z drugiej strony jednak w orzecznictwie wskazywano, iż do sądu nie należy badanie z urzędu, czy nie zachodzą przyczyny rozwodu, nie podniesione albo nie udowodnione przez strony (zob. orzeczenie SN z 15.02.1947 r., C.III. 913/46, OSN(C) 1948/2/37).

⁷² Zob. orzeczenia SN: z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50; z 15.02.1947 r., C.III. 913/46, OSN(C) 1948/2/37; z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57.

⁷³ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50; z 15.02.1947 r., C.III. 913/46, OSN(C) 1948/2/37. Odmienny pogląd wyrażono zaś w orzeczeniu SN z 15.05.1952 r., C 876/51, NP 1953/5, s. 82, gdzie wskazano, że w razie ustalenia rozkładu należy orzec rozwód mimo niemożności ustalenia pobudek, jakimi kierował się małżonek zrywający pożycie.

⁷⁴ Zob. orzeczenie SN z 25.08.1947 r., C. II. 747/47, [w:] W. Świąciecki, Tezy z zakresu prawa małżeńskiego zawarte w orzeczeniach Sądu Najwyższego wydanych do dnia 1 lipca 1948 r., Łódź 1948, s. 12.

chodzi o ustalenie, czy rozkład pożycia nabrał cech stałości i z jakiej nastąpił on przyczyny⁷⁵.

Podobnie, również w doktrynie przedmiotu wskazywano, że w ówczesnym stanie prawnym przyczyny z art. 24 d.p.m. miały charakter względny, tzn., że żadna z nich nie mogła być podstawą rozwodu, jeżeli nie skutkowała stałym rozkładem pożycia⁷⁶. Odmienny pogląd wyraził natomiast J. Witecki, który argumentował, że stwierdzenie którejkolwiek z okoliczności wskazanych w art. 24 d.p.m. jest równoznaczne ze stwierdzeniem stałego rozkładu pożycia, ponieważ fakty te – zgodnie z intencją ustawodawcy – zawsze taki rozkład wywoływały, zaś dopiero w przypadku pozostałych, niewymienionych w art. 24 d.p.m., przyczyn sąd powinien ocenić, czy wywołały one stały rozkład pożycia⁷⁷. W literaturze trafnie dostrzeżono, że stanowisko powyższe nie wydaje się słuszne, także w świetle obowiązujących ówczesnie przepisów proceduralnych⁷⁸. Art. 457⁸ k.p.c. z 1930 r.⁷⁹, dodany przez art. VIII pkt 2 przep. wpraw. pr. małż., stanowił bowiem, że sąd może zawiesić postępowanie, jeśli nabierze przekonania, że istnieją widoki na utrzymanie wspólnoty małżeńskiej. Ponadto przypomnieć należy, że art. 457¹⁰ k.p.c. przewidywał instytucję posiedzenia pojednawczego, zaś art. 457¹⁴ k.p.c. przesądzał, że sąd nie jest związany uznaniem powództwa, ani przyznaniem faktów i mógł dopuścić dowody, których strony się zrzekły lub którym się sprzeciwiły, oraz żądać złożenia przysięgi przez świadka lub biegłego, chociażby strony zwolniły go od niej. Analiza przywołanych przepisów proceduralnych prowadzi zatem do jednoznacznego wniosku, że intencją ustawodawcy było uzależnienie dopuszczalności rozwodu od rzeczywistego, aktualnego stanu relacji małżeńskich, a nie jedynie od tego, czy zachodziła jedna ze wskazanych w art. 24 d.p.m. okoliczności⁸⁰.

⁷⁵ Zob. orzeczenie SN z 27.02.1948 r., C.III. 2338/47, OSN(C) 1949/1/16.

⁷⁶ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 29–30; S.M. Grzybowski, I. Różański, *Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej – tezy polityczne – wzory*, Kraków 1946, s. 140–141; A. Balon, *Nowe prawo małżeńskie obowiązujące od 1 stycznia 1946*, Kraków 1946, s. 19; J. Gwiazdomorski, *Polskie prawo małżeńskie. Zarys dla nieprawników*, s. 31; J. Winiarz, *Rozwód*, [w:] J.St. Piątowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 548.

⁷⁷ Zob. J. Witecki, *Nowe prawo małżeńskie i przepisy wprowadzające prawo małżeńskie z komentarzem*, Łódź 1947, s. 41–42.

⁷⁸ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 29.

⁷⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 1930 r. Nr 83, poz. 651, ze zm.), dalej jako: „k.p.c. z 1930 r.”

⁸⁰ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 29.

Odmienne, szczególne rozwiązania przewidywały natomiast przepisy wprowadzające d.p.m. Mianowicie w art. XIII przewidziano, że w ciągu 3 lat od dnia wejścia w życie d.p.m., sąd mógł orzec rozwód, jeżeli małżonkowie po trzyletnim trwaniu małżeństwa zgodnie o to wnosili. W judykaturze przepis ten był jednak interpretowany w sposób ograniczający jego zastosowanie. Podkreślano bowiem, że zgodny wniosek powinien dotyczyć nie tylko samego rozwodu, ale również jego skutków prawnych. W związku z powyższym wymagano, aby obejmował on wszystkie elementy wyroku rozwodowego (określone w art. 27, 29, 30, 31, 34 d.p.m.), a zatem m.in. kwestie winy, odszkodowania za szkodę wyrządzoną przez rozwód, alimentów, władzy rodzicielskiej oraz nazwiska żony po rozwodzie⁸¹.

Warto także wspomnieć, że – w myśl art. 24 zd. 1 d.p.m. – sąd był każdorazowo zobligowany badać, czy wzgląd na **dobro niepełnoletnich dzieci** nie stoi na przeszkodzie orzeczeniu rozwodu (negatywna przesłanka uniemożliwiająca orzeczenie rozwodu)⁸². Ocena, czy wzgląd na dobro niepełnoletniego dziecka nie stoi na przeszkodzie orzeczeniu rozwodu, nie była przy tym pozostawiona swobodnemu uznaniu sądu orzekającego, lecz opierać się musiała (podobnie, jak ocena istnienia rozkładu pożycia małżonków) na ustaleniach wynikających z materiału dowodowego sprawy, których prawidłowość podlegała weryfikacji w trybie kasacyjnym⁸³. Powyższa regulacja d.p.m. została zaczerpnięta z projektu p.m. Jak już zasygnalizowano powyżej, w myśl art. 58 zd. 1 projektu p.m., pomimo zaistnienia przesłanki pozytywnej, w postaci trwałego rozkładu pożycia małżonków, sąd nie mógł jednak orzec rozłączenia, jeżeli wzgląd na dobro małoletnich dzieci stał temu na przeszkodzie (negatywna przesłanka orzeczenia rozłączenia).

Ponadto, zgodnie z art. 27 § 1 d.p.m., orzekając rozwód sąd zobligowany był ustalić, „czy i która ze stron ponosi **winę**”. Natomiast w § 2 cyt. przepisu *expressis verbis* przewidziano, że w przypadku niemocy płciowej lub choroby umysłowej (psychicznej) rozwód następował bez oznaczenia winy strony⁸⁴. Rozwiązanie to było analogiczne do

⁸¹ Zob. orzeczenie SN z 29.12.1947 r., C.I. 1679/47, OSN(C) 1948/3/78; P. Fiedorczyk, *Rozwód w zunifikowanym prawie małżeńskim z 1945 r.* Geneza, konstrukcja, orzecznictwo, MHI, t. 2, Białystok 2004, s. 101.

⁸² Istotne jest przy tym, że literalna wykładnia art. 24 d.p.m. obejmowała nie tylko wspólne dzieci, lecz np. także dzieci małżonka z poprzedniego małżeństwa lub ze związku nieformalnego.

⁸³ Zob. orzeczenia SN: z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50; z 29.03.1949 r., WaC 342/48, LEX nr 1673845.

⁸⁴ W orzecznictwie wskazywano przy tym, że wyliczenie to ma charakter jedynie przykładowy i w praktyce mogą występować inne jeszcze, niezawinione przyczyny rozkładu pożycia (zob. orzeczenie SN z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87). Co ciekawe, ustawodawca nie wykluczył natomiast możliwości

regulacji zawartej w art. 61 projektu p.m., zgodnie z którą sąd orzekał rozłączenie na czas nieograniczony i ustalał, czy i która ze stron ponosi winę, przy czym w przypadku niemocy płciowej oraz choroby umysłowej rozłączenie następowało bez oznaczenia winy stron. Co istotne, choć nie wynika to *expressis verbis* z przepisów d.p.m., przedmiot zawinienia odnoszono w piśmiennictwie nie do przesłanki stałego rozkładu pożycia, lecz do poszczególnych, wymienionych w dekrete jego przyczyn⁸⁵. Zauważyć również należy, że z wykładni językowej przepisu art. 27 § 1 d.p.m. jednoznacznie wynika, że sąd mógł orzec rozwód także z winy powoda, skoro ustalał „która” ze stron, tzn. pozwana, czy powodowa – ponosi winę rozvodu. Chociaż sąd nie mógł orzec rozvodu z winy strony powodowej na jej żądanie, to jednak mógł orzec rozwód z winy strony powodowej, na żądanie strony pozwanej. Strona pozwana w sprawie o rozwód mogła bowiem, nie wytaczając powództwa wzajemnego, żądać rozvodu z winy strony powodowej⁸⁶. Na gruncie d.p.m. ustawodawca przewidział również (na co wskazuje pośrednio brzmienie art. 30 § 2 d.p.m.), że rozwód jest dopuszczalny także mimo braku wyłącznej winy strony pozwanej, jeśli rozkład ten spowodowała wina obu małżonków⁸⁷. O winie sąd każdorazowo orzekał z urzędu (w sentencji wyroku), niezależnie od tego, czy małżonkowie o to wnosili, czy też nie⁸⁸. W ówczesnym stanie prawnym nie było natomiast możliwe zaniechanie orzekania o winie przez sąd, nawet na zgodny wniosek stron⁸⁹.

Rekapitułując powyższe rozważania zauważyć należy, że od wejścia w życie jednolitych regulacji d.p.m. na terenie całego kraju (a zatem od dnia 1 stycznia 1946 r.), **wina** małżonka nie stanowiła koniecznej przesłanki orzeczenia rozvodu⁹⁰. Jak podkreślano w literaturze, „prawo małżeńskie nie wiąże możliwości żądania rozvodu z winą drugiego małżonka, i to nie tylko co do przypadków, w których o tej winie w ogóle nie można by mówić przy podanych przez ustawę stanach faktycznych (...), ale również i co do tych przypadków, w których ustawa myśli o pewnych konkretnych zachowaniach się drugiego

orzekania o winie w przypadku choroby wenerycznej, co wydaje się niespójne. Nie można bowiem wykluczyć zarażenia się chorobą weneryczną na skutek nieprzestrzegania zasad higieny, co nie jest co do zasady bezprawne i nie uzasadnia przypisania winy takiemu małżonkowi.

⁸⁵ Jak podkreślił J. Witecki, „winę ponosi ta strona, której czyny, postępowanie, nałóg wywołały rozkład stały pożycia małżonków i uzasadniły żądanie rozvodu zgłoszone przez drugą stronę” (zob. J. Witecki, *Nowe prawo małżeńskie. Komentarz*, Łódź 1946, s. 46).

⁸⁶ Zob. m.in. orzeczenie SN z 23.03.1948 r., I C 2165/47, OSN(C) 1948/3/86.

⁸⁷ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87; z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57.

⁸⁸ Tak: J. Witecki, *Prawo małżeńskie i przepisy wprowadzające prawo małżeńskie. Komentarz*, Łódź 1946, s. 46.

⁸⁹ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 30; J. Witecki, *Nowe prawo małżeńskie*, s. 46.

⁹⁰ Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 33.

małżonka”⁹¹. Jednakże w doktrynie trafnie też dostrzeżono, że uniezależnienie dopuszczalności rozwodu od spełnienia przesłanki winy nie może prowadzić do wniosku, że element ten był pozbawiony jakiegokolwiek jurydycznego znaczenia. Mianowicie, jak już wskazano powyżej, w myśl art. 27 § 1 d.p.m., sąd, orzekając rozwód, ustalał także, czy i która ze stron (tj. pozwana czy powodowa) ponosi winę. Co szczególnie istotne, rozstrzygnięcie w sentencji wyroku rozwodowego o winie dotyczyło wszystkich powództw o rozwód i było obligatoryjne, bez względu na treść żądań stron w tym zakresie. Zatem nawet w sytuacji, gdy strony zgodnie wносиły o pominięcie tego rozstrzygnięcia w wyroku, sąd nie był uprawniony do zaniechania orzekania o winie⁹². Natomiast jedynie w przypadkach, gdy przyczyną rozwodu była niemoc płciowa lub choroba umysłowa, rozwód następował bez oznaczenia (w sentencji wyroku) winy stron (art. 27 § 2 d.p.m.)⁹³. Wyjątkowo w literaturze przyjmowano, że dopuszczalne jest również orzeczenie, że żadna ze stron nie ponosi winy rozkładu pożycia⁹⁴.

Podkreślić należy, że choć w założeniu twórców rozwiązań zawartych w d.p.m. wina nie miała mieć wpływu na dopuszczalność rozwodu (tzn. nie stanowiła koniecznej przesłanki rozwodu), to jednak – analogicznie, jak na gruncie projektu p.m. – odgrywała ona niezwykle znaczącą rolę przy rozstrzyganiu o skutkach majątkowych, jakie wynikają z rozwodu (*vide* art. 29 i 30 d.p.m.) oraz osobistych (niemajątkowych) jego następstwach, m. in. o tym, komu powierzyć dziecko i zarząd jego majątkiem (*vide* art. 31 § 1 pkt 1 d.p.m.)⁹⁵. Przypomnieć się godzi, że zgodnie z art. 29 d.p.m.⁹⁶, w wyroku orzekającym rozwód, sąd na żądanie małżonka niewinnego przyznawał mu od małżonka winnego odszkodowanie za szkodę spowodowaną przez rozwód, a w szczególności przez utratę korzyści wynikających z majątkowej umowy małżeńskiej⁹⁷, oraz przez czyny, które

⁹¹ Zob. S.M. Grzybowski, [w:] S.M. Grzybowski, I. Różański, Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej – tezy polityczne – wzory, s. 156.

⁹² Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 2.

⁹³ Zob. orzeczenie SN z 23.03.1948 r., I C 2165/47, OSN(C) 1948/3/86.

⁹⁴ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 2; J. Witecki, Prawo małżeńskie. Komentarz, Łódź 1946, s. 47.

⁹⁵ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 2; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 33; orzeczenie SN z 28.05.1948 r., C 126/48, OSN(C) 1948/3/87.

⁹⁶ Zauważyć należy, że przepis ten stanowił odpowiednik art. 66 projektu p.m.

⁹⁷ Zgodnie z art. 28 § 1 d.p.m., z chwilą uprawomocnienia się wyroku rozwodowego rozwiązaniu ulegała umowa majątkowa małżeńska, zaś małżonkowie tracili korzyści z niej wynikające. Bez względu na rodzaj umowy majątkowej małżeńskiej, każdy z rozwiedzionych małżonków odbierał swój własny majątek, a zyski i straty przy podziale wspólnego majątku sąd dzielił w stosunku do części każdego z małżonków (zob. K. Lutostański, Zasady projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r., Warszawa 1931, s. 80 i n.). W judykaturze SN podkreślano, że brak możliwości zachowania korzyści wynikających z umowy majątkowej miał zapobiegać sytuacji, w której małżonek, który zawarł korzystną dla siebie umowę majątkową małżeńską, starałby się zrealizować tę korzyść przez spowodowanie

stanowiły podstawę orzeczenia o rozwodzie⁹⁸. Ponadto, sąd mógł również przyznać małżonkowi niewinnemu zadośćuczynienie za krzywdę moralną⁹⁹ (art. 29 d.p.m. *in fine*). Stosownie zaś do art. 30 § 1 d.p.m., sąd na żądanie rozwiedzonego małżonka niewinnego, który nie mógł utrzymać się własnymi siłami, przyznawał mu środki utrzymania od drugiego małżonka, chociażby niewinnego, uwzględniając jego (tj. uprawnionego) stan majątkowy. Natomiast jeśli winnymi rozvodu byli oboje małżonkowie, sąd mógł przyznać środki utrzymania również małżonkowi winnemu (art. 30 § 2 d.p.m.)¹⁰⁰. Prawo małżeńskie wykluczało bowiem zasądzenie utrzymania jedynie w tym przypadku, gdyby szło o przyznanie go małżonkowi winnemu od małżonka niewinnego. Obowiązek alimentacyjny wygasał zaś z chwilą wstąpienia uprawnionego w ponowny związek małżeński (art. 30 § 3 d.p.m.). Natomiast w przypadku śmierci osoby zobowiązanej, podlegał on dziedziczeniu, zgodnie z art. 30 § 5 d.p.m. Nadto, orzekając rozwód, sąd powierzał dziecko oraz zarząd jego majątkiem jednemu z rodziców, „z pierwszeństwem niewinnego” (art. 31 § 1 pkt 1 d.p.m.).

rozvodu. W ówczesnej judykaturze przyjmowano jednak, że małżonek niewinny rozvodu, żądający naprawienia szkody powstałej wskutek utraty korzyści wynikających z umowy majątkowej małżeńskiej, powinien udowodnić istnienie i wysokość szkody (zob. orzeczenie SN z 15.04.1948 r., C 66/48, OSN(C) 1949/1/21).

⁹⁸ W piśmiennictwie jako typowy przykład zastosowania art. 29 d.p.m. wskazywano zarażanie małżonka chorobą weneryczną (zob. A. Balon, *Nowe prawo małżeńskie*, Kraków 1946, s. 26; S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1954, s. 131), czy nawet gruźlicą (zob. S.M. Grzybowski, [w:] S.M. Grzybowski, I. Różański, *Prawo małżeńskie. Komentarz*, Kraków 1946, s. 180).

⁹⁹ Przesłanką zasądzenia zadośćuczynienia było zatem przypisanie wyłącznej winy małżonkowi pozwanemu w wyroku rozwodowym. Natomiast brak było możliwości zasądzenia odszkodowania lub zadośćuczynienia w sytuacji, gdy żaden z małżonków nie ponosił winy lub gdy oboje ponosili winę (zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 33).

¹⁰⁰ Zob. A. Sylwestrzak, *Obowiązek alimentacyjny rozwiedzonego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia*, GSP 2005, Nr XIV, s. 851. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w jednym z judykatów, okoliczność, że winnymi rozvodu są obaj małżonkowie, sama przez się nie wyłącza możliwości przyznania alimentów na rzecz rozwiedzionej żony. Sąd, rozstrzygając w takim przypadku, powinien mieć na względzie przede wszystkim okoliczność, czy małżonek żądający utrzymania „nie może utrzymać się własnymi siłami”, oraz stan majątkowy drugiego małżonka (zob. orzeczenie SN z 23.06.1947 r., III C 1011/46, OSN(C) 1948/1/21).

1.3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny

Znaczące zmiany w zakresie winy w prawie rozwodowym wprowadzono ustawą – Kodeks rodzinny z dnia 27 czerwca 1950 r.¹⁰¹, dalej również jako: „k.r.”, która obowiązywała od dnia 1 października 1950 r.¹⁰². Regulacja ta uwzględniała już w pełnym zakresie idee nowoczesnego prawa rodzinnego i opierała się na następujących założeniach: świeckości małżeństwa, trwałości związku małżeńskiego, całkowitego równouprawnienia małżonków zarówno w stosunkach wzajemnych (osobistych i majątkowych), jak i w stosunkach prawnych między rodzicami a dziećmi oraz prymatu dobra małoletnich dzieci¹⁰³. Natomiast jej mankamentem była nadmierna lakoniczność (zwięzłość) postanowień Kodeksu, który liczył zaledwie 93 artykuły (w tym dwa przepisy końcowe). W konsekwencji k.r. ograniczał się do normowania najbardziej doniosłych zagadnień, pozostawiając rozstrzygnięcie pozostałych kwestii praktyce sądowej¹⁰⁴.

Przede wszystkim ustawodawca zaniechał wyliczenia (choćby przykładowego) przyczyn rozkładu pożycia, wskazując w art. 29 § 1 k.r., iż przesłanką orzeczenia rozwodu jest **zupełny i trwały rozkład pożycia**, który jednak miał nastąpić „**z ważnych powodów**” (ogólna pozytywna przesłanka rozwodu)¹⁰⁵. W miejsce katalogu przyczyn rozkładu pożycia wprowadzono zatem klauzulę generalną „ważnych powodów”. Niektórzy przedstawiciele doktryny wskazywali nawet, że k.r. przewidywał dwie pozytywne przesłanki rozwodu: 1) zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, który 2) następował z ważnych przyczyn¹⁰⁶. Zatem ciężar rozstrzygnięcia o dopuszczalności rozwiązania

¹⁰¹ Dz.U. z 1950 r. Nr 34, poz. 308.

¹⁰² Projekt nowego Kodeksu rodzinnego został przygotowany w 1949 r., w wyniku współpracy polsko-czechosłowackiej, zainicjowanej powołaniem Komisji Współpracy Prawniczej Polsko-Czechosłowackiej w lipcu 1948 r.

¹⁰³ Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 9–10.

¹⁰⁴ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 24-45. Całość prawa rodzinnego została uregulowana zaledwie w 91 artykułach, co sprawiło, że wiele doniosłych zagadnień nie zostało w Kodeksie wyraźnie uregulowanych. Przyczyną tego stanu rzeczy była zarówno mylna koncepcja, że prawo socjalistyczne powinno być dla jasności zwięzłe, jak również okoliczność, że projekt Kodeksu rodzinnego był wspólnym projektem polsko-czechosłowackim. W praktyce doprowadziło to do wyeliminowania tych uregulowań, co do których obie strony nie osiągnęły porozumienia. Konsekwencją lakoniczności postanowień Kodeksu było z kolei pozostawienie wielu kwestii do rozstrzygnięcia orzecznictwu sądów, które były zmuszone w drodze wykładni wypełnić istniejące luki. Szczególna rola przypadła również Sądowi Najwyższemu, którego wytyczne oraz orzeczenia w składzie powiększonym i zwykłym wywarły znaczny wpływ na ukształtowanie jednolitej linii orzeczniczej w zakresie wykładni lakonicznych przepisów k.r. z 1950 r.

¹⁰⁵ Zob. M. Domański, *Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym*, Warszawa 2017, s. 3. Art. 29 § 1 k.r. stanowił, że „Jeżeli między małżonkami nastąpił z ważnych powodów zupełny i trwały rozkład pożycia, każdy z małżonków może żądać, aby sąd rozwiązał małżeństwo przez rozwód”.

¹⁰⁶ Zob. Z. Wiszniewski, [w:] M. Grudziński, J. Ignatowicz, *Kodeks rodzinny. Komentarz*, 1955, s. 118; A. Szpunar, *Rozkład pożycia jako przesłanka rozwodu*, NP 1954, Nr 4, s. 52 i n.

małżeństwa został przeniesiony z przyczyn ustania więzi małżeńskich (zachowań małżonków) na ich skutek w postaci rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁰⁷. Jednakże przyczyny rozkładu pożycia nie były zupełnie bez znaczenia, skoro podstawą orzeczenia rozwodu mógł być jedynie zupełny i trwały rozkład pożycia wywołany „ważnymi powodami”¹⁰⁸. Co istotne, dla orzeczenia rozwodu konieczne było, aby przyczyny rozkładu pożycia (zupełnego i trwałego) były obiektywnie ważne. Zdaniem niektórych autorów, wymóg ważności powodu pełnił rolę podobną do negatywnej przesłanki zasad współżycia społecznego na gruncie obowiązującego k.r.o. (art. 56 § 2 k.r.o.)¹⁰⁹.

W wytycznych Sądu Najwyższego z 1955 r. wyjaśniono przy tym, że za „ważny powód”¹¹⁰ zupełnego i trwałego rozkładu można było uznać jedynie takie zachowanie lub stan, które:

- 1) w świetle zasad doświadczenia życiowego zazwyczaj wywoływało rozkład pożycia;
- 2) oraz według zasad moralności socjalistycznej mogło być uznane za ważny powód rozkładu pożycia¹¹¹.

Ponadto, w orzecznictwie podkreślano, że o takim („ważnym”) charakterze przyczyn rozkładu decyduje nie tylko subiektywna reakcja małżonków, ale przede wszystkim kryteria obiektywne, których poszukiwać należy w zasadach moralnych (które utożsamiano jednak wówczas z socjalistyczną moralnością)¹¹². W doktrynie trafnie też dostrzegano, że dane zachowanie lub stan musiało w konkretnym przypadku pozostawać w związku przyczynowym z rozkładem¹¹³.

W ówczesnej judykaturze za „**ważny powód**” uznawano w szczególności¹¹⁴:

- 1) cudzołóstwo¹¹⁵,

¹⁰⁷ W orzecznictwie SN ukształtowanym na gruncie k.r. podkreślano, że podstawowym obowiązkiem sądu w sprawie o rozwód jest stwierdzenie, czy nastąpił trwały i zupełny rozkład pożycia małżeńskiego stron (zob. orzeczenie SN z 22.02.1952 r., C 681/51, NP 1952/4, s. 33).

¹⁰⁸ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 35.

¹⁰⁹ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 35.

¹¹⁰ „Ważne powody” to pojęcie niedookreślone, stąd też konieczne było jego zdefiniowanie w judykaturze.

¹¹¹ Zob. pkt III.1. uchwały całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r. zawierającej wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej, I CO 5/55, OSN 1955, nr 3, poz. 46, dalej jako: „wytyczne z 1955 r.”. *Vide* też orzeczenie SN

z 12.12.1955 r., I CR 1889/54, OSNCK 1957/2/44.

¹¹² Zob. orzeczenie SN z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84.

¹¹³ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 37; Z. Wiszniewski, [w:] M. Grudziński, J. Ignatowicz, Kodeks rodzinny. Komentarz, 1955, s. 123; J. Gwiazdomorski, W sprawie wytycznych SN do art. 29 k.r., NP 1957, Nr 1, s. 16.

¹¹⁴ Katalog przyczyn podają za R. Dubowskim (zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 38–39).

¹¹⁵ Zob. orzeczenia SN: z 19.12.1950 r., C 347/50, OSN(C) 1951/2/55; z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN(C) 1952/1/21; z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7–8, s. 188–189.

- 2) pozory zdrady małżeńskiej (np. zamieszkanie kobiety zamężnej w jednej izbie z mężczyzną, niebędącym jej mężem)¹¹⁶,
- 3) wyznania miłości i pocałunki, bez cudzołożnych stosunków¹¹⁷,
- 4) utrzymywanie stosunków cielesnych z osobą trzecią przez jednego z przyszłych małżonków w okresie, gdy łączyły ich już więzy uczuciowe, poprzedzającym bezpośrednio zawarcie przez nich małżeństwa¹¹⁸,
- 5) odmowę rozpoczęcia współżycia płciowego przez jednego z małżonków¹¹⁹,
- 6) bezpłodność jednego z małżonków (o ile wywołała rozkład)¹²⁰,
- 7) chorobę psychiczną, pozostającą w sprzeczności z istotą i celami małżeństwa¹²¹,
- 8) zniewagi słowne i poniżanie małżonka, odmawianie małżonkowi równego z sobą poziomu życia, szykanowanie małżonka¹²²,
- 9) pobicie współmałżonka¹²³,
- 10) złe traktowanie (przez współmałżonka) nieletnich dzieci drugiego małżonka z poprzedniego małżeństwa¹²⁴,
- 11) zatajenie przed drugim małżonkiem posiadania dziecka pozamałżeńskiego¹²⁵,
- 12) ukrycie faktu uprzedniego zawarcia małżeństwa wyznaniowego, o ile współmałżonek był wierzący¹²⁶,
- 13) znaczną różnicę wieku małżonków (w danej sprawie ponad 30 lat)¹²⁷,

¹¹⁶ Zob. orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 322/50, OSNCK 1953/1/7.

¹¹⁷ Zob. orzeczenie SN z 26.03.1952 r., C 813/51, LEX nr 3223266.

¹¹⁸ Zob. orzeczenie SN z 13.01.1953 r., C 1631/52, OSNCK 1954/1/9.

¹¹⁹ Zob. orzeczenia SN: z 09.05.1952 r., C 1096/51, NP 1953, nr 5, s. 81; z 02.05.1959 r., II CR 219/58, RPE 1960, nr 3, s. 286.

¹²⁰ Zob. orzeczenie SN z 10.03.1951 r., C 48/51, PiP 1951/12/972.

¹²¹ Zob. orzeczenie SN z 02.12.1957 r., I CR 140/57, OSNCK 1959/2/44.

¹²² Zob. orzeczenia SN: z 28.08.1951 r., C 154/51, OSN(C) 1952/3/69; z 09.04.1953 r., II C 2911/52, PiP 1954/1/180. W ostatnim z przywołanych judykatów stwierdzono, że „poniżanie przez męża godności osobistej żony, polegające na odmawianiu jej równego poziomu życia, póki nie pracowała zarobkowo, oraz na szykanowaniu jej, gdy podjęła pracę, winno być uważane za ważną przyczynę powstania rozkładu pożycia małżeńskiego z winy męża”.

¹²³ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1950 r., C 262/50, OSN(C) 1952/1/9.

¹²⁴ Zob. orzeczenie SN z 07.03.1953 r., C 2031/52, OSNCK 1953/4/123. W orzeczeniu tym SN wyjaśnił w szczególności, że „osoba, która zawiera związek małżeński z osobą posiadającą nieletnie dzieci z poprzedniego małżeństwa, jakkolwiek nie sprawuje prawnej pieczy nad nimi, powinna wspólnie ze współmałżonkiem starać się o ich utrzymanie i wychowanie. Uchybia tym obowiązkom małżonek, który zachowaniem swoim stwarza warunki utrudniające drugiemu małżonkowi wypełnianie obowiązku troski o fizyczny i duchowy rozwój dzieci tego małżonka z poprzedniego małżeństwa, w szczególności, gdy bez uzasadnionych powodów nie zgadza się na pobyt dzieci we wspólnym domu lub doprowadza drugiego małżonka do oddania dzieci na wychowanie poza wspólnotą rodzinną. Złe obchodzenie się przez współmałżonka z dziećmi drugiego małżonka może stanowić ważną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego”.

¹²⁵ Zob. orzeczenie SN z 19.06.1956 r., I CR 49/56, LEX nr 3223288.

¹²⁶ Zob. orzeczenie SN z 19.06.1956 r., I CR 49/56, LEX nr 3223288.

¹²⁷ Zob. orzeczenie SN z 21.04.1960 r., 4 CR 631/59, LEX nr 1632905.

- 14) zasadniczą różnicę charakterów i usposobień małżonków¹²⁸,
- 15) zasadniczo sprzeczne poglądy na podstawowe zagadnienia polityczne i społeczne, (zwłaszcza jeśli jeden z małżonków reprezentuje ideologię postępową, drugi zaś wsteczną), o ile różnice te nie zostaną przewyżczone w toku pożycia¹²⁹,
- 16) uchylenie się od pomocy małżonkowi, zwłaszcza w okresie choroby¹³⁰,
- 17) nieusprawiedliwione uchylenie się od pracy lub podejmowanie pracy w stopniu niedostatecznym, o ile drugi małżonek na niewłaściwość tego zachowania zwrócił uwagę i domagał się jego zmiany¹³¹,
- 18) nieuzasadnione uchylenie się od pomocy małżonkowi w pracy w gospodarstwie rolnym¹³²,
- 19) długotrwałe wzajemne lub przedsięwzięte przez jedną ze stron porzucenie i niewykonywanie obowiązków małżeńskich¹³³,
- 20) trwałe opuszczenie jednego małżonka przez drugiego¹³⁴.

Natomiast do „**ważnych powodów**” w orzecznictwie Sądu Najwyższego nie zaliczano¹³⁵:

- 1) nieuleczalnej choroby (fizycznej) współmałżonka, bowiem w takiej sytuacji małżonkowie mają szczególny obowiązek służenia sobie pomocą (materialną i moralną)¹³⁶,

¹²⁸ Zob. orzeczenie SN z 31.10.1950 r., C 225/50, NP 1951, nr 11, s. 46.

¹²⁹ Zob. orzeczenie SN z 29.12.1951 r., C 1083/51, OSNCK 1953/2/40. W uzasadnieniu przywołanego orzeczenia SN wyjaśnił m.in., że „małżeństwo powinno być przede wszystkim wspólnotą ideową, która nie może istnieć i rozwijać się przy zasadniczo sprzecznych poglądach na podstawowe zagadnienia polityczne i społeczne”.

¹³⁰ Zob. orzeczenie SN z 09.04.1953 r., II C 2911/52, PiP 1954/1/180.

¹³¹ Zob. orzeczenie SN z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956/4/110. W orzeczeniu tym przesądzono w szczególności, że „takie zachowanie się małżonka, który będąc zdolny do pracy, bez dostatecznego usprawiedliwienia nie pracuje wcale lub pracuje w stopniu wysoce niedostatecznym, może być uznane za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego, choćby małżonek ten dostarczał dostatecznych środków na utrzymanie rodziny z innych źródeł, np. z uprawiania spekulacji, ze stałych darów rodziny, z nagromadzonych uprzednio dużych zasobów, lub choćby sytuacja materialna rodziny (np. w związku z wysokimi dochodami drugiego małżonka) nie wymagała przyczyniania się tego małżonka do utrzymania rodziny. Takie zachowanie się małżonka będzie z reguły ważnym powodem rozkładu pożycia, o ile drugi małżonek na niewłaściwość tego zachowania zwrócił uwagę i domagał się jego zmiany”.

¹³² Zob. orzeczenie SN z 25.03.1959 r., 1 CR 1218/57, LEX nr 3223310.

¹³³ Zob. orzeczenie SN z 12.12.1955 r., 1 CR 1889/54, OSNCK 1957/2/44.

¹³⁴ Zob. orzeczenie SN z 30.09.1952 r., C 1819/51, OSNCK 1954/2/29.

¹³⁵ Katalog okoliczności, które nie stanowiły „ważnych powodów” wskazują za R. Dubowskim (zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 37–38).

¹³⁶ Zob. orzeczenia SN: z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84; z 02.07.1962 r., 1 CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68. W judykaturze wskazywano jednak, że zasada ta nie może mieć zastosowania w przypadku nieuleczalnej choroby psychicznej współmałżonka. Argumentowano bowiem, że w wypadku choroby psychicznej nie zachodzi możliwość utrzymania więzi duchowej, a sam chory nie odczuwa w tak ostry sposób skutków rozwodu. Gdy jeszcze stan jego zdrowia wymaga pobytu w szpitalu, drugi małżonek nie może mu praktycznie zapewnić niczego więcej poza dostarczeniem pomocy i opieki

- 2) różnic pochodzenia społecznego małżonków,
- 3) porozumienia stron zawartego przed ślubem, że nie będą czyniły sobie przeszkód w uzyskaniu rozwodu¹³⁷,
- 4) zawarcia małżeństwa z matką dziecka jedynie w celu nadania nazwiska dziecku stron¹³⁸,
- 5) zatajenia przed współmałżonkiem informacji o chorobie wenerycznej przebytej przed zawarciem małżeństwa, o ile choroba została wyleczona i jej skutki nie odbijają się na zdrowiu współmałżonka lub przyszłego potomstwa¹³⁹,
- 6) złożenia zeznań przed organami wymiaru sprawiedliwości w sprawie przeciwko współmałżonkowi, pomimo tego, że przepis zezwalał na wyrażenie odmowy ich składania¹⁴⁰,
- 7) nieróbstwa, jeśli współmałżonek nie zwracał na to uwagi i nie żądał zmiany postępowania¹⁴¹,
- 8) niepoważnej albo kapryśnej postawy małżonka, przejawiającej się w tym, że pomimo harmonijnego pożycia, po pewnym czasie odmawia on współżycia cielesnego z uwagi na brak popędu płciowego, chociaż obiektywnie rzecz biorąc relacje między małżonkami nie uległy w tym czasie żadnej negatywnej zmianie¹⁴²,
- 9) zaniechania poddania się ryzykownemu leczeniu niepłodności, jeżeli wymagało ono poświęcenia własnego zdrowia małżonka w imię ewentualnego posiadania dziecka¹⁴³,

materiałnej i w tych warunkach udzielenie temu małżonkowi rozwodu może znaleźć usprawiedliwienie w poczuciu moralnym społeczeństwa. Stanowisko to nie wydaje się jednak trafne.

¹³⁷ Zob. orzeczenie SN z 23.05.1952 r., C 407/52, PiP 1953/1/133. Jak wyjaśnił SN w przywołanym orzeczeniu, „uznanie ważności tego rodzaju umów i orzekanie w oparciu o nie rozwodów, godziłoby w wysokim stopniu w interes Państwa (...), podważając istnienie podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina, którą strony przez zawarcie związku małżeńskiego założyły. Podobna umowa mogłaby zatem jedynie świadczyć o aspołecznym traktowaniu związku małżeńskiego przez osoby, które ją zawarły, nie może natomiast rodzić żadnych skutków prawnych ani też stanowić podstawy orzeczenia rozwodu”.

¹³⁸ Zob. orzeczenie SN z 23.05.1952 r., C 407/52, PiP 1953/1/133.

¹³⁹ Zob. orzeczenie SN z 11.11.1954 r., II C 1492/53, PiP 1953/1/133.

¹⁴⁰ Zob. orzeczenie SN z 05.04.1952 r., C 926/51, LEX nr 3223268.

¹⁴¹ Zob. orzeczenie SN z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956/4/110.

¹⁴² Zob. Z. Wiszniewski, [w:] M. Grudziński, J. Ignatowicz, Kodeks rodzinny. Komentarz, 1955, s. 127.

¹⁴³ Zob. orzeczenie SN z 02.12.1959 r., 2 CR 74/59, OSNCK 1961/1/14. Jak wskazano w uzasadnieniu tego orzeczenia, posiadanie dzieci jest niewątpliwie jednym z celów związku małżeńskiego i małżonek ma prawo oczekiwać, że drugi małżonek, jeśli po jego stronie zachodzą przeszkody w posiadaniu potomstwa, podda się leczeniu mającemu na celu usunięcie tych przeszkód. Żądanie to musi się jednak mieścić w granicach rozsądku życiowego i nie może iść tak daleko, aby przekształciło się w wymaganie od współmałżonka poświęcenia własnego zdrowia w imię ewentualnego posiadania dziecka.

10) uchybienia jednego małżonka obowiązkom małżeńskim (np. zaprzestanie prowadzenia gospodarstwa domowego, niepoehlebne wyrażanie się o współmałżonku), dające się usprawiedliwić winą drugiego z małżonków¹⁴⁴.

W konsekwencji podstawowym obowiązkiem sądu orzekającego w sprawie rozwodowej na gruncie art. 29 k.r. (w której ustalenie faktu rozkładu, jego charakteru oraz powodów, jakie go wywołały, musiało stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań), było należyte przanalizowanie stanu pożycia małżeńskiego stron. Zauważyć należy, że art. 422 § k.p.c. z 1930 r. nakładał na sąd orzekający obligatoryjny obowiązek zawieszenia postępowania w tych przypadkach, w których – pomimo istnienia ustawowych przesłanek do orzeczenia rozwodu – sąd powziął uzasadnione przekonanie, że szczególne względy pozwalają przypuszczać, że istniejący stan może jeszcze ulec poprawie¹⁴⁵. Jednakże rozkład pożycia małżeńskiego wcale nie musiał łączyć się z wrogim nastawieniem małżonków wobec siebie, podobnie jak przyjazne stosunki między nimi bynajmniej jeszcze rozkładu pożycia nie wyłączały. Przykładowo, Sąd Najwyższy przesądził, że nie do pomyślenia jest, aby istniało między stronami pożycie małżeńskie, i to pożycie wolne od cech rozkładu, przy jednoczesnym pożyciu jednego z małżonków z inną osobą. Skoro zatem sąd (...) ustalił, że powód żyje z przyjaciółką, z którą ma dwoje dzieci, nie mógł jednocześnie, bez popadnięcia w sprzeczność i bez naruszenia art. 337 k.p.c. w związku z art. art. 14 i 29 § 1 k.r., przyjąć, że między stronami rozkład pożycia nie nastąpił, tym bardziej zaś nie mógł uznać, że małżeństwo stron „należy właśnie do rzędu tych, które zasługują na ochronę ze względu na interes społeczny”¹⁴⁶.

Co więcej, odwołując się do utrwalonej linii orzeczniczej, w Kodeksie rodzinnym przyjęto po raz pierwszy *expressis verbis* rozwiązanie, zgodnie z którym rozwód nie mógł być orzeczony, jeżeli żądał tego małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia¹⁴⁷ (tzw. zasada rekryminacji), chyba że drugi małżonek wyraził zgodę na rozwód (art. 30 § 1 k.r.)¹⁴⁸

¹⁴⁴ Zob. orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74.

¹⁴⁵ Zob. orzeczenie SN z 24.07.1952 r., C. 1579/51, NP 1953, nr 5, s. 80.

¹⁴⁶ Zob. orzeczenie SN z 20.11.1951 r., C 839/51, OSNCK 1954/1/1.

¹⁴⁷ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 36. Wyłączna wina powoda stanowiła zatem na gruncie k.r. negatywną przesłankę rozwodową, a ponadto w przypadku orzeczenia rozwodu powodowała określone majątkowe konsekwencje, określone w art. 27 k.r. oraz art. 34 k.r. (zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 36). Co istotne, stanowisko SN w kwestii wykładni pojęcia „winy wyłącznej” ewoluowało z biegiem czasu (*vide* L. Zgódk, *Małżonek wyłącznie winny*, Pal. 1989, nr 4, s. 20 i n.).

¹⁴⁸ W judykaturze przyjmowano przy tym, że „zgoda na rozwód musi być wyraźna. Ponadto prawo wyrażenia tej zgody stanowi ściśle osobiste uprawnienie małżonka, jeśli przeto nie wyraża on zgody na rozwód Sąd nie jest uprawniony zgodę na rozwód wydedukować z podanych motywów, jakimi małżonek odmawiający zgody się kierował” (zob. orzeczenie SN z 14.05.1956 r., I CR 746/55, OSNCK 1956/4/120).

albo przy braku zgody i długotrwałym rozłączeniu małżonków, jeżeli z uwagi na wyjątkową sytuację przemawiał za tym interes społeczny (art. 30 § 2 k.r.). Z literalnego brzmienia art. 30 § 2 k.r. wynikały zatem trzy przesłanki, które musiały być spełnione, aby możliwe było orzeczenie rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego, a mianowicie:

- 1) interes społeczny w rozwiązaniu małżeństwa,
- 2) długotrwałe rozłączenie,
- 3) wyjątkowość przypadku¹⁴⁹.

W wytycznych Sądu Najwyższego z 1952 r.¹⁵⁰ wskazano jednak, że za niewłaściwą należy uznać praktykę tych sądów, które możliwość orzeczenia rozwodu z wyłącznej winy powoda uzależniają od istnienia rzadko spotykanych okoliczności faktycznych. Podkreślano, że zawarte w art. 30 § 2 k.r. sformułowanie „w przypadkach wyjątkowych” wyraża jedynie myśl, że orzeczenie rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego, bez zgody drugiego małżonka, tylko wyjątkowo może być zgodne z interesem społecznym. Nie stanowi ono jednak obok interesu społecznego i długotrwałego rozłączenia trzeciej samodzielnej przesłanki, lecz jest wskazówką interpretacyjną zobowiązującą do oględnego stosowania przepisu. Natomiast **interes społeczny** w rozwiązaniu małżeństwa na żądanie małżonka wyłącznie winnego, pomimo braku zgody drugiego, pojawiał się – w myśl punktu V wytycznych SN z 1952 r. –wówczas, gdy nie można było przyjąć, że orzeczenie rozwodu w danych okolicznościach mogłoby stanowić zachętę do samowolnego zrywania małżeństw oraz gdy jednocześnie rozwiązanie małżeństwa byłoby akceptowane w odczuciu moralnym społeczeństwa. Inaczej rzecz ujmując, interes społeczny zachodził wówczas, kiedy nie występowały przesłanki, którymi kierował się ustawodawca ustanawiając zakaz orzekania rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego. W judykaturze SN wyjaśniono m.in., że interes społeczny zachodzi wówczas, gdy rozwiązanie małżeństwa powoduje takie zmiany w sytuacji życiowej osoby żądającej rozwodu, które należy ocenić jako do tego stopnia społecznie pożądane, że przemawiają one za dopuszczalnością rozwodu mimo wyłącznej winy powoda¹⁵¹.

Przykładowo, pod rządami Kodeksu rodzinnego przyjmowano, że interes społeczny mógł przemawiać za rozwodem, gdy umożliwiałby on wyłącznie winnemu małżonkowi sformalizowanie związku faktycznego, w którym dotychczas pozostawał. Jednakże samo

¹⁴⁹ Por. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 39.

¹⁵⁰ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 26.04.1952 r., zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej, C 798/51, OSN(C) 1952/1/1, dalej jako: „wytyczne z 1952 r.”.

¹⁵¹ Zob. orzeczenie SN z 03.01.1961 r., I CR 179/60, RPEiS 1961, nr 4, s. 301.

istnienie związku pozamałżeńskiego nie przesądzało jeszcze ani pozytywnie, ani negatywnie o zastosowaniu art. 30 § 2 k.r., ponieważ wymagano, aby zaistniały jeszcze dodatkowe okoliczności, które wskazywałyby na interes społeczny w rozwiązaniu małżeństwa¹⁵². Za okoliczność taką uznawano w judykaturze w szczególności narodzenie się dzieci z nowego związku pozamałżeńskiego. Wskazywano, że rozwód stwarza możliwość ściślejszego zespolenia tego faktycznego związku, jego umocnienia przez następne zawarcie małżeństwa. Za rozwodem przemawia wtedy dobro dzieci, które wymaga, by wychowywały się one w trwale istniejącej rodzinie¹⁵³. W takim przypadku sąd mógł zatem orzec rozwód na żądanie małżonka wyłącznie winnego i uzasadnić przyjęcie, że w rozumieniu art. 30 § 2 k.r. orzeczenie takie wyjątkowo zgodne będzie z interesem społecznym. Sąd rozważając powyższe zagadnienie zobowiązany był jednak każdorazowo dokonać dokładnej analizy wszystkich okoliczności rozpatrywanej sprawy, zmierzającej do uzyskania oceny społecznej wartości nowego związku, aby dojść do przekonania, że po orzeczeniu rozwodu małżonek – powód zawrze rokujący trwałosc związek małżeński z osobą, z którą pozostaje w związku faktycznym, i że w tej rodzinie dziecko zapewnione będzie miało dodatnie warunki życia i rozwoju, jakie z reguły daje dziecku trwale istniejąca rodzina¹⁵⁴. Analogicznie, za orzeczeniem rozwodu mogło przemawiać również dobro dzieci przybranych i wychowywanych w związku faktycznym małżonka wyłącznie winnego¹⁵⁵.

Ponadto Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że ciężka sytuacja życiowa (zdrowotna) małżonka dotkniętego nieuleczalną chorobą, która wymaga szczególnie troskliwej opieki, może być tą szczególną okolicznością, która – mimo istnienia winy rozkładu pożycia małżeńskiego po stronie tego małżonka – pozwalałaby na orzeczenie rozwodu, przez co umożliwiono by mu zawarcie związku małżeńskiego z osobą (kobietą),

¹⁵² Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 40; *vide* też pkt VI wytycznych SN z 1952 r.; orzeczenie SN z 08.01.1959 r., 3 CR 735/58, LEX nr 3223278.

¹⁵³ Zob. orzeczenie SN z 22.02.1952 r., C 681/51, NP 1952, nr 4, s. 33. Stwierdzono w nim w szczególności, że okoliczność założenia przez powoda, wyłącznie winnego rozkładu pożycia małżeńskiego, nowej rodziny i fakt pochodzenia z tego nowego związku dziecka, jakkolwiek nie uzasadniają istnienia interesu społecznego w orzeczeniu rozwodu w każdym wypadku, nie są jednak z punktu widzenia interesu społecznego obojętne.

¹⁵⁴ Zob. pkt VI wytycznych SN z 1952 r.; orzeczenie SN z 22.02.1952 r., C 681/51, NP 1952, nr 4, s. 33.

¹⁵⁵ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 40; *vide* też orzeczenie SN z 08.12.1953 r., II C 1333/53, PiP 1954/5/903. Podkreślono w nim, że „dobro takiego dziecka (przybranego) przemawia za umożliwieniem jego przybranym «rodzicom» zawarcia małżeństwa – równie silnie, jak za tym przemawiałoby dobro ich własnego dziecka. W oba przypadkach bowiem dobro dziecka, a tym samym i interes społeczny – równie silnie wymaga, by wychowywało się ono w rodzinie w sensie prawnym”.

którą kocha, a która zapewnia mu troskliwą opiekę¹⁵⁶. Niezależnie od powyższego, w judykaturze uznawano również, że interes społeczny może przemawiać za orzeczeniem rozwodu z mocy art. 30 § 2 k.r. w sytuacji, gdy każdy z małżonków po powstaniu zupełnego i trwałego rozkładu pożycia pozostawał w innym związku faktycznym, gdyż z reguły nie będzie to razić uczuć moralnych¹⁵⁷. Z drugiej strony przyjmowano, że niskie pobudki kierujące małżonkiem odmawiającym zgody na rozwód, np. gdy jej udzielenie uzależniał on od otrzymania nieuzasadnionych korzyści, mogły czynić jego odmowę bezskuteczną¹⁵⁸. W myśl wytycznych SN z 1952 r., przy ocenie przesłanek zastosowania art. 30 § 2 k.r. mogła przede wszystkim mieć znaczenie okoliczność, że rozłączenie małżonków jest szczególnie długotrwałe. Argumentowano bowiem, że gdy żądanie rozwodu rozpoznawane jest po upływie kilkunastu lat od czasu zerwania pożycia małżonków, z reguły nie jest uzasadniona obawa, że orzeczenie rozwodu mogłoby stać się zachętą do samowolnego zrywania związków małżeńskich, jak również że rozwód spotkać się może z ujemną oceną społeczeństwa¹⁵⁹.

W judykaturze wskazano również, że przy rozstrzyganiu, czy interes społeczny przemawia za orzeczeniem rozwodu w przypadku, gdy ze związku małżeńskiego są dzieci, należy ocenić właściwości małżonka żądającego rozwodu, wynikające z okoliczności dotyczących rozbicia małżeństwa i zachowania się tego małżonka w stosunku do porzuconej rodziny¹⁶⁰. Mianowicie interes społeczny nie uzasadniał orzeczenia rozwodu w przypadku, gdy małżonek wyłącznie winny postępował szczególnie naganie, ponieważ rozwiązanie małżeństwa nie spotkałoby się w takim przypadku z moralną aprobatą społeczeństwa¹⁶¹. W orzecznictwie podkreślano, że zastosowanie art. 30 § 2 k.r. wyłącza szczególnie aspołeczne i naganne postępowanie małżonka, dyskwalifikujące go jako męża (żonę)¹⁶² lub rodzica (ojca)¹⁶³. Chodziło o takie zachowanie, które nie tylko musiałoby się spotkać z ujemną oceną moralną (bo takich małżonek wyłącznie winny musiał się

¹⁵⁶ Zob. orzeczenia SN: z 08.07.1952 r., C 1115/52, LEX nr 3223286; z 22.05.1958 r., 1 CR 565/57, OSNCK 1960/2/37; z 07.11.1959 r., 1 CR 599/58, OSNCK 1961/2/44.

¹⁵⁷ Zob. orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31.

¹⁵⁸ Zob. pkt V wytycznych SN z 1952 r.

¹⁵⁹ Zob. pkt V wytycznych SN z 1952 r.

¹⁶⁰ Zob. orzeczenie SN z 31.12.1951 r., C 625/51, NP 1953, Nr 5, s. 82.

¹⁶¹ Jak to wówczas określano: „moralną aprobatą mas pracujących”.

¹⁶² Zob. orzeczenie SN z 07.11.1959 r., I CR 599/58, OSN 1961, poz. 44, s. 54.

¹⁶³ Zob. orzeczenia SN: z 13.09.1952 r., C 1702/51, OSNCK 1953/4/108; z 26.03.1959 r., III CR 923/57, OSN 1960, poz. 72; z 21.04.1958 r., I CR 110/57, OSPiKA 1959, poz. 41.

dopuszczyć), ale o takie zachowanie, które było nadto szczególnie rażące¹⁶⁴. W judykaturze za takie postępowanie uznano w szczególności: porzucenie małżonka znajdującego się w krytycznej sytuacji życiowej¹⁶⁵, nieprzyczynianie się (po porzuceniu małżonka) do zaspokajania potrzeb materialnych dziecka (pomimo posiadania środków przez tego małżonka)¹⁶⁶, czy brutalne traktowanie współmałżonka¹⁶⁷. Ponadto wskazywano, że w przypadku, gdy istniały dzieci ze związku pozamałżeńskiego, dyskwalifikujące postępowanie małżonka winnego nie pozwalało na przyjęcie, że tym razem zbuduje on prawidłowo funkcjonującą rodzinę.

Za kolejną przesłankę orzeczenia rozwodu na żądanie małżonka wyłącznego winnego, pomimo braku zgody drugiego małżonka, uznawano (obok interesu społecznego) **długotrwałe rozłączenie**¹⁶⁸. Jednakże w piśmiennictwie (na czele z R. Dubowskim) trafnie wskazano, że bardziej prawidłowe wydaje się przyjęcie, że jedyną przesłanką był interes społeczny, zaś długotrwałe rozłączenie było jedynie wstępnym, koniecznym warunkiem, aby w ogóle można było twierdzić o istnieniu interesu społecznego. Gdyby bowiem długotrwałe rozłączenie stanowiło odrębną przesłankę, to należałoby uznać, że ustawodawca zakładał, że mogą istnieć sytuacje, w których zachodził interes społeczny w rozwiązaniu małżeństwa, chociaż rozłączenie nie było długotrwałe, lecz wówczas orzeczenie rozwodu i tak byłoby wyłączone. Niewątpliwie rozwiązanie takie przeczyłoby postulatowi racjonalności ustawodawcy. W konsekwencji, na gruncie art. 30 § 2 k.r., należałoby przyjąć następujące założenie: interes społeczny nigdy nie może przemawiać za rozwodem, jeżeli rozłączenie nie trwało dostatecznie długo¹⁶⁹. Jednocześnie zauważyć należy, iż wytycznych SN z 1952 r. stwierdzono, iż „ustalenie, jak długi okres rozłączenia małżonków pozwala uznać je za długotrwałe (...) oprócz należy w każdym przypadku na ocenie konkretnych okoliczności sprawy, dotyczących – w szczególności – czasu wspólnego pożycia małżonków, ich trybu życia, wieku itp.”¹⁷⁰. Jak podkreślił SN, „długotrwałość rozłąki nie zależy wyłącznie od faktu, czy i od jak dawna małżonkowie nie

¹⁶⁴ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 41; Z. Wiszniewski, [w:] M. Grudziński, J. Ignatowicz, *Kodeks rodzinny. Komentarz*, 1955, s. 146.

¹⁶⁵ Zob. orzeczenie SN z 31.12.1951 r., C 625/51, NP 1953, Nr 5, s. 82.

¹⁶⁶ Zob. orzeczenia SN: z 31.12.1951 r., C 625/51, NP 1953, Nr 5, s. 82; z 25.11.1958 r., I CR 522/57, RPEiS 1959, nr 4, s. 6.

¹⁶⁷ Zob. orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31.

¹⁶⁸ Pogląd, że długotrwałe rozłączenie stanowiło odrębną przesłankę, wyrażono m.in. w pkt V wytycznych z 1952 r.

¹⁶⁹ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 42.

¹⁷⁰ Zob. pkt VII wytycznych SN z 1952 r.

mieszkają w jednym mieszkaniu, lecz przede wszystkim od tego, czy i od jak dawna małżonkowie faktycznie nie współżyją ze sobą. Dlatego też przyjęciu długotrwałości rozłąki nie stoi na przeszkodzie fakt, że małżonkowie po wieloletniej rozłące zamieszkali od kilku lat w jednym mieszkaniu, jeżeli nie nawiązali współżycia małżeńskiego¹⁷¹. Co więcej, zdaniem Sądu Najwyższego, rozłączenie – w rozumieniu art. 30 § 2 k.r. – nie musi być koniecznie utożsamiane z rzeczywistym opuszczeniem wspólnego mieszkania przez jednego z małżonków. Faktyczne oddzielenie się małżonków pod względem lokalowym, przy utracie jakichkolwiek kontaktów osobistych pomiędzy nimi, może być – w zależności od okoliczności sprawy – uznane za rozłączenie w rozumieniu tego przepisu. W szczególności trwały i zupełny rozkład pożycia małżeńskiego pociąga za sobą z reguły rozłączenie małżonków, choćby pozostawali oni nadal we wspólnym mieszkaniu odpowiednio przedzielonym¹⁷².

Jednocześnie, w wytycznych SN z 1952 r. przyjęto, że doświadczenie życiowe uzasadnia wniosek, że za długotrwałe rozłączenie – przynajmniej orientacyjnie – należy uważać okres 5 lat¹⁷³. W piśmiennictwie trafnie jednak dostrzeżono, odwoływanie się do doświadczenia życiowego dla uzasadnienia tego rodzaju arbitralnej tezy jest mało przekonujące. Mając na uwadze nieostrość zwrotu „długotrwałe rozłączenie” oraz kontrowersje związane z jego interpretacją (tzn., że za długotrwałe należy uznać taki, bądź inny okres czasu), stwierdzić należy, że użycie tego zwrotu było chybionym zabiegiem legislacyjnym¹⁷⁴. Wspomnieć należy, że na gruncie poprzedniego stanu prawnego w orzecznictwie wykształciła się również koncepcja „szczególnie długotrwałego rozłączenia”, zgodnie z którą sam wyjątkowo długi, kilkunastoletni okres rozłączenia uzasadniał orzeczenie rozwodu, pomimo sprzeciwu małżonka niewinnego¹⁷⁵. Niekiedy wprost wskazywano, że szczególnie długie rozłączenie stwarzało domniemanie, że rozwód nie będzie naruszał moralności socjalistycznej¹⁷⁶. Wydaje się jednak, że powyższa teoria nie miała jurydycznego uzasadnienia w obowiązujących ówczesnie przepisach. Skoro ustawodawca przyjął, że długotrwałe rozłączenie jest jedynie wstępnym (koniecznym) warunkiem, aby można było wnosić o istnieniu interesu społecznego, czy też, że stanowi

¹⁷¹ Zob. orzeczenie SN z 20.05.1952 r., C 1146/51, NP 1953, Nr 5, s. 83.

¹⁷² Zob. orzeczenie SN z 29.05.1958 r., 1 CR 276/57, RPEiS 1960, z. 3, s. 286.

¹⁷³ Zob. pkt VII wytycznych SN z 1952 r.

¹⁷⁴ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 43.

¹⁷⁵ Tamże, s. 43. Zob. też pkt V wytycznych SN z 1952 r.; orzeczenie SN z 07.11.1955 r., III CR 1328/54, PiP 1957/2, s. 411.

¹⁷⁶ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1955 r., III CR 1328/54, PiP 1957/2, s. 411.

odrębną przesłankę orzeczenia rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego, to w przypadku, gdy rozłączenie było szczególnie długotrwałe, spełniony był tylko jeden warunek (przesłanka) – długotrwałość rozłąki. Gdyby natomiast intencją ustawodawcy było to, żeby szczególnie długotrwałe rozłączenie miało stanowić samodzielną podstawę rozwodu, to niewątpliwie wprowadziłyby on – obok art. 30 § 2 k.r. – odrębny przepis stanowiący o tym, że mimo braku zgody małżonka niewinnego sąd orzeka rozwód również wtedy, jeśli małżonkowie pozostają w szczególnie długotrwałym rozłączeniu¹⁷⁷.

Podobnie, jak w poprzednio obowiązujących aktach prawnych, negatywną przesłanką orzeczenia rozwodu – na gruncie Kodeksu rodzinnego – była również **sprzeczność rozwodu z dobrem małoletnich dzieci** (art. 29 § 2 k.r.). Jak wskazano w wytycznych SN z 1952 r., „dobro małoletnich dzieci” to dobro, które w społecznej skali wartości zajmuje hierarchicznie nadrzędne stanowisko i jest przedmiotem szczególnej ochrony w ustawodawstwie Państwa Ludowego¹⁷⁸. W związku z powyższym, w ówczesnym orzecznictwie zgodnie przyjmowano, że gdy w małżeństwie są małoletnie dzieci, prawidłowe rozstrzygnięcie sprawy o rozwód wymaga szczegółowego rozważenia, czy na skutek rozwodu dobro dzieci nie ucierpi. Jednocześnie wskazywano, że dobro małoletnich dzieci, o którym mowa w art. 29 § 2 k.r., ucierpiałoby wskutek rozwodu wówczas, jeżeli porównanie ich sytuacji, jaką należy przewidywać w razie utrzymania istniejącego stanu rzeczy (a więc w razie oddalenia powództwa o rozwód), z przewidywaną ich sytuacją po ewentualnym rozwodzie, wykazałoby pogorszenie. Przewidywanie i ocena tych przyszłych sytuacji musiała przy tym wynikać z zastosowania reguł doświadczenia do ustalonych, konkretnych okoliczności faktycznych. Podkreślano, iż podstawą zastosowania art. 29 § 2 k.r. nie może być jednak w żadnym razie okoliczność, że w razie oddalenia powództwa o rozwód istnieć będzie możliwość pożądanego z punktu widzenia dobra dziecka przywrócenia pożycia małżonków, którą to możliwość wyłączyłby rozwód¹⁷⁹. Póki bowiem istnieje w ogóle jakiekolwiek realne prawdopodobieństwo przywrócenia pożycia małżonków, rozkład ich pożycia nie jest jeszcze trwały, a tym samym powództwo o rozwód ulega oddaleniu nie na zasadzie art. 29 § 2 k.r., lecz na podstawie art. 29 § 1 k.r. Założeniem

¹⁷⁷ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 43.

¹⁷⁸ Zob. pkt II wytycznych SN z 1952 r.

¹⁷⁹ Zob. orzeczenia SN: z 13.09.1952 r., C 1702/51, OSNCK 1953/4/108; z 08.12.1951 r., C 259/51, NP 1953, Nr 5, s. 82; z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956/4/110.

bowiem art. 29 § 2 k.r. jest trwałość, czyli nieodwracalność rozkładu pożycia małżonków, a więc uznanie możliwości przywrócenia ich pożycia za nieprawdopodobne¹⁸⁰.

W judykaturze przesądzono, że jeżeli okoliczności danej sprawy usprawiedliwiają wniosek, że dobro małoletnich dzieci ucierpi, rozwód nie jest dopuszczalny (art. 29 § 2 k.r.). Zgodnie przyjmowano przy tym, że chodzi nie o skutki rozkładu pożycia, który zawsze pogarsza sytuację małoletnich dzieci, lecz o skutki samego rozvodu. Oddalenie powództwa o rozwód – na podstawie art. 29 § 2 k.r. – musiało być zatem oparte na ustaleniu konkretnych okoliczności, z których wynikało, że orzeczenie rozvodu byłoby sprzeczne z dobrem małoletnich dzieci¹⁸¹. Tytułem przykładu, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że orzeczeniu rozvodu sprzeciwia się dobro małoletnich dzieci stron w sytuacji, gdy powód zaniedbywał w sposób wyjątkowo rażący swe obowiązki wobec czworga małych dzieci, wykazując wobec nich całkowitą obojętność i nie łożąc niemal zupełnie na ich utrzymanie. Argumentowano, że te fakty oraz inne karygodne postęпки powoda, jak zawarcie – pomimo posiadania licznej rodziny – bigamicznego małżeństwa, utrzymywanie bliższych stosunków równocześnie z dwiema żonami, stawiają sylwetkę powoda w szczególnie ujemnym świetle. Takie postępowanie – jak wskazano – „nie daje żadnej gwarancji, iż powód po orzeczeniu rozvodu będzie wywiązywał się ze swych obowiązków wobec dzieci, przeciwnie – zgodnie z doświadczeniem życiowym – uzasadnia wniosek, iż orzeczenie rozvodu utrwali jeszcze obojętność wobec dzieci, wyrabiając w nim przekonanie, iż rodzice mogą uzyskać w drodze rozvodu rozwiązanie małżeństwa bez względu na ich stosunek do dzieci”. W konsekwencji uznano, że w rozpatrywanej sprawie orzeczenie rozvodu nie jest dopuszczalne ze względu na zakaz zawarty w art. 29 § 2 k.r., pomimo, że inne przesłanki dopuszczalności takiego orzeczenia są spełnione i oddalono powództwo o rozwód¹⁸². Jednakże w orzecznictwie stwierdzono również, że „oddalenie powództwa o rozwód na podstawie art. 29 § 2 k.r. nie wyłącza w zasadzie ponownego żądania orzeczenia rozvodu, jednakże może to nastąpić dopiero w razie zmiany stanu faktycznego, który stanowił podstawę poprzedniego orzeczenia. Gdyby uległ w sposób zasadniczy zmianie stosunek powoda do dzieci, gdyby wykazał on należyte zainteresowanie nimi w zakresie ich wychowania oraz gdyby należycie spełniał swe obowiązki alimentacyjne, a dostatecznie długi okres takiego zmienionego postępowania

¹⁸⁰ Zob. orzeczenia SN: z 13.09.1952 r., C 1702/51, OSNCK 1953/4/108; z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956/4/110.

¹⁸¹ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46; orzeczenia SN: z 13.09.1952 r., C 1702/51, OSNCK 1953/4/108; z 23.03.1956 r., III CR 347/55, OSNCK 1956/4/114.

¹⁸² Zob. orzeczenie SN z 21.04.1958 r., 1 CR 110/57, LEX nr 1633577.

pozwoił na ocenę, iż orzeczenie rozwodu nie wpłynie już ujemnie na sytuację dzieci stron, powód mógłby w przyszłości skutecznie ubiegać się o rozwód”¹⁸³.

Sąd Najwyższy słusznie dostrzegł również, że przy ocenie, czy dobro dziecka z małżeństwa nie stoi na przeszkodzie do orzeczenia rozwodu, należy brać pod uwagę stan istniejącego trwałego rozkładu, którego nie zmieni odmówienie rozwodu. W tym stanie rzeczy dobro dziecka nie sprzeciwi się rozwodowi, jeżeli środki na jego wychowanie są zapewnione i jeżeli kontakt dziecka z obojgiem rodziców nie będzie utrudniony¹⁸⁴. Z drugiej strony stwierdzono też, że „wytworzona w rodzinie przez stałe awantury rodziców atmosfera, która zatruwałaby młodość małoletnich dzieci, demoralizowała je i zagrażała ich wychowaniu, uzasadnia uznanie, że w takiej sytuacji dobro dzieci nie mogłoby ucieść wskutek orzeczenia rozwodu ich rodziców”¹⁸⁵.

W judykaturze trafnie też dostrzeżono, że „przy ocenie, czy dobro dziecka sprzeciwia się rozwodowi, należy mieć na uwadze jego wiek. Wiek bliski pełnoletności pozwala dziecku z reguły na nieskrępowany kontakt z obojgiem rodziców i dlatego tylko szczególne powody mogłyby przemawiać za odmową rozwodu”¹⁸⁶. Natomiast młodsze dziecko, będące w okresie dojrzewania, może szczególnie boleśnie odczuć orzeczenie rozwodu rodziców¹⁸⁷. Ponadto, sąd orzekając rozwód – zgodnie z art. 31 § 1 k.r. – miał obowiązek orzeczenia w wyroku, czy i który z małżonków ponosi **winę rozwodu**¹⁸⁸. Jednakże, w myśl art. 31 § 2 k.r., na zgodne żądanie małżonków, sąd zobligowany był zaniechać orzekania o winie (bez względu na przyczynę rozkładu pożycia), co stanowiło istotne *novum* w zakresie podejścia do winy¹⁸⁹. Żądanie to było zatem dla sądu wiążące, przy czym w ówczesnym orzecznictwie podkreślano, że żądanie zaniechania „orzekania”, podobnie jak zgoda na rozwód, powinno istnieć w chwili, kiedy to „orzekanie” dochodzi do skutku, a zatem w chwili wydawania wyroku, i to w obu instancjach. Brak jest podstaw do przyjęcia związania stron poprzednio złożonym przez nie oświadczeniem. Oczywiście jest, że nie może być mowy o związaniu wobec drugiej strony (ewentualne umowy w tym

¹⁸³ Zob. orzeczenie SN z 21.04.1958 r., 1 CR 110/57, LEX nr 1633577.

¹⁸⁴ Zob. orzeczenie SN z 31.12.1951 r., C 625/51, LEX nr 3223299.

¹⁸⁵ Zob. orzeczenie SN z 16.05.1952 r., C 1110/51, NP 1953, Nr 5, s. 82.

¹⁸⁶ Zob. orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31.

¹⁸⁷ Zob. orzeczenie SN z 23.03.1956 r., III C 347/55, OSNCK 1956, nr 4, poz. 114.

¹⁸⁸ Należy zauważyć, że ustawodawca w art. 31 k.r. posłużył się pojęciem „wina rozwodu”, zaś w art. 30 k.r. pojęciem „wina rozkładu pożycia”, co stało się przyczyną dyskusji na temat ewentualnej odmienności użytych sformułowań (zob. J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 10/1962, s. 1316 i n.). Podejście takie zostało jednak ocenione krytycznie w literaturze (zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Na marginesie artykułu J. Suskiego wina w rozwodzie, NP 1963, Nr 9, s. 965).

¹⁸⁹ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 36.

zakresie też nie miałyby żadnego znaczenia prawnego), nie mówiąc o tym, że także obie strony mogłyby zmienić swe stanowisko i cofnąć żądanie zaniechania orzekania o winie. Nic nie przemawia też za przyjęciem, że strony są związane wobec sądu. Nie ma wątpliwości co do tego, że strony, które przed sądem pierwszej instancji nie żądały zaniechania orzekania o winie, mogą takie żądanie zgłosić po raz pierwszy w postępowaniu rewizyjnym i że żądanie to będzie wiążące dla sądu. Brak logicznych przesłanek odmiennego traktowania rozważanej tu sytuacji, w której zachodzi tylko odwrotna kolejność zmiany stanowiska stron¹⁹⁰.

Podkreślić należy, że orzeczenie o winie w wyroku rozwodowym, poza ujemną oceną moralną zachowania tego małżonka, miało także znaczenie z punktu widzenia majątkowych skutków rozvodu. Zgodnie bowiem z art. 27 § 1 k.r., małżonek uznany za winnego rozvodu, mógł być – na żądanie drugiego małżonka – pozbawiony w całości lub w części udziału w majątku wspólnym, jeżeli do jego powstania nie przyczynił się wcale albo przyczynił się tylko nieznacznie. Natomiast, w razie ustalenia winy obojga małżonków, sąd mógł na żądanie któregośkolwiek z małżonków ustalić ich udziały we wspólnym majątku w zależności od stopnia, w jakim każdy przyczynił się do jego powstania¹⁹¹. Ponadto, od rozstrzygnięcia o winie rozkładu pożycia uzależniony był zakres prawa i ewentualnie obowiązku alimentacyjnego rozwiedzionych małżonków (art. 34 k.r.)¹⁹². W myśl art. 34 § 1 k.r., małżonek, który nie został uznany za winnego rozvodu, mógł żądać od drugiego małżonka, nawet niewinnego, dostarczania mu środków utrzymania stosownie do jego możliwości zarobkowych i majątkowych, jeżeli nie był w stanie utrzymać się własnymi siłami. Natomiast stosownie do art. 34 § 2 k.r., jeżeli oboje małżonkowie byli winni rozvodu, sąd mógł przyznać środki utrzymania także małżonkowi winnemu. Kodeks rodzinny przewidywał zatem w przypadku rozvodu prawo domagania się środków utrzymania dla małżonka niewinnego, bądź też nie wyłącznie winnego. Nie przysługiwało ono natomiast małżonkowi wyłącznie winnemu spowodowania rozkładu, chociażby spełniał zasadniczy warunek, a mianowicie niemożność utrzymania się własnymi siłami. Sytuacja małżonka, który nie został uznany za wyłącznie winnego, nie

¹⁹⁰ Zob. orzeczenia SN: z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90; z 26.06.1958 r., 2 CR 417/57, LEX nr 1633617.

¹⁹¹ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 4. W myśl art. 27 §2 k.r., przy ocenie, w jakim stopniu jeden z małżonków przyczynił się do powstania wspólnego majątku, uwzględnia się także nakład osobistej pracy przy wychowaniu dzieci i we wspólnym gospodarstwie.

¹⁹² Zob. orzeczenie SN z 01.10.1954 r., I C 1344/54, OSNCK 1955/4/77; *vide* też A. Sylwestrzak, Obowiązek alimentacyjny rozwiedzionego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia, GSP 2005, Nr XIV, s. 851.

była jednak w zakresie służącego mu prawa do utrzymania taka sama, jak małżonka niewinnego. Wpływ na to prawo małżonka wywierał również stopień jego winy w wywołaniu rozkładu pożycia. Dlatego w takim przypadku sąd jedynie „mógł” (a nie był zobligowany) przyznać środki utrzymania małżonkowi winnemu (art. 34 § 2 k.r.)¹⁹³. Ponadto, zgodnie z art. 34 § 3 k.r., prawo do środków utrzymania, choćby było sądownie przyznane, wygasało przez śmierć zobowiązanego oraz na skutek zawarcia nowego małżeństwa, a jeśli zobowiązanym był małżonek niewinny – z upływem lat pięciu od orzeczenia rozvodu.

Ustawodawca zrezygnował natomiast z wprowadzenia regulacji umożliwiających żądanie naprawienia szkody wyrządzonej przez rozwód (w szczególności polegającej na utracie korzyści wynikających z majątkowej umowy małżeńskiej). Było to konsekwencją przyjęcia w Kodeksie rodzinnym odmiennych rozwiązań w zakresie stosunków majątkowych¹⁹⁴ (na gruncie dekretu z 29 maja 1946 r. – Prawo małżeńskie majątkowe ustrojem ustawowym był tzw. ustrój podziału dorobku, przy czym każdy z małżonków zachowywał swój majątek osobisty i dorobkowy, natomiast Kodeks rodzinny z 1950 r. przyjął już – jako ustawowy – ustrój wspólności ustawowej¹⁹⁵). Natomiast jeśli chodzi o kwestię szkód spowodowanych czynami stanowiącymi podstawę orzeczenia rozvodu, to za wystarczającą podstawę prawną uznano ogólne przepisy regulujące naprawienie szkody w reżimie deliktowym (art. 134 i 157 k.z.)¹⁹⁶. Podobnie, w Kodeksie rodzinnym wyłączono możliwość żądania przez małżonka niewinnego zadośćuczynienia za krzywdę moralną, co wynikało z ogólnych założeń ideologicznych, a w szczególności odrzucenia przez ustawodawcę koncepcji szerokiego kompensowania szkód niemajątkowych zasądzaniem kwot pieniężnych¹⁹⁷.

Ustalenie winy – w oparciu art. 31 § 1 k.r. – nie było też obojętne dla rozstrzygnięcia o prawach i obowiązkach obojga małżonków względem osób i majątku ich małoletnich dzieci. Zauważyć jednak należy, że orzeczenie o winie mogło mieć wpływ na rozstrzygnięcie, o którym mowa w art. 32 k.r., lecz nie było samo przez się kryterium decydującym, a raczej jedną z okoliczności, które sąd musiał rozważyć, aby prawidłowo rozstrzygnąć o prawach i obowiązkach obojga małżonków w stosunku do ich małoletnich

¹⁹³ Zob. orzeczenie SN z 01.10.1954 r., I C 1344/54, OSNCK 1955/4/77.

¹⁹⁴ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 36.

¹⁹⁵ Zgodnie z art. 21 §1 k.r., przedmioty majątkowe, nabyte przez któregokolwiek z małżonków w czasie trwania małżeństwa i stanowiące jego dorobek, są wspólnym majątkiem obojga małżonków (wspólność ustawowa).

¹⁹⁶ Zob. S. Szer, Kodeks rodzinny, Demokratyczny Przegląd Prawniczy 3/1950, s. 8.

¹⁹⁷ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1954, s. 131 i n.

dzieci. Zgodnie z art. 437 k.p.c. z 1950 r., sąd orzekał o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej, mając na względzie dobro dziecka oraz interes społeczny¹⁹⁸. Ustawodawca zrezygnował zatem z obowiązującej na gruncie art. 31 § 1 pkt 1 d.p.m. zasady, w myśl której pierwszeństwo przy sprawowaniu pieczy nad dzieckiem miał małżonek niewinny. W konsekwencji możliwe było powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej nad małoletnimi dziećmi temu z małżonków, który był winny rozwodu, jeśli jednocześnie w okolicznościach konkretnej sprawy wymagało tego dobro dziecka. W uzasadnieniu powyższego stanowiska wskazywano, że orzeczenie o winie rozwodu jest stwierdzeniem zawinionego uchybienia obowiązkom małżeńskim jednego małżonka w stosunku do drugiego, dotyczy zatem stosunków między małżonkami. Natomiast rozstrzygnięcie o prawach i obowiązkach rodziców względem małoletnich dzieci – na mocy art. 32 k.r. – wymaga rozważenia sprawy z punktu widzenia stosunku rodziców do dzieci, ma ono normować prawa i obowiązki obojga małżonków w stosunku do ich małoletnich dzieci w sposób uwzględniający dobro tychże dzieci. W konsekwencji orzeczenie wydane stosownie do art. 31 § 1 k.r. i rozstrzygnięcie przewidziane w art. 32 k.r. różnią się między sobą zasadniczo i wymagają innych rozważań¹⁹⁹.

¹⁹⁸ W myśl art. 437 k.p.c., w wyroku, orzekającym rozwód, sąd – mając na względzie dobro dziecka oraz interes społeczny – powierza wykonanie władzy rodzicielskiej nad dzieckiem jednemu z rodziców, określa uprawnienia drugiego z rodziców w stosunku do osoby dziecka, w szczególności w zakresie nadzoru nad jego wychowaniem i w zakresie utrzymywania z nim stosunków osobistych, oraz orzeka, w jakiej wysokości każde z rodziców obowiązane jest do ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dziecka.

¹⁹⁹ Zob. orzeczenie SN z 30.11.1954 r., 2 CR 1229/54, OSNCK 1957/2/35.

Rozdział 2. Rozkład pożycia małżeńskiego, jako przesłanka rozwodu w ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy

2.1. Pozytywna przesłanka rozwodu

2.1.1. Zagadnienia ogólne

Ustawą z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy²⁰⁰ (dalej jako: „k.r.o.”) nie wprowadzono rewolucyjnych zmian w modelu postępowania rozwodowego (w szczególności w kwestii istoty i doniosłości winy). Zadaniem nowego Kodeksu była natomiast rozbudowa przyjętych regulacji (184 artykuły) i w konsekwencji rozstrzygnięcie przez ustawodawcę wielu dotychczasowych wątpliwości. Uwzględniono w szczególności poglądy wyrażane w orzecznictwie Sądu Najwyższego, nadając im normatywną postać²⁰¹. Ponadto po raz pierwszy objęto w ramach jednej regulacji całą materię prawnorodziną, dotychczas rozproszoną w różnych aktach normatywnych.

Pojęcie winy w prawie rozwodowym jest nierozzerwalnie związane ze stanem zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego. Zgodnie z art. 56 § 1 k.r.o., analogicznie jak pod rządami Kodeksu rodzinnego z 1950 r.²⁰², każdy z małżonków może żądać rozwiązania małżeństwa przez rozwód, jeżeli między małżonkami nastąpił **zupełny i trwały rozkład pożycia**²⁰³. Przypomnieć wypada, że klauzula rozkładu pożycia jest nierozzerwalnie związana z całym polskim powojennym ustawodawstwem rodzinnym, tzn. pojawiła się już w art. 24 dekretu – Prawo małżeńskie z 1945 r. („stały rozkład pożycia małżeńskiego”), następnie funkcjonowała pod rządami Kodeksu rodzinnego z 1950 r. („zupełny i trwały rozkład pożycia”) i została przyjęta w obowiązującym Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1964 r. („zupełny i trwały rozkład pożycia”)²⁰⁴. Stanowi ona

²⁰⁰ T. j.: Dz.U. z 2023 r., poz. 2809.

²⁰¹ Zob. J. Ignatowicz, M. Nazar, Prawo rodzinne, Warszawa 2012, s. 33.

²⁰² Zgodnie z art. 29 § 1 k.r., przesłanką rozwodu był „zupełny i trwały rozkład pożycia”.

²⁰³ Jak trafnie dostrzeżono w orzecznictwie SN, jedyną przesłanką warunkującą rozwiązanie małżeństwa przez rozwód jest w myśl tego przepisu „zupełny i trwały rozkład pożycia” (zob. wyrok SN z 04.02.1998 r., II CKN 582/97, LEX nr 1225355).

²⁰⁴ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 14; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 381.

obecnie jedyną tzw. „pozytywną przesłankę rozwodu”²⁰⁵ (zwaną także podstawową przesłanką rozwodu), stanowiącą warunek *sine qua non* dopuszczalności rozwodu²⁰⁶.

Ustawodawca nie przewidział natomiast zaistnienia „ważnych powodów” takiego rozkładu (obowiązującego na gruncie art. 29 § 1 k.r.), jak również z wyliczenia w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym takich okoliczności, które mogą być uznane za „ważny powód”, przyjmując tym samym, że każdy powód, który doprowadził do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, jest ważny²⁰⁷. W konsekwencji, w obowiązującym stanie prawnym sąd orzeka rozwód, gdy ustali istnienie zupełnego i trwałego rozkładu, bez względu na to, jakie przyczyny wywołały ten rozkład. W uzasadnieniu projektu k.r.o. wskazano m.in., że „dotychczasowe doświadczenia wykazały (...), że (...) próby obiektywnego ustalenia „ważnych powodów” są skazane na niepowodzenie, ponieważ pożycie małżeńskie jest faktem tak skomplikowanym i tak bardzo zależnym od indywidualnych cech małżonków, że ta sama okoliczność może w wielu wypadkach wywołać rozkład pożycia, w innych zaś nie mieć wpływu na pożycie małżonków²⁰⁸. Wszelkie zatem hierarchizowanie powodów rozkładu pożycia musiałoby prowadzić do rozstrzygnięć niesprawiedliwych, w szczególności do sztucznego utrzymywania niektórych małżeństw jedynie dlatego, że zupełny i trwały rozkład pożycia został w danym wypadku wywołany przez okoliczności, które na ogół rozkładu nie wywołują. Jeżeli zaś pojmować „ważność” powodów rozkładu w sensie subiektywnym, tzn. uznać za ważny powód każdą okoliczność, która w danym małżeństwie doprowadziła do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, to omawiana przesłanka utraciłaby wszelką rolę normatywną, mieszcząc się już w zasadniczej przesłance rozkładu pożycia”²⁰⁹. Również w piśmiennictwie podkreślono znaczenie społeczne i ponadindywidualistyczne rozwodu²¹⁰,

²⁰⁵ W piśmiennictwie wskazuje się, że „pozytywna przesłanka rozwodu” to taka okoliczność lub ich zespół, których wystąpienie jest – na gruncie prawa stanowionego – niezbędne do tego, aby małżeństwo zostało rozwiązane przez rozwód (zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 45).

²⁰⁶ Zob. A. Zieliński, *Rozwód. Materiałnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Warszawa 2013, s. 38.

²⁰⁷ Zob. Z. Krzemiński, *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 18.

²⁰⁸ Zob. też J. Winiarz, *Rozwód*, [w:] J.St. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, Kraków 1985, s. 556.

²⁰⁹ Uzasadnienie projektu k.r.o., s. 45–46.

²¹⁰ Jednocześnie w piśmiennictwie i orzecznictwie zerwano z pojmowaniem rozwodu jako kary (zob. J. Winiarz, [w:] J.St. Piątkowski (red.), *System Prawa Rodzinnego i Opiekuńczego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 554).

polegające na eliminowaniu związków małżeńskich martwych, tzn. nierealizujących funkcji społecznych małżeństwa²¹¹.

Podobnie, Sąd Najwyższy w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej z 1968 r.²¹², wyjaśnił, że „Kodeks rodzinny i opiekuńczy, utrzymując podstawową przesłankę rozwodu, jaką także pod rządem dawnego prawa był zupełny i trwały rozkład pożycia małżonków, pominął obowiązujące poprzednio (w myśl art. 29 § 1 k.r.) zastrzeżenie, które uzależniało skuteczność żądania rozwodu od tego, czy zupełny i trwały rozkład nastąpił z ważnych powodów. Istota powyższej zmiany sprowadza się do tego, że ustalając zupełny i trwały rozkład pożycia, sąd nie jest obowiązany do oceny ważności jego powodów, tj. nie ma obowiązku badać, czy w świetle zasad współżycia społecznego można je uznać za wystarczająco doniosłe²¹³. Niewątpliwie nawet błahе przyczyny mogą doprowadzić do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia. Świadczą one jednak wówczas zwykle o niedojrzałości jednego, bądź obojga małżonków, co stanowi rzeczywistą przyczynę rozkładu pożycia. Nie oznacza to jednak zwolnienia sądu od obowiązku wszechstronnego wyjaśnienia, jakie były przyczyny rozkładu, tj. jakie okoliczności doprowadziły do jego powstania”²¹⁴. Ustalenie powodów rozkładu jest konieczne przede wszystkim w celu rozstrzygnięcia, czy orzeczenie rozwodu nie będzie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 3 k.r.o.). Co więcej, w sprawach, w których strony nie zgłoszą zgodnego żądania zaniechania orzekania o winie, ustalenie to jest niezbędne, w celu przesądzenia, czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia (art. 57 § 1 k.r.o.). Konsekwencją orzeczenia o winie jest z kolei zakres obowiązku alimentacyjnego pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami (art. 60 k.r.o.). W bogatym orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów powszechnych, jak i w literaturze przedmiotu, sformułowano przykładowy katalog

²¹¹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013, art. 56, Nb 8; T. Sokołowski, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 593 i n.

²¹² Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów art. 56 oraz art. 58 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, III CZP 70/66, OSN 1968, poz. 77.

²¹³ Zob. m.in. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 132; D. Stolarek, Cudzołóstwo. Uwagi na tle regulacji rozwodowej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, Palestra 2013, nr 9–10, s. 113. W literaturze trafnie dostrzeżono, że trudno jest obiektywnie ocenić ważność przyczyn, które doprowadziły do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia. Niewątpliwie bliskie stosunki między małżonkami należą do sfery przeżyć psychicznych, przy czym wrażliwość każdego człowieka na bodźce zewnętrzne jest uzależniona od indywidualnych cech osobowościowych i stąd trudno ją zmierzyć. Dlatego też trafnie ustawodawca odstąpił w k.r.o. od konieczności oceny przez sąd doniosłości przyczyn rozkładu pożycia, jako przesłanki orzeczenia rozwodu.

²¹⁴ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSN 1968, poz. 77.

najbardziej typowych zawinionych i niezawinionych przyczyn rozkładu pożycia, które zostaną szerzej omówione w dalszej części niniejszej pracy.

2.1.2. Pojęcie „zupełnego i trwałego rozkładu pożycia”

W obowiązującym obecnie modelu postępowania rozwodowego podstawowe znaczenie ma zatem przesłanka „zupełnego i trwałego rozkładu pożycia”²¹⁵. Zauważyć należy, że niektórzy autorzy ujmują pozytywną przesłankę rozvodu w liczbie pojedynczej²¹⁶. Natomiast inni przedstawiciele doktryny wyróżniają dwie pozytywne przesłanki rozwodowe: 1) zupełny rozkład pożycia oraz 2) trwały rozkład pożycia²¹⁷. Niekiedy zdarza się również, że nawet w ramach jednej publikacji brak jest jednolitości terminologicznej i używa się jednocześnie (zamiennie) określeń (jedna) „przesłanka” oraz (dwie) „przesłanki”²¹⁸. Chociaż najbardziej poprawne jest posługiwanie się pojęciem (jednej) pozytywnej przesłanki rozvodu, którą jest rozkład pożycia podwójnie kwalifikowany, tj. cechą zupełności i trwałości, to jednak ze względów językowych wygodniej jest używać określeń „przesłanka zupełności” lub „przesłanka trwałości”²¹⁹. Istotne jest przy tym, że stan „zupełności” oraz „trwałości” muszą wystąpić łącznie. Przemawia za tym przede wszystkim literalne brzmienie art. 56 § 1 k.r.o., w którym ustawodawca posłużył się spójnikiem koniunkcji „i”²²⁰. Zatem stwierdzenie tylko zupełnego albo tylko trwałego rozkładu pożycia nie jest wystarczającym powodem do orzeczenia rozvodu²²¹.

²¹⁵ Podstawowym obowiązkiem sądu w sprawie o rozwód jest bowiem stwierdzenie, czy nastąpił trwały i zupełny rozkład pożycia małżeńskiego stron (zob. orzeczenie SN z 22.02.1952 r., C 681/51, NP 1952/4, s. 33).

²¹⁶ Zob. m.in. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 154; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 131; A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Warszawa 2013, s. 38–42; T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, Legalis; U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, s. 33; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 10, Warszawa 2023, Legalis.

²¹⁷ Zob. m.in. K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 8, Warszawa 2023, Legalis; K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 13.

²¹⁸ Zob. m.in. J. Ignaczewski, *Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o.*, Warszawa 2009, s. 13–15; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 131–133; J. Ignaczewski (red. serii), *Rozwód i separacja. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 31, 33.

²¹⁹ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 46.

²²⁰ Zob. Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 2005, s. 85–86.

²²¹ Zob. J. Ignaczewski, *Rozwód po nowelizacji. Art. 56–61 k.r.o.*, Warszawa 2009, s. 13.

Niewątpliwie ocena stopnia zupełności i trwałości rozkładu pożycia sprawia znaczne trudności praktyczne i dlatego pojęcie „rozkładu pożycia” należy pojmować w kategoriach typologicznych. W piśmiennictwie wyjaśniono, że tworzenie pojęć typologicznych polega na określeniu jakiegoś wzorca, przy czym „orzekanie pojęć typologicznych ograniczone jest do przypadków, w których badane przedmioty wykazują dostateczne podobieństwo do wzorca. Wymaga się, by natężenie cech składających się na treść pojęcia typologicznego osiągało w tych przedmiotach pewne minimum”. Dopuszcza się zatem orzekanie pojęć typologicznych o takich przedmiotach, które wykazują brak niektórych cech charakterystycznych dla wzorca, jednocześnie zezwalając na kompensatę braku jakiejś jednej cechy poprzez większe nasilenie innej. W odniesieniu do pożycia małżeńskiego wzorzec można określić jako „wspólnotę uczuć miłości, szacunku i zaufania połączoną z harmonijnym współżyciem fizyczną i pełną wspólnotą gospodarczą”. Posługiwanie się pożyciem małżeńskim, pojmowanym jako pojęcie typologiczne, umożliwia przesądzenie o wspólnocie małżeńskiej, że mamy do czynienia w dalszym ciągu z pożyciem małżeńskim nawet wówczas, gdy współżycie fizyczne jest ograniczone (np. ze względu na wiek małżonka, wyjazd jednego z małżonków za granicę czy przebywanie w zakładzie karnym)²²².

Podkreślić również należy, że o uwzględnieniu powodztwa o rozwód decyduje stan rzeczy istniejący w chwili zamknięcia rozprawy (art. 316 § 1 k.p.c.)²²³. Innymi słowy, zupełność rozkładu pożycia sąd ustala prowadząc postępowanie dowodowe oraz odtwarzając historię małżeństwa od momentu zawarcia związku małżeńskiego do czasu prowadzenia sporu w sądzie, zaś o trwałości rozkładu sąd rozstrzyga, projektując przyszłość małżonków na podstawie okoliczności konkretnej sprawy oraz doświadczenia życiowego danego sędziego²²⁴.

Przed przystąpieniem do wyjaśnienia pojęcia „rozkładu pożycia małżeńskiego” oraz dokonaniem analizy przesłanek rozwodowych, w pierwszej kolejności należy ustalić znaczenie terminu „**pożycie małżeńskie**”. Określeniem „pożycie” ustawodawca posłużył się w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym w kilku kontekstach²²⁵, lecz każdorazowo

²²² Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 18–19.

²²³ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, s. 33; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 383.

²²⁴ Zob. T. Smoczyński, A. Olejniczak, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Wyd. 10, Warszawa 2020, s. 174.

²²⁵ Zgodnie z art. 23 k.r.o., małżonkowie są obowiązani do wspólnego pożycia, a zatem „pożycie” stanowi jeden z obowiązków małżeńskich. Kolejno, w myśl art. 28 § 1 k.r.o., jeżeli jeden z małżonków pozostających we wspólnym pożyciu nie spełnia ciążącego na nim obowiązku przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, sąd może nakazać, ażeby wynagrodzenie za pracę albo inne należności przypadające temu małżonkowi były w całości lub w części wypłacane do rąk drugiego małżonka. Z kolei stosownie do art. 29

odnosząc je do pożycia małżeńskiego. W związku z brakiem definicji legalnej pojęcia „pożycia małżeńskiego” w k.r.o., należy odwołać się do znaczenia tego pojęcia w języku ogólnym (powszechnym)²²⁶ oraz poglądów prezentowanych w literaturze prawniczej i judykaturze. Według definicji słownikowych określenie „pożycie” oznacza „przestawanie, obcowanie z kimś, wspólne życie z kimś, także obcowanie fizyczne (seksualne) dwojga ludzi, zwłaszcza w małżeństwie”²²⁷. Natomiast w orzecznictwie SN podkreślono, że w polskim ustawodawstwie „wspólne pożycie” jest terminem, którego używa się tylko w znaczeniu pożycia małżeńskiego (art. 23 k.r.o.) lub – na płaszczyźnie cywilnoprawnej – nieformalnych związków osób heteroseksualnych i homoseksualnych, które łączy więź emocjonalna, cielesna i gospodarcza (art. 691 § 1 k.c.)²²⁸. Podobnie, w judykaturze SN stwierdzono również, że zawarty w art. 115 § 11 k.k. zwrot „osoba pozostająca we wspólnym pożyciu” określa osobę, która pozostaje z inną osobą w takiej relacji faktycznej, w której pomiędzy nimi istnieją jednocześnie więzi duchowe (emocjonalne), fizyczne oraz gospodarcze (wspólne gospodarstwo domowe)²²⁹.

Ponadto Sąd Najwyższy wyjaśnił, że „pożycie małżeńskie wyraża się w szczególnego rodzaju wspólnocie duchowej, fizycznej i gospodarczej. W zasadzie ustanie któregośkolwiek z elementów tej wspólnoty należy uznać za objaw rozkładu pożycia, nie przesądzając na podstawie tego tylko objawu stopnia rozkładu”²³⁰. Natomiast w literaturze

k.r.o., w razie przemijającej przeszkody, która dotyczy jednego z małżonków pozostających we wspólnym pożyciu, drugi małżonek może za niego działać w sprawach zwykłego zarządu. Zatem wspólne pożycie jest źródłem dalszych praw i obowiązków małżeńskich. Ponadto, zgodnie z art. 61¹ k.r.o., zupełny rozkład pożycia jest przesłanką orzeczenia separacji, zaś w myśl art. 56 § 1 k.r.o., zupełny i trwały rozkład pożycia stanowi przesłankę orzeczenia rozwodu. Finalnie w art. 57 § 1 k.r.o., ustawodawca posłużył się pojęciem „winy rozkładu pożycia”. Niewątpliwie powyższe ujęcia terminu „pożycie” znacząco różnią się między sobą. Obowiązek wspólnego pożycia, o którym mowa w art. 23 k.r.o., nakłada na małżonków wiele zakazów i nakazów podjęcia zachowań (działań i zaniechań) zmierzających do zrealizowania stanu wspólnego pożycia (zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 92). Natomiast w pozostałych sytuacjach ustawodawca posłużył się pojęciem „pożycie” w ujęciu opisowym (zob. J.St. Piąkowski, [w:] J.St. Piąkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Wrocław 1985, s. 232). Zauważyć należy, że w następujących przypadkach: pozostawania we wspólnym pożyciu (art. 28-29 k.r.o.), zupełności rozkładu pożycia (art. 61¹ § 1 k.r.o.), zupełności i trwałości rozkładu pożycia (art. 56 § 1 k.r.o.) oraz winy rozkładu pożycia (art. 57 § 1 k.r.o.), termin „pożycie”, względnie „rozkład pożycia”, odnosi się do stanu faktycznego (zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, s. 92).

²²⁶ Należy jednak zauważyć, że ze względu na złożony charakter stosunków małżeńskich, próby opisowego określenia pożycia małżeńskiego nie są pomocne dla praktyki prawniczej. Z tego względu bardziej przydatne jest wskazanie więzi, które winny łączyć małżonków, aby można było mówić o pożyciu między nimi.

²²⁷ Zob. M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 2, L-P, Warszawa 1988, s. 895; E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2002, s. 739.

²²⁸ Zob. uchwała SN z 28.11.2012 r., III CZP 65/12, OSNC 2013/5/57; wyrok SN z 27.03.2019 r., V CSK 3/18, OSNC 2020/2/19.

²²⁹ Zob. uchwała (7) SN z 25.02.2016 r., I KZP 20/15, OSNKW 2016/3/19.

²³⁰ Zob. uzasadnienie tezy nr I uchwały całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46, zawierającej wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania art. 29 k.r., dalej jako: „wytyczne SN z 1955 r.”; wyrok SN z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913.

akcentowano, że pożycie małżonków (w rozumieniu przepisów k.r.o.) to postępowanie i zachowanie się (w tym także i stan) małżonków, które gdy przebiegają zgodnie z podstawowymi obowiązkami stron, jakie z małżeństwa wynikają, w szczególności z art. 23 i 27 k.r.o. (tj. obowiązek wspólnego pożycia, wzajemnej pomocy i wierności oraz współdziałania dla dobra rodziny), gdy zatem odpowiadają one postulowanym przez k.r.o. cechom, jakim związek małżeński powinien odpowiadać, gdy nadto zgodne są z zasadami współżycia społecznego²³¹, konkretyzującymi postulaty moralności w zastosowaniu do stosunków rodzinnych, to małżeństwo funkcjonuje należycie²³².

W doktrynie i orzecznictwie przyjmuje się zatem, że pożycie małżeńskie obejmuje wspólne zamieszkiwanie, w tym prowadzenie wspólnego gospodarstwa oraz utrzymywanie stosunków cielesnych przez małżonków. Niektórzy autorzy uważają więc, że – literalnie rzecz ujmując – pojęcie to oznacza swego rodzaju wspólność zewnętrzną²³³. Jednakże zaaprobować należy stanowisko, w myśl którego choć pojęcie „wspólnego pożycia” odnosi się do pewnej formy wspólnego życia, które jest dostrzegalne z zewnątrz, to jednak należałoby uznać, że obejmuje ono również swego rodzaju wspólne życie duchowe, łączące małżonków²³⁴. Podobne założenie przyjmowali zwolennicy klasycznej **koncepcji obiektywnej**, wskazując, że „pożycie małżeńskie wyraża się w szczególnego rodzaju wspólnotcie duchowej (uczuciowej), fizycznej i gospodarczej”²³⁵, przy czym wszystkie ww. elementy wspólnoty życiowej zestawiali oni w jednej płaszczyźnie²³⁶. W konsekwencji rozkład pożycia był postrzegany jako stan rzeczy polegający na nieprawidłowym funkcjonowaniu małżeństwa (przejawiającym się m.in. w kłótniach, zaniku pożycia fizycznego, czy też oddzielnym zamieszkiwaniu).

Natomiast według **koncepcji subiektywnej**, której autorem jest Jan Gwiazdomorski, pożycie małżeńskie to „wspólność małżeńska”, będąca „wspólnością

²³¹ W orzecznictwie SN wskazano m.in., że „z punktu widzenia zasad współżycia społecznego (w Polsce Ludowej) nie zasługuje na aprobatę, aby młoda kobieta nie zarabkowała i uchylała się od ponoszenia częściowego udziału utrzymania swego dziecka” (zob. orzeczenie SN z 10.10.1950 r., C 300/50, PiP nr 10, s. 625–628). Ponadto w judykaturze przesadzono również, że „małżonek ma względem dzieci drugiego małżonka, pochodzących z poprzedniego małżeństwa, przebywających razem z nim we wspólności rodzinnej szereg obowiązków moralnych; nie byłoby jednak zgodne z zasadami współżycia społecznego nałożenie na tego małżonka obowiązku pozostawiania we wspólności rodzinnej z dziećmi współmałżonka, jeżeli postępowaniem swoim naruszają one w sposób rażący reguły tego współżycia” (zob. orzeczenie SN z 06.03.1963 r., III CR 88/62, Zb. Urz. z 1964 r., nr 5, poz. 98).

²³² Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 156.

²³³ Zob. J. Gwiazdomorski, Rozkład wspólności jako podstawa rozwodu, NP 1955, Nr 5, s. 63.

²³⁴ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, s. 47.

²³⁵ Zob. pkt I i II uchwały SN całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46, zawierającej wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania art. 29 k.r.

²³⁶ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 15.

myśli, uczuć i przekonań, wspólnością przeżyć, trosk i radości, wspólnością opartą na trzech uczuciach: miłości, szacunku i zaufania, wspólnością fizyczną i w pewnej mierze gospodarczą, słowem wspólnością, obejmującą całość życia małżonków²³⁷. Zauważyć więc należy, że koncepcja subiektywna kładzie nacisk wyłącznie na nastawienie psychiczne, które konstytuuje relacje między małżonkami. Natomiast stosunki fizyczne i gospodarcze są jedynie przejawem więzi duchowej, a zatem przejawem pożycia małżeńskiego²³⁸. W konsekwencji – w świetle tej koncepcji – koniecznym i zarazem wystarczającym warunkiem stwierdzenia rozkładu tak rozumianego pożycia małżeńskiego jest zanik więzi uczuciowej²³⁹. Różnica między obiema powyższymi koncepcjami sprowadza się więc do tego, że w ujęciu subiektywnym rozkład więzi fizycznej lub gospodarczej może, ale nie zawsze musi, oznaczać rozkład pożycia małżeńskiego. Z drugiej zaś strony, według koncepcji subiektywnej, zewnętrzne przejawy istnienia więzi fizycznych i gospodarczych nie sprzeciwiają się przyjęciu, że w danym przypadku doszło do rozkładu. Zatem, o ile w ujęciu obiektywnym dla ustalenia rozkładu pożycia małżeńskiego konieczne będzie łączne stwierdzenie zaniku więzi gospodarczej, fizycznej i uczuciowej, o tyle w ujęciu subiektywnym tylko więzi duchowej (uczuciowej). Ponadto, o ile w obydwu przypadkach przedmiotem badania byłyby fakty mówiące o istnieniu lub zerwaniu więzi zewnętrznych, o tyle w przypadku ujęcia subiektywnego analizowane byłyby tylko te, które wskazują na określone nastawienie psychiczne małżonków²⁴⁰. Reasumując, koncepcja subiektywna, jako utożsamiająca wspólnotę duchową ze wspólnotą całego życia, wydaje się – na gruncie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego – nie do zaakceptowania²⁴¹. Niewątpliwie jest bowiem, że więź uczuciowa nie wyczerpuje pojęcia „pożycia małżeńskiego”, które odnosi się także do zewnętrznych form wspólnego życia. Ponadto w praktyce w dalszym ciągu zdarzają się sytuacje, kiedy do zawarcia związku małżeńskiego dochodzi pomimo braku silnych więzi uczuciowych, a np. z powodu ciąży

²³⁷ Zob. J. Gwiazdomorski, Rozkład wspólności jako podstawa rozwodu, NP 1955, nr 5, s. 63.

²³⁸ Tamże, s. 63 oraz 67.

²³⁹ Zob. J. Gwiazdomorski, Rozkład wspólności, s. 70. Według J. Gwiazdomorskiego, rozkład pożycia polega „na zaniku u małżonków uczuć miłości, szacunku i zaufania, na zerwaniu więzi duchowej, na ustaniu wspólności myśli, przekonań i przeżyć, słowem na powstaniu u obojga małżonków wzajemnie, albo przynajmniej u jednego z małżonków w stosunku do drugiego, takiego nastawienia psychicznego, że dalsze pozostawanie w małżeństwie jest dla obojga małżonków lub przynajmniej dla jednego z nich, u którego to nastawienie psychiczne istnieje, nie do zniesienia, zaś małżeństwo jako całość nie spełnia – i w granicach ludzkich przewidywań nigdy już nie będzie spełniać – swej funkcji społecznej”. Tamże, s. 60.

²⁴⁰ Zob. J. Gwiazdomorski, Rozkład wspólności, s. 70–71.

²⁴¹ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 52.

kobiety, czy ze względów ekonomicznych²⁴². Z powyższych względów ujęcie subiektywne zostało krytycznie ocenione w doktrynie, jako zbyt jednostronne²⁴³.

Trzecią koncepcją jest **koncepcja normatywna**²⁴⁴. Zdaniem pierwszego z jej przedstawicieli – Aleksandra Woltera, „rozkład pożycia polega na – wynikającym z aktu woli – niewykonywaniu obowiązków małżeńskich przez co najmniej jednego z małżonków”²⁴⁵. Jak wyjaśnił A. Wolter, „punktem wyjścia dla oceny sądowej powinny być fakty z zakresu zachowania się małżonków. Zewnętrzny obraz wspólności małżeńskiej jest (...) czynnikiem podstawowym i zasadniczym, który stanowi punkt wyjściowy oceny sądu”²⁴⁶. Jednakże – zdaniem tego autora – niewykonywanie obowiązków może stanowić o rozkładzie pożycia tylko wtedy, gdy nie jest wyrazem uzasadnionej sytuacji życiowej wspólnej decyzji małżonków oraz wówczas, gdy – w świetle zasad doświadczenia życiowego – może ono doprowadzić do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia²⁴⁷. Według A. Woltera, „zupełny rozkład pożycia ma miejsce wówczas, gdy brak jest wzajemnej woli utrzymania pożycia, zerwana została wspólność „stołu i łóża” i towarzyszy temu stanowcza i zrealizowana wola niewykonywania żadnych obowiązków małżeńskich”²⁴⁸. Z kolei trwały rozkład pożycia zachodzi wówczas, gdy zasady doświadczenia życiowego uzasadniają przyjęcie, że rozkład, który nastąpił, jest już nieodwracalny”²⁴⁹. Ponadto wydaje się, że – w myśl koncepcji Woltera – wola pozostawania w małżeństwie to nie tylko ta wyrażana na zewnątrz, ale również wewnętrzna chęć utrzymania związku, co zbliża tę koncepcję do ujęcia obiektywnego, z tym, że rozkład więzi fizycznej i gospodarczej analizowany jest w niej przez pryzmat obowiązków małżeńskich w tych sferach życia.

²⁴² Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 616.

²⁴³ Zob. A. Kędzierska, O rozkładzie pożycia jako przesłance rozwodowej (W związku z artykułem prof. dr. J. Gwiazdomorskiego), NP 1956, Nr 4, s. 73 i n.; T. Dybowski, Niektóre zagadnienia problematyki rozwodowej na tle orzecznictwa i doktryny, NP 1956, Nr 6, s. 57; S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 158 i n.; J. Winiarz, Dyskusja nad pracą Aleksandra Woltera, „Przesłanki rozwodu w prawie polskim”, PiP 1960, Nr 4–5, s. 817.

²⁴⁴ Autorem tego określenia jest J. Winiarz (zob. J. Winiarz, [w:] J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 561).

²⁴⁵ Zob. A. Wolter, Przesłanki rozwodu w prawie polskim. Autoreferat pracy przedstawionej na zebraniu w Dziale Prawa Cywilnego dnia 18 II 1961, Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN 1961, Nr 2, s. 118; J. Winiarz, Dyskusja w Dziale Prawa Cywilnego INP PAN nad pracą Aleksandra Woltera „Przesłanki rozwodu w prawie polskim”, PiP 1960, Nr 4–5, s. 817.

²⁴⁶ Zob. J. Winiarz, Dyskusja w Dziale Prawa Cywilnego INP PAN nad pracą Aleksandra Woltera „Przesłanki rozwodu w prawie polskim”, PiP 1960, Nr 4–5, s. 817.

²⁴⁷ Tamże.

²⁴⁸ Tamże.

²⁴⁹ Zob. A. Wolter, Przesłanki rozwodu w prawie polskim. Autoreferat pracy przedstawionej na zebraniu w Dziale Prawa Cywilnego dnia 18 II 1961, SPNWNS PAN 1961, Nr 2, s. 118.

Zdaniem innego zwolennika ujęcia normatywnego – Seweryna Szera, „rozkład pożycia zachodzi wtedy, gdy pożycie między małżonkami nie funkcjonuje w sposób określony przez normy prawne, wynikające z przepisów art. 23 i art. 27 k.r.o. oraz zasady współżycia społecznego. Innymi słowy, rozkład pożycia zachodzi wówczas, gdy małżonkowie nie wypełniają swoich powinności, których źródłem są normy prawne oraz zasady współżycia społecznego”²⁵⁰. Postępowanie lub zachowanie małżonków może być wynikiem świadomej postawy (tzn. winy) małżonka (np. w przypadku cudzołóstwa) lub też stan ten może istnieć niezależnie od winy (np. w przypadku choroby psychicznej). Co istotne, zdaniem tego autora rozkład pożycia zachodzi zarówno wtedy, gdy obie strony nie wypełniają swoich obowiązków, jak i wówczas, gdy jedna z nich wyraża wolę kontynuowania pożycia, druga zaś zajmuje w tym zakresie negatywne i nieprzejednane stanowisko²⁵¹. Autor ten twierdził również, że „rozkład pożycia, aby mógł stać się podstawą rozwodu, musi mieć wyraz w świecie zewnętrznym, w faktach, umożliwiających sądowi ocenę, które składają się na ww. postępowanie, zachowanie lub stan małżonka (m.in. cudzołóstwo, zniewagi, odmowa dostarczania środków utrzymania, opuszczenie małżonka, pijaństwo czy przestępstwo). Wyrażają one z reguły postawę psychiczną małżonka: obojętności, wrogości, nienawiści itp. Oczywiście jest przy tym, że o tym, czy doszło do rozkładu oraz czy jest on zupełny i trwały, decyduje sąd, które musi oprzeć swe ustalenia w tym względzie na dającym się zaobserwować, obiektywnie istniejącym w małżeństwie stanie rzeczy. Zatem – na podstawie ujawnionych na zewnątrz faktów – sąd może ocenić, jaka jest subiektywna (psychiczna) postawa małżonków wobec siebie”²⁵². Ponadto – w przekonaniu S. Szera – rozkład pożycia może być uznany za zupełny wtedy, gdy oboje lub jeden z małżonków nie wykonują (w sposób nieusprawiedliwiony²⁵³)

²⁵⁰ Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 157. Podobny pogląd został również wyrażony w niektórych orzeczeniach SN, m.in. w orzeczeniu z 15.05.1952 r., C 876/51, NP 1953, nr 5, s. 81–81, gdzie wskazano, że rozkład pożycia przejawia się „w postaci niewykonywania przez małżonka jego podstawowych obowiązków wynikających z małżeństwa” oraz w uchwale całej Izby Cywilnej SN z 26.04.1952 r., C. Prez 798/51, OSN(C) 1952/1/1, zawierającej wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej, dalej jako: „wytyczne SN z 1952 r.”, gdzie przesądzono, że „jeśli związek małżeński z ważnej przyczyny znajduje się w stanie trwałego i zupełnego rozkładu, jeśli małżonkowie nie wykonują obowiązków wspólnego pożycia, wierności, wzajemnej pomocy oraz współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli (...) i skutkiem tego małżeństwo nie spełnia swych funkcji społecznych, prawo Polski Ludowej nie rezygnując bynajmniej z ujemnej oceny społecznej tego zjawiska dopuszcza możliwość rozwodu”.

²⁵¹ Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 157, 160. Podobne stanowisko zaprezentowano również w orzeczeniu SN z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7–8, s. 188–189, gdzie wskazano, że zupełny i trwały rozkład pożycia może mieć miejsce również „mimo chęci wznowienia pożycia przez jednego z małżonków” oraz w orzeczeniu SN z 22.04.1954 r., I C 1257/53, OSNCK 1954/4/95.

²⁵² Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 158.

²⁵³ Wydaje się zatem, że w tym ujęciu niewykonywanie obowiązków przez małżonka, spowodowane usprawiedliwionymi okolicznościami, takimi, jak np. długotrwała, nieusprawiedliwiona nieobecność w kraju, nie może świadczyć o rozkładzie pożycia.

żadnego z wyżej wymienionych, podstawowych obowiązków, zaś trwały wówczas, gdy w okolicznościach danej sprawy nie można spodziewać się, że małżonkowie powrócą do ich wykonywania (tzn. gdy przerwanie pożycia wydaje się na tle tych obiektywnych okoliczności nieodwracalne, a nie tylko przemijające). Trwałość rozkładu nie jest jednak – zdaniem tego autora – uzależniona od czasu jego trwania²⁵⁴. Reasumując, zdaniem S. Szera, „o rozkładzie pożycia przesądzają przede wszystkim obiektywne okoliczności (choć wspólnotę małżeńską traktował on jako jedną całość, nie wyodrębniając elementów wewnętrznych i zewnętrznych), polegające na niewykonywaniu obowiązków małżeńskich²⁵⁵, wynikających nie tylko z norm prawnych, ale również zasad współżycia społecznego”²⁵⁶.

Niewątpliwym mankamentem koncepcji normatywnych jest to, że trudno byłoby ująć pożycie małżeńskie w ramach jakiegoś zamkniętego katalogu obowiązków, zwłaszcza w odniesieniu do tych wynikających z zasad współżycia społecznego, ponieważ brak jest jednolitego systemu wartości dla całego społeczeństwa, który z kolei determinuje prawa i obowiązki małżonków. Ponadto, nawet gdyby założyć, że udałoby się skatalogować przynajmniej te podstawowe obowiązki małżeńskie, to przyjęcie normatywnej koncepcji rozkładu pożycia oznaczałoby w praktyce oparcie prawa na systemie bezwzględnych przyczyn rozwodowych, które – mając na uwadze założenie przyjęte przez A. Woltera i S. Szera, że o zupełności rozkładu świadczy niewykonywanie żadnych obowiązków – musiałyby wystąpić łącznie. Zatem, np. gdyby nie doszło do zdrady (tzn. naruszenia podstawowego obowiązku małżeńskiego – wierności), to rozkład pożycia nie mógłby być uznany za zupełny, ponieważ co najmniej jedna powinność małżeńska byłaby zachowana. W konsekwencji bardziej prawidłowe wydaje się przyjęcie, że niewykonywanie obowiązków małżeńskich jest przyczyną rozkładu pożycia, a nie jego istotą²⁵⁷. Niezależnie od powyższego, należy zauważyć, że koncepcja normatywna S. Szera zupełnie pomija więzi uczuciowe. Tymczasem można sobie wyobrazić sytuację, w której pomimo zaniedbywania obowiązków małżeńskich, będą istnieć więzi uczuciowe między małżonkami²⁵⁸. Z drugiej strony, w przypadku małżonków o zrównoważonym i spokojnym charakterze, występowanie zewnętrznych objawów w znikomym stopniu nie przesądza o

²⁵⁴ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, s. 159–160.

²⁵⁵ Tamże, s. 158–159.

²⁵⁶ Tamże, s. 156.

²⁵⁷ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, s. 57–58.

²⁵⁸ Zob. J. Winiarz, Rozwód, [w:] J.St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 561–562.

tym, że rozkład nie istnieje. Co więcej, analiza elementów subiektywnych może być przydatna dla oceny prawdopodobieństwa powrotu małżonków do wspólnego pożycia (a co za tym idzie spełnienia przesłanki trwałości rozkładu).

Podsumowując, żadna ze wskazanych powyżej koncepcji (subiektywna, obiektywna, normatywna) nie jest w pełni satysfakcjonująca, albowiem ze względu na skrajne ujęcia nie obejmują one całości opisywanego zjawiska. O ile w koncepcji subiektywnej niezasadnie utożsamia się pożycie małżeńskie z więzią uczuciową, które odnosi się również do zewnętrznych elementów wspólnego życia, o tyle w koncepcji normatywnej zbyt duży nacisk kładzie się na zewnętrznych przejawach rozkładu. Rekapitułując powyższe rozważania, najbardziej usprawiedliwione – w obowiązującym stanie prawnym – wydaje się przyjęcie koncepcji obiektywnej, zgodnie z którą więź uczuciowa, fizyczna i gospodarcza powinny być rozpatrywane we wzajemnym powiązaniu.

Przechodząc do omówienia szczegółowych kwestii związanych z zagadnieniem rozkładu pożycia między małżonkami, przede wszystkim zauważyć należy, że pojęcie to nie zostało przez ustawodawcę zdefiniowane, mimo że klauzula rozkładu pożycia, jako podstawa rozwodu, funkcjonuje w powojennym ustawodawstwie rodzinnym nieprzerwanie od czasu wejścia w życie dekretu – Prawo małżeńskie z 1945 r. W konsekwencji wykładnia tego pojęcia spoczęła na doktrynie i judykaturze, gdzie – jak już wskazano powyżej – nie zdołano jednak wypracować jednej, zgodnej koncepcji. Jednakże w myśl dominującego (w literaturze i orzecznictwie) poglądu, **rozkład pożycia** oznacza ustanie między małżonkami więzi uczuciowej, stosunków fizycznych oraz wspólnoty gospodarczej²⁵⁹. Przyjmuje się, że rozkład pożycia małżeńskiego, jako stan rzeczy polegający na nieprawidłowym funkcjonowaniu małżeństwa, pozostaje w ścisłym związku z niewykonywaniem obowiązków małżeńskich, o których mowa w szczególności w art. 23 zd. 2 k.r.o. W myśl przywołanego przepisu, małżonkowie są obowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli²⁶⁰. Podstawowym obowiązkiem małżonków jest zatem

²⁵⁹ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 16. Rozkład pożycia małżeńskiego może być też rozumiany jako proces osłabienia, czy zaniku więzi małżeńskich (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 382).

²⁶⁰ W doktrynie wskazuje się, że wyliczenie obowiązków małżeńskich w art. 23 k.r.o. nie ma charakteru enumeratywnego, a jedynie przykładowy. Wymienione powinności nie wyczerpują zatem wszystkich zachowań, jakie małżonkowie powinni podejmować dla dobra małżeństwa i założonej rodziny (zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014, LEX).

obowiązek wspólnego pożycia, które opiera się na wspólnocie (więzi) duchowej, fizycznej i gospodarczej²⁶¹. Prawidłowe funkcjonowanie małżeństwa zakłada istnienie między małżonkami wszystkich trzech wskazanych powyżej wspólnot (więzi), gdyż urzeczywistniają one zadania związane z małżeństwem²⁶².

Wspólnota duchowa²⁶³ oznacza więź uczuciową (zwaną także psychiczną, czy emocjonalną) łączącą oboje małżonków²⁶⁴ i – jako jeden z elementów obowiązku wspólnego pożycia – polega na wzajemnym pozytywnym stosunku uczuciowym małżonków, szacunku, zaufaniu, szczerości, lojalności, wyrozumiałości, na respektowaniu indywidualnych cech małżonka, uwzględnianiu jego osobistych potrzeb oraz gotowości do ustępstw oraz kompromisów²⁶⁵.

Wspólnota fizyczna oznacza z kolei utrzymywanie (w miarę możliwości fizycznych, psychicznych oraz wieku²⁶⁶) stosunków płciowych przez małżonków, przy czym przyjmuje się, że nawet sporadyczne tylko stosunki fizyczne między małżonkami z reguły świadczą o tym, że rozkład pożycia nie jest jeszcze zupełny (naturalnie przy założeniu ich pełnej, obustronnej dowolności)²⁶⁷. Niewątpliwie współżycie płciowe małżonków oraz wzajemne zaspokajanie potrzeb seksualnych opiera się na zasadzie swoistej wyłączności. Zgodnie z art. 23 zd. 2 k.r.o., małżonkowie mają bowiem obowiązek zachowania wierności, co oznacza wykluczenie osób trzecich ze sfery stosunków seksualnych między nimi (przy czym chodzi tu zarówno o stosunki osób odmiennej, jak i

²⁶¹ W tradycyjnym ujęciu w literaturze i judykaturze więź fizyczną i duchową ujmuje się oddzielnie. Jednakże w piśmiennictwie zaprezentowano również stanowisko, w myśl którego więź emocjonalna i fizyczna mogą być również traktowane łącznie, jako „więź osobista”. W uzasadnieniu wskazuje się, że oddzielanie więzi uczuciowej od więzi fizycznej jest sztuczne i archaiczne (zob. T. Sokołowski, Prawa i obowiązki małżonków, [w:] red. H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 94).

²⁶² Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX. Podobnie, w orzecznictwie SN podkreśla się, że wspólne pożycie, wzajemna pomoc i wierność oraz współdziałanie dla dobra rodziny, którą małżonkowie przez swój związek założyli (art. 23 k.r.o.), mogą być realizowane wówczas, gdy pomiędzy małżonkami istnieją więzi gwarantujące wytyczanie celów bliskich im obojgu oraz spełnienie wzajemnych oczekiwań (*vide* wyrok SN z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005/7-8/139).

²⁶³ Wiąż duchowa jest również określana mianem „więzi psychicznej”, „więzi uczuciowej” czy „więzi emocjonalnej”.

²⁶⁴ Zob. T. Sokołowski, Prawa i obowiązki małżonków, [w:] red. H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 94; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

²⁶⁵ Zob. wyrok SN z 06.02.2002 r., V CKN 741/00, LEX nr 424457.

²⁶⁶ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX.

²⁶⁷ Zob. J. Ignaczewski, Rozwód po nowelizacji. Art. 56–61 k.r.o., Warszawa 2009, s. 14; U. Dąbrowska, A. Stępnia, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 38–39.

tej samej płci)²⁶⁸. Zauważyć również należy, że obowiązek wierności nie podlega dyspozycji małżonków, którzy powinni go wypełniać bez względu na stanowisko drugiego małżonka w tej kwestii, ponieważ zachowywanie wierności małżeńskiej należy do istoty małżeństwa²⁶⁹. Ponadto, w doktrynie i judykaturze wielokrotnie podkreślano, że naruszeniem obowiązku wierności jest nie tylko cudzołóstwo, ale także stwarzanie pozorów zdrady, czy też nawiązywanie zbyt bliskich więzi emocjonalnych i uczuciowych wobec osoby trzeciej, wykraczających poza granice przyjętej normalnie obyczajowości i przyzwoitości, którym z reguły towarzyszą wyznania miłości i pocałunki²⁷⁰.

Natomiast **wspólnota (więź) gospodarcza**, która z reguły traktowana jest jako uzupełniająca (pomocnicza)²⁷¹, sprowadza się do wspólnego prowadzenia gospodarstwa domowego, z czym łączy się najczęściej wspólne zamieszkiwanie²⁷². Zdaniem niektórych autorów, wspólnota ta oznacza również prowadzenie przez małżonków wspólnego gospodarstwa domowego w taki sposób, aby ich „stopa życiowa” była jednakowa, chyba że konieczność jej zróżnicowania wynika ze szczególnych okoliczności danego przypadku (w szczególności ciężkiej choroby jednego z małżonków lub jego niepełnosprawności)²⁷³. Niektórzy przedstawiciele doktryny ujmują natomiast więź gospodarczą w sposób szeroki, wskazując, że stanowi ona sferę zarówno gospodarczych, jak i kulturowych odniesień, niemających ściśle osobistego, małżeńskiego charakteru, a nadto, że ta złożona więź stanowi materialną i społeczną podstawę, na której rozwijają się pozostałe, ściśle osobiste interakcje małżeńskie. W tej koncepcji struktura więzi gospodarczej składa się z kilku grup elementów, a mianowicie tych, które związane są ściśle z osobą tylko jednego z małżonków, a w szczególności: uzyskiwane przez każdego z małżonków wynagrodzenie, dochody z majątków osobistych, świadczenia społeczne zakładu pracy i różnych organizacji społecznych oraz kulturalnych, klubów sportowych i turystycznych, a także możliwość korzystania z rzeczy należących do rodziny jednego z małżonków. Do

²⁶⁸ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

²⁶⁹ Zob. orzeczenie SN z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7–8, LEX nr 3223305. *Vide* też D. Stolarek, Cudzołóstwo. Uwagi na tle regulacji rozwodowej Kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego, *Palestra* 2013, nr 9–10, s. 111–124.

²⁷⁰ Zob. orzeczenia SN: z 19.12.1950 r., C 322/50, OSNCK 1953/1/7; z 24.04.1951 r., C 735/50, LEX nr 3223317; z 26.03.1952 r., C 813/51, LEX nr 3223266; wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 486/98, LEX nr 1216808; wyrok SA w Szczecinie z 30.08.2018 r., I ACa 96/18, LEX nr 2565722; wyrok SA w Krakowie z 12.09.2013 r., I ACa 744/13, LEX nr 1793950.

²⁷¹ Zob. J. Winiarz, *Rozwód*, [w:] J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńskiego, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 563.

²⁷² Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja*. Komentarz, Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 33–34.

²⁷³ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2015, s. 385.

elementów omawianej więzi zalicza się także prace domowe (które można także ujmować w kategoriach ich wartości), a zwłaszcza te, które wymagają szczególnych kwalifikacji, bądź dużej siły fizycznej, czy dłuższego czasu, a „zamienne” korzystanie w tej mierze z pomocy innych osób byłoby bardzo kosztowne. Z kolei do grupy wspólnych elementów należy zaliczyć w szczególności: dochody z ich wspólnego majątku, a także zyski, jakie przynosi wspólne przedsiębiorstwo, które może być prowadzone wspólnie albo prowadzone tylko przez jednego z małżonków (co jednak nie zmienia przynależności takiego przedsiębiorstwa do majątku wspólnego)²⁷⁴.

Istota **rozkładu pożycia** została również zdefiniowana w wytycznych SN z 1955 r.²⁷⁵, w których wskazano w szczególności, że „pożycie małżeńskie wyraża się w szczególnego rodzaju wspólnocie duchowej, fizycznej i gospodarczej. W zasadzie ustanie któregokolwiek z elementów tej wspólnoty należy uznać za objaw stopnia rozkładu. Jednakże ustanie wspólnoty fizycznej lub gospodarczej może w konkretnym przypadku nie stanowić objawu rozkładu, jeżeli wynika ono z okoliczności niezależnych od małżonków lub z ich zgodnej woli uzasadnionej okolicznościami życiowymi”. W doktrynie i judykaturze, jako przykłady takiej sytuacji, wskazuje się: ustanie współżycia fizycznego na skutek choroby małżonka, czy też rozłączenie małżonków spowodowane pobytem w szpitalu, długotrwałym wyjazdem służbowym, bądź pracą zarobkową małżonków w różnych odległych od siebie miejscowościach itp.²⁷⁶ Brak natomiast wspólnoty duchowej (jej istnienie może się przejawiać nawet tylko w korespondencji) będzie zawsze objawem rozkładu pożycia²⁷⁷. W literaturze akcentuje się, że do uznania, że między małżonkami brak jest wspólnoty duchowej, nie jest przy tym konieczne stwierdzenie wrogiego lub choćby niechętnego stosunku ich do siebie. Zachowanie poprawnych stosunków, utrzymywanie kontaktów dla dobra wspólnych dzieci itd. nie musi konieczne oznaczać, iż więź duchowa małżonków została utrzymana i rozkład pożycia nie istnieje. Chodzi bowiem nie o jakąkolwiek więź duchową pomiędzy dwojgiem ludzi, lecz o więź charakterystyczną dla duchowej wspólnoty małżeńskiej²⁷⁸.

²⁷⁴ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, Legalis.

²⁷⁵ Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46.

²⁷⁶ Zob. pkt I wytycznych SN z 1955 r.; T. Sokołowski, Prawa i obowiązki małżonków, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 94; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 386.

²⁷⁷ Zob. pkt I wytycznych SN z 1955 r.

²⁷⁸ Zob. J. Ignaczewski, Rozwód po nowelizacji, s. 14; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 38.

Rozkład jest **zupełny**, gdy nie istnieje między małżonkami więź duchowa, fizyczna, ani gospodarcza²⁷⁹. Gdy jednak przy pełnym braku więzi duchowej i fizycznej pozostały pewne elementy więzi gospodarczej, rozkład pożycia może być mimo to uznany za zupełny, jeśli utrzymanie elementów więzi gospodarczej (np. wspólnego mieszkania) wywołane zostało szczególnymi okolicznościami²⁸⁰. Natomiast nawet sporadyczne tylko stosunki fizyczne między małżonkami (oczywiście przy założeniu pełnej ich obustronnej dobrowolności) z reguły będą wskazywać, że rozkład pożycia nie jest jeszcze zupełny²⁸¹. W jednym z judykatów Sąd Najwyższy trafnie dostrzegł, że „rozkład pożycia jest zupełny dopiero wówczas, gdy wszelkie więzi łączące małżonków zostają zerwane, a więc gdy małżeństwo całkowicie przestaje funkcjonować. Tego nie można powiedzieć o małżeństwie, które ze sobą cielesnie obcuje, wówczas bowiem istnieje między małżonkami co najmniej jeden, i to doniosły, wycinek pożycia małżeńskiego, który nie uległ rozkładowi. Nie można zatem przyjąć zupełności rozkładu tego pożycia, choćby nawet poza tym nie układało się ono harmonijnie”²⁸². Jednakże w judykaturze wyrażono również pogląd odmienny, w myśl którego „sporadyczne, odległe w czasie stosunki fizyczne

²⁷⁹ Zob. też A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu*, s. 20–21, który wskazał, że zupełny rozkład pożycia ma miejsce wówczas, gdy „w ogóle ustały stosunki między małżonkami i to we wszystkich trzech sferach: uczuciowej, fizycznej i gospodarczej”. Analiza pożycia małżeńskiego jest zatem dokonywana w płaszczyźnie poziomej. Aby stwierdzić zupełność rozkładu pożycia, trzeba ustalić, że stosunki między małżonkami układają się w ten sposób, iż nie tylko nie mieszkają razem, nie prowadzą wspólnego gospodarstwa domowego, nie współżyją ze sobą fizycznie, a nadto, co najistotniejsze, nie łączy ich uczucie miłości. Co istotne, ustalając zupełność rozkładu, analizuje się jego zasięg, obszar, a nie jego nasilenie.

²⁸⁰ Zob. też wyrok SA w Białymstoku z 28.09.2017 r., I ACa 291/17, LEX nr 2390591. Wadą tej koncepcji jest jej sprzeczność polegająca na tym, że z jednej strony dostrzega się, iż rozkład pożycia nie jest zupełny (ze względu na istnienie więzi gospodarczej), z drugiej zaś – przyjmuje się mimo wszystko, że rozkład pożycia zachodzi. Okoliczność ta dowodzi, że przyjęta przez ustawodawcę konstrukcja zupełnego rozkładu pożycia jest niewystarczająca. Należy bowiem zauważyć, że w k.r.o. nie przewidziano wyjątku, pozwalającego uznać rozkład pożycia za zupełny w przypadku, gdy istnienie pewnych elementów więzi zostało wywołane szczególnymi okolicznościami. Choć w orzecnictwie SN i sądów powszechnych doszło do ukształtowania się linii orzeczniczej, uwzględniającej powyższe realia życiowe małżonków i eliminującej mankamenty obowiązującej regulacji, to jednak – co oczywiste – orzecznictwo sądowe nie może być źródłem prawa.

²⁸¹ Pogląd ten jest powszechnie aprobowany w doktrynie i orzecznictwie. Zob. m.in. J. Ignaczewski (red.), *Rozwód i separacja*. Wyd. 5, Warszawa 2021; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja*. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, Legalis; J. Ignaczewski, *Rozwód po nowelizacji*. Art. 56–61 KRO. Komentarz, Warszawa 2009, Legalis; Z. Krzemiński, *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz*. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006; R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 68; *vide* też orzeczenia SN: z 06.10.1951 r., C 188/51, OSN(C) 1952, nr 3, poz. 72; z 08.12.1951 r., C 259/51, NP 1953, nr 5, s. 81; z 05.01.1952 r., C 431/51, LEX nr 3223264; uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46.

²⁸² W dawniejszym orzecznictwie przyjmowano, że istnienie więzi fizycznej, mimo braku więzi duchowej i gospodarczej, świadczy o tym, że rozkład pożycia nie ma charakteru zupełnego, wskutek czego powództwo o rozwód powinno zostać oddalone (zob. orzeczenia SN: z 06.10.1951 r., C 188/51, OSN 1952/3, poz. 72; z 05.01.1952 r., C 431/51, LEX nr 3223264).

między małżonkami, które nie wprowadziły żadnych zmian w pożyciu małżeńskim nie dowodzą nieistnienia rozkładu”²⁸³. Podobnie, również w literaturze trafnie dostrzeżono, że nikła więź fizyczna, przejawiająca się w odosobnionych, sporadycznych stosunkach fizycznych, mających miejsce po długich okresach czasu nie sprzeciwia się przyjęciu, że rozkład pożycia jest zupełny²⁸⁴.

W literaturze trafnie też dostrzega się, że „rozkład pożycia, jako proces rozpadu więzi małżeńskich, jest procesem rozłożonym w czasie i przebiegającym między skrajnymi postaciami: od modelowego stanu pożycia małżeńskiego do krańcowego stanu zupełnego i trwałego rozkładu tego pożycia”²⁸⁵. Jednakże chociaż czynnik upływu czasu może odgrywać istotną rolę w kwestii rozkładu pożycia małżeńskiego, to jednak w obecnym stanie prawnym dla stwierdzenia przesłanki pozytywnej orzeczenia rozvodu (art. 56 § 1 k.r.o.) irrelevantny pozostaje – co do zasady – okres, jaki upłynął od momentu zawarcia małżeństwa do czasu, kiedy rozpoczął się rozkład pożycia małżonków²⁸⁶. Z reguły przy ocenie trwałości rozkładu pożycia małżonków, który stanowi decydującą przesłankę rozwodową, bierze się pod uwagę długotrwałość trwania rozpadu²⁸⁷. Jednakże okoliczności sprawy mogą stworzyć inne uzasadnienie oceny, że rozpad związku jest trwały i nie ma podstaw do spodziewania się, że małżonkowie powrócą do siebie²⁸⁸. W orzecznictwie Sądu Najwyższego przesądzono, że krótki upływ czasu od daty zawarcia związku małżeńskiego przez osoby w młodym wieku oraz krótki stosunkowo okres rozkładu pożycia nie wyłączają same przez się orzeczenia rozvodu z uzasadnieniem, że rozkład pożycia z tych

²⁸³ Zob. orzeczenie SN z 12.09.1960 r., 3 CR 832/59, RPEiS 1962/1, s. 404.

²⁸⁴ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 387. Autor ten trafnie zauważył, że w niektórych sytuacjach jednorazowe podjęcie pożycia fizycznego przez małżonków nie wywołuje żadnych skutków prawnych i nie może być uznane za przejaw istnienia więzi uczuciowej. Wskazuje się, że będzie tak np. wówczas, gdy jeden z małżonków bezpodstawnie przypuszcza, że istnieje możliwość nawiązania ponownie pożycia i w tym celu podejmuje próbę znalezienia porozumienia w sferze seksualnej, lecz pomimo zbliżenia stan rozkładu pożycia nie ulega zmianie.

²⁸⁵ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozvodu*, s. 21; M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, s. 98.

²⁸⁶ Na gruncie art. 56 § 1 k.r.o. brak podstaw do sugerowania się zapatrywaniem wyrażonym w tym zakresie przez Sąd Najwyższy w wytycznych z 26.04.1952 r., C. Prez. 798/51, ZO 1952, poz. 1, że „doświadczenie życiowe uzasadnia wniosek, że takim okresem będzie w zasadzie okres pięcioletni”. Co istotne, tego rodzaju dyrektywa nie została powtórzona przez SN w wytycznych z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 77 (zob. J. Ignaczewski, *Rozwód po nowelizacji*, s. 15).

²⁸⁷ Np. w wyroku SN z 04.02.1998 r., II CKN 582/97, LEX nr 1225355, uznano, że „zupełny i trwały rozkład pożycia” występuje w małżeństwie stron, bo obejmuje wszystkie łączące małżonków więzy i orzekł, że jest to stan trwały, bo utrzymujący się od siedmiu lat.

²⁸⁸ Zob. wyrok SN z 10.01.1997 r., II CKN 54/96, PS 1999/1, s. 80.

względów nie jest zupełny i trwały, jeżeli poza tym nie wchodzi w grę żadna z negatywnych przesłanek rozwodu²⁸⁹.

Idąc krok dalej, w literaturze i judykaturze przyjęto, że – na gruncie art. 56 § 1 k.r.o. – za równoważny stanowi zupełnego i trwałego rozkładu pożycia należy uznać **pierwotny brak pożycia**²⁹⁰, będący np. następstwem zawarcia małżeństwa pozornego²⁹¹. Argumentowano bowiem, że – stosując wnioskowanie *a fortiori* – jeżeli podstawową przesłanką orzeczenia rozwodu oraz podstawą przypisania winy jest rozkład pożycia, to tym bardziej może ją stanowić pierwotny brak pożycia (określany równie mianem *matrimonium non consummatum*). Stanowisko przeciwnie prowadziłyby bowiem do wniosku, że mimo tego, iż małżeństwo od początku nie realizuje swoich funkcji, zaś pomiędzy małżonkami nie istnieją więzi i w sensie społecznym małżeństwo nie funkcjonuje, rozwód nie byłby dopuszczalny. Niewątpliwie bowiem jednym z podstawowych obowiązków małżeńskich jest obowiązek wspólnego pożycia, wynikający z art. 23 k.r.o., zaś jego nierealizowanie (brak pożycia) może polegać również na jego niepodjęciu przez małżonków²⁹². Jak podkreślił SN, małżeństwo, które nie przystępuje do wypełnienia obowiązków, jakie nakłada zawarcie związku małżeńskiego, od samego początku jest martwe i nie spełnia swych zadań społecznych. Sama odmowa rozpoczęcia współżycia przez jednego z małżonków może być uznana za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego, a jej motywów miałyby znaczenie dla oceny winy w spowodowaniu

²⁸⁹ Zob.m.in. wyroki SN: z 14.12.1984 r., III CRN 272/84, OSNCP 1985/9, poz. 135; z 14.12.1984 r., III CRN 290/84, LEX nr 852456. W ostatnim z przywołanych wyroków SN przyjął, że okres ponad dwuletni, w którym strony nie prowadzą wspólnego pożycia, pozwala na wniosek, iż brak widoków na wznowienie przez strony pożycia. Natomiast w orzeczeniu SN z 13.01.1953 r., C 1631/52, OSNCK 1954/1/9, przesądzone, że jeżeli w momencie wyrokowania przez Sąd Wojewódzki upłynęło półtora roku od chwili, gdy między małżonkami zerwane zostały wszelkie łączące ich więzy, to nie można uznać za uzasadniony wniosek zaskarżonego wyroku o braku zupełnego i trwałego rozkładu pożycia stron.

²⁹⁰ Zob. orzeczenie SN z 20.02.1952 r., C 687/51, LEX nr 3223265; *vide* też B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, s. 99–100.

²⁹¹ W prawie krajowym i międzynarodowym brak jest definicji legalnej pojęcia „fikcyjne małżeństwo”, „małżeństwo pozorne” czy „małżeństwo dla pozorów”. Jednakże, na podstawie lektury tekstów aktów prawnych i poglądów prezentowanych w orzecznictwie, można przyjąć, iż „przez małżeństwo pozorne należy rozumieć małżeństwo zawarte między obywatelem państwa członkowskiego UE a obywatelem państwa trzeciego (lub obywatelem państwa trzeciego posiadającym prawo do zgodnego z prawem pobytu na terytorium państwa członkowskiego UE a obywatelem państwa trzeciego), którego wyłącznym celem jest nadużycie procedur dotyczących warunków wjazdu i pobytu obywateli państw trzecich na terytorium UE i uzyskanie przez obywatela państwa trzeciego zezwolenia na pobyt w państwie członkowskim UE”. Innymi słowy, „małżeństwa pozorne” to takie, których *spiritus movens* jest głównie uzyskanie (lub ułatwienie uzyskania) przez obywateli państw trzecich zezwolenia na pobyt na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej lub zapewnienie wspomnianym osobom ochrony przed wydaleniem (zob. P. Sadowski, Przeciwdziałanie i zwalczanie małżeństw pozornych w prawie polskim i brytyjskim, Kwartalnik Prawa Publicznego Nr 4/2012, s. 28–29).

²⁹² Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, s. 99–100.

rozkładu tego pożycia²⁹³. Zdaniem Sądu Najwyższego, nie ma natomiast znaczenia to, że małżeństwo zostało zawarte bez woli nawiązania pożycia małżeńskiego. Z chwilą zawarcia małżeństwa bez tej woli powstają dla małżonków takie same prawa i obowiązki, jak gdyby małżeństwo zostało zawarte z pełną wolą utrzymywania pożycia małżeńskiego²⁹⁴.

Przyczyna rozkładu pożycia musi generalnie zaistnieć **po zawarciu małżeństwa**, inaczej, niż np. w sprawie o unieważnienie małżeństwa²⁹⁵. Jednakże w literaturze i judykaturze wyjaśniono, że „źródłem tej przyczyny mogą być wyjątkowo zdarzenia mające miejsce przed zawarciem małżeństwa, jeżeli znajdują odbicie w istniejącej aktualnie sytuacji, stanowią ślad przeszłości, a nadto nie zostały ujawnione współmałżonkowi przed zawarciem małżeństwa”²⁹⁶. W szczególności przyczyną rozvodu może być czyn nieetyczny popełniony przez małżonka przed zawarciem małżeństwa, o którym drugi małżonek dowiedział się po ślubie²⁹⁷. W judykaturze podkreślano bowiem, że „osoby, które łączy ze sobą wzajemna skłonność i które zamierzają zawrzeć ze sobą małżeństwo, powinny poczuwać się do obowiązku wierności i szczerości. Dlatego też utrzymywanie stosunków cielesnych z osobą trzecią przez jednego z przyszłych małżonków w okresie, gdy łączyły ich już więzy uczuciowe, poprzedzającym bezpośrednio zawarcie przez nich małżeństwa, nie jest zgodne z moralnością”²⁹⁸. Także w doktrynie prawa rodzinnego stwierdzono, że ustalenie, iż w okresie gdy przyszli małżonkowie okazywali sobie wzajemną skłonność, jedno z nich naruszyło obowiązek szczerości i wierności, musi prowadzić do uznania okoliczności mającej miejsce przed zawarciem małżeństwa za przyczynę rozkładu pożycia²⁹⁹. Podobnie, jeszcze pod rządami Kodeksu rodzinnego z 1950 r. w judykaturze stwierdzono, że za ważny powód rozkładu należy uznać zatajenie przed drugim małżonkiem posiadania dziecka pozamałżeńskiego. Odnosi się to również do uprzedniego zawarcia ślubu wyznaniowego z inną kobietą, o ile drugi małżonek jest wierzący³⁰⁰. Z drugiej jednak strony w orzecznictwie SN trafnie dostrzegano, że wzajemna szczerość, do której obowiązani są małżonkowie, nie sięga tak daleko, aby obejmowała

²⁹³ Zob. orzeczenie SN z 09.05.1952 r., C 1096/51, NP 1953/5, s. 81.

²⁹⁴ Zob. orzeczenie SN z 02.05.1959 r., II CR 219/58, RPEiS 1960, z. 3, s. 286.

²⁹⁵ Zob. orzeczenie SN z 11.03.1948 r., C III 107/48, LEX nr 3223255; *vide* też J. Gudowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo. Piśmiennictwo, Warszawa 2024, s. 186.

²⁹⁶ Zob. A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozvodu*, Warszawa 1980, s. 35; zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 393.

²⁹⁷ Zob. orzeczenia SN: z 31.05.1949 r., C 583/49, PiP 1950/8–9, s. 173; z 19.06.1956 r., I CR 49/56, LEX nr 3223288; *vide* też J. Gudowski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, s. 187.

²⁹⁸ Zob. orzeczenie SN z 13.01.1953 r., C 1631/52, OSNCK 1954/1/9.

²⁹⁹ Zob. A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozvodu*, Warszawa 1980, s. 35.

³⁰⁰ Zob. orzeczenie SN z 19.06.1956 r., I CR 49/56, LEX nr 3223288.

przeszłość każdego z nich³⁰¹, jeżeli ślady tej przeszłości nie znajdują odbicia w obecnej sytuacji życiowej małżonków³⁰².

Poza „zupełnością” rozkład pożycia małżeńskiego musi się dodatkowo cechować „trwałością”³⁰³. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w przywołanych powyżej wytycznych z 1955 r., „do uznania, że rozkład jest trwały, nie jest konieczne stwierdzenie, że powrót małżonków do pożycia jest bezwzględnie wyłączony. Wystarczy oparta na doświadczeniu życiowym ocena, że w okolicznościach sprawy powrót małżonków do wspólnego pożycia nie nastąpi. Należy przy tym mieć na uwadze indywidualne cechy charakteru małżonków”³⁰⁴. Nie chodzi tutaj zatem o pewność, że nie dojdzie do wznowienia pożycia, a jedynie o wysokie tego prawdopodobieństwo³⁰⁵. Podobnie, jak przy ocenie zupełności rozkładu pożycia, konieczne jest zbadanie stanu więzi fizycznej, gospodarczej, a przede wszystkim duchowej. Jednakże w tym przypadku przedmiotem analizy jest nasilenie objawów wskazujących na nieprzemijający charakter rozkładu pożycia³⁰⁶. Oczywiście jest przy tym, że zwykle ocena, że powrót małżonków do pożycia nie nastąpi, jest możliwa dopiero po upływie pewnego czasu od ich rozstania się. Jednakże nie można wykluczyć i takiej sytuacji, że w krótkim czasie po rozejściu się małżonków można wyrobić sobie pogląd co do trwałości rozkładu³⁰⁷. Innymi słowy, „dla oceny, czy rozkład jest zupełny i

³⁰¹ Np. fakt przebytej przez pozwaną choroby wenerycznej, o ile oczywiście choroba ta nie pozostawiłaby w organizmie pozwanej żadnych śladów mogących się odbić na stanie zdrowia powoda lub przyszłego potomstwa stron.

³⁰² Zob. orzeczenie SN z 11.11.1954 r., II C 1492/53, OSNCK 1955/3/62.

³⁰³ Zob. też A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 21; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 342. Autor ten przyjął, że trwałość rozkładu wiąże się z jego intensywnością czy głębokością. Pożycie małżeńskie jest zatem oceniane w płaszczyźnie pionowej.

³⁰⁴ Zob. pkt II.2 wytycznych SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSN 1955, poz. 46; *vide* też A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 21. Zdaniem tego autora, cecha trwałości rozkładu odnosi się do oceny, jakie istnieje prawdopodobieństwo, że małżonkowie, którzy nie pozostają we wspólnym pożyciu, nawiążą stosunki w przyszłości.

³⁰⁵ Stanowisko takie jest prezentowane zarówno w doktrynie, jak i w judykaturze. Zob. m.in. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*. Tom 11. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 622; B. Czech, *Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia*, *Przegląd Sądowy* 2007, nr 5, s. 8.

³⁰⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 389.

³⁰⁷ Jak wyjaśnił SN w orzeczeniu z 12.12.1955 r., I CR 1899/54, OSN 1957, poz. 44, „zdarzają się sytuacje wyjątkowe, gdy wniosek, że rozkład pożycia małżeńskiego stał się trwały, znajduje uzasadnienie już wkrótce po rozejściu się małżonków (...) Takie bowiem okoliczności, jak niepodjęcie przez strony pożycia mimo zawarcia związku małżeńskiego, sztuczne doprowadzenie do zawarcia tego związku przez strony, które się prawie nie znały, a tym samym nie mogły do siebie żywić głębszych uczuć, wyjście na jaw niemal niezwłocznie po zawarciu przez strony związku małżeńskiego faktu, że pozwany pozostaje w bliższych stosunkach z inną kobietą, będące następstwem tego gorszące awantury między pozwanym a rodziną powódki, wreszcie znaczenie, jakie strony, a zwłaszcza powódka, przywiązują do związku religijnego, do którego nie doszło - dawały pełne podstawy do wysnucia już w chwili wyrokowania przez Sąd pierwszej

trwały, nie jest bez znaczenia upływ czasu, od którego rozpoczęły się rozdziewięki między małżonkami. Konieczną przesłanką „trwałości” nie jest jednak bynajmniej upływ czasu dłuższego. Można bowiem wyobrazić sobie powstanie okoliczności o takiej wadze i znaczeniu dla pożycia małżonków i tak dalece naruszających harmonijność tego pożycia, że – zgodnie z doświadczeniem życiowym – trudno spodziewać się powrotu małżonków do pożycia, mimo, że rozłam w małżeństwie nastąpił w ciągu – obiektywnie rzecz biorąc – krótkiego czasu od konkretnego zdarzenia³⁰⁸. Podobnie, w judykaturze SN podkreślono również, że nawet jednorazowy postępek małżonka może stać się przyczyną trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego. Dotyczy to takich faktów, jak cudzołóstwo, pobicie i ciężka zniewaga, które – nawet gdy zostały dokonane jednorazowo mogą stać się zawinioną przyczyną trwałego i zupełnego rozkładu pożycia³⁰⁹. Okolicznością taką może być też ciężka choroba psychiczna współmałżonka, czy popełnienie poważnego przestępstwa i skazanie na karę wieloletniego pozbawienia wolności³¹⁰.

Z drugiej strony w judykaturze trafnie dostrzega się, że nawet istniejący od pewnego czasu rozkład pożycia małżeńskiego nie przekształca się automatycznie w rozkład trwały, albowiem niekiedy może on mieć charakter jedynie przemijający. Przyczyną przekształcenia się rozkładu w trwały i zupełny mogą być przy tym zarówno te same fakty, które były przyczyną rozkładu małżeństwa, o ile narastają ilościowo i stale, bądź też inne, nawet pojedyncze zdarzenia, o ile przyczyniają się do tego, że pogłębiają proces rozkładu tak radykalnie, że znika nadzieja na jego likwidację³¹¹.

W orzecznictwie wskazuje się również, że przesłanką pomocniczą ułatwiającą wyciągnięcie wniosku, że małżonkowie do siebie nie powrócą, jest porównanie okresu rozłączenia małżonków z czasem trwania ich małżeństwa. Doświadczenie bowiem uczy, że im pożycie małżeńskie trwa dłużej, tym większe prawdopodobieństwo, że ewentualne nieporozumienia między małżonkami nie doprowadzą do rozbicia małżeństwa. Zdarzają się jednak sytuacje wyjątkowe, gdy wniosek, że rozkład pożycia małżeńskiego stał się trwały, znajduje uzasadnienie już wkrótce po rozejściu się małżonków³¹².

instancji wniosku, że strony pożycia małżeńskiego nie podejmą, a więc że rozkład tego pożycia jest trwały (...).”

³⁰⁸ Zob. orzeczenie SN z 13.01.1953 r., C 1631/52, OSNCK 1954/1/9.

³⁰⁹ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.

³¹⁰ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 390.

³¹¹ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.

³¹² Zob. orzeczenie SN z 12.12.1955 r., 1 CR 1889/54, OSNCK 1957/2/44.

Ustawodawca, w odróżnieniu od niektórych regulacji państw obcych, nie precyzuje, jaki okres powinien upłynąć od czasu zupełnego rozkładu pożycia, aby możliwe było przyjęcie, że posiada on również cechę trwałości³¹³. Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że rozkład pożycia jest zjawiskiem ciągłym. Trudno jest zasadnie twierdzić o trwałości rozkładu pożycia, jeżeli pozew zostanie wniesiony w krótkim czasie (np. zaledwie tydzień czy miesiąc) po zawarciu małżeństwa. Ustalenie, jak długi okres rozłączenia małżonków pozwala uznać je za trwałe, należy zatem oprzeć każdorazowo na ocenie okoliczności konkretnej sprawy, dotyczących w szczególności czasu wspólnego pożycia małżonków, ich trybu życia, wieku itp.

W latach 50. XX wieku w judykaturze Sądu Najwyższego wskazywano, że doświadczenie życiowe uzasadnia wniosek, że takim okresem będzie w zasadzie okres pięcioletni, przy czym okres ten należy traktować jako orientacyjny, dopuszczający ewentualne jego przedłużenie zależnie od wyników postępowania dowodowego. Zastrzegano wówczas, że przyjęcie okresu krótszego, niż pięcioletni, może mieć miejsce wyjątkowo i jedynie wówczas, gdy szczególne okoliczności sprawy na to pozwalają. Ocena, czy przesłanka długotrwałości rozłączenia w danych warunkach zachodzi, pozostawiona jest sądowi orzekającemu, który ma obowiązek uzasadnić, w sposób umożliwiający kontrolę jego stanowiska, przez sąd rewizyjny (odwoławczy), dlaczego uznaje, że rozłączenie jest lub nie jest długotrwałe³¹⁴. Zauważyć jednak należy, że powyższy pogląd został wyrażony na gruncie innego (poprzedniego) stanu prawnego. Tego rodzaju dyrektywa nie została powtórzona przez Sąd Najwyższy w wytycznych z 18.03.1968 r.³¹⁵.

Natomiast w późniejszym orzecznictwie SN (tj. w pierwszej połowie lat 80.) podkreślano, że okres ponad dwuletni, w którym strony nie prowadzą wspólnego pożycia,

³¹³ Przykładowo, prawo fińskie (art. 25 i 26 fińskiej ustawy o małżeństwie) i szwedzkie (rozdział 5 § 3 szwedzkiej ustawy o małżeństwie) uzależnia rozwiązanie związku od upływu sześciomiesięcznego okresu do namysłu, liczonego od dnia wniesienia powództwa, niezależnie od tego, czy małżonkowie wyrażają wspólną wolę rozwiązania małżeństwa, czy też wniosek składa tylko jeden z nich. Zachowanie terminu nie jest natomiast konieczne, jeżeli strony pozostają w separacji faktycznej przez okres 2 lat. Wyłączenie to nie odnosi się w prawie szwedzkim do sytuacji, gdy rozwodzący się mają wspólne dzieci poniżej 16. roku życia, zamieszkujące razem z jedną ze stron. Zatem w prawie obu tych krajów długość okresu do namysłu oraz długość wymaganego okresu separacji nie jest powiązana z zaistnieniem zgody co do rozwiązania związku albo z jej brakiem. Inaczej ukształtowane zostały przesłanki rozwodu w Danii. Mianowicie zgodnie z prawem tego kraju, jeśli strony występują zgodnie o rozwiązanie związku, wystarczający jest upływ sześciomiesięcznego okresu separacji, jeżeli natomiast rozwodu żąda tylko jedna z nich, niezbędne jest pozostawanie przez nich w separacji przez rok. Obydwa przypadki, opisane w § 31 ustawy o małżeństwie, dotyczą separacji urzędowej. Jeśli natomiast małżonkowie pozostają w separacji faktycznej przez 2 lata, mogą uzyskać rozwód niezależnie od tego, kto wystąpił z inicjatywą (§ 32).

³¹⁴ Zob. pkt VII wytycznych SN z 1952 r., C 798/51, OSN(C) 1952/1/1.

³¹⁵ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 77.

pozwała na wniosek, że brak widoków na wznowienie tego pożycia³¹⁶. Argumentowano bowiem, że – w świetle art. 56 § 1 k.r.o. – krótki upływ czasu od daty zawarcia związku małżeńskiego przez osoby w młodym wieku i krótki stosunkowo okres rozkładu pożycia nie wyłączają samo przez się orzeczenia rozvodu z uzasadnieniem, że rozkład pożycia z tych względów nie jest zupełny i trwały, jeżeli poza tym nie wchodzi w grę żadna z negatywnych przesłanek rozvodu. W konkretnej bowiem sytuacji życiowej małżonków można z dużym stopniem prawdopodobieństwa stwierdzić, że więź fizyczna, psychiczna i gospodarcza nie ma szans rozwoju w przyszłości, mimo że niewiele czasu upłynęło od zawarcia małżeństwa i rozejścia się stron³¹⁷. Jednakże w judykaturze Sądu Najwyższego wyrażono również pogląd odmienny, zgodnie z którym doświadczenie życiowe wskazuje, że nawet trzyletnie rozstanie małżonków (na dzień orzekania), liczących ponad 70 lat, po wspólnym przeżyciu 38 lat, nie zawsze nosi cechy trwałego i zupełnego rozkładu, tym bardziej jeśli uwzględni się okoliczności i przyczyny rozstania³¹⁸. Sąd Najwyższy stwierdził też, że nawet „siedmioletni okres rozkładu pożycia małżonków nie może sam przez się stanowić wystarczającej przesłanki do orzeczenia rozvodu, jeżeli żąda go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia małżeńskiego a małżonek niewinny nie wyraża zgody na rozwód, przy czym odmowy tej nie można ocenić jako sprzecznej z zasadami współżycia społecznego, skoro w sprawie brak było podstaw do wysunięcia sugestii, aby małżonek odmawiający zgody na rozwód czynił to z zemsty, szyskany lub osobistych korzyści”³¹⁹. Reasumując, choć czynnik upływu czasu może odgrywać istotną rolę w kwestii rozkładu pożycia małżeńskiego, to jednak upływowi czasu nie można nadawać jakiegoś absolutnego znaczenia przy obecnym uregulowaniu pozytywnych przesłanek rozvodu w art. 56 § 1 k.r.o.

Jeśli chodzi o zagadnienie dążenia jednego z małżonków do **wznowienia przerwane go pożycia**, to Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że „stanowisko jednego z małżonków, chcącego wznowienia pożycia z drugim, nie wystarcza do uznania rozkładu za nietrwały i niezupełny, ze względu na to, że drugi małżonek może zajmować tak nieprzejednane stanowisko wobec pierwszego, że nie należy spodziewać się wznowienia przez nich pożycia małżeńskiego. Rozkład pożycia małżeńskiego miałby wtedy charakter trwałego i zupełnego, mimo chęci wznowienia pożycia przez jednego z małżonków”³²⁰.

³¹⁶ Zob. wyrok SN z 14.12.1984 r., III CRN 290/84, LEX nr 852456.

³¹⁷ Zob. wyrok SN z 14.12.1984 r., III CRN 272/84, OSNCP 1985/9/135.

³¹⁸ Zob. wyrok SN z 17.10.2000 r., I CKN 831/98, LEX nr 3388112.

³¹⁹ Zob. wyrok SN z 12.09.1975 r., III CR 226/75, LEX nr 7750.

³²⁰ Zob. orzeczenie SN z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7–8, s. 189.

Rzecz bowiem w tym, że „sama gotowość małżonka powrotu do pożycia małżeńskiego wyrażona w toku procesu o rozwód nie unicestwia rozkładu pożycia, niezależnie od tego, czy okazuje ją małżonek winny, czy niewinny”³²¹. „To, że pozwany subiektywnie uważa, że powrót stron do współżycia jest możliwy, nie może przesądzać sprawy, póki pozwany nie przedstawił przekonującej motywacji swego stanowiska (...). Gdyby bowiem przyjąć, że samo oświadczenie strony w procesie o rozwód, iż podjęcie współżycia uważa jeszcze za możliwe, przesądza o nietrwałości rozkładu, to orzeczenie rozwodu bez zgody, nawet ponoszącej wyłączną winę, strony pozwanej byłoby we wszystkich sprawach wykluczone”³²².

W judykaturze zgodnie przyjmuje się również, że powaga rzeczy osądzonej wyroku oddalającego powództwo o rozwód polega na wiążącym, prawomocnym ustaleniu, że w chwili zamknięcia rozprawy poprzedzającej bezpośrednio wydanie wyroku nie było przesłanek do orzeczenia rozwodu³²³. Jednakże powaga rzeczy osądzonej takiego wyroku nie sprzeciwia się wniesieniu nowego pozwu o rozwód, gdyż w sprawie o rozwód podstawa ponownego powództwa nie jest nigdy identyczna zawsze bowiem upłynął pewien okres, a sam czas jest elementem kształtującym w sposób ciągły wszystkie niemal elementy stanu rzeczy będącego podstawą powództwa³²⁴. Zatem „jeżeli sąd oddalił powództwo o rozwód ze względu na brak trwałości rozkładu, dodatkowy wpływ dostatecznie długiego okresu, w ciągu którego małżonkowie nie będą żyli we wspólności małżeńskiej, może być tą nową okolicznością, która w powiązaniu z poprzednio zaistniałymi faktami uzasadni ponowne żądanie orzeczenia rozwodu, gdyż będzie ewentualnie dowodzić trwałości rozkładu pożycia. Ponadto nawet bierne zachowanie się małżonków w czasie tego dodatkowego okresu może, jako trwałe opuszczenie jednego małżonka przez drugiego, stać się stosownie do okoliczności sprawy (...) dowodem winy tego z małżonków, który w dalszym biegu wypadków wykaże lub będzie nadal wykazywał negatywne nastawienie do wznowienia pożycia małżeńskiego”³²⁵. Podkreślenia wymaga przy tym, że fakt przyjaznego

³²¹ Zob. orzeczenie SN z 21.01.1950 r., WaC 255/49, DPP 1950, nr 5, s. 51.

³²² Zob. orzeczenia SN: z 21.01.1950 r., C 255/49, DPP 1950, nr 5, s. 51; z 22.04.1954 r., I C 1257/53, OSNCK 1954/4/95; z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7-8, s. 189; z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956/4/110.

³²³ Zob. orzeczenie SN z 18.06.1955 r., III CR 199/54, OSNCK 1956/4/100. Natomiast w orzeczeniu SN z 30.09.1952 r., C 1073/52, OSNCK 1953/4/111, przesądzono, że powaga rzeczy osądzonej wyroku oddalającego powództwo o rozwód stoi na przeszkodzie rozpatrywaniu okoliczności mających uzasadnić stan trwałego rozkładu, a pochodzących z okresu poprzedzającego zamknięcie rozprawy w pierwszej sprawie, bez względu na to, czy były one powołane przez strony w tej sprawie, czy też nie.

³²⁴ Zob. orzeczenie SN z 04.06.1954 r., I CR 614/54, LEX nr 3169054.

³²⁵ Zob. orzeczenia SN: z 30.09.1952 r., C 1819/51, OSNCK 1954/2/29; z 26.10.1954 r., II CR 371/54, OSNCK 1955/2/45; z 04.06.1954 r., I CR 614/54, LEX nr 3169054; z 21.04.1958 r., I CR 110/57, LEX nr

ustosunkowania się do porzuconego małżonka nie przesądza jeszcze o braku trwałego rozkładu. Istotą rozkładu nie jest bowiem wrogość, tj. nienawiść i niekulturalne odnoszenie się do siebie małżonków, z drugiej zaś strony – przyjazne stosunki między nimi nie wykluczają istnienia rozkładu³²⁶.

2.1.3. Przyczyny rozkładu pożycia

Zauważyć należy, że w art. 56 § 1 k.r.o. ustawodawca nie wspomina o „**przyczynach rozkładu**”³²⁷. Trzeba jednak przypomnieć, że zgodnie z art. 441 k.p.c. (który nie miał odpowiednika we wcześniejszych regulacjach prawnych) postępowanie dowodowe w sprawie o rozwód ma na celu przede wszystkim ustalenie okoliczności dotyczących rozkładu pożycia. Stąd też w doktrynie i judykaturze słusznie podkreśla się, że poza ustaleniem, że nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia, sąd zobowiązany jest również wyjaśnić, jakie przyczyny do tego rozkładu doprowadziły (mimo że powody te same w sobie nie są decydujące dla orzeczenia rozwodu)³²⁸. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w wytycznych z 1968 r.³²⁹, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, utrzymując podstawową przesłankę rozwodu, jaką także pod rządem dawnego prawa był zupełny i trwały rozkład pożycia małżonków, pominął obowiązujące poprzednio (w myśl art. 29 § 1 Kodeksu rodzinnego z 1950 r.) zastrzeżenie, które uzależniało skuteczność żądania rozwodu od tego, czy zupełny i trwały rozkład nastąpił z ważnych powodów³³⁰.

Istota powyższej zmiany sprowadza się do tego, że ustalając zupełny i trwały rozkład pożycia, sąd nie jest obowiązany do oceny ważności jego powodów, tj. nie ma obowiązku badać, czy w świetle zasad współżycia społecznego można je uznać za

1633577; z 27.10.1960 r., 3 CR 599/59, OSNC 1962/1/23; wyrok SN z 10.07.2003 r, I CKN 503/01, LEX nr 121700. W orzeczeniu SN z 06.05.1954 r., II C 848/53, LEX nr 3169053, wyjaśniono, że upływ kilku lat od zapadnięcia wyroku oddalającego powództwo w sprawie o rozwód i pozostawanie stron w dalszym ciągu w rozłączeniu jest faktem nowym, zaszłym po wydaniu wyroku w poprzedniej sprawie, mogącym mieć znaczenie przy ponownym rozważaniu możliwości orzeczenia rozwodu.

³²⁶ Zob. orzeczenia SN: z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN(C) 1952, poz. 21; z 20.11.1951 r., C 839/51, OSNCK 1954/1/1.

³²⁷ Odmienne niż w poprzednio obowiązujących aktach prawnych, tj. na gruncie art. 24 d.p.m., czy art. 29 § 1 k.r.

³²⁸ Zob. m. in. M. Manowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-477 (16), LEX/el. 2022; wyrok SN z 10.12.1998 r., I CKN 912/97, OSNC 1999/6/117.

³²⁹ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968/5/77.

³³⁰ Jak podkreślono w uzasadnieniu projektu k.r.o., „dotychczasowe doświadczenia wykazały bowiem, że w praktyce – jeżeli nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia małżeńskiego – dodatkowa przesłanka «ważnych powodów» rozkładu nie ma istotnego znaczenia” (Komisja Kodyfikacyjna przy Ministrze Sprawiedliwości, Projekt Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisów wprowadzających Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Warszawa 1962, s. 45). Zob. też S. Szer, Zmiany w prawie małżeńskim w świetle Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, PiP 1964, Nr 7, s. 78.

wystarczająco doniosłe. Nie oznacza to jednak zwolnienia sądu od obowiązku wszechstronnego wyjaśnienia, jakie były przyczyny rozkładu, tj. jakie okoliczności doprowadziły do jego powstania. Ustalenie tych okoliczności jest przede wszystkim niezbędne dla oceny charakteru i stopnia rozkładu pożycia małżeńskiego, zwłaszcza z punktu widzenia jego trwałości, stanowiącej – w myśl art. 56 § 1 k.r.o. – konieczny warunek dopuszczalności rozwodu. Bez wyjaśnienia okoliczności, które wywołały rozkład, nie byłoby także możliwe rozstrzygnięcie, czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia, o czym sąd obowiązany jest orzec stosownie do art. 57 § 1 k.r.o. Jest to również potrzebne w sprawach, w których obie strony rezygnują z orzeczenia o winie, gdyż takie stanowisko stron nie zwalnia sądu od obowiązku oceny rozkładu z punktu widzenia jego zupełności i trwałości. Wreszcie ustalenie przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego może mieć zasadnicze znaczenie dla oceny, czy żądanie rozwodu nie jest w okolicznościach sprawy sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, albo czy z żądaniem tym nie występuje małżonek wyłącznie winny, a w wypadku gdy rozwodu żąda małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia – czy z zasadami tymi nie jest sprzeczna odmowa drugiego małżonka wyrażenia zgody na rozwód³³¹. W literaturze wskazano również, że ustalenie przyczyn rozkładu pożycia może mieć istotne znaczenie w kontekście negatywnej przesłanki rozwodowej w postaci niesprzeczności rozwodu z dobrem małoletniego dziecka rozwodzących się małżonków. Rzecz bowiem w tym, że ujawnienie pewnych przyczyn rozkładu (jak np. alkoholizm, czy znęcanie się nad rodziną) może przemawiać za przyjęciem, że rozwód nie tylko nie pogorszy sytuacji małoletniego dziecka, ale okaże się wręcz rozwiązaniem korzystnym, eliminującym negatywne czynniki, które godzą w dobro dziecka³³².

Niektórzy przedstawiciele doktryny stoją na stanowisku, że w sprawach, w których jednocześnie: a) strony zgodnie wnoszą, żeby sąd zaniechał orzekania o winie; b) strona pozwana uznaje żądania pozwu; c) fakt zupełności (i trwałości) rozkładu pożycia został udowodniony, nie zachodzi potrzeba badania powodów, na skutek których rozkład pożycia nastąpił, gdyż orzeczenie rozwodu w tego rodzaju okolicznościach z reguły nie pozostaje w sprzeczności z zasadami współżycia społecznego³³³. Pogląd ten nie wydaje się jednak

³³¹ Zob. pkt I wytycznych z 1968 r.; uchwała SN z 12.10.1970 r., III CZP 6/70, OSNC 1971/7-8/117; *vide* też A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 336.

³³² Zob. M. Stojanowska, *Rozwód..., a co z dzieckiem?* Warszawa 1983, s. 10 i n.; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 336.

³³³ Zob. Z. Krzemiński, *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, LEX.

uprawniony. Bardziej trafne jest stanowisko, że jeśli strony zgodnie wnoszą o zaniechanie orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego, to sąd może ograniczyć postępowanie dowodowe, lecz nie może go całkowicie zaniechać. Zgodnie bowiem z art. 431 k.p.c. w sprawach m.in. o rozwód nie można oprzeć rozstrzygnięcia wyłącznie na uznaniu powództwa³³⁴ lub przyznaniu okoliczności faktycznych, a ponadto w sprawach tych nie stosuje się art. 339 § 2 k.p.c., co oznacza, że sąd nie może poprzestać na twierdzeniach powoda przytoczonych w pozwie lub w pismach procesowych doręczonych pozwanemu przed rozprawą – w wypadku wystąpienia przesłanek wydania wyroku zaocznego³³⁵. Stosownie natomiast do art. 432 zd. 1 k.p.c., w każdej sprawie o rozwód lub o separację sąd zarządza przeprowadzenie dowodu z przesłuchania stron. Treść tego przepisu nie pozostawia wątpliwości, że w sprawach rozwodowych dowód z przesłuchania stron jest obligatoryjny, i to zarówno w sensie dopuszczenia tego dowodu, jak i jego przeprowadzenia.

W judykaturze podkreśla się, że szczególne znaczenie przesłuchania stron dla orzeczenia rozwodu wynika z tego, że fakty, które dają podstawę do oceny, czy między małżonkami doszło do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia i kto ponosi winę za ten rozkład z zasady dotyczą sfery życia osobistego, która tylko w pewnych fragmentach, i to najczęściej z relacji samych małżonków, jest znana osobom trzecim³³⁶. Dlatego też inne, poza zeznaniami małżonków, dowody niemal nigdy nie dają pełnego obrazu niezbędnego do ustalenia przesłanek orzeczenia, a najczęściej będą służyć słownie weryfikacji zeznań samych małżonków. Rola tego dowodu w sprawach małżeńskich jest tak istotna, że ustawodawca przewidział nawet skazanie niestawiających się na rozprawę stron na grzywnę (art. 429 k.p.c.)³³⁷. Ponadto, odesłanie w art. 432 *in fine* k.p.c. do odpowiedniego stosowania art. 302 § 1 k.p.c. oznacza, że w sytuacji, gdy z przyczyn natury faktycznej lub prawnej przesłuchać można co do okoliczności spornych jedną tylko stronę, sąd oceni, czy mimo to należy przesłuchać tę stronę, czy też dowód ten w zupełności pominąć. Tak samo

³³⁴ Regulacja ta stanowi zatem wyłączenie zasady związania sądu uznaniem powództwa, obowiązującej w postępowaniu zwykłym, określonej w art. 213 § 2 k.p.c.

³³⁵ Zob. M. Manowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-477(16), LEX/el. 2022.

³³⁶ Z drugiej jednak strony w orzecznictwie stwierdzono, że nieprawidłowe jest oddalenie wniosku o przesłuchanie świadków, z uwagi na fakt, że z pewnością nie wiedzą oni więcej o życiu stron niż one same i nie wnieśliby nic nowego do sprawy. Idąc tym tokiem rozumowania, postępowanie dowodowe w sprawie o rozwód należałoby ograniczyć do przesłuchania stron, co dopuszczalne jest tylko w określonej sytuacji, uregulowanej w art. 442 k.p.c. (zob. wyrok SA w Katowicach z 26.07.2018 r., V ACa 563/17, LEX nr 2615528).

³³⁷ Zob. wyrok SA w Krakowie z 29.01.2004 r., I ACa 1186/03, OSA 2004/12/47.

sąd postąpi, jeżeli druga strona nie stawia się na przesłuchanie³³⁸. W orzecnictwie Sądu Najwyższego zgodnie przyjęto, że w sprawie rozwodowej zasadą jest przesłuchanie jednej strony, a nie – rezygnacja z dowodu z przesłuchania stron, jeśli istnieją przeszkody faktyczne lub prawne do przesłuchania obu stron, względnie jedna ze stron nie stawiała się na przesłuchanie³³⁹. Wyjaśniono też, że w sytuacji, gdy strona wezwana nie stawia się na rozprawę, to zaniechanie przesłuchania może nastąpić dopiero wtedy, gdy sąd ustali, jakie przyczyny spowodowały to niestawiennictwo³⁴⁰. Jednocześnie w orzecnictwie trafnie dostrzega się, że szczególna rola dowodu z przesłuchania stron może w niektórych sytuacjach prowadzić do uznania, że pozbawienie jednego z małżonków możliwości złożenia zeznań w sprawie o rozwód, stanowi pozbawienie go możliwości obrony praw, co prowadzi do nieważności postępowania (art. 379 pkt 5 k.p.c.). Taka sytuacja ma miejsce w szczególności w przypadku, gdy głębia konfliktu, charakter wzajemnych zarzutów i fragmentaryczne jedynie informacje dotyczące pożycia małżonków wynikające z innych dowodów prowadzą do wniosku, że bez przesłuchania obojga małżonków nie da się w pełni ustalić i ocenić faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy³⁴¹.

W myśl art. 442 k.p.c., jeżeli pozwany uznaje żądanie pozwu, a małżonkowie nie mają wspólnych małoletnich dzieci, sąd może ograniczyć postępowanie dowodowe do przesłuchania stron. Zakres okoliczności faktycznych podlegających wówczas ustaleniu przez sąd uzależniony jest od tego, jakie żądanie pozwu zostało uznane. Jeśli powód wnosił o orzeczenie rozwodu bez rozstrzygania o winie rozkładu pożycia, to przesłuchanie stron – w świetle dyrektywy zawartej w art. 441 k.p.c. – ma dostarczyć informacji na temat, czy doszło już do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, łącznie z przyczynami tego rozkładu. Wniosek taki należy wyprowadzić z wyraźnego brzmienia art. 441 k.p.c.³⁴² oraz z wymogu ustalenia prawidłowego stanu faktycznego sprawy, a także z konieczności zbadania, czy prowadzony przez strony proces rozwodowy nie jest pozorny. Należy jednak zauważyć, że w sytuacji, gdy postępowanie dowodowe ograniczone jest do przesłuchania stron, sąd ma ograniczone możliwości zbadania przyczyn rozkładu pożycia, gdyż – z oczywistych względów – opiera się wyłącznie na tym, co chcą przekazać strony.

³³⁸ Zob. wyrok SN z 05.03.1999 r., I CKN 1063/97, LEX nr 1213442, z powołaniem się na orzeczenia SN: z 20.06.1952 r., C 1339/51, LEX nr 117338; z 21.07.1958 r., I CR 337/57, LEX nr 1632661.

³³⁹ Zob. orzeczenie SN z 20.06.1952, C 1339/51, OSN 1953, Nr 4, poz. 100.

³⁴⁰ Zob. wyrok SN z 21.07.1958 r., I CR 337/57, OSPiKA 1959, nr 7-8, poz. 202.

³⁴¹ Zob. wyrok SA w Krakowie z 29.01.2004 r., I ACa 1186/03, OSA 2004/12/47.

³⁴² Jak wskazano w wyroku SA w Katowicach z 26.07.2018 r., V ACa 563/17, LEX nr 2615528, „przepis art. 441 k.p.c. określa cel, jakiemu ma służyć postępowanie dowodowe w sprawie o rozwód, wymieniając okoliczności, które przede wszystkim mają być w takiej sprawie ustalone. Wskazany cel postępowania dowodowego jest realizowany w sposób przewidziany przez przepisy normujące to postępowanie”.

Niejednokrotnie zaś w praktyce sądowej zdarzają się sytuacje, że z różnych powodów nie chcą one ujawniać prawdziwych przyczyn rozkładu pożycia (np. alkoholizmu, narkomanii, czy innego nałogu drugiego małżonka). Nie zwalnia to jednak sądu od obowiązku realizacji zasady ochrony małżeństwa i rodziny wyrażonej w art. 18 Konstytucji RP i ustalenia, czy doszło do rozkładu pożycia małżeńskiego, i z jakich przyczyn³⁴³. W zaleceniach kierunkowych Sądu Najwyższego w sprawie wzmożenia ochrony rodziny podkreślono m.in., że konieczną przesłanką orzeczenia rozvodu jest stwierdzenie istnienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego. W razie jakichkolwiek wątpliwości sąd powinien sięgnąć do innych dowodów, nie poprzestając na samym przesłuchaniu małżonków³⁴⁴. Jednocześnie wskazano, że wprawdzie przy ocenie stopnia rozkładu pożycia sąd może niekiedy poprzestać na ich zeznaniach, jednakże tylko wtedy, gdy przedstawione fakty nie budzą wątpliwości ani co do swej prawdziwości, ani co do swych skutków w postaci spowodowania zupełnego i trwałego rozkładu pożycia³⁴⁵.

Zauważyć również należy, że w obowiązującym stanie prawnym przyczyną rozkładu pożycia w sensie faktycznym może być każda okoliczność, albowiem ustawodawca nie uzależnił w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym możliwości orzeczenia rozvodu od wystąpienia ściśle określonej przyczyny. Ponadto, jak już wskazano powyżej, odmiennie niż na gruncie art. 29 § 1 k.r., przyczyna rozvodu nie musi być uznana za dostatecznie „ważną” (doniosłą). Przyjęto bowiem założenie, że już samo wystąpienie zupełnego i trwałego rozkładu pożycia świadczy o tym, że powody, które go wywołały, są ważne³⁴⁶. Wydaje się, że brak jest aktualnie podstaw do formułowania (przynajmniej na gruncie nauk prawnych³⁴⁷) wniosków na temat tego, jaki wpływ mają poszczególne przyczyny na charakter i stopień rozkładu pożycia małżeńskiego. Przede wszystkim nie sposób przesądzić o tym, że określone zdarzenie zawsze wywoła rozkład, a tym bardziej rozkład zupełny i trwały. Typowym przykładem jest bezpłodność jednego z małżonków, która może być przyczyną rozkładu pożyciu, lecz nie można także wykluczyć sytuacji, w której małżonkowie – pomimo braku potomstwa – będą prowadzili zgodne pożycie (np. adoptując lub faktycznie przyjmując cudze dziecko na wychowanie). Ponadto, w świetle

³⁴³ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX; M. Manowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1–477 (16), LEX/el. 2022.

³⁴⁴ Zob. też Z. Krzemiński, Postępowanie odrębne w sprawach małżeńskich, Warszawa 1973, s. 123.

³⁴⁵ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 09.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976/9/184.

³⁴⁶ Zob. S. Szer, Zmiany w prawie małżeńskim w świetle Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, PiP 1964, Nr 7, s. 78; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 18; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, s. 100.

³⁴⁷ Wydaje się, że jest to bardziej domena socjologów, czy psychologów, aniżeli badaczy prawa.

zasad doświadczenia życiowego, najczęściej rozkład pożycia jest konsekwencją nie jednej, lecz wielu przyczyn występujących w różnych konfiguracjach i dopiero ich wypadkowa jest przedmiotem analizy sądu. Zasadniczo trudno również z góry przesądzić, że dana przyczyna jest zawsze zawiniona, bądź też nie, choć w literaturze podejmowane są próby dokonywania podziału przyczyn na: zawinione, niezawinione oraz przyczyny, które mogą być zawinione lub nie³⁴⁸. Niezależnie od powyższego, aby było możliwe przypisanie małżonkowi winy za rozkład pożycia, musi zostać również wykazana subiektywna (podmiotowa) wadliwość postępowania³⁴⁹, o czym będzie szerzej mowa w dalszej części pracy, przy rozważaniach dotyczących winy rozkładu pożycia.

2.2. Negatywne przesłanki rozwodu

2.2.1. Uwagi ogólne

Mając na względzie wychowawczą i dyscyplinującą funkcję prawa, ustawodawca przesądził, że nawet w razie zaistnienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia (tj. spełnienia pozytywnej przesłanki rozwodu w danej sprawie) orzeczenie rozwodu nie jest dopuszczalne, jeśli zachodzi jedna z tzw. negatywnych przesłanek rozwodu³⁵⁰. Mianowicie, w myśl art. 56 § 2 i 3 k.r.o., rozwód nie jest dopuszczalny, gdy występuje jedna z poniższych okoliczności:

- a) gdy wskutek rozwodu miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków (art. 56 § 2 k.r.o.),
- b) gdy orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 2 k.r.o.),
- c) gdy żąda go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia, chyba że drugi małżonek wyrazi zgodę na rozwód albo że odmowa jego zgody na rozwód jest w danych

³⁴⁸ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 5–6, s. 24–41; A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, s. 10–36.

³⁴⁹ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 367 i n.; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58; A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, s. 91.

³⁵⁰ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 327–328; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 381.

okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 3 k.r.o.)³⁵¹.

2.2.2. Sprzeczność rozwodu z dobrem wspólnych małoletnich dzieci

Odnosząc się do pierwszej ze wskazanych powyżej, negatywnych przesłanek rozwodu, tzn. sprzeczności rozwodu z dobrem wspólnych małoletnich dzieci małżonków (art. 56 § 2 k.r.o.), należy zauważyć, że ma ona charakter bezwzględny³⁵², a zatem w każdej sytuacji, gdy sąd stwierdzi, że dobro dziecka ucierpi wskutek orzeczenia rozwodu, zobowiązany jest do oddalenia powództwa³⁵³. Co istotne, ustawodawca nie przewidział żadnych wyjątków od stosowania przesłanki dobra dziecka³⁵⁴, co oznacza, że nie istnieją takie sytuacje, w których sąd mógłby orzec rozwód, jeśli ten byłby sprzeczny z interesem wspólnych małoletnich dzieci małżonków³⁵⁵. Jest to przejawem realizacji zasady nadrzędności interesów dziecka, nawet kosztem interesów samych małżonków³⁵⁶. Ponadto, bezwzględny charakter tej zasady nie pozwala porównywać interesów dzieci pochodzących z małżeństwa z interesami innych dzieci, np. z konkubinat jednego z małżonków³⁵⁷. W orzecznictwie TK podkreślono, że nakaz ochrony dobra dziecka stanowi podstawową, nadrzędną zasadę polskiego systemu prawa rodzinnego, której podporządkowane są wszelkie regulacje w sferze stosunków pomiędzy rodzicami i dziećmi³⁵⁸.

³⁵¹ Zdaniem niektórych autorów, trzecia ze wskazanych powyżej przesłanek została ukształtowana jako szczególny przypadek drugiej przesłanki (zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 327-328).

³⁵² Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, s. 54; J. Ignatowicz, M. Nazar, Prawo rodzinne, Warszawa 2001, s. 229. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 336; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 409.

³⁵³ Zob. M. Domański, Oddalenie powództwa o rozwód w sprawach, w których małżonkowie mieli wspólne małoletnie dzieci, w świetle orzecznictwa sądów powszechnych, Prawo w Działaniu. Sprawy cywilne nr 14/2013, s. 206.

³⁵⁴ Termin ten chociaż używany bardzo często w języku prawnym i prawniczym, nie został jednak ściśle i wyczerpująco zdefiniowany w piśmiennictwie. Natomiast zdaniem A. Olejniczaka, pojęcie „dobro dziecka” oznacza „dodatnią, w społecznej hierarchii wartości, ocenę sytuacji dziecka z punktu widzenia zaspokojenia potrzeb dziecka w drodze świadczeń o charakterze majątkowym i niemajątkowym” (zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, s. 52).

³⁵⁵ Zob. J. Winiaż, Rozwód, [w:] J. St. Piąkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985 s. 567; W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2009, s. 691; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 409.

³⁵⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 409.

³⁵⁷ Zob. uzasadnienie pkt VI wytycznych SN z 1952 r.; *vide* M. Domański, Oddalenie powództwa o rozwód w sprawach, w których małżonkowie mieli wspólne małoletnie dzieci, w świetle orzecznictwa sądów powszechnych, Prawo w Działaniu. Sprawy cywilne nr 14/2013, s. 206.

³⁵⁸ Zob. wyrok TK z 28.04.2003 r., K 18/02, OTK-A 2003/4/32.

W doktrynie i judykaturze panuje przy tym ugruntowany pogląd, że pojęcie „wspólnych małoletnich dzieci” obejmuje zarówno małoletnie dzieci naturalne małżonków (art. 62 k.r.o. oraz art. 72 k.r.o.), małoletnie dzieci przysposobione przez oboje małżonków (art. 114 k.r.o.)³⁵⁹, jak i małoletnie dzieci jednego z małżonków, przysposobione przez drugiego z małżonków (art. 114 k.r.o.)³⁶⁰. Negatywna przesłanka rozwodowa z art. 56 § 2 k.r.o. zachodzi jedynie w przypadku istnienia dzieci małoletnich³⁶¹. O tym, czy strony mają wspólne małoletnie dzieci, powinien decydować stan rzeczy z chwili zamknięcia rozprawy (art. 316 § 1 k.p.c.)³⁶². W świetle art. 10 § 1 k.c., małoletnim jest ten, kto nie ukończył lat osiemnastu. Ponadto, zgodnie z art. 10 § 2 k.c., małoletnim przestaje być również osoba, która przed osiągnięciem tego wieku zawarła związek małżeński (tj. kobieta, która ukończyła lat szesnaście i uzyskała zezwolenie sądu opiekuńczego na zawarcie związku małżeńskiego, na podstawie art. 10 § 1 k.r.o.).

Jak wynika, z powyższego, dyspozycją art. 56 § 2 k.r.o. nie zostały objęte następujące kategorie osób: pełnoletnie dzieci stron (choćby ze względu na kontynuowanie edukacji, czy stan zdrowia wymagały opieki i pomocy ze strony rodziców), małoletnie dzieci jednego z małżonków, choćby były wychowywane wspólnie przez rozwodzących się małżonków, małoletnie dzieci faktycznie wychowywane przez rozwodzących się małżonków, jeżeli nie zostały one przez nich przysposobione³⁶³. Podobnie, jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w jednym z orzeczeń, kwestia dobra pozamałżeńskiego małoletniego dziecka pochodzącego z konkubinatu, tj. pożycia fizycznego powoda z inną kobietą (prowadzonego w realiach rozpatrywanej sprawy „równolegle” z pożyciem z żoną), może być rozważana jedynie w ramach oceny zgodności (bądź niezgodności) z zasadami współżycia społecznego odmowy przez pozwaną zgody na rozwód³⁶⁴.

³⁵⁹ Potrzeba ochrony interesów dzieci przysposobionych wynika ze względów społecznych, przy czym zasada ta dotyczy zarówno przysposobienia pełnego, jak i niepełnego (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 410).

³⁶⁰ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 339; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, s. 41; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 410; orzeczenie SN z 07.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958/4/113.

³⁶¹ Przyjmuje się, że jest to wystarczająca granica wieku dla oceny ewentualnego ujemnego wpływu rozwodu rodziców na osobę dziecka oraz konieczności ochrony przed nim (zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, s. 55).

³⁶² Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 411. W literaturze niekiedy prezentowane jest również stanowisko odmienne, tzn. że wymóg małoletniości musi być spełniony w chwili uprawomocnienia się wyroku rozwodowego. Jednakże pogląd ten nie przekonuje, albowiem pozostaje w sprzeczności z art. 316 § 1 k.p.c., a ponadto sąd I instancji nie jest w stanie ustalić w sposób pewny, z jakim dniem wyrok się uprawomocni.

³⁶³ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, s. 41.

³⁶⁴ Zob. wyrok SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, MoP 2001/6/352. Jednakże w głosie krytycznej do przywołanego wyroku SN T. Smoczyński podkreślił, że „preferowanie nowego związku, z którego urodziło

Wyrażony w art. 56 § 2 k.r.o. zakaz orzekania rozwodu ze względu na dobro dziecka niewątpliwie stanowi wyraz aksjologii przyjętej przez polskiego ustawodawcę, w myśl której należy zapewnić ochronę osobom małoletnim, ponieważ ze względu na swój wiek i stopień rozwoju są one szczególnie narażone na skutki rozstania rodziców³⁶⁵. Ochrona interesów dziecka w postępowaniu rozwodowym jest jednym z przejawów realizacji szeroko pojętej zasady dobra dziecka, mającej oparcie nie tylko w art. 72 Konstytucji RP, ale i w aktach prawa międzynarodowego (m.in. w art. 3 Konwencji o prawach dziecka³⁶⁶, czy w Konwencji haskiej z 1980 r. dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę³⁶⁷). Jak wyjaśnił SN, treść zasady ochrony dobra (interesu) dziecka jest jednakowa w Konwencji dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, a także w Konwencji o prawach dziecka oraz w innych aktach normatywnych krajowego porządku prawnego, w szczególności w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym oraz w Kodeksie postępowania cywilnego³⁶⁸. W judykaturze podkreślono też, że dobro dziecka „stanowi główny drogowskaz wykładni przepisów ustaw, w sprawach które dotyczą dzieci”³⁶⁹.

W wytycznych Sądu Najwyższego z 1976 r.³⁷⁰ trafnie dostrzeżono, że „w trwałym i harmonijnym małżeństwie istnieją największe szanse prawidłowego wychowania dzieci i młodzieży, rozwijania ich uzdolnień, kształtowania charakterów i przygotowania do pracy dla dobra społeczeństwa”³⁷¹. Analogiczne uwagi, dotyczące pozytywnego wpływu środowiska rodzinnego na rozwój dziecka, sformułowano również w preambule do Konwencji o prawach dziecka. Podkreślono w niej m.in., że „dziecko dla pełnego i harmonijnego rozwoju swojej osobowości powinno wychowywać się w środowisku rodzinnym, w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia”³⁷².

się dziecko, z pominięciem ochrony małżeństwa bezdzietnego, niezależnie od konkretnego zachowania się stron, byłoby aprobatą dla naganego zachowania się małżonka winnego i zachęcało do uzyskiwania rozwodu „metodą faktów dokonanych” z krzywdą drugiego małżonka” (zob. T. Smyczyński, Glosa do wyroku SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, OSP 2003/3/35).

³⁶⁵ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 107.

³⁶⁶ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

³⁶⁷ Konwencja dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, sporządzona w Hadze dnia 25 października 1980 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 108, poz. 528).

³⁶⁸ Zob. postanowienie SN z 12.12.2000 r., V CKN 1805/00, LEX nr 52400.

³⁶⁹ Zob. uchwała (7) SN z 14.02.1955 r., I CO 83/54, OSNCK 1955/3/52.

³⁷⁰ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 09.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976/9/184, zawierająca „zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożenia ochrony rodziny”.

³⁷¹ Zob. pkt IV.1 uchwały całej Izby Cywilnej SN z 09.06.1976 r., III CZP 46/75, OSNC 1976/9/184, zawierającej „zalecenia kierunkowe w sprawie wzmożenia ochrony rodziny”.

³⁷² Zob. Preambuła do Konwencji o Prawach Dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

Z kolei w pkt III wytycznych Sądu Najwyższego z 1968 r.³⁷³ wskazano w szczególności, że „w dążeniu do należytego zabezpieczenia interesu społecznego w orzecznictwie rozwodowym, Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie ogranicza się do wprowadzonej w art. 56 § 2 k.r.o. generalnej przesłanki negatywnej, wyłączającej dopuszczalność rozwodu w razie jego sprzeczności z zasadami współżycia społecznego. W tymże przepisie bowiem spośród okoliczności, które mogą wskazywać na taką sprzeczność, k.r.o. wyodrębnia wzgląd na dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków, jako samodzielną negatywną przesłankę rozwodu. Stanowi to wyraz podstawowej dla naszego prawa rodzinnego zasady ochrony interesów dzieci i oznacza zakaz orzekania rozwodu, jeżeli dobro małoletnich dzieci miałoby skutek takiego orzeczenia ucierpieć, choćby inne przesłanki dopuszczalności rozwodu istniały. Oceniając, czy dobro małoletnich dzieci małżonków nie sprzeciwia się rozwodowi, należy przede wszystkim rozważyć, czy rozwód nie spowoduje osłabienia więzi z dziećmi tego z małżonków, przy którym dzieci nie pozostaną, w stopniu mogącym ujemnie wpłynąć na wykonywanie jego obowiązków rodzicielskich³⁷⁴. Wśród okoliczności z tego punktu widzenia istotnych, na plan pierwszy wysuwa się ponowny związek małżeński jednego lub obojga małżonków, którego zawarcie stanowi często istotny motyw ubiegania się o rozwód³⁷⁵. Tak co do tej, jak i co do innych podobnych okoliczności nie byłoby dopuszczalne domniemanie ogólne ani co do tego, że pod tym względem rozwód w zasadzie dobru dzieci nie zagraża, ani też co do tego, że z reguły zagrożenie takie zachodzi, co byłoby równoznaczne z zakazem rozwodu w razie istnienia wspólnych małoletnich dzieci, czego kodeks nie przewiduje. Gdy jednak rozwód dotyczyć ma małżeństwa wielodzietnego, w którym obowiązek utrzymania i wychowania małoletnich dzieci w pełni wyczerpuje możliwości zarobkowe i majątkowe małżonków, to wzgląd na dobro tych dzieci może przemawiać przeciwko orzeczeniu rozwodu i stworzeniu w ten sposób ich rodzicom możliwości założenia nowej rodziny³⁷⁶.

³⁷³ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77.

³⁷⁴ Sąd Najwyższy podkreślił, że „dobro dziecka – jako przesłanka orzeczenia rozwodu – wymaga uwzględnienia, obok predestynacji do wykonywania władzy rodzicielskiej, także dotychczasowego osobistego udziału rodzica w procesie wychowawczym” (zob. wyrok SN z 12.02.1997 r., II CKN 76/96, LEX nr 1633846).

³⁷⁵ Zdaniem SN, uzasadnione jest stanowisko, że orzeczenie rozwodu nie jest dopuszczalne z uwagi na dobro dziecka, jeżeli materiał dowodowy sprawy daje podstawę do podzielenia obaw małżonka odmawiającego swej zgody na rozwód, że założenie przez małżonka żądającego rozwodu nowej rodziny może doprowadzić do zerwania kontaktów z dzieckiem (zob. wyrok SN z 12.09.1975 r., III CRN 226/75, LEX nr 3223273).

³⁷⁶ Przykładowo, SN uznał, że „orzeczeniu rozwodu sprzeciwia się (...) dobro nieletnich dzieci stron w sytuacji, gdy powód zaniedbywał w sposób wyjątkowo rażący swe obowiązki wobec czwórki małych dzieci, wykazując wobec nich całkowitą obojętność i nie łożąc niemal zupełnie na ich utrzymanie. Te fakty oraz inne karygodne postęпки powoda, jak zawarcie – pomimo posiadania licznej rodziny – bigamicznego małżeństwa, utrzymywanie bliższych stosunków równocześnie z dwoma żonami, stawiają sylwetkę powoda w szczególnie

Uszczerbku dla małoletnich dzieci można się dopatrzeć w orzeczeniu rozwodu, gdy istniejący stan faktyczny nie pozwala na rozstrzygnięcie o sytuacji dzieci w sposób zapewniający zaspokojenie ich potrzeb materialnych i moralnych co najmniej w takim zakresie, w jakim potrzeby te zaspokajane są obecnie³⁷⁷. Dotyczy to zwłaszcza wypadków, w których wspólna piecza faktyczna obojga rodziców jest w ustalonych okolicznościach konieczna i w pewnym zakresie wykonywana, a istniejące pomiędzy małżonkami stosunki nie rokują szans utrzymania tego stanu rzeczy po rozwodzie. Za wnioskiem, że dobro dzieci ucierpi wskutek rozwodu, może przemawiać nieustępliwe stanowisko małżonków co do sposobu wykonywania w przyszłości władzy rodzicielskiej, a zwłaszcza domaganie się każdego z rodziców, by dzieci powierzono jemu z wyłączeniem wszelkiej ingerencji drugiego małżonka. Dotyczy to w szczególności wypadków, gdy istnieją podstawy do przewidywania, że utrzymanie *status quo* w stosunkach wzajemnych rodziców będzie dla ich małoletnich dzieci bardziej korzystne”.

Nie należy jednak także tracić z pola widzenia sytuacji, w których istniejący między małżonkami stan napięcia wpływa tak niekorzystnie na warunki życiowe dzieci, że względ na ich dobro nie mógłby uzasadniać odmowy rozwodu³⁷⁸. Dla oceny, czy dobro dzieci ucierpi wskutek orzeczenia rozwodu, mogą też mieć istotne znaczenie: wiek dzieci³⁷⁹, ich dotychczasowe stosunki z rodzicami, jak również stan zdrowia³⁸⁰ i stopień wrażliwości

ujemnym świetle. Takie postępowanie nie daje żadnej gwarancji, iż powód po orzeczeniu rozwodu będzie wywiązywał się ze swych obowiązków wobec dzieci, przeciwnie – zgodnie z doświadczeniem życiowym – uzasadnia wnioski, iż orzeczenie rozwodu utrwali jeszcze obojętność wobec dzieci, wyrabiając w nim przekonanie, iż rodzice mogą uzyskać w drodze rozwodu rozwiązanie małżeństwa bez względu na ich stosunek do dzieci. Z tych zasad orzeczenie rozwodu nie jest dopuszczalne ze względu na zakaz zawarty w art. 29 § 2 k.r. (obecnie art. 56 § 2 k.r.o.), pomimo że inne przesłanki dopuszczalności takiego orzeczenia są spełnione. Oddalenie powództwa o rozwód nie wyłącza w zasadzie ponownego żądania orzeczenia rozwodu, jednakże może to nastąpić dopiero w razie zmiany stanu faktycznego, który stanowił podstawę poprzedniego orzeczenia. Dlatego powód mógłby w przyszłości skutecznie ubiegać się o rozwód, gdyby uległ w sposób zasadniczy zmianie jego stosunek do dzieci, tj. gdyby wykazał on należyte zainteresowanie nimi w zakresie ich wychowania oraz gdyby należycie spełniał swe obowiązki alimentacyjne, a dostatecznie długi okres takiego zmienionego postępowania pozwolił na ocenę, iż orzeczenie rozwodu nie wpłynie już ujemnie na sytuację dzieci stron” (zob. orzeczenie SN z 21.04.1958 r., 1 CR 110/57, LEX nr 1633577).

³⁷⁷ Jednakże w orzecznictwie SN można również spotkać pogląd odmienny, w myśl którego aspekt ekonomiczny, będący następstwem orzeczenia rozwodu, i akcentowanie w kasacji pogarszania się sytuacji dzieci, w tym finansowym kontekście, nie może wyłącznie przesądzać o tym, że dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków sprzeciwia się orzeczeniu rozwodu (zob. wyrok SN z 17.12.1999 r., III CKN 850/99, LEX nr 50737).

³⁷⁸ Jak wyjaśnił SN, przedłużający się konflikt małżonków jest dla ich dzieci przeżyciem negatywnym, godzącym w poczucie stabilności, co wyklucza odmowę orzeczenia rozwodu ze względu na dobro wspólnych małoletnich dzieci (zob. wyrok SN z 05.11.1999 r., III CKN 799/99, LEX nr 528139).

³⁷⁹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 412.

³⁸⁰ W literaturze przyjmuje się, że chodzi o stan zdrowia fizycznego i psychicznego małoletnich dzieci. Istotne znaczenie będą miały ustalenia co do charakteru dzieci, stopnia ich wrażliwości, przywiązania do obojga rodziców, kondycji fizycznej dzieci, ich ewentualnej ułomności fizycznej itp. (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 414).

dzieci. Uwzględnienie takich i podobnych okoliczności, które charakteryzują dzieci i istniejące stosunki rodzinne oraz rozważenie ich po zasięgnięciu – w razie potrzeby – opinii biegłego psychologa, może stanowić istotną pomoc dla sądu przy ocenie wpływu ewentualnego rozwodu na dobro wspólnych małoletnich dzieci stron. Korzystając z opinii biegłego psychologa, należy zachować daleko idącą ostrożność, aby dziecko nie zostało wciągnięte do procesu rozwodowego rodziców. Wbrew wysuwanym nieraz sugestiom stwierdzić należy, że – jak to już poprzednio zaznaczono – brak podstaw do uznania, że dobro dzieci z reguły nie sprzeciwia się rozwodowi; nie ma też w tym zakresie domniemania przeciwnego. W związku z tym sądy obowiązane są na podstawie szczegółowo ustalonych okoliczności uzasadniać swój pogląd co do tego, czy i jaki wpływ na sytuację wspólnych małoletnich dzieci stron wywiera rozstrzygnięcie w sprawie o rozwód zarówno wtedy, gdy rozwód orzekają, jak i wtedy, gdy żądanie rozwodu, z powodu jego sprzeczności z dobrem małoletnich dzieci, ulega oddaleniu. Wymaga to właściwego uwzględnienia okoliczności dotyczących sytuacji dzieci przy zbieraniu materiału dowodowego w toku całego postępowania w sprawie o rozwód, a nie tylko w końcowej jego fazie³⁸¹. Reasumując, sądy powinny w toku prowadzonego postępowania wszechstronnie wyjaśnić wszystkie okoliczności sprawy potrzebne do oceny, czy na skutek rozwodu nie ucierpi dobro małoletnich dzieci małżonków. Jak wyjaśnił SN, ocena, czy względ na dobro małoletniego dziecka nie stoi na przeszkodzie orzeczeniu rozwodu, nie jest pozostawiona swobodnemu uznaniu sądu orzekającego, lecz opierać się musi, podobnie jak ocena istnienia rozkładu pożycia małżonków, na ustaleniach wynikających z materiału sprawy. Sąd orzekający jest również zobowiązany, na podstawie szczegółowo ustalonych okoliczności faktycznych, uzasadnić swoje stanowisko odnośnie do tego, czy i jaki wpływ na sytuację wspólnych małoletnich dzieci wywrze orzeczenie rozwodu i dlaczego takiemu rozstrzygnięciu sprzeciwia się względ na dobro tychże dzieci³⁸².

³⁸¹ Zob. pkt III wytycznych SN z 1968 r.

³⁸² Zob. orzeczenia SN: z 29.03.1949 r., WaC 342/48, LEX nr 1673845; z 22.08.1950 r., C 147/50, LEX nr 3174886; z 10.12.1951 r., C 1455/51, NP 1953, Nr 5, s. 82; wyrok SN z 06.05.1999 r., II CKN 293/98, LEX nr 1212016.

2.2.3. Sprzeczność rozwodu z zasadami współżycia społecznego

Orzeczenie rozwodu jest również niedopuszczalne, mimo istnienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, jeśli byłoby to **sprzeczne z zasadami współżycia społecznego** (art. 56 § 2 *in fine* k.r.o.). Przesłanka ta (podobnie, jak zakaz orzekania rozwodu ze względu na dobro dziecka) ma charakter bezwzględny, albowiem ustawodawca nie przewidział żadnych wyjątków, które pozwalałyby na orzeczenie rozwodu pomimo tego, że naruszałby on zasady, o których mowa w przywołanym przepisie³⁸³. Ze względu na to, że przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie określają bliżej, na czym może polegać sprzeczność rozwodu z zasadami współżycia społecznego, wskazówek w tym zakresie należy poszukiwać w literaturze i orzecznictwie Sądu Najwyższego.

W doktrynie dominuje pogląd, w myśl którego zasady współżycia społecznego to normy moralne odnoszące się do stosunków międzyludzkich³⁸⁴. Zatem w skład tych zasad wchodzi tylko te normy moralne, które dotyczą postępowania człowieka względem innych osób, a nie wobec samego siebie³⁸⁵. Niewątpliwie twórcy k.r.o. utożsamiali zasady te z regułami moralności socjalistycznej³⁸⁶. Jednakże współcześnie podkreśla się, że nie należy się w nich doszukiwać treści ideologicznych związanych z poprzednim ustrojem politycznym.

Natomiast w punkcie II przywołanych już powyżej wytycznych SN z 1968 r.³⁸⁷ wskazano w szczególności, że „art. 56 § 2 k.r.o. wprowadził nową przesłankę negatywną rozwodu, stanowiąc, że rozwód jest niedopuszczalny nie tylko wtedy, gdy skutek niego miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków, ale także wtedy, gdy z innych względów orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Przepis ten ma na uwadze sytuacje szczególne, w których – mimo całkowitej i nieodwracalnej martwoty związku małżeńskiego oraz mimo braku innych przesłanek negatywnych – zasady współżycia społecznego przemawiają przeciwko rozwodowi. Sytuacje takie mogą zwłaszcza wchodzić w rachubę wtedy, gdy z zasadami tymi nie dałoby się pogodzić rażącej krzywdy, jakiej doznałby małżonek sprzeciwiający się żądaniu

³⁸³ Zob. W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2009, s. 691.

³⁸⁴ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, s. 79; M. Pyziak-Szafnicka, [w:] M. Safjan (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012, s. 802-802.

³⁸⁵ Tamże, s. 801.

³⁸⁶ Zob. Projekt Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, s. 46; A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, s. 79.

³⁸⁷ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z dnia 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSN 1968, poz. 77.

rozvodu, albo gdy przeciw rozwodowi przemawiają poważne względy natury społeczno-wychowawczej, które nie pozwalają na to, by orzeczenie rozvodu sankcjonowało stan faktyczny powstały na tle złego traktowania i złośliwego stosunku do współmałżonka lub dzieci albo innych przejawów lekceważenia instytucji małżeństwa i rodziny lub obowiązków rodzinnych. Należy przy tym mieć na uwadze, że sprzeczność rozvodu z zasadami współżycia społecznego z reguły nie zachodzi, gdy małżonek sprzeciwiający się rozwodowi ponosi wyłączną winę rozkładu pożycia albo gdy przy wspólnej winie brak podstaw do przyjęcia, że wina małżonka, który żąda rozvodu, jest znacznie cięższa. Kwestię niedopuszczalności rozvodu ze względu na rażące pokrzywdzenie współmałżonka należy oceniać w świetle zasad humanitaryzmu z właściwym uwzględnieniem czasu trwania małżeństwa, rozkładu jego ciężarów, sytuacji obojga małżonków, a w szczególności ich wieku, stanu zdrowia, zdolności do zaspokajania potrzeb osobistych i innych okoliczności, mogących charakteryzować materialne i moralne warunki życiowe obojga małżonków. Za sprzecznością rozvodu z zasadami współżycia społecznego może przemawiać ujemny stosunek do dzieci, i to nawet wtedy, gdy brak podstaw do zastosowania szczególnej przesłanki negatywnej, w myśl której rozwód jest niedopuszczalny, jeżeli skutek niego miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków. Zasady współżycia społecznego nie ograniczają bowiem obowiązków rodziców tylko do okresu małoletności ich dzieci ani też nie wyłączają możliwości negatywnej oceny moralnej skutków rozvodu, gdy *status quo* w sytuacji małoletnich dzieci zostaje zachowany. Chodzić tu może zwłaszcza o stosunek do dzieci pełnoletnich, lecz ciągle jeszcze niesamodzielnych i potrzebujących pomocy rodziców, jak również o inne sytuacje, w których rozwód nie mógłby wprowadzić spowodować dalszego pogorszenia warunków życiowych dzieci, ale prowadziłby do wyników z punktu widzenia moralnego rażąco niepożądanych. Jeżeli zatem zostanie ustalone, że małżonek żądający rozvodu zaniedbuje w sposób rażący swe obowiązki rodzicielskie, przerzucając ten ciężar na drugiego małżonka albo na inne osoby lub organy pomocy społecznej, żądanie rozvodu może się okazać sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, choćby nawet orzeczenie rozvodu nie powodowało dalszego pogorszenia sytuacji wspólnych małoletnich dzieci małżonków. Z powyższych przykładów wynika, że rola zasad współżycia społecznego polega na synchronizowaniu przepisów prawa z nakazami moralności i obyczajów, na uelastycznianiu prawa i zapobieganiu stanom, do których odnosi się znana paremia

*summum ius – summa iniuria*³⁸⁸. Stanowią one wyraz określonego etapu rozwoju historycznego i w miarę postępu będą ulegały dalszym zmianom i przekształceniom”³⁸⁹.

Wskazać należy, że w ww. wytycznych SN z 1968 r. do szczególnie doniosłych zasad współżycia społecznego zaliczono: zasadę trwałości małżeństwa i ochrony rodziny (z uwzględnieniem jednak dopuszczalności rozwodu jako środka niezbędnego do likwidacji szkodliwych społecznie, martwych, formalnie tylko istniejących związków małżeńskich) oraz zasadę, według której obowiązki wynikające ze stosunków małżeńskich i rodzinnych nie powinny ograniczać życia osobistego w większym zakresie, niż tego wymaga dobro rodziny. Niewątpliwie nie jest możliwe wyliczenie wszystkich zasad współżycia społecznego, ze względu na nieostrość tej klauzuli generalnej, która służy m.in. zapewnieniu elastyczności w stosowaniu prawa (która jednakże nie oznacza dowolności, albowiem podlega kontroli instancyjnej)³⁹⁰ oraz zapewnieniu słuszności rozstrzygnięć w sytuacjach wyjątkowych³⁹¹. Niemniej jednak w doktrynie i judykaturze wypracowano pewnie ogólne dyrektywy i reguły, które powinny być uwzględniane przez sądy w toku postępowań rozwodowych.

Przede wszystkim w wytycznych Sądu Najwyższego z 1968 r. wyjaśniono, że orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego wówczas, gdy rozwiązanie małżeństwa prowadziło do pokrzywdzenia małżonka sprzeciwiającego się żądaniu rozwodu. Jednocześnie podkreślono, że kwestię niedopuszczalności rozwodu ze względu na rażące pokrzywdzenie współmałżonka należy oceniać w świetle zasad humanitaryzmu z właściwym uwzględnieniem czasu trwania małżeństwa, rozkładu jego ciężarów, sytuacji obojga małżonków, a w szczególności ich wieku, stanu zdrowia, zdolności do zaspokajania potrzeb osobistych i innych okoliczności, mogących charakteryzować materialne i moralne warunki życiowe obojga małżonków³⁹². Pogląd ten został powszechnie zaaprobowany zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie Sądu

³⁸⁸ Z łac. „zbyt surowe stosowanie litery prawa może prowadzić do niesprawiedliwości”.

³⁸⁹ Zob. pkt II wytycznych SN z 1968 r.

³⁹⁰ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 47. Jak wyjaśnił SN, nieuprawnione odwołanie się do zasad współżycia społecznego stanowi naruszenie przepisów prawa materialnego. W uzasadnieniu powyższego stanowiska wskazano, że naruszenie prawa materialnego, będące następstwem błędnej jego wykładni można określić jako nadanie innego znaczenia treści zastosowanego przepisu, czyli polega na mylnym zrozumieniu poszczególnego zwrotu lub treści i tym samym znaczenia przepisu lub też tylko terminu występującego w jego treści. Omawiana postać naruszenia prawa materialnego przez błędną jego wykładnię obejmuje także ustalenie rzeczywistej treści ogólnych pojęć prawnych, do których należą zasady współżycia społecznego – art. 56 § 3 k.r.o. (zob. wyrok SN z 19.01.1998 r., I CKN 424/97, OSNC 1998/9/136).

³⁹¹ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 83.

³⁹² Zob. pkt II wytycznych z 1968 r.

Najwyższego, gdzie podkreślano m.in., że orzeczenie rozwodu może okazać się sprzeczne z zasadami współżycia społecznego zwłaszcza wówczas, gdy jedno z małżonków jest nieuleczalnie chore, wymaga pomocy i rozwód dla niego stanowi rażącą krzywdę³⁹³. W jednym z orzeczeń SN przesądzono, że nie byłoby zgodne z poczuciem moralnym, by po 30 latach pożycia małżeńskiego uznać, że choroba pozwanej, nawet nieuleczalna, usprawiedliwia rozwód. Sytuacja pozwanej wymaga od męża, aby w miarę swoich możliwości przyczyniał się do ulżenia jej losowi, okazywał jej wszelką pomoc i to nie tylko materialną, do której w formie alimentów się zaofiarował, ale także by był dla niej podporą psychiczną w jej cierpieniach³⁹⁴. Podobnie, zdaniem SN, w okolicznościach sprawy, w której, że powódka ma 75 lat, choruje na wiele przewlekłych chorób, pozbawiona jest zdolności do zaspokajania swoich potrzeb, a szczególnie, nie posiada innych niż wywodzące się z praw męża, uprawnień do świadczeń z ubezpieczenia społecznego (powód sprzeciwiał się podjęciu przez nią pracy zawodowej), orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 2 *in fine* k.r.o.)³⁹⁵. W judykaturze stwierdzono również, że „orzeczenie rozwodu na podstawie art. 30 § 2 k.r. (obecnie art. 56 § 3 *in fine* k.r.o.) jest niedopuszczalne, jeżeli w sprawie ustalono, że w niedługi czas po zawarciu związku małżeńskiego, gdy pozwana zaszła w ciążę, strony zgodnie zdecydowały spędzenie płodu i na skutek wykonania tej decyzji nastąpiło uszkodzenie wnętrza pozwanej, która pomimo leczenia i zabiegów chirurgicznych pozostała kaleką, potrzebującą stałej opieki lekarskiej, zdolną do pracy jedynie częściowo. Niestety, jako spotkało pozwaną, jest nieszczęściem wspólnym stron i w tych okolicznościach powód miał szczególny obowiązek nieporzucania pozwanej”³⁹⁶.

Jednakże – w przekonaniu Sądu Najwyższego – normy moralne z reguły nie sprzeciwiają się orzeczeniu rozwodu, gdy przyczyną rozkładu pożycia jest choroba godząca w istotę małżeństwa i uniemożliwiająca realizację jego celów³⁹⁷. Zapatrywanie to zostało zaaprobowane również w doktrynie, gdzie podkreślono, że nieuleczalna choroba współmałżonka, gdy stopień schorzenia jest na tyle znaczny, że uniemożliwia utrzymywanie jakichkolwiek więzi małżeńskich, może stać się przyczyną rozkładu

³⁹³ Zob. orzeczenie SN z 02.07.1962 r., 1 CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68; wyroki SN: z 09.10.1998 r., III CKN 573/98, LEX nr 1214449; z 25.05.1998 r., I CKN 704/97, LEX nr 529702.

³⁹⁴ Zob. orzeczenie SN z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84.

³⁹⁵ Zob. wyrok SN z 31.01.2001 r., III CKN 1074/98, LEX nr 1167363.

³⁹⁶ Zob. orzeczenie SN z 15.07.1958 r., 3 CR 1225/57, LEX nr 1632683.

³⁹⁷ Zob. orzeczenie SN z 21.01.1959 r., 2 CR 1120/57, LEX nr 3223292.

pożycia, przy czym udzielenie rozwodu w tym przypadku nie będzie sprzeczne z zasadami współżycia społecznego³⁹⁸.

W orzecnictwie SN wyrażono również zapatrywanie, że w sytuacji, gdy między małżonkami nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia spowodowany długotrwałą chorobą psychiczną jednego z małżonków, a drugi małżonek, który do czasu upelnienia się wspólnych dzieci zajmował się ich wychowaniem, sam zachorował i z powodu stwierdzonego u niego zespołu psychoorganicznego oraz subdepresyjnego nie jest w stanie zapewnić choremu od wielu lat małżonkowi moralnego wsparcia, orzeczenie – na jego żądanie – rozwodu z przyczyn niezawinionych przez strony nie jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego³⁹⁹.

Ponadto, sprzeczność orzeczenia rozwodu z zasadami współżycia społecznego nie zachodzi również – w ocenie Sądu Najwyższego – w przypadku, gdy choroba małżonka to uzależnienie, wynikłe całkowicie z winy tego małżonka, który nie wykazał minimum silnej woli, aby poddać się leczeniu, ani minimum odpowiedzialności za losy rodziny. W takiej sytuacji konsekwencje swego nieodpowiedzialnego zachowania się pozwany musi wziąć na siebie, nie może nimi obarczać współmałżonka, nie może z tego powodu kwestionować i pozbawiać współmałżonka prawa do innego ułożenia sobie dalszych losów życiowych⁴⁰⁰.

Należy również zwrócić uwagę na to, że w judykaturze dokonano rozróżnienia między nieuleczalną chorobą odnoszącą się do sfery fizycznej oraz nieuleczalną chorobą psychiczną. Mianowicie przyjęto, że jedynie choroba fizyczna może uzasadniać oddalenie powództwa o rozwód, albowiem w przypadku takiej choroby małżonek w pełni odczuwa skutki rozwodu i stąd też względy moralne wymagają, aby drugi małżonek udzielał mu zarówno pomocy materialnej, jak i wsparcia emocjonalnego. Natomiast w przypadku choroby psychicznej (np. schizofrenii paranoidalnej) – jak twierdzono – „nie zachodzi możliwość utrzymania więzi duchowej”, przez co małżonek nie odczuwa tak intensywnie skutków rozwiązania małżeństwa. Ponadto wskazywano, że w sytuacji, gdy stan zdrowia osoby chorej psychicznie wymaga pobytu w szpitalu, drugi małżonek nie może mu praktycznie zapewnić niczego więcej poza udzieleniem pomocy i opieki materialnej⁴⁰¹. Pogląd ten słusznie spotkał się z wyraźnym sprzeciwem części doktryny⁴⁰². Przede

³⁹⁸ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 404.

³⁹⁹ Zob. wyrok SN z 28.06.2000 r., IV CKN 662/00, LEX nr 530594.

⁴⁰⁰ Zob. wyrok SN z 25.05.1998 r., I CKN 704/97, LEX nr 529702.

⁴⁰¹ Zob. orzeczenie SN z 02.07.1962 r., 1 CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68.

⁴⁰² Zob. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

wszystkim fałszywie jawi się założenie, że między małżonkami istnieje więź duchowa (emocjonalna), skoro negatywna przesłanka sprzeczności rozvodu z zasadami współżycia społecznego może mieć zastosowanie jedynie wówczas, gdy doszło do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, a zatem kiedy zerwaniu uległa już m.in. więź duchowa. Wydaje się zatem, że w przywołanym judykacie chodziło bardziej o to, że chory psychicznie małżonek jest niezdolny do zrozumienia znaczenia rozvodu i dlatego też nie odczuwa tak dotkliwie jego skutków. Jednakże rozumowanie to również nie jest prawidłowe. Mianowicie, nie sposób automatycznie przyjąć, że każda choroba psychiczna wywołuje taki stan, w którym znika odczuwanie wszelkich bodźców bólowych, w tym tych dotyczących sytuacji związanej z rozводом. Wręcz przeciwnie, dotknięty chorobą psychiczną małżonek może postrzegać rozwód jako jeszcze większy dramat, niż przeciętny, zdrowy człowiek. Niezależnie od powyższego, nie sposób zasadnie twierdzić, że osoba chora psychicznie w mniejszym stopniu potrzebuje wsparcia emocjonalnego, niż chora fizycznie. Można uznać, że w wielu przypadkach jest wręcz odwrotnie, tzn. chory psychicznie potrzebuje w szczególności wsparcia duchowego małżonka, a sam rozwód może się przyczynić do pogłębienia choroby⁴⁰³. W związku z powyższym różnicowanie ocen w zakresie dopuszczalności rozvodu w zależności od rodzaju choroby, na którą cierpi jeden z małżonków uznać należy za nieuzasadnione, a wręcz arbitralne.

Natomiast w myśl utrwalonej linii orzecniczej, nie godzi w zasady współżycia społecznego orzeczenie rozvodu dlatego, że strony są osobami w podeszłym wieku. Jak wskazano w uzasadnieniu jednego z judykatów, żądając rozvodu, powód nie krzywdzi pozwanej, a czyni jedynie uprawnienie z prawa wniesienia sprawy rozwodowej, zaś zbadanie przesłanek do orzeczenia rozvodu jest rolą sądu pozew ten rozpoznającego⁴⁰⁴.

Kolejno, w wytycznych Sądu Najwyższego z 1968 r. wskazano, że zasady współżycia społecznego przemawiają przeciwko rozwodowi także wtedy, „gdy przeciw rozwodowi przemawiają **poważne względy natury społeczno-wychowawczej**, które nie pozwalają na to, by orzeczenie rozvodu sankcjonowało stan faktyczny powstały na tle złego traktowania i złośliwego stosunku do współmałżonka lub dzieci albo innych przejawów lekceważenia instytucji małżeństwa i rodziny lub obowiązków rodzinnych”⁴⁰⁵. Wydaje się bowiem, że względy społeczno-wychowawcze sprzeciwiają się „nagradzaniu”

⁴⁰³ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, s. 148–149; G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

⁴⁰⁴ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 05.10.2004 r., I ACa 683/04, Wokanda 2005/12/43.

⁴⁰⁵ Zob. pkt II wytycznych SN z 1968 r.

rozwozem nagannych zachowań tego małżonka, który z powodztwem występuje. W konsekwencji oddalenie powodztwa o rozwód w takiej sytuacji stanowi pewien rodzaj sankcji za naruszenie obowiązków małżeńskich i ma na celu przyczynianie się do kształtowania właściwych postaw społecznych.

Zauważyć również należy, że w myśl ww. wytycznych SN z 1968 r., „za sprzecznością rozwodu z zasadami współżycia społecznego może przemawiać ujemny stosunek do dzieci, i to nawet wtedy, gdy brak podstaw do zastosowania szczególnej przesłanki negatywnej, w myśl której rozwód jest niedopuszczalny, jeżeli skutek niego miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków. Zasady współżycia społecznego nie ograniczają bowiem obowiązków rodziców tylko do okresu małoletności ich dzieci ani też nie wyłączają możliwości negatywnej oceny moralnej skutków rozwodu, gdy *status quo* w sytuacji małoletnich dzieci zostaje zachowany. Chodzić tu może zwłaszcza o stosunek do dzieci pełnoletnich, lecz jeszcze nie samodzielnych i potrzebujących pomocy rodziców, jak również o inne sytuacje, w których rozwód nie mógłby wprawdzie spowodować dalszego pogorszenia warunków życiowych dzieci, ale prowadziłby do wyników z punktu widzenia moralnego rażąco niepożądanych. Jeżeli zatem zostanie ustalone, że małżonek żądający rozwodu zaniedbuje w sposób rażący swe obowiązki rodzicielskie, przerzucając ten ciężar na drugiego małżonka albo na inne osoby lub organy pomocy społecznej, żądanie rozwodu może się okazać sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, choćby nawet orzeczenie rozwodu nie powodowało dalszego pogorszenia sytuacji wspólnych małoletnich dzieci małżonków”⁴⁰⁶.

⁴⁰⁶ Zob. pkt II wytycznych SN z 1968 r.

2.2.4. Niedopuszczalność rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego

Ostatnią z negatywnych przesłanek rozwodu, wyartykułowaną w art. 56 § 3 k.r.o., jest niedopuszczalność rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia⁴⁰⁷. Zakaz ten jest powszechnie określany mianem zasady rekryminacji⁴⁰⁸. Zasada ta funkcjonuje przede wszystkim w ustawodawstwach rozwodowych opartych na systemie bezwzględnych przyczyn rozwodowych i zasadzie winy i polega na tym, że małżonek nie może powoływać się na okoliczność stanowiącą podstawę rozwodu (np. cudzołóstwo), jeśli jest ona wynikiem jego zachowania⁴⁰⁹. Rozwiązania małżeństwa może natomiast żądać małżonek, który tej przyczyny nie zawinił. Rozwód stanowi zatem sankcję za naruszenie obowiązków małżeńskich. W polskim ustawodawstwie rozwodowym, opartym na klauzuli rozkładu pożycia⁴¹⁰, zasada rekryminacji stanowi jedyny przejaw sięgnięcia przez ustawodawcę po element winy⁴¹¹. Może ona bowiem mieć zastosowanie jedynie wówczas, gdy rozkład pożycia małżeńskiego został spowodowany wyłącznie winą małżonka żądającego rozwodu i gdy nie zaistniały inne przyczyny, które doprowadziły do rozkładu pożycia. Reguła ta – w myśl utrwalonego poglądu prezentowanego w doktrynie i judykaturze – nie znajdzie natomiast zastosowania wówczas, gdy po stronie małżonka wyłącznie winnego zachodzi, oprócz zawinionej, również niezawiniona przyczyna rozkładu pożycia, i to na tyle doniosła, że sama ta niezawiniona przyczyna spowodowałaby zupełny i trwały rozkład pożycia, bądź też gdy po stronie drugiego z małżonków występuje niezawiniona przyczyna rozkładu pożycia⁴¹².

⁴⁰⁷ Przepis art. 56 § 3 k.r.o. w zakresie, w jakim stanowi, że „rozwód nie jest dopuszczalny, jeśli żąda go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia, chyba że drugi małżonek wyrazi na to zgodę”, stanowi odpowiednik art. 30 § 1 k.r. Sformułowanie „małżonek wyłącznie winny” zostało wprost przejęte z Kodeksu rodzinnego z 1950 r. Jednakże odmiennie, niż dotychczas, uregulowano przypadek, gdy małżonek niewinny sprzeciwia się orzeczeniu rozwodu w sprawie, w której rozwodu żąda małżonek wyłącznie winny. W obecnym stanie prawnym orzeczenie rozwodu mimo sprzeciwu drugiego małżonka jest dopuszczalne, jeżeli odmowa jego zgody na rozwód jest w danych okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego.

⁴⁰⁸ Termin ten wywodzi się z angielskiego prawa kanonicznego (*the doctrine of recrimination*). Natomiast do polskiego języka prawniczego pojęcie to zostało wprowadzone przez J. Góreckiego (zob. J. Górecki, *Rozwód. Studium socjologiczno-prawne*, Warszawa 1965, s. 219). *Vide* też U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 49.

⁴⁰⁹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 432.

⁴¹⁰ Zasada wyrażona w art. 56 § 3 k.r.o. ma jednak charakter jedynie pomocniczy i uzupełniający względem zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, stanowiącego pozytywną przesłankę rozwodu.

⁴¹¹ A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 432.

⁴¹² Zob. Z. Krzeziński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 48; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 26–27; M. Filipek, *Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego*, *Ius Novum* 2009/3, s. 138–139; uchwała (7) SN, mająca moc zasady prawnej, z 08.07.1959 r., 1 CO 16/59, OSNCK 1960/1/4; uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I

W piśmiennictwie i orzecznictwie wskazuje się, że zasada rekryminacji służy realizacji kilku podstawowych celów. Najczęściej akcentuje się funkcję represyjną (polegającą na zapobieganiu niewykonywania obowiązków małżeńskich) oraz prewencyjną, czy prewencyjno-wychowawczą (polegającą na uniemożliwieniu małżonkowi wyłącznie winnemu uzyskania rozwodu bez zgody małżonka niewinnego) powyższej zasady⁴¹³. W literaturze podkreślano, że jest ona wyrazem uznania reguły *nemo turpitudinem suam allegans audiat*, w myśl której nikt nie może być wysłuchany przez sąd, gdy powołuje się na własny występki⁴¹⁴. W wytycznych SN z 1952 r. wskazano, że za zakazem orzekania rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego stoją względy moralne⁴¹⁵. Podkreślono, że intencją ustawodawcy było uzgodnienie przepisów rozwodowych z powszechnie uznanymi postulatami moralnymi. Ponadto, środek ten ma służyć potępieniu postępowania małżonka wyłącznie winnego oraz przeciwdziałać celowemu wywoływaniu zupełnego i trwałego rozkładu pożycia dla uzyskania rozwodu⁴¹⁶. W ten sposób obowiązujące prawo ma również oddziaływać wychowawczo i kształtować świadomość społeczną.

Natomiast nadrzędnym celem zasady rekryminacji jest oddziaływanie prewencyjne – ochrona trwałości małżeństwa⁴¹⁷. W judykaturze Sądu Najwyższego akcentowano, że „negatywna przesłanka, w myśl której rozwodu nie może żądać ta strona, po której zachodzi wyłączna przyczyna rozkładu, niewątpliwie usprawiedliwiona jest społeczną zasadą trwałości związku małżeńskiego. Wykładnia, która by dopuszczała rozwód także na żądanie tego z małżonków, który wyłącznie spowodował rozkład pożycia małżeńskiego, stanowiłaby, psychologicznie rzecz biorąc, zachętę do rozrywania małżeństwa (mógłby np. małżonek, który porzucił rodzinę, powołując się na wywołany tym czynem niewątpliwym rozkład wspólnoty małżeńskiej żądać następnie rozwodu)”⁴¹⁸. Podobnie, w myśl wytycznych SN z 1952 r., „ustawa musi przeciwdziałać niebezpieczeństwu samowolnego zrywania związków małżeńskich, które w tego rodzaju sytuacji zarysowuje się szczególnie ostro, musi działać wychowawczo i w roli hamulca w stosunku do takich małżonków,

CO 5/55, OSNCK 1955/3/46; orzeczenia SN: z 10.03.1951 r., C 48/51, PiP 1951/12/972; z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84; z 11.11.1954 r., II C 1492/53, OSNCK 1955/3/62.

⁴¹³ Zob. A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, s. 99; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 433.

⁴¹⁴ Zob. J. Górecki, *Rozwód. Studium socjologiczno-prawne*, s. 220; J. Winiarz, *Rozwód* [w:] J. St. Piątkowski (red.) *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Wrocław 1985, s. 576.

⁴¹⁵ Zob. pkt V wytycznych SN z 1952 r.

⁴¹⁶ Zob. pkt II i IV wytycznych SN z 1952 r.

⁴¹⁷ Zob. pkt II wytycznych SN z 1952 r.

⁴¹⁸ Zob. orzeczenie SN z 28.05.1948 r., WaC 126/48, LEX nr 1674377.

których wyrobienie społeczne i postawa moralna nie powstrzymałyby od aspołecznego, lekkomyślnego traktowania obowiązków wynikających z zawartego związku małżeńskiego (...)"⁴¹⁹.

W nowszym piśmiennictwie podkreśla się, że „zasada rekryminacji, w ujęciu art. 56 § 3 k.r.o., ukierunkowana jest na wyważoną ochronę osobistego interesu obu stron i ma w istocie umożliwić dalsze jednostronne naruszenia dóbr (...), a zwłaszcza życia rodzinnego przez tego małżonka, który nie ponosi winy rozkładu, oraz umniejszyć ich rozmiar. Charakter tej zasady jest więc czysto prewencyjny⁴²⁰, ale nie tyle i nie tylko jako środek «uprzedniego» kształtowania pożądanych postaw, ale jako narzędzie «następczego» wyważenia zakresu ochrony interesów obojga małżonków”. W konsekwencji odrzuca się pogląd o represyjnym charakterze powyższej zasady⁴²¹.

Należy jednak zauważyć, że zasada rekryminacji nie ma charakteru bezwzględnego, ponieważ ustawodawca przewidział, że ulega ona ograniczeniu poprzez: 1) zgodę na rozwód wyrażoną przez małżonka niewinnego, 2) uznanie, że odmowa zgody na rozwód jest w okolicznościach sprawy sprzeczna z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 3 zd. 2 k.r.o.)⁴²². Stąd też w doktrynie wskazuje się, że jest ona względną przesłanką negatywną⁴²³. W piśmiennictwie trafnie dostrzeżono, że zasada rekryminacji oraz dwa wyjątki od jej stosowania stanowią wyraz wyważenia przeciwstawnych interesów. Z jednej bowiem strony zasada ta zapewnia ochronę prawną stronie nie ponoszącej winy rozkładu pożycia małżeńskiego⁴²⁴, z drugiej zaś wyjątki od tej zasady uwzględniają interes społeczny, który przejawia się m.in. w legalizacji związków pozamałżeńskich, zwłaszcza w sytuacji, gdy ze związków tych zrodziły się dzieci. Wyjątki od zasady rekryminacji chronią również stronę winną rozkładu pożycia przed pewnego rodzaju zemstą, czy rewanżem ze strony małżonka niewinnego⁴²⁵.

⁴¹⁹ Zob. pkt II i V wytycznych SN z 1952 r.

⁴²⁰ W doktrynie podkreśla się, że funkcji prewencyjnej zasady rekryminacji nie należy utożsamiać z prewencją indywidualną, czy ogólną, jako ideą „odstraszenia” od naruszania obowiązków małżeńskich (zob. B. Szamota, Prewencja ogólna w świetle badań empirycznych, PiP 1986, Nr 5, s. 46). Chodzi raczej o zapobiegawcze oddziaływanie, ewentualnie o działanie wychowawcze.

⁴²¹ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 600–601.

⁴²² Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, s. 162.

⁴²³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 433.

⁴²⁴ Tamże, s. 433.

⁴²⁵ Zob. M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, Ius Novum 2009/3, s. 147.

Odnosząc się do pierwszego z wyjątków od zasady rekryminacji – **zgody na rozwód małżonka niewinnego**, wskazać należy, że uchyla ona sama w sobie zakaz orzekania rozwodu na wniosek małżonka wyłącznie winnego⁴²⁶. W literaturze trafnie przyjmuje się bowiem, że aprobowanie rozwiązania małżeństwa przez małżonka niewinnego nie spowoduje uszczerbku dla jego interesów⁴²⁷. Trzeba jednak zauważyć, że zgoda na rozwód jest tylko jednym z elementów uzasadniających orzeczenie rozwodu, oprócz tego muszą być bowiem spełnione przesłanki dotyczące zupełnego i trwałego rozkładu pożycia⁴²⁸. W przypadku bowiem, gdy nie jest spełniona pozytywna przesłanka dopuszczalności orzeczenia rozwodu, powództwo podlega oddaleniu na podstawie art. 56 § 1 k.r.o.⁴²⁹.

Zdaniem Sądu Najwyższego, zgoda na rozwód nie obejmuje zgody na orzeczenie o winie rozwodu w myśl żądania pozwu i nie musi łączyć się z przyznaniem faktów wskazanych przez powoda jako przyczyny trwałego i zupełnego rozkładu. Zgoda pozwanego na rozwód nie jest zatem równoznaczna z uznaniem powództwa w rozumieniu art. 442 k.p.c. (które jest pojęciem szerszym)⁴³⁰. W doktrynie i orzecznictwie przyjęto również, że zgoda ta nie może być domniemana, lecz musi być wyraźna (tzn. wyrażona *expressis verbis*)⁴³¹. Zgoda na rozwód nie może być warunkowa i powinna obejmować zgodę na wszystkie skutki rozwodu bez żadnych zastrzeżeń. Ponadto, zgoda małżonka niewinnego na orzeczenie rozwodu nie jest wiążąca dla sądu, który ma obowiązek ustalić motywy, którymi kierował się małżonek wyrażający zgodę na rozwód oraz przeanalizować, czy zgodę tę wyrażono z rozwagą i swobodnie, bez nalegań, nacisków, czy gróźb ze strony drugiego małżonka⁴³². Niewątpliwie zgoda małżonka niewinnego na

⁴²⁶ Zob. J. Ignaczewski, Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o., s. 27; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 438.

⁴²⁷ Zob. M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, *Ius Novum* 2009/3, s. 139.

⁴²⁸ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 438.

⁴²⁹ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 55; M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, *Ius Novum* 2009/3, s. 138.

⁴³⁰ Zob. pkt IV wytycznych SN z 1952 r.; *vide* też Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 55; M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, *Ius Novum* 2009/3, s. 140; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 438.

⁴³¹ Sąd nie jest natomiast uprawniony do domniemywania, czy dorozumiewania zgody na podstawie oświadczeń dotyczących innych kwestii (zob. orzeczenie SN z 14.05.1956 r., I CR 746/55, OSNCK 1956/4/120).

⁴³² Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 55; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 437; M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa

rozwód powinna być wyrażona przed sądem prowadzącym postępowanie rozwodowe⁴³³, przy czym może to nastąpić zarówno ustnie (tzn. do protokołu rozprawy), jak również pisemnie (tzn. w piśmie procesowym). Istotne jest również to, że zgoda na rozwód musi istnieć w momencie wyrokowania (także przez sąd II instancji). Wcześniej wyrażona zgoda w tym przedmiocie nie wywołuje skutków prawnych (tzn. nie może stanowić podstawy do wydania wyroku), jeżeli została następnie przez stronę cofnięta⁴³⁴. Cofnięcie zgody na rozwód może przy tym nastąpić również w apelacji, a nawet w toku postępowania apelacyjnego, do czasu wydania wyroku przez sąd II instancji⁴³⁵. Jednakże cofnięcie uprzednio wyrażonej dobrowolnie zgody na rozwód podlega ocenie pod kątem tego, czy odmowa zgody na rozwód „jest w danych okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego”⁴³⁶.

Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, sam fakt, iż małżonek niewinny wyraża początkowo zgodę na rozwód, a następnie ją cofa, nie może być uważany za działanie w celach szykanowania drugiego małżonka i nie może usprawiedliwiać orzeczenia rozwodu na podstawie art. 56 § 3 k.r.o. Nie można również domniemywać, że skorzystanie przez małżonka niewinnego z prawa niewyrażenia zgody na rozwód jest podyktowane pobudkami niezgodnymi z zasadami współżycia społecznego. Dlatego też niezbędne jest wykazanie istnienia konkretnych okoliczności świadczących o nadużyciu przez małżonka niewinnego przysługującego mu prawa odmowy zgody na rozwód⁴³⁷.

W judykaturze przesądzono również, że w sytuacji, gdy strona cofa zgodę na rozwód w toku postępowania apelacyjnego, powstaje konieczność uchylecia wyroku orzekającego rozwód i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania⁴³⁸. Podobna sytuacja procesowa zaistnieje, gdy po oddaleniu powództwa o rozwód, strona pozwana na

rodzinnego, *Ius Novum* 2009/3, s. 139; *vide* też pkt IV wytycznych z 1952 r.; orzeczenia SN: z 07.12.1948 r., C 923/48, OSN(C) 1949/2-3/59; z 14.05.1956 r., I CR 746/55, OSNCK 1956/4/120.

⁴³³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 437. W orzecznictwie SN za nieważne – jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego – uznano wcześniejsze zobowiązanie się małżonka niewinnego do wyrażenia zgody na rozwód w przyszłym procesie rozwodowym (zob. orzeczenia SN: z 29.05.1952 r., C 1201/51, LEX nr 3223285; z 09.07.1959 r., 4 CR 607/58, LEX nr 3223279).

⁴³⁴ Zob. pkt IV wytycznych SN z 1952 r.; *vide* też orzeczenie SN z 20.11.1951 r., C 839/51, OSNCK 1954/1/1.

⁴³⁵ Zob. orzeczenie SN z 07.12.1948 r., C 923/48, OSN(C) 1949/2-3/59; *vide* też Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 56.

⁴³⁶ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 56; M. Filipek, *Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego*, *Ius Novum* 2009/3, s. 140.

⁴³⁷ Zob. wyroki SN: z 07.12.1965 r., III CR 278/65, OSNC 1966/7-8/130; z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, MoP 2001/6/352; uchwała SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, nr 5, poz. 77; wyrok SA w Krakowie z 10.05.2016 r., I ACa 85/16, LEX nr 2056679.

⁴³⁸ Zob. orzeczenie SN z 27.10.1958 r., II CR 825/57, LEX nr 1632800.

rozprawie apelacyjnej wyrazi zgodę na rozwód z winy strony powodowej. Również w takim przypadku zachodzi konieczność uchYLENIA wyroku oddalającego powództwo o rozwód oraz przekazania sprawy do ponownego rozpoznania sądowi I instancji⁴³⁹.

Zagadnienie braku zgody współmałżonka niewinnego na rozwód, gdy żąda go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia, budziło liczne kontrowersje w judykaturze Sądu Najwyższego oraz piśmiennictwie prawniczym już pod rządami art. 30 § 2 Kodeksu rodzinnego z 1950 r.⁴⁴⁰ Wątpliwości te nie ustały po wejściu w życie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 r., który w art. 56 § 3 stanowi, że w przypadku braku zgody na rozwód małżonka niewinnego rozkładu pożycia orzeczenie rozwodu jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy odmowa zgody jest w danych okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego⁴⁴¹. Przepis ten przewiduje zatem drugi z wyjątków od zasady rekryminacji. Zgodnie z wytycznymi SN z 1968 r., „w myśl art. 56 § 3 k.r.o. uwzględnienie żądania rozwodu zgłoszonego przez małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia, gdy drugi małżonek nie wyraża na to zgody, jest dopuszczalne tylko wtedy, **gdy odmowa zgody na rozwód jest w danych okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego**. Przy stosowaniu tego przepisu ujawniła się w orzecnictwie tendencja do takiej jego wykładni, która uzależnia uznanie odmowy zgody na rozwód za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego od stwierdzenia, że jej motywy zasługują na potępienie z punktu widzenia moralnego. Oczywiście, gdy motywy takie zachodzą, a w szczególności jeśli istnieje podstawa do ustalenia, że małżonek niewinny odmawia zgody na rozwód wyłącznie w zamiarze szyskany albo dla zemsty⁴⁴² lub z nienawiści do małżonka winnego, uznanie odmowy za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego nie budzi wątpliwości”. Co istotne, w literaturze trafnie dostrzega się, że punktem odniesienia powinny być zasady

⁴³⁹ Zob. orzeczenie SN z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN(C) 1952/1/21.

⁴⁴⁰ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 22.02.1952 r., C 681/51, NP 1952, nr 4, s. 33; z 08.07.1952 r., C 1115/52, NP 1953, nr 6, s. 56; z 20.01.1953 r., C 2244/52, NP 1953, nr 7, s. 76; z 01.02.1957 r., 1 CR 436/56, OSN 1958, nr 2, poz. 41; z 22.05.1958 r., 1 CR 565/57 OSN 1960, nr 2, poz. 37.

⁴⁴¹ Niektórzy przedstawiciele nauki prawa uważają, że wykładnia językowa tego przepisu prowadzi do wniosku, że konieczna jest negatywna ocena zachowania małżonka niewinnego (tzn. uznanie odmowy zgody na rozwód za bezprawne). Zob. M. Andrzejewski, O potrzebie zmian w polskim prawie rozwodowym, SP 2016, Nr 3, s. 110 i n.

⁴⁴² SN przyjął m.in., że w okolicznościach sprawy, gdzie faktyczna separacja stron trwa od wielu lat, odmowa pozwanej zgody na rozwód, spowodowana nie pozytywnym uczuciem, a przekonaniem, że rozwód byłby niezasłużoną nagrodą dla powoda, jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Traktowanie orzeczenia orzekającego rozwód w kategorii „premier”, czyli nagrody dla powoda świadczy bowiem o tym, że rzeczywistym motywem odmowy zgody na rozwód jest chęć odpłaty i rewanżu za porzucenie (zob. wyrok SN z 08.12.1999 r., II CKN 606/98, LEX nr 847119).

współzycia społecznego pojmowane jako obiektywne reguły postępowania przez ogół społeczeństwa, a nie jedynie przez stronę żądającą rozwodu⁴⁴³.

Jednakże błędny byłby pogląd, że tylko tego rodzaju przesłanki pozwalają na zdyskwalifikowanie odmowy zgody na rozwód. Na jego wadliwość wskazuje przede wszystkim charakter zasad współzycia społecznego, których istota polega na tym, że są to obiektywne reguły postępowania, służące za kryterium oceny, co zasługuje albo nie zasługuje na aprobatę z punktu widzenia poglądów społeczeństwa, a nie osoby zainteresowanej. Z uznaniem odmowy zgody na rozwód za sprzeczną z zasadami współzycia społecznego nie musi się przeto łączyć – i z reguły się nie łączy – ujemna ocena moralna, etyczna, czy społeczna małżonka, który swej zgody odmawia⁴⁴⁴. Innymi słowy – w przekonaniu SN – nieuprawnione jest utożsamianie uznania odmowy zgody na rozwód za sprzeczną z zasadami współzycia społecznego za równoznaczną z postępowaniem zasługującym z moralnego punktu widzenia za naganną, czy zasługującą na potępienie. W wielu bowiem wypadkach podłożem odmowy zgody na rozwód jest subiektywne poczucie krzywdy małżonka niewinnego, co wyłącza możliwość napiętnowania jego odmowy jako moralnie niewłaściwej⁴⁴⁵. Przeciwna wykładnia prowadziłaby do oddalania z reguły powodztw o rozwód wytaczanych przez małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia, bez względu na obiektywnie istniejące okoliczności, a więc również bez względu na to, czy utrzymanie formalnego tylko i martwego od długiego czasu związku małżeńskiego znajduje uzasadnienie w argumentach natury społeczno-wychowawczej, oraz niezależnie od oceny wartości społecznej istniejących nowych związków faktycznych. Byłaby to radykalna, lecz niczym nie uzasadniona zmiana judykatury utrwalonej pod rządem poprzednio obowiązującego art. 30 § 2 k.r. z 1950 r. W istocie bowiem, mimo częściowo odmiennego unormowania w art. 56 § 3 k.r.o., dopuszczalności rozwodu na żądanie

⁴⁴³ Zob. M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, *Ius Novum* 2009/3, s. 142.

⁴⁴⁴ Pogląd ten prezentowany w orzecznictwie SN oraz przez niektórych przedstawicieli doktryny (zob. m.in. wytyczne SN z 1968 r.; wyroki SN: z 06.11.1998 r., III CKN 9/98, LEX nr 1214488; z 27.10.1999 r., III CKN 412/98, LEX nr 78208; z 04.10.2001 r., I CKN 871/00, LEX nr 52659; W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 703 i n.; A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, s. 106 i n.; R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 195 i n.) pozostaje jednak w sprzeczności nie tylko z literalnym brzmieniem art. 56 § 3 k.r.o., ale i założeniami konstrukcyjnymi oraz charakterem zasad współzycia społecznego, które dookreślają cywilistyczną bezprawność oraz konsekwencje uznania zachowań za sprzeczne z tymi zasadami.

⁴⁴⁵ Zob. wyrok SN z 06.11.1998 r., III CKN 9/98, LEX nr 1214488. Jak wyjaśnił SN w innym judykacie, „nawet brak zgody na rozwód motywowany tylko rzeczywistym poczuciem krzywdy strony pozwanej nie daje podstaw do postawienia zarzutu sprzeczności odmowy z zasadami współzycia społecznego, ponieważ małżeństwo opiera się na założeniu trwałości” (zob. wyrok SN z 13.03.1998 r., I CKN 539/97, LEX nr 1228750).

małżonka wyłącznie winnego rozkładu, ogólna tendencja ustalona w dotychczasowym orzecznictwie dotyczącym tego rodzaju spraw, nie utraciła w zasadzie swej aktualności. Nadal więc aktualne pozostaje założenie, że rozwód ma na celu wyeliminowanie szkody, jaką z punktu widzenia społecznego byłoby utrzymywanie formalnych węzłów małżeńskich, gdy małżeństwo nie istnieje faktycznie i nie ma szans na dalsze jego funkcjonowanie⁴⁴⁶.

Nie zdezaktualizowało się też zapatrywanie, że motywem zakazu rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego rozkładu są względy natury społeczno-wychowawczej, które nie pozwalają na orzeczenie rozwodu wówczas, gdy mogłoby to stać się zachętą do samowolnego zrywania małżeństw lub lekceważenia obowiązków rodzinnych. Poglądy te zawierają podstawowe wskazania, właściwe dla oceny żądań i oświadczeń małżonków w sprawach o rozwód. Wskazania te stanowią zarazem wyraz aktualnych w tej dziedzinie zasad współżycia społecznego i w związku z tym mają decydujące znaczenie dla odpowiedzi na pytanie, kiedy odmowę zgody na rozwód, żądany przez małżonka wyłącznie winnego rozkładu, uznać należy za sprzeczną z tymi zasadami. W świetle zatem przytoczonych poprzednio poglądów pominięcie odmowy zgody na rozwód, jako sprecznej z zasadami współżycia społecznego, nastąpić powinno wtedy, gdy w ustalonych okolicznościach nie zachodzą względy, jakimi kierował się ustawodawca, wprowadzając zakaz rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego, tzn. gdy nie ma podstaw do przyjęcia, że orzeczenie rozwodu może wywołać niepożądane skutki społeczno-wychowawcze w zakresie dyscypliny stosunków rodzinnych⁴⁴⁷.

⁴⁴⁶ Zob. pkt I wytycznych SN z 1952 r.; podobnie: wyrok SN z 28.02.2002 r., III CKN 545/00, LEX nr 55136; wyrok SA w Lublinie z 03.03.1999 r., I ACa 11/99, LEX nr 36300. W judykaturze i doktrynie słusznie podkreśla się, że choć rozwód jest z wielu względów zjawiskiem niepożądanym, to w wielu przypadkach jeszcze bardziej niepożądane byłoby sztuczne utrzymywanie związku małżeńskiego, który faktycznie przestał istnieć. W myśl zachowujących aktualność wytycznych SN z 1952 r., w których rozwód traktowany jest jako zło konieczne, „zasada trwałości małżeństwa nie może być jednak utożsamiana z formalną nierozzerwalnością węzła małżeńskiego, która ma źródło w nakazach dogmatu religijnego. Oceniając ujemnie zerwanie węzłów rodzinnych, państwo nie może zarazem zamykać oczu na społeczną szkodliwość martwych związków małżeńskich i dlatego odrzuca zasadę formalnej nierozzerwalności węzła małżeńskiego. Trwałość małżeństwa musi być osiągnięta poprzez świadomość społeczną małżonków oraz wynikający z niej poważny i odpowiedzialny stosunek do obowiązków względem rodziny. Jeśli związek małżeński z ważnej przyczyny znajduje się w stanie trwałego i zupełnego rozkładu, jeśli małżonkowie nie wykonują obowiązków wspólnego pożycia, wierności, wzajemnej pomocy oraz współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli (...), i skutkiem tego małżeństwo nie spełnia swych funkcji społecznych, prawo polskie nie rezygnując z ujemnej oceny społecznej tego zjawiska, dopuszcza możliwość rozwodu. Rozwód jest więc złem koniecznym, wprowadzonym w imię interesu społecznego dla eliminacji innego zła społecznego, jakim byłoby utrzymywanie formalnego węzła małżeńskiego, gdy znika wspólnota małżeństwa, gdy małżeństwo faktycznie nie istnieje i nie ma szans na dalsze jego funkcjonowanie”.

⁴⁴⁷ Zgodnie z dominującą w orzecznictwie koncepcją obiektywnej kwalifikacji zachowania się małżonka uprawnionego do odmowy udzielenia zgody na rozwód, ocena, czy sprzeciwienie się orzeczeniu rozwodu nie stanowi nadużycia prawa do udzielenia zgody na rozwód, powinna mieć za podstawę, poza przyczynami

Skuteczność odmowy zgody na rozwód w świetle zasad współżycia społecznego należy nie tylko oceniać na podstawie wszechstronnego wyjaśnienia i rozważenia okoliczności, które dotyczą małżonka niewinnego⁴⁴⁸, lecz mieć także na uwadze sytuację dzieci z małżeństwa i dzieci małżonka występującego z żądaniem rozwodu, z uwzględnieniem ich warunków życiowych, jak również sytuację osób życiowo związanych z małżonkami. Istotne z tego punktu widzenia znaczenie mogą mieć zwłaszcza przyczyny rozkładu oraz sytuacja powstała w okresie braku pożycia małżonków, a w szczególności istniejące związki pozamałżeńskie i dzieci z nich urodzone, jak również celowość społeczna zalegalizowania tych związków⁴⁴⁹. Odnosi się to przede wszystkim do sytuacji, gdy z małżeństwa nie ma dzieci albo gdy dzieci są już samodzielne. Odmowa w takich warunkach zgody na rozwód, prowadząca do uniemożliwienia zalegalizowania nowego harmonijnego związku, w którym wychowują się małoletnie dzieci, gdy ich interesowi nie można przeciwstawić równorzędnego interesu dzieci pochodzących z małżeństwa, najczęściej nie znajdowałoby usprawiedliwienia w należycie rozumianych zasadach współżycia społecznego. Gdy natomiast w małżeństwie są małoletnie dzieci, to ocena

rozkładu pożycia, także okoliczności odnoszące się do sytuacji i warunków życiowych powstałych w wyniku rozkładu pożycia, zarówno małżonka niewinnego, jak i wnoszącego o rozwiązanie małżeństwa, który rozkład zawinił. Dopiero bowiem w ich kontekście możliwe będzie stwierdzenie, czy utrzymywanie jedynie formalnie istniejącego związku małżeńskiego, przy braku szans na reaktywowanie pożycia między małżonkami, nie narusza powszechnie akceptowanych zasad słusznego postępowania, wywodzących się z reguł moralności publicznej, i czy nie szkodzi interesom zasługującym z ich punktu widzenia na ochronę (*vide* uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, nr 5, poz. 77; zob. też wyroki SN: z 17.05.1967 r., III CR 54/67, OSPiKA 1968, nr 3, poz. 57; z 27.10.1999 r., III CKN 412/98, LEX nr 78208; z 04.10.2001 r., I CKN 871/00, LEX nr 52659).

⁴⁴⁸ W wyroku SN z 31.01.2001 r., III CKN 1074/98, LEX nr 1167363 podkreślono, że w okolicznościach sprawy, gdy ustalono, że powódka ma 75 lat, choruje na cukrzycę, dyskopatię, choroby serca i reumatyzm, pozbawiona jest zdolności do zaspokajania swoich potrzeb, a szczególnie, nie posiada innych niż wywodzące się z praw męża, uprawnień do świadczeń z ubezpieczenia społecznego (powód sprzeciwiał się podjęciu przez nią pracy zawodowej), jej odmowa zgody na rozwód nie jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego.

⁴⁴⁹ Zob. orzeczenie SN z 01.02.1957 r., 1 CR 436/56, OSNCK 1958/2/41; wyrok SN z 10.05.2000 r., III CKN 1032/99, OSNC 2001/7-8/102. Jak wyjaśnił SN w pkt V wytycznych z 1952 r., „gdy owocem nowego związku małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia są dzieci, rozwód stwarza możliwość ściślejszego zespolenia tego faktycznego związku, jego umocnienia przez następne zawarcie małżeństwa. Za rozwodem przemawia wtedy dobro dzieci, które wymaga, by wychowywały się one w trwale istniejącej rodzinie. Nie umniejsza tego fakt, że ustawodawca Polski Ludowej zrealizował w pełni zasady zrównania praw dzieci tzw. pozamałżeńskich z dziećmi z małżeństwa, niewątpliwie bowiem czynnikiem cementującym rodzinę i gwarantującym najlepiej jej trwałość jest małżeństwo rodziców. Dobro dzieci jest więc tym szczególnie doniosłym w skali społecznej czynnikiem, który może przeważać nad wszelkimi zastrzeżeniami przeciwko orzeczeniu rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego i uzasadnić przyjęcie, że (...) orzeczenie takie wyjątkowo zgodne będzie z interesem społecznym. Także jednak w przypadkach istnienia dzieci z nowego związku przestrzec należy sądy przed mechanicznym udzieleniem rozwodu (...). Sąd rozważając powyższe zagadnienie powinien przez dokładną analizę wszystkich okoliczności sprawy zmierzać do uzyskania oceny społecznej wartości nowego związku i dojść do przekonania, że po orzeczeniu rozwodu małżonek–powód zawrze rokujący trwałość związek małżeński z osobą, z którą pozostaje w związku faktycznym, i że w tej rodzinie dziecko zapewnione będzie miało dodatnie warunki życia i rozwoju, jakie z reguły daje dziecku trwale istniejąca rodzina”. Analogiczne stanowisko było również prezentowane w literaturze (*vide* L. Zgódką, Małżonek wyłącznie winny, Pal. 1989, nr 4, s. 25).

skuteczności odmowy zgody na rozwód będzie zależała od porównania położenia i warunków życia małżonka niewinnego i dzieci z małżeństwa z sytuacją małżonka wyłącznie winnego i jego faktycznej rodziny. Dopiero wynik tego porównania przy uwzględnieniu innych okoliczności, a zwłaszcza czasu trwania rozkładu pożycia lub rozłączenia małżonków, może dać odpowiedź na pytanie, czy odmowa zgody na rozwód jest zgodna z zasadami współżycia społecznego⁴⁵⁰.

Upływ czasu od chwili ustania pożycia małżonków, mimo że w obecnym unormowaniu nie jest już koniecznym warunkiem rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego rozkładu, nie stracił znaczenia, jako jedna z istotnych okoliczności, które mogą mieć wpływ na ocenę, czy odmowa zgody na rozwód jest w danych okolicznościach sprzeczna z zasadami współżycia społecznego⁴⁵¹. Na wynik takiej oceny może zwłaszcza wywrzeć wpływ trwający od wielu lat brak jakichkolwiek przejawów więzi faktycznej między małżonkami, nawet gdy nie towarzyszy temu założenie przez małżonka wyłącznie winnego nowej faktycznej rodziny. Dłuższy bowiem upływ czasu z reguły wywołuje istotne, choć nie zawsze dające się ściśle skonkretyzować zmiany w sytuacji życiowej małżonków i może wskazywać na to, że odmowa w tych warunkach zgody na rozwód sprzeciwia się zasadom współżycia społecznego. Chociaż także w takim wypadku należy brać pod uwagę całokształt okoliczności, łącznie z sytuacją małżonka odmawiającego zgody na rozwód, to jednak z omawianego punktu widzenia upływ czasu nabiera z biegiem lat coraz większej wagi⁴⁵². Orzekając rozwód na żądanie małżonka wyłącznie winnego

⁴⁵⁰ Zob. uzasadnienie tezy IV wytycznych SN z 1968 r. Pogląd ten spotkał się jednak z krytyką ze strony niektórych przedstawicieli doktryny, którzy podnosili, że brak jest podstaw do „wyważania” interesów dzieci pochodzących z małżeństwa oraz dzieci ze związku pozamałżeńskiego. Jednocześnie podkreślano, że jeżeli dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków sprzeciwia się udzieleniu rozwodu, to art. 56 § 3 k.r.o. nie znajduje zastosowania, zaś podstawą oddalenia powództwa będzie art. 56 § 2 k.r.o. (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 442).

⁴⁵¹ Zob. wyrok SN z 11.06.1999 r., II CKN 403/98, LEX nr 1211751; wyrok SA w Lublinie z 03.03.1999 r., I ACa 11/99, LEX nr 36300; wyrok SA w Katowicach z 22.08.2018 r., V ACa 589/17, LEX nr 2615529.

⁴⁵² W orzecznictwie SN wielokrotnie podkreślano, że sama długotrwałość rozłączenia małżonków nie może być uznana za taką okoliczność, która w świetle art. 56 § 3 k.r.o. uzasadniałaby uznanie odmowy zgody na rozwód małżonka niewinnego za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego. Długotrwałość rozłączenia małżonków nie stwarza także żadnego domniemania, że małżonek niewinny odmawiający zgody na rozwód, kieruje się chęcią szykany pod adresem małżonka winnego (zob. orzeczenie SN z 18.08.1965 r., III CR 147/65, LEX nr 4503; wyroki SN: z 12.09.1975 r., III CRN 226/75, LEX nr 3223273; z 26.02.2002 r., I CKN 305/01, LEX nr 53924). Jednakże SN wyjaśnił również, że „w przypadku, gdy doznana krzywda przestaje być odczuwalna, zaś nowe warunki życia zaspokajają na danym etapie życia określone potrzeby psychiczne małżonka niewinnego nie jest wykluczona ocena, że odmawianie przez niego nadal zgody na rozwód służy już tylko chęci zamianifestowania określonej przewagi nad małżonkiem domagającym się rozwodu i przeszkodzenia w ułożeniu sobie przez niego życia osobistego. Taka postawa małżonka niewinnego nie zasługuje na aprobatę i (...) może usprawiedliwiać ocenę, że w świetle art. 56 § 3 k.r.o. *in fine* rozwód jest dopuszczalny” (vide wyrok SN z 21.11.2002 r., III CKN 665/00, LEX nr 74446).

rozkładu, mimo braku zgody współmałżonka, sąd obowiązany jest stanowisko swoje w sposób należyty uzasadnić, a w szczególności ustalić okoliczności, na podstawie których uznał odmowę zgody na rozwód za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego (...)”⁴⁵³.

W judykaturze wyrażono również pogląd, że odmowa zgody na rozwód małżonka niewinnego jest jego prawem i że skorzystanie z tego prawa nie może być w zasadzie zakwalifikowane jako sprzeczne z zasadami współżycia społecznego⁴⁵⁴. Nie można również kierować się domniemaniem, że odmowa taka płynie z pobudek ubocznych, nie pozostających w związku z istotą małżeństwa albo z pobudek moralnie ujemnych⁴⁵⁵. Przeciwnie, domniemanie przemawia za przyjęciem, że ten, kto korzysta ze swego prawa, czyni to w sposób zgodny z zasadami współżycia społecznego. W konsekwencji powszechnie przyjmuje się, że odmowa wyrażenia zgody na rozwód przez małżonka niewinnego korzysta z domniemania zgodności z zasadami współżycia społecznego. Dopiero istnienie szczególnych okoliczności może domniemanie to obalić i pozwolić na zakwalifikowanie określonego zachowania jako nadużycia prawa, nie zasługującego na poparcie z punktu widzenia zasad współżycia społecznego. Okoliczności te muszą być skonkretyzowane i wykazane przez stronę przeciwną⁴⁵⁶, a naruszone przez małżonka niewinnego zasady współżycia społecznego muszą zostać wyraźnie określone w sposób

⁴⁵³ Zob. pkt IV wytycznych SN z 1968 r.

⁴⁵⁴ Jak wyjaśnił SN, ustawodawca „wprowadzając w art. 56 § 3 k.r.o. regułę rekryminacji dopuścił od niej wyjątek polegający na możliwości uznania w danych okolicznościach, że odmowa zgody na rozwód jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego. Takie rozwiązanie nakłada na małżonka winnego ciężar wykazania omawianej sprzeczności. Ponieważ zasady współżycia społecznego odpowiadają uznawanym normom moralnym, zarzut sprzeczności postępowania osoby niewinnej z tymi zasadami musi konkretyzować okoliczności świadczące o tym, że korzystając z omawianego uprawnienia małżonek niewinny narusza reguły etycznego i uczciwego postępowania. Nie można przy tym tracić z pola widzenia zasady trwałości małżeństwa, którą zabezpiecza m. in. reguła rekryminacji. Z powyższego wynika wyjątkowość sytuacji, w której małżonek niewinny korzystający z uprawnienia do sprzeciwu wobec żądania rozwodu może być uznany za naruszającego zasady współżycia” (zob. wyrok SN z 13.03.1998 r., I CKN 539/97, LEX nr 1228750).

⁴⁵⁵ Przykładowo, SN rozstrzygnął, że odmowa zgody na rozwód ze względów religijnych nie dyskwalifikuje moralnie małżonka i nie może być uznana za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego (zob. orzeczenie SN z 18.06.1955 r., III CR 199/54, OSNCK 1956/4/100; wyrok SA w Gdańsku z 16.06.1999 r., I ACa 290/99, LEX nr 50098). Podobnie, w judykaturze stwierdzono też, że sama długotrwałość rozłączenia małżonków nie może być uznana za taką okoliczność, która w świetle art. 56 § 3 k.r.o. uzasadniałaby uznanie odmowy zgody na rozwód małżonka niewinnego za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego. Długotrwałość rozłączenia małżonków nie stwarza także żadnego domniemania, że małżonek niewinny odmawiający zgody na rozwód, kieruje się chęcią szyskany pod adresem małżonka winnego (zob. orzeczenie SN z 18.08.1965 r., III CR 147/65, LEX nr 4503).

⁴⁵⁶ W orzecznictwie podkreślono, że to żądający rozwodu małżonek wyłącznie winny trwałego i zupełnego rozkładu pożycia stron, ma obowiązek dowieść faktów, które stanowiłyby dostateczną podstawę do wyrażenia oceny, że brak zgody na rozwiązanie małżeństwa należy uznać za moralnie naganny, powodowany pobudkami nie zasługującymi na społeczną aprobatę, przy przyjęciu miernika oceny obiektywnej, dokonywanej z zewnątrz (zob. wyrok SA w Krakowie z 10.05.2016 r., I ACa 85/16, LEX nr 2056679).

umożliwiający stwierdzenie, jakie reguły etycznego i uczciwego postępowania naruszył małżonek niewinny, odmawiając zgody na rozwód⁴⁵⁷.

Należy także mieć na względzie, że zakwalifikowanie zachowania określonej osoby jako sprzecznego z zasadami współżycia społecznego mieści w sobie elementy ujemnej oceny moralnej. Gdy chodzi w szczególności o ocenę odmowy zgody na rozwód ze strony małżonka niewinnego, a więc zasługującego na większą ochronę, to napiętnowanie jego postępowania, jako sprzecznego z zasadami współżycia społecznego nie powinno mieć miejsca bez istnienia konkretnych i udowodnionych okoliczności, świadczących o działaniu tego małżonka wyłącznie w zamiarach szyskany, pod wpływem uczuć zemsty i nienawiści pod adresem małżonka winnego⁴⁵⁸. Dopiero wykazanie w toku postępowania rozwodowego, że małżonek niewinny odmawia zgody na rozwód ze wskazanych powyżej względów (w szczególności z chęci odplaty, czy rewanżu), przemawia za uznaniem odmowy zgody na rozwód za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego⁴⁵⁹.

Przy dokonywaniu oceny zasadności odmowy zgody na rozwód istotne znaczenie ma również zachowanie małżonków w okresie, gdy rozkład pożycia jest już zupełny i trwały. Jak wyjaśnił SN, „odmowa zgody na rozwód przez tego z małżonków, które jest niewinne, ze względu na chęć utrzymania małżeństwa, do niedawna właściwie funkcjonującego, z zasady nie stanowi nadużycia prawa”⁴⁶⁰. Z drugiej jednak strony w orzecznictwie wskazano, że w przypadku gdy małżonek niewinny, który nie wyraża zgody na rozwód, po wystąpieniu rozkładu pożycia małżeńskiego zachowuje się wobec drugiego małżonka w sposób niewłaściwy i naganny, to konieczne jest rozważenie, czy w takich okolicznościach jego odmowa zgody na rozwód nie powinna być oceniona jako spreczna z zasadami współżycia społecznego⁴⁶¹. Przykładowo SN wyjaśnił, że „dla oceny odmowy zgody na rozwód może mieć znaczenie zachowanie się małżonka odmawiającego zgody na rozwód, jeśli równocześnie małżonek ten oświadcza, że nie chce współżyć ze współmałżonkiem”⁴⁶². Podobnie, w przekonaniu SN, „nie zasługuje na aprobatę odmowa

⁴⁵⁷ Zob. wyroki SN: z 26.02.2002 r., I CKN 305/01, LEX nr 53924; z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, MoP 2001/6/352. *Vide* też M. Filipek, Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, *Ius Novum* 2009/3, s. 141.

⁴⁵⁸ Zob. orzeczenia SN: z 18.07.1965 r., III CR 147/65, LEX nr 4503; z 07.12.1965 r., III CR 278/65, OSNC 1966/7-8/130; uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 77; wyrok SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, MoP 2001/6/352.

⁴⁵⁹ Zob. wyroki SN: z 08.12.1999 r., II CKN 606/98, LEX nr 847119; z 21.11.2002 r., III CKN 665/00, LEX nr 74446.

⁴⁶⁰ Zob. wyrok SN z 24.10.2000 r., V CKN 129/00, *niepubl.*

⁴⁶¹ Zob. wyrok SN z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843.

⁴⁶² Zob. orzeczenie SN z 22.03.1969 r., I CR 1195/58, RPE 1960, nr 4, s. 316.

zgody na rozwód, która służy tylko chęci zmanifestowania przewagi nad małżonkiem domagającym się orzeczenia rozwodu i przeszkodzeniu w ułożeniu sobie przez niego życia osobistego⁴⁶³. Zdaniem SN również „odmowa zgody na rozwód spowodowana przekonaniem, że rozwód byłby niezasłużoną nagrodą dla powoda, w warunkach wieloletniej faktycznej separacji stron, może być uznana za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego”⁴⁶⁴.

W świetle powyższych stanowisk prezentowanych w orzecznictwie Sądu Najwyższego, niewątpliwe jest to, że nie jest możliwe wyliczenie wszystkich tych szczególnych sytuacji, które mimo ustalenia wyłącznej winy po stronie powoda, pozwoliłyby sądowi na orzeczenie rozwodu. Generalnie rzecz biorąc najczęstszą sytuacją, w której sąd ustala możliwość odstąpienia od zasady rekryminacji, jest związanie się małżonka żądającego rozwodu z osobą trzecią⁴⁶⁵. W orzecznictwie stwierdzono również, że „stan zdrowia małżonka ponoszącego wyłączną winę może również przemawiać za koniecznością unormowania jego sytuacji rodzinnej przez orzeczenie rozwodu całkowicie martwego związku małżeńskiego stron”⁴⁶⁶. Podobnie, w innym judykacie Sądu Najwyższego wskazano, że „jeżeli powód wyłącznie winny rozkładowi pożycia małżeńskiego jest niezdolny do pracy, a stan jego zdrowia (choroba serca) wymaga stałej opieki, jaką może mu zapewnić, wraz z pomocą w utrzymaniu, kochająca go kobieta, z którą żyje w związku pozamałżeńskim, to tego rodzaju sytuacja życiowa powoda może być uznana za szczególną okoliczność przemawiającą – z punktu widzenia szeroko pojętego interesu społecznego – za orzeczeniem rozwodu, który umożliwiłby mu zawarcie nowego związku małżeńskiego z kobietą kochającą go i mogącą mu zapewnić pomoc w życiu i niezbędną opiekę”⁴⁶⁷.

Rekapitułując powyższe rozważania, przy stosowaniu negatywnej przesłanki rozwodowej z art. 56 § 3 k.r.o., należy uwzględnić następujące okoliczności:

- a) odmowę zgody na rozwód można zakwalifikować jako sprzeczną z zasadami współżycia społecznego jedynie w szczególnych okolicznościach;

⁴⁶³ Zob. wyrok SN z 21.11.2002 r., III CKN 665/00, LEX nr 74446.

⁴⁶⁴ Zob. wyrok SN z 08.12.1999 r., II CKN 606/98, LEX nr 847119.

⁴⁶⁵ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 441.

⁴⁶⁶ Zob. orzeczenie SN z 22.05.1958 r., 1 CR 565/57, OSNCK 1960/2/37.

⁴⁶⁷ Zob. orzeczenia SN: z 07.11.1959 r., 1 CR 599/58, OSNCK 1961/2/44; z 08.07.1952 r., C 1115/52, LEX nr 3223286.

- b) domniemanie przemawia za tym, że ten, kto korzysta z prawa odmowy zgody na rozwód, czyni to w sposób zgodny z zasadami współżycia społecznego i dopiero występowanie szczególnych okoliczności może domniemanie to wyeliminować;
- c) na małżonku wyłącznie winnym spoczywa ciężar udowodnienia tego, że małżonek odmawiający zgody na rozwód działa z pobudek, które są niezgodne z zasadami współżycia społecznego;
- d) długotrwałość rozłączenia małżonków nie straciła znaczenia jako jedna z istotnych okoliczności, która może przemawiać za orzeczeniem rozwodu;
- e) z uznaniem odmowy zgody na rozwód za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego nie musi się łączyć ujemna ocena moralna małżonka, który swej zgody odmawia, gdyż w wielu wypadkach podłożem odmowy zgody na rozwód jest subiektywne poczucie krzywdy małżonka niewinnego, co wyłącza możliwość napiętnowania jego odmowy jako moralnie niewłaściwej;
- f) rozwód ma na celu wyeliminowanie szkody, jaką z punktu widzenia społecznego byłoby utrzymywanie formalnych węzłów małżeńskich, gdy małżeństwo faktycznie nie istnieje i nie ma szans, aby funkcjonowało ono w przyszłości⁴⁶⁸.

⁴⁶⁸ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 54–55; L. Zgódka, Małżonek wyłącznie winny, Pal. 1989, nr 4, s. 19 i n.

Rozdział 3. Przesłanki rozwodu w wybranych współczesnych systemach prawnych państw obcych

3.1. Uwagi ogólne

Instytucja rozwodu była znana już w prawie antycznym⁴⁶⁹, następnie – po upadku Rzymu – w dawnym prawie germańskim, zaś dopiero w średniowieczu, pod wpływem doktryny chrześcijańskiej, traktującej małżeństwo jako związek sakramentalny (a zatem nierozzerwalny), rozwód stał się co do zasady niedopuszczalny. Jednakże w okresie reformacji (w XVI wieku) zakwestionowano sakramentalny charakter małżeństwa, co umożliwiło rozwiązywanie małżeństwa przez władzę świecką. Wprowadzono wówczas rozwody w krajach protestanckich. Natomiast w dobie oświecenia uznano kontraktowy charakter małżeństwa (*contractus civilis*) oraz wprowadzono instytucję rozwodu do krajowych porządków prawnych (m.in. do prawa francuskiego w 1792 r.)⁴⁷⁰. Obecnie małżeństwo może być rozwiązane przez rozwód we wszystkich państwach europejskich (z wyjątkiem Watykanu). Ostatnim państwem europejskim, które zniosło zakaz rozwodu w 2011 r., była Malta⁴⁷¹.

We współczesnych systemach prawnych poszczególnych państw przyjmuje się różny tryb rozwiązywania małżeństwa⁴⁷², odmienne przesłanki pozytywne⁴⁷³, jak również przeszkody rozwodowe. Tym niemniej w literaturze wyróżnia się pewne abstrakcyjne wzorce, w oparciu o które określa się przesłanki rozwiązywania małżeństwa. Pozytywne przesłanki rozwodu generalnie dzieli się na bezwzględne oraz względne. Najstarszym modelem rozwiązywania związku małżeńskiego w prawie europejskim, najczęściej stosowanym przez ustawodawców jeszcze na początku ubiegłego wieku, jest prawo rozwodowe skonstruowane w oparciu o przesłanki bezwzględne, tzn. obligujące organ orzekający do udzielenia rozwodu w przypadku ustalenia, że wystąpił określony fakt

⁴⁶⁹ W prawie rzymskim rozwód traktowano jako sprawę prywatnej umowy lub jednostronnego oświadczenia. Podobna koncepcja została później przyjęta w prawie germańskim.

⁴⁷⁰ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 130; B. Czech, [w:] K. Piasecki, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 312.

⁴⁷¹ Zob. J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 11, Warszawa 2024.

⁴⁷² Generalnie wyróżnia się następujące tryby rozwiązywania małżeństwa: na drodze sądowej, przed organem administracyjnym, bądź też wyłącznie w drodze oświadczeń małżonków (tzn. bez kontroli organu państwowego).

⁴⁷³ Pozytywną przesłankę rozwodową może stanowić jedna określona okoliczność, bądź katalog zdarzeń mogących być podstawą żądania rozwodu.

stanowiący pozytywną przesłankę rozwodową⁴⁷⁴. W tym ujęciu rozwód stanowi sankcję (zdyskredytowanie) za określone (najczęściej zawinione) naruszenia podstawowych obowiązków małżeńskich, czemu towarzyszy najczęściej pozbawienie winnego małżonka wszystkich uprawnień (np. alimentacyjnych) po rozwodzie⁴⁷⁵. Natomiast względne przesłanki rozwodowe charakteryzują się tym, że orzeczenie rozwodu zależy od swobodnej oceny organu, dokonywanej według określonego kryterium (np. zaistnienia rozkładu pożycia)⁴⁷⁶. Opierają się one na klauzulach generalnych, które pozostawiają szerokie pole do interpretacji w ramach stosowania prawa. Celem takiej ich konstrukcji jest ustalenie rzeczywistego stanu relacji pomiędzy stronami. Rozwiązanie małżeństwa jest w tym przypadku możliwe zawsze wtedy, gdy ustaną więzi pomiędzy małżonkami, niezależnie od okoliczności, które do tego ostatecznie doprowadziły. W doktrynie trafnie dostrzega się, iż wprowadzenie klauzul generalnych do ustawodawstw rozwodowych było przejawem rezygnacji z instytucjonalnego pojmowania małżeństwa oraz wyeksponowania osobistych więzi między małżonkami, które przyniosła II połowa XX wieku. W literaturze dokonuje się również podziału przesłanek pozytywnych na zależne od winy małżonka pozwanego i niepowiązane z zawinieniem, przy czym znajduje on zastosowanie zarówno w odniesieniu do względnych, jak i bezwzględnych przesłanek rozwodu⁴⁷⁷.

Ustawodawstwa rozwodowe państw europejskich różnią się między sobą przyjętymi układami pozytywnych przesłanek rozwodowych. Przyjmując, jako podstawowe kryterium podziału, charakter przesłanki pozytywnej można wyróżnić poniższe systemy rozwodowe:

- 1) system bezwzględnych przyczyn rozwodowych;
- 2) system mieszany, w tym system względnych przyczyn rozwodowych;
- 3) system klauzuli rozkładu pożycia;
- 4) system rozwodu za porozumieniem małżonków;
- 5) system rozwodu *repudium*⁴⁷⁸.

⁴⁷⁴ A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 58.

⁴⁷⁵ Określane mianem: *divorce-sanction* czy *Verschuldensprinzip*.

⁴⁷⁶ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 58.

⁴⁷⁷ Zob. A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawno-porównawcza, Palestra 2/2020; A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 58.

⁴⁷⁸ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 211.

Natomiast inni autorzy wyróżniają jedynie cztery podstawowe systemy rozwodowe:

- 1) system bezwzględnych przesłanek rozwodowych,
- 2) system klauzuli rozkładu pożycia,
- 3) system rozwodu za wzajemnym porozumieniem małżonków,
- 4) mieszany system rozwodowy⁴⁷⁹.

Istotne jest przy tym to, iż prawo poszczególnych państw może opierać się na kilku systemach rozwodowych jednocześnie (tzn. przewidywać kilka różnych podstaw rozwodowych⁴⁸⁰ – tzw. ustawodawstwa wielosystemowe). Stąd też zakres pojęcia „system rozwodowy”⁴⁸¹ nie pokrywa się z zakresem pojęcia „ustawodawstwo rozwodowe”, które jest szersze i oznacza całokształt przepisów obowiązujących w tej materii w danym państwie⁴⁸². Możliwa jest zatem sytuacja (i tak jest w praktyce najczęściej), że w jednym ustawodawstwie przyjmuje się równocześnie różne systemy rozwodowe (są to tzw. ustawodawstwa wielosystemowe⁴⁸³). Typowym przykładem jest ustawodawstwo francuskie. Pomimo tego, dla uproszczenia, w dalszej części pracy posłużono się pojęciem „system rozwodowy”. Należy również poczynić dodatkowe założenie, że wyróżnione

⁴⁷⁹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380-381; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 590; A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 59–66; A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny Rok XLV – zeszyt 1–1983, s. 53–54; A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawno porównawcza, Palestra 2/2020.

⁴⁸⁰ W takim przypadku przyznaje się małżonkom mniejszą bądź większą swobodę wyboru przepisów, w oparciu o które chcą uzyskać rozwód.

⁴⁸¹ Jak wskazuje A. Pacholska, „pojęcie <<system rozwodowy>> może występować w różnych znaczeniach. W pierwszym ujęciu rozumiany jest jako zespół przepisów, które umożliwiają orzeczenie rozwodu w oparciu o określoną pozytywną przesłankę rozwodową”. Ustawodawstwo rozwodowe może zatem składać się z jednego lub więcej systemów rozwodowych, jeśli występuje w nim więcej, niż jedna pozytywna przesłanka. Natomiast „drugi sposób rozumienia pojęcia „system rozwodowy” opiera się na założeniu, że można utożsamiać go z całokształtem legislacji rozwodowej danego państwa, a więc z ogółem przepisów prawa materialnego dotyczących rozwodu”. Autorka podkreśla, że „można również rozszerzyć zakres tej definicji, włączając do niej także przepisy prawa procesowego regulujące postępowanie rozwodowe, argumentując, że są one ściśle powiązane z rozwiązaniami materialnoprawnymi i stanowią ich uzupełnienie, zapewniając ich praktyczną realizację” (zob. A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawno porównawcza, Palestra 2/2020).

⁴⁸² Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 58–59; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 211.

⁴⁸³ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 66; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 589.

powyżej systemy rozwodowe stanowią jedynie pewne abstrakcyjne modele, zaś każde ustawodawstwo wprowadza do nich dodatkowe elementy, które sprawiają, że niekiedy można byłoby nieco inaczej przyporządkować rozwiązania przyjęte w określonym ustawodawstwie do danego systemu. Ponadto, pomimo wyróżnienia systemu rozwodowego przy zastosowaniu kryterium „jednorodnej” przesłanki pozytywnej, ten sam system rozwodowy może się różnić w szczegółach w poszczególnych ustawodawstwach. Przyczyną tego stanu rzeczy mogą być odmienne przesłanki negatywne, bądź też różny tryb postępowania rozwodowego itp.⁴⁸⁴.

Dla **systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych** charakterystyczne jest to, że ustawodawca wprost wskazuje konkretne okoliczności, stanowiące podstawę (przyczynę) rozwodu⁴⁸⁵. Istotne jest przy tym to, że do katalogu tych okoliczności zalicza się takie, które stanowią na tyle poważne naruszenie obowiązków małżeńskich, że z reguły prowadzą do ustania pożycia⁴⁸⁶, przy czym katalog ten ma charakter zamknięty⁴⁸⁷. Najbardziej typowymi przykładami, wskazywanymi obecnie w literaturze, są: zdrada, opuszczenie współmałżonka, przemoc werbalna i fizyczna, odmowa dostarczania współmałżonkowi środków utrzymania, alkoholizm, skazanie na długoletnią karę pozbawienia wolności⁴⁸⁸, bezpłodność, impotencja itp.⁴⁸⁹ Bezwzględny charakter tych przyczyn oznacza, że stwierdzenie zaistnienia jednej z tych okoliczności (przewidzianych przez ustawodawcę) obliguje właściwy organ (którym jest najczęściej sąd), do rozwiązania małżeństwa. Natomiast bez znaczenia w tym systemie pozostaje to, czy i w jakim zakresie na skutek danego zdarzenia (np. cudzołóstwa) między małżonkami nastąpił rozkład pożycia. Każda z tych okoliczności stanowi zatem konieczny i zarazem wystarczający fakt

⁴⁸⁴ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 59; A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – zeszyt 1 – 1983, s. 53–54.

⁴⁸⁵ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 212. Zauważyć należy, iż katalog bezwzględnych przesłanek rozwodowych ulegał modyfikacjom w kolejnych historycznie ustawodawstwach rozwodowych.

⁴⁸⁶ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 60.

⁴⁸⁷ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380.

⁴⁸⁸ W systemach prawnych niektórych państw (np. w prawie litewskim czy włoskim) *expressis verbis* wskazano, że odbywanie kary pozbawienia wolności stanowi okoliczność uzasadniającą rozwód, a będącą przyczyną rozkładu pożycia.

⁴⁸⁹ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 59; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 212.

konstituujący pozytywną przesłankę rozwodu⁴⁹⁰. Stąd też w doktrynie wskazuje się, że „system ten chroni interes jednostki, albowiem przyznaje prawo żądania rozwodu małżonkowi, który uważa, że współmałżonek naruszył jego interes osobisty”⁴⁹¹.

Zauważyć należy, że najczęściej system bezwzględnych przyczyn powiązany jest z zasadą winy. W takim przypadku rozwodu może żądać tylko ten małżonek, który nie zawinił okoliczności stanowiącej podstawę rozwodu, zaś rozwiązanie małżeństwa jest traktowane jako sankcja za naruszenie podstawowych obowiązków małżeńskich przez współmałżonka⁴⁹². W tym ujęciu zasada winy może być pojmowana jako negatywna przesłanka towarzysząca systemowi bezwzględnych przyczyn (i jest bardzo ściśle z nim związana). Jednakże zauważyć również należy, że niekiedy bezwzględnymi przyczynami mogą być takie okoliczności, za które – co do zasady – nie można przypisać winy żadnemu z małżonków⁴⁹³. Rozwiązanie to ma na celu uelastycznienie tego systemu i zapewnienie możliwości udzielenia rozwodu również w przypadku, gdy do niewykonywania obowiązków małżeńskim doszło na skutek okoliczności niezawinionych przez małżonków. Taka sytuacja zachodzi w szczególności, gdy przyczyną rozwodu jest np. choroba, trwała choroba psychiczna, czy impotencja (bezpłodność)⁴⁹⁴. Kolejnym przejawem eliminowania elementu winy w omawianym systemie było wprowadzenie określonego okresu pozostawania w separacji faktycznej lub sądowej⁴⁹⁵, jako bezwzględnej przesłanki rozwodowej. Niewątpliwie celem takiego rozwiązania było uzyskanie możliwości uzyskania rozwodu również w sytuacjach, gdy bliżej nieokreślone okoliczności doprowadziły do rozkładu pożycia małżeńskiego. Ponadto, spełnienie bezwzględnej

⁴⁹⁰ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982,

z. 3–4, s. 59; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 212.

⁴⁹¹ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4, s. 60.

⁴⁹² Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 212.

⁴⁹³ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 213.

⁴⁹⁴ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 59–60; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 213.

⁴⁹⁵ Należy zauważyć, że okres pozostawania w separacji faktycznej, niezbędny do uzyskania rozwodu, jest różnie określany w poszczególnych ustawodawstwach, m.in. w zależności od tego, czy chodzi o separację faktyczną (okres dłuższy), czy sądową (okres krótszy). Znaczenie ma również to, czy małżonek pozwany zgadza się na rozwód (okres krótszy), czy też odmawia takiej zgody (okres dłuższy). Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 61.

przesłanki w postaci rozłączenia zwalnia sąd od obowiązku badania charakteru rozkładu pożycia, który istnieje między małżonkami po określonym okresie separacji⁴⁹⁶.

Zasadniczą wadą systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych jest to, że nie jest praktycznie możliwe enumeratywne wyliczenie przez ustawodawcę wszystkich potencjalnych sytuacji, w których uzasadnione byłoby rozwiązanie małżeństwa. Dlatego też w praktyce sądowej niektórych państw, które w przeszłości opierały się głównie na tym systemie rozwodowym (np. we Francji, gdzie system ten obowiązywał w latach 1884 r.–1975 r.), konieczna była liberalna, czy rozszerzająca, interpretacja niektórych przyczyn rozwodowych, po to, aby umożliwić rozwód także w innych przypadkach, niż określone wprost w przepisach. Ponadto stwierdzono również, iż w niektórych sytuacjach małżonkowie, dążąc do rozwiązania małżeństwa, tworzyli (składali) fałszywe dowody, w sytuacji, gdy nie byli w stanie w inny sposób wykazać, że zachodzi okoliczność stanowiąca przewidzianą przez ustawodawcę przesłankę rozwodu⁴⁹⁷. Natomiast zaletą systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych jest jego aspekt wychowawczy (prewencyjny), polegający na tym, że propaguje on pożądany wzorzec zachowań w stosunkach rodzinnych, wskazując na konkretne zachowania, od których małżonkowie powinni się powstrzymać. Ponadto nie stwarza on problemów w postępowaniu dowodowym, tak, jak ma to miejsce np. w przypadku systemu klauzuli rozkładu pożycia. Niewątpliwie znacznie prościej jest bowiem wykazać stronie powodowej, czy rozstrzygnąć organowi orzekającemu, czy zachodzi jedna z enumeratywnie wskazanych okoliczności, stanowiąca podstawę orzeczenia rozwodu, niż analizować całokształt relacji między małżonkami, aby ocenić, czy doszło do rozkładu pożycia małżeńskiego, uzasadniającego rozwód⁴⁹⁸.

Najbardziej reprezentatywnym, współczesnym przykładem zastosowania systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych jest ustawodawstwo kolumbijskie⁴⁹⁹, które wymienia dziewięć przyczyn rozwodowych (zob. art. 154 kodeksu cywilnego kolumbijskiego). Na systemie tym opierała się również hiszpańska ustawa rozwodowa z 1932 r., która przewidywała, że rozwód na wniosek jednego z małżonków może być orzeczony jedynie z przyczyn określonych w ustawie i tylko wtedy, gdy żąda go małżonek

⁴⁹⁶ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 61.

⁴⁹⁷ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP, 1982, s. 60; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 213. Na gruncie prawa francuskiego sprzed 1975 r. niektórzy autorzy wskazywali nawet, że „przez tworzenie „sztucznych dowodów” wprowadza się instytucję rozwodu na żądanie stron”.

⁴⁹⁸ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 60.

⁴⁹⁹ Co istotne, w Kolumbii system ten funkcjonuje obok systemu rozwodu za porozumieniem małżonków.

niewinny (*vide* art. 2 ustawy z dnia 2 marca 1932 r. o rozwodach). Ponadto, zdaniem niektórych autorów, bezwzględną przesłanką rozwodową może być również pozostawanie małżonków (od określonego czasu⁵⁰⁰) w rozłączeniu faktycznym, bądź urzędowym⁵⁰¹. Rozwiązanie to wprowadza możliwość orzeczenia rozwodu również w przypadku, gdy do ustania pożycia doprowadziły bliżej nieokreślone okoliczności (inne, niż niewykonywanie przez małżonka ściśle określonego obowiązku małżeńskiego) oraz zwalnia sąd od obowiązku analizowania charakteru rozkładu pożycia, jaki istnieje między stronami po upływie określonego okresu rozłączenia⁵⁰². Tak pojmowany system bezwzględnych przesłanek rozwodowych znalazł zastosowanie w prawie Danii (§ 31–33 duńskiej ustawy o małżeństwie), Finlandii (art. 25 i 26 fińskiej ustawy o małżeństwie), Hiszpanii (art. 81 w zw. z art. 86 hiszpańskiego kodeksu cywilnego) oraz Szwecji (rozdział 5 § 3 szwedzkiej ustawy o małżeństwie). Przykładowo, w ustawodawstwie Finlandii oraz Szwecji bezwzględnymi przesłankami rozwodu są separacja faktyczna lub urzędowa oraz upływ sześciomiesięcznego „okresu do namysłu” liczonego od dnia wniesienia powództwa, niezależnie od tego, czy małżonkowie wyrażają zgodną wolę rozwiązania małżeństwa, czy też wnosi o to tylko jedno z nich⁵⁰³, zaś zgodnie z prawem duńskim wystarczający jest upływ oznaczonego okresu separacji urzędowej lub faktycznej⁵⁰⁴. Natomiast w myśl hiszpańskiego kodeksu cywilnego, dla rozwiązania małżeństwa konieczne jest łączne spełnienie dwóch przesłanek: upływ minimalnego czasu trwania małżeństwa (który wynosi co najmniej 3 miesiące) oraz zgłoszenie przez małżonków wspólnego wniosku albo złożenie wniosku tylko przez jedną ze stron i wyrażenie zgody przez drugą, albo też złożenie wniosku tylko przez jedną ze stron. Nadrzędną rolę odgrywa więc w prawie hiszpańskim wola rozwiązania związku. Natomiast wymóg minimalnego czasu trwania małżeństwa nie jest wymagany w sytuacjach szczególnych, gdy dalsze jego utrzymanie

⁵⁰⁰ Okres pozostawania w separacji, konieczny do udzielenia rozwodu, jest różnie określany w poszczególnych ustawodawstwach i najczęściej jest uzależniony od tego, czy chodzi o separację faktyczną (okres dłuższy), czy urzędową/sądową (okres krótszy) oraz od tego, czy małżonek pozwany zgadza się na rozwód (okres krótszy), czy też sprzeciwia się rozwodowi (okres dłuższy).

⁵⁰¹ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 61.

⁵⁰² Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 61.

⁵⁰³ Jednakże zachowanie tego terminu nie jest konieczne, jeśli strony pozostają w separacji faktycznej przez okres dwóch lat. Wyłączenie to nie dotyczy jednak w prawie szwedzkim sytuacji, gdy rozwodzący się małżonkowie mają wspólne dzieci poniżej 16. Roku życia, zamieszkujące razem z jedną ze stron.

⁵⁰⁴ Przy czym – zgodnie z § 31 duńskiej ustawy o małżeństwie – jeżeli strony występują zgodnie o rozwiązanie małżeństwa wystarczający jest upływ sześciomiesięcznego okresu separacji urzędowej, zaś jeżeli rozwodu żąda tylko jedna z nich, to konieczne jest pozostawanie przez nich w tejże separacji przez rok. Natomiast – w myśl § 32 ww. ustawy – w przypadku, gdy małżonkowie pozostają w separacji faktycznej przez dwa lata, mogą uzyskać rozwód niezależnie od tego, kto wystąpił z inicjatywą.

stanowi zagrożenie dla życia i zdrowia małżonka, jego wolności lub integralności fizycznej, wolności seksualnej, czy moralności w odniesieniu do małżonka lub dzieci⁵⁰⁵.

System mieszany charakteryzuje się tym, że ustawodawca modyfikuje typowy system rozwodowy, wprowadzając do niego elementy charakterystyczne dla innych systemów⁵⁰⁶ (np. uzupełniając system klauzuli rozkładu pożycia o elementy systemu bezwzględnych przesłanek rozwodowych lub systemu rozvodu za wzajemnym porozumieniem małżonków, bądź też odwrotnie). Jednym z przykładów jest uzupełnienie systemu klauzuli rozkładu pożycia o domniemanie istnienia rozkładu w przypadku ustalenia ściśle określonych okoliczności, takich, jak np. cudzołóstwo, porzucenie współmałżonka, czy pozostawanie w separacji przez określony czas. Co istotne, domniemanie rozkładu pożycia może być w powyższych przypadkach wzruszalne albo niewzruszalne (np. § 1566 BGB). Istnieją też takie systemy rozwodowe, w których pozytywną przesłanką rozvodu jest klauzula rozkładu pożycia, z tym, że konieczne jest ponadto ustalenie jednej z przyczyn enumeratywnie wyliczonych w ustawie⁵⁰⁷ (zob. art. 3 ustawy włoskiej z 01.12.1970 r.)⁵⁰⁸.

W ramach systemu mieszanego niektórzy autorzy wyróżniają **system względnych przyczyn rozwodowych**, który różni się od systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych tym, że do orzeczenia rozvodu – poza stwierdzeniem zaistnienia jednej spośród wskazanych w przepisach prawa okoliczności – konieczne jest, aby dodatkowo wywoływała ona rozkład pożycia małżonków⁵⁰⁹. W przeszłości (do dnia 06.04.2022 r.) system ten obowiązywał m.in. w prawie angielskim (*Matrimonial Causes Act 1973*), które posługiwało się sformulowaniem *irretrievable breakdown of the marriage*, tzn. „bezpowrotny rozpad małżeństwa”). Podstawową przesłanką rozvodu w prawie angielskim jest do dnia dzisiejszego – podobnie, jak na gruncie prawa polskiego (zob. art. 56 § 1 k.r.o.) – trwały i zupełny rozkład pożycia małżeńskiego. Jednakże w poprzednim

⁵⁰⁵ Zob. A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozvodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawnoporównawcza, *Palestra* 2/2020.

⁵⁰⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 381.

⁵⁰⁷ Zob. A. Olejniczak, *Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych*, PiP 1982, s. 65–66; M. Kosek, *Ochrona małżeństwa i rodziny we włoskim prawie rozwodowym*, *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne* Nr 46/2021, s. 174–177.

⁵⁰⁸ Zgodnie z art. 3 ustawy włoskiej, przyczynami rozvodu są m.in. skazanie współmałżonka prawomocnym wyrokiem za popełnienie określonego przestępstwa, choroba psychiczna współmałżonka, niepodjęcie współżycia fizycznego, zmiany płci czy separacja faktyczna.

⁵⁰⁹ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 213.

stanie prawnym, w celu wykazania, że nastąpił nieodwracalny rozkład małżeństwa, konieczne było jeszcze ziszczenie się jednej z pięciu przesłanek prowadzących do powstania takiego stanu rzeczy: zdrada małżeńska – współmałżonek dopuścił się zdrady małżeńskiej z osobą przeciwnej płci, a strona domagająca się orzeczenia rozwodu uznała, że nie jest możliwe dalsze utrzymywanie pożycia małżeńskiego; naganne zachowanie – współmałżonek zachował się w sposób do tego stopnia nieakceptowalny, że od strony domagającej się orzeczenia rozwodu nie można zasadnie oczekiwać dalszego pożycia z tą osobą (m. in. przemoc domowa); porzucenie – współmałżonek opuścił stronę domagającą się orzeczenia rozwodu na okres co najmniej dwóch lat przed wniesieniem pozwu o rozwód; separacja sądowa stron przez okres dwóch lat przed wniesieniem pozwu o rozwód (za zgodą obojga współmałżonków); separacja sądowa stron przez okres pięciu lat przed wniesieniem pozwu o rozwód (za zgodą jednego współmałżonka)⁵¹⁰. Ponadto – historycznie – przyczyny rozwodowe o względnym charakterze były wskazane również (w sposób jedynie przykładowy, przy użyciu zwrotu „w szczególności”) w art. 24 pkt 1–11 dekretu z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie⁵¹¹, który obowiązywał na ziemiach polskich w okresie powojennym⁵¹².

Kolejnym przykładem zastosowania systemu mieszanego jest rozwiązanie dopuszczające rozwód za obopólną zgodą, jednakże pod warunkiem, że wcześniej małżonkowie odpowiednio długo żyli w rozłączeniu (separacji⁵¹³), które – w świetle prawa – rodzi domniemanie istnienia rozkładu pożycia (tzn. spełnienia innej przesłanki, o względnym charakterze). Taka formuła systemu mieszanego, tj. w powiązaniu z systemem klauzuli rozkładu pożycia, została przyjęta m.in. w prawie belgijskim (zob. art. 229 § 2 kodeksu cywilnego belgijskiego – *Burgerlijk Wetboek*) oraz w prawie niemieckim (zob. § 1565 ust. 1 BGB). Przykładowo, zgodnie z art. 229 § 2 kodeksu cywilnego belgijskiego, uznaje się, że do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego doszło, w przypadku gdy małżonkowie wspólnie złożą pozew o rozwód po ponad sześciu miesiącach pozostawania w separacji faktycznej. Jeżeli okres separacji faktycznej trwał dłużej niż sześć miesięcy, a

⁵¹⁰ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 216–217.

⁵¹¹ Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 270

⁵¹² Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 213.

⁵¹³ Separacja często rozumiana jest jako brak wspólnego gospodarstwa domowego lub zaprzestanie wspólnego zamieszkiwania. Tak szerokie pojmowanie separacji (nieograniczające tego pojęcia do separacji prawnej) występuje m.in. w prawie angielskim, austriackim, cypryjskim, czeskim, estońskim, francuskim, irlandzkim, litewskim, luksemburskim, łotewskim, niemieckim, portugalskim, szkockim, włoskim oraz w prawie Gibraltaru.

małżonkowie zamierzają złożyć wspólny pozew o rozwód, wówczas sąd orzeknie, że doszło do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli – po upływie okresu do namysłu – małżonkowie powtórnie stawiają się przed sądem i potwierdzą chęć uzyskania rozwodu. Z kolei w myśl § 1566 ust. 1 BGB, domniemywa się rozkład pożycia w razie wystąpienia ze zgodnym żądaniem rozwodu, jeśli strony pozostawały w rocznej separacji, natomiast – stosownie do treści § 1566 ust. 2 BGB – gdy rozwiązania małżeństwa chce tylko jeden z partnerów, dla przyjęcia, że zaistniał rozkład pożycia, niezbędne jest stwierdzenie trzyletniej separacji.

Podstawą rozwodu najczęściej spotykaną we współczesnych ustawodawstwach europejskich jest zasadniczo rozkład więzi małżeńskich (w szczególności uczuciowej, fizycznej oraz gospodarczej). Rozkład pożycia, jako wyłączną (względną) przesłankę rozwodu, przyjęto – na skutek dostrzeżenia mankamentów stosowania systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych – m.in. w prawie polskim (art. 56 § 1 k.r.o.)⁵¹⁴ oraz w prawie słowackim (art. 23 ust. 1 ustawy o rodzinie)⁵¹⁵. Zauważyć należy, iż dla **systemu klauzuli rozkładu pożycia**⁵¹⁶ charakterystyczne jest to, że nie wskazuje się pojedynczych okoliczności, które mogą stanowić przyczynę rozwodu (tak, jak ma to miejsce w przypadku systemu bezwzględnych przesłanek rozwodowych). Natomiast przyjmuje się, że podstawą rozwiązania małżeństwa jest pewien zespół okoliczności, który określa się m.in. mianem „rozkładu pożycia” (w prawie polskim), „bezpowrotnego rozpadu małżeństwa” (w prawie angielskim), czy też „ostatecznego zerwania małżeństwa” (w prawie portugalskim)⁵¹⁷. W konsekwencji rozwód może być orzeczony w tym systemie zawsze i wyłącznie wtedy, gdy ustaną więzi składające się na pożycie małżeńskie⁵¹⁸, niezależnie od tego, jakie okoliczności do tego stanu doprowadziły⁵¹⁹. Niewątpliwie ustalenie w toku postępowania

⁵¹⁴ Zgodnie z przywołanym przepisem, jeżeli między małżonkami nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia, każdy z małżonków może żądać, ażeby sąd rozwiązał małżeństwo przez rozwód.

⁵¹⁵ W myśl przywołanych przepisów, sąd może rozwiązać małżeństwo, jeżeli nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia małżeńskiego, w następstwie czego małżeństwo nie może już spełniać swojej funkcji, a małżonkowie nie są w stanie kontynuować wspólnego pożycia.

⁵¹⁶ Pojęcie „system klauzuli rozkładu pożycia” (*principe de la désunion, Zerrüttungsprinzip*) pochodzi z języka prawniczego i określa w sposób zwięzły charakter pozytywnej przesłanki rozwodowej. Nie zawsze jednak tak, jak ma to miejsce w Niemczech (§ 1565 ust. 1 BGB), czy we Francji, z ustawodawstwa rozwodowego danego państwa wynika *expressis verbis* przyjęcie rozkładu pożycia, jako podstawy rozwodu. Do takiego wniosku może również prowadzić wykładnia przepisów dotyczących tej materii (zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 62).

⁵¹⁷ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 214.

⁵¹⁸ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380.

⁵¹⁹ Jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, przyjęcie takiego rozwiązania z jednej strony chroni interes małżonków, jako jednostek mających prawo do szczęścia, z drugiej zaś – interes społeczny, albowiem uniemożliwia zakończenie związku, który – choćby w jakimś stopniu – spełnia jeszcze swoje funkcje

sądowego całokształtu stosunków małżeńskich, łączących strony, a w szczególności charakteru i przyczyn rozkładu pożycia, a co za tym idzie przeanalizowanie stopnia i trwałości tego rozkładu, wymaga znacznego wysiłku oraz aktywnej postawy sędziego, dysponującego bogatą wiedzą nie tylko prawniczą, ale również socjologiczną i psychologiczną⁵²⁰. Co istotne, w niektórych ustawodawstwach rozwodowych podejmuje się próbę zdefiniowania stanu rozkładu pożycia, względnie wskazania jego cech charakterystycznych. Zgodnie z prawem belgijskim⁵²¹, niemożliwe do naprawienia rozbicie jedności pomiędzy małżonkami zachodzi wówczas, gdy dokonując racjonalnej oceny, nie można oczekiwać wznowienia i prowadzenia wspólnego życia przez małżonków. Podobnie, w myśl estońskiej ustawy – prawo rodzinne, bezpowrotne zakończenie małżeństwa ma miejsce wówczas, gdy pomiędzy żoną a mężem nie zachodzi pożycie małżeńskie i brak jest powodów, by sądzić, że może ono zostać przywrócone. Z kolei w prawie włoskim mówi się o niemożliwości przywrócenia lub utrzymania materialnej i duchowej jedności pomiędzy małżonkami. Natomiast w prawie niemieckim używa się określenia „rozbicie małżeństwa” (§ 1565 BGB)⁵²². Jak wynika z powyższego, najczęściej zatem rozkład pożycia musi mieć charakter trwały (tzn. nieodwracalny), czy – tak, jak w prawie polskim – zupełny i trwały⁵²³. Pomędzy systemami rozkładu pożycia, przyjętymi w poszczególnych ustawodawstwach, zachodzą jednak różnice, które dotyczą przede wszystkim pojmowania cechy trwałości rozkładu (nieodwracalność, bądź też niewielkie prawdopodobieństwo przywrócenia pożycia) oraz zupełności rozkładu pożycia (całkowite zerwanie więzi, bądź też dopuszczalność istnienia więzi gospodarczej itp.)⁵²⁴.

Generalnie rzecz ujmując, system ten opiera się na założeniu, że rozwód służy rozwiązaniu martwego małżeństwa, tj. takiego, które przestało funkcjonować (tzn., że więzi łączące małżonków albo całkowicie zanikły albo też charakteryzują się znaczną dysfunkcjonalnością) i nie można zasadnie oczekiwać, że stan ten ulegnie poprawie (tzn., że nie jest prawdopodobny powrót do wspólnego pożycia). Rozwód jest zatem instytucją wyjątkową, która może mieć zastosowanie jedynie wówczas, gdy dalsze funkcjonowania

społeczne (zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 63).

⁵²⁰ Tamże, s. 63.

⁵²¹ Zob. art. 229 § 1 kodeksu cywilnego belgijskiego (*Burgerlijk Wetboek*).

⁵²² Zob. A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawnoporównawcza, *Palestra* 2/2020.

⁵²³ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 214.

⁵²⁴ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 62-63.

małżeństwa jest niemożliwe. Z drugiej strony rozwód ma umożliwić małżonkom zawarcie nowych związków, które mogą pełnić swoje funkcje społeczne⁵²⁵.

Zasadniczo wprowadzenie klauzuli rozkładu pożycia stanowi wyraz odchodzenia współczesnego prawodawstwa od winy, jako pozytywnej przesłanki rozwodu. W systemie tym nie ma bowiem znaczenia to, czy i przez kogo zostały zawinione przyczyny rozkładu. Jednakże w ustawodawstwach niektórych państw, które przyjęły ten system rozwodowy (jak np. w Polsce), zasada winy jest wykorzystywana jako jedna z negatywnych przesłanek orzeczenia rozwodu (art. 56 § 3 k.r.o.)⁵²⁶.

Natomiast istotą **systemu rozwodu za porozumieniem małżonków**⁵²⁷ jest możliwość rozwiązania małżeństwa bez poddawania merytorycznej kontroli przez organ państwowy (najczęściej sąd) zarówno przyczyn rozwodu, jak i stanu więzi małżeńskich w chwili orzekania rozwodu. System ten opiera się bowiem na założeniu, że wystarczającą podstawą rozwiązania małżeństwa (decyzją organu państwowego) są zgodne oświadczenia woli stron, iż nie chcą pozostawać dłużej w związku małżeńskim⁵²⁸. Zauważyć zatem należy, iż w systemie tym nie są istotne okoliczności (przyczyny), które skłoniły strony do podjęcia decyzji o zakończeniu związku, oczywiście przy założeniu, że małżonkowie wyrażają swoją wolę świadomie i swobodnie (tzn. dobrowolnie)⁵²⁹. Właściwy organ orzekający rozwód (sąd), orzekając rozwód, nie analizuje także charakteru rozkładu pożycia między małżonkami, co stanowi konsekwencję respektowania wolności indywidualnej małżonków⁵³⁰. Jednocześnie, skoro nie mają żadnego znaczenia szczegółowe okoliczności, które uzasadniałyby potrzebę rozwiązania małżeństwa, to nie jest także istotne to, czy i który z małżonków ponosi winę. Tym samym zgodna wola stron

⁵²⁵ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 62; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 214; A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawnoporównawcza, Palestra 2/2020.

⁵²⁶ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 63; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 214.

⁵²⁷ System ten jest również określany mianem „rozvodu na zgodny wniosek”, „rozvodu za obopólną zgodą” czy „rozvodu na zgodne żądanie”.

⁵²⁸ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 64; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380.

⁵²⁹ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 64; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 214.

⁵³⁰ Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 64; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 380-381.

wyłącza również możliwość uwzględnienia zasady winy, jako negatywnej przesłanki rozwodu⁵³¹.

Chociaż system rozwodu za wzajemnym porozumieniem stron znany był już prawu rzymskiemu, to jednak realia społeczne, moralne i obyczajowe XIX i pierwszej połowy XX wieku kategorycznie wykluczały tę formę rozwiązania małżeństwa. System ten został przyjęty dopiero w hiszpańskiej ustawie rozwodowej z 1932 r.⁵³², przejściowo funkcjonował on także w prawie polskim⁵³³. Zauważyć należy, iż począwszy od drugiej połowy XX wieku coraz częściej przyznaje się małżonkom uprawnienie do decydowania o swoich osobistych sprawach, a w szczególności o tym, czy stan łączących ich więzi jest tego rodzaju, że uzasadnia zakończenie małżeństwa. Z drugiej jednak strony w literaturze trafnie dostrzega się, iż mankamentem tego systemu jest to, że autonomia woli stron dotyczy likwidacji komórki społecznej, którą tworzą nie tylko małżonkowie, ale również ich dzieci, których interesy mogą zostać naruszone na skutek rozwodu. Ponadto system ten rodzi również niebezpieczeństwo lekkomyślnego podejścia członków społeczeństwa do zawierania związku małżeńskiego, skoro jego rozwiązanie nie sprawia szczególnych trudności⁵³⁴. W związku z powyższym w wielu ustawodawstwach przyjmuje się różnego rodzaju dodatkowe obostrzenia, m.in. sądowy tryb rozwiązania małżeństwa, obowiązek zawarcia ugody między małżonkami regulującej sytuację osobistą i majątkową ich małoletnich dzieci po rozwodzie, a także kwestie alimentacyjne między małżonkami po rozwodzie, która jest następnie kontrolowana przez sąd, czy wreszcie zakaz rozwodu przez pewien okres czasu po zawarciu małżeństwa (tzw. okresy probacyjne)⁵³⁵. Co istotne, obecnie system rozwodu za porozumieniem stron w żadnym ustawodawstwie nie jest jedynym sposobem rozwiązania małżeństwa. Obowiązuje jednak w wielu ustawodawstwach wielosystemowych. Współcześnie system ten funkcjonuje m.in. w prawodawstwie belgijskim, estońskim, kolumbijskim, portugalskim oraz rumuńskim⁵³⁶.

⁵³¹ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 214.

⁵³² Zob. art. 2 w zw. z art. 4 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁵³³ Zgodnie z art. XIII dekretu z dnia 25 września 1945 r. – Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie (Dz.U. z 1945 r. Nr 48, poz. 271), w ciągu trzech lat od dnia wejścia w życie prawa małżeńskiego sąd orzekał rozwód, jeżeli małżonkowie po trzyletnim trwaniu małżeństwa zgodnie o to wnosili.

⁵³⁴ Zob. A. Olejniczak, *Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych*, PiP 1982, s. 65.

⁵³⁵ Tamże.

⁵³⁶ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 215.

Z kolei w **systemie rozvodu *repudium*** jedyną pozytywną przesłanką rozvodu stanowi jednostronna wola zakończenia związku, wyrażana przez jednego z małżonków. Natomiast nie ma jakiegokolwiek znaczenia okoliczność, czy drugi małżonek wyraża zgodę na rozwód, czy też nie. System ten wywodzi się m. in. z prawa rzymskiego, gdzie przyjmowano, że małżeństwo istnieje tak długo, jak długo trwa wola pozostawania w tym związku (tzw. *affectio maritalis*)⁵³⁷. Natomiast na rozwód w prawie rzymskim⁵³⁸ używano dwóch odrębnych określeń, tzn. terminem *repudium* określano jednostronne zerwanie małżeństwa („jednostronne odtrącenie drugiego małżonka”), odróżniając je wyraźnie od rozwiązania małżeństwa w drodze porozumienia, tzn. za obopólną zgodą (tzw. *divortium*)⁵³⁹. *Divortium* miało więc charakter dwustronny, natomiast *repudium* – jednostronny, przy czym oświadczenie męża lub żony mogło być złożone ustnie, listownie lub przez posłańca⁵⁴⁰. Sformułowanie „system rozvodu *repudium*” wiernie oddaje istotę tego systemu, określanego przez A. Woltera – w sposób opisowy – jako „system rozvodu na jednostronnie żądanie jednego małżonka bez podawania przyczyn rozvodu” i odwołuje się do jego starożytnej genezy⁵⁴¹. Natomiast we współczesnym ustawodawstwie najbardziej znanymi przykładami zastosowania tego systemu rozwodowego jest prawo hiszpańskie (zob. art. 81 oraz art. 86 k.c. hiszpańskiego) oraz fińskie (art. 25 ust. 1 w zw. z art. 26 ust. 2 fińskiej ustawy małżeńskiej). Mianowicie, do uzyskania rozvodu w Hiszpanii wystarczy, że jedno z małżonków nie będzie wyrażało woli kontynuowania związku małżeńskiego i wnieśnie pozew rozwodowy po upływie trzech miesięcy od chwili zawarcia małżeństwa lub – w wyjątkowych przypadkach (tzn. jeżeli wykazane zostało, że istnieje zagrożenie życia, integralności cielesnej, wolności, integralności moralnej lub wolności i nietykalności seksualnej małżonka wytaczającego powództwo lub dzieci obojga małżonków lub jednego z nich) – również przed upływem tego terminu, a pozwany nie będzie mógł sprzeciwić się wniesieniu takiego pozwu z uwagi na przesłanki materialne.

Jak wynika z powyższych rozważań, ustawodawca formułując przepisy rozwodowe ma możliwość wyboru spośród wielu różnych rozwiązań. Może bowiem przyjąć koncepcję

⁵³⁷ Tamże.

⁵³⁸ W prawie rzymskim, gdzie obowiązywała zasada wolności rozwodów, rozwód (podobnie jak zawarcie małżeństwa) był czynnością czysto prywatną, dokonywaną bez udziału organów państwowych oraz bez obowiązku badania przyczyn i skutków rozejścia się małżonków. Brak było również wymogu obopólnej zgody małżonków (zob. W. Dajczak, K. Kolańczyk, Prawo rzymskie, WKP 2021).

⁵³⁹ Zob. W. Dajczak, K. Kolańczyk, Prawo rzymskie, WKP 2021; A. Tarwacka, J. Zabłocki, Rzymskie prawo publiczne, WKP 2021.

⁵⁴⁰ Zob. K. Piasecki, Prawo małżeńskie, LexisNexis 2011.

⁵⁴¹ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 215.

jednego systemu rozwodowego, który będzie wyczerpywał całokształt regulacji rozwodowej danego państwa (w postaci czystej lub systemu mieszanego). Jednakże może również przewidzieć funkcjonowanie kilku systemów rozwodowych jednocześnie, przyznając małżonkom możliwość dokonania chociaż częściowego wyboru przepisów, na podstawie których chcą uzyskać rozwód (tzw. **ustawodawstwa wielosystemowe**). Swobodę stron ograniczają jednak negatywne przesłanki rozwodowe, odmiennie ukształtowane w poszczególnych systemach⁵⁴². Zauważyć należy, że w okresie po II wojnie światowej w wielu państwach na świecie przyjmowano jeden system rozwodowy w czystej postaci. Natomiast począwszy od lat 60. i 70. XX wieku dokonywano zasadniczych reform przepisów rozwodowych, w ramach których w ustawodawstwach europejskich rezygnowano z jednego systemu w czystej postaci, na rzecz systemów mieszanych, czy ustawodawstw wielosystemowych. W ustawodawstwach wielosystemowych, charakteryzujących się liberalizmem co do możliwości rozwiązania małżeństwa, przewiduje się możliwość uzyskania rozwodu na podstawie (1) bezwzględnych przesłanek rozwodowych, klauzuli rozkładu pożycia albo wzajemnego porozumienia małżonków, względnie (2) na podstawie klauzuli rozkładu pożycia albo wzajemnego porozumienia⁵⁴³.

Obok pozytywnych przesłanek rozwodu, ustawodawca najczęściej przyjmuje – w ramach określonego systemu rozwodowego – również **przesłanki negatywne**, czyli okoliczności (przeszkody), których wystąpienie uniemożliwia orzeczenie rozwodu, mimo że została spełniona pozytywna przesłanka rozwiązania małżeństwa. W piśmiennictwie podkreśla się, że wprowadzenie do ustawodawstwa negatywnej przesłanki rozwodowej ma na celu ochronę pewnych dóbr, cennych z punktu widzenia przyjmowanej hierarchii wartości. Co istotne, ochronę tych wartości i zakładane preferencje powinien starać się realizować każdy przepis ustawodawstwa rozwodowego, przy czym przyjęcie pewnej podstawy rozwodowej, bądź samo w sobie służy temu celowi, bądź wyklucza ochronę danej wartości, bądź też jej ochrona jest możliwa, ale w inny sposób, np. przez sformułowanie przesłanek negatywnych⁵⁴⁴. Należy również zwrócić uwagę na relacje, jakie zachodzą pomiędzy przyjęciem określonego kształtu pozytywnej przesłanki rozwodowej a doбором przesłanek negatywnych. Mianowicie przyjęcie określonego

⁵⁴² Zob. A. Olejniczak, Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, s. 66.

⁵⁴³ Tamże, s. 66–67.

⁵⁴⁴ Zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 54.

systemu rozwodowego w pewien sposób narzuca określone przesłanki negatywne, albowiem ochrona określonych wartości (dóbr), wspólnych dla społeczeństw europejskich, jest najbardziej efektywna poprzez przyjęcie oznaczonej, charakterystycznej dla danego systemu rozwodowego przesłanki negatywnej⁵⁴⁵.

Najczęściej stosowanymi obecnie negatywnymi przesłankami rozwodowymi, wyróżnianymi w doktrynie, są:⁵⁴⁶

- 1) wina małżonka żądającego rozwodu (zakaz udzielania rozwodu na żądanie małżonka, który sam zawinił okoliczności stanowiące podstawę orzeczenia o rozwiązaniu małżeństwa, stanowiące bezwzględną przyczynę rozwodową, określaną mianem zasady rekryminacji)⁵⁴⁷;
- 2) dobro (interes) małoletniego dziecka małżonków⁵⁴⁸ (np. rozwiązanie małżeństwa nie jest dopuszczalne, gdy zachodzi konieczność ochrony interesów małoletniego dziecka, które zostałyby naruszone wskutek orzeczenia rozwodu, charakterystyczne dla klauzuli rozkładu pożycia⁵⁴⁹; innym przykładem jest zakaz orzekania rozwodu bez zgody żony w okresie jej ciąży oraz do osiągnięcia przez dziecko pierwszego roku życia⁵⁵⁰);
- 3) klauzule słuszności uniemożliwiające orzeczenie rozwodu (np. w przypadku, gdyby miał on stanowić szczególnie rażącą krzywdę materialną lub moralną dla jednego z małżonków, bądź pozostawał w sprzeczności z zasadami współżycia społecznego)⁵⁵¹;

⁵⁴⁵ Tamże.

⁵⁴⁶ Zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 55–64; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 215.

⁵⁴⁷ Zob. m.in. prawo polskie (art. 56 § 3 k.r.o.) oraz prawo chilijskie. Zasada rekryminacji jest przyjmowana w ustawodawstwach opartych na systemie bezwzględnych przesłanek rozwodowych, systemie klauzuli rozkładu pożycia oraz systemach mieszanych. Natomiast samo pojęcie „zasada rekryminacji” wywodzi się z prawa angielskiego (zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 59).

⁵⁴⁸ W piśmiennictwie przyjmuje się, że dobro dziecka, które stanowi fundamentalną wartość w każdym społeczeństwie, może być chronione jedynie w prawidłowo funkcjonującej rodzinie. Zasadnicze znaczenie dla realizacji interesu dziecka ma zatem stabilność więzi rodzinnych. W konsekwencji regulacje rozwodowe powinny gwarantować ochronę tej podstawowej wartości we współczesnych społeczeństwach (zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 55).

⁵⁴⁹ Zob. m.in. prawo polskie (art. 56 § 2 k.r.o.); prawo francuskie (art. 240 k.c. franc.); prawo niemieckie obowiązujące po 1945 r. (§ 1568 ust. 1 BGB).

⁵⁵⁰ Zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 57.

⁵⁵¹ Zob. m.in. prawo polskie (art. 56 § 2 k.r.o.); prawo niemieckie (§ 1568 ust. 1 BGB). Ochrona małżonka przed zbyt dolegliwymi skutkami rozwodu w postaci negatywnej przesłanki rozwodowej funkcjonuje w systemach klauzuli rozkładu pożycia oraz w systemach mieszanych. Natomiast nie występuje ona w systemie

- 4) wymóg pozostawania w związku małżeńskim przez określony czas przed wystąpieniem o rozwód, najczęściej przez kilka pierwszych miesięcy, czy lat trwania małżeństwa (charakterystyczny dla systemu rozwodu za wzajemnym porozumieniem małżonków)⁵⁵²;
- 5) instytucja przedawnienia przyczyn, wyłączająca możliwość powoływania się w toku postępowania rozwodowego na daną przyczynę po upływie określonego czasu od dowiedzenia się o danym zdarzeniu, charakterystyczna dla systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych oraz systemów mieszanych, które przejęły pewne elementy systemu bezwzględnych przesłanek, niekiedy rozumiana jako faktyczne przebaczenie współmałżonkowi⁵⁵³;
- 6) złożenie przez małżonków przed organem orzekającym o rozwodzie uzgodnionych, nieprawdziwych zeznań co do przyczyn rozwodu (zmowa małżeńska), określane również mianem koluzji (zjawisko to jest charakterystyczne dla systemu bezwzględnych przesłanek rozwodowych)⁵⁵⁴.

Innym rodzajem przesłanki negatywnej może być też tzw. „okres na przemyślenie decyzji”⁵⁵⁵, wynoszący kilka miesięcy. W tym przypadku rozwiązanie małżeństwa ulega „odroczeniu” na pewien czas, pomimo że zachodzą okoliczności stanowiące podstawę rozwodu i dopiero po jego upływie rozwód staje się skuteczny, o ile małżonek lub małżonkowie dalej podtrzymują swoje żądanie⁵⁵⁶.

rozvodu za porozumieniem małżonków (zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 62).

⁵⁵² Zob. m.in. prawo hiszpańskie obowiązujące w latach 1932–1939; współczesne prawo hiszpańskie (art. 81 k.c. hiszp.); prawo angielskie. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, celem tej negatywnej przesłanki jest z jednej strony przeciwdziałanie lekkomyślnemu podejściu do zawierania związków małżeńskich, z drugiej zaś – pozostawienie małżonkom określonego czasu do przemyślenia podejmowanej decyzji (zob. A. Olejniczak, Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983, s. 62–63).

⁵⁵³ Zob. m.in. prawo hiszpańskie obowiązujące w latach 1932–1939.

⁵⁵⁴ Zjawisko to jest szczególnie negatywnie oceniane przez sądy angielskie jako obraza godności sądu (*contempt of court*).

⁵⁵⁵ Zob. m.in.: prawo belgijskie; prawo fińskie; prawo hiszpańskie obowiązujące w latach 1932–1939.

⁵⁵⁶ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 216.

3.2. Rozwód w wybranych ustawodawstwach państw obcych

3.2.1. Anglia i Walia

Jedyną przesłanką rozwodu w Anglii i Walii jest obecnie nieodwracalny (bezpowrotny) rozkład małżeństwa (*irretrievable breakdown of the marriage*)⁵⁵⁷, przy czym pozew o rozwód nie może być wniesiony przed upływem roku od chwili zawarcia związku małżeńskiego. Obowiązująca ustawa (*Divorce, Dissolution and Separation Act 2020*), która weszła w życie w dniu 06.04.2022 r., nie nakłada na strony obowiązku powoływania się na fakty, będące przyczyną rozpadu małżeństwa (tzw. grunt), tak jak to miało miejsce wcześniej⁵⁵⁸. Jest to istotna zmiana, albowiem w stanie prawnym obowiązującym do dnia 06.04.2022 r. (*Matrimonial Causes Act 1973*) sąd mógł uznać, że zachodzi nieodwracalny rozkład małżeństwa jedynie wtedy, gdy powód wykazał, że zaistniała jedna lub więcej spośród poniższych okoliczności:

- 1) pozwany dopuścił się cudzołóstwa, które czyni dla powoda dalsze wspólne życie niemożliwym;
- 2) pozwany postępował w taki sposób, że nie można zasadnie oczekiwać od powoda kontynuowania wspólnego życia;
- 3) pozwany opuścił powoda i nie powrócił do niego w okresie ostatnich dwóch lat poprzedzających wytoczenie powództwa;
- 4) strony żyły w nieprzerwanym rozłączeniu przez co najmniej dwa lata poprzedzające wytoczenie powództwa, a pozwany godzi się na rozwód;
- 5) strony żyły w nieprzerwanym rozłączeniu przez co najmniej pięć lat poprzedzających wytoczenie powództwa⁵⁵⁹.

Poza udowodnieniem co najmniej jednej z pięciu powyższych okoliczności⁵⁶⁰, konieczne było nadto wykazanie przez powoda, że wywołała ona nieodwracalny rozkład

⁵⁵⁷ Zob. Sekcja 1.1. *Dissolution and Separation Act 2020*.

⁵⁵⁸ W doktrynie wskazuje się, iż „zasadniczym celem wprowadzonych zmian było zakończenie tzw. *blame game*, czyli konieczności <<oskarżania>> drugiej strony o rozpad małżeństwa, wymagany ze względu na ustawę. Ułatwienia w zakresie uzyskania rozwodu (tzw. *no-fault divorce*) mają – w założeniu – zredukować konflikt między stronami, które wówczas będą mogły skupić się na postępowaniach dotyczących dzieci oraz majątku” Zob. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/11/section/1/enacted> (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁵⁵⁹ Zob. Sekcja 1.1. *Matrimonial Causes Act 1973*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18/section/1> (dostęp: 30.04.2024 r.); R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 216.

⁵⁶⁰ W praktyce najczęstszą przyczyną rozwodu były tzw. *unreasonable behaviour*, czyli nierozsądne zachowania, które sąd albo uznawał za wystarczające do udzielenia rozwodu, albo nie.

pożycia małżeńskiego⁵⁶¹. Jednakże w praktyce sądowej powszechnie przyjmowano, że stwierdzenie którejkolwiek z nich rodzi (wzruszalne) domniemanie takiego rozkładu. Domniemanie takie mogło zostać jednak obalone przeciwdowodem. W związku z powyższym do dnia 06.04.2022 r. uznawano, że prawo angielskie przyjmuje raczej system względnych, a nie – bezwzględnych przyczyn rozwodowych⁵⁶².

Nowa ustawa wprowadziła również doniosłe zmiany proceduralne, przede wszystkim w obowiązującym stanie prawnym strony mogą złożyć wniosek o rozwód wspólnie (*joint application*), bądź pojedynczo (*single application*), przy czym wnioski rozwodowe mogą być obecnie doręczane drugiej stronie za pośrednictwem poczty elektronicznej (e-mail). Co istotne, w obecnym stanie prawnym, strona pozwana nie ma możliwości odmówienia zgody na rozwód. Zmiana ta została wprowadzona przede wszystkich ze względu na sprawy, w których występowała przemoc domowa⁵⁶³.

3.2.2. Belgia

We współczesnym ustawodawstwie belgijskim wyróżnia się dwa rodzaje rozwodów⁵⁶⁴: rozwód z powodu trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego⁵⁶⁵ oraz rozwód za obopólnym porozumieniem⁵⁶⁶. Aby uzyskać w Belgii rozwód z powodu trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego należy:

1. złożyć dowód trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, który został pozyskany w dowolny sposób uznany za dopuszczalny na gruncie obowiązujących przepisów⁵⁶⁷. Zgodnie z prawem belgijskim, trwały rozkład pożycia małżeńskiego nastąpił, gdy małżonkowie zaprzestali wspólnego pożycia, a jego przywrócenie jest niemożliwe.

2. złożyć dowód pozostawania w separacji faktycznej przez określony czas. W prawie belgijskim przyjmuje się, że do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego doszło w przypadku, gdy małżonkowie wspólnie złożą pozew o rozwód po ponad sześciu miesiącach pozostawania w separacji faktycznej. Jeżeli natomiast okres separacji faktycznej trwał

⁵⁶¹ Zob. Sekcja 1.4. *Matrimonial Causes Act 1973*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18/section/1> (dostęp: 30.04.2024 r.); R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 216.

⁵⁶² Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 216-217.

⁵⁶³ <https://kontaktlaw.co.uk/zmiana-w-prawie-rozwodowym-w-anglii-i-walii/> (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁵⁶⁴ Informacje o prawie rozwodowym w Belgii zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-be-pl.do?init=true (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁵⁶⁵ Zob. art. 229 belgijskiego kodeksu cywilnego (*Code civil/Burgerlijk Wetboek*).

⁵⁶⁶ Zob. art. 230 belgijskiego kodeksu cywilnego (*Code civil/Burgerlijk Wetboek*).

⁵⁶⁷ Zob. art. 229 ust. 1 belgijskiego kodeksu cywilnego (*Code civil/Burgerlijk Wetboek*).

dłużej niż sześć miesięcy, a małżonkowie zamierzają złożyć wspólny pozew o rozwód, wówczas sąd orzeknie, że doszło do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli – po upływie okresu do namysłu – małżonkowie powtórnie stawią się przed sądem i potwierdzą wolę uzyskania rozvodu⁵⁶⁸. W razie wniesienia pozwu rozwodowego przez jednego z małżonków wniesie po ponad roku pozostawania w separacji faktycznej, uznaje się, że doszło do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego doszło. Jeżeli natomiast okres separacji faktycznej małżonków trwał krócej niż rok, a jedno z małżonków zamierza wnieść pozew rozwodowy, wówczas sąd orzeknie, że doszło do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli – po upływie okresu do namysłu – małżonek wnoszący pozew stawi się powtórnie przed sądem i potwierdzi wolę uzyskania rozvodu⁵⁶⁹.

Natomiast – zgodnie z prawem belgijskim – rozwód za obopólnym porozumieniem może zostać udzielony, jeżeli małżonkowie (wspólnie) podpiszą wcześniej wstępne porozumienie regulujące wszystkie skutki rozvodu, a ponadto do momentu wydania wyroku rozwodowego będą podtrzymywać wolę uzyskania rozvodu za obopólnym porozumieniem. Wskazać należy, iż wstępne porozumienie obejmuje uzgodnione ustalenia małżonków dotyczące ich praw majątkowych⁵⁷⁰ oraz umowę zawartą na gruncie prawa rodzinnego, regulującą następujące kwestie: miejsca zamieszkania małżonków w toku postępowania, władzy rodzicielskiej i zarządzania majątkiem wspólnych dzieci małżonków, prawa do kontaktów w trakcie postępowania rozwodowego i po udzieleniu rozvodu, świadczeń alimentacyjnych na rzecz wspólnych dzieci małżonków oraz wszelkich świadczeń alimentacyjnych pomiędzy małżonkami w trakcie postępowania rozwodowego i po udzieleniu rozvodu⁵⁷¹.

3.2.3. Czechy

Przesłanką rozwodu w prawie czeskim, opartym na systemie mieszanym, jest głęboki, zupełny i trwały rozkład pożycia małżeńskiego, nie dający nadziei na to, że małżonkowie będą w stanie wznowić wspólne pożycie⁵⁷². Zgodnie z czeskim kodeksem

⁵⁶⁸ Zob. art. 229 ust. 2 belgijskiego kodeksu cywilnego.

⁵⁶⁹ Zob. art. 229 ust. 3 belgijskiego kodeksu cywilnego.

⁵⁷⁰ Zob. art. 1287 kodeksu postępowania sądowego (*Code judiciaire/Gerechtigd Wetboek*).

⁵⁷¹ Zob. art. 1288 kodeksu postępowania sądowego.

⁵⁷² Zob. § 755 ust. 1 Kodeksu cywilnego Czech z dnia 3 lutego 2012 r., <https://www.podnikatel.cz/zakony/novy-obcansky-zakonik/uplne/#cast1> (dostęp: 30.04.2024 r.). Informacje o prawie rozwodowym w Czechach zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-cz-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

cywilnym, sąd orzeka rozwód na podstawie pozwu wniesionego przez jednego z małżonków. W trakcie postępowania sąd ustala, czy istnieją przesłanki orzeczenia rozwodu, tzn. czy nastąpił rozkład pożycia małżeńskiego, a także jakie były jego przyczyny⁵⁷³. Domniemywa się, że doszło do rozkładu pożycia, jeżeli małżeństwo trwało przez co najmniej rok, małżonkowie nie zamieszkiwali wspólnie przez co najmniej sześć miesięcy, zaś drugi małżonek popiera pozew o rozwód.

Jednakże, sąd nie ustala przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego i orzeka rozwód, jeżeli potwierdzi prawdziwość złożonych przez małżonków, jednobrzmiących oświadczeń dotyczących rozkładu pożycia małżeńskiego oraz wyrażonej przez nich woli uzyskania rozwodu oraz zostały spełnione następujące przesłanki:

- a) w dniu wszczęcia postępowania rozwodowego małżeństwo trwało co najmniej rok, a małżonkowie nie zamieszkiwali wspólnie przez co najmniej sześć miesięcy;
- b) małżonkowie będący rodzicami małoletniego dziecka, które nie posiada pełnej zdolności do czynności prawnych, przedłożą prawomocne orzeczenie sądowe zatwierdzające umowę regulującą prawo do pieczy nad dzieckiem i prawo do kontaktów z małoletnim dzieckiem, które nie posiada pełnej zdolności do czynności prawnych, w okresie po udzieleniu rozwodu;
- c) małżonkowie przedłożą pisemną umowę opatrzoną poświadczonymi urzędowo podpisami regulującą kwestie majątkowe między małżonkami, dotyczące mieszkania, a także kwestie związane z ewentualnymi świadczeniami alimentacyjnymi należnymi w okresie po udzieleniu rozwodu⁵⁷⁴.

W prawie rozwodowym Czech przewidziano również dwie negatywne przesłanki rozwodowe. Mianowicie, w przypadku, gdy małżonkowie posiadają małoletnie dziecko sąd nie udzieli rozwodu, jeśli uzna, że ze szczególnych względów byłoby to sprzeczne z interesami dziecka (np. z uwagi na jego niepełnosprawność fizyczną lub umysłową). Rozwód nie zostanie udzielony, dopóki sąd nie wyda prawomocnego orzeczenia w sprawie pieczy nad dzieckiem i prawa do osobistej styczności z małoletnim dzieckiem w okresie po udzieleniu rozwodu⁵⁷⁵. Ponadto, jeżeli małżonek, który nie przyczynił się w sposób znaczny do rozkładu pożycia małżeńskiego poprzez naruszenie swoich obowiązków małżeńskich, nie zgadza się na rozwód, który stanowiłby dla niego dużą stratę, sąd oddali powództwo o rozwód, jeżeli uzna, że z uwagi na wystąpienie wyjątkowych okoliczności

⁵⁷³ Zob. § 756 k.c. Czech.

⁵⁷⁴ Zob. § 757 ust. 1 k.c. Czech.

⁵⁷⁵ Zob. § 755 ust. 2 a k.c. Czech.

małżeństwo powinno zostać utrzymane. Jeżeli jednak małżonkowie nie zamieszkiwali wspólnie przez okres co najmniej trzech lat, sąd orzeknie rozwód, pod warunkiem, że nastąpił rozkład pożycia małżeńskiego⁵⁷⁶.

Niezależnie od powyższego, jeżeli małżonkowie mają małoletnie dziecko, które nie jest w pełni samodzielne, sąd nie rozwiąże małżeństwa, dopóki nie rozstrzygnie sytuacji dziecka w okresie po rozwodzie małżonków⁵⁷⁷.

3.2.4. Estonia

Interesujące rozwiązanie zostało przyjęte w prawie estońskim, zgodnie z którym Urząd Stanu Cywilnego (*Perekonnaseisuasutus/A vital statistics office*) lub notariusz może udzielić rozwodu za porozumieniem małżonków, na podstawie ich wspólnego pisemnego wniosku, jeżeli obydwójce zamieszkują na terytorium Estonii⁵⁷⁸. Ponadto we wniosku o rozwód małżonkowie powinni potwierdzić, że są zgodni co do warunków przeprowadzenia rozwodu⁵⁷⁹.

Natomiast w przypadku, gdy drugi małżonek nie wyraża zgody na rozwód lub na warunki jego udzielenia albo gdy sprawa nie należy do właściwości Urzędu Stanu Cywilnego lub notariusza (np. ze względu na to, że miejsce zamieszkania małżonka znajduje się poza Estonią), małżeństwo może zostać rozwiązane na drodze sądowej⁵⁸⁰. W takim przypadku sąd orzeka rozwód (wyrokiem), w oparciu o powództwo wniesione przez jednego z małżonków przeciwko drugiemu małżonkowi⁵⁸¹. Rozwód może zostać orzeczony przez sąd, jeżeli stosunki małżeńskie definitywnie ustały. Ustawodawca przyjął, iż sytuacja taka zachodzi, jeżeli małżonkowie zerwali wspólne pożycie i istnieją podstawy do przyjęcia, że małżonkowie nie powrócą już do wspólności⁵⁸². Ponadto, w prawie estońskim domniemywa się ustanie stosunków małżeńskich, jeżeli małżonkowie mieszkają

⁵⁷⁶ Zob. § 755 ust. 2 b k.c. Czech.

⁵⁷⁷ Zob. § 755 ust. 3 k.c. Czech.

⁵⁷⁸ Zob. § 64 estońskiego kodeksu prawa rodzinnego z dnia 18 listopada 2009 r., (*Perekonnaseadus/Family Law Act*), dalej jako: „k.p.r. est.”, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013016/consolide> (dostęp: 30.04.2024 r.);

§ 44 ust. 1 ustawy o rejestracji stanu cywilnego z dnia 20 maja 2009 r. (*Perekonnaseisutoimingute seadus/Vital Statistics Registration Act*), <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/504022014001/consolide/current#33925357-c0ca-4ba6-9802-c8bb090d2adc> (dostęp: 30.04.2024 r.); zob. też R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 218. Informacje o prawie rozwodowym w Estonii zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”,

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-ee-pl.do?init=true&member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁵⁷⁹ Zob. § 44 ust. 1-2 ustawy o rejestracji stanu cywilnego.

⁵⁸⁰ Zob. § 65 ust. 2 k.p.r. Estonii

⁵⁸¹ Zob. § 65 ust. 1 k.p.r. Estonii.

⁵⁸² Zob. § 67 ust. 1 k.p.r. Estonii.

osobno przez co najmniej dwa lata⁵⁸³. Ustawodawca estoński przewidział również, iż sąd ma podejmować środki mające na celu doprowadzenie do pojednania stron, chyba że jest to niemożliwe lub nieuzasadnione ze względu na okoliczności. Sąd może wyznaczyć stronom termin do sześciu miesięcy na doprowadzenie do pojednania⁵⁸⁴.

3.2.5. Finlandia

Zgodnie z prawem fińskim, sprawy o rozwód rozpoznają sądy rejonowe. Postępowanie o rozwód wszczyna się w Finlandii na wniosek, który może zostać złożony wspólnie przez oboje małżonków lub samodzielnie przez jednego z małżonków⁵⁸⁵. Co istotne, nie ma obowiązku wskazywania we wniosku przyczyn rozvodu, zaś sąd nie bada stanu relacji małżeńskich, ani przyczyn wystąpienia z żądaniem rozvodu⁵⁸⁶. Prawo fińskie przyjęło bowiem system rozvodu *repudium*, tzn. że podstawową przesłanką rozvodu jest wola rozwiązania małżeństwa wyrażona przez co najmniej jedną ze stron⁵⁸⁷. Jednakże rozwód można uzyskać dopiero po upływie co najmniej sześciomiesięcznego okresu na przemyślenie decyzji o zakończeniu związku⁵⁸⁸. Okres do namysłu (*tempus deliberandi*) rozpoczyna się od dnia, w którym małżonkowie złożą w sądzie wspólny wniosek o rozwiązanie małżeństwa lub od dnia, w którym wniosek jednego z małżonków jest doręczany drugiemu małżonkowi⁵⁸⁹. Reasumując, przesłankami rozvodu w prawie fińskim są: separacja faktyczna oraz upływ „okresu do namysłu”⁵⁹⁰.

Upływ powyższego, 6-miesięcznego okresu na przemyślenie decyzji nie jest jednak wymagany, jeżeli przed wniesieniem sprawy rozwodowej małżonkowie zamieszkiwali osobno nieprzerwanie od dwóch lat⁵⁹¹. Ponadto rozwód jest udzielany małżonkom bez zachowania okresu do namysłu, jeżeli:

⁵⁸³ Zob. § 67 ust. 2 k.p.r. Estonii.

⁵⁸⁴ Zob. § 67 ust. 3 k.p.r. Estonii.

⁵⁸⁵ Zob. art. 28 ust. 1 fińskiej ustawy o małżeństwie (*Marriage Act*), https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1929/en19290234_20011226.pdf (dostęp: 30.04.2024 r.); zob. też R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 219. Informacje o prawie rozwodowym w Estonii zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-fi-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁵⁸⁶ Zob. art. 25 ust. 1 fińskiej ustawy o małżeństwie.

⁵⁸⁷ Regulacja ta jest określana przez niektórych autorów mianem „rozvodu na życzenie” (ang. *divorce on demand*).

⁵⁸⁸ Zob. art. 25 ust. 1 w zw. z art. 26 ust. 2 fińskiej ustawy o małżeństwie.

⁵⁸⁹ Zob. art. 26 ust. 1 fińskiej ustawy o małżeństwie.

⁵⁹⁰ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 219.

⁵⁹¹ Zob. art. 25 ust. 2 fińskiej ustawy o małżeństwie.

- 1) małżonkowie są bezpośrednimi zstępными lub wstępnymi, rodzeństwem lub przyrodnim rodzeństwem, albo
- 2) jeżeli ich związek małżeński został zawarty w czasie, gdy poprzednie małżeństwo lub zarejestrowany związek partnerski nadal trwało, a poprzednie małżeństwo lub zarejestrowany związek małżeński nie zostało jeszcze rozwiązane⁵⁹².

Prokurator wszczyna postępowanie o rozwód małżonków w przypadkach, o których mowa powyżej⁵⁹³. Ponadto, jeżeli małżeństwo zostało zawarte w czasie, gdy poprzednie małżeństwo jeszcze trwało, każdy z małżonków pozostających w poprzednim związku małżeńskim ma prawo do żądania rozwodu bez okresu do namysłu⁵⁹⁴.

3.2.6. Francja

W prawie francuskim przewidziano możliwość rozwiązania małżeństwa w trybie pozasądowym, tzn. rozwód za porozumieniem stron (*par consentement mutuel*) w formie dokumentu prywatnego (*acte sous signature privée*), kontrasygnowanego przez adwokatów, którego oryginał zostaje złożony u notariusza (*déposé au rang des minutes d'un notaire*).

Ponadto w ustawodawstwie francuskim istnieją również cztery możliwości orzeczenia rozwodu przez sąd:

- 1) rozwód za porozumieniem stron (*par consentement mutuel*);
- 2) rozwód na żądanie jednego z małżonków, który twierdzi, że dalsze wspólne pożycie nie jest możliwe, o ile drugi małżonek potwierdzi przed sądem, że faktycznie doszło do rozpadu pożycia małżeńskiego (*principe de la rupture du mariage*) albo wyrazi zgodę na rozwód (*divorce accepté*);
- 3) rozwód na skutek ustania wspólnego pożycia (*pour altération définitive du lien conjugal*);
- 4) rozwód z orzekaniem o winie (*pour faute*)⁵⁹⁵.

Wskazać należy, iż rozwód za porozumieniem stron w formie dokumentu prywatnego, kontrasygnowanego przez adwokatów, którego oryginał zostaje złożony u notariusza, jest możliwy w przypadku, gdy małżonkowie są zgodni, że doszło do rozpadu

⁵⁹² Zob. art. 27 ust. 1 fińskiej ustawy o małżeństwie.

⁵⁹³ Zob. art. 27 ust. 2 fińskiej ustawy o małżeństwie.

⁵⁹⁴ Zob. art. 27 ust. 3 fińskiej ustawy o małżeństwie.

⁵⁹⁵ Informacje o prawie rozwodowym we Francji zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-fr-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

więzi małżeńskich oraz gdy zgadzają się co do wszystkich skutków rozwodu. Wówczas małżonkowie wspólnie z adwokatami sporządzają porozumienie, które – po upływie okresu do namysłu (*délai de réflexion*) – podpisują obie strony i ich adwokaci. Jeżeli małżonkowie mają przynajmniej jedno dziecko, należy je pouczyć o prawie do bycia wysłuchanym. Co istotne, jeżeli co najmniej jedno z dzieci wniesie o wysłuchanie, strony muszą wnieść pozew o rozwód za porozumieniem stron do sędziego orzekającego w sprawach rodzinnych (*juge aux affaires familiales*), aby wniosek dziecka został uwzględniony.

Z kolei pozew o rozwód za porozumieniem stron może być wniesiony przez małżonków tylko wtedy, gdy zdolne do zrozumienia sytuacji dziecko wnosi o wysłuchanie, a małżonkowie są zgodni, że doszło do rozpadu więzi małżeńskiej oraz zgadzają się co do wszystkich skutków rozwodu. Małżonkowie nie mają wówczas obowiązku wskazywania przyczyny rozwodu, muszą jednak przedstawić sędziemu projekt porozumienia regulującego wszystkie następstwa rozwodu, w celu zatwierdzenia tego porozumienia przez sąd. Sędzia zatwierdza przedłożone porozumienie, chyba że uzna, iż w danej sytuacji dobro dziecka lub interesy jednego z małżonków nie są wystarczająco chronione.

Natomiast o rozwód w drodze wyrażenia zgody na rozwód (*divorce accepté*) może wystąpić jeden z małżonków (przy czym w tej sytuacji rozwód musi zostać uznany przez drugiego małżonka) lub oboje z nich. Inaczej, niż w przypadku rozwodu za porozumieniem stron, małżonkowie uznają wówczas, że doszło do rozpadu więzi małżeńskiej, lecz nie są w stanie zawrzeć porozumienia regulującego następstwa orzeczenia rozwodu, w związku z czym w takiej sytuacji rozstrzygnięcie powyższych kwestii należy do sędziego.

O rozwód w następstwie ustania wspólnego pożycia (*pour altération définitive du lien conjugal*) może wystąpić jeden z małżonków, jeżeli w momencie wszczęcia postępowania rozwodowego wspólne pożycie małżeńskie nie było utrzymywane od dwóch lat⁵⁹⁶ (domniemanie rozkładu pożycia), o czym świadczy brak wspólnego zamieszkiwania oraz chęć rozwiązania związku małżeńskiego.

Finalnie, o rozwód z orzekaniem o winie może wystąpić małżonek ze względu na czyny, które można przypisać drugiemu małżonkowi, gdy czyny te stanowią poważne i uporczywe naruszenie obowiązków małżeńskich i powodują, że nie jest możliwe utrzymanie wspólnego pożycia małżeńskiego⁵⁹⁷.

⁵⁹⁶ Zob. art. 238 k.c. francuskiego.

⁵⁹⁷ Zob. art. 242 k.c. francuskiego.

3.2.7. Hiszpania

Instytucja rozwodu została po raz pierwszy wprowadzona w Hiszpanii w okresie II Republiki, tj. w dniu 9 grudnia 1931 r., wraz z uchwaleniem przez Kortezy Ustawodawcze nowej, republikańskiej Konstytucji⁵⁹⁸. W jej art. 43 wskazano, że „Rodzina pozostaje pod szczególną ochroną Państwa, a małżeństwo opiera się na równości praw mężczyzny i kobiety i może zostać rozwiązane na zgodny wniosek obojga małżonków lub na wniosek jednego z nich, przy czym w tym przypadku wymagane jest wykazanie słusznej przyczyny”⁵⁹⁹.

Natomiast szczegółowa regulacja dotycząca rozwodów została przyjęta w ustawie z dnia 2 marca 1932 r. o rozwodach⁶⁰⁰. Zgodnie z art. 1 tej ustawy, rozwód, który został prawomocnie orzeczony przez trybunały cywilne rozwiązywał małżeństwo niezależnie od tego, jaka była forma oraz data zawarcia małżeństwa. Ustawa z 1932 r. przewidywała jednak pewne ograniczenia w odniesieniu do rozwodu na zgodny wniosek małżonków. Rzecz w tym, że wnosić o niego mogli jedynie małżonkowie pełnoletni i nie wcześniej, niż po upływie 2 lat od czasu zawarcia małżeństwa⁶⁰¹. Ponadto, małżonkowie musieli kilkakrotnie stawić się przed sędzią, aby potwierdzić wolę rozwiązania małżeństwa, a w tym musiało to nastąpić dwukrotnie po upływie 6 miesięcy od poprzedniego stawiennictwa⁶⁰². Z kolei rozwód na wniosek jednego z małżonków mógł być orzeczony jedynie z przyczyn określonych w ustawie⁶⁰³ i wyłącznie na żądanie małżonka niewinnego⁶⁰⁴. W tym przypadku nie miał natomiast znaczenia wiek małżonka⁶⁰⁵. Jak wskazywali twórcy projektu ustawy z 1932 r., intencją było pogodzenie dwóch zasadniczych wartości, a mianowicie: prawa małżonków do decydowania o życiu prywatnym oraz interesu społecznego, wynikającego z instytucji małżeństwa. Stąd też

⁵⁹⁸ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 219. Wcześniej, zgodnie z art. 52 kodeksu cywilnego hiszpańskiego z 1889 r., rozwiązanie małżeństwa następowało wyłącznie na skutek śmierci jednego z małżonków. Wprawdzie w art. 104 k.c. posługiwano się pojęciem „rozwód” (*divorcio*), jednakże odpowiadało ono bardziej instytucji separacji, ponieważ ówczesny „rozwód” nie prowadził do zerwania węzła małżeńskiego, a jedynie zawieszał wspólne życie małżonków. Co istotne, instytucja ta miała zastosowanie jedynie w odniesieniu do małżeństw cywilnych, natomiast nie dotyczyła małżeństw kanonicznych, które były objęte jurysdykcją trybunałów kościelnych (zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 220).

⁵⁹⁹ Zob. art. 43 Konstytucji Republiki Hiszpańskiej.

⁶⁰⁰ Zob. Ustawa z dnia 2 marca 1932 r. o rozwodach (*La ley de Divorcio 2 de marzo de 1932*), dalej jako: „hiszp. ustawa rozwodowa”.

⁶⁰¹ Zob. art. 2 w zw. z art. 4 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶⁰² Zob. art. 63–67 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶⁰³ Zob. art. 2 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶⁰⁴ Zob. art. 2 w zw. z art. 5 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶⁰⁵ Zob. art. 5 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

nowa regulacja z jednej strony gwarantowała możliwość rozwodu zawsze wtedy, gdy małżonkowie zgodnie o to wnosili, z drugiej zaś – uniemożliwiała jednostronne rozwiązanie małżeństwa bez wykazania usprawiedliwionej przyczyny⁶⁰⁶.

Wskazać należy, iż w ustawie z 1932 r. do „słusznych przyczyn”, stanowiących podstawę rozwodu, zakwalifikowano⁶⁰⁷:

- 1) cudzołóstwo (chyba że zostało popełnione za przyzwoleniem lub zostało ułatwione przez małżonka, który na nie się powołuje);
- 2) bigamię;
- 3) usiłowanie prostytuowania małżonki oraz usiłowanie zepsucia synów lub prostytuowania córek przez któregośkolwiek z małżonków, a także pobłażanie ich zepsuciu lub uprawianej prostytucji;
- 4) nieusprawiedliwione porzucenie rodziny;
- 5) zawinione opuszczenie małżonka trwające rok;
- 6) nieobecność małżonka trwającą co najmniej 2 lata od dnia sądowej deklaracji nieobecności⁶⁰⁸;
- 7) zamach na życie małżonka, życie wspólnych dzieci lub dzieci drugiego małżonka oraz złe traktowanie fizyczne i ciężkie zniewagi;
- 8) naruszenie któregośkolwiek z obowiązków małżeńskich oraz niemoralne lub hańbiące postępowanie jednego z małżonków, powodujące takie zakłócenia w relacjach małżeńskich, że czyniło dalsze wspólne życie nie do zniesienia dla drugiego małżonka;
- 9) ciężką chorobę, co do której istniało uzasadnione przypuszczenie, że jej skutkiem będzie trwała niezdolność do wypełniania niektórych obowiązków małżeńskich (jeżeli małżonek zachorował na nią przed zawarciem małżeństwa, a następnie w zawiniony sposób ukrył);
- 10) zaraźliwą chorobę, na którą małżonek zapadł przed zawarciem małżeństwa, a następnie w zawiniony sposób ukrył;

⁶⁰⁶ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 223.

⁶⁰⁷ Tamże, s. 222–223.

⁶⁰⁸ Przy liczeniu 2-letniego okresu należało mieć na uwadze, że – zgodnie z art. 186 k.c. hiszp. – sądowa deklaracja nieobecności wywoływała skutki prawne dopiero po upływie 6 miesięcy od daty ogłoszenia w oficjalnych publikacjach.

- 11) ciężką i zaraźliwą chorobę weneryczną, którą małżonek nabył po zawarciu małżeństwa na skutek pozamałżeńskich relacji seksualnych, a także tę, na którą zapadł przed zawarciem małżeństwa, jeśli w zawiniony sposób ją ukrył;
- 12) skazanie małżonka na karę pozbawienia wolności na okres dłuższy niż 10 lat pod warunkiem, że upłynęły co najmniej 3 lata⁶⁰⁹;
- 13) faktyczną separację oraz oddzielne zamieszkiwanie za przyzwoleniem małżonka, trwające 3 lata;
- 14) obłąkanie umysłowe małżonka, które uniemożliwiało wspólne życie duchowe, szczególnie szkodliwie wpływając na rodzinę i które wykluczało wszelkie racjonalne przypuszczenia, że mogło się definitywnie cofnąć (jednakże ze względu na tę podstawę rozwód nie mógł być orzeczony, jeśli choremu nie zostałyby zapewniona pomoc)⁶¹⁰.

Co istotne, możliwość żądania rozwodu była wyłączona po upływie 6 miesięcy od chwili, gdy małżonek dowiedział się o fakcie, na który się powoływał, jak również po upływie 5 lat od momentu, kiedy fakt ten miał miejsce. Jedynie cudzołóstwo przedawniało się po 10 latach, zaś przyczyna wskazana w punkcie 7 nigdy nie ulegała przedawnieniu. Z kolei przyczyny opisane w pkt 4, 5, 6, 8, 13 i 14 musiały istnieć również w toku postępowania rozwodowego⁶¹¹. Nadmienić również należy, iż małżonek winny nie mógł zawrzeć nowego związku małżeńskiego przed upływem roku od uprawomocnienia się wyroku⁶¹². Jeżeli zaś przyczynę rozwodu stanowiło usiłowanie prostytuowania małżonki, usiłowanie zepsucia synów lub prostytuowania córek, czy też pobażanie dla ich zepsucia oraz uprawianej prostytucji, wówczas małżonek winny nie mógł już nigdy zawrzeć ponownie związku małżeńskiego⁶¹³. Ustawa rozwodowa wzbudzała liczne kontrowersje i ostatecznie została uchylona w dniu 23 września 1939 r., po zwycięstwie sił antyrepublikańskich w wojnie domowej. Przywrócono wówczas moc obowiązującą przepisom k.c. hiszp. w brzmieniu sprzed 1932 r. Regulacje te obowiązywały (z niewielkimi zmianami) aż do 1981 r.⁶¹⁴

Zauważyć należy, iż w latach 1939–1981 (tj. w okresie rządów generała Franco, które trwały do 1975 r.), rozwód w Hiszpanii był niedopuszczalny. W przyjętej w 1945 r.

⁶⁰⁹ Zob. art. 3 w zw. z art. 8 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶¹⁰ Zob. art. 3 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶¹¹ Zob. art. 8 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶¹² Zob. art. 11 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶¹³ Zob. art. 12 w zw. z art. 3 pkt 3 hiszp. ustawy rozwodowej z 1932 r.

⁶¹⁴ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 224.

Karcie Hiszpanów, stanowiącej podstawowy akt prawny autorytarnego ustroju, powtórzono, że małżeństwo jest nierozterwalne⁶¹⁵.

Instytucja rozwodów została przywrócona w tym kraju dopiero w 1981 r., na skutek przełomowych przemian ustrojowych po śmierci gen. Franco, która miała miejsce w 1975 r. Aktami prawnymi, które stanowiły podstawę nowelizacji przepisów dotyczących rozwodów i separacji, były: Konstytucja przyjęta w dniu 6 grudnia 1978 r. w referendum, a następnie sygnowana w dniu 27 grudnia 1978 r. przez króla Jana Karola I⁶¹⁶ oraz podpisana kilka dni później (tj. w dniu 3 stycznia 1979 r.) umowa pomiędzy Państwem hiszpańskim a Stolicą Apostolską dotycząca kwestii prawnych, która umożliwiła wprowadzenie rozwodów cywilnych również w odniesieniu do małżeństw zawartych według prawa kanonicznego⁶¹⁷. Kolejno, w dniu 9 sierpnia 1981 r. nadano nowe brzmienie art. 85 k.c. hiszp., zgodnie z którym małżeństwo zostaje rozwiązane na skutek śmierci lub uznania jednego z małżonków za zmarłego, a także przez rozwód. Nowa regulacja miała przy tym zastosowanie bez względu na formę (kanoniczną, bądź cywilną), czy datę, zawarcia małżeństwa⁶¹⁸. Przesłanką rozwodu było wówczas⁶¹⁹:

I. ustanie pożycia małżeńskiego trwające nieprzerwanie:

- 1) rok od chwili wniesienia powództwa o separację przez obu małżonków lub jednego za zgodą drugiego⁶²⁰;
- 2) rok od momentu wniesienia powództwa o separację przez jednego małżonka (jeżeli orzeczenie separacji uprawomocniło się lub pomimo upływu roku nie zapadło rozstrzygnięcie w sądzie pierwszej instancji). W takim przypadku o rozwód mógł wystąpić powód lub małżonek, który złożył powództwo wzajemne w sprawie o separację;
- 3) dwa lata od chwili dobrowolnego zainicjowania separacji faktycznej przez obu małżonków lub od uprawomocnienia się orzeczenia sądu o separacji lub od prawnej

⁶¹⁵ Zob. art. 22 Karty Hiszpanów (*Fuero de los Españoles*).

⁶¹⁶ W Konstytucji przewidziano m.in., że w formie ustawy zostaną uregulowane m.in. przyczyny separacji oraz rozwiązania małżeństwa.

⁶¹⁷ Zob. Umowa pomiędzy Państwem hiszpańskim a Stolicą Apostolską dotycząca kwestii prawnych, podpisana w dniu 3 stycznia 1979 r. w Watykanie.

⁶¹⁸ Zob. art. 85 k.c. hiszp. w wersji obowiązującej od 9 sierpnia 1981 r.; zob. też R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 225.

⁶¹⁹ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 226.

⁶²⁰ Przy czym wskazać należy, iż małżonkowie mogli w ówczesnym stanie prawnym wystąpić o separację na zgodny wniosek wspólnie lub jeden za zgodą drugiego, dopiero po upływie roku od zawarcia małżeństwa (zob. art. 81 k.c. hiszp. w wersji obowiązującej od 9 sierpnia 1981 r. do 9 lipca 2005 r.).

deklaracji nieobecności jednego z małżonków (w takim przypadku wystąpić o rozwód mógł każdy z małżonków);

- 4) dwa lata, jeśli wnoszący o rozwód wykazał, że w chwili, gdy powstała separacja faktyczna, co do drugiego małżonka zachodziła okoliczność stanowiąca prawną przyczynę separacji;
 - 5) pięć lat, na wniosek któregokolwiek z małżonków;
- II. skazanie prawomocnym wyrokiem za zamach na życie małżonka, jego wstępnych lub zstępnych⁶²¹.

Natomiast od czasu reformy z 2005 r., obowiązującej zasadniczo do dzisiaj, uzyskanie rozwodu w Hiszpanii nie wymaga ani uprzedniej separacji, ani spełnienia żadnych przesłanek ustawowych⁶²². Z kolei zmiana z 2015 r. wprowadziła drobne modyfikacje, dotyczące ułatwień proceduralnych w postępowaniu rozwodowym. Współczesne ustawodawstwo hiszpańskie oparte jest na systemie rozwodu *repudium*, zaś postępowanie rozwodowe może zostać wszczęte na wniosek jednego z małżonków, ewentualnie obojga małżonków lub jednego z nich za zgodą drugiego⁶²³. Orzeczenie rozwodu musi przybrać formę prawomocnego wyroku sądu, przy czym, aby uzyskać wyrok orzekający rozwód, konieczne jest spełnienie następujących wymogów:

- 1) od chwili zawarcia małżeństwa upłynęły trzy miesiące, jeżeli powództwo rozwodowe zostało wytoczone przez obydwoje małżonków lub przez jednego z małżonków za zgodą drugiego;
- 2) od chwili zawarcia małżeństwa upłynęły trzy miesiące, jeżeli o rozwód wnosi wyłącznie jeden z małżonków;
- 3) powództwo rozwodowe można wytoczyć bez zachowania jakiegokolwiek terminu od chwili zawarcia związku małżeńskiego, jeżeli wykazane zostanie, że istnieje zagrożenie życia, integralności cielesnej, wolności, integralności moralnej lub wolności i integralności seksualnej małżonka wytaczającego powództwo lub wspólnych dzieci małżonków lub dzieci jednego z nich⁶²⁴.

⁶²¹ Zob. art. 86 k.c. hiszp. w wersji obowiązującej od 9 sierpnia 1981 r. do 9 lipca 2005 r.

⁶²² Informacje o prawie rozwodowym Hiszpanii zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-sprawiedliwość”: https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-es-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.); zob. też R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 227.

⁶²³ Zob. art. 81 oraz art. 86 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 8 lipca 2005 r. oraz art. 81 k.c. hiszp. po zmianach wprowadzonych ustawą z dnia 2 lipca 2015 r.

⁶²⁴ Zob. art. 81 oraz art. 86 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 8 lipca 2005 r. oraz art. 81 k.c. hiszpańskiego po zmianach wprowadzonych ustawą z dnia 2 lipca 2015 r.

Powyższe oznacza, że do uzyskania rozwodu w Hiszpanii – w obecnym stanie prawnym – wystarczy, że jedno z małżonków nie będzie miało woli kontynuowania związku małżeńskiego i wniesie pozew rozwodowy po upływie wskazanego powyżej terminu lub – jak w ostatnim opisanym przypadku – również przed upływem tego terminu, a pozwany nie będzie mógł sprzeciwić się wniesieniu takiego pozwu, z uwagi na przesłanki materialne.

Jak już wskazano powyżej, postępowanie rozwodowe wszczyna się:

- a) na skutek wniesienia pozwu przez jedno z małżonków;
- b) na skutek wniesienia pozwu przez obojga małżonków lub przez jedno z małżonków za zgodą drugiego.

Co istotne, w przypadku gdy pozew o rozwód wnosi jeden z małżonków, do pozwu należy załączyć jednostronną propozycję postanowień regulujących skutki rozwodu⁶²⁵. Propozycja ta jest następnie omawiana w toku postępowania, przy czym jeżeli strony nie dojdą do porozumienia, sporne kwestie rozstrzyga organ sądowy. Natomiast w przypadku, gdy małżonkowie wspólnie wnoszą o rozwód, a także, gdy rozwodu żąda jeden z nich za zgodą drugiego, małżonkowie mogą przedłożyć umowę regulującą skutki rozwodu (*convenio regulador*). Umowa ta (lub propozycja jednostronna), regulująca skutki rozwodu, powinna zawierać (stosownie do okoliczności danej sprawy) postanowienia dotyczące w szczególności:

- a) opieki nad dziećmi podlegającymi władzy rodzicielskiej obojga małżonków, sposobu wykonywania tej władzy oraz reguł komunikacji i przebywania z dziećmi tego rodzica, który z nimi nie mieszka;
- b) reguł odwiedzin i komunikacji wnuków z dziadkami (jeżeli uznaje się te postanowienia za konieczne);
- c) uprawnień do korzystania z mieszkania oraz sprzętu domowego;
- d) alimentów na utrzymanie dzieci;
- e) ustania (w stosownych przypadkach) małżeńskiego ustroju majątkowego,
- f) świadczeń alimentacyjnych pomiędzy małżonkami⁶²⁶.

⁶²⁵ Zob. art. 81 oraz art. 86 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 8 lipca 2005 r. oraz art. 81 k.c. hiszpańskiego po zmianach wprowadzonych ustawą z dnia 2 lipca 2015 r.

⁶²⁶ Zob. art. 90 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 8 lipca 2005 r. oraz w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z dnia 2 lipca 2015 r.

Postanowienia zaproponowane przez małżonków są następnie zatwierdzane przez sąd, chyba że przyjęte rozwiązania zostaną uznane za niekorzystne dla dzieci lub bardzo krzywdzące dla jednego z małżonków⁶²⁷.

Podkreślić należy, że do niedawna w sprawach o rozwód były właściwe wyłącznie sądy. Natomiast obecnie, na skutek zmiany, która weszła w życie z dniem 23 lipca 2015 r., możliwe jest wydanie rozstrzygnięcia w przypadku zgodnego rozvodu również przez sekretarza sądowego (*Letrado de la Administración de Justicia*) lub notariusza w postaci aktu notarialnego, jednakże pod warunkiem, że małżonkowie nie mają niepełnoletnich dzieci nieusamodzielnionych lub pełnoletnich, lecz ubezwłasnowolnionych⁶²⁸. W przypadku skorzystania z tej możliwości, małżonkowie analogicznie, jak w przypadku postępowania sądowego, mają obowiązek przedłożyć umowę regulującą skutki rozvodu, przy czym dzieci niepełnoletnie usamodzielnione i pełnoletnie powinny wyrazić zgodę na postanowienia umowy, które również ich dotyczą (ze względu na brak własnych dochodów i zamieszkiwanie w domu rodzinnym)⁶²⁹. Ponadto, zarówno sekretarz sądowy, jak i notariusz mogą uznać, że zaproponowane w umowie postanowienia są szkodliwe lub bardzo krzywdzące w stosunku do jednego z małżonków, dzieci niepełnoletnich, lecz usamodzielnionych lub dzieci pełnoletnich. W takiej sytuacji postępowanie zostaje zakończone, zaś w celu zatwierdzenia umowy małżonkowie mogą wystąpić do sądu⁶³⁰.

3.2.8. Kolumbia

W ustawodawstwie Kolumbii przyjęto system bezwzględnych przyczyn rozwodowych⁶³¹ oraz system rozvodu za porozumieniem małżonków. Zgodnie z art. 154 kolumbijskiego kodeksu cywilnego, przyczynami rozwodowymi są⁶³²:

- 1) cudzołóstwo jednego z małżonków;
- 2) ciężkie i nieusprawiedliwione niewykonywanie przez jednego z małżonków obowiązków małżeńskich i rodzicielskich przewidzianych przez prawo;
- 3) zniewagi, okrutne traktowanie i maltretowanie fizyczne;

⁶²⁷ Zob. art. 90 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym ustawą z dnia 8 lipca 2005 r. oraz w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z dnia 2 lipca 2015 r.

⁶²⁸ W przypadku posiadania takich dzieci, właściwy jest zawsze sąd powszechny.

⁶²⁹ Zob. art. 82 i art. 87 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z dnia 2 lipca 2015 r.

⁶³⁰ Zob. art. 90 k.c. hiszp. w brzmieniu nadanym przez ustawę zmieniającą z dnia 2 lipca 2015 r.

⁶³¹ Jak już wskazano powyżej, Kolumbia stanowi współcześnie najbardziej reprezentatywny przykład systemu bezwzględnych przyczyn rozwodowych.

⁶³² Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 228-229.

- 4) nałogowe pijaństwo jednego z małżonków;
- 5) nałogowe zażywanie substancji halucynogennych lub odurzających, z wyjątkiem przepisanych przez lekarza;
- 6) ciężka i nieuleczalna choroba fizyczna lub psychiczna jednego z małżonków, która stwarza zagrożenie dla zdrowia psychicznego lub fizycznego drugiego małżonka i uniemożliwia wspólnotę małżeńską;
- 7) zachowanie jednego z małżonków mające na celu zepsucie drugiego małżonka, zstępnych lub innych osób, które znajdują się pod jego opieką i wspólnie z nim zamieszkują;
- 8) separacja prawna lub faktyczna, trwająca więcej niż 2 lata;
- 9) obopólna zgoda małżonków na rozwód, przedstawiona przed właściwym sędzią i uznana przez niego w formie orzeczenia⁶³³.

Zaznaczyć przy tym należy, iż w Kolumbii rozwodu może żądać jedynie małżonek, który nie spowodował przyczyn wskazanych w art. 154 pkt 1–5 i 7 k.c. kolumb. Natomiast w pozostałych sytuacjach nie ma znaczenia, który z małżonków wnosi o rozwiązanie małżeństwa⁶³⁴. Ponadto wskazać należy, iż rozwód za obopólną zgodą małżonków mogą uzyskać również przed notariuszem⁶³⁵.

W literaturze wskazuje się, że chociaż prawo kolumbijskie nie przewiduje jednostronnego rozwodu (*repudium*), polegającego na zerwaniu małżeństwa wyłącznie na skutek decyzji jednego z małżonków, to jednak istnieje rozwiązanie umożliwiające zakończenie małżeństwa w ten sposób. Mianowicie wystarczy, że małżonek porzuci drugiego i po okresie dłuższym, niż 2 lata wystąpi o rozwód, wskazując na separację faktyczną, ponieważ na tę przyczynę rozwodową może powoływać się również małżonek, który zainicjował tę separację⁶³⁶.

3.2.9. Niemcy

Zgodnie z § 1564 zd. 1 niemieckiego kodeksu cywilnego (*Bürgerliches Gesetzbuch* – BGB), małżeństwo można rozwiązać wyłącznie przez rozwód, na mocy wyroku sądu,

⁶³³ Zob. art. 154 kodeksu cywilnego kolumbijskiego (*Ley 57 de 1887, Código Civil*), dalej jako: „k.c. kolumb.”

⁶³⁴ Zob. art. 156 k.c. kolumb.

⁶³⁵ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 229.

⁶³⁶ Tamże.

wydanego na wniosek jednego lub obojga małżonków⁶³⁷. Jediną przesłanką rozwodu w prawie niemieckim jest nieodwracalny rozkład pożycia, który oznacza, że strony nie prowadzą wspólnego gospodarstwa domowego i nie można się spodziewać, aby miało to ponownie nastąpić⁶³⁸. Istotne jest przy tym to, że niewzruszalne domniemanie istnienia takiego rozkładu zachodzi, jeśli małżonkowie żyją w rozłączeniu od roku oraz oboje żądają rozwodu lub gdy żąda go tylko jeden z nich, lecz drugi wyraża na rozwód zgodę⁶³⁹. Natomiast trzyletni okres rozłączenia małżonków rodzi domniemanie nieodwracalnego rozkładu, nawet wówczas, gdy drugi małżonek sprzeciwia się rozwiązaniu małżeństwa⁶⁴⁰. Wskazać należy, że małżonkowie mogą uzyskać rozwód (choćby nie zachodziły nawet fakty stanowiące podstawę domniemania) zawsze wtedy, gdy nastąpił nieodwracalny rozkład pożycia, co oznacza, jak wskazano powyżej, że strony nie prowadzą wspólnego gospodarstwa domowego i nie można się spodziewać, aby miało to ponownie nastąpić⁶⁴¹.

Jeżeli jednak małżonkowie żyją w rozłączeniu krócej niż rok, małżeństwo może być rozwiązane przez rozwód wyłącznie wtedy, gdy kontynuowanie dalszego pożycia stanowiłoby nieuzasadnione obciążenie dla małżonka żądającego rozwodu, z powodów leżących po stronie drugiego małżonka (np. w przypadku stosowania przemocy fizycznej przez drugiego małżonka)⁶⁴². Powszechnie przyjmuje się, że przesłanka rozłączenia jest spełniona wtedy, gdy małżonkowie nie żyją we wspólnocie domowej, a małżonek wyraźnie nie dąży do jej zawiązania, ponieważ odrzuca wspólnotę małżeńską. Podkreślić przy tym należy, że wspólnota domowa nie istnieje nawet wówczas, gdy małżonkowie wprawdzie żyją we wspólnym domu, lecz oddzielnie, jak osoby sobie obce⁶⁴³. Nadto, ponowne zawiązanie wspólnoty domowej przez krótki czas, stanowiące próbę pojednania, nie przerywa, ani nie zawiesza okresu separacji faktycznej, niezbędnego do ustalenia, czy doszło do rozkładu pożycia⁶⁴⁴. Co szczególnie istotne, w Niemczech nie jest możliwe żądanie orzeczenia rozwodu z winy drugiego z małżonków.

⁶³⁷ Informacje o prawie rozwodowym w Niemczech zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”:

https://ejustice.europa.eu/45/PL/divorce_and_legal_separation?GERMANY&member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.); zob. też R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 229.

⁶³⁸ Zob. § 1565 ust. 1 BGB.

⁶³⁹ Zob. § 1566 ust. 1 BGB.

⁶⁴⁰ Zob. § 1566 ust. 2 BGB.

⁶⁴¹ Zob. § 1565 ust. 1 zd. 2 BGB.

⁶⁴² Zob. § 1565 ust. 2 BGB.

⁶⁴³ Zob. § 1567 ust. 1 BGB.

⁶⁴⁴ Zob. § 1567 ust. 2 BGB.

W ustawodawstwie niemieckim przewidziano również dwie negatywne przesłanki rozwodowe⁶⁴⁵. Mianowicie, małżeństwo nie może być rozwiązane przez rozwód, mimo nieodwracalnego rozkładu pożycia, jeśli – i tak długo, jak – ze szczególnych powodów utrzymanie małżeństwa leży w interesie małoletnich dzieci. Ponadto, rozwód jest również niedopuszczalny, jeśli – i tak długo, jak – z powodu wyjątkowych okoliczności stanowiłby on poważne obciążenie dla małżonka, który sprzeciwia się rozwiązaniu małżeństwa⁶⁴⁶.

3.2.10. Malta

Instytucja rozwodu została wprowadzona na Malcie dopiero w 2011 r., po przeprowadzonym w tym kraju referendum, w którym za legalnymi rozwodami opowiedziało się zaledwie ok. 53 % obywateli tego katolickiego kraju⁶⁴⁷. Co szczególnie istotne, przepisy obowiązujące w tym kraju nie wskazują żadnych podstaw orzeczenia rozwodu. Jedynym warunkiem wszczęcia postępowania rozwodowego na Malcie jest to, że w momencie rozpoczęcia postępowania rozwodowego małżonkowie muszą zamieszkiwać oddzielnie przez okres wynoszący łącznie co najmniej cztery lata w ciągu pięciu lat bezpośrednio poprzedzających złożenie pozwu lub co najmniej od czterech lat od daty ogłoszenia separacji sądowej.

Postępowanie wszczyna się w tym kraju poprzez złożenie we właściwym sądzie cywilnym wspólnego pozwu przez oboje małżonków lub przez jednego z małżonków przeciwko drugiemu. Jak już wskazano powyżej, w momencie rozpoczęcia postępowania rozwodowego małżonkowie muszą mieszkać oddzielnie przez okres wynoszący łącznie co najmniej cztery lata w ciągu pięciu lat bezpośrednio poprzedzających złożenie pozwu lub muszą upłynąć co najmniej cztery lata od daty orzeczenia separacji sądowej. Jednakże zauważyć należy, że separacja ustanowiona między małżonkami w drodze umowy lub orzeczenia sądu nie jest warunkiem koniecznym wszczęcia postępowania rozwodowego.

Ponadto, jeżeli decyzja o rozwodzie została podjęta przez małżonków wspólnie, a także w przypadku, gdy nie pozostają oni w separacji umownej, bądź sądowej, przed udzieleniem małżonkom zezwolenia na wszczęcie postępowania rozwodowego, sąd

⁶⁴⁵ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 230.

⁶⁴⁶ Zob. § 1568 ust. 1 BGB.

⁶⁴⁷ Zob. M. Szymaniak, *Maltańczycy mogą się rozwodzić*, Rzeczpospolita, 29.05.2011 r., <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art14490311-maltańczycy-moga-sie-rozwodzic> (dostęp: 30.04.2024 r.). Pytanie zadane w referendum brzmiało: „Czy zgadzasz się na możliwość uzyskania rozwodu przez parę małżeńską, która przejdzie czteroletnią separację i kiedy nie istnieje racjonalne prawdopodobieństwo pojednania, a dobro dzieci jest zapewnione?”.

wzywa strony do stawienia się przed mediatorem, wyznaczonym przez sąd lub za wspólną zgodą stron, celem podjęcia próby pojednania małżonków, zaś w przypadku gdy nie udało się pojednać lub gdy małżonkowie nie ustalili warunków rozvodu, w celu umożliwienia stronom przeprowadzenia rozvodu za porozumieniem stron. Porozumienie stron powinno obejmować wszystkie lub choćby niektóre z następujących kwestii: opieka i piecza nad dziećmi, kontakty obu stron z dziećmi, alimenty na rzecz małżonków lub jednego z nich oraz alimentów na rzecz każdego dziecka, zasad zamieszkiwania w domu, w którym strony zamieszkiwały w okresie trwania małżeństwa, jak również podziału majątku objętego wspólnością majątkową lub wspólnością dorobku pod osobnym zarządem.

Zgodnie z rozwiązaniami przyjętymi na Malcie, sąd orzeka rozwód, jeśli stwierdzi, że nie istnieje żadna realna szansa na pojednanie małżonków. Kolejnym warunkiem udzielenia rozvodu jest otrzymywanie zarówno przez małżonków, jak również ich dzieci, odpowiednich świadczeń alimentacyjnych, jeżeli świadczenia te im przysługują (jednakże strony mogą się ich zrzec w dowolnym momencie). Co istotne, rozwód orzeczony pomiędzy małżonkami, którzy wcześniej pozostawali w separacji umownej, bądź sądowej, nie powoduje żadnych zmian w zakresie kwestii zasądzonych lub uzgodnionych między stronami, z wyjątkiem skutków wynikających z rozvodu (zgodnie z regulacjami obowiązującymi w tym kraju). W związku z powyższym, po rozwodzie nie ustaje również obowiązek alimentacyjny między małżonkami, chyba że strony postanowią inaczej. Ponadto sąd może w wyroku rozwodowym oraz na wniosek strony, której należą się alimenty (na rzecz tej strony lub na rzecz dzieci), zgłoszony na rozprawie, zasądzić od drugiej strony ustanowienie zabezpieczenia zapłaty alimentów za pomocą odpowiedniej i rozsądnej gwarancji, odpowiedniej do sytuacji stron. Gwarancja taka nie może być wyższa niż kwota alimentów należnych za okres pięciu lat. Co istotne, jeżeli stronie przysługują alimenty, to taki wniosek może ona również złożyć w dowolnym czasie po wydaniu orzeczenia⁶⁴⁸.

⁶⁴⁸ Informacje o prawie rozwodowym na Malcie zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/45/PL/divorce_and_legal_separation?MALTA&member=1

3.2.11. Portugalia

W myśl art. 1773 ust. 1 portugalskiego kodeksu cywilnego (*Código Civil*), rozwód można uzyskać w tym kraju za porozumieniem stron lub – w przypadku braku zgody jednego z małżonków – w trybie postępowania spornego⁶⁴⁹.

Zgodnie z ustawodawstwem portugalskim, rozwiązanie małżeństwa na zgodne żądanie małżonków może nastąpić zarówno przed urzędnikiem stanu cywilnego, jak i przed sądem⁶⁵⁰, przy czym orzeczenia wydane przez urzędnika stanu cywilnego w tym trybie mają takie same skutki, jak orzeczenia sądowe⁶⁵¹. Co istotne, w przypadku rozwodu za porozumieniem stron nie jest konieczne uzasadnienie składanego wniosku. Jednakże udzielenie rozwodu w trybie administracyjnym jest możliwe jedynie w przypadku, gdy do podpisanego przez małżonków (lub ich pełnomocników) wniosku o rozwód zostaną załączone następujące dokumenty:

- a) wykaz wspólnych dóbr ze wskazaniem ich wartości, zaś w przypadku, gdy małżonkowie wnoszą o ich podział, również porozumienie dotyczące tego podziału lub wnioski o sporządzenie takiego porozumienia;
- b) zaświadczenie o wydaniu wyroku sądowego regulującego wykonywanie władzy rodzicielskiej nad małoletnimi dziećmi, a jeżeli nie został on wcześniej wydany, porozumienie (ugoda) małżonków w sprawie wykonywania władzy rodzicielskiej;
- c) porozumienie dotyczące świadczeń alimentacyjnych na rzecz małżonka znajdującącego się w niedostatku;
- d) porozumienie dotyczące przeznaczenia ich wspólnego mieszkania;
- e) zaświadczenie potwierdzające zawarcie umowy przedmałżeńskiej, jeśli małżonkowie taką umowę zawarli,
- f) porozumienie w sprawie opieki nad zwierzętami domowymi, jeżeli takie istnieją⁶⁵².

Wskazać również należy, iż porozumienie dotyczące wykonywania władzy rodzicielskiej weryfikowane oraz (ewentualnie) zatwierdzane jest przez prokuratora,

⁶⁴⁹ Informacje o prawie rozwodowym w Portugalii zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/45/PL/divorce_and_legal_separation?PORTUGAL&member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.). Zob. też R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 230-232.

⁶⁵⁰ Zob. art. 1773 ust. 1-2 portugalskiego kodeksu cywilnego (*Código Civil*) z dnia 25 listopada 1966 r., dalej jako: „k.c. port.”, w brzmieniu nadanym przez ustawę z dnia 31 października 2008 r.

Pełny tekst kodeksu w języku portugalskim jest opublikowany na stronie internetowej: https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?ficha=1801&artigo_id=&nid=775&pagina=19&tabela=leis&nversao=&sso_miolo= (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁶⁵¹ Zob. art. 1776 ust. 3 k.c. port.

⁶⁵² Zob. art. 1775 ust. 1 k.c. port.

natomiast pozostałe dokumenty – przez urzędnika stanu cywilnego⁶⁵³. Z kolei w przypadku, gdy przedłożone przez strony porozumienia nie zabezpieczają należycie interesów któregoś z małżonków lub ich małoletnich dzieci, a małżonkowie nie godzą się na wprowadzenie stosownych zmian, sugerowanych przez urzędnika stanu cywilnego lub prokuratora, sprawa przekazywana jest do sądu⁶⁵⁴. Ponadto, sprawa jest rozpatrywana przez sąd również w przypadku, gdy małżonkowie mają zgodny zamiar rozwiązania ich związku, lecz nie są w stanie osiągnąć konsensusu w kwestiach, które powinny obejmować wskazane powyżej porozumienia⁶⁵⁵. Jednakże w obu powyższych przypadkach, pomimo prowadzenia postępowania sądowego, w dalszym ciągu podstawą rozvodu jest zgodna wola rozwiązania małżeństwa, ponieważ sąd nie bada okoliczności, które miałyby uzasadniać żądanie rozvodu, lecz zmierza jedynie do uregulowania jego skutków⁶⁵⁶.

Natomiast w sytuacji, gdy jeden z małżonków nie wyraża zgody na rozwód – zgodnie z art. 1773 ust. 1 k.c. port. – istnieje możliwość rozwiązania małżeństwa w trybie sądowego postępowania spornego. Orzeczenie rozvodu przez sąd w tym trybie następuje po wniesieniu przez jednego z małżonków pozwu przeciwko współmałżonkowi, w oparciu o potwierdzone prawnie (lub w inny sposób) okoliczności faktyczne, które – niezależnie od winy małżonków – świadczą o trwałym i zupełnym rozkładzie pożycia⁶⁵⁷. Podstawą rozvodu może być w takim przypadku⁶⁵⁸:

- a) separacja faktyczna trwająca nieprzerwanie przez rok (przy czym uznaje się, że separacja faktyczna nastąpiła, jeżeli małżonkowie zaprzestali wspólnego pożycia, a jedno z małżonków lub oboje małżonkowie nie wyrażają chęci wznowienia wspólnego pożycia);
- b) zmiana stanu psychicznego (zaburzenie władz umysłowych) drugiego małżonka trwające dłużej niż rok, które ze względu na swój poważny charakter uniemożliwia małżonkom wspólne pożycie;
- c) nieobecność małżonka trwająca nie krócej niż rok, jeśli brak jest jakichkolwiek wiadomości od nieobecnego;

⁶⁵³ Zob. art. 1776 i art. 1776 a k.c. port.

⁶⁵⁴ Zob. art. 1778 k.c. port.

⁶⁵⁵ Zob. art. 1773 ust. 2 k.c. port.

⁶⁵⁶ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 231.

⁶⁵⁷ Zob. art. 1773 ust. 3 i art. 1781 k.c. port.

⁶⁵⁸ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 231.

d) wszelkie inne okoliczności, niezależnie od winy małżonków, które wskazują, że nastąpił nieodwracalny rozkład pożycia małżeńskiego⁶⁵⁹.

Podkreślić przy tym należy, iż – zgodnie z art. 1785 ust. 1 k.c. port. – przyczyny, o których mowa w pkt b i c powyżej, nie mogą zachodzić po stronie małżonka, który żąda rozwodu. Natomiast żądanie rozwodu w oparciu o podstawy wskazane w pkt a i d powyżej może oprzeć każdy z małżonków⁶⁶⁰, a zatem również ten, który zapoczątkował separację faktyczną, jak i małżonek, który dopuścił się czynów, które doprowadziły do nieodwracalnego rozkładu pożycia małżeńskiego⁶⁶¹.

Trzeba również zauważyć, że w portugalskim postępowaniu rozwodowym sąd nie orzeka o winie rozkładu pożycia. Art. 1787 k.c. port., który przewidywał orzekanie o winie został bowiem uchylony przez ustawę nr 61 z dnia 31 października 2008 r. Jednakże obecnie – zgodnie z art. 1792 k.c. port. – poszkodowany małżonek może domagać się odszkodowania za szkody wyrządzone przez drugiego małżonka na podstawie ogólnych przepisów o odpowiedzialności cywilnej. W piśmiennictwie wskazuje się, że małżonek ten może żądać zadośćuczynienia również za krzywdy moralne wynikające z naruszenia obowiązków małżeńskich przez współmałżonka⁶⁶².

3.2.12. Rumunia

Zgodnie z art. 373 ust. 1 rumuńskiego kodeksu cywilnego⁶⁶³, rozwód można w tym kraju uzyskać:

- a) za porozumieniem małżonków, na wniosek obojga małżonków lub jednego małżonka za zgodą drugiego;
- b) gdy z ważnego powodu relacje między małżonkami zostały zerwane i dalsze pozostawanie w małżeństwie nie jest już możliwe;
- c) na wniosek jednego z małżonków, po co najmniej dwuletnim okresie separacji faktycznej;

⁶⁵⁹ Zob. art. 1781 k.c. port.

⁶⁶⁰ Zob. art. 1785 ust. 1 k.c. port.

⁶⁶¹ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 232.

⁶⁶² Tamże.

⁶⁶³ Rumuński kodeks cywilny (*Codul civil*) z dnia 17 lipca 2009 r., dalej jako: „k.c. rum.”, jest dostępny (w języku rumuńskim) na stronie internetowej: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/109884#id_crtA139_ttl (dostęp: 30.04.2024 r.).

- d) na wniosek jednego z małżonków, którego stanu zdrowia uniemożliwia kontynuowanie małżeństwa⁶⁶⁴.

Warto zauważyć, że jeżeli małżonkowie godzą się na rozwód i nie posiadają małoletnich dzieci małżeńskich, pozamałżeńskich lub przysposobionych rozwód może być udzielony w trybie administracyjnym, tzn. przez urzędnika stanu cywilnego lub notariusza. Ponadto, notariusz może udzielić rozwodu nawet w przypadku, gdy małżonkowie mają małoletnie dzieci małżeńskie, pozamałżeńskie lub przysposobione, jeżeli małżonkowie osiągną porozumienie co do następujących kwestii:

- a) nazwiska, które małżonkowie będą nosić po rozwodzie;
- b) wykonywania władzy rodzicielskiej;
- c) miejsca zamieszkania dzieci małżonków po rozwodzie;
- d) sposobu utrzymywania kontaktów z dzieckiem przez rodzica, który z nim nie mieszka;
- e) udziału każdego z rodziców w kosztach wychowania, kształcenia, nauki i szkolenia zawodowego dziecka⁶⁶⁵.

Jeżeli jednak przedstawione przez małżonków porozumienie nie jest zgodne z interesem dziecka i pozew o rozwód zostanie oddalony przez notariusza, sprawa jest kierowana na drogę postępowania sądowego zgodnie z art. 374 k.c. rum.⁶⁶⁶.

Ponadto, w przypadku, gdy jeden z małżonków nie zgadza się na rozwód, małżeństwo może zostać rozwiązane przez sąd w następujących przypadkach:

- a) jeżeli nastąpił trwały i zupełny rozkład pożycia i małżonkowie nie widzą możliwości kontynuowania związku małżeńskiego;
- b) na żądanie jednego z małżonków, jeżeli separacja faktyczna trwa co najmniej 2 lata;
- c) na żądanie małżonka, którego stan zdrowia uniemożliwia mu dalsze pozostawanie w związku małżeńskim⁶⁶⁷.

W przypadku określonym w pkt 1 powyżej sąd może orzec o winie jednego z małżonków lub obojga z nich⁶⁶⁸. Z kolei w sytuacji, gdy podstawą rozwodu jest separacja

⁶⁶⁴ Informacje o prawie rozwodowym w Rumunii zostały opublikowane na portalu Komisji Europejskiej „e-Sprawiedliwość”, https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-ro-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.). Zob. też R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 232–233.

⁶⁶⁵ Zob. art. 375 ust. 2 k.c. rum.

⁶⁶⁶ Zob. art. 375 ust. 2 oraz art. 376 ust. 5 k.c. rum.

⁶⁶⁷ Zob. art. 373 k.c. rum.

⁶⁶⁸ Zob. art. 379 ust. 1 k.c. rum.

faktyczna, sąd orzeka rozwód z winy wyłącznej powoda, chyba że pozwany wyrazi zgodę na rozwód⁶⁶⁹. Natomiast gdy przyczyną rozwodu jest stan zdrowia małżonka, sąd w ogóle nie orzeka o winie⁶⁷⁰.

3.2.13. Ukraina

Wybuch wojny na Ukrainie w 2022 r. spowodował znaczny napływ uchodźców do Polski z tego kraju. Według danych statystycznych, od początku wojny do naszego kraju przybyło już prawie milion osób uciekających przed wojną. Niezależnie od powyższego, w Polsce przebywa liczna grupa migrantów przedwojennych z Ukrainy, którzy zaczęli przyjeżdżać do Polski, począwszy od 2014 r. Działania wojenne na terytorium Ukrainy sprawiły, że obywatele tego kraju mają utrudnioną możliwość uzyskania rozwodu w swoim kraju. Ponadto część osób obawia się powrotu do kraju, zawładniętego wojną. W konsekwencji obywatele Ukrainy coraz częściej korzystają z możliwości uzyskania rozwodu przed polskim sądem.

Należy jednak zauważyć, że procedury rozwodowe obowiązujące w Polsce i na Ukrainie istotnie się różnią⁶⁷¹. Przede wszystkim należy zauważyć, że zgodnie z Kodeksem rodzinnym Ukrainy⁶⁷², dalej jako: „k.r. Ukrainy”, rozwiązanie małżeństwa jest możliwe zarówno przed sądem, jak i przed urzędnikiem stanu cywilnego⁶⁷³, co stanowi niewątpliwe ułatwienie. W myśl art. 106 ust. 1 k.r. Ukrainy, uzyskanie rozwodu w trybie administracyjnym jest możliwe w przypadku, gdy małżonkowie nieposiadający małoletnich dzieci, złożą zgodny wniosek o rozwód w urzędzie stanu cywilnego. Co istotne, jeżeli którykolwiek z małżonków nie może osobiście wystąpić o rozwód w urzędzie stanu cywilnego z ważnego powodu (np. poważna choroba, dłuższy wyjazd służbowy, czy odległe miejsce zamieszkania), drugi małżonek może złożyć taki wniosek, należycie poświadczony przez notariusza lub posiadający równoważny poziom pełnomocnictwa, w jego imieniu. Urząd stanu cywilnego sporządza akt ustania małżeństwa po upływie

⁶⁶⁹ Zob. art. 379 ust. 2 k.c. rum.

⁶⁷⁰ Zob. art. 381 k.c. rum.

⁶⁷¹ Zob. <https://www.infor.pl/prawo/rozwoody/rozwod-zagraniczny/2938177>, Rozwód-na-Ukrainie-i-w-Polsce-czym-sie-roznia.html (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁶⁷² Kodeks rodzinny Ukrainy (Urzędowy Biuletyn Rady Najwyższej Ukrainy (BVR), 2002, nr 21–22, art. 135). Tekst Kodeksu rodzinnego Ukrainy w języku polskim jest dostępny na stronie Sądu Okręgowego w Rzeszowie, pod następującym adresem: https://rzeszow.so.gov.pl/sites/default/files/2022-04/Kodeks%20Rodzinny%20Ukr...%20_%2010%20stycznia%202002%20r.%20%E2%84%96%202947-III.pdf (dostęp: 30.04.2024 r.).

⁶⁷³ Zob. S. Lepekh, *Annulment and Dissolution of Marriage in Ukrainian Family Law, Selected Problems in the Area of Family Law and Civil Status Registration*, Lublin 2007, s. 38–45.

miesiąca od złożenia wniosku, o ile wniosek ten nie został wycofany (art. 106 ust. 2). Małżeństwo ulega rozwiązaniu niezależnie od ewentualnych sporów majątkowych między małżonkami (art. 106 ust. 3). Zgodnie z art. 107 ust. 1 k.r. Ukrainy, rozwiązanie małżeństwa przez urząd stanu cywilnego jest możliwe również na podstawie wniosku o rozwód, złożonego przez jednego z małżonków, jeżeli drugi małżonek został uznany za zaginionego albo został uznany za niezdolnego do pracy. Małżeństwo ulega wówczas rozwiązaniu niezależnie od ewentualnych sporów majątkowych między małżonkami (art. 107 ust. 2). Rozwód orzeczony przez państwowy urząd stanu cywilnego należy zarejestrować w państwowym urzędzie stanu cywilnego (art. 115 ust. 1), przy czym małżeństwo uważa się za rozwiązane z dniem zarejestrowania rozvodu.

Natomiast w myśl art. 109 ust. 1 k.r. Ukrainy, w przypadku, gdy małżonkowie posiadają wspólne małoletnie dzieci, mogą wnieść do właściwego sądu pozew rozwodowy poparty pisemną umową określającą, z kim dzieci będą zamieszkiwały po rozwodzie, jaki jest zakres udziału drugiego rodzica w ich alimentach, a także prawo drugiego rodzica do osobistej opieki nad dziećmi. Ponadto umowa alimentacyjna między małżonkami musi być poświadczona przez notariusza (art. 109 ust. 2). W przypadku niewywiązania się z umowy alimentacyjnej, alimenty mogą być pobierane na mocy zarządzenia notariusza. Zgodnie z art. 109 ust. 3 k.r. Ukrainy, właściwy sąd orzeka rozwód, jeżeli zostanie stwierdzone, że wniosek o rozwód jest zgodny z prawdziwą intencją małżonków oraz że nie zostaną naruszone ich prawa osobiste i majątkowe, a także prawa ich dzieci przez rozwód. Właściwy sąd orzeka rozwód po miesiącu od złożenia wniosku o rozwód (art. 109 ust. 4), przy czym małżonkowie mogą wycofać pozew o rozwód do czasu upływu tego terminu. O rozwód może wystąpić każdy z małżonków (art. 110 ust. 2), jednakże art. 110 ust. 3 k.r. Ukrainy stanowi, że pozew o rozwód nie może być złożony w okresie ciąży żony oraz w ciągu roku po porodzie, chyba że którykolwiek z małżonków wykazuje niezgodne z prawem zachowanie, które może być zakwalifikowane jako przestępstwo przeciwko drugiemu małżonkowi lub dziecku. Jednakże mąż lub żona może wystąpić o rozwód w czasie ciąży żony, jeżeli inna osoba uznała ojcostwo w stosunku do poczętego dziecka. Ponadto mąż lub żona może wystąpić o rozwód przed ukończeniem przez dziecko roku życia, jeżeli ojcostwo w stosunku do takiego dziecka zostało uznane przez inną osobę lub jeżeli z aktu urodzenia dziecka wynika, że mąż nie jest jego ojcem. Zauważyć również należy, że stosownie do art. 111 k.r. Ukrainy, sąd jest zobowiązany do podjęcia środków zmierzających do pogodzenia małżonków, które nie są sprzeczne z zasadami moralnymi społeczeństwa. W postępowaniu rozwodowym, zgodnie z art. 112 ust. 1 k.r. Ukrainy, sąd

bada rzeczywisty związek małżonka oraz rzeczywiste podstawy do wniesienia o rozwód, z należyтым uwzględnieniem tego, czy małżonkowie mają małoletnie dziecko, dziecko niepełnosprawne lub inne ważne czynniki. Sąd orzeka rozwód, jeżeli ustali, że życie w rodzinie i uratowanie małżeństwa byłoby sprzeczne z podstawowymi interesami małżonków lub ich dzieci (art. 112 ust. 2). W przypadku orzeczenia rozwodu przez sąd małżeństwo uważa się za rozwiązane z dniem uprawomocnienia się wyroku sądu orzekającego rozwód. Warto zauważyć, że postępowanie rozwodowe na Ukrainie przebiega sprawniej, niż w Polsce. Mianowicie, jeżeli oboje małżonkowie zgodnie wnoszą o rozwód, to procedura trwa do miesiąca, natomiast w przypadku braku zgody jednego z małżonków na rozwód – do kilku miesięcy. Co istotne, zgodnie z prawem Ukrainy, sąd nie orzeka o winie małżonków. Natomiast jeśli chodzi o koszty postępowania, to małżonek, który wnosi pozew o rozwód do sądu, jest zobowiązany do uiszczenia opłaty sądowej wynoszącej 40% obowiązującego na Ukrainie minimum socjalnego.

3.3. Wnioski

Powyższe rozważania obrazują, jak bardzo zróżnicowane są ustawodawstwa rozwodowe w poszczególnych krajach. Przedstawione powyżej uregulowania rozwodowe państw obcych różnią się przede wszystkim ujęciem poniższych zagadnień:

- a) ograniczenia czasowe dopuszczalności wystąpienia z żądaniem rozwiązania małżeństwa,
- b) znaczenie separacji faktycznej oraz prawnej (oraz okresu jej trwania) dla dopuszczalności orzeczenia rozwodu,
- c) sposób definiowania pojęcia „rozkład pożycia”,
- d) dopuszczalność przypisania stronie lub stronom winy za rozkład pożycia,
- e) wpływ zgodnej woli stron rozwiązania związku małżeńskiego na dopuszczalność rozwodu oraz przebieg postępowania⁶⁷⁴.

Analizując przesłanki rozwodowe w poszczególnych ustawodawstwach należy również zwrócić uwagę na to, że prawodawcy nadają coraz większe znaczenie zgodnej woli stron co do rozwiązania małżeństwa, co niewątpliwie dowodzi liberalizacji prawa rozwodowego. Należy także zauważyć, że coraz rzadziej ustawodawcy decydują się na przyjęcie systemu klauzuli rozkładu pożycia, jako jedynej przesłanki rozwodu, tak, jak ma

⁶⁷⁴ Zob. A. Pacholska, Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawnoporównawcza, *Palestra* 2/2020.

to miejsce w prawie polskim. Chociaż niewątpliwą zaletą przyjęcia tego systemu jest uelastycznienie prawa, to jednak najczęściej system ten występuje w połączeniu z systemem bezwzględnych przyczyn rozwodowych. Analizując przepisy polskiego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego należy przede wszystkim mieć na uwadze, że regulacje te nie uległy zmianie od czasu wejścia w życie ww. kodeksu, tj. od dnia 01.01.1965 r., a co więcej stanowią w zasadniczej mierze powtórzenie rozwiązania przyjętego już w Kodeksie rodzinnym z 1950 r.⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ Tamże.

Rozdział 4. Pojęcie winy w wybranych podstawowych gałęziach prawa

4.1. Wprowadzenie

„Wina” jest jedną z zasadniczych, interdyscyplinarnych kategorii jurydycznych, związanych z problematyką odpowiedzialności prawnej. Wprawdzie ustawodawca posługuje się pojęciem winy w wielu przepisach zarówno w prawie karnym, cywilnym, w prawie pracy, a także w prawie rodzinnym, jednakże dotychczas nie zdefiniował tego terminu w żadnym akcie prawnym, pozostawiając doktrynie i orzecznictwu ustalenie jego znaczenia. Brak jest zatem zarówno definicji kompleksowej, uniwersalnej, jak i nawet częściowej, partykularnej - wyrażonej na potrzeby stosowania w ramach konkretnej gałęzi czy też dziedziny prawa. *Notabene* problematyka winy jest przedmiotem zainteresowania nie tylko prawników, lecz także innych dyscyplin naukowych, a można tu wskazać choćby na filozofię, teologię, czy psychologię⁶⁷⁶.

Samo zdefiniowanie „winy” jest zadaniem niezwykle trudnym. Zresztą w słowniku języka polskiego wskazuje się na trzy znaczenia tego pojęcia. Mianowicie jest to: po pierwsze – „czyn naruszający normy postępowania (prawne, obyczajowe, moralne)”; po drugie – „odpowiedzialność za zły czyn, popełnione wykroczenie”; po trzecie – „to, co powoduje złe skutki, niepożądane następstwa, przyczyna, powód czegoś złego”⁶⁷⁷. W innym słowniku lingwistycznym podkreśla się natomiast, że wina to: „czyn, postępki, zachowanie sprzeczne z normami moralnymi, obyczajowymi lub prawnymi, grzech, występki, odpowiedzialność za zły czyn, popełnione wykroczenie; przyczyna, powód czegoś złego”⁶⁷⁸. W każdym przypadku posłużenia się pojęciem winy – jako elementem prawnej odpowiedzialności – chodzi jednak o subiektywizację i personalizację odpowiedzialności, a także dokonanie (negatywnej) oceny ludzkiego zachowania⁶⁷⁹. Winę charakteryzuje się zatem jako określone zachowanie (czyn), ale również jako synonim odpowiedzialności czy nawet przyczynę czegoś. Wspólnym elementem tych wszystkich

⁶⁷⁶ Zob. M. Grabowski, *Krajobraz winy, Próba analizy fenomenologicznej*, Toruń 2001, s. 8; S. Kuczkowski, *Psychologia poczucia winy*, Kraków 2000, s.12.

⁶⁷⁷ Zob. S. Dubisz (red.), *Wielki słownik języka polskiego PWN*, t. 5, Warszawa 2018, s. 28.

⁶⁷⁸ Zob. E. Dereń, E. Polański, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2009, s. 901.

⁶⁷⁹ Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 75.

interpretacji jest natomiast okoliczność, że wina związana jest z czymś, co oceniane jest jako złe, niedobre, nieprawidłowe, niedozwolone, sprzeczne z normami⁶⁸⁰.

Zasada winy nie została wyrażona wprost w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Jednakże, jak wynika z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego, zasadę winy wywodzi się z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, a *in concreto* ze słowa „czyn”, przyjmując, że jest to zachowanie (w tym zaniechanie), na które dana osoba miała wpływ, w szczególności mogła go uniknąć, wybierając zachowanie zgodne z prawem. Źródłem zasady winy, jako podstawy odpowiedzialności karnej, upatrywać należy w konstytucyjnej zasadzie państwa prawnego, a ściślej w zasadach sprawiedliwości społecznej, o których mowa w art. 2 Konstytucji⁶⁸¹. W doktrynie wskazuje się, że normatywne podstawy dla zasady winy, jako przesłanki odpowiedzialności karnej, wynikają również z treści art. 30 ust. 1 Konstytucji⁶⁸². Godność ludzka jest bowiem źródłem wolności, co oznacza, że jednym z przejawów godności ludzkiej jest prawo do samostanowienia o swoim losie i wolny, swobodny wybór określonego zachowania. Skoro sprawcy należy udowodnić winę w ujęciu procesowym, to oznacza, że z reguły prawomocnym wyrokiem należy również przypisać mu winę w sensie materialnoprawnym⁶⁸³.

Wprawdzie pojęcie winy, w prawnokarnym sensie, łączy się wyłącznie z czynem zabronionym, to o winie można także mówić w znaczeniu moralnym, społecznym czy procesowym. Wina w sensie moralnym opiera się na ocenach zachowania jednostki według norm moralnych. Z kolei wina w sensie społecznym znajduje swoje uzasadnienie w normach społecznych, funkcjonujących w społeczeństwie w czasie dokonywania oceny zachowania człowieka. Natomiast to ostatnie znaczenie słowa „wina” (w sensie procesowym) odnosi się do kwestii dowodzenia człowiekowi sprawstwa danego czynu. Podstawę odpowiedzialności karnej stanowić może tylko wina w sensie prawnokarnym. Oczywiście nie stanowi żadnego *novum* stwierdzenie, że problematyka winy jest w dalszym ciągu przedmiotem rozważań przede wszystkim nauki prawa karnego, o czym świadczą chociażby wydane w ostatnich latach monografie poświęcone temu

⁶⁸⁰ Zob. M. Zelek, Wina w prawie karnym i prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim, *Acta Iuris Stetinensis* 2 (26), s. 112.

⁶⁸¹ Zob. wyrok TK z 03.11.2004 r., K 18/03, OTK-A 2004/10/103.

⁶⁸² Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 648.

⁶⁸³ Wyjątkiem od tej zasady jest skazanie sprawcy czynu zabronionego popełnionego w warunkach niepoczytalności (art. 31 § 3 k.k.). Takiemu sprawcy nie można przypisać winy sensie materialnoprawnym, ale dochodzi do skazania, czyli przypisania winy w ujęciu procesowym i obalenia zasady domniemania niewinności.

zagadnieniu⁶⁸⁴. Celem niniejszej pracy nie jest rzecz jasna gruntowana analiza istoty winy w polskim prawie karnym. Tym niemniej, podejmując próbę zdefiniowania tego pojęcia, niejako w ramach poszukiwania nowych ścieżek w jurydycznym dyskursie, autorka przyjęła w swojej pracy założenie, że dla uchwycenia istoty zagadnienia winy w prawie rodzinnym (*in concreto* w rozkładzie pożycia małżeńskiego), niezbędne powinno być zaprezentowanie, w pierwszej kolejności, tych zasadniczych ustaleń i wniosków, jakie płyną z bogatej doktryny prawa karnego. To właśnie w tej dziedzinie prawa prowadzi się bowiem od lat najszersze rozważania zogniskowane wokół zagadnienia winy. Ponadto, w piśmiennictwie prawniczym trafnie też dostrzega się, że specyfika winy rozkładu pożycia, przejawiająca się w szczególności w konieczności jej znacznie większej, niż w reżimie odpowiedzialności kontraktowej, subiektywizacji, jak również funkcje winy w prawie rozwodowym, prowadzą do wniosku, że bardziej celowe i zarazem uzasadnione jest odwołanie się w tym zakresie do bogatego dorobku prawa karnego⁶⁸⁵.

4.2. Wina w prawie karnym

4.2.1. Kształtowanie się winy jako przesłanki odpowiedzialności karnej

Obecnie bezsporna wydaje się okoliczność, że nie można ponosić odpowiedzialności karnej za samo spowodowanie skutku (tzw. odpowiedzialność obiektywna). Na wczesnym etapie rozwoju prawa karnego taka odpowiedzialność była jednak spotykana (np. według Kodeksu Hammurabiego lekarza karano za niepomyślny wynik operacji)⁶⁸⁶.

Prawnicy rzymscy zwrócili natomiast uwagę na związek psychiczny sprawcy z czynem, wprowadzając określenia: *dolus*, *culpa* i *casus*. Ten trójpodział charakteryzujący zaangażowanie człowieka w chwili czynu oraz różnicujący odpowiedzialność, odpowiadał trójpodziałowi szkód znanemu wcześniej filozofii greckiej. W prawie rzymskim odpowiedzialność karna cechowała się zamiarem (*dolus*); cywilna – winą nieumyślną (*culpa*); natomiast przypadek (*causa*) - wyłączał odpowiedzialność ze względu na czysto przedmiotowe powiązanie zachowania człowieka ze skutkiem⁶⁸⁷. Swoistość prawa

⁶⁸⁴ Zob. P. Zakrzewski, Stopniowanie winy w prawie karnym, Warszawa 2016; A. Barczak-Oplustil, Zasada koincydencji winy i czynu w Kodeksie karnym, Kraków 2016; M. Kowalewska-Lukuć, Wina w prawie karnym, Warszawa 2019.

⁶⁸⁵ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 5.

⁶⁸⁶ Zob. L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 2011, s. 9.

⁶⁸⁷ Zob. G. Rejman (red.), Kodeks karny część ogólna. Komentarz. Warszawa 1999, s. 142.

rzymskiego polegała wszelako na tym, że wymiar sprawiedliwości poza przestępstwami skierowanymi przeciwko Bogu i panującemu, spoczywał w rękach pokrzywdzonego, który realizował go przez prawo skargi. On to w procesie formułkowym precyzował swe żądanie, określając w skardze czyn i winę jako podstawy zadośćuczynienia. Pozostawienie skargi w ręku pokrzywdzonego nie prowadziło jednakże do nadmiernej surowości w procesie karaniam. W jego interesie było bowiem utrzymanie sprawcy w takiej kondycji fizycznej i majątkowej, aby mógł uzyskać zadośćuczynienie, którego dochodził w związku z popełnieniem przestępstwa na jego szkodę⁶⁸⁸.

Znaczący wpływ na ukształtowanie się winy wywarło także prawo kanoniczne, które nadało jej ściśle subiektywną treść, co znalazło swój wyraz, przede wszystkim w Papieskiej Bulli, w postaci: *versanti in re illicitae imputantur omnia quae sequantur ex delicto*. W tym rozumieniu „ten, kto bezprawnie wkroczył na teren zakazany przez prawo, odpowiadał za wszystkie skutki swego zachowania”⁶⁸⁹. Owa rzymsko-kanoniczna koncepcja winy stała się następnie przedmiotem opracowań włoskich komentatorów, którzy dostosowali Justyniański *Corpus Iuris Civilis* do swoich czasów. Od recepcji prawa rzymskiego, przez *Constitutio Criminalis Carolina* z 1532 r., a następnie ustawodawstwo innych krajów, zasadnicza koncepcja winy nie uległa zmianie aż do połowy XX wieku⁶⁹⁰.

Przypominając – jedynie w skomprimowanej formie – rozwój pojęcia winy w prawie polskim, przywołać należy XIV-wieczne Statuty Kazimierza Wielkiego⁶⁹¹. Oprócz kazuistycznego opisu poszczególnych czynów jako umyślnych i nieumyślnych⁶⁹², kodyfikacja ta wskazywała na okoliczności wyłączające karalność sprawcy. Główną z nich stanowiła, nieco zbliżona do obrony koniecznej, instytucja tzw. początku (*initium*), która wyłączała karalność zranienia i zabójstwa, jeżeli doszło do nich wskutek „zaczepek”, jednakże sprawca musiał wykazać takie właśnie początkowe zachowanie⁶⁹³.

Przechodząc do lektury unormowań Kodeksu karnego z 1932 r. już *prima facie* widoczne jest, że ustawodawca nie zdefiniował wówczas pojęcia winy. Art. 14 § 1 k.k. tej kodyfikacji przewidywał, iż przestępstwo umyślne zachodzi nie tylko wtedy, gdy sprawca chce je popełnić, ale także gdy możliwość skutku przestępnego lub przestępności działania

⁶⁸⁸ Tamże, s.143.

⁶⁸⁹ Tamże, s. 143.

⁶⁹⁰ Zob. G. Rejman (red.), Kodeks karny część ogólna. Komentarz. Warszawa 1999, s. 143.

⁶⁹¹ Zob. J. Bardach, [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 177.

⁶⁹² Nie zdefiniowano jednak pojęcia winy, ograniczając się do stwierdzenia, że natężenie złej woli jest okolicznością obciążającą. Zob. K. Sójka-Zielińska, Historia prawa, Warszawa 1993, s. 167.

⁶⁹³ Zob. J. Bardach, [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009, s. 177.

przewiduje i na to się godzi. Natomiast w § 2 ww. przepisu wskazano, że przestępstwo nieumyślne zachodzi zarówno wtedy, gdy sprawca możliwość skutku przestępnego przewiduje, lecz bezpodstawnie przypuszcza, że go uniknie, jak i wtedy, gdy skutku przestępnego lub przestępności działania sprawca nie przewiduje, choć może lub powinien przewidzieć. Pojęcie winy przywołane zostało jedynie w art. 18 § 2 k.k. („odurzenie wynikające z winy sprawcy”). W doktrynie prawa karnego podkreślano, że uregulowania zawarte w art. 14 k.k. z 1932 r. były wyrazem akceptacji przez ustawodawcę psychologicznej koncepcji winy. Przyjmowano zatem, że wina umyślna polega na „chcieniu” popełnienia czynu zabronionego albo na przewidywaniu możliwości jego popełnienia lub jego przestępności i godzeniu się na to, zaś wina nieumyślna oznacza, iż sprawca przewidywał, a zatem wyobrażał sobie skutek przestępczy i przypuszczał, że tego uniknie⁶⁹⁴.

Również na gruncie kolejnej kodyfikacji - Kodeksu karnego z 1969 r. nie sformułowano definicji winy, ani też nie wyrażono *expressis verbis* zasady „*nullum crimen sine culpa*”. W treści art. 6 k.k. wskazano, że zbrodnię można popełnić tylko z winy umyślnej, zaś występki można popełnić także z winy nieumyślnej, jeżeli ustawa tak stanowi. Zatem w ustawie karnej z 1969 r., w odróżnieniu od poprzedniej (z 1932 r.), wprost posłużono się pojęciem „wina umyślna” i „wina nieumyślna”⁶⁹⁵. I tak w myśl art. 7 § 1 k.k. przestępstwo umyślne zachodziło wtedy, gdy sprawca ma zamiar popełnienia czynu zabronionego, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia na to się godzi, zaś w § 2 cytowanego przepisu stwierdzono, że przestępstwo nieumyślne miało miejsce zarówno wtedy, gdy sprawca możliwość popełnienia czynu zabronionego przewiduje, lecz bezpodstawnie przypuszcza, że tego uniknie, jak i wtedy, gdy możliwości takiej nie przewiduje, choć powinien i może przewidzieć.

W doktrynie podnosi się, że wprowadzenie szeregu unormowań Kodeksu karnego z 1969 r. wskazywało również na przyjęcie psychologicznej koncepcji winy, to jednak w regulacjach dotyczących strony podmiotowej, można było również odnaleźć również elementy normatywne. W przypadku niedbalstwa była nim powinność przewidywania możliwości popełnienia czynu zabronionego (art. 7 § 2). Mimo uregulowań świadczących o przywiązaniu do psychologicznej koncepcji winy, nie sposób było dłużej rozumieć winy

⁶⁹⁴ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 648-650.

⁶⁹⁵ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 651.

tylko w sensie psychologicznym⁶⁹⁶. Zaczęła wówczas dominować normatywna kompleksowa teoria winy, która dostrzegała istotę winy w zarzucalnej umyślności lub nieumyślności⁶⁹⁷.

4.2.2. Rozumienie winy w prawie karnym

Pojęcie „wina” występuje współcześnie w prawie karnym zarówno w znaczeniu materialnoprawnym, jak i procesowym, albowiem użyte jest ono zarówno w Kodeksie karnym z 1997 r., jak i w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r. W związku z tym rodzi się pytanie, czy określenie to ma w obu przywołanych wyżej ustawach takie samo znaczenie? Przede wszystkim zauważyć należy, że ustawodawca ponownie nie zdefiniował pojęcia „winy”, a tylko jej funkcje. Jak wprost stwierdzono to w uzasadnieniu do projektu Kodeksu karnego z 1997 r., „(...) kodeks wprowadza jednoznacznie zasadę odpowiedzialności tylko za czyn zawiniony. Nie przesądza jednak akceptacji określonej teorii winy, pozostawiając to doktrynie i orzecznictwu”⁶⁹⁸.

Nie ulega wątpliwości, że prawo karne opiera się na zasadzie winy. Oparcie odpowiedzialności karnej na zasadzie winy oznacza, zdaniem Sądu Najwyższego, że sprawca czynu zabronionego ponosi odpowiedzialność karną tylko na tyle, na ile można mu postawić zarzut, przy czym skalę tego zarzutu, a więc i zakres odpowiedzialności, wyznaczają zasady subiektywizacji i indywidualizacji⁶⁹⁹. Podstawowym warunkiem osobistej zarzucalności czynu (czyli winy) jest przede wszystkim występowanie określonej więzi psychicznej między sprawcą a jego czynem. W odniesieniu do przestępstw umyślnych więź ta polega na tym, że sprawca ma zamiar popełnienia czynu, zaś ten element psychiczny określany jest jako strona podmiotowa (strona subiektywna) przestępstwa. Właśnie dlatego, że podstawowym elementem winy jest współcześnie strona podmiotowa, często utożsamia się winę ze stroną podmiotową, a zasadę winy nazywa się zasadą subiektywizmu⁷⁰⁰. Nie jest to jednak zupełnie ściśle, ponieważ w historycznym rozwoju prawa karnego nie zawsze winę wiązano ze stroną podmiotową, a z kolei współcześnie strona podmiotowa nie wyczerpuje w całości problematyki winy.

⁶⁹⁶ Zob. A. Wąsek, Ewolucja prawnokarnego pojęcia winy w powojennej Polsce, PPK, z. 4/1990, s. 12.

⁶⁹⁷ Tamże, s. 15.

⁶⁹⁸ Zob. I. Fredrich-Michalska, B. Stachurska-Marcińczak (red.), Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997, s. 118-119.

⁶⁹⁹ Zob. wyrok SN z 04.11.2002 r., III KK 58/02, LEX nr 56846.

⁷⁰⁰ Zob. L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 2011, s. 9.

Zasada *nullum crimen sine lege* uznawana jest powszechnie za fundament współczesnego prawa karnego. W myśl tej reguły nikt nie może ponosić odpowiedzialności karnej, jeżeli popełniony czyn nie był zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. W obowiązującym Kodeksie karnym, zasada winy wyrażona jest *expressis verbis* w art. 1 § 3 k.k. Zgodnie z paremią *nullum crimen sine culpa*, nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu. Wina została zatem wyodrębniona jako jeden z elementów struktury przestępstwa. *A contrario* z treści art. 1 § 3 k.k. wynika, że warunkiem *sine qua non* odpowiedzialności karnej jest m.in. możliwość przypisania sprawcy winy w chwili czynu. Stanowisko takie znajduje zresztą potwierdzenie w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, gdzie wprost podkreśla się, że stosowanie represji dopuszczalne jest tylko jako reakcja na zachowanie zawinione⁷⁰¹. Czyn wypełniający znamiona określone w ustawie karnej nie jest zatem przestępstwem, jeżeli nie został przez sprawcę zawiniony. Określa się go wówczas jako „czyn zabroniony” (art. 115 § 1 k.k.). Ilekroć więc Kodeks karny używa takiego określenia („czyn zabroniony”), oznacza to, że chodzi o czyn obiektywnie naruszający prawo karne, ale niekoniecznie przestępny⁷⁰². Zresztą określenie „wina” występuje w prawie karnym materialnym nie tylko w omówionym wyżej unormowaniu (art. 1 § 3 k.k.), ale i innych przepisach (art. 29 k.k., art. 53 § 1 k.k., art. 66 § 1 k.k.), przy czym pełni w nich różną funkcję. Mianowicie w art. 29 k.k. ustawodawca uregulował sytuację działania w błędzie co do okoliczności wyłączającej bezprawność czynu albo winę. Błąd co do okoliczności wyłączającej winę zachodzi wtedy, gdy sprawca dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionym błędnym przekonaniu, że działa w stanie wyższej konieczności, ratując dobro chronione prawem, poświęcając dobro, które nie przedstawia wartości oczywiście wyższej od dobra ratowanego (art. 26 § 2 k.k.). Z kolei w art. 53 § 1 k.k. wina pełni funkcję limitującą wymiar kary, albowiem dolegliwość wymierzonej kary nie może przekraczać stopnia winy. Wskazuje się zatem, że sąd nie bierze pod uwagę stopnia winy, jako dyrektywy wymiaru kary, w tym znaczeniu, że nie dostosowuje kary do stopnia winy, a jedynie musi baczyć, aby kara nie była wyższa (surowsza) niż stopień winy i by tego stopnia nie przekroczyła⁷⁰³. Rzecz jednak w tym, że w doktrynie przedstawiono także pogląd odmienny, a mianowicie, że trzeba tradycyjnie przyjąć, iż stopień winy stanowi dyrektywę wymiaru kary. Sąd powinien zatem wykazać,

⁷⁰¹ Zob. wyroki TK: z 03.11.2004 r., K 18/03, OTK 2004/10/103; z 08.01.2008 r., P 35/06, OTK-A 2008/1/1.

⁷⁰² Zob. L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 2011, s. 9.

⁷⁰³ Zob. D. Świecki, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, nr 11-12, s. 5 i 13.

iż wymierzona kara odpowiada stopniowi winy, a w związku z tym w uzasadnieniu wyroku należy przedstawić również argumenty, z których wynika, iż przy ustalaniu stopnia winy kara nie mogła być inna, niż wymierzona, bo tylko taka kara jest współmierna do stopnia winy⁷⁰⁴. W literaturze podnosi się, że zasadę winy można zatem określić jako regułę stanowiącą, że podstawę i zakres odpowiedzialności karnej określa wina sprawcy. Jeśli zatem zasadę winy Kodeks karny odnosi też do wymiaru kar i środków karnych, „by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy” (art. 53 § 1 k.k.), to k.k. wyznacza zatem winie dwie funkcje: 1) zasady odpowiedzialności karnej i 2) dyrektywy wymiaru kary⁷⁰⁵. Nadto, wina stanowi także konieczną przesłankę warunkowego umorzenia postępowania (art. 66 § 1 k.k.), albowiem jednym z warunków zastosowania ww. instytucji probacyjnej jest to, aby wina (i społeczna szkodliwość czynu) nie były znaczne. Wprawdzie ustawodawca nie wskazał okoliczności, które decydują o stopniu winy (choć tego typu okoliczności zostały ustawowo określone w wypadku stopnia społecznej szkodliwości czynu w art. 115 § 2 k.k.), jednakże podkreśla się, że pojęcie winy ma charakter tzw. klauzuli generalnej⁷⁰⁶.

W Kodeksie postępowania karnego (procesie karnym) wina ma natomiast charakter wieloznaczny. Przyznanie się do winy stanowi wprost wyrażoną przesłankę ograniczenia postępowania dowodowego w toku przewodu sądowego w pierwszej instancji (art. 388 k.p.k.). Należy również zauważyć, że – zgodnie z art. 500 § 3 k.p.k. – sąd może wydać wyrok nakazowy, jeżeli na podstawie zebranych dowodów okoliczności czynu i wina oskarżonego nie budzą wątpliwości. Sformułowanie to oznacza, że w postępowaniu nakazowym, podobnie, jak i w postępowaniu zwyczajnym, niezbędne jest udowodnienie oskarżonemu winy (tj. obalenie domniemania niewinności). Oskarżonemu przysługuje bowiem domniemanie niewinności (art. 42 ust. Konstytucji, art. 6 ust. 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 5 § 1 k.p.k.), które jest konsekwencją ukształtowania postępowania karnego na zasadzie poszanowania godności ludzkiej w systemie prawa karnego opartym o odpowiedzialność na zasadzie winy. Wyrok skazujący może zatem zostać wydany jedynie wówczas, gdy wina oskarżonego zostanie udowodniona w procesie karnym w sposób całkowity, pewny i wolny od wątpliwości⁷⁰⁷. W wyroku zaś przypisanie winy (uznanie za winnego) jest pewnym skrótem myślowym, oznaczającym spełnienie wszystkich warunków pociągnięcia do odpowiedzialności karnej

⁷⁰⁴ Por. A. Marek, Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2007, s. 140.

⁷⁰⁵ Zob. A. Wąsek, [w:] M. Filar (red.) Kodeks karny, Komentarz, Warszawa 2012, s. 18.

⁷⁰⁶ Zob. D. Świecki, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, nr 11-12, s. 6.

⁷⁰⁷ Zob. wyrok SN z 24.02.1999 r., V KKN 362/97, LEX nr 564945.

(art. 413 § 2 k.p.k.)⁷⁰⁸. Kwestia przypisania winy powinna także znaleźć swoje odzwierciedlenie w uzasadnieniu wyroku (art. 424 § 1 i 2 k.p.k.)⁷⁰⁹. Nadto, o winie mowa jest także w postępowaniu odwoławczym, gdyż apelację co do winy uważa się za zwróconą przeciwko całości wyroku (art. 447 § 1 k.p.k.). Słowem, wina w prawie karnym procesowym ma zatem szersze znaczenie (wina *sensu largo*), niż w prawie karnym materialnym (wina *sensu stricto*). W procesie karnym wina jest bowiem sumą przesłanek, które muszą być spełnione, aby oskarżony mógł ponieść odpowiedzialność karną⁷¹⁰.

W literaturze nie bez racji podkreśla się, że Kodeks karny z 1997 r. został oparty na innych, niż poprzednie kodyfikacje, założeniach w zakresie strony podmiotowej czynu zabronionego. Mianowicie, zgodnie z postulatami czystej teorii normatywnej winy⁷¹¹, przyjęto w nim, że konieczne jest oddzielenie strony podmiotowej czynu zabronionego (subiektywne komponenty czynu zabronionego, na które składają się umyślność i nieumyślność) od winy. Zamierzeniem twórców obecnego Kodeksu karnego nie było natomiast (podobnie, jak w przypadku poprzednich kodyfikacji) zdefiniowanie pojęcia winy, ponieważ uznano, że jest to zagadnienie sporne, którego nie należy przesądzać w sposób definitywny w ustawie. W związku z tym zrezygnowano z projektowanej pierwotnie regulacji, w myśl której zarzut można było stawiać sprawcy tylko wówczas, gdy można było wymagać od niego zachowania zgodnego z prawem⁷¹².

4.2.3. Teorie winy w prawie karnym

W nauce prawa karnego materialnego od lat poszukuje się zresztą przekonującej odpowiedzi na pytanie, czym w ogóle jest wina, zaś problematyka istoty winy stanowi jedno z najważniejszych zagadnień. Próbami rozwiązania tego zadania zajmują się wysuwane w karnistyce teorie winy, określane także mianem ujęć lub koncepcji winy. Kluczowe z tych teorii, a mianowicie te, które w różnych okresach czasu spotykały się z

⁷⁰⁸ Zob. D. Świecki, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, nr 11-12, s. 10.

⁷⁰⁹ Tamże, s. 11.

⁷¹⁰ Tamże, s. 10.

⁷¹¹ Autorem czystej teorii normatywnej winy jest H. Welzel, wedle którego o bezprawności zachowania sprawcy decyduje również jego psychiczne nastawienie. W związku z tym, w przypadku czynów zabronionych umyślnych, przesunięto umyślność z winy do czynu zabronionego, oddzielając od niej stronę podmiotową takiego czynu. Umyślność nie stanowiła zatem według H. Welzela elementu winy, lecz element struktury czynu zabronionego, a więc determinuje ona jego bezprawność (zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 634-635).

⁷¹² Zob. A. Zoll, [w:] A. Zoll, Kodeks karny. Część ogólna, t. 1, Warszawa 2012, s. 54; J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 653.

ponadprzeciętnym uznaniem, w interesujący sposób zebrane i zaprezentowane zostały przez doktrynera Uniwersytetu Szczecińskiego – Ł. Pohla⁷¹³.

Ujmując rzecz w wymiarze elementarnym, można powiedzieć, że w **psychologicznej koncepcji winy** samą winę sprowadza się do stosunku intelektualno-psychicznego sprawcy do popełnianego przez niego czynu. W świetle psychologicznego ujęcia winy czyn był więc przez jego sprawcę zawiniony, gdy wykazano, że: 1) został on przez niego popełniony w zamiarze jego popełnienia, wówczas dopowiadano, iż został on przez sprawcę zawiniony umyślnie, co dawało podstawę do wyróżnienia jako formy winy – winy umyślnej; 2) został on przez niego wykonany w warunkach istniejącej w trakcie jego wykonywania chęci niepopelnienia, wówczas zaś wskazywano, że został on przez sprawcę zawiniony nieumyślnie, co dawało podstawę do wyróżniania drugiej formy winy – winy nieumyślnej. Niewątpliwym, rzeczywistym mankamentem psychologicznego ujęcia winy było abstrahowanie od kontekstu sytuacyjnego, w którym *in concreto* znajdował się sprawca, a także i od osoby sprawcy⁷¹⁴.

Normatywne koncepcje winy, które zrodziły się w literaturze prawa karnego, kładą natomiast szczególny nacisk na doszukiwanie się istoty winy w elemencie negatywnej (ujemnej) oceny sprawcy i jego zachowania się w całokształcie towarzyszących temu zachowaniu się okoliczności jego popełnienia⁷¹⁵. Fundamentalnym warunkiem zawinienia, a zatem przypisania winy sprawcy bezprawnego czynu zabronionego, jest bowiem ustalenie, że można było od niego wymagać zachowania zgodnego z żądaniem przekroczonej prawnokarnej normy sankcjonowanej, stąd warunek ten określany jest mianem – wymagalności zgodnego z prawem (karnym) zachowania. Z kolei badanie, czy ten warunek wymagalności zgodnego z prawem zachowania się został spełniony, stanowi każdorazowo obiektywnie zindywidualizowaną analizę, zorientowaną na wszechstronną weryfikację intelektualno-wolincjonalnego potencjału konkretnego sprawcy bezprawnego czynu zabronionego, oczywiście na tle całokształtu okoliczności towarzyszących popełnieniu danego czynu. Stąd też przyjmuje się, że nie można przypisać winy osobom niepoczytalnym oraz tym nieletnim sprawcom czynów zabronionych, u których wykazano brak zdolności do racjonalnego kierowania swoim zachowaniem

⁷¹³ Zob. Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Rozdział VII - Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, Warszawa 2019, s. 325-334.

⁷¹⁴ Zob. Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Rozdział VII - Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, Warszawa 2019, s. 327; J. Giezek, Świadomość sprawcy czynu zabronionego, Warszawa 2013, s. 302-303.

⁷¹⁵ Tamże, s. 327.

(postępowaniem). W polskim prawie karnym winy nie można także przypisać sprawcy wtedy, gdy bezprawnego czynu zabronionego dopuścił się on w warunkach anormalnej sytuacji motywacyjnej, co ma miejsce w sytuacji: istnienia krępującego wolę sprawcy przymusu psychicznego; wyłączającego możliwość przypisania winy stanu wyższej konieczności; wyłączającej możliwość przypisania winy tzw. kolizji obowiązków; usprawiedliwionego błędu co do kontratypu; usprawiedliwionego błędu co do okoliczności wyłączającej winę; rozkazu. W tych bowiem sytuacjach, z obiektywnego punktu widzenia, trudno wymagać od człowieka zachowania się zgodnego z prawem⁷¹⁶.

Zaprezentowana powyżej normatywna koncepcja winy, kładąca nacisk na możliwość postawienia sprawcy zarzutu, nie jest jednak ujęciem homogenicznym, skoro w literaturze prawa karnego materialnego funkcjonują dwie odmiany normatywnej teorii winy, a mianowicie: **kompleksowa normatywna koncepcja winy**⁷¹⁷ oraz tzw. **czysta normatywna koncepcja winy**. Ta pierwsza koncepcja opiera się na tezie, że istotą winy jest ujemna (negatywna) ocena stosunku intelektualno-wolincjonalnego sprawcy do popełnionego przez niego czynu zabronionego. Winą w tym ujęciu jest zatem ujemnie oceniany – z punktu widzenia ustawy karnej – stosunek psychiczny sprawcy dorosłego, poczytalnego działającego w normalnej sytuacji motywacyjnej do czynu. Owa kompleksowa normatywna koncepcja winy ujmuje winę wyłącznie jako ujemną ocenę stosunku intelektualnego-wolincjonalnego sprawcy do popełnionego przezeń zachowania (czynu), zabronionego pod groźbą kary⁷¹⁸. Natomiast tzw. czysta normatywna koncepcja winy – sprowadza istotę winy do zarzutu, iż sprawca dopuścił się bezprawnego czynu zabronionego w sytuacji, w której mógł on się tego czynu nie dopuszczać. Istotą winy jest w tym ujęciu zatem sam zarzut popełnienia bezprawnego czynu zabronionego. Zgodnie z tą koncepcją, postawienie takiego zarzutu sprawcy uwarunkowane jest dojrzałością, poczytalnością, rozpoznawalnością bezprawności czynu oraz wymagalności zachowania się zgodnego z prawem⁷¹⁹. Innymi słowy, teoria czysta normatywna, chcąc „oczyścić” pojęcie winy ze wszelkich elementów psychologicznych, w zasadzie ograniczą istotę winy

⁷¹⁶ Zob. Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Rozdział VII - Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, Warszawa 2019, s. 329.

⁷¹⁷ Najbardziej konsekwentnie i spójnie za kompleksową teorią opowiadał się wcześniej, w polskiej nauce prawa karnego W. Wolter, który wskazywał, że „wina jako zarzucalna decyzja woli sprawcy jest warunkiem zdolności do sensownej autodeterminacji po stronie sprawcy, jego dojrzałością i poczytalnością” (zob. W. Wolter, Nauka o przestępstwie, Analiza prawnicza na podstawie przepisów części ogólnej kodeksu karnego z 1969 r. s.112-113),

⁷¹⁸ Zob. Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Rozdział VII - Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, Warszawa 2019, s. 330.

⁷¹⁹ Tamże, s. 331.

do zarzutu. Oczywiście jako determinanty tego zarzutu najczęściej wskazuje się na dojrzałość sprawcy, jego poczytalność oraz normalną sytuację motywacyjną⁷²⁰. W tej sytuacji, mając na uwadze wyrażoną w art. 115 § 1 k.k. definicję legalną wyrażenia „czyn zabroniony” i związaną z tym – ustawową konieczność zaliczenia znamion podmiotowych do zespołu znamion czynu zabronionego, można zauważyć, że obecnie w polskim prawie karnym decydującą rolę odgrywa ujęcie istoty winy zgodnie z jej czystą normatywną koncepcją⁷²¹.

Nie sposób wszakże pominąć, że w nauce prawa karnego występuje również tzw. **funkcjonalna koncepcja winy**, która zakłada, że o przyjęciu winy decydować powinna – uzasadniona bieżącymi potrzebami kryminalno-politycznymi – celowość wymierzenia kary sprawcy czynu zabronionego. Recz jednak w tym, że teoria ta nie może zasługiwać na pełną akceptację, skoro uzależnia istnienie winy od zasadności wymierzenia kary, co czyni nazbyt relatywnym samo pojęcie przestępstwa⁷²².

Wypada wreszcie dodać, że w doktrynie dochodzą też do głosu zwolennicy **relacyjnej teorii winy**. Ta ostatnia koncepcja opiera się na spostrzeżeniu, że wina jest relacją, a zatem stosunkiem zachodzącym między podmiotem a stanem rzeczy (czynem) w danym okresie. Słowo „wina” oznacza zbiór, który istnieje w takim sensie, w jakim istnieją twory teoriomnogościowe⁷²³. W takim ujęciu wina (w prawie karnym materialnym) jest pojęciem polisemicznym (co najmniej dwuznacznym). Z jednej strony bowiem jest niestopniowalna, co ma miejsce przy ustalaniu kompletności elementów struktury przestępstwa, z drugiej zaś posługujemy się winą jako pojęciem poddającym się wielostopniowemu wartościowaniu, co ma miejsce w procesie miarkowania prawnokarnej dolegliwości sankcji (kary lub środka karnej reakcji)⁷²⁴.

Przyjęcie we współczesnym polskim prawie karnym materialnym (Kodeks karny z 1997 r.) założeń czystej teorii normatywnej winy doprowadziło do znaczącej zmiany ujmowania podstawowych zagadnień związanych z kwestią odpowiedzialności karnej, a w szczególności – jej podstawami. Mianowicie, w przepisach art. 9 § 1 i 2 k.k. ustawodawca

⁷²⁰ Zob. J. Lachowski, Wina w prawie karnym [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego, t. 3, Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności, Warszawa 2017, s. 635; A. Wąsek, [w:] M. Filar (red.), Kodeks karny, Komentarz, Warszawa, s. 19.

⁷²¹ Zob. Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Rozdział VII - Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, Warszawa 2019, s. 331-332.

⁷²² Tamże, s. 332.

⁷²³ Por. W. Patryas, Interpretacja karnistyczna. Studium metodologiczne, Poznań 1988, s. 191; K.. Buchała, A. Zoll, Polskie prawo karne, Warszawa 1995, s. 235-236.

⁷²⁴ Por. Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Rozdział VII - Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, Warszawa 2019, s.333.

nie mówi o przestępstwie umyślnym czy nieumyślnym, tylko o czynie zabronionym popełnionym umyślnie i czynie zabronionym popełnionym nieumyślnie. Podobnie, art. 9 § 3 k.k. stanowi o następstwach czynu zabronionego, które sprawca przewidywał lub miał możliwość przewidzenia. Taka regulacja miała na celu wyraźne podkreślenie, że umyślność i nieumyślność należą do struktury czynu zabronionego (do jego strony podmiotowej), a nie do winy (która jest przesłanką uznania danego czynu zabronionego za przestępstwo). O zaakceptowaniu czystej koncepcji normatywnej świadczy również brzmienie art. 8 k.k. [„zbrodnię można popełnić tylko umyślnie” (a nie z winy umyślnej), „występek można popełnić także nieumyślnie, jeżeli ustawa tak stanowi” (a nie z winy nieumyślnej)]⁷²⁵.

Pomimo takiego ujęcia strony podmiotowej czynu zabronionego w obecnym Kodeksie karnym, nawiązującego do czystej teorii normatywnej winy, niektórzy przedstawiciele doktryny nie widzą jednak przeszkód w pojmowaniu winy zgodnie z kompleksową koncepcją winy⁷²⁶. Autorzy ci stoją na stanowisku, że przypisanie winy uwarunkowane jest popełnieniem umyślnego lub nieumyślnego czynu zabronionego. Wskazują oni, że wyeliminowanie w k.k. określeń „wina umyślna” i „wina nieumyślna” nie wyklucza możliwości posługiwania się nimi. Podkreślają bowiem, że umyślność i nieumyślność odgrywa podwójną rolę w strukturze przestępstwa: 1) należy do strony podmiotowej czynu zabronionego, współwyznaczając wraz z innymi znamionami typ umyślnego lub nieumyślnego czynu zabronionego; 2) decyduje wraz z innymi czynnikami (np. wymagalnością zgodnego z prawem zachowania się) o istnieniu winy, jej rodzaju (wina umyślna albo nieumyślna) i stopniu⁷²⁷.

4.2.4. Przesłanki przypisania winy w prawie karnym

Ustawodawca nie zawarł również w obecnym Kodeksie karnym syntetycznej regulacji, która wskazywałaby na konkretne przesłanki przypisania winy. Da się jednak je odtworzyć na podstawie obowiązujących przepisów. Do pozytywnych przesłanek przypisania winy sprawcy czynu zabronionego należą zatem: 1) popełnienie takiego czynu przez osobę, która ukończyła 17 lat (art. 10 § 1 k.k. lub wyjątkowo lat 15 (art. 10 § 2 k.k.)),

⁷²⁵ Zob. J. Lachowski, Wina w prawie karnym [w:] R. Dębski (red.) System Prawa Karnego, t.3, Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności, Warszawa 2017, s. 654.

⁷²⁶ Tamże, s. 656.

⁷²⁷ Zob. A. Wąsek, Kodeks karny. Komentarz. Tom I, 1999, s. 35; A. Wąsek, [w:] M. Filar (red.), Warszawa Kodeks karny. Komentarz, 2012, s. 20; A. Marek, Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2007, s. 140 i n.; L. Gardocki, Prawo karne, Warszawa 2007, s. 74 i n..

2) popełnienie czynu umyślnie, umyślno-nieumyślnie lub nieumyślnie (art. 9 § 1-3 k.k.), 3) rozpoznanie lub możliwość rozpoznania bezprawności czynu (art. 30 k.k.). Natomiast negatywnymi przesłankami winy są: 1) niepoczytalność, która oznacza brak możliwości rozpoznania znaczenia swego czynu lub pokierowania swym postępowaniem, zachodzący w chwili czynu i spowodowany upośledzeniem umysłowym, chorobą psychiczną lub innym zakłóceniem czynności psychicznych (art. 31 § 1 k.k.), 2) usprawiedliwione urojenie okoliczności wyłączającej bezprawność (kontratyp) lub winę (art. 29 k.k.), 3) stan wyższej konieczności (art. 26 § 2 k.k.), 4) popełnienie czynu nieumyślnego przez żołnierza w ramach rozkazu (art. 318 k.k.)⁷²⁸.

W doktrynie prawa karnego wskazuje się również, że skoro ustawowo określonym warunkiem popełnienia przestępstwa jest przypisanie sprawcy winy, to – mimo deklarowanego przez ustawodawcę dystansowania się od akceptacji jakiejkolwiek teorii winy – można zrekonstruować, chociażby na potrzeby wymiaru sprawiedliwości, przesłanki jej przypisywania, a do tychże przesłanek należą: a) podmiotowa zdolność sprawcy do ponoszenia odpowiedzialności karnej (art. 10 k.k.), b) niezakłócona patologicznymi czynnikami zdolność do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swym postępowaniem (art. 31 k.k.), c) rozpoznawalność bezprawności, d) brak usprawiedliwionego błędu co do okoliczności wyłączającej bezprawność lub winę (art. 29 k.k.), e) wymagalność zgodnego z prawem zachowania, odpadająca w anormalnej sytuacji motywacyjnej, leżącej u podłoża wyłączającego winę stanu wyższej konieczności (art. 26 § 2 k.k.)⁷²⁹. Co istotne, zgodnie z zasadą koincydencji, wina musi być przypisana sprawcy w czasie czynu (art. 6 § 1 k.k.). Wyjątki od tej zasady dotyczą sytuacji, w której zdarzenie będące podstawą zarzutu nastąpi przed realizacją znamion czynu zabronionego (tzw. zawinienie na przedpolu czynu zabronionego – art. 31 § 3 k.k.).

Niewątpliwie zatem wiek sprawcy stanowi podmiotową przesłankę zawinienia. Przy tej okazji podkreśla się, że przyjęcie przez ustawodawcę określonej granicy wieku stanowi wyraz uznania, że sprawcy w takim wieku osiągnęli odpowiedni poziom rozwoju intelektualnego, który pozwala im zdawać sobie sprawę z tego, co czynią⁷³⁰. Źródłem takiego podejścia jest – zaprezentowana powyżej – psychologiczna koncepcja winy, która

⁷²⁸ Zob. A. Wąsek, [w:] M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2012, s. 20; D. Świecki, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, nr 11-12, s. 7-8.

⁷²⁹ Zob. J. Giezek (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, WKP 2021, LEX.

⁷³⁰ Zob. A. Wąsek, Kodeks karny. Komentarz. Tom I, Gdańsk 1999, s. 136-137; A. Marek, Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2010, s. 24; W. Wróbel, A. Zoll, Polskie prawo karne. Część ogólna, Kraków 2010, s. 330.

upatruje jej istoty w określonym stosunku psychicznym do czynu⁷³¹. Wydaje się, że trafny jest pogląd, iż w przypadku nieletniości nie ustala się winy⁷³². W pierwszej kolejności bowiem bada się przesłanki zawinienia, a dopiero gdy stwierdza się, że one zachodzą, przypisuje się winę. W przypadku nieletniości kwestii winy nie bada się w ogóle, a zatem nie rozstrzyga się, czy wina może być w konkretnym przypadku nieletniemu przypisana, czy też nie. Należy zatem uznać, że ukończenie określonego wieku przez sprawcę jest warunkiem umożliwiającym analizowanie kwestii winy, a nie przesłanką uzasadniającą jej przypisanie. Dopiero stwierdzenie określonego wieku przez sprawcę umożliwia badanie dalszych kwestii związanych z zawinieniem. Istotne jest przy tym to, że wiek sprawcy, jako warunek badania winy, nie podlega ocenie, a jedynie ustaleniu. W tym sensie wiek jest traktowany w doktrynie jako formalna przesłanka zawinienia⁷³³.

Z kolei przesłanka poczytalności ma charakter ocenny. Jest ona oparta na domniemaniu, mianowicie kwestii poczytalności w praktyce nie bada się, jeżeli nie zachodzą szczególne okoliczności, które mogłyby świadczyć o jej ograniczeniu. Wynika to pośrednio z brzmienia przepisu art. 1 § 3 k.k., który – ujmując warunek winy od strony negatywnej – *de facto* zawiera domniemanie, że zachodzą przesłanki przypisania winy w chwili czynu⁷³⁴.

Kwestią sporną w doktrynie prawa karnego jest natomiast to, czy świadomość bezprawności czynu jest konstytutywnym elementem zamiaru, czy też wpływa ona jedynie na możliwość przypisania winy. Opowiadając się za normatywną koncepcją winy, należy przyjąć, że świadomość bezprawności czynu zabronionego nie stanowi przesłanki przypisania zamiaru, lecz jest przesłanką przypisania winy. O przyjęciu teorii winy świadczy treść art. 30 k.k., w myśl którego nie popełnia przestępstwa, kto dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionej nieświadomości jego bezprawności⁷³⁵. Gdyby zaś ustawodawca oparł się na teorii zamiaru, to regulacja ta zostałaby sformułowana podobnie, jak w art. 28 § 1 k.k.⁷³⁶

W literaturze wskazuje się również, że podstawy do przypisania winy zachodzą w sytuacji, gdy sprawca uświadomił sobie bezprawność czynu w chwili jego popełnienia lub

⁷³¹ Zob. A. Zoll, Czy nieletniość jest okolicznością wyłączającą winę [w:] W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej, Warszawa 2009, s. 192, A. Barczak-Oplustil, Sporne zagadnienia istoty winy w prawie karnym, CzPKiNP 2005, Nr 2, s. 86.

⁷³² Zob. W. Wróbel, A. Zoll, Polskie prawo karne. Część ogólna, Kraków 2014, s. 334.

⁷³³ Zob. W. Wróbel, A. Zoll, Polskie prawo karne. Część ogólna, Kraków 2014, s. 334.

⁷³⁴ Zob. J. Lachowski, Wina w prawie karnym [w:] R. Dębski (red.) System Prawa Karnego, t.3, Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności, Warszawa 2017, s. 659.

⁷³⁵ Tamże, s. 659.

⁷³⁶ Tamże, s. 659.

miał taką możliwość, ewentualnie gdy znalazł się w warunkach nieusprawiedliwionej nieświadomości takiej bezprawności⁷³⁷. Przy czym zwolennicy czystej teorii normatywnej podkreślają, że ocena wadliwości procesu decyzyjnego (a w tym zdolności do rozpoznania bezprawności czynu) musi być zindywidualizowana, skoro dotyczy konkretnego sprawcy oraz konkretnego czynu⁷³⁸. Jednakże, z oczywistych względów, musi istnieć pewien punkt odniesienia takiej oceny i stąd konieczne jest przyjęcie kryteriów ogólnych, w oparciu o które konstruuje się pewien wzorzec, tj. model obywatela, który właściwościami i warunkami osobistymi odpowiada cechom sprawcy⁷³⁹. Przypisanie zdolności przypisania bezprawności następuje zatem w drodze odpowiedzi na pytanie, czy ten wzorcowy obywatel również byłby świadomy bezprawności swojego zachowania. Jeśli tak, to oznacza to, że jest spełniona przesłanka zawinienia w postaci zdolności do rozpoznania bezprawności. Jeśli natomiast odpowiedź jest przecząca, to przesłanka zawinienia nie będzie spełniona, co będzie równoznaczne z brakiem możliwości postawienia zarzutu⁷⁴⁰.

Natomiast zwolennicy kompleksowej teorii winy, którzy wyodrębniają winę umyślną i nieumyślną, na gruncie art. 9 § 2 k.k. wskazują, że przypisanie możliwości przewidywania czynu zabronionego musi być poprzedzone stwierdzeniem powinności przewidywania⁷⁴¹. Powinność taka jest ustalana na podstawie pewnego wzorca, przy ustalaniu tego, co jest faktycznie przewidywalne dla rozważnego obywatela⁷⁴². Wprawdzie twierdzenie to jest związane z przepisem art. 9 § 2 k.k. (w którym określono nieumyślność świadomą), to jednak wydaje się, że nie ma wątpliwości co do tego, że powinność przewidywania możliwości popełnienia czynu zabronionego (a zatem również powinność przewidywania bezprawności) ma charakter normatywny i wiąże się bezpośrednio z zarzucalnością zachowania sprawcy⁷⁴³.

W świetle powyżej zaprezentowanych okoliczności stwierdzić należy, że w zakresie kryteriów oceny powinności zwolenników teorii normatywnej i kompleksowej teorii winy łączy to, że każda z nich nawiązuje do „modelowej postaci”, stanowiącej punkt odniesienia przy dokonywaniu oceny czynu sprawcy z punktu widzenia winy. Natomiast różnica zdaje się sprowadzać do rozłożenia akcentów, tzn. czysta teoria normatywna

⁷³⁷ Tamże, s. 659.

⁷³⁸ Zob. A. Zoll, [w:] A. Zoll, Kodeks karny. Część ogólna, t. 1, Warszawa 2012, s. 56.

⁷³⁹ Tamże, s. 56.

⁷⁴⁰ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 660.

⁷⁴¹ Zob. A. Wąsek, Kodeks karny. Komentarz. Tom I, Gdańsk 1999, s. 117.

⁷⁴² Tamże, s. 117.

⁷⁴³ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 660.

akcentuje wzorzec, natomiast kompleksowa teoria – indywidualne cechy sprawcy⁷⁴⁴. Oczywiście jest też, iż oceny te nie mogą odbywać się „w próżni”, każda ocena wymaga jakiegoś punktu odniesienia (do pewnego standardu postępowania). Wydaje się bowiem, że w celu zbliżenia się do zasady indywidualizacji odpowiedzialności karnej, konieczne jest każdorazowo stworzenie wzorca postępowania o właściwościach i warunkach osobistych sprawcy. Wszelako pojawiają się wątpliwości, czy w ogóle możliwe jest stworzenie takiego wzorca, skoro każdy człowiek to indywidualium, które zachowuje się we właściwy dla siebie sposób w określonych sytuacjach⁷⁴⁵. Ponadto, tworzenie wzorców o cechach sprawcy i zadanie pytania, jak zachowałby się wzorzec w takiej samej sytuacji oznacza *de facto* poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak wzorzec powinien się zachowywać. Analogiczne pytanie zadajemy sobie w odniesieniu do zindywidualizowanego sprawcy, z tym, że poddajemy jego zachowanie ocenie przez pryzmat pewnych norm postępowania. Na podstawie tych norm odtwarzamy również powinność obciążającą sprawcę oraz zadajemy pytanie, dlaczego on tej powinności nie zadośćuczynił. Jeżeli powody, które były przyczyną braku zadośćuczynienia tej powinności były tego rodzaju, że sprawca miał wpływ na ich zaistnienie, wówczas można postawić mu zarzut⁷⁴⁶. Owa normalna sytuacja motywacyjna, jako przesłanka przypisania winy w prawie karnym, oznacza wystąpienie takich okoliczności, w których sprawca mógł zachować się w sposób, który nie sprowadzałby lub nie zwiększałby zagrożenia dla dóbr prawnych ponad przeciętną miarę. Chodzi o wystąpienie takich okoliczności, które zmuszałyby sprawcę do sprowadzenia takiego niebezpieczeństwa, czy też do naruszenia dobra, i na których uniknięcie sprawca nie miał wpływu. W takim przypadku zachowanie sprawcy nie może być zarzucalne. Istotne jest to, że okoliczności takie mogą leżeć po stronie sprawcy albo mogą to być okoliczności zewnętrzne⁷⁴⁷.

W odniesieniu natomiast do przedstawionych powyżej negatywnych przesłanek przypisania winy nie sposób pominąć, że w literaturze prezentowane są także dwa poglądy co do katalogu okoliczności, w których zachodzi tzw. anormalna sytuacja motywacyjna⁷⁴⁸. Zwolennicy pierwszego poglądu twierdzą, że katalog tych okoliczności jest zamknięty i określony w sposób wyraźny w ustawie (stan wyższej konieczności wyłączający winę - art.

⁷⁴⁴ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 660.

⁷⁴⁵ Tamże, s. 660.

⁷⁴⁶ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 660-661.

⁷⁴⁷ Tamże, s. 661.

⁷⁴⁸ Tamże, s. 661.

26 § 1 k.k., błąd co do okoliczności wyłączającej odpowiedzialność karną – art. 29 k.k., błąd co do bezprawności – art. 30 k.k.). W dopuszczalności konstruowania innych, niż ustawowo określone okoliczności wyłączających winę, przedstawiciele tego poglądu upatrują niebezpieczeństwa nadmiernego uelastycznienia prawa karnego, prowadzącego w konsekwencji do nadużyć, a także zwiększenia władzy sądowniczej kosztem władzy ustawodawczej, co naruszałoby zasadę funkcji gwarancyjnej prawa karnego⁷⁴⁹. Natomiast przedstawiciele drugiego nurtu nie bez racji wskazują, że okoliczności wyłączające winę nie zostały w systemie prawa wyczerpująco określone, dzięki czemu prawo karne staje się bardziej elastyczne i pozwala uwzględnić sytuacje nadzwyczajne, co sprzyja realizacji zasady sprawiedliwości⁷⁵⁰. Również w uzasadnieniu rządowego projektu Kodeksu karnego z 1997 r. wskazano, że „nie można wykluczyć innych sytuacji wyjątkowych, w których dopuszczalność przypisania winy jest wątpliwa”⁷⁵¹. Nadto, ten ostatni pogląd, dopuszczający kreowanie pozaustawowych okoliczności uchylających winę, zaprezentowany został wcześniej również w orzecznictwie⁷⁵².

Wydaje się jednak, że należy opowiedzieć się za stanowiskiem, iż to ustawodawca kreuje pełny, zamknięty katalog okoliczności uchylających winę, wyznaczając tym samym granice winy. Zasadniczym argumentem przemawiającym za taką tezą jest zasada trójpodziału władzy. Mianowicie kreowanie okoliczności pozaustawowych stanowiłoby przejaw ingerencji władzy sądowniczej we władzę ustawodawczą⁷⁵³. Dodatkowym argumentem wspierającym tę tezę jest okoliczność, że ustawodawca wycofał się z zamiaru wprowadzenia do Kodeksu karnego regulacji, zgodnie z którą przypisanie winy możliwe jest tylko wówczas, gdy od sprawcy można było wymagać zgodnego z prawem postępowania (projekt z 1989 r.). Przyjęcie takiego rozwiązania dawałoby podstawę do kreowania tego rodzaju okoliczności⁷⁵⁴. Powyższe oznacza, że granice wymagalności zachowania zgodnego z prawem (a inaczej rzecz ujmując, anormalne sytuacje motywacyjne) wyznacza ustawodawca, a w przypadku, gdy sprawca popełnił swój czyn warunkach, w których nie mógł on zastosować się do normy prawnej, ale która nie znalazła

⁷⁴⁹ Zob. L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2007, s. 54; A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 24, A. Zoll, K. Buchała, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 245; M. Rodzyńkiewicz, Kilka uwag o relacyjnym ujęciu winy, *RPEiS* z. 4, 2001, s. 72.

⁷⁵⁰ Por. A. Wąsek, *Ewolucja prawnokarnego pojęcia winy w powojennej Polsce*, PPK 4/1990, s. 16.

⁷⁵¹ Por. Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego, Warszawa 1997, s. 118.

⁷⁵² Por. postanowienie SA w Krakowie z 28.02.2002 r., II AKz 61/02, LEX nr 56694.

⁷⁵³ Zob. A. Zoll, *Komentarz do Kodeksu Karnego. Część ogólna*, t. I, Warszawa 2012, s. 79.

⁷⁵⁴ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), *System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*. Tom 3, Warszawa 2013, s. 662.

swego odzwierciedlenia w przepisach prawa, należy odwoływać się do stopnia społecznej szkodliwości czynu⁷⁵⁵.

W tym miejscu nie sposób też pominąć, że w praktyce kwestia przypisania winy w znaczeniu materialno-prawnym i np. jej odpowiedniego uzasadnienia w ramach wymogu wyjaśnienia podstawy prawnej wyroku (zgodnie z art. 424 § 1 pkt 2 k.p.k.), z pewnością nie jest zadaniem łatwym. Co więcej, powyższa kwestia uzasadnienia winy (w powyższych ramach) nie jest nawet przedmiotem odrębnej analizy w komentarzach do k.p.k.⁷⁵⁶. Sądy powszechne oraz Sąd Najwyższy również unikają programowych odpowiedzi na temat istoty winy, ale w judykaturze nie jest kwestionowana normatywna teoria winy. Podsumowując powyższe rozważania, podzielić należy konstatację płynącą z orzecznictwa Sądu Najwyższego, że niewątpliwie odpowiedzialność karna opiera się na zasadzie winy, co oznacza, że sprawca czynu zabronionego ponosi odpowiedzialność karną tylko na tyle, na ile można mu postawić zarzut, przy czym skalę tego zarzutu i zakres odpowiedzialności, wyznaczają zasady subiektywizacji i indywidualizacji⁷⁵⁷. Wina jest składnikiem struktury przestępstwa, a tym samym warunkiem jego przypisania sprawcy czynu (art. 1 § 3 k.k.). Pojęcie winy nie jest jednak tożsame z wystąpieniem elementów strony podmiotowej czynu, określonych w art. 9 § 1 i 2 k.k., jako także warunku odpowiedzialności karnej. Wina wyraża się zatem w zarzucalności z powodu wadliwie ukształtowanej woli sprawcy, który naruszył normę sankcjonowaną w sytuacji, gdy bezprawność czynu była przez niego rozpoznawana. W praktyce podstawy do stwierdzenia winy występują zatem zawsze wtedy, gdy nie ma ustawowych okoliczności wyłączających winę⁷⁵⁸.

⁷⁵⁵ Zob. J. Lachowski, Wprowadzenie do rozdziału III [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom 1, Warszawa 2011, s. 786-787; J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Warszawa 2013, s. 663.

⁷⁵⁶ Zob. D. Świecki, Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, Prok. i Pr. 2009, nr 11-12, s. 11.

⁷⁵⁷ Zob. wyrok SN z 04.11.2002 r., III KK 58/02, LEX nr 56846.

⁷⁵⁸ Zob. wyrok SN z 08.02.2017 r., III KK 226/16, LEX nr 2224610.

4.3. Wina w prawie cywilnym (w ogólności)

Podobnie jak w prawie karnym, również w prawie cywilnym wina stanowi podstawę odpowiedzialności. Jednakże Kodeks cywilny (podobnie, jak Kodeks karny) nie definiuje pojęcia winy⁷⁵⁹. W doktrynie prawa cywilnego⁷⁶⁰, jak i prawa karnego⁷⁶¹, postuluje się, aby pojęciu winy na gruncie prawa cywilnego (zwłaszcza w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej), jak i prawa karnego nadawać takie samo znaczenie. W literaturze zaproponowano też, aby przy interpretacji pojęcia „winy rozkładu pożycia” oraz jego zasadniczych elementów odwoływać się do dorobku cywilistyki z zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej⁷⁶². Stanowisko takie, choć niewątpliwie prowadziło do uporządkowania tej problematyki, nie wydaje się jednak uzasadnione ze względów, o których będzie mowa poniżej.

Przed wszystkim zauważyć należy, że pojęcie winy występuje w prawie cywilnym w różnych ujęciach. Regulacje nawiązujące do kwestii winy znajdują się przede wszystkim w Tytule VI Księgi III Kodeksu cywilnego, dotyczącym problematyki czynów niedozwolonych. Art. 415 k.c. przewiduje podstawową zasadę odpowiedzialności odszkodowawczej, opartej na winie sprawcy. Ponosi ją osoba, której zawinione zachowanie jest źródłem powstania szkody, względnie krzywdy⁷⁶³. Powszechnie przyjmuje się, że podstawowymi przesłankami odpowiedzialności deliktowej są: czyn niedozwolony (bezprawny i jednocześnie zawiniony), szkoda oraz związek przyczynowy pomiędzy czynem niedozwolonym a szkodą⁷⁶⁴. Co istotne, zdarzeniem sprawczym może być zarówno zachowanie aktywne (tzn. działanie), jak i bierne (tzn. zaniechanie) w sytuacji, gdy na sprawcy ciążył obowiązek czynnego działania, bądź współdziałania,

⁷⁵⁹ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 668; *vide* też wyrok SN z 26.09.2003 r., IV CK 32/02, LEX nr 146462.

⁷⁶⁰ Zob. J. Dąbrowa, Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej, Wrocław 1968, s. 143 i n.; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Zakres niedbalstwa jako podstawy odpowiedzialności cywilnej, NP 1956, Nr 3, s. 61; M. Sośniak, Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone, Kraków 1959, s. 82; Z. Radwański, A. Olejniczak, Zobowiązania, s. 203; W. Dubis, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, 2021, Legalis; M. Zelek, [w:] M. Gutowski (red.), Kodeks cywilny. t. II, 2022.

⁷⁶¹ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 704 i n.

⁷⁶² Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX.

⁷⁶³ Zob. G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX.

⁷⁶⁴ Zob. M. Kaliński, [w:] A. Olejniczak (red.) Prawo zobowiązań - część ogólna. System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024.

którego nie wykonał⁷⁶⁵. Czyn sprawcy, pociągający za sobą odpowiedzialność na gruncie art. 415 k.c., musi charakteryzować się określonymi cechami (tzw. znamionami) odnoszącymi się zarówno do strony przedmiotowej (bezprawność czynu⁷⁶⁶), jak i podmiotowej (wina w znaczeniu subiektywnym, zwana też czasem winą *sensu stricto*)⁷⁶⁷. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, pojęcie winy w prawie cywilnym zawiera dwa elementy składowe: obiektywny i subiektywny. Element obiektywny oznacza niezgodność zachowania się z obowiązującymi normami postępowania, a więc szeroko rozumianą bezprawność. Element subiektywny dotyczy stosunku woli i świadomości działającego do swojego czynu. Najkrócej rzecz ujmując, winę można przypisać podmiotowi prawa tylko wtedy, kiedy istnieją podstawy do negatywnej oceny jego zachowania z punktu widzenia obu tych elementów (tzw. zarzucalność postępowania)⁷⁶⁸.

W literaturze i orzecznictwie dominuje stanowisko, w myśl którego bezprawność należy rozumieć szeroko, jako sprzeczność z obowiązującym porządkiem prawnym, tj. nakazami i zakazami wynikającymi z norm powszechnie obowiązującego prawa (a w szczególności prawa cywilnego, karnego, administracyjnego, pracy, finansowego itp.), jak również z norm moralnych i obyczajowych, określanych jako „zasady współżycia społecznego”, czy „dobre obyczaje”⁷⁶⁹. W doktrynie i judykaturze sformułowano przy tym katalog okoliczności wyłączających bezprawność czynu (tzw. kontratypów), zarówno uregulowanych w Kodeksie cywilnym, jak i pozakodeksowych, do których zalicza się w szczególności: działanie w ramach obrony koniecznej (art. 423 k.c.), działanie w stanie wyższej konieczności (art. 424 k.c.), dozwoloną samopomoc (art. 343 § 2 k.c. oraz art. 432 k.c.), zgodę poszkodowanego (która uchyla bezprawność działań ingerujących w sferę jego dóbr w takim zakresie, w jakim poszkodowany może dysponować naruszonymi dobrami),

⁷⁶⁵ Zob. G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; *vide* też wyrok SN z 19.02.2003 r., V CKN 1681/00, LEX nr 121742.

⁷⁶⁶ Bezprawność jest kategorią obiektywną, przy czym zakres bezprawności, z którym ustawa wiąże odpowiedzialność może różnić się w zależności od gałęzi prawa (m.in. zakres bezprawności w prawie karnym jest węższy, niż w prawie cywilnym). Odmienny jest również zakres bezprawności w ramach odpowiedzialności deliktowej i kontraktowej.

⁷⁶⁷ Zob. W. Czachórski, [w:] Z. Radwański (red.) System Prawa Cywilnego. Prawo zobowiązań. Część ogólna, Warszawa 1981, s. 539; G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. T. 1, Wyd. 6, Warszawa 2011, Legalis.

⁷⁶⁸ Zob. wyrok SN z 26.09.2003 r., IV CK 32/02, LEX nr 146462.

⁷⁶⁹ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024; G. Bieniek, J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX; G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; *vide* też wyroki SN: z 19.02.2003 r., V CKN 1681/00, LEX nr 121742; z 13.02.2004 r., IV CK 40/03, LEX nr 151636; z 20.01.2009 r., II CSK 423/08, LEX nr 527191; z 10.02.2010 r., V CSK 287/09, LEX nr 786561; z 21.05.2015 r., IV CSK 539/14, LEX nr 1682734.

wykonywanie własnych praw podmiotowych (art. 149 k.c.), działanie na własne ryzyko, działanie z pobudek altruistycznych, czy wykonywanie ustawowych uprawnień (np. użycie broni przez funkcjonariusza policji czy straży granicznej, wykonywanie eksmisji, dokonywane prawidłowo bez przekroczenia obowiązujących reguł postępowania)⁷⁷⁰.

Natomiast znamię podmiotowe czynu, czyli wina, odnosi się do sfery zjawisk psychicznych sprawcy (obejmuje ono dwa zasadnicze elementy, tzn. przewidywanie oraz wolę), przy czym dopiero zachowanie uznane za obiektywnie nieprawidłowe, tj. bezprawne, może być rozpatrywane w kategoriach czynu zawinionego w rozumieniu art. 415 k.c.⁷⁷¹. Co szczególnie istotne, winę może ponosić jedynie osoba działająca z odpowiednim rozeznaniem, a zatem dojrzała psychicznie oraz poczytalna. Zgodnie z art. 425 § 1 k.c., osoba, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, nie jest odpowiedzialna za szkodę w tym stanie wyrządzoną. Natomiast w myśl art. 426 § 1 k.c., małoletni, który nie ukończył lat trzynastu, nie ponosi odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę. Z kolei w art. 427–430 k.c. uregulowano kwestie odpowiedzialności za cudze czyny, czyli odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez inną osobę. Konstrukcję prawną przyjętą w art. 427 k.c. charakteryzuje odpowiedzialność za winę w nadzorze⁷⁷² (*culpa in custodiendo*), a więc własne zachowanie się noszące znamiona winy nadzorującego oraz cudzy czyn, tj. zachowanie się osoby, która jest bezpośrednim sprawcą szkody⁷⁷³. Natomiast przesłankę odpowiedzialności za powierzenie wykonania czynności innej osobie stanowi – zgodnie z art. 429 k.c. – wina powierzającego wykonanie czynności⁷⁷⁴,

⁷⁷⁰ Zob. W. Czachórski, [w:] Z. Radwański (red.) System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań. Część ogólna, Warszawa 1981, s. 539-550; Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. T. 1, Wyd. 6, Warszawa 2011, Legalis; G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; W. Dubis, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 6, Warszawa 2014, Legalis; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis; K. Gromek, Winni, czy niewinni, czyli kilka uwag o sądowym badaniu winy stron w procesie rozwodowym, MOP 2007, Nr 2.

⁷⁷¹ Zob. G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; *vide* też wyrok SN z 07.05.2008 r., II CSK 4/08, LEX nr 424363.

⁷⁷² Trzeba zauważyć, że przepis ten wprowadza domniemanie winy w nadzorze osoby zobowiązanej do nadzoru oraz domniemanie związku przyczynowego między wyrządzeniem szkody przez osobę poddaną pieczy, a wadliwym wykonywaniem nadzoru.

⁷⁷³ W doktrynie wskazuje się, że „odpowiedzialność zobowiązanego do nadzoru wypełnia lukę w systemie odpowiedzialności deliktowej, występującą w przypadku, gdy bezpośredni sprawca szkody nie może za nią odpowiadać z powodu braku winy”. Zob. J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

⁷⁷⁴ Z reguły chodzi o niedbalstwo osoby dokonującej wyboru, nie można jednak wykluczyć również winy umyślnej.

tw. wina w wyborze⁷⁷⁵ (*culpa in eligendo*) oraz wyrządzenie szkody przez wykonawcę przy wykonywaniu powierzonych czynności, przy czym odpowiedzialność ta ciąży na powierzającym bez względu na to, czy sam sprawca (wykonawca) ponosi winę⁷⁷⁶.

W piśmiennictwie trafnie dostrzeżono, że w reżimie deliktowym postać i stopień winy nie mają istotnego znaczenia, ponieważ odpowiedzialność przypisywana jest tu za każde, choćby najmniejsze zawinienie (wyjątkiem jest sytuacja określona w art. 422 k.c.; stopień winy będzie miał też znaczenie dla określenia wysokości roszczeń regresowych w oparciu o art. 441 k.c., czy też dla ustalenia wysokości zadośćuczynienia, o którym mowa m.in. w art. 445 § 1 k.c.)⁷⁷⁷. W ramach odpowiedzialności deliktowej wyróżniono, analogicznie, jak w prawie karnym, dwie postacie winy, tzn. winę umyślną i nieumyślną. W przypadku winy umyślnej, sprawca przewiduje możliwość wystąpienia skutku swojego zachowania w formie uszczerbku w dobrach prawnie chronionych i chce wystąpienia tego skutku w postaci szeroko rozumianej szkody (tzn. w sposób celowy do niego zmierza), a zatem działa z zamiarem bezpośrednim (*dolus directus*) albo co najmniej godzi się na wystąpienie takiego skutku (tzn. że w wyniku jego zachowania zostanie wyrządzona dana szkoda), a zatem działa z zamiarem ewentualnym (*dolus eventualis*)⁷⁷⁸.

Natomiast w przypadku winy nieumyślnej (powszechnie rozumianej jako niezachowanie należytej staranności) chodzi o sytuacje, gdy sprawca wprowadzić nie chciał,

⁷⁷⁵ Ustawa wprowadza wzruszalne domniemanie winy. Natomiast brak winy w wyborze stanowi negatywną przesłanką odpowiedzialności, przy czym ciężar dowodu w zakresie braku winy spoczywa na powierzającym czynność. Powierzający może zwolnić się od odpowiedzialności, jeżeli wykaże alternatywnie albo, że wybór był właściwy, dokonany przy zachowaniu należytej staranności albo jeśli wykaże, że czynność została powierzona osobie, przedsiębiorstwu lub zakładowi, które w zakresie swej działalności zawodowej trudnią się wykonywaniem takich czynności.

⁷⁷⁶ Zob. J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX.

⁷⁷⁷ Zob. W. Dubis, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, 2021, Legalis, art. 415 k.c., nb 17; R. Strugała, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2023, Legalis, art. 445 k.c., nb 7; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 445 k.r.o., teza 5.

⁷⁷⁸ Zob. W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Zarys wykładu, Warszawa 2002, s. 205; Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Art. 1-449¹⁰, t. 1, Warszawa 2013, s. 1163; Z. Radwański, Zobowiązania-część ogólna, Warszawa 2003, s. 183; M. Kaliński, [w:] A. Olejniczak (red.) Prawo zobowiązań – część ogólna. System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis, art. 415 k.c., nb 161; M. Załucki (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 3, Warszawa 2023, Legalis, art. 415 k.c., nb 6; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 415 k.c., teza 4; G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX. Z tak rozumianą winą umyślną mamy do czynienia również w reżimie odpowiedzialności kontraktowej, m.in. na gruncie art. 777 k.c. (odpowiedzialność przewoźnika), 801 k.c. (odpowiedzialność spedytora), art. 849 § 2 k.c. (odpowiedzialność utrzymującego zarobkowo hotel lub podobny zakład), czy 852 k.c. (odpowiedzialność zakładów kąpielowych). W przypadku winy umyślnej (podobnie, jak i rażącego niedbalstwa) przepisy te przewidują niemożność powoływania się na ograniczenie wysokości odszkodowania.

by określony skutek nastąpił, jednakże doprowadził do jego powstania na skutek niezachowania należytej staranności. Inaczej rzecz ujmując, sprawca nie ma zamiaru popełnienia danego czynu, jednakże albo przewiduje możliwość jego popełnienia, lecz bezpodstawnie przypuszcza, że zdoła go uniknąć albo w ogóle nie przewiduje możliwości jego popełnienia, choć mógł i powinien to przewidzieć⁷⁷⁹. W obu powyższych przypadkach chodzi zatem o niedbalstwo (*culpa*)⁷⁸⁰. Na gruncie prawa cywilnego w ramach winy nieumyślnej nie występuje natomiast „lekkomyślność” w rozumieniu prawa karnego, tzn. sytuacja, w której sprawca wprowadzie nie ma woli wywołania określonego skutku, lecz ma świadomość, że może on nastąpić i bezpodstawnie przypuszcza, że uniknie powstania tego skutku⁷⁸¹.

Chociaż ustawodawca nie przewiduje w Kodeksie cywilnym „stopniowania” winy nieumyślnej w postaci niedbalstwa, to jednak w piśmiennictwie wskazuje się, że pojęcie to należy rozumieć szeroko, poczynając od najmniejszego stopnia winy w postaci lekkiego niedbalstwa (*culpa levissima*), zwykłego niedbalstwa (*culpa levis, neglegentia*) aż do najwyższego stopnia w postaci rażącego niedbalstwa (*culpa lata*), pojmowanego jako naruszenie elementarnych reguł prawidłowego zachowania się w danej sytuacji, czy też nieprzestrzeganie podstawowych zasad ostrożności⁷⁸². Jak już wskazano powyżej, pojęcie niedbalstwa oznacza w prawie cywilnym niezachowanie wymaganej staranności. Przy dokonywaniu oceny, czy mamy do czynienia z tą postacią winy, stosuje się zatem miernik staranności, jakim jest wzór prawidłowego postępowania. Zasadnicze znaczenie ma w tym zakresie przepis art. 355 § 1 k.c., który ma charakter ogólny i znajduje zastosowanie zarówno w odniesieniu do odpowiedzialności deliktowej, jak i kontraktowej⁷⁸³. Zgodnie z przywołanym przepisem, dłużnik obowiązany jest do staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju (należyta staranność). Formuła ta stanowi wzorzec wymaganego zachowania dla każdego, kto znajduje się w określonej sytuacji. W literaturze

⁷⁷⁹ Zob. M. Załucki (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 3, Warszawa 2023, Legalis, art. 415 k.c., nb 6; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 415 k.c., teza 5; M. Kaliński, [w:] A. Olejniczak (red.) Prawo zobowiązań - część ogólna. System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis, art. 415 k.c., nb 162.

⁷⁸⁰ Zob. G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX.

⁷⁸¹ Zob. M. Załucki (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 3, Warszawa 2023, Legalis, art. 415 k.c., nb 6; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 415 k.c., teza 5.

⁷⁸² Zob. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 415 k.c., teza 6.

⁷⁸³ Zob. G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024.

podkreśla się, że wzorzec ten jest konstruowany w oparciu m.in. o przepisy prawa, zasady współżycia społecznego, zwyczaje, swoiste „kodeksy zawodowe”, pragmatyki służbowe itp. i ma charakter obiektywny (tzn. abstrakcyjny). Zarzut niedbalstwa (niezależnie od tego, czy chodzi o niedbalstwo w „najlżejszej” postaci, czy też rażące niedbalstwo), będzie zatem usprawiedliwiony w przypadku, gdy sprawca szkody zachował się w sposób odbiegający od modelu wzorcowego, pojmowanego abstrakcyjnie. W myśl poglądów powszechnie prezentowanych w doktrynie, oceny staranności jakiej należy oczekiwać od sprawcy szkody dokonuje się każdorazowo poprzez odniesienie wzorca postępowania do okoliczności, w jakich działał sprawca szkody, przy czym odrzuca się właściwości osobiste sprawcy (w szczególności zaś jego charakter, nawyki, temperament itp.). Ocena ta jest zatem dokonywana *in abstracto*, lecz przy uwzględnieniu konkretnych okoliczności, w jakich działał sprawca. Ustalenie, że w danych okolicznościach sprawca szkody miał możliwość zachować się w sposób należyty, uzasadnia przypisanie mu winy⁷⁸⁴. W judykaturze wyrażono pogląd, że niedbalstwo polega na niedołożeniu staranności wymaganej w stosunkach danego rodzaju, niezbędnej do uniknięcia skutku, którego sprawca nie chciał wywołać. Jednakże ocena miernika postępowania, którego istota tkwi w zaniechaniu dołożenia staranności, nie może być formułowana na poziomie obowiązków niedających się wyegzekwować, oderwanych od doświadczeń uwzględniających reguły zawodowe i konkretne okoliczności, a także określony typ stosunków (art. 355 k.c.)⁷⁸⁵.

Zagadnienie dochowania należytej staranności, o której mowa w art. 355 § 1 k.c., ustawodawca akcentuje również w art. 472 k.c. (ściśle związanym z art. 471 k.c.), opierając odpowiedzialność kontraktową (tzn. za nienależyte wykonanie lub niewykonanie zobowiązania) na niezachowaniu tej staranności przez dłużnika⁷⁸⁶. Zauważyć należy, że należyta staranność ma charakter zobiektywowany, a zatem nie mają znaczenia indywidualne cechy dłużnika, który ma spełnić świadczenie z uwzględnieniem zwykłego miernika należytej staranności (art. 355 § 1 k.c.) lub należytej staranności w podwyższonym mierniku, a więc przy zachowaniu zasad prowadzenia określonej działalności gospodarczej (art. 355 § 2 k.c.)⁷⁸⁷. W doktrynie przedmiotu brak jest jednak zgodności co do określenia podstawowej zasady odpowiedzialności *ex contractu*. W myśl

⁷⁸⁴ Zob. G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020.

⁷⁸⁵ Zob. wyrok SN z 08.07.1998 r., III CKN 574/97, LEX nr 462941.

⁷⁸⁶ Zob. T. Wiśniewski, [w:] G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX.

⁷⁸⁷ Zob. M. Załucki (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 3, Warszawa 2023, Legalis.

dominującego poglądu, jest to odpowiedzialność na zasadzie winy, która powinna być rozumiana, analogicznie, jak na gruncie prawa deliktów⁷⁸⁸. W literaturze zaprezentowano również stanowisko odmienne, w myśl którego konstrukcja przyjęta w art. 472 k.c. oznacza, że do tak zdefiniowanej winy nie jest możliwe zastosowanie normatywnych teorii winy, zakładających dwustopniowy proces jej ustalania (ustalenie umyślności lub nieumyślności, a następnie ustalenie zarzucalności popełnienia danego czynu), albowiem na gruncie art. 472 k.c. nie stosuje się już testu zarzucalności, zaś niestaranność ustala się przy zastosowaniu kryteriów zobiektywizowanych⁷⁸⁹. Z kolei w myśl koncepcji najdalej idącej, podstawową zasadą odpowiedzialności kontraktowej jest bezprawne zachowanie mające postać niedołożenia należytej staranności⁷⁹⁰.

Co do zasady na gruncie odpowiedzialności odszkodowawczej *ex contractu* nie ma znaczenia stopień winy dłużnika, chyba że co innego wynika z ustawy lub umowy. Wystarczające jest bowiem zaistnienie „okoliczności, za które dłużnik ponosi odpowiedzialność”, bez względu na to, jaki stopień niestaranności zrealizował swoim zachowaniem dłużnik oraz czy jego zachowanie było umyślne⁷⁹¹. Jednakże w przepisach regulujących odpowiedzialność kontraktową ustawodawca odwołuje się niekiedy do pojęcia winy w postaci rażącego niedbalstwa oraz winy umyślnej stron poszczególnych typów umów, najczęściej występujących razem (np. art. 757, 777 § 1, art. 788 § 1 i 3, art. 791 § 2, art. 801 § 1 i 3 k.c., art. 849 § 2 k.c. oraz art. 852 k.c.), rzadziej samoistnie (np. art. 473 § 2 oraz art. 899 § 2 k.c.), a wyjątkowo w układzie zróżnicowania (jak w art. 827 § 1 k.c.)⁷⁹².

⁷⁸⁸ Zob. T. Wiśniewski, [w:] G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; W. Popiołek, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. T. II. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające, Wyd. 10, Warszawa 2021; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024; J. Dąbrowa, [w:] System Prawa Cywilnego, t. III, cz. 1, s. 767; J. Dąbrowa, Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej, Wrocław 1968, s. 40; T. Pajor, Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania, Warszawa 1982, s. 161; M. Krajewski, Niezachowanie należytej staranności – problem bezprawności czy winy, PiP 1997/10, s. 41–44.

⁷⁸⁹ Zob. M. Bujalski, F. Zoll, [w:] A. Olejniczak (red.), Prawo zobowiązań – część ogólna. System Prawa Prywatnego. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis.

⁷⁹⁰ Zob. m.in. Z. Banaszczyk, P. Granecki, O istocie należytej staranności, Palestra 2002, Nr 7-8, s. 21 i n.; M. Krajewski, Niedołożenie należytej staranności - problem bezprawności, czy winy? PiP 1997, Nr 5, s. 41.

⁷⁹¹ Zob. A. Olejniczak, [w:] A. Olejniczak (red.), Prawo zobowiązań – część ogólna. System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis, art. 471 k.c., nb 166; T. Szanciło, [w:] M. Załucki (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 3, Warszawa 2023, art. 471 k.c., nb 13.

⁷⁹² Zob. T. Wiśniewski, [w:] J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX; M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534), Wolters Kluwer Polska 2018.

Zakres odpowiedzialności kontraktowej może być również modyfikowany wolą stron, a zatem strony mogą w odmienny sposób ukształtować zakres winy (tzn. ograniczyć lub rozszerzyć ten zakres) w treści czynności prawnej, przy czym granice tej modyfikacji wyznacza art. 473 k.c. Umowne zastrzeżenie odpowiedzialności – w świetle art. 473 § 1 k.c. – może polegać w szczególności na tym, że dłużnik przyjmie na siebie odpowiedzialność za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania z powodu oznaczonych okoliczności, za które – na mocy ustawy – odpowiedzialności nie ponosi (np. z powodu okoliczności przez siebie niezawinionych albo wynikających z jego zwykłego niedbalstwa w przypadku, gdy na podstawie ustawy odpowiadałby tylko za winę umyślną lub rażące niedbalstwo). Niezależnie od powyższego, rozszerzenie zakresu odpowiedzialności dłużnika może także polegać na przyjęciu przez niego odpowiedzialności za okoliczności niezawinione przez jego pomocników i inne osoby wymienione w art. 474 k.c.⁷⁹³ Natomiast umowne złagodzenie odpowiedzialności dłużnika może polegać na ograniczeniu lub wyłączeniu jego odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania z powodu okoliczności, za które na mocy ustawy ponosi odpowiedzialność. Umowa może w szczególności przewidywać, że dłużnik będzie ponosił odpowiedzialność tylko za winę umyślną w sytuacji, gdy zgodnie z ogólną zasadą wyrażoną w art. 471 k.c., odpowiada za każdy stopień winy⁷⁹⁴. Można zatem wyłączyć odpowiedzialności dłużnika nawet za wyrządzenie przez niego szkody wskutek rażącego niedbalstwa. Jednakże – w myśl art. 473 § 1 i 2 k.c. – niedopuszczalne jest wyłączenie w drodze czynności prawnej odpowiedzialności dłużnika za szkodę, którą można wyrządzić umyślnie. Nieważne byłoby również umowne wyłączenie odpowiedzialności dłużnika za winę umyślną pomocników oraz innych osób wymienionych w art. 474 k.c.⁷⁹⁵.

Ogólna zasada winy może być modyfikowana również na podstawie przepisów szczególnych. Ograniczenia te polegają najczęściej na zastrzeżeniu, że dłużnik ponosi pełną odpowiedzialność za winę umyślną i rażące niedbalstwo⁷⁹⁶. Tytułem przykładu

⁷⁹³ Zob. M. Bujalski, F. Zoll, [w:] A. Olejniczak (red.), Prawo zobowiązań – część ogólna. System Prawa Prywatnego. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis, art. 473 k.c., nb 180; M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 473 k.c., teza 2.

⁷⁹⁴ Zob. G. Stojek, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353-534), WKP 2018, art. 473 k.c., teza 1; W. Popiołek, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające, Wyd. 10, Warszawa 2021, art. 473 k.c., nb 3.

⁷⁹⁵ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 473 k.c., teza 3.

⁷⁹⁶ Jest to istotna różnica w porównaniu do odpowiedzialności deliktowej, gdzie stopień winy ma znaczenie drugorzędne, co oznacza, że sprawca szkody odpowiada w razie istnienia choćby lekkiego niedbalstwa (*culpa*

wymienić należy art. 777 § 1 k.c. (odpowiedzialność przewoźnika), art. 801 § 1 k.c. (odpowiedzialność spedytora) oraz art. 849 § 2 k.c. (odpowiedzialność utrzymującego zarobkowo hotel lub podobny zakład). Natomiast zaostrenie odpowiedzialności polega na jej uniezależnieniu od winy dłużnika. Przykładowo, odpowiedzialność na zasadzie ryzyka przewidziano w następujących przypadkach: w art. 474 k.c. (odpowiedzialność dłużnika za osoby trzecie), w art. 478, 714, 739 i 841 k.c. (odpowiedzialność dłużnika za *casus mixtus*) oraz w art. 609, 612, 621, 638 i 656 k.c. (odpowiedzialność dłużnika za wady rzeczy)⁷⁹⁷.

Ponadto, poza regulacją odpowiedzialności odszkodowawczej, pojęciem winy ustawodawca posługuje się również w art. 84 § 1 k.c. (błąd), art. 151 k.c. (przekroczenie granicy przy wznoszeniu budynku) oraz art. 224 § 2 k.c. (odpowiedzialność posiadacza w dobrej wierze), co istotnie utrudnia jednolitą interpretację tego pojęcia⁷⁹⁸.

4.4. Wina w prawie cywilnym i karnym (problematyka jedności pojęcia)

W nauce prawa cywilnego od dawna przedmiotem sporu jest też to, czy winę należy postrzegać tak samo jak na gruncie prawa karnego, czy też inaczej. Zwolennicy pierwszego poglądu twierdzą, że wina w rozumieniu cywilistycznym jest tożsama z winą w ujęciu karnistycznym⁷⁹⁹. Zdaniem tych autorów za jednolitym postrzeganiem winy w prawie cywilnym i w prawie karnym ma przemawiać m.in. argument, że w postępowaniu cywilnym – zgodnie z art. 11 k.p.c. – wyroki wydane przez sąd karny mają charakter prejudycjalny (tj. wiążą sąd cywilny co do faktu popełnienia przestępstwa), a zatem są wiążące również w zakresie ustaleń co do winy⁸⁰⁰, co oznaczałoby, że niezasadne jest różne postrzeganie pojęcia winy⁸⁰¹. Kolejnym argumentem świadczącym o tożsamy

levissima). Tak: G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011.

⁷⁹⁷ Zob. W. Popiołek, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. T II. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające, Wyd. 10, Warszawa 2021; F. Zoll, [w:] A. Olejniczak, System Prawa Prywatnego, t. 6, 2018, s. 1168.

⁷⁹⁸ Zob. J. Dąbrowa, Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej, Wrocław 1968, s. 29.

⁷⁹⁹ Zob. M. Zelek, Wina w prawie karnym i prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim, *Acta Iuris Stetinensis* 2 (26), s. 124; Z. Nowakowski, Wina i ryzyko jako podstawy odpowiedzialności deliktowej [w:] Z. Radwański (red.), *Studia z prawa zobowiązań*, Warszawa 1979, s. 103; M. Sośniak, Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności za czyny niedozwolone, Kraków 1959, s. 82; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Zakres niedbalstwa jako podstawy odpowiedzialności cywilnej, NP 1956, nr 3, s. 61 oraz B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, SPE 1969, t. II, s. 93.

⁸⁰⁰ Sporne jest natomiast w piśmiennictwie i orzecznictwie cywilistycznym to, czy stopień winy określony w wyroku karnym powinien być wiążący dla sądu cywilnego. Przykładowo, w uchwale (7) SN z 28.04.1983 r., III CZP 14/83, OSNCP 1983/11, poz. 168, przyjęto, że prawomocny wyrok skazujący za przestępstwo nieumyślne nie wyłącza możliwości ustalenia w postępowaniu cywilnym, że sprawca działał umyślnie.

⁸⁰¹ Zob. J. Dąbrowa, Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej, Wrocław 1968, s. 155–204.

postrzeganiu winy nieumyślnej w prawie cywilnym i w prawie karnym jest to, że podstawą jej przypisania w prawie karnym jest naruszenie zasad ostrożności, co koresponduje z pojęciem należytej staranności na gruncie prawa cywilnego⁸⁰². Co istotne, w literaturze zaznacza się jednak, że przypisanie winy w obszarze prawa karnego jest równoznaczne z przypisaniem winy w obszarze prawa cywilnego, natomiast nie zawsze będzie zachodzić relacja odwrotna, ponieważ pojęcie winy cywilistycznej ma szerszy zakres⁸⁰³.

Przedstawiciele stanowiska przeciwnego, sprzeciwiającego się utożsamianiu winy w rozumieniu prawa karnego z winą na gruncie prawa cywilnego, podkreślają natomiast, że w prawie karnym zasadą jest, że wina stanowi podstawę odpowiedzialności karnej za przestępstwo (za wyjątkiem przypadku odpowiedzialności niepoczytalnego sprawcy na podstawie art. 31 § 3 k.k.), podczas gdy w prawie cywilnym istnieją także inne, niż wina, podstawy odpowiedzialności odszkodowawczej (np. zasada ryzyka, słuszności, czy odpowiedzialności absolutnej)⁸⁰⁴. Przeciwno utożsamianiu tych pojęć przemawiać miałyby także okoliczność, że prawo cywilne przewiduje odpowiedzialność opartą na przesłance winy także w takich sytuacjach, w których ustawodawca nie przewidział odpowiedzialności karnej⁸⁰⁵.

Nie wydaje się jednak zasadny argument, że przeciwko utożsamianiu pojęcia winy w prawie karnym i w prawie cywilnym miałyby przemawiać to, że w prawie karnym wina stanowi zasadniczą podstawę odpowiedzialności, podczas gdy w prawie cywilnym jest jedynie jedną z kilku podstaw takiej odpowiedzialności. Argument ten nie odnosi się bowiem do istoty winy i jej zawartości merytorycznej, lecz do jej funkcji w obszarze danej gałęzi prawa. Natomiast do wniosku, czy pojęcia te są tożsame, czy też nie, można dojść jedynie po przeprowadzeniu analizy treści winy oraz przesłanek jej przypisania na gruncie prawa karnego i cywilnego⁸⁰⁶. Nie przekonuje również twierdzenie, że przeciwko tezie o jednolitości pojęcia winy w prawie karnym i w prawie cywilnym przemawia to, że prawo cywilne przewiduje odpowiedzialność w szerszym zakresie, niż prawo karne. Typowym przykładem jest nieumyślne zniszczenie rzeczy (jej uszkodzenie, bądź uczynienie

⁸⁰² Tamże, s. 155–204.

⁸⁰³ Tamże, s. 155–204; J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 669.

⁸⁰⁴ Zob. W. Warkało, Gradacja winy a obowiązki naprawienia szkody w świetle przepisów Kodeksu cywilnego, SP 1970, Nr 26–27, s. 301–303.

⁸⁰⁵ Tamże. Zob. też L. Dzikiewicz, O pojęciu winy i jej trzech odmianach, PiP 1977, Nr 1, s. 92–98.

⁸⁰⁶ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 669.

niezdatną do użytku), które nie stanowi czynu zabronionego na gruncie prawa karnego⁸⁰⁷, lecz może skutkować odpowiedzialnością odszkodowawczą na gruncie prawa cywilnego (art. 415 k.c., art. 288 k.k.). Wydaje się jednak, że brak odpowiedzialności karnej za nieumyślne uszkodzenie mienia, przy jednoczesnej możliwości pociągnięcia takiego sprawcy do odpowiedzialności odszkodowawczej, jest raczej konsekwencją innego zakresu bezprawności w obszarze prawa cywilnego, niż w obszarze prawa karnego, a nie zaś – odmiennego rozumienia winy w tych gałęziach prawa⁸⁰⁸. Okolicznością uzasadniającą rozłączność pojęcia winy karnistycznej i winy cywilistycznej nie może być też to, że na gruncie prawa cywilnego prejudycjalność wyroków w sprawach karnych ograniczona została jedynie do wyroków skazujących i jedynie do faktu popełnienia przestępstwa (a nie np. co do stopnia winy). Należy bowiem zauważyć, że art. 11 k.p.c. ma charakter procesowy, natomiast analizowana materia dotyczy kwestii karno-materialnoprawnych⁸⁰⁹.

Rekapitułując powyższe rozważania, niewątpliwie w przypadku umyślnego zachowania sprawcy zarówno wina w ujęciu karnistycznym, jak i cywilistycznym, jest podobna w swojej treści, albowiem w obu przypadkach chodzi o pewien proces wolicjonalny, który nie powinien zaistnieć. Znamienna pozostaje okoliczność, że w zakresie treści tego procesu wolicjonalnego prawo cywilne odwołuje się do dorobku prawa karnego, ponieważ w Kodeksie cywilnym nie zdefiniowano pojęcia umyślności⁸¹⁰.

Natomiast najistotniejsze różnice dotyczą zagadnienia przypisania winy w przypadku zachowań nieumyślnych. Wina w ujęciu karnistycznym, rozumiana jako przeżycie psychiczne towarzyszące sprawcy, będzie znacznie odbiegała od cywilistycznego ujęcia winy, zgodnie z którym przypisanie winy zależy – co do zasady – od niezachowania należytej staranności, niezależnie od tego, jakie przeżycia psychiczne towarzyszyły sprawcy w chwili wyrządzenia szkody. Widać to zwłaszcza na gruncie odpowiedzialności kontraktowej. Wina jest w tym przypadku zobiektywizowana i obejmuje szerszy zakres odpowiedzialności, niż na gruncie prawa karnego. Zgodnie z postulatami koncepcji psychologicznej, jeśli nie można przypisać sprawcy żadnego przeżycia psychicznego, to nie można przypisać mu również winy w rozumieniu prawa

⁸⁰⁷ Zob. W. Wróbel, A. Zoll (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Tom III. Komentarz do art. 278-363 k.k., wyd. V, WKP 2022, LEX, art. 288 k.k., teza 54.

⁸⁰⁸ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 669-670.

⁸⁰⁹ Tamże, s. 670.

⁸¹⁰ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski, System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 670.

karnego, co nie wyłącza jednak możliwości pociągnięcia takiego sprawcy do odpowiedzialności cywilnej za niedochowanie należytej staranności, która ma charakter zobiektywizowany. Niewątpliwie, skoro Kodeks cywilny posługuje się pojęciem „należytej staranności”, a zatem tej, która jest wymagana w stosunkach danego rodzaju (a nie tej, do której był zdolny konkretny sprawca), to chodzi o niedostosowanie swojego zachowania do pewnego obiektywnego wzorca staranności, oderwanego od indywidualnych cech dłużnika⁸¹¹.

Natomiast odrzucenie psychologicznej teorii winy na gruncie prawa karnego, w zakresie pojęcia winy, powoduje zbliżenie się do pojęcia winy w ujęciu cywilistycznym. Zgodnie z teorią kompleksową, wina w prawie karnym jest rozumiana jako zarzuczalna umyślność lub nieumyślność zachowania sprawcy, względnie zarzuczalny stosunek sprawcy do czynu. Jeśli chodzi zaś o tzw. nieumyślność nieświadomą, to przypisanie winy nieumyślnej musi uwzględniać nie tylko obiektywną przewidywalność możliwości popełnienia czynu zabronionego, ale również możliwość zindywidualizowaną. Konieczne jest zatem nie tylko ustalenie, jak zachowałby się wzorcowy obywatel na miejscu sprawcy, ale również zbadanie, czy sprawca miał zindywidualizowaną możliwość zachowania się w sposób zgodny ze wzorcem. W prawie cywilnym zaś przypisanie niedochowania należytej staranności następuje w przypadku stwierdzenia rozbieżności między zachowaniem sprawcy szkody oraz zachowaniem obiektywnie skonstruowanego wzorca, niezależnie od tego, czy sprawca miał możliwość zachowania zgodnego z tym wzorcem, albowiem ustawodawca takiego wymogu nie przewiduje⁸¹².

Z kolei w świetle założeń czystej teorii normatywnej, winą w prawie karnym jest zarzut stawiany sprawcy, zaś przewidywalność możliwości popełnienia czynu zabronionego należy jedynie do strony podmiotowej czynu zabronionego. Przypisanie nieumyślności nieświadomej (a nie winy) w ujęciu czysto normatywnym następuje niezależnie od indywidualnych cech sprawcy i opiera się na rozbieżności jego zachowania z zachowaniem wzorcowego obywatela w podobnych okolicznościach. W tym przypadku treść strony podmiotowej w postaci nieumyślności jest zbliżona do pojęcia winy nieumyślnej w ujęciu cywilistycznym. Prowadzi to do wniosku, że w przypadku, gdy dochodzi do przypisania nieumyślności nieświadomej na gruncie prawa karnego, mamy również do czynienia z winą w obszarze prawa cywilnego (spełnione są bowiem przesłanki

⁸¹¹ Tamże, s. 670.

⁸¹² Tamże, s. 671.

do pociągnięcia do odpowiedzialności odszkodowawczej)⁸¹³. O ile jednak wina karnistyczna będzie opierała się w takim przypadku na wadliwości procesu decyzyjnego, o tyle wina cywilistyczna będzie polegała wyłącznie na ustaleniu braku należytej staranności, bez analizowania tego, jaka była geneza braku tej staranności i z jakich powodów sprawca podjął decyzję o niestaranym zachowaniu. Dowodzi to, że zakres pojęcia winy w przypadku nieumyślności nieświadomej na gruncie prawa karnego jest węższy, niż zakres pojęcia winy w sensie cywilistycznym. Niewątpliwie wynika to z charakteru odpowiedzialności karnej oraz odszkodowawczej⁸¹⁴.

Przypomnieć również się godzi, że na gruncie prawa cywilnego przesłanką przypisania winy jest podmiotowa zdolność do zawinienia, która przejawia się w stanie umożliwiającym świadome albo swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli (art. 425 § 1 k.c.), co nawiązuje do karnistycznej koncepcji niepoczytalności (art. 31 § 1 k.k.), która stanowi – jak już wskazano powyżej – negatywną przesłanką zawinienia. Chociaż mogłoby to przemawiać za utożsamieniem obu powyższych pojęć, to jednak nie sposób nie zauważyć, że kwestia niepoczytalności została ujęta w prawie cywilnym w sposób odmienny (a ta stanowi przecież – w świetle normatywnych koncepcji winy – przesłankę jej przypisania)⁸¹⁵. W myśl art. 425 § 1 k.c., osoba, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, nie jest odpowiedzialna za szkodę w tym stanie wyrządzoną. Istota niepoczytalności polega zatem m.in. na wyłączeniu świadomości, co na gruncie prawa karnego dekompletuje zamiar, a tym samym stronę podmiotową umyślnego czynu zabronionego. Natomiast jeśli na gruncie prawa cywilnego niepoczytalność wyłącza winę, to jednocześnie brak świadomości wyłącza winę, a nie zamiar⁸¹⁶. Inaczej jest natomiast na gruncie prawa karnego. Zgodnie bowiem z art. 31 § 1 k.k., niepoczytalność polega na tym, że sprawca nie może pokierować swoim postępowaniem lub nie może rozpoznać znaczenia czynu, co nie musi oznaczać braku świadomości. Oznacza to, że sprawca niepoczytalny (czyli taki, któremu nie można przypisać winy), może (choć naturalnie nie musi) działać świadomie⁸¹⁷. Podsumowując, o ile w ujęciu cywilistycznym brak świadomości wyłącza winę, o tyle w ujęciu karnistycznym ocena braku świadomości zależy od tego, co jest jej przedmiotem, jeśli okoliczności faktyczne, to może nastąpić wyłączenie umyślności (art.

⁸¹³ Tamże, s. 671.

⁸¹⁴ Tamże, s. 671.

⁸¹⁵ Tamże, s. 671.

⁸¹⁶ Tamże, s. 672.

⁸¹⁷ Tamże, s. 672.

28 § 1 k.k.), zaś jeśli ocena prawna (art. 30 k.k.), to brak podstaw do przypisania winy. Natomiast w przypadku stanów, o których mowa w art. 31 § 1 k.k. (choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe lub inne zakłócenie czynności psychicznych), brak świadomości może dekompletować stronę podmiotową⁸¹⁸. Ponadto, na gruncie prawa cywilnego brak świadomości wyłączający winę nie uchyla jednocześnie bezprawności zachowania, natomiast w prawie karnym brak świadomości może prowadzić do wyłączenia zamiaru. Zaprezentowane powyżej różnice dotyczą jednak *de facto* nie treści winy (która jest w istocie podobna), lecz przesłanek jej przypisania⁸¹⁹.

Trzeba również zauważyć, że w prawie cywilnym odmiennie, niż w prawie karnym określa się granice wieku odpowiedzialności odszkodowawczej. O ile bowiem zgodnie z art. 426 k.c., małoletni, który ukończył 13 lat co do zasady ponosi odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę, o tyle – w myśl art. 10 § 1 k.k. – zasadą jest, że na zasadach określonych w Kodeksie karnym odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat (przy czym – zgodnie z art. 10 § 2 k.k. – w niektórych, wyjątkowych sytuacjach odpowiedzialność karną może ponosić nieletni, który dopuszcza się czynu zabronionego po ukończeniu 15 lat). Prowadzi to do wniosku, że na gruncie prawa cywilnego przyjmuje się, że osoba, która ukończyła 13 lat, lecz nie ukończyła 17 lat, jest w stanie rozpoznać znaczenie swojego czynu i w konsekwencji można jej przypisać winę w ujęciu cywilistycznym⁸²⁰. Natomiast na gruncie prawa karnego wymagany jest „wyższy” poziom dojrzałości sprawcy, a co za tym idzie dla przypisania winy karnistycznej ustawodawca przewidział wyższy poziom wymagań. Wydaje się, że powyższa różnica w zakresie przypisywania winy osobie fizycznej wynika z faktu, iż odpowiedzialność karna stanowi znacznie większą ingerencję w prawa i wolności człowieka oraz ma charakter wyjątkowy, stąd też jej podmiotowy zakres powinien być węższy (funkcja subsydiarna prawa karnego, zasada *ultima ratio* prawa karnego). Ponadto, nieletniość nie jest okolicznością wyłączającą winę, lecz stanowi raczej warunek wstępny jej badania⁸²¹.

Odnotować także należy, że na gruncie prawa cywilnego do istoty winy zalicza się bezprawność zachowania sprawcy, która staje się przedmiotem zarzutu⁸²². Sprawca odpowiada bowiem za przedmiotowe niedochowanie należytej staranności i jeśli jej nie

⁸¹⁸ Tamże, s. 672.

⁸¹⁹ Tamże, s. 672.

⁸²⁰ Tamże, s. 672.

⁸²¹ Tamże, s. 672.

⁸²² Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, SPE 1969, t. II, s. 88.

dochował, to ponosi winę. Zatem element przedmiotowy stanowi subiektywną przesłankę odpowiedzialności odszkodowawczej⁸²³. Natomiast w prawie karnym oddziela się bezprawność od winy. Mianowicie przesłanką winy nie jest sama bezprawność, lecz nadto jej rozpoznawalność. Wydaje się jednak, że nie może to przesądzać o odmiennej treści winy w sensie cywilistycznym oraz karnistycznym. Należy bowiem zauważyć, że skoro bezprawność stanowi przesłankę zawinienia na gruncie prawa cywilnego, to zachodzi również konieczność ustalenia świadomości bezprawności. Nie wydaje się bowiem możliwe przypisanie winy w razie popełnienia czynu bezprawnego, bez uprzedniej konieczności stwierdzenia świadomości tej bezprawności. W takim przypadku brak jest bowiem podstaw do stawiania zarzutu. Natomiast w prawie karnym przypisanie winy następuje na podstawie popełnienia czynu bezprawnego. Bezprawność jest jednak odnoszona nie do winy, lecz do czynu zabronionego⁸²⁴.

Kolejna różnica dotyczy podmiotowego zakresu możliwości przypisania winy w prawie karnym i prawie cywilnym. O ile bowiem w prawie karnym winę można przypisać jedynie osobie fizycznej w związku z jej czynem (wina ma tutaj zatem ściśle osobisty charakter), o tyle w prawie cywilnym winę można przypisać również osobie prawnej, a konkretnie jej organowi, nawet jeśli ma on charakter kolegialny. Wyrządzenie szkody stanowi w takim przypadku skutek złej organizacji osoby prawnej. Ponadto nie zachodzi wówczas konieczność wskazywania konkretnej osoby fizycznej odpowiedzialnej za jej powstanie. Na gruncie prawa cywilnego funkcjonuje również konstrukcja tzw. winy anonimowej, która polega na ustaleniu, że doszło do popełnienia czynu, bez konieczności ustalania konkretnej osoby fizycznej będącej członkiem jakiejś grupy⁸²⁵. Wydaje się jednak, że powyższa odmienność nie może stanowić argumentu przemawiającego za odróżnieniem winy w prawie cywilnym i w prawie karnym. Ponadto, w prawie karnym również można odnaleźć takie konstrukcje, gdzie ustawodawca nie wymaga ustalenia indywidualnego sprawstwa konkretnej osoby, lecz wystarcza powiązanie przyczynowe pomiędzy określonym skutkiem, a zachowaniem jakiejś grupy. Typowym przykładem sytuacji, w której dochodzi do przypisania winy w pewnym sensie „zbiorowej” jest przestępstwo bójki lub pobicia (art. 158 § 1 k.k.). Chociaż treść zarzutu (a zatem treść winy)

⁸²³ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski, System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 672.

⁸²⁴ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski, System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 672–673.

⁸²⁵ Zob. P. Manikowski, [w:] A. Olejniczak, System Prawa Prywatnego. Tom 6. Prawo zobowiązań. Część ogólna, Warszawa 2009, s. 416.

wyduje się w takich przypadkach podobna, to jednak różnica będzie się sprowadzać do podmiotowego zakresu tego zarzutu. O ile bowiem w prawie cywilnym wina anonimowa rodzić może odpowiedzialność osoby prawnej, o tyle w prawie karnym odpowiedzialność będzie obejmowała wszystkich uczestników zdarzenia, jako osoby fizyczne⁸²⁶.

Niewątpliwie okolicznością świadczącą o tożsamym rozumieniu treści winy w obydwu gałęziach prawa jest poszerzanie zakresu funkcji kompensacyjnej prawa karnego. Należy bowiem zauważyć, że zarówno w Kodeksie karnym (art. 46 § 1 k.k., art. 34 § 3 k.k. oraz art. 72 § 2 k.k.), jak i w Kodeksie karnym wykonawczym (art. 159 k.k.w.) oraz Kodeksie postępowania karnego (art. 415 § 1 k.p.k.) przewidziano szereg konstrukcji prawnych, umożliwiających naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem, przy których (za wyjątkiem art. 159 k.k.w.) uwzględniana jest również wina sprawcy. W tym stanie rzeczy wydaje się, że nieracjonalne byłoby odmienne rozumienie winy w tym kontekście w prawie karnym i w prawie cywilnym, albowiem prowadziłyby to do zróżnicowania zakresu odpowiedzialności odszkodowawczej na gruncie prawa cywilnego i karnego. Niewątpliwie ujednolicenie obydwu pojęć będzie służyło zapewnieniu spójności systemowej obydwu gałęzi prawa⁸²⁷.

Jak już zasygnalizowano powyżej, przedstawiciele czystej teorii normatywnej na gruncie prawa karnego odrzucają pojęcie winy umyślnej i nieumyślnej. Natomiast zwolennicy teorii kompleksowej (która zalicza do istoty winy umyślność i nieumyślność) konsekwentnie przyjmują podział na winę umyślną i nieumyślną (przy czym w ramach tej ostatniej wyróżniają lekkomyślność i niedbalstwo). Podobnie, w doktrynie prawa cywilnego również można znaleźć autorów opowiadających się (w nawiązaniu do normatywnego ujęcia winy) za oddzieleniem winy od umyślności i nieumyślności oraz potraktowaniem jej jako jednolitej kategorii⁸²⁸. Jednakże formułowane jest również stanowisko odmienne, w myśl którego wina umyślna jest przypisywana sprawcy ze względu na umyślność jego zachowania, zaś wina nieumyślna z uwagi na niedbalstwo (co przemawia za przyjęciem kompleksowej teorii winy)⁸²⁹. Na gruncie prawa cywilnego w zakresie umyślności wykorzystuje się również ujęcie karnistyczne, obejmujące jej zakresem zamiar bezpośredni i ewentualny. Natomiast w zakresie nieumyślności wyróżnia

⁸²⁶ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski, System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 673.

⁸²⁷ Tamże, s. 673.

⁸²⁸ Zob. M. Sośniak, Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone, Kraków 1959, s. 83.

⁸²⁹ Zob. P. Manikowski, [w:] A. Olejniczak (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 6. Prawo zobowiązań. Część ogólna, Warszawa 2009, s. 412.

się: nieumyślność świadomą (określaną mianem lekkomyślności) oraz – częściej występujące – niedbalstwo⁸³⁰. Miernikiem przypisania nieumyślności jest brak należytej staranności, który stanowi kryterium obiektywizujące przesłanki subiektywne odpowiedzialności cywilnej. W świetle art. 355 k.c., należyta staranność to staranność wymagana w stosunkach danego rodzaju, przy czym dla potrzeb przypisania nieumyślności konstruuje się wzorce postępowania, na podstawie których dokonuje się oceny zachowania konkretnego sprawcy szkody⁸³¹. Jednakże w doktrynie prawa cywilnego trafnie podkreśla się, że o ile przy konstruowaniu wzorca staranności konieczne jest odwołanie się do pewnego standardu postępowania w oderwaniu od zachowania i cech konkretnego sprawcy szkody, o tyle sama ocena tej staranności w przypadku tego sprawcy winna uwzględniać jego cechy indywidualne⁸³². Na gruncie prawa karnego zwolennicy czystej koncepcji normatywnej winy argumentują również, że przypisanie nieumyślności nieświadomej musi być oparte przede wszystkim na obiektywnym wzorcu postępowania. Z kolei przedstawiciele kompleksowego podejścia odwołują się do treści art. 9 § 2 k.k. *in fine* (który stanowi o „możliwości przewidywania”, a nie o „przewidywalności”) i stąd wywodzą, że przypisanie winy w postaci niedbalstwa musi uwzględniać także indywidualne cechy sprawcy, takie, jak w szczególności: wiek, zdolności psychofizyczne do pokierowania swoim postępowaniem lub rozpoznania znaczenia czynu. Podsumowując, wydaje się, że cechą wspólną cywilistycznego i karnistycznego pojęcia winy jest również konieczność uwzględniania indywidualnych właściwości sprawcy⁸³³.

4.5. Rozumienie winy w prawie rodzinnym (rozwodowym)

Zagadnienie winy rozkładu pożycia stanowi jedno z najtrudniejszych do zdefiniowania pojęć w prawie rodzinnym (rozwodowym). Choć ustawodawca posłużył się nim w trzech przepisach k.r.o. dotyczących rozvodu (tj. w art. 56 § 3, art. 57 § 1 i 2 i art. 60 § 1, 2 i 3 k.r.o.) oraz w jednym przepisie odnoszącym się do separacji (art. 61³ § 1 i 2 k.r.o.), to jednak zaniechał jego zdefiniowania⁸³⁴. Ze względu na brak legalnej definicji winy w k.r.o., podobnie, jak i w k.c., jego wyjaśnienia należy poszukiwać w piśmiennictwie

⁸³⁰ Tamże, s. 413.

⁸³¹ Tamże, s. 415.

⁸³² Tamże.

⁸³³ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski, System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 674.

⁸³⁴ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 5-6.

cywilistycznym oraz w orzecznictwie Sądu Najwyższego oraz sądów niższych instancji. Zauważyć należy, że w dawniejszej literaturze i judykaturze akcentowano przede wszystkim aspekt moralny pojęcia winy oraz jej funkcję represyjną – potępienia czynów małżonka uznanego za winnego rozkładu pożycia⁸³⁵. W konsekwencji wina rozkładu pożycia była interpretowana odmiennie (autonomicznie), niż wina na gruncie Kodeksu cywilnego. Natomiast w późniejszych latach zarówno w doktrynie prawa rodzinnego, jak i w orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreślano, że pojęcie winy w przepisach dotyczących kwestii rozwodowych powinno być (co najmniej w zakresie jej struktury i podstawowych elementów) interpretowane tak samo, jak w przypadku innych instytucji prawa cywilnego (w szczególności na gruncie prawa zobowiązań – art. 415 w zw. z art. 425 k.c.)⁸³⁶, ewentualnie sygnalizowano jedynie konieczność uwzględnienia odrębności konstrukcyjnych i funkcjonalnych, wynikających ze specyfiki prawa rodzinnego⁸³⁷. Natomiast w literaturze cywilistycznej zajmowano bardziej ostrożne stanowisko w powyższym zakresie⁸³⁸.

W piśmiennictwie prawniczym trafnie dostrzeżono, że w przypadku odpowiedzialności cywilnej (deliktowej), bądź karnej, w sytuacji typowej mamy zazwyczaj do czynienia z jednym sprawcą, jednym zawinionym (zabronionym) czynem i jedną szkodą. Ponadto odpowiedzialność ma charakter „zero-jedynkowy”, tzn. albo sprawcy można przypisać winę i – przy założeniu spełnienia pozostałych przesłanek – ponosi on odpowiedzialność (cywilną, bądź karną) albo – gdy winy przypisać nie można –

⁸³⁵ Zob. Z. Wiszniewski, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975, s. 322.

⁸³⁶ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 164; J. Winiarz, [w:] J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńskiego, Wrocław 1985, s. 585; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2011, s. 431; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2013, s. 422; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 710; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2015, s. 392 i n.; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis; M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023; K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis; M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis; K. Gromek, Winni, czy niewinni, czyli kilka uwag o sądowym badaniu winy stron w procesie rozwodowym, MOP 2007, Nr 2; J. Gajda, Glosa do wyroku SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; zob. też wyroki SN: z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738; z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; wyrok SA w Białymstoku z 08.12.1994 r., I ACr 346/94, OSA 1995/6/42.

⁸³⁷ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 710; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 86; J. Gajda, Glosa do wyroku SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

⁸³⁸ Zob. m.in. J. Dąbrowa, Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej, Wrocław 1968, s. 29 i n.

odpowiedzialności nie poniesie. Natomiast wina w prawie rozwodowym jest związana nierozzerwalnie ze stanem zupełnego i trwałego rozkładu pożycia. Przede wszystkim orzeczenie o winie rozkładu pożycia w procesie rozwodowym następuje dopiero po stwierdzeniu przez sąd spełnienia przesłanek pozytywnych, o których mowa w art. 56 § 1 k.r.o. (tj. zupełnego i trwałego rozkładu pożycia) oraz braku przesłanek negatywnych, wskazanych w art. 56 § 2 k.r.o. Co istotne, skutek w postaci zupełnego i trwałego rozkładu pożycia zazwyczaj wywołuje nie jedno zdarzenie (działanie lub zaniechanie małżonka). Najczęściej bowiem na rozkład pożycia składają się różne zdarzenia (tzn. zachowania małżonków, osób trzecich, bądź też zdarzenia *sensu stricto*), występujące na przestrzeni dłuższego czasu i powodujące „częstkowy” (fragmentaryczny) rozkład pożycia małżeńskiego. W większości przypadków zupełny i trwały rozkład pożycia składa się ze zdarzenia stanowiącego przyczynę rozkładu pożycia, powiązanego z nim skutku w postaci rozkładu pożycia małżeńskiego, następnej przyczyny rozkładu pożycia (np. zachowania stanowiącego reakcję drugiego małżonka na wcześniejsze zdarzenie) i dalszego skutku w postaci pogłębienia rozkładu pożycia, aż do nastąpienia finalnego stanu – zupełnego i trwałego rozkładu pożycia. W konsekwencji w typowym przypadku wina rozkładu pożycia, o której sąd orzeka w wyroku rozwodowym (art. 57 § 2 k.r.o.), stanowi sumę oceny wielu przyczyn rozłożonych w dłuższym okresie czasie i dotyczących obojga małżonków (a nie jedynie jednego z nich). Co więcej, w przypadku winy rozkładu pożycia możliwych jest więcej wariantów oceny zawinienia, tzn. może ją ponosić jeden z małżonków, oboje albo żaden⁸³⁹. Jak podkreśla się w doktrynie, „wina rozkładu pożycia polega więc tylko na spowodowaniu rozkładu, a z punktu widzenia art. 56 § 3 k.r.o. nie chodzi o spowodowanie od razu trwałego i zupełnego rozkładu, o jakim mówi art. 56 § 1 k.r.o., ale o spowodowanie rozkładu pożycia, który z czasem stał się dopiero zupełny i trwały”⁸⁴⁰.

W piśmiennictwie podkreśla się również konieczność odróżnienia winy rozkładu pożycia od przyczyny tego rozkładu⁸⁴¹. Przyczynami rozkładu są fakty (zdarzenia), które doprowadziły do ustania więzi osobistej (uczuciowej i fizycznej) oraz gospodarczej między

⁸³⁹ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 86–87.

⁸⁴⁰ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 715.

⁸⁴¹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2013, s. 424 i n.; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 715; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 697.

małżonkami⁸⁴². W myśl definicji sformułowanej w doktrynie przedmiotu, pojęcie przyczyn rozkładu pożycia należy rozumieć szeroko, jako wszystkie powiązane z nim relacją kauzalną fakty (okoliczności faktyczne), w tym zachowania - czyny małżonków, osób trzecich, jak i zdarzenia w sensie ścisłym (np. choroba małżonka), które powodują rozkład pożycia (pogłębiają go lub utrwalają)⁸⁴³. Okoliczności te obejmują zatem zarówno zachowania zawinione przez małżonka, jak i niezawinione przyczyny rozkładu. Obowiązujące przepisy k.r.o. nie przewidują wymogu, aby do rozkładu pożycia doszło „z ważnych powodów”, jak to miało miejsce na gruncie art. 29 § 1 k.r. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, „istota powyższej zmiany sprowadza się do tego, że ustalając zupełny i trwały rozkład pożycia, sąd nie jest obowiązany do oceny ważności jego powodów, tj. nie ma obowiązku badać, czy w świetle zasad współżycia społecznego można je uznać za wystarczająco doniosłe. Nie oznacza to jednak zwolnienia sądu od obowiązku wszechstronnego wyjaśnienia, jakie były przyczyny rozkładu, tj. jakie okoliczności doprowadziły do jego powstania. Nadal bowiem aktualna jest potrzeba wyjaśniania przyczyn tego rozkładu jako istotnego elementu całokształtu okoliczności, które uzasadniają żądanie rozwodu lub sprawiają, że żądanie to jest bezpodstawne”⁸⁴⁴. Niewątpliwie w procesie ustalania winy rozkładu pożycia należy przeanalizować poszczególne przyczyny tego rozkładu, leżące po stronie obojga małżonków. Przypisanie winy rozkładu pożycia oznacza bowiem przypisanie winy poszczególnych czynów, które doprowadziły do powstania rozkładu pożycia (lub go pogłębiły)⁸⁴⁵. Zauważyć należy, że do rozkładu pożycia małżeńskiego może dojść zarówno na skutek ludzkich czynów (działań, bądź zaniechań), bądź też zdarzeń nie będących czynami (np. choroba, bezpłodność). Ponadto, najczęściej przyczyną rozkładu pożycia jest nie tyle samo zdarzenie (np. poważna choroba), ile będące jego następstwem zmiany w zachowaniu małżonka (niewywiązywanie się z obowiązków małżeńskich, np. z obowiązku wspólnego pożycia fizycznego przez osobę chorą). W myśl poglądów prezentowanych w literaturze, nie można jednak wykluczyć również takiej sytuacji, w której już samo wystąpienie zdarzenia (np. diagnoza ciężkiej choroby i lęk przed jej przyszłymi konsekwencjami) może

⁸⁴² Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 715.

⁸⁴³ Zob. A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 30; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 715; M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 103.

⁸⁴⁴ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77.

⁸⁴⁵ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 715; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 424 i n.

doprowadzić do rozkładu pożycia małżeńskiego. Ponadto, jak już wskazano powyżej, przyczynami rozkładu pożycia mogą być zarówno działania i zaniechania małżonków, jak również osób trzecich. Jest tak dlatego, że zachowania osób trzecich często zmuszają małżonków do zajęcia określonej postawy wobec tego postępowania, zaś określona reakcja (bądź też brak reakcji) mogą niekiedy skutkować rozkładem pożycia małżeńskiego⁸⁴⁶. Jednakże jedynie czyny samych małżonków, będące wyrazem ich woli, które doprowadziły do rozkładu pożycia (bądź też rozkład ten pogłębiły) mogą zostać uznane za zawinione. Natomiast zdarzenia *sensu stricto*, czy zachowania osób trzecich, nie mogą być oceniane pod kątem winy rozkładu pożycia, albowiem kategoria odnosi się wyłącznie do czynów samych małżonków⁸⁴⁷.

Odwołanie się przy interpretowaniu pojęcia winy rozkładu pożycia do cywilistycznej koncepcji winy, oznacza przyjęcie na gruncie prawa rodzinnego (rozwodowego) dwuelementowej teorii winy. Według niej „wina składa się z dwóch elementów: obiektywnego (tzn. bezprawności postępowania) oraz subiektywnego (tzn. winy *sensu stricto*, czyli podmiotowej wadliwości postępowania, naganności zachowania, czy – inaczej rzecz ujmując – zarzucalności czynów, bądź zaniechań), które powinny występować łącznie”⁸⁴⁸. Brak któregośkolwiek z powyższych elementów składowych sprawia, że nie można przypisać winy. Odnosząc powyższe uwagi do winy przy rozwodzie stwierdzić należy, że „element obiektywny zachodzi wtedy, gdy zachowanie małżonka narusza jego obowiązki ustawowe lub wypływające z zasad współżycia społecznego. W ocenie zachowań mówimy tu o bezprawności zachowań małżonka. Element subiektywny polega zaś na naganności zachowań, inaczej mówiąc, na zarzucalności czynów, czy

⁸⁴⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2013, s. 395.

⁸⁴⁷ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 7.

⁸⁴⁸ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 91; W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Zarys wykładu, Warszawa 2002, s. 202–203; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2011, LEX; Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Art. 1-449¹⁰, t. 1, Warszawa 2013, s. 1162 i n.; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2013, s. 422; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne, Warszawa 2014, s. 711; G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 403; J. Winiarz, Rozwód, [w:] J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Wrocław 1985, s. 585; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58; M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023; M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 163; M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 6; *vide* też wyroki SN: z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700; z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738; z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; wyrok SA w Białymstoku z 08.12.1994 r., I ACr 346/94, OSA 1995/6/42; wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, LEX nr 49090.

zaniechań. W ocenie sięgamy po określenia: zachowanie naganne, niegodziwe, niemoralne, złe⁸⁴⁹. Zauważyć należy, że niektórzy autorzy akcentują element bezprawności zachowania⁸⁵⁰, natomiast inni podkreślają znaczenie elementu subiektywnego (wadliwości podmiotowej)⁸⁵¹. Jednakże oba powyższe elementy odgrywają równie istotną rolę, stąd też brak któregośkolwiek z nich uniemożliwia uznanie danego zachowania za zawinione. Zauważyć należy, że w tradycyjnym ujęciu bezprawność, inaczej niż w prawie karnym, nie stanowi przesłanki winy, lecz jej element⁸⁵².

Współcześnie jednak w doktrynie prawa cywilnego, a także prawa rodzinnego, coraz częściej – pod wpływem nauki prawa karnego – przeważa stanowisko, że należy rozdzielić zakresy winy i bezprawności, jako odrębnych przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, zaś bezprawność ujmować jedynie jako przesłankę winy⁸⁵³. W świetle tej ostatniej koncepcji, którą należy zaaprobować, w pierwszej kolejności powinno się badać element obiektywny – przesłankę bezprawności, zaś dopiero po stwierdzeniu przez sąd, że zachowanie małżonka narusza określone normy (ma charakter bezprawny), można przejść do analizy aspektów subiektywnych, czyli elementu zawinienia⁸⁵⁴. Innymi słowy, postawienie zarzutu niewłaściwego subiektywnie (zawinionego) zachowania wymaga uprzedniego przesądzenia, że nie jest ono zgodne z porządkiem prawnym⁸⁵⁵. Natomiast w przypadku stwierdzenia, że działanie, bądź zaniechanie małżonka nie jest bezprawne, ani

⁸⁴⁹ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99.

⁸⁵⁰ Zob. J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 10/1962, s. 1323 i n.

⁸⁵¹ Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Na marginesie artykułu J. Suskiego: Wina w rozwodzie, NP 9/1963, s. 963–964.

⁸⁵² Zob. Z. Masłowski, [w:] Z. Resich (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom 2, Warszawa 1972, s. 983; W. Czachórski, [w:] System Prawa Cywilnego, t. III, cz. 1, s. 539.

⁸⁵³ Zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, Zobowiązania. Część ogólna, Warszawa 2016, s. 199–200; P. Machnikowski, [w:] A. Olejniczak (red.) System Prawa Prywatnego. Tom 6. Prawo zobowiązań – część ogólna, Warszawa 2014, s. 394 i n.; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LES; G. Bieniek, J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX; G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX; Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1–449¹⁰, Wyd. 10, Warszawa 2020, Legalis; M. Zelek, [w:] M. Gutowski (red.), Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626. Wyd. 3, Warszawa 2022, Legalis; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Problem definicji winy jako podstawy odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, ZNUŁ 1959, Nr 14, s. 43; P. Granecki, Zasada bezwzględnej odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną umyślnie (według Kodeksu cywilnego), SP 2000, Nr 3–4, s. 73; J. Kuźmicka-Sulikowska, Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim, Warszawa 2011, s. 85.

⁸⁵⁴ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2013, s. 422; M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 6; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 168; Tożsame stanowisko wyraził również SN w wyroku z 07.05.2008 r. (II CSK 4/08, LEX nr 424363), stwierdzając że „dopiero czyn bezprawny może być oceniany w kategoriach czynu zawinionego w rozumieniu art. 415 k.c.”.

⁸⁵⁵ Zob. M. Kaliński, [w:] A. Brzozowski, J. Jastrzębski, M. Kaliński, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Część ogólna, 2020, s. 80.

sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, wykluczone jest również uznanie, że stanowiło ono zawinioną przez tego małżonka przyczynę rozkładu pożycia. Jeśli zaś było ono przyczyną zerwania więzi przez drugiego małżonka, to uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że do rozkładu doszło, lecz z powodu zawinionego zachowania przez tego drugiego małżonka⁸⁵⁶.

W piśmiennictwie wyrażono również odmienny, odosobniony pogląd, w myśl którego wina rozkładu pożycia jest typowym przykładem zarzucalności bez bezprawności i jest bardziej zbliżona do naganności w sensie moralnym niż prawnym⁸⁵⁷. W uzasadnieniu swojego stanowiska autorka tej koncepcji wskazała, że bezprawność zawsze wywołuje reakcję prawa (sankcję) w postaci możliwości żądania zaprzestania bezprawnego działania, przywrócenia stanu poprzedniego, odszkodowania, kary itp. Natomiast w przypadku np. zdrady, takiej sankcji brak, a zatem nie jest to – jej zdaniem – zachowanie bezprawne. Sankcji takiej nie stanowi bowiem – w jej przekonaniu – odmowa udzielenia rozwodu⁸⁵⁸. Pogląd ten spotkał się z uzasadnioną krytyką w doktrynie prawa rodzinnego. Trafnie bowiem dostrzeżono, że sankcją jest w powyższym przypadku nie tylko oddalenie powództwa o rozwód, ale mogą nią być również np. konsekwencje w zakresie obowiązku alimentacyjnego, związane z orzeczeniem o winie (możliwość żądania alimentów w szerszym zakresie przez małżonka niewinnego)⁸⁵⁹. Ponadto zgodzić należy się ze stanowiskiem, że nie wszystkie normy prawne zawierają sankcję (w systemie prawa funkcjonują również *leges imperfectae*), zaś brak sankcji nie jest tożsamy ze stwierdzeniem, że ich naruszenie jest zgodne z prawem⁸⁶⁰. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska na poparcie swojej tezy, że wina rozkładu pożycia pozbawiona jest bezprawności, odwołuje się do orzeczenia SN, w którym stwierdzono, że ujemne cechy charakteru, takie, jak lekkomyślność i erotomania należy uznać za zawinione przyczyny rozkładu⁸⁶¹ i w konsekwencji przytacza argument, iż nie wszystkie przykłady zawinionych przyczyn rozkładu pożycia można zakwalifikować jako bezprawne. Zatem jeśli cecha osobowości

⁸⁵⁶ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX.

⁸⁵⁷ Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Na marginesie artykułu J. Suskiego: Wina w rozwodzie, NP 1963, nr 9, s. 964.

⁸⁵⁸ Tamże, s. 963–965.

⁸⁵⁹ Zob. T. Smoczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia, Warszawa 2001, s. 187; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 166.

⁸⁶⁰ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 166–167.

⁸⁶¹ Zob. orzeczenie SN z 15.01.1952 r., C 502/51, LEX nr 3223283.

może być zawiniona, zaś posiadanie takiej czy innej cechy charakteru nie jest bezprawne, to dowodzi to tego, że istnieje wina bez bezprawności. W konsekwencji tylko niektóre działania bezprawne są zawinione, a także niektóre działania zawinione są bezprawne, co – zdaniem autorki – sprawia, że „wymóg bezprawności, jako przesłanki winy jest zupełnie nieuzasadniony”⁸⁶². Pogląd ten nie przekonuje choćby dlatego, że to nie cechy charakteru, lecz czyny wynikające z pewnych cech charakteru, mogą być zawinione⁸⁶³. Jak podkreślił Sąd Najwyższy w jednym ze swych orzeczeń – „zasadnicza różnica charakteru i usposobień (...) może spowodować zupełny i trwały rozkład pożycia, lecz w gruncie rzeczy nie sama różnica charakterów i usposobień bywa powodem rozkładu, ale wzajemne konkretne zachowania się małżonków wynikające z tej różnicy”⁸⁶⁴. W innym judykacie zaś stwierdzono, że „pojęcie różnicy charakterów jest (...) bardzo ogólne. Bez sprecyzowania dokładniejszego, na czym ona polega, jak się na zewnątrz przejawia i jaki wywiera wpływ na pożycie małżeńskie, brak podstaw do oceny, czy różnica charakterów stała się przyczyną rozkładu pożycia i czy zatem badanie tej kwestii jest dla sprawy istotne”⁸⁶⁵. Ze wskazanych powyżej względów koncepcję B. Lewaszkiewicz-Petrykowskiej należy odrzucić i przyjąć dominujący pogląd, zgodnie z którym niezbędnym elementem, czy też przesłanką winy rozkładu, jest bezprawność.

Jak już wskazano powyżej, bezprawność na gruncie prawa cywilnego jest rozumiana w sposób szeroki i oznacza, że zachowanie podmiotu (tzn. działanie, bądź zaniechanie, będące wyrazem jego woli) jest sprzeczne z pewnymi normami, tj. z ustawą lub zasadami współżycia społecznego⁸⁶⁶. Chodzi zatem o naruszenie powszechnych zakazów lub nakazów chroniących dobra i interesy różnych podmiotów, w tym poszkodowanego. Natomiast w przypadku bezprawności, jako przesłanki, czy elementu winy rozkładu pożycia, pojawiają się problemy wynikające ze specyfiki stosunku prawnego małżeństwa. Przede wszystkim stosunek ten ma charakter względny (wiążący

⁸⁶² Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Na marginesie artykułu J. Suskiego: Wina w rozwodzie, NP 1963, Nr 9, s. 964.

⁸⁶³ Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 167.

⁸⁶⁴ Zob. orzeczenie SN z 27.05.1960 r., 3 CR 200/60, LEX nr 3223304; wyrok SN z 21.05.1999 r., III CKN 512/98, LEX nr 1213012.

⁸⁶⁵ Zob. orzeczenie SN z 28.05.1948 r., WaC 126/48, LEX nr 1674377.

⁸⁶⁶ Zob. P. Machnikowski, [w:] A. Olejniczak (red.) System Prawa Prywatnego. Tom 6. Prawo zobowiązań – część ogólna, 2018, s. 412.

wyłącznie małżonków)⁸⁶⁷, konkretny i dwustronnie zindywidualizowany⁸⁶⁸ (co nie oznacza jednak, że jest to stosunek prawny zobowiązaniowy), z drugiej zaś strony – regulowany jest normami prawnymi o charakterze *ius cogens*⁸⁶⁹. W piśmiennictwie i orzecznictwie nie zdołano wypracować jednolitej definicji bezprawności na gruncie prawa rozwodowego. W wąskim ujęciu bezprawność oznacza sprzeczność zachowań małżonka z prawami i obowiązkami małżeńskimi, uregulowanymi w k.r.o., a zatem przede wszystkim naruszenie obowiązku wspólnego pożycia, wzajemnej pomocy, wierności, czy też obowiązku współdziałania dla dobra rodziny (art. 23 k.r.o.)⁸⁷⁰. W ujęciu szerszym, bezprawne są nie tylko zachowania sprzeczne z treścią praw i obowiązków małżeńskich, ale również innych norm prawnych, np. wynikających z przepisów prawa karnego⁸⁷¹. Natomiast w myśl dominującego obecnie w doktrynie prawa rodzinnego i judykaturze poglądu, bezprawność – na gruncie prawa rozwodowego – powinna być rozumiana w sposób niezwykle szeroki, jako sprzeczność z normami prawa rodzinnego (w szczególności wynikającymi z art. 23 k.r.o., art. 24 k.r.o., art. 27 k.r.o. oraz 28¹ k.r.o.) oraz (samoistnie) z zasadami współżycia społecznego, czy normami moralnymi⁸⁷². Wyjaśnić należy, że zasady współżycia społecznego to – zgodnie ze stanowiskiem powszechnie prezentowanym w

⁸⁶⁷ W literaturze wskazuje się, że naruszenie przez małżonków nakazów, czy zakazów określonych zachowań, wynikających z norm prawnych jest bezprawne względnie. Przykładowo, naruszenia obowiązku wierności, jako zachowania bezprawnego może się dopuścić wyłącznie małżonek w stosunku do współmałżonka, a nie przyjaciel wobec małżonka, czy też konkubent w stosunku do konkubenta (zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 177).

⁸⁶⁸ Rzecz w tym, że nakazane czy zakazane zachowanie dłużnika (małżonka) jest analizowane w kontekście konkretnego stosunku prawnego (skonkretyzowanego stosunku małżeństwa).

⁸⁶⁹ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 88.

⁸⁷⁰ Zob. S. Szer, Wina w rozkładzie pożycia małżonków, NP 5/1968, s. 726; T. Smoczyński, M. Andrzejewski, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2020, s. 175; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2015, s. 392; M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 9; wyroki SN: z 01.10.1997 r., I CKN 246/97, LEX nr 668911; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56.

⁸⁷¹ Zob. J. Suski, Wina w rozwodzie, NP, Nr 10/1962, s. 1321; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 521; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024; *vide* też wyrok SN z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825.

⁸⁷² Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 93; Z. Krzemiński, Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, [w:] Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Praktyczny komentarz, wyd. V, Kraków 2006; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wyd. V, LexisNexis 2011, LEX; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11, Warszawa 2014, s. 711; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 170; *vide* też wyroki SN: 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700.

piśmiennictwie – normy moralne odnoszące się do stosunków międzyludzkich⁸⁷³, które „mają charakter imperatywny – wyrażają żądanie określonego postępowania i nie stanowią jedynie wyrazu preferencji, jakie postępowanie byłoby szczególnie godne uznania, zastrzegając jednak, że takiego postępowania nie można wymagać”⁸⁷⁴. Typowe przykłady norm moralnych o charakterze imperatywnym, to: „nie cudzołóż”, „szanuj drugą osobę”, „nie nadużywaj alkoholu” itp. Takie szerokie ujęcie bezprawności w prawie rozwodowym przemawia za tym, że w doktrynie i judykaturze przyjmuje się koncepcję winy zbliżoną do odpowiedzialności deliktowej⁸⁷⁵. W piśmiennictwie sformułowano jednak również pogląd odmienny⁸⁷⁶.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego trafnie też dostrzeżono, że ze względu na dość ogólne i syntetyczne (a wręcz blankietowe⁸⁷⁷) ujęcie praw i obowiązków małżeńskich w k.r.o. (art. 23 i n. k.r.o.), „ciężar” wskazania szczegółowego źródła bezprawności w wielu przypadkach został przeniesiony na zasady współżycia społecznego, będące normami pozaprawnymi (moralnymi, obyczajowymi itp.), regułami postępowania o aksjologicznym uzasadnieniu, odwołującymi się do powszechnie uznanych wartości⁸⁷⁸. W doktrynie i judykaturze zasady współżycia społecznego (jako klauzulę generalną) rozumie się bądź w sposób normatywny, bądź sytuacjonistyczny. Według normatywnego rozumienia, „zasady te są normami o uzasadnieniu aksjologicznym, należącymi do obowiązującego prawa. Są to bądź tylko normy moralne, zawierające reguły postępowania między ludźmi, bądź również normy obyczajowe. Takie rozumienie rozważanych zasad wiąże się często z postulatem, aby sąd, rozstrzygając sprawę z odwołaniem się do tych zasad, sformułował konkretną zasadę współżycia, na którą się powołuje”. Z kolei sytuacjonistyczne rozumienie zasad współżycia społecznego „polega na wyznaczaniu granic i podstaw udziału oceny sędziowskiej, odnoszącej się do konkretnego przypadku i uwzględniającej całokształt okoliczności określonego stanu faktycznego. Zgodnie z takim ujęciem, zasady współżycia

⁸⁷³ Zob. M. Pyziak-Szafnicka, [w:] M. Safjan (red.) System Prawa Prywatnego. Tom 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012, s. 801–802; P. Machnikowski, [w:] E. Gniewek (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2006, s. 14.

⁸⁷⁴ Zob. P. Machnikowski, [w:] E. Gniewek (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 2006, s. 15.

⁸⁷⁵ Zob. m.in. wyrok SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

⁸⁷⁶ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 172.

⁸⁷⁷ W doktrynie wskazano, że „blankietowość przepisów regulujących prawa i obowiązki małżonków sprawia, że konieczne jest odwołanie się do pozaprawnych mierników wartości przy ocenie zachowania adresata. Ostatecznie obowiązek wypełnienia blankietu spoczywa na sądach”. Zob. J. Nowacki, Problem blankietowości przepisów zawierających klauzule generalne, [w:] G. Skąpska (red.), Prawo w zmieniającym się społeczeństwie, Kraków 1992, s. 135.

⁸⁷⁸ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013.

społecznego mogą stanowić podstawę dokonania korektury w ocenie nietypowego przypadku, nie służą jednak do uogólnień w sytuacjach uznawanych za typowe⁸⁷⁹. Rola zasad współżycia społecznego polega zatem na synchronizowaniu przepisów prawa z nakazami moralności i obyczajów, na uelastycznianiu prawa i zapobieganiu stanom, do których odnosi się znana paremia *summum ius – summa iniuria*⁸⁸⁰. Co istotne, zdaniem SN, zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.) stawiają zachowaniu małżonków wobec siebie nawzajem i wobec rodziny drugiego małżonka większe wymagania niż postępowaniu ludzi względem siebie obcych. Dopóki małżeństwo trwa, obowiązuje małżonków wzajemny szacunek i wzajemna pomoc (art. 23 k.r.o.). Zachowanie, które w stosunkach między obcymi ludźmi nie byłoby uznawane za naganne, może być między małżonkami uznane za szkodliwe z punktu widzenia trwałości małżeństwa⁸⁸¹.

Zauważyć też należy, że ustawodawca konstruując prawa i obowiązki małżeńskie posłużył się zwrotami niedookreślonymi, a zatem wyrażeniami, które mają nieokreśloną, niewyraźną treść słownikową⁸⁸². Co istotne, większość tych zwrotów ma charakter klauzul generalnych⁸⁸³, odsyłających pozasystemowo (pozaprawnie) do kryteriów, wartości i ocen o charakterze moralnym, kulturowym i społecznym⁸⁸⁴. W konsekwencji podstawowym „budulcem” norm regulujących prawa i obowiązki małżeńskie są oceny moralne i kulturowe, które nie są niezmiennie w czasie. W judykaturze podkreślono, że „gdy wina małżonka w rozkładzie pożycia jest następstwem naruszenia przez niego obowiązków wynikających z przepisów prawa rodzinnego recypujących akceptowane powszechnie zasady moralne (w szczególności art. 23, 24, 27 k.r.o.), to jej uznanie nie wymaga nadto oceny, że takie jego postępowanie jest naganne moralnie. Sięgnięcia do zasad moralnych wymaga natomiast ocena winy małżonka, gdy u podstaw bezprawności jego zachowania leży sprzeczność z zasadami współżycia społecznego”⁸⁸⁵.

⁸⁷⁹ Zob. wyrok SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, LEX nr 45570.

⁸⁸⁰ Zob. pkt IV uchwały całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, dotyczącej stosowania art. 56 i 58 k.r.o., OSNCP Nr 5/1968, poz. 77.

⁸⁸¹ Zob. wyrok SN z 25.08.1982 r., III CRN 182/82, LEX nr 8448.

⁸⁸² Zob. M. Zieliński, Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki, Warszawa 2008, s. 155 i n.; A. Choduń, Klauzule generalne i zwroty niedookreślone - wybrane zagadnienia teoretyczne, [w:] A. Choduń, A. Gomułowicz, A. Skoczyła (red.), Klauzule generalne i zwroty niedookreślone w prawie podatkowym i administracyjnym. Wybrane zagadnienia teoretyczne i orzecznicze, Warszawa 2013, s. 16 i n.

⁸⁸³ W literaturze wskazano, że klauzulami generalnymi są w szczególności następujące pojęcia: „dobro rodziny”, „wspólne pożycie”, „wzajemna pomoc”, czy „wierność”. Zob. Z. Ziemiński, [w:] S. Wronkowska, Z. Ziemiński, Zarys teorii prawa, Poznań 2001, s. 225.

⁸⁸⁴ Zob. Z. Ziemiński, Stan dyskusji nad problematyką klauzul generalnych, PiP 1989, Nr 3, s. 16 i n.

⁸⁸⁵ Zob. wyrok SN z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485.

W orzecznictwie SN podkreśla się również, że „specyfika orzekania o winie rozkładu pożycia polega na tym, że ostateczna ocena naganności (zarzucalności) zachowania opiera się na kryteriach głównie moralnych, a nie – prawnych. Pociąga to za sobą w szczególności komplikacje wynikające z faktu, że ocena moralna wymaga uwzględnienia w szerokim zakresie uwarunkowań i okoliczności, w jakich człowiek realizuje konkretne zachowania”⁸⁸⁶. Przyjęcie powyższego stanowiska pozwala jednak swobodnie konstruować katalog praw i obowiązków małżeńskich, a więc nakazów powinno i zakazanego zachowania małżonków, których naruszenie pozwala uznać zachowanie za bezprawne, wyłącznie w oparciu o zasady współżycia społecznego. Tytułem przykładu, w orzecznictwie SN uznano za bezprawne: zmianę religii przez jednego z małżonków w czasie trwania małżeństwa⁸⁸⁷, porywczosć obu stron, postawy egocentryczne i ambicjonalne oraz nieumiejętność rozwiązywania konfliktów, a także siłowe podporządkowywanie sobie żony⁸⁸⁸, czy brak ugodowego i wyrozumiałego nastawienia do partnera życiowego i do pojawiających się na co dzień problemów⁸⁸⁹. Przytoczone powyżej przykłady pokazują, że zasady współżycia społecznego, jako źródło bezprawności zachowań małżonka, odgrywają znacznie istotniejszą rolę, niż prawa i obowiązki małżeńskie wynikające wprost z przepisów k.r.o.⁸⁹⁰.

Po stwierdzeniu, że zachowanie małżonka wyczerpuje znamiona czynu bezprawnego, konieczne jest przeanalizowanie drugiego elementu winy (czy też – w myśl odmiennego poglądu – winy *sensu stricto*), o charakterze subiektywnym. Wadliwość podmiotowa zachowania generalnie opiera się na dwóch momentach: przewidywania i woli. Oba te momenty zakładają istnienie nieupośledzonego działania funkcji psychicznych, pozwalającego na właściwe rozeznanie znaczenia i skutków swego zachowania się oraz pokierowanie swym postępowaniem⁸⁹¹. Zauważyć należy, że przy interpretacji pojęcia winy, jako przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej, większość przedstawicieli doktryny prawa cywilnego odwołuje się do dorobku prawa karnego. Generalnie prezentowane są dwa główne stanowiska dotyczące winy rozkładu

⁸⁸⁶ Zob. m.in. wyroki SN: z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485.

⁸⁸⁷ Zob. wyrok SN z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005/7-8/139.

⁸⁸⁸ Zob. wyrok SN z 05.11.1999 r., III CKN 799/99, LEX nr 528139.

⁸⁸⁹ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99.

⁸⁹⁰ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 10–11.

⁸⁹¹ Zob. J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 168.

pożycia. Według pierwszego z nich, określanego jako teoria psychologiczna, istotę winy stanowi stosunek psychiczny sprawcy do czynu. Może on polegać na zamiarze popełnienia takiego czynu (stosunek woli), bądź też wiązać się ze świadomością (wyobrażeniem) popełnienia czynu zabronionego. Przyjmując jako kryterium to, jakie znaczenie przywiązuje się do tych komponentów psychicznego stosunku sprawcy do czynu, w ramach teorii psychologicznej ukształtowały się dwie koncepcje – teoria woli i teoria wyobrażenia⁸⁹². Natomiast w myśl teorii normatywnej, wina jest ujemną oceną całokształtu postępowania sprawcy i polega na możliwości postawienia mu zarzutu (tzn. zarzucalności) niewłaściwego zachowania z punktu widzenia określonych norm (wartości). Inaczej rzecz ujmując, wina polega w tym ujęciu na samym zarzucie stawianym sprawcy, że jego działanie lub zaniechanie było sprzeczne z porządkiem prawnym⁸⁹³. Wydaje się, że koncepcja normatywna dominuje obecnie zarówno w doktrynie prawa cywilnego⁸⁹⁴, jak i rodzinnego⁸⁹⁵. Podobne poglądy są również prezentowane w judykaturze⁸⁹⁶. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w jednym z orzeczeń, „element subiektywny polega na naganności zachowań, inaczej mówiąc, na zarzucalności czynów, czy zaniechań. W ocenie sięgamy po określenia: zachowanie naganne, niegodziwe, niemoralne, złe. Specyfika orzekania o winie przy rozwodzie polega na tym, że wnikliwą analizą trzeba objąć jej element subiektywny. Chodzi tu w istocie o analizę psychologiczną, choć jej przedmiotem są w zasadzie zewnętrzne jedynie objawy (zachowania) wewnętrznych przeżyć. Ostateczna ocena naganności (zarzucalności) opiera się na kryteriach głównie moralnych, a nie – prawnych”⁸⁹⁷. Takie ujęcie wyraźnie nawiązuje do normatywnej teorii winy,

⁸⁹² Zob. J. Dąbrowa, *Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*, Wrocław 1968, s. 128.

⁸⁹³ Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Problem definicji winy jako podstawy odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Nr 14, Prawo, Łódź 1959, s. 43; Zob.: J. Lachowski, A. Marek, *Prawo karne. Zarys problematyki*, Wolters Kluwer Polska 2023, LEX.

⁸⁹⁴ Zob. W. Czachórski, [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. III, cz. 1, 1981, s. 540; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2016, s. 203 i n.; M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX; K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz. Art. 1–449¹⁰*, Wyd. 10, Warszawa 2020, Legalis; W. Dubis, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 11*, Warszawa 2023, Legalis; M. Zelek, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz. Art. 353–626*, Wyd. 3, Warszawa 2022, Legalis; K. Osajda (red. serii), W. Borysiak (red. tomu), *Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 31*, Warszawa 2023, Legalis; A. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, Wyd. 3, Warszawa 2021, Legalis; M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 286.

⁸⁹⁵ Zob. A. Olejniczak, [w:], H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II*, LEX 2013; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11*, Warszawa 2024, Legalis.

⁸⁹⁶ Zob. m.in. wyroki SN: z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998, Nr 6, poz. 99; z 18.03.1999 r., I CKN 1057/97, LEX nr 1214346; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 01.12.2004 r., IV CK 203/04, LEX nr 1607506; z 19.10.2012 r., V CSK 501/11, LEX nr 1243100.

⁸⁹⁷ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99.

ukształtowanej na gruncie prawa karnego. Trzeba jednak zauważyć, że w ramach koncepcji normatywnej, przyjętej na gruncie prawa cywilnego, w dalszym ciągu wyróżnia się stopnie winy (wina umyślna oraz wina nieumyślna), określane poprzez ocenę stosunku sprawcy do czynu (zamiaru bezpośredniego i ewentualnego w ramach winy umyślnej) oraz braku zamiaru dokonania czynu w przypadku winy nieumyślnej (lecz bezpodstawnym przyjmowaniu, że sprawca uniknie popełnienia czynu, czy też, że możliwości popełnienia czynu nie przewidywał, ale mógł i powinien był przewidzieć)⁸⁹⁸. Natomiast w przypadku czystej teorii normatywnej, przyjętej w prawie karnym (na której oparto obowiązujący Kodeks karny z 1997 r.)⁸⁹⁹ wyraźnie oddziela się stronę podmiotową czynu zabronionego (na którą składają się elementy takie, jak umyślność i nieumyślność – art. 9 k.k.) od winy (art. 1 § 3 k.k.). Dopiero w przypadku ustalenia, że sprawca dopuścił się umyślnego lub nieumyślnego zachowania wyczerpującego znamiona ustawowe określonego czynu zabronionego, możliwa jest dalsza analiza i ewentualne przypisanie winy sprawcy⁹⁰⁰. Należy zatem uznać, że koncepcja wypracowana w cywilistyce, polegająca na powiązaniu zarzucalności z umyślnością i nieumyślnością, stanowi wyraz pewnego kompromisu. Wina na gruncie przepisów rozwodowych polega zatem na postawieniu małżonkowi zarzutu dokonania czynu z uwzględnieniem umyślności, czy choćby nieumyślności, analogicznie, jak na gruncie prawa zobowiązań⁹⁰¹.

Rekapitułując powyższe rozważania, za zawinione – na gruncie przepisów rozwodowych – trzeba uznać działanie (zaniechanie) będące wyrazem woli jednego z małżonków, które – naruszając obowiązki wynikające z obowiązujących przepisów prawa (a w szczególności z art. 23, 24 oraz 27 k.r.o.) lub z zasad współżycia społecznego – prowadzi do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia⁹⁰².

Kodeks cywilny nie wprowadza podziału umyślności na dalsze stopnie. Natomiast w doktrynie prawa cywilnego wskazuje się, że umyślność (*dolus*) polega na zamierzonym działaniu sprzecznym z normą postępowania, bądź na zaniechaniu działania, pomimo

⁸⁹⁸ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 12.

⁸⁹⁹ Zob. M. Królikowski, R. Zawłocki, (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1-116. Wyd. 5, Warszawa 2021, Legalis; M. Bojarski (red.), Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna, Wolters Kluwer Polska 2023, LEX.

⁹⁰⁰ Zob. R. Zawłocki, [w:] R. Zawłocki (red.), System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności, Warszawa 2017, s. 688 i n.; J. Lachowski, A. Marek, Prawo karne. Zarys problematyki, Wolters Kluwer Polska 2023, LEX.

⁹⁰¹ Zob. M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 12–13.

⁹⁰² Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011; wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56.

istnienia normy zawierającej obowiązek działania. Powyższe oznacza, że sprawca przewiduje możliwość wystąpienia skutku swojego zachowania (w postaci uszczerbku w dobrach prawnie chronionych) i chce wystąpienia tego skutku w postaci szeroko rozumianej szkody (*dolus directus*), bądź też co najmniej godzi się na taką możliwość, że dana szkoda zostanie wyrządzona na skutek jego zachowania (*dolus eventualis*)⁹⁰³. Natomiast nieumyślność (niedbalstwo) zachodzi wówczas, gdy sprawca w ogóle nie wyobraża sobie skutku określonego postępowania. Jego zachowanie jest oceniane ujemnie, ponieważ nie dochował należytej staranności, przy dołożeniu której skutek mógłby przewidzieć. W tym przypadku zachowanie sprawcy porównywane jest do pewnego abstrakcyjnego wzorca zachowania, który stanowi miernik należytej staranności⁹⁰⁴. Jak trafnie dostrzega się w literaturze, w przypadku stosunków małżeńskich wzorzec ten powinien być inny niż np. w odniesieniu do stosunków zobowiązaniowych, ponieważ małżonkowie są osobami bliskimi, które powinna łączyć wspólnota uczuć. Dlatego też miernik staranności stosowany np. na gruncie stosunków obligacyjnych, gdzie z reguły chodzi o należyta, lecz zwykłą, nie szczególną, staranność, nie będzie wystarczający dla oceny staranności wymaganej w stosunkach małżeńskich⁹⁰⁵. Niewątpliwie zasady współżycia społecznego stawiają małżonkom większe wymagania, niż osobom obcym⁹⁰⁶. Wzorzec staranności wymaganej wobec małżonka zakłada więc bardzo wysokie wymagania, zarówno w sferze materialnej życia rodzinnego i małżeńskiego, jak w sferze niematerialnej, uczuciowej, emocjonalnej⁹⁰⁷. W doktrynie zaproponowano również stosowanie kwalifikowanego wzorca małżonka troszczącego się o harmonię wspólnego pożycia. Małżonek taki będzie przejawiał aktywną postawę, pełną troski o więź emocjonalną, fizyczną i gospodarczą pomiędzy małżonkami, będzie cechował się dbałością o dzieci oraz przejawiał szacunek wobec innych osób bliskich współmałżonkowi. W konsekwencji winę w postaci niedbalstwa będzie można przypisać temu małżonkowi,

⁹⁰³ Zob. W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 205; Z. Banaszczyk, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Art. 1-449¹⁰*, t. 1, Warszawa 2013, s. 1163.; Z. Radwański, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 183; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 11*, Warszawa 2014, s. 711.

⁹⁰⁴ Zob. W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 205.

⁹⁰⁵ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 93-94; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 423-424; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 376-377; J. Suski, *Wina w rozwodzie*, NP 10/1962, s. 1322.

⁹⁰⁶ Zob. J. Suski, *Wina w rozwodzie*, NP 10/1962, s. 1322.

⁹⁰⁷ Zob. A. Olejniczak, *O pogłębianiu rozkładu pożycia i winie małżonków*, [w:] M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. Schulz (red.), *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smoczyńskiego*, Toruń 2008, s. 295.

którego bezprawne zachowanie będzie odbiegało od powyższego, wyspecjalizowanego wzorca⁹⁰⁸.

Zauważyć również należy, że ustawodawca nie różnicuje w k.r.o. skutków w zależności od przypisania określonej formy winy. W myśl poglądów prezentowanych w doktrynie i orzecznictwie, do przypisania małżonkowi winy nie jest konieczne, by zamiarem małżonka było objęcie określone działanie lub zaniechanie, zmierzające do rozkładu pożycia, prowadzącego w ostatecznym rezultacie do rozwodu, lecz wystarczy możliwość przewidywania znaczenia skutków danego działania lub zaniechania naruszającego przepisy prawa⁹⁰⁹. Zarzut niedbalstwa można jednak postawić nie tylko małżonkowi, który przewidywał skutki swoich nagannych działań dla pożycia małżeńskiego, ale także temu, który takich konsekwencji nie przewidywał, chociaż miał taką możliwość i powinność⁹¹⁰. W piśmiennictwie słusznie zauważa się też, że stosunkowo rzadko zdarza się, że rozkład pożycia jest wywołany z winy umyślnej. Z reguły bowiem małżonek postępując nagannie (np. dopuszczając się ciężkiej zniewagi) nie chce, a nawet nie godzi się na spowodowanie rozkładu pożycia, a co najwyżej bezpodstawnie przypuszcza, że skutkiem jego czynu nie będzie rozkład pożycia, bądź też w ogóle tego skutku nie przewiduje, mimo tego, że powinien. Zatem w takich przypadkach można przyjąć jedynie winę nieumyślną. Co więcej, nawet wysoce naganny czyn małżonka może zostać oceniony – na gruncie prawa rodzinnego – jako nieumyślny, mimo że z punktu widzenia prawa karnego będzie on popełniony umyślnie⁹¹¹.

Zarówno w doktrynie prawa rodzinnego, jak i w judykaturze słusznie wskazuje się, że ustalenia prawomocnego wyroku skazującego wydanego w postępowaniu karnym nie mogą być w pełni wiążące dla sądu orzekającego w sprawie o rozwód i automatycznie prowadzić do wniosku, że skazany małżonek zawinił także rozkład pożycia. Jest to związane z faktem, że sąd karny nie dokonuje analizy, czy między czynem zabronionym a rozkładem pożycia występuje związek przyczynowy. Dlatego też w sprawie rozwodowej

⁹⁰⁸ Zob. A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 93-94; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LEX 2013, s. 423-424; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, 2010, s. 376-377.

⁹⁰⁹ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1-61(6)*, LEX 2013; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014, LEX; *vide* też wyrok SN z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700; wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56.

⁹¹⁰ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 424.

⁹¹¹ Zob. J. Suski, *Wina w rozwodzie*, NP, Nr 10/1962, s. 1323-1324.

sąd ma obowiązek samodzielnie badać i oceniać, czy popełnienie przestępstwa miało wpływ na rozkład pożycia małżeńskiego, czy też w okolicznościach rozpatrywanej sprawy wpływu takiego nie da się ustalić⁹¹². W tym drugim przypadku, fakt skazania małżonka za popełnienie przestępstwa na szkodę współmałżonka nie będzie uzasadniał przypisania mu winy za rozkład pożycia, zgodnie bowiem z art. 57 k.r.o. tylko zawinione zachowanie małżonka skutkujące powstaniem, pogłębieniem lub utrwaleniem rozkładu pożycia małżeńskiego, uzasadnia orzeczenie rozwodu z jego winy. Jednakże, jeśli sąd cywilny orzekający w postępowaniu o rozwód taki związek przyczynowy stwierdzi, a jednocześnie w sprawie karnej został wydany prawomocny wyrok skazujący, to – w myśl zasady wyrażonej w art. 11 k.p.c. – nie będzie on mógł przyjąć odmiennie, niż sąd karne, np., że małżonek był niepoczytalny w czasie popełniania czynu⁹¹³. W praktyce najczęściej do rozkładu pożycia dochodzi dopiero na skutek wydania wyroku skazującego oraz faktycznego odbywania przez małżonka kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym⁹¹⁴.

W piśmiennictwie i orzecznictwie zgodnie wskazuje się, że warunkiem koniecznym do przypisania małżonkowi winy za rozkład pożycia małżeńskiego jest istnienie **związku przyczynowego** w rozumieniu art. 361 § 1 k.c., tzn. reakcji kauzalnej pomiędzy jego zachowaniem a rozkładem pożycia⁹¹⁵. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, w każdej sytuacji

⁹¹² Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 432.

⁹¹³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 432; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, 2010, s. 383; A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 97; R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 169; *vide* też wyroki SN: z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825.

⁹¹⁴ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 432.

⁹¹⁵ Zob. S. Szer, *Wina w rozkładzie pożycia małżonków*, NP 5/1968, s. 729; Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 58; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2011, LEX; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*. Tom 11, Warszawa 2014, s. 721–722; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 34; K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis; M. Załucki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2023, Legalis; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis; R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 170; M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 106–107. *Vide* też orzeczenia SN: z 21.12.1934 r., C.III.349/34, OSN(C) 1935/7/276; z 27.05.1947 r., C.III.125/47, OSN(C) 1948/2/41; z 20.10.1952 r., C 42/52, OSNCK 1954/2/30; z 20.01.1954 r., I C 539/53, OSNCK 1954/4/86; z 03.05.1955 r., II CR 1221/54,

należy ocenić, czy istnieje związek przyczynowy pomiędzy określonym zawinionym zachowaniem małżonka a rozkładem pożycia małżeńskiego, a więc, czy zachowanie to stało się przyczyną rozkładu pożycia, albo rozkład ten pogłębiło lub utrwaliło, a w konsekwencji ocenić należy, czy gdyby do takiego zachowania nie doszło, rozkład małżeństwa by nie nastąpił albo byłyby szanse na reaktywowanie pożycia⁹¹⁶. Rozważania te zawsze odnieść należy do wszystkich okoliczności konkretnej sprawy. Zagadnienie winy rozkładu pożycia jest bowiem nierozzerwalnie związane z okolicznościami, które doprowadziły do zaniku więzi uczuciowych, fizycznych i gospodarczych między małżonkami i stąd też nie jest możliwe przypisanie któremukolwiek z małżonków winy bez ustalenia, że swoim działaniem przyczynił się do rozkładu pożycia. Skoro orzeczenie o winie rozkładu pożycia uwzględnia tylko zawinione przyczyny, to konieczne jest ustalenie, że postępowanie małżonka, które stanowi przyczynę rozkładu pożycia, jest zachowaniem zawinionym⁹¹⁷. W judykaturze powszechnie przyjmuje się, że nie można uznać za zawinione zachowań, które są obojętne z punktu widzenia zarzucanego skutku w postaci rozkładu pożycia. Nie każde naruszenie obowiązków będzie stanowić o winie danego małżonka, lecz tylko te, które miało wpływ na spowodowanie (bądź utrwalenie) rozkładu pożycia małżeńskiego⁹¹⁸.

Jednocześnie w literaturze i orzecznictwie trafnie też dostrzeżono, że rozkład pożycia jest na tyle złożonym procesem, że niejednokrotnie nie jest możliwe odróżnienie jego przyczyn i skutków (przejawów). Może bowiem zdarzyć się tak, że określony fakt będzie stanowił nie tylko skutek wcześniejszych zdarzeń, ale również przyczynę następnych⁹¹⁹. Ponadto na proces rozkładu pożycia może składać się większa ilość takich łańcuchów przyczynowo-skutkowych, które mogą się krzyżować i zazębiać, pogłębiając tym samym postępujący proces rozkładu pożycia. Niewątpliwie rzadko występują sytuacje, w których rozkład pożycia jest wywołany jedną, czy nawet kilkoma przyczynami.

OSNCK 1956/4/95; z 25.08.1960 r., 4 CR 190/60, OSNCK 1961/3/86; wyroki SN: z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417; z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843; z 22.10.2003 r., II CK 154/02, LEX nr 602220; wyroki SA w Katowicach: z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365; z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405; wyrok SA w Poznaniu z 09.09.2009 r., I ACa 565/09, LEX nr 756661; wyrok SA w Warszawie z 06.06.2018 r., I ACa 1618/17, LEX nr 2553606; wyrok SA w Szczecinie z 29.01.2019 r., I ACa 441/18, LEX nr 2657608.

⁹¹⁶ Zob. wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419.

⁹¹⁷ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski, (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11, Warszawa 2014, s. 720.

⁹¹⁸ Zob. wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365; wyrok SA w Poznaniu z 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663; wyrok SA w Szczecinie z 19.07.2018 r., I ACa 907/17, LEX nr 2565721.

⁹¹⁹ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.

Zauważyć jednak należy, że niejednokrotnie w praktyce sądowej zdarza się, że złożona dynamika pożycia małżeńskiego zostaje zawężona jedynie do kilku aspektów, tzn. kilku czynników, które wydają się takie, które mogą wywołać rozkład, natomiast pomija się wiele innych, wzajemnych uwarunkowań i powiązań. W konsekwencji czynione przez sąd ustalenia w zakresie rozkładu pożycia są uproszczone. Jednakże wydaje się, że w obowiązującym stanie prawnym brak jest podstaw do takiego wybiórczego wyboru przyczyn rozkładu pożycia. Mianowicie, sąd nie jest uprawniony do tego, aby oceniać, które przyczyny były istotne, a które miały jedynie drugorzędny charakter. Rolą sądu jest bowiem przeanalizowanie przebiegu całego związku oraz ustalenie wszystkich przyczyn i wskazanie, które z nich stanowiły bezprawne i zawinione naruszenie obowiązków małżeńskich, wynikających z przepisów prawa oraz zasad współżycia społecznego⁹²⁰. Nietrafny jest natomiast wyrażony w literaturze, jednostkowy pogląd, iż „w zdecydowanej większości małżeństw rozkład pożycia jest wynikiem wielu zdarzeń, a sąd nie ma obowiązku analizy wszystkich, lecz jedynie tych, pomiędzy którymi a rozkładem pożycia istnieje związek przyczynowy”⁹²¹. Skoro bowiem rozkład pożycia jest następstwem jakiegoś zdarzenia, to oznacza do samo przez się, że pomiędzy nim a rozkładem pożycia zachodzi związek przyczynowy⁹²².

Rekapitułując powyższe rozważania, stwierdzić należy, że winę rozkładu pożycia tworzą dwa składniki: obiektywny, polegający na niezgodności zachowania się małżonka z obowiązującymi normami prawnymi oraz zasadami współżycia społecznego oraz subiektywny, sprowadzający się do podmiotowej wadliwości postępowania małżonka, który wyobrażając sobie ujemne skutki swego postępowania rozmyślnie (celowo) zmierza do ich wywołania, albo wyobrażając je sobie bezpodstawnie przypuszcza, że ich uniknie, bądź wreszcie nie wyobraża sobie ujemnych skutków swego postępowania, chociaż powinien je przewidzieć⁹²³.

⁹²⁰ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11, Warszawa 2014, s. 719–720; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023; M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 170; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 86–87; *vide* też: wyrok SN z 13.05.1998 r., III CKN 484/97, LEX nr 519916.

⁹²¹ Zob. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

⁹²² Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 170.

⁹²³ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 91–92; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006,

Niezależnie od przyjmowanej koncepcji winy, zarówno w prawie karnym⁹²⁴, jak i w prawie cywilnym⁹²⁵, dla jej przypisania niezbędne jest występowanie po stronie działającego określonego stanu świadomości (tzn. rozeznanie swojego zachowania oraz swoboda w kierowaniu własnym postępowaniem). Tradycyjnie zdolność do zawinienia jest uzależniona od osiągnięcia odpowiedniego wieku oraz poczytalności, przy czym według niektórych autorów osiągnięcie odpowiedniego wieku nie stanowi samodzielnej przesłanki warunkującej zdolność zawinienia, lecz formalne kryterium poczytalności⁹²⁶. Ponadto, w przypadku przypisania winy rozkładu pożycia kryterium wieku jest pozbawione jurydycznego znaczenia, ze względu na regulację art. 10 § 1 k.r.o.⁹²⁷. Natomiast w piśmiennictwie i orzecznictwie zgodnie przyjmuje się, że jedną z okoliczności wyłączających możliwość przypisania winy małżonkowi, który swoim postępowaniem doprowadził do rozkładu pożycia, ze względu na brak elementu subiektywnego⁹²⁸, jest **niepoczytalność**⁹²⁹. Chodzi zatem o stan małżonka wyłączający świadome i swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli⁹³⁰. W prawie rozwodowym brak jest regulacji

s. 58; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 367; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11, Warszawa 2009, Legalis, nb 170. *Vide* też wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99.

⁹²⁴ Zob. J. Lachowski, [w:] R. Dębski (red.), System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. Tom 3, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 693.

⁹²⁵ Zob. P. Machnikowski, A. Śmieja, [w:] A. Olejniczak (red.), Prawo zobowiązań – część ogólna. System Prawa Prywatnego. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, SPE 1969, Nr II, s. 88; W. Czachórski, [w:] Z. Radwański (red.), System Prawa Cywilnego, Prawo zobowiązań. Część ogólna, Warszawa 1981, s. 528.

⁹²⁶ Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, SPE 1969, Nr II, s. 102.

⁹²⁷ Zgodnie z przywołanym przepisem, nie może zawrzeć małżeństwa osoba niemająca ukończonych lat osiemnastu. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny.

⁹²⁸ Chodzi zatem o brak umyślności, bądź niedbalstwa w działaniu, bądź zaniechaniu małżonka.

⁹²⁹ Zob. S. Szer, Wina w rozkładzie pożycia małżonków, NP, Nr 5/1968, s. 728; J. Suski, Wina w rozwodzie, NP, Nr 10/1962, s. 1315; J. Winiarz, Rozwód, [w:] J.St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Wrocław 1985, s. 561–585; A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 94–96; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX; G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1–61(6), LEX 2013; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LEX 2013, s. 425; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2020, s. 377–378; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis; *vide* też wyroki SN: z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701; z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700.

⁹³⁰ Zob. W. Czachórski, A. Brzozowski, M. Safjan, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Zarys wykładu, Warszawa 2002, s. 206; A. Olejniczak [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013.

odnoszącej się wprost do zagadnienia poczytalności. W związku z powyższym w literaturze postuluje się sięgnięcie w tym zakresie do bogatego dorobku nie tylko prawa cywilnego (art. 425 k.c.), ale i karnego (art. 31 k.k.)⁹³¹. Zgodnie z art. 31 § 1 k.k., nie popełnia przestępstwa, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem. Natomiast w myśl art. 425 § 1 k.c., osoba, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli⁹³², nie jest odpowiedzialna za szkodę w tym stanie wyrządzoną. Choć w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym brak jest przepisu odpowiadającego treści art. 425 § 1 k.c., to jednak w doktrynie i orzecznictwie powszechnie przyjmuje się, że również na gruncie prawa rodzinnego możliwość przypisania winy rozkładu pożycia zakłada istnienie pewnego stanu świadomości (poczytalności) małżonka⁹³³. Zatem choć art. 425 § 1 k.c. odnosi się *expressis verbis* jedynie do czynów niedozwolonych (art. 415 i n. k.c.), to jednak – stosując cytowany przepis w drodze analogii na gruncie prawa rozwodowego – należałoby uznać, że małżonek, który w chwili dokonania czynu, będącego przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego⁹³⁴, znajdował się w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli (bez względu na powód wystąpienia tego stanu), a zatem był niepoczytalny, nie ponosi winy rozkładu pożycia⁹³⁵. Odwołując się zaś do poglądów innych autorów, niepoczytalność małżonka uniemożliwi przypisanie mu winy rozkładu pożycia w sytuacji, gdy przyczyniając się do powstania tego rozkładu, ze względu na swój stan psychiczny, pozbawiony był możliwości rozpoznania znaczenia swojego czynu (*in concreto* bezprawności swego zachowania, naruszającego obowiązki małżeńskie), bądź też nie mógł nim kierować⁹³⁶. Powyższa zasada nie

⁹³¹ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 94 i n.; M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 352.

⁹³² Przesłanka braku świadomości i swobody – w myśl art. 82 k.c. – dotyczy w szczególności choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego, chociażby nawet przemijającego, zaburzenia czynności psychicznych.

⁹³³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 425-426.

⁹³⁴ Np. przejawianie agresywnych zachowań z powodu choroby psychicznej, czy urojone pretensje małżonka co do niewierności i innego niewłaściwego zachowania współmałżonka, wywołane jego chorobą psychiczną.

⁹³⁵ Zob. M. Domański, *Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym*, Warszawa 2017, s. 13.

⁹³⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 425-426.

obowiązuje jednak, analogicznie, jak na gruncie art. 425 § 2 k.c.⁹³⁷ oraz art. 31 § 3 k.k.⁹³⁸, jeżeli stan ten został wywołany wskutek użycia napojów odurzających albo innych podobnych środków, chyba że powstał on bez winy małżonka⁹³⁹. Co do zasady zatem zachowania stanowiące przyczynę rozkładu pożycia, dokonywane pod wpływem alkoholu lub narkotyków⁹⁴⁰ (np. naruszenie nietykalności cielesnej drugiego małżonka) mogą skutkować przypisaniem winy rozkładu pożycia. Jeżeli zatem małżonek sam wprawi się w stan odurzenia, na skutek czego dojdzie u niego do zakłóceń czynności psychicznych, następstwem czego jest brak rozeznania lub niemożność kierowania swoim postępowaniem, wówczas doprowadzając do rozkładu pożycia małżeńskiego, będzie ponosić winę rozkładu⁹⁴¹.

Trzeba również zauważyć, że na gruncie prawa rozwodowego, podobnie jak w przypadku odpowiedzialności cywilnej czy karnej, stan niepoczytalności wyłączający winę musi zachodzić w momencie czynu naruszającego obowiązki małżeńskie (np. gdy do stosunku pozamałżeńskiego dojdzie w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji)⁹⁴². Problem może natomiast się pojawić w przypadku, gdy jedynie część z zachowań składających się na naruszenie obowiązków małżeńskich nastąpiła w stanie niepoczytalności.

Niewątpliwie niepoczytalność jest najczęściej konsekwencją różnego rodzaju zakłóceń psychicznych, przy czym w literaturze postuluje się, aby – mając na względzie specyfikę stosunków rodzinnych – pojęcie to w procesie rozwodowym interpretować szeroko. Przyczyną niepoczytalności mogą być bowiem zarówno zaburzenia o charakterze chorobowym (patologicznym), jak i stany o charakterze niepatologicznym (w szczególności zatrucie toksynami, działanie leków, alkoholu, czy narkotyków, jak również

⁹³⁷ Zgodnie z art. 425 § 2 k.c., „jednakże kto uległ zakłóceniu czynności psychicznych wskutek użycia napojów odurzających albo innych podobnych środków, ten obowiązany jest do naprawienia szkody”.

⁹³⁸ W myśl art. 31 § 3 k.k., „przepisów § 1 i 2 nie stosuje się, gdy sprawca wprawił się w stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, które przewidywał albo mógł przewidzieć”.

⁹³⁹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 426; M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 13.

⁹⁴⁰ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX.

⁹⁴¹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 426.

⁹⁴² Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 354; *vide* też: wyrok SN z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.

hipnoza, skrajne zmęczenie, gniew, rozpacz, czy strach)⁹⁴³. Jednakże samo wystąpienie zakłóceń psychicznych, niezależnie od ich źródła, nie przesądza automatycznie o niepoczytalności. Zachodzi ona bowiem dopiero wówczas, gdy zakłócenia te wywołają taki stan, w którym małżonek nie rozeznaje dostatecznie swojego postępowania lub nie jest zdolny swobodnie nim kierować⁹⁴⁴. Nie ma przy tym jakiegokolwiek znaczenia to, czy zakłócenia psychiczne wywołujące niepoczytalność były długotrwałe, czy tylko przemijające. Jeżeli w tych stanach małżonek dopuścił się działania lub zaniechania, które doprowadziło do powstania zupełnego i trwałego rozkładu pożycia, to możliwość przypisać winy temu małżonkowi będzie wyłączona⁹⁴⁵.

Źródłem niepoczytalności może być w szczególności choroba psychiczna. Generalnie w orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że choroba psychiczna małżonka może być okolicznością wyłączającą winę rozkładu pożycia⁹⁴⁶. Jednakże w piśmiennictwie i orzecznictwie przesądzono, że samo stwierdzenie takiej choroby nie wyklucza automatycznie możliwości przypisania choremu małżonkowi winy trwałego i zupełnego rozkładu pożycia⁹⁴⁷, albowiem ocena taka jest każdorazowo uzależniona od okoliczności konkretnej sprawy, a przede wszystkim od rodzaju występującej choroby, a także od tego, czy przyczyną rozkładu pożycia było jedno konkretne zdarzenie (np. zdrada), czy też występuje wiele przyczyn rozłożonych w czasie. Należy bowiem mieć na uwadze, że pewne typy chorób psychicznych mają przebieg przewlekły, trwają latami (jak np. zespoły paranoiczne, urojeniowe). W innych natomiast występują okresy choroby naprzemiennie z okresami remisji, w których chory może działać z pełnym rozeznaniem (np. w przypadku schizofrenii). W tej ostatniej sytuacji nie jest wykluczone poddanie ocenie moralnej zachowania się małżonka chorego. Jeżeli bowiem w okresach remisji

⁹⁴³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 425; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 354.

⁹⁴⁴ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 425; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, 2010, s. 378.

⁹⁴⁵ Zob. wyroki SN: z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700; J. Gajda, Glosa do wyroku SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; J. Winiarz, Rozwód [w:] J. St. Piątkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, Wrocław 1985, s. 585; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX.

⁹⁴⁶ Zob. wyroki SN: z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701; z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738,

z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

⁹⁴⁷ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wyd. II, Warszawa 2013, s. 404 i 425; *vide* też wyrok SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92 z glosą aprobującą J. Gajdy, Wokanda 2001, nr 3, s. 7; wyrok SA w Warszawie z 09.12.2016 r., VI ACa 1702/15, LEX nr 2686276.

chory odmawia leczenia lub utrudnia kontynuowanie podjętego wcześniej leczenia, a jego postawa stanowi jedną z przyczyn (tym bardziej jedyną) rozkładu pożycia małżeńskiego, to nie ma przeszkód, aby małżonkowi takiemu przypisać współwinę (lub nawet wyłączną winę w szczególnych sytuacjach) zaistniałego rozkładu. W judykaturze przesądzono, iż przypisanie małżonkowi winy w powstaniu rozkładu pożycia stanowi ujemną ocenę moralną postępowania takiego małżonka⁹⁴⁸. W takich kategoriach należy postrzegać m.in. zachowanie się małżonka, który mając świadomość swoich dolegliwości i ewentualnych ujemnych tego skutków (np. w okresie remisji choroby), odmawia poddania się leczeniu, bądź utrudnia kontynuowanie podjętego wcześniej leczenia (co powoduje dalszy rozwój choroby, zamiast wyleczenia czy choćby złagodzenia jej objawów). Takie bowiem zachowanie się może prowadzić do naruszenia obowiązku przeciwdziałania sytuacjom zagrażającym stabilności rodziny czy bezpieczeństwu osób najbliższych. Niepodejmowanie działań zmierzających do poprawy stanu zdrowia należy zatem w takiej sytuacji ocenić ujemnie⁹⁴⁹. Zakłada się bowiem, że w okresie, gdy osoba dotknięta chorobą psychiczną (np. schizofrenią) nie przejawia ostrych objawów psychotycznych, a więc jest w fazie remisji, to może świadomie ocenić swój stan zdrowia, a w konsekwencji odmowa poddania się leczeniu stanowi świadomą decyzję chorego małżonka.

W piśmiennictwie krytycznie odniesiono się też do poglądu, że nie jest możliwe przypisanie winy małżonkowi całkowicie ubezwłasnowolnionemu. Trafnie bowiem dostrzeżono, że sam fakt ubezwłasnowolnienia nie powinien definitywnie przesądzać tej kwestii, ponieważ może się okazać, że osoba całkowicie ubezwłasnowolniona (nawet pomimo tego faktu) ma świadomość, iż swoim działaniem narusza określone obowiązki małżeńskie wynikające z ustawy, czy z zasad współżycia społecznego. Może również zaistnieć sytuacja, w której osoba formalnie całkowicie ubezwłasnowolniona będzie w pełni poczytalna, a jednak z jakichś przyczyn ubezwłasnowolnienie nie zostało wobec niej uchylone⁹⁵⁰. Podobnie, również w orzecznictwie zaprezentowano stanowisko, w myśl którego ubezwłasnowolnienie małżonka w trakcie procesu rozwodowego nie wyłącza dopuszczalności badania przez sąd jego poczytalności w chwili dopuszczania się zdrady małżeńskiej. W konsekwencji nie jest wykluczone przypisanie winy rozkładu pożycia

⁹⁴⁸ Zob. wyroki SN: z 21.05.1998 r., III CKN 505/97, LEX nr 599785; z 04.12.1998 r., III CKN 769/98, LEX nr 599786; z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337.

⁹⁴⁹ Zob. wyrok SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; J. Gajda, Glosa do wyroku SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

⁹⁵⁰ Zob. J. Gajda, Glosa do wyroku SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

pomimo formalnie istniejącego stanu ubezwłasnowolnienia⁹⁵¹. Możliwa jest również sytuacja odwrotna, tzn. przypisanie małżonkowi winy rozkładu pożycia, pomimo występowania przesłanek do jej ubezwłasnowolnienia (lecz przed wydaniem postanowienia o ubezwłasnowolnieniu).

Jak wskazuje się w doktrynie prawa rodzinnego, kolejną okolicznością uchylającą możliwość uznania małżonka za winnego rozkładu pożycia jest **błąd co do faktu**, czyli „pewna zaszłość psychiczna”, polegająca na braku wyobrażenia albo mylnym wyobrażeniu o rzeczywistym stanie rzeczy⁹⁵². Co istotne, błąd ten musi odnosić się do okoliczności mogącej stanowić przyczynę rozkładu pożycia⁹⁵³. W piśmiennictwie, jako przykład takiej sytuacji, wskazuje się stan faktyczny, w którym małżonek chory wenerycznie – mylnie przekonany, że został wyleczony – zarazi współmałżonka i przyczyni się w ten sposób do rozkładu. Podobnie, nie będzie można również przypisać winy rozkładu pożycia małżonkowi, który podejmie współżycie fizyczne z osobą trzecią w błędnym przeświadczeniu, że nie pozostaje już w związku małżeńskim, np. wskutek zaginięcia współmałżonka i uznania go za zmarłego, pomimo że ten żyje⁹⁵⁴. Rekapituluując powyższe uwagi stwierdzić należy, że analiza błędu co do okoliczności faktycznych na gruncie prawa rodzinnego (rozwodowego) sprowadza się do badania zawinienia czynu naruszającego obowiązki małżeńskie⁹⁵⁵.

W literaturze został również wyrażony pogląd, iż w prawie rodzinnym mogą także znaleźć zastosowanie **kontratypy**, czyli okoliczności wyłączające bezprawność, stosowane na gruncie odpowiedzialności odszkodowawczej opartej na zasadzie winy (art. 415 k.c.)⁹⁵⁶. Przykładem sytuacji wyłączającej bezprawność może być wykonywanie praw podmiotowych przez małżonka, np. prawa własności do rzeczy wchodzącej w skład majątku osobistego. Nawet jeśli sposób wykonywania tego prawa nie odpowiada

⁹⁵¹ Zob. wyrok SN: z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.

⁹⁵² Zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, [w:] P. Książak, M. Pyziak-Szafnicka (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna, Warszawa 2014, art. 84, Nb 3; Z. Radwański, M. Gutowski, [w:] System Prawa Prywatnego, t. 2, 2019, s. 504.

⁹⁵³ Zob. S. Szer, Wina w rozkładzie pożycia małżonków, NP 5/1968, s. 728; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 426; A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 96; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 183; M. Domański, .

⁹⁵⁴ Zob. S. Szer, Wina w rozkładzie pożycia małżonków, NP 5/1968, s. 728; A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 96; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 426; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 183; M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 367.

⁹⁵⁵ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 371.

⁹⁵⁶ Zob. K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, 2016, s. 447–448.

oczekiwaniom drugiego małżonka (który np. domaga się sprzedaży nieruchomości odziedziczonej przez drugiego z małżonków) i prowadzi to do konfliktów, to nie może być to uznane za zawnioną przyczynę albo współprzyczynę rozkładu pożycia. Podobnie, korzystanie z wolności sumienia i religii, w szczególności polegające na zmianie światopoglądu przez współmałżonka, jeśli doprowadzi do rozkładu pożycia, co do zasady będzie pozbawione elementu bezprawności, jako działanie stanowiące wykonywanie prawa podmiotowego⁹⁵⁷. Natomiast w pewnych okolicznościach za zawnioną przyczynę rozkładu pożycia można uznać sposób uzewnętrznienia przekonań religijnych przez jednego z małżonków (np. realizowanie „krucjaty religijnej”, czy „polityki antywyznaniowej”), albowiem może to prowadzić do dezorganizacji życia rodzinnego. Ocenie pod tym względem powinno jednak zostać poddane zachowanie obu małżonków, a nie tylko tego, który zmienia wyznanie lub system przekonań. W doktrynie wskazano również, że małżonek korzystający z prawa podmiotowego do odmowy składania zeznań w postępowaniu karnym nie działa bezprawnie, nawet gdyby złożone przez niego zeznania mogły poprawić sytuację procesową współmałżonka (np. dowodząc jego niewinności). Z drugiej zaś strony, Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że złożenie zeznań przed organami wymiaru sprawiedliwości w sprawie przeciwko mężowi, chociaż przepis prawa zezwala na ich odmowę, nie stanowi ważnej przyczyny rozvodu⁹⁵⁸.

Kolejnym kontratypem, który może znaleźć zastosowanie w stosunkach małżeńskich jest **obrona konieczna**. Sytuacja taka może zachodzić w szczególności wówczas, gdy jeden z małżonków, broniąc się przed agresją ze strony drugiego, przy zachowaniu przesłanek, o których mowa w art. 423 k.c., wyrządzi jemu szkodę. W takim przypadku małżonek poszkodowany nie może podnosić, że drugi małżonek również ponosi winę za rozkład pożycia, ponieważ jest on sprawcą szkody. W pewnych sytuacjach za wyłączeniem bezprawności mogą przemawiać również normy moralne. Przykładowo, w orzecznictwie wskazano, iż opuszczenie przez żonę wraz z dziećmi wspólnego domu,

⁹⁵⁷ Odmienny pogląd wyraził SN w wyroku z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005/7-8/139, w którym przesądzono, że zmiana religii przez jednego z małżonków może być - w konkretnych okolicznościach - uznana za zawnioną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego (art. 57 § 1 k.r.o.). Podobne stanowisko zajął również Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z 25.02.1998 r., I ACa 729/97, OSA 1998/11-12/49, gdzie wskazano, że zmianę wyznania przez jednego z małżonków, zmianę wyznania dzieci bez akceptacji drugiego z małżonków, można uznać za zawnienie w rozkładzie pożycia małżeńskiego, zwłaszcza gdy ze zmianą jest też związana zmiana tradycji rodzinnych i gdy powstała w związku z tym sytuacja ma wpływ na pożycie małżeńskie. Powyższe stanowisko wydaje się jednak niesłuszne, albowiem nie sposób przyjąć, że małżonkowie są zobowiązani przez cały czas trwania związku małżeńskiego do wyznawania światopoglądu, który deklarowali, zawierając związek małżeński, a zmienić go mogą tylko wspólnie lub jeden za zgodą drugiego.

⁹⁵⁸ Zob. orzeczenie SN z 05.04.1952 r., C 926/51, LEX nr 3223268.

stanowiące reakcję na poważne zagrożenie ze strony męża bezpieczeństwa osobistego i wspólnych dzieci, nie jest moralnie naganne, i nie może być uznane za zawinione spowodowanie rozkładu pożycia małżeńskiego⁹⁵⁹. Podobnie, odmowa współżycia fizycznego, czy zaniechanie prowadzenia wspólnego gospodarstwa domowego przez małżonkę, nad którą mąż się znęcał, nie stanowi zawinionej przez nią przesłanki rozkładu pożycia małżeńskiego⁹⁶⁰. Za pozbawioną przymiotu bezprawności uznać również należy odmowę współżycia płciowego z małżonkiem zarażonym wirusem HIV, czy inną chorobą weneryczną. Obowiązek wspólnego pożycia jest bowiem w takim przypadku naruszany w celu ochrony własnego dobra, jakim jest zdrowie i życie⁹⁶¹. Analogicznie, chociaż posiadanie dzieci jest jednym z celów związku małżeńskiego i małżonek ma prawo oczekiwać, że drugi małżonek, jeśli po jego stronie zachodzą przeszkody do posiadania potomstwa, podda się leczeniu mającemu na celu usunięcie tych przeszkód, to jednak żądanie w tym przedmiocie małżonka musi się jednak mieścić w granicach rozsądku życiowego i nie może iść tak daleko, aby przekształciło się w wymaganie od współmałżonka poświęcenia własnego zdrowia w imię ewentualnego posiadania dziecka. W konsekwencji odmowa podjęcia takiego leczenia nie może być uznana za bezprawną, jeżeli wiązałoby się ono z narażeniem zdrowia bezpłodnego małżonka⁹⁶².

Okolicznością wyłączającą bezprawność czynu może być również **zgoda drugiego małżonka** na określone zachowanie. Podstawowym warunkiem zastosowania tego kontratypu jest jednak to, żeby wyrażenie zgody było dopuszczalne przez przepisy prawa i zasady współżycia społecznego. Ponadto, konieczne jest również to, aby podmiot udzielający zgody mógł naruszonym dobrem dysponować. W literaturze cywilistycznej nie budzi wątpliwości dopuszczalność zgody na ingerencję w sferę dóbr majątkowych. Natomiast w odniesieniu do dóbr niemajątkowych, za dopuszczalną w ograniczonym zakresie uznaje się możliwość naruszenia nietykalności cielesnej lub wolności. Ponadto swoboda dysponowania może dotyczyć również takich dóbr osobistych, jak: wizerunek, imię i nazwisko, nietykalność mieszkania, tajemnica korespondencji, prywatność, czy integralność seksualna. Natomiast wyrażenie zgody nie pozbawia przymiotu bezprawności działań zagrażających życiu lub zdrowiu. Podkreślić również należy, że udzielenie zgody

⁹⁵⁹ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; *vide* też: wyroki SA w Katowicach: z 15.07.2004 r., I ACa 375/04, LEX nr 147143; z 13.05.2005 r., I ACa 2184/04, LEX nr 151748.

⁹⁶⁰ Zob. wyrok SA w Gdańsku z 20.05.2009 r., I ACa 368/09, LEX nr 524885; orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74.

⁹⁶¹ Zob. Z. Radwański, AIDS a prawo rodzinne, [w:] A. Szwarc (red.), Prawne problemy AIDS, Warszawa 1990, s. 252; T. Sokołowski, Problematyka AIDS w świetle prawa rodzinnego, Poznań 2000, s. 56–57.

⁹⁶² Zob. orzeczenie SN z 02.12.1959 r., 2 CR 74/59, OSNCK 1961/1/14.

musi być prawnie dozwolone. Dlatego też zdrada popełniona za zgodą drugiego małżonka powinna zostać uznana za bezprawną, ponieważ obowiązek wierności, wynikający z art. 23 k.r.o., nie podlega dyspozycji stron i powinien być wykonywany przez każdego z małżonków niezależnie od stanowiska/nastawienia drugiego⁹⁶³.

⁹⁶³ Zob. wyrok SN z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7-8, s. 188.

Rozdział 5. Najbardziej typowe zawinione oraz niezawinione przesłanki rozkładu pożycia małżeńskiego w świetle orzecznictwa

5.1. Uwagi ogólne

Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 1964 r., utrzymując podstawową przesłankę rozvodu, jaką także pod rządami k.r. z 1950 r. był zupełny i trwały rozkład pożycia małżonków, pominął w art. 56 § 1 k.r.o. obowiązujące poprzednio (w myśl art. 29 § k.r.) zastrzeżenie, które uzależniało skuteczność żądania rozvodu od tego, czy zupełny i trwały rozkład nastąpił z **ważnych powodów**. Istota powyższej zmiany polega więc na tym, że ustalając zupełny i trwały rozkład pożycia, sąd nie jest obecnie obowiązany do analizy ważności jego powodów, tj. nie ma obowiązku badać, czy – w świetle zasad współżycia społecznego – można je uznać za wystarczająco doniosłe⁹⁶⁴. Jednakże – w myśl utrwalonej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego i sądów powszechnych oraz poglądów doktryny – nie zwalnia to sądu od obowiązku wszechstronnego wyjaśnienia, jakie były przyczyny rozkładu, tj. jakie okoliczności doprowadziły do jego powstania. Obowiązek badania przez sądy obu instancji przyczyn rozkładu pożycia wynika z art. 441 k.p.c., w myśl którego postępowanie dowodowe (w sprawie o rozwód lub separację) ma przede wszystkim na celu ustalenie okoliczności dotyczących rozkładu pożycia, jak również okoliczności dotyczących dzieci stron i ich sytuacji, a w razie uznania powództwa – także przyczyn, które skłoniły do tego stronę pozwaną. Jedynie wyjątkowo, w sytuacji, o której mowa w art. 442 k.p.c., tzn. jeżeli pozwany uznaje żądanie pozwu, a małżonkowie nie mają wspólnych małoletnich dzieci, sąd może ograniczyć postępowanie dowodowe do przesłuchania stron⁹⁶⁵.

Przede wszystkim ustalenie przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego jest konieczne dla oceny charakteru i stopnia tego rozkładu, zwłaszcza w kontekście jego trwałości, stanowiącej jeden z koniecznych warunków dopuszczalności rozvodu (w myśl art. 56 § 1 k.r.o.). Ponadto, bez wyjaśnienia okoliczności, które wywołały rozkład pożycia, nie byłoby również możliwe rozstrzygnięcie, czy i który z małżonków ponosi winę

⁹⁶⁴ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023, s. 172.

⁹⁶⁵ Zob. uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

rozkładu pożycia, o czym sąd obowiązany jest orzec, zgodnie z art. 57 § 1 k.r.o.⁹⁶⁶ Jednakże, nawet w sprawach, w których strony zgodnie żądają zaniechania orzekania o winie, stanowisko stron nie zwalnia sądu od obowiązku zbadania rozkładu pod kątem jego zupełności i trwałości. Wreszcie, ustalenie przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego może mieć istotne znaczenie dla oceny, czy żądanie rozwodu nie jest w okolicznościach konkretnej sprawy sprzeczne z zasadami współżycia społecznego albo czy z żądaniem tym nie występuje małżonek wyłącznie winny, zaś w przypadku, gdy rozwodu żąda małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia, czy z zasadami tymi nie jest sprzeczna odmowa drugiego małżonka wyrażenia zgody na rozwód (art. 56 § 3 k.r.o.)⁹⁶⁷. W doktrynie trafnie dostrzega się również, że ustalenie przyczyn rozkładu pożycia jest także konieczne dla rozstrzygnięcia, czy wskutek rozwodu nie ucierpi dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków, a także któremu z rodziców powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej. Niektóre zawinione przyczyny rozkładu pożycia (takie, jak np. alkoholizm, znęcanie się nad rodziną, czy zaburzenia seksualne) negatywnie rzutują na ocenę kompetencji wychowawczych rodzica⁹⁶⁸. Podobnie, w orzecznictwie SN – jeszcze pod rządami k.r. – wyrażono pogląd, że ustalenie winy w myśl art. 31 § 1 k.r. (art. 57 § 1 k.r.o.) nie jest obojętne przy rozstrzygnięciu nakazanym w art. 32 k.r. (art. 58 § 1 k.r.o.). Ustalenie winy może mieć wpływ na rozstrzygnięcie w myśl art. 32 k.r. (art. 58 § 1 k.r.o.), lecz nie jest samo przez się momentem decydującym, jest raczej jedną z okoliczności, które sąd musi rozważyć, aby prawidłowo rozstrzygnąć o prawach i obowiązkach obojga małżonków w stosunku do ich małoletnich dzieci. W konsekwencji możliwa jest – w ocenie Sądu Najwyższego – sytuacja, w której sąd powierzy wykonywanie władzy rodzicielskiej nad małoletnimi dziećmi temu z małżonków, który jest winny rozwodu, jeśli dobro dzieci będzie tego wymagało⁹⁶⁹. Podobnie, również w nowszym piśmiennictwie podkreśla się, że przy wyborze małżonka, któremu należy powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej, sąd powinien kierować się przede wszystkim dobrem dziecka. Wyklucza się natomiast możliwość zastosowania swoistej sankcji wobec małżonka winnego rozkładu pożycia, chyba że inne okoliczności sprawy przemawiają za tym, że ten małżonek nie daje rękojmi

⁹⁶⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 383.

⁹⁶⁷ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77.

⁹⁶⁸ Zob. W. Stojanowska, Rozwód a dobro dziecka, Warszawa 1979, s. 70.

⁹⁶⁹ Zob. orzeczenie SN z 30.11.1954 r., 2 CR 1229/54, OSN 1957/2, poz. 35; PiP 1964/5–6, s. 849.

prawidłowego wykonywania obowiązków rodzicielskich (np. w toku procesu rozwodowego ujawniono stosowanie wobec niego przemocy wobec współmałżonka)⁹⁷⁰.

Reasumując, w świetle obowiązującej regulacji prawnej, zagadnienie ważności powodów rozkładu pożycia małżeńskiego nie stanowi ustawowej przesłanki dopuszczalności rozwodu. Nie oznacza to jednak zmiany kryteriów oceny rozkładu pożycia małżeńskiego, tj. z punktu widzenia jego zupełności i trwałości, jako przesłanki rozwodu. Aktualna pozostaje bowiem potrzeba wyjaśniania przyczyn tego rozkładu, jako istotnego elementu całokształtu okoliczności, które uzasadniają żądanie rozwodu lub sprawiają, że żądanie to jest bezzasadne⁹⁷¹.

Co istotne, podstawą powództwa o rozwód jest zupełny i trwały rozkład pożycia. Natomiast przyczyny rozkładu pożycia nie stanowią samodzielnej podstawy powództwa. Stąd też późniejsze powołanie przez powoda nowych przyczyn uzasadniających orzeczenie rozwodu nie stanowi zmiany powództwa, w rozumieniu art. 193 k.p.c. Ponadto powód może też wskazać w pozwie kilka przyczyn rozkładu, zaś sąd może ustalić, że do powstania rozkładu doszło na skutek jedynie niektórych z nich, lub nawet z przyczyn innych, niż powołane przez powoda, co nie oznacza jednak, że orzeczenie rozwodu następuje na innych podstawach powództwa⁹⁷². Co więcej, w judykaturze SN przesądzono, że niemożność ustalenia powodów, którymi kierował się małżonek zrywając pożycie małżeńskie, nie może skutkować oddaleniem powództwa o rozwód, jeżeli zostanie stwierdzony zupełny i trwały rozkład pożycia. Utrzymywanie związku małżeńskiego tylko dlatego, że małżonek nie potrafi wyjaśnić przyczyny ujemnego zachowania się jego współmałżonka, zaś drugi małżonek zataja przed sądem rzeczywiste przyczyny, nie byłoby uzasadnione⁹⁷³.

Orzecznictwo Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych w sprawach rozwodowych dostarcza wielu przykładów analiz konkretnych sytuacji małżeńsko-rodzinnych, z których wyprowadzić można inspiracje co do tego, jakie w szczególności okoliczności mogą być brane pod uwagę, jako przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego. Przyczyny rozkładu pożycia można generalnie podzielić na trzy zasadnicze grupy: 1) zawinione, 2) niezawinione oraz 3) takie, które mogą być zawinione lub niezawinione, w zależności od okoliczności konkretnej sprawy⁹⁷⁴. Ich wspólną cechą jest to, że stanowią

⁹⁷⁰ Zob. T. Smoczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020, s. 184.

⁹⁷¹ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77.

⁹⁷² Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 57.

⁹⁷³ Zob. orzeczenie SN z 15.05.1952 r., C 876/51, LEX nr 3223269.

⁹⁷⁴ Zob. Z. Krzeziński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 24 i n.; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*,

wyraz naruszenia obowiązków małżeńskich. Zawinione przyczyny rozkładu pożycia to – w myśl poglądów prezentowanych w doktrynie – umyślne lub nieumyślne (niedbalstwo) zachowania (postępowanie) któregoś z małżonków, które naruszają obowiązki określone w art. 23 k.r.o., tzn. 1) obowiązek wspólnego pożycia, 2) obowiązek wzajemnej pomocy, 3) obowiązek wierności, 4) obowiązek współdziałania dla dobra rodziny, którą małżonkowie przez swój związek założyli⁹⁷⁵. Natomiast w przypadku przyczyny niezawinionych także dochodzi do naruszenia powyższych obowiązków małżeńskich, jednak dzieje się tak na skutek okoliczności niezależnych od woli i postępowania małżonka⁹⁷⁶. Niewątpliwie oceniając, czy określone zachowanie małżonka jest zawinione, sąd powinien uwzględnić wszystkie okoliczności danej sprawy, a w szczególności: przebieg pożycia małżeńskiego, zachowania małżonków względem siebie w okresie tego pożycia, jak również ewentualne przebaczenie.

W piśmiennictwie dokonano również podziału przyczyn rozkładu na: zdarzenia losowe (czyli sytuacje, które powstały na skutek przyczyn zupełnie niezależnych od woli, decyzji małżonka, jak utrata zdrowia, także psychicznego, bezrobocie, pozostanie za granicą w wyniku działań wojennych), działania osób trzecich (tzn. innych, niż współmałżonek, w szczególności bliskich członków rodziny, przede wszystkim rodziców), zachowania stanowiące dopuszczalną reakcję na niezgodne z obowiązkami małżeńskimi postępowanie drugiego małżonka oraz zachowania jednostronne⁹⁷⁷.

Ustawodawca nie przyjął koncepcji bezwzględnych przyczyn rozvodu. Jednakże w judykaturze i literaturze wypracowano zasadniczo zgodny katalog najbardziej typowych, powtarzających się przyczyn rozkładu pożycia, który jednak ma charakter jedynie przykładowy. Najczęściej spotykanymi w praktyce orzeczniczej zawinionymi przyczynami rozkładu pożycia są: „1) w sferze uczuć: zdrada (w tym zdrada emocjonalna), nielojalne postępowanie, poniżanie, awantury, przemoc, odmowa współżycia, 2) w sferze fizycznej: odmowa współżycia, przemoc, porzucenie, 3) w sferze gospodarczej: odmowa pracy zarobkowej (mimo sił i możliwości), nieprzyczynianie się do zaspokajania potrzeb rodziny,

Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 9-10; E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Wolters Kluwer 2016, LEX. Niektórzy autorzy dzielą przyczyny rozkładu pożycia jedynie na dwie zasadnicze grupy, tzn. na zawinione i niezawinione (zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, Warszawa 2021, s. 57).

⁹⁷⁵ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 36; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, Warszawa 2021, s. 57.

⁹⁷⁶ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, Warszawa 2021, s. 57.

⁹⁷⁷ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Warszawa 2014, s. 716–718.

brak współdziałania w prowadzeniu domu i wychowywaniu dzieci, przy czym powyższe przyczyny często występują we wzajemnym powiązaniu⁹⁷⁸. Omawiając poszczególne przyczyny rozkładu zasadne wydaje się przywołanie bogatego orzecznictwa Sądu Najwyższego ukształtowanego jeszcze na gruncie poprzednio obowiązujących aktów prawnych, które pomimo niewątpliwych przemian społeczno-obyczajowych mających miejsce w naszym kraju na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat, nie straciło – co do zasady – na aktualności.

Do **przyczyn zawinionych** należą w szczególności⁹⁷⁹:

- a) agresja (przemoc),
- b) alkoholizm oraz uzależnienie od innych używek,
- c) groźba,
- d) nieetyczne postępowanie,
- e) niegospodarność,
- f) nieporozumienia na tle seksualnym,
- g) nieróbstwo,
- h) niewierność,
- i) odmowa współżycia płciowego,
- j) odmowa wzajemnej pomocy,
- k) opuszczenie współmałżonka,
- l) uzależnienie od Internetu oraz gier komputerowych,
- m) zaniedbywanie rodziny,
- n) zaniedbywanie współmałżonka,
- o) zły stosunek do rodziny (dzieci, rodziców, rodzeństwa itp.) współmałżonka.

W ramach zawinionych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego niektórzy autorzy wyróżniają dodatkowo przyczyny **pierwotne** oraz przyczyny **następcze**. Może się bowiem okazać, że przyczyną (współprzyczyną) alkoholizmu małżonka są awanturnicze zachowania drugiego małżonka. Natomiast alkoholizm może być przyczyną określonej reakcji drugiego małżonka, która może być współprzyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego⁹⁸⁰.

Z kolei do **przyczyn niezawinionych** powszechnie zalicza się w szczególności:

⁹⁷⁸ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX.

⁹⁷⁹ Wskazany katalog przyczyn rozkładu pożycia ma charakter jedynie przykładowy.

⁹⁸⁰ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 36–37.

- 1) chorobę,
- 2) chorobę psychiczną, inne zaburzenia psychiczne i niepełnosprawność intelektualną,
- 3) niedobór seksualny,
- 4) niezgodność charakterów i umysłowości.

Natomiast do przyczyn, które mogą być **zawinione lub niezawinione**, w zależności od okoliczności konkretnej sprawy, należą w szczególności:

- 1) bezpłodność,
- 2) niewłaściwe zachowanie się rodziny współmałżonka,
- 3) różnica światopoglądu,
- 4) różnica wieku,
- 5) wady oświadczenia woli⁹⁸¹.

5.2. Zawinione przyczyny rozkładu pożycia

5.2.1. Agresja (przemoc)

Przyczyną wniesienia powództwa rozwodowego są często agresywne zachowania pozwanego małżonka, skierowane zarówno przeciwko współmałżonkowi, jak również dzieciom i rodzicom współmałżonka⁹⁸². W piśmiennictwie i w judykaturze zgodnie przyjmuje się też, że agresja może przybierać zarówno postać werbalną (m.in. zniewagi słowne, zniesławianie, poniżanie godności osobistej), jak i fizyczną (m.in. naruszanie nietykalności osobistej)⁹⁸³. Niewątpliwie wszystkie opisane powyżej zachowania stanowią naruszenie podstawowych obowiązków małżeńskich i w konsekwencji prowadzą do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia.

Już w latach 30. XX wieku, w orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreślano, że „z istoty związku małżeńskiego wypływa, że małżonkowie powinni okazywać sobie

⁹⁸¹ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 24 i n.; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 9–10; E. Szczepanowska, *Komentarz do spraw o rozwód*, Wolters Kluwer 2016, LEX.

⁹⁸² Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 401.

⁹⁸³ Zob. m.in. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 28.; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 401; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 11; U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 60; wyrok SN z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827.

wzajemny szacunek, wzajemną pomoc we wszystkich okolicznościach życia. Z istoty tego związku wypływa (...), że małżonkowie są obowiązani do małżeńskiej wspólności życia, przez co ustawa rozumie wspólność, wypływającą z podstaw moralnych i biologicznych małżeństwa. Z tą moralną i prawną wspólnością małżeńską nie podobna pogodzić użycia przemocy fizycznej, bicia i karcenia biciem małżonka przez współmałżonka⁹⁸⁴. Postępowania takiego zakazują przepisy karne (...), tym bardziej niedopuszczalne jest takie postępowanie, będące jednocześnie ciężką zniewagą, poniewieraniem godności ludzkiej w stosunku do małżonka, któremu należy okazywać miłość i szacunek. (...) Tego rodzaju traktowanie małżonka stanowi ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich⁹⁸⁵. Ponadto, już na gruncie poprzedniego stanu prawnego trafnie dostrzegano, że „doświadczenie wskazuje, że zazwyczaj zniewaga zadrażnia stosunki między ludźmi i dlatego bywa przyczyną lub współprzyczyną częściowego lub zupełnego rozkładu pożycia małżonków. Dotyczy to zarówno wypadku zniewag słownych, jak i faktu uderzenia współmałżonka w twarz”⁹⁸⁶. W innym orzeczeniu SN przesądzono, że „fakt ciężkiego pobicia powoda przez pozwaną uznany być musi za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego stron zawiniony przez pozwaną”⁹⁸⁷.

Także na gruncie k.r.o. Sąd Najwyższy wielokrotnie przyjmował, że „zachowanie jednego z małżonków nacechowane agresją, wyrażającą się w biciu i zniewagach drugiego, a także upijanie się wymagające izolowania w izbach wytrzeźwień stanowią ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich wymienionych przykładowo w art. 23 k.r.o. Uzasadniają przeto ujemną ocenę i kwalifikują w kategoriach winy rozkładu pożycia (art. 57 § 1 k.r.o.)”⁹⁸⁸. Podobne stanowisko zaprezentował Sąd Apelacyjny w Krakowie w uzasadnieniu wyroku z 18 grudnia 2013 r., gdzie wskazano, że „zachowanie jednego z małżonków nacechowane agresją, wyrażającą się w naruszeniu nietykalności cielesnej (*in concreto* szarpanie, w tym za włosy, czy ściskanie ciała, wywołujące jego potłuczenie) i zniewagach drugiego, a także upijanie się, stanowią ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich wymienionych przykładowo w art. 23 k.r.o. Uzasadniają przeto ujemną ocenę i kwalifikują w kategoriach winy rozkładu pożycia (art. 57 § 1 k.r.o.)”⁹⁸⁹. Podobnie, w

⁹⁸⁴ W uzasadnieniu cytowanego judykatu SN wskazano również, że ustawa nie uprawnia żadnego z małżonków do „karcenia” współmałżonka. Karcenie małżonka przez współmałżonka biciem stanowi podstawę żądania rozwodu.

⁹⁸⁵ Zob. orzeczenie SN z 27.05.1938 r., C.III. 3167/36, LEX nr 1628179.

⁹⁸⁶ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9; z 28.08.1951 r., WaC 154/51, OSN 1952, poz. 69.

⁹⁸⁷ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1950 r., C 262/50, PiP 1951, z. 8–9, s. 425.

⁹⁸⁸ Zob. wyrok SN z 02.06.2000 r., II CKN 670/00, LEX nr 51984.

⁹⁸⁹ Zob. wyrok SA w Krakowie z 18.12.2013 r., I ACa 1342/13, LEX nr 1527007.

wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 7 kwietnia 2017 r. podkreślono, że „skala zachowań agresywnych prezentowanych przez pozwanego względem małżonki (tzn. pobicie skutkujące pęknięciem czaszki oraz kopanie powodujące złamanie nogi, a nadto celowe najechanie przez pozwanego na inny samochód, w którym znajdowały się jego żona i dzieci) w żadnym razie nie mieści się w społecznie akceptowanych ramach. Jednocześnie wyjaśniono, że **przemoc fizyczna** w każdym przypadku stanowi działanie bezprawne, które nie może podlegać ochronie”⁹⁹⁰.

W myśl ukształtowanej linii orzecniczej Sądu Najwyższego podobnie należy ocenić **przemoc psychiczną**, wiążącą się np. z nadmierną zazdrością, nękaniem żony w miejscu pracy, karaniem za odmowę współżycia fizycznego, czy poniżaniem jej w obecności dzieci. Za ważną przyczynę powstania rozkładu pożycia małżeńskiego z winy męża uznano w judykacie SN m.in. „poniżanie przez męża godności osobistej żony, polegające na odmawianiu jej równego poziomu życia (m.in. w zakresie wyżywienia), póki nie pracowała zarobkowo oraz na szykanowaniu jej, gdy podjęła pracę”⁹⁹¹. Analogiczny pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z 7 kwietnia 2017 r., przypisując winę za rozkład pożycia pozwanemu, który stosował wobec powódki przemoc psychiczną i fizyczną, zabraniał jej kształcenia się, podejmowania zatrudnienia, kontrolował, narzucał swoje zdanie, nie dawał pieniędzy na utrzymanie, zakazywał kontaktów z rodziną, zmuszał do współżycia fizycznego, w nadmierny sposób okazywał zazdrość, nachodził żonę w miejscu pracy, gdzie wszczynał awantury z powodu podejrzeń o zdradę. Zdaniem sądu tego typu zachowania bez wątpienia stanowią naruszenie małżeńskich obowiązków wymienionych w art. 23 k.r.o.⁹⁹². Z kolei Sąd Najwyższy na kanwie jednej z rozpatrywanych spraw przesądził, że „częste wybuchy agresji pozwanej, przejawy chorobliwej zazdrości, nieuzasadnione, częste wizyty pozwanej w miejscu pracy męża połączone ze wszczynaniem awantur – „nękające” telefony, przypadki niewpuszczania go do wspólnego mieszkania – to wszystko wpływało niewątpliwie na pogorszenie się stosunków pomiędzy małżonkami i w ostateczności przyczyniło się do zerwania pożycia małżeńskiego”. W konsekwencji uznano pozwaną za współwinną rozkładu pożycia, mimo, że powód dopuścił się niewierności małżeńskiej i wyprowadził się z domu w okresie, kiedy żona ze względu na stan zdrowia potrzebowała najwięcej opieki. Ta jego naganna postawa

⁹⁹⁰ Zob. wyrok SA w Warszawie z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562.

⁹⁹¹ Zob. orzeczenie SN z 09.04.1953 r., II C 2911/52, PiP 1954, z. 1, s. 180.

⁹⁹² Zob. wyrok SA w Warszawie z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562.

nie może jednak – w przekonaniu Sądu Najwyższego – niwelować, czy usprawiedliwiać faktów niewłaściwych małżeńskich zachowań się pozwanej⁹⁹³.

Tożsame skutki będzie miało również zachowanie się współmałżonka, polegające na ciągłym używaniu pod adresem małżonki wulgarnych słów powszechnie uznawanych za obraźliwe oraz rozpowszechnianie informacji zniesławiających żonę. W doktrynie i judykaturze przesądzono przy tym, że nawet jednorazowy tego rodzaju czyn wyrażający się w znieważaniu, poniżaniu godności osobistej, czy pobiciu, może w określonych okolicznościach stać się przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego⁹⁹⁴. W innym judykacie SN przyjęto, że porywczosć obu stron, ich postawy egocentryczne i ambicjonalne oraz nieumiejętność rozwiązywania konfliktów (u pozwanego wyrażająca się nawet siłowym podporządkowywaniem sobie żony) usprawiedliwia obarczenie winą rozkładu pożycia tak żony, jak i męża⁹⁹⁵.

Jednocześnie, w orzecznictwie podkreślono również, że nie można wymagać od znieważonego i poniżanego małżonka, aby z wyrzeczeniem się własnej godności osobistej, w każdej chwili – w zależności od kaprysów współmałżonka – był gotów „pogodzić się”⁹⁹⁶. Jednakże, w przekonaniu Sądu Najwyższego, nawet przebaczenie danego zachowania nie prowadzi automatycznie do anulowania przyczyny rozkładu pożycia. Jak wskazano w jednym z judykatów, „przebaczenie małżonkowi obrazy lub brutalności następuje w zasadzie pod warunkiem poprawy i jeżeli obraza została ponowiona, to należy ocenić według konkretnych okoliczności, czy odnowione nową krzywdą poczucie dawnej krzywdy nie było współprzyczyną rozkładu; nie można zaś traktować wybaczonej krzywdy jako zawsze już nieistotnej”⁹⁹⁷.

Ponadto, w orzecznictwie i piśmiennictwie wskazuje się, że dla ustalenia, że popełnione przez jednego z małżonków przestępstwo stanowi przyczynę rozkładu pożycia nie jest konieczne uprzednie skazanie tego małżonka. Przykładowo, przyjęto, że umorzenie postępowania karnego wobec stwierdzenia przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego oraz braku interesu społecznego do objęcia jego ściganiem, nie oznacza, iż pobicie powódki przez pozwanego nie miało miejsca⁹⁹⁸.

⁹⁹³ Zob. wyrok SN z 27.02.1998 r., II CKN 626/97, LEX nr 1228407.

⁹⁹⁴ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 28; *vide* też orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.

⁹⁹⁵ Zob. wyrok SN z 05.11.1999 r., III CKN 799/99, LEX nr 528139.

⁹⁹⁶ Zob. orzeczenie SN z 10.06.1959 r., 4 CR 157/59, LEX nr 3223293.

⁹⁹⁷ Zob. orzeczenie SN z 08.12.1951 r., C 259/51, NP 1953/5, s. 81.

⁹⁹⁸ Zob. wyrok SN z 13.05.1997 r., II CKN 140/97, LEX nr 599532.

Jednakże wydanie wyroku skazującego ułatwia udowodnienie winy (ewentualnie współwiny) małżonka skazanego, albowiem – zgodnie z art. 11 k.p.c. – ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego wiążą sąd w postępowaniu cywilnym co do faktu popełnienia przestępstwa i – w konsekwencji – nie mogą być oceniane przez sąd rozstrzygający w sprawie rozwodowej w inny sposób⁹⁹⁹. Wobec tego ustalone w postępowaniu karnym fakty charakteryzujące postępowanie małżonka muszą być przyjęte za podstawę stosowania prawa materialnego. W uzasadnieniu powyższego stanowiska Sąd Apelacyjny w Krakowie, odnosząc się do realiów rozpoznawanej sprawy, przesądził, że „zachowanie jednego z małżonków nacechowane agresją, wyrażającą się w naruszeniu nietykalności cielesnej (szarpanie w tym za włosy i ściskanie ciała wywołującego jego potłuczenie) i zniewagach drugiego, a także upijanie się stanowią ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich wymienionych przykładowo w art. 23 k.r.o. Uzasadniają przeto ujemną ocenę i kwalifikują w kategoriach winy rozkładu pożycia (art. 57 § 1 k.r.o.), a nadto stanowią podstawę dla uznania, że dalsze wspólne zamieszkiwanie stron zagraża dobrom osobistym powódki”¹⁰⁰⁰. Z drugiej jednak strony w judykaturze podkreślono, że „związanie sądu cywilnego prawomocnym wyrokiem skazującym nie rozciąga się na inne niż wskazane w art. 11 k.p.c. okoliczności, co oznacza, że w sprawie o rozwód sąd ma obowiązek samodzielnie badać i ocenić, czy popełnienie na szkodę współmałżonka przestępstwa (np. znęcanie się fizyczne i psychiczne nad żoną) miało wpływ na rozkład pożycia małżeńskiego, a w konsekwencji, czy uzasadnia ustalenie winy tego małżonka za rozkład pożycia w myśl art. 57 § 1 k.r.o.”¹⁰⁰¹. W orzecznictwie zgodnie przyjmuje się bowiem, że nawet popełnienie przestępstwa na szkodę współmałżonka tylko wtedy może uzasadniać orzeczenie rozwodu z jego winy (współwiny), jeżeli miało wpływ na rozkład pożycia małżeńskiego. Dopiero ustalenie powyższego wpływu uzasadnia obciążenie winą tego małżonka za rozkład pożycia w myśl art. 57 § 1 k.r.o.¹⁰⁰². Sąd Najwyższy przesądził w szczególności, że fakt skazania małżonka za popełnienie przestępstwa na szkodę współmałżonka (polegającego w realiach rozpoznawanej sprawy na uniemożliwieniu korzystania ze wspólnego samochodu w okresie separacji), w czasie,

⁹⁹⁹ Zob. wyrok SN z 04.02.1998 r., II CKN 654/97, LEX nr 1225367.

¹⁰⁰⁰ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 40; wyrok SA w Krakowie z 18.12.2013 r., I ACa 1342/13, LEX nr 1527007.

¹⁰⁰¹ Zob. wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; wyrok SN z 26.03.2003.r., II CK 91/02, LEX nr 78825; wyrok SA w Katowicach z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405.

¹⁰⁰² Zob. wyrok SN z 26.03.2003.r., II CK 91/02, LEX nr 78825; wyrok SA w Poznaniu z 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663.

gdy rozkład pożycia małżeńskiego stron był już zupełny i nieodwracalny, nie będzie uzasadniał przypisania mu winy za rozkład pożycia, zgodnie bowiem z art. 57 k.r.o. tylko zawinione zachowanie małżonka skutkujące powstaniem, pogłębieniem lub utrwaleniem rozkładu pożycia małżeńskiego, uzasadnia orzeczenie rozwodu z jego winy¹⁰⁰³.

Interesującym, a zarazem niezwykle złożonym zagadnieniem jest **zakres dopuszczalnej reakcji** jednego z małżonków na niezgodne z obowiązками małżeńskimi postępowanie drugiego małżonka (w szczególności przybierające postać agresji fizycznej, czy werbalnej). Zdaniem Sądu Najwyższego, co do zasady małżonkowi przysługuje uprawnienie do dozwolonej reakcji na niezgodne z obowiązками małżeńskimi zachowanie się drugiego małżonka¹⁰⁰⁴. Granice dopuszczalnej reakcji małżonka skrzywdzonego przez współmałżonka należy jednak ocenić na podstawie konkretnych okoliczności sprawy i przy uwzględnieniu zasad współżycia społecznego. Generalnie w judykaturze podkreśla się, że nawet niewłaściwa reakcja małżonka pokrzywdzonego¹⁰⁰⁵, jeśli nastąpiła bezpośrednio po wyrządzeniu krzywdy (np. po pobiciu żony przez męża), może być usprawiedliwiona i nie poczytana za zawinioną współprzyczynę rozkładu pożycia (art. 56 § 1 i art. 57 § 1 k.r.o.)¹⁰⁰⁶. W piśmiennictwie wskazuje się, że nie może być mowy o przyczynieniu się do rozkładu pożycia wówczas, gdy zachowanie się jednego z małżonków było usprawiedliwioną reakcją na naganne zachowanie się drugiego z nich (np. wyrażające się we wszczynaniu awantur, połączonych z jej biciem, niełożeniem na potrzeby wspólnych dzieci, za co pozwany był nawet prawomocnie skazany)¹⁰⁰⁷. Nie można również przypisać winy rozkładu pożycia małżeńskiego np. temu z małżonków, który podejmuje dopuszczalne działania w zamiarze skłonienia drugiego z nich do zaprzestania zdrad małżeńskich¹⁰⁰⁸. Zdaniem Sądu Najwyższego, zachowanie się małżonki, starającej się zapobiec związaniu się współmałżonka z o wiele młodszą od niego dziewczyną, było usprawiedliwione – mimo energicznych działań – i nie można z tej przyczyny przypisać jej winy w rozkładzie pożycia, tym bardziej że dążył do utrzymania małżeństwa, które przez

¹⁰⁰³ Zob. wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419.

¹⁰⁰⁴ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 402.

¹⁰⁰⁵ W realiach rozpatrywanej sprawy zachowanie się pozwanej wobec powoda polegało na: rzuceniu szklanką w powoda, uderzeniu go (plastikową) łyżką, napisaniu do niego kilku kartek z obraźliwymi wyrażeniami, jak również opuszczeniu wraz z dziećmi wspólnego mieszkania.

¹⁰⁰⁶ Zob. wyroki SN: z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; wyrok SA w Warszawie z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562.

¹⁰⁰⁷ Zob. wyrok SN z 04.09.1998 r., II CKN 69/98, LEX nr 1216948.

¹⁰⁰⁸ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

wiele lat nie przeżywało większych kryzysów¹⁰⁰⁹. Z drugiej strony, w innym orzeczeniu Sądu Najwyższego przesądzono, że „gdyby nawet uznać, że niewłaściwe zachowanie pozwanej, polegające na wyzywaniu powoda, spowodowane zostało znieważeniem przez powoda i uderzeniem jej, to jednak fakt kontaktu pozwanej z innym mężczyzną i niewłaściwe gospodarowanie przez pozwaną pieniędzmi otrzymanymi od powoda nie może stanowić reakcji na nieodpowiednie zachowanie powoda i to reakcji usprawiedliwionej. Reakcją będzie dany czyn tylko wówczas, gdy stanowi bezpośrednią odpowiedź małżonka pokrzywdzonego na zachowanie się drugiego i rodzaj tej odpowiedzi wiąże się z rodzajem nieodpowiedniego zachowania małżonka drugiego”¹⁰¹⁰.

Jak już wskazano powyżej, to, jakie w konkretnych okolicznościach są „dopuszczalne granice przyzwoitości”, a zatem, w jakich granicach dana reakcja może być uznana za usprawiedliwioną, należy określać na podstawie zasad współżycia społecznego, a więc z odwołaniem się do ustalonych norm o charakterze moralnym, obyczajowym, do tego co jest słuszne, przyzwoite i zgodne z poczuciem sprawiedliwości. Za usprawiedliwione w pewnych okolicznościach można uznać tylko takie zachowanie się sprowokowanego małżonka, które nie przyjmuje form drastycznych. Natomiast wszelką gwałtowną reakcję współmałżonka, wyrażającą się w biciu, czy zniewagach, należy oceniać jako zdarzenie powodujące lub pogłębiające (utrwalające) rozkład pożycia małżeńskiego¹⁰¹¹. Jest ona niedopuszczalna i nie można przyjmować w tym zakresie żadnej „kompensaty” wzajemnych przewinień nawet wówczas, gdy była spowodowana poważnym przewinieniem strony przeciwnej (np. zdradą małżeńską)¹⁰¹². Jeszcze na gruncie dekretu - Prawo małżeńskie przesądzono, że „reakcja jednego z małżonków w formie ciężkich zniewag na nieodpowiednie zachowanie się drugiego małżonka jest niedopuszczalna. Nawet w wypadku cudzołóstwa jednego z małżonków drugi z nich staje się winnym spowodowania rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli przez ciągłe zniewagi zatruwał życie popełniającemu cudzołóstwo małżonkowi”¹⁰¹³. Również w późniejszym orzecznictwie Sądu Najwyższego wielokrotnie przyjmowano, że „reakcja jednego z małżonków na niezgodne z obowiązkami małżeńskimi postępowanie drugiego małżonka

¹⁰⁰⁹ Zob. wyrok SN z 04.03.1999 r., II CKN 220/98, LEX nr 738090.

¹⁰¹⁰ Zob. wyrok SN z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417.

¹⁰¹¹ Zob. wyrok SN z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420.

¹⁰¹² Zob. orzeczenia SN: z 29.03.1949 r., Wa.C. 298/48, LEX nr 3223313; z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9; wyroki SN: z 28.07.1999 r., II CKN 445/98, LEX nr 738091; z 25.07.2000 r., I CKN 375/99, LEX nr 1223572; zob. też: H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 40.

¹⁰¹³ Zob. orzeczenie SN z 29.03.1949 r., Wa.C. 298/48, LEX nr 3223313.

nie może przekraczać pewnych dopuszczalnych granic przyzwoitości. Jeżeli małżonek granice te przekracza, jego zachowanie się może być uznane, stosownie do całokształtu okoliczności, za postępowanie zawinione¹⁰¹⁴. Reakcja małżonka polegająca na urządzaniu gorszących awantur, biciu współmałżonka i obrzucaniu go najbardziej wulgarnymi wyzwiskami kwalifikuje się bez wątpienia jako tego rodzaju zawinione postępowanie¹⁰¹⁵. Reakcja małżonka (żony) w formie ciężkich zniewag na nieodpowiednie zachowanie się drugiego małżonka (męża) jest niedopuszczalna i nie można przyjmować w tym zakresie żadnej kompensaty¹⁰¹⁶. Podobnie, Sąd Najwyższy stwierdził, że „gdyby nawet odpowiadało rzeczywistości to, iż kierowanie przez pozwaną licznych skarg na małżonka do jego przełożonych i innych organów państwowych było spowodowane przez tego ostatniego, to reakcja małżonka na nieodpowiednie się zachowanie drugiego małżonka w takiej formie jest niedopuszczalna i nie można w tym zakresie przyjmować żadnej kompensaty. Skoro więc Sąd Apelacyjny opierając się na tym poglądzie uznał współwinę pozwanej w spowodowaniu trwałego i zupełnego rozkładu pożycia stron, trafnie i zasadnie orzekł rozwód z winy obu stron”¹⁰¹⁷.

Ponadto, ze względu na to, że wina w rozkładzie pożycia małżeńskiego nie podlega stopniowaniu (ważeniu)¹⁰¹⁸, w judykaturze SN już w latach 50. XX wieku wyrażono pogląd, że „gdyby nawet powódka przyczyniła się do powstania rozkładu pożycia w wyższej mierze, niż pozwany, nie zmienia to faktu, że w każdym razie odpowiedzialność

¹⁰¹⁴ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 24.05.1952 r., C 275/52, OSN 1953, poz. 72; z 20.11.1952 r., C 600/52, OSN 1954, poz. 31; z 13.05.1957 r., 3 CR 56/56, OSNCK 1958/2/48; wyroki SN: z 08.01.1971 r., III CRN 442/70, LEX nr 6854; z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420; z 28.03.2003 r., IV CKN 1957/00, LEX nr 121734; wyrok SN z 20.04.2004 r., V CK 273/03, LEX nr 2450876.

¹⁰¹⁵ Zob. orzeczenia SN: z 29.03.1949 r., Wa.C. 298/48, LEX nr 3223313; z 26.11.1949 r., Wa.C. 151/49, LEX nr 3223315; z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9; z 24.05.1952 r., C 275/52, OSN 1953, poz. 72; z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31; wyroki SN: z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420; z 28.03.2003 r., IV CKN 1957/00, LEX nr 121734.

¹⁰¹⁶ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.

¹⁰¹⁷ Zob. wyrok SN z 25.07.2000 r., I CKN 375/99, LEX nr 1223572.

¹⁰¹⁸ Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał w swoim orzecznictwie, że ustawa nie odróżnia winy „większej” i „mniejszej”, a małżonka, który zawinił jedną z wielu przyczyn rozkładu należy uznać za współwinnego, choćby nawet wina drugiego małżonka w spowodowaniu innych przyczyn była cięższa. „Mniejszy udział” jednego z małżonków w powstaniu i utrwaleniu się rozkładu pożycia małżeńskiego nie wyłącza winy tego małżonka w rozumieniu art. 57 § 1 k.r.o. (zob. m.in. orzeczenia SN: z 17.09.1957 r. I CR 913/56, RPEiS 1959/1 s. 335; z 24.03.1959 r., 4 CR 972/57, RPEiS 1960/2 s. 405; zob. też wyroki SN: z 13.05.1997 r., II CKN 140/97, LEX nr 599532; z 22.09.1997 r., II CKN 329/97, LEX nr 1227829; z 06.11.1997 r., I CKN 341/97, LEX nr 519370; z 06.05.1998 r., II CKN 717/97, LEX nr 1224951; z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105; z 04.03.1999 r., II CKN 268/98, LEX nr 1212983; z 28.07.1999 r., II CKN 445/98, LEX nr 738091; z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913; z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417; z 04.02.2000 r., II CKN 724/98, LEX nr 1218427; z 27.03.2000 r., III CKN 652/98, LEX nr 1218556; z 02.06.2000 r., II CKN 973/98, LEX nr 3388087; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 12.09.2000 r., III CKN 650/00, LEX nr 532142; z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; postanowienie SN z 20.11.2020 r., III CNP 6/20, LEX nr 3082402; *vide* też: wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46). *Vide* też J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 1962, nr 10, s. 1323.

za wywołanie rozkładu ciąży również i na pozwanym, którego postępowanie, jeżeli nawet stanowiło rzeczywiście tylko reakcję na postępowanie powódki, przekraczało dopuszczalne granice reakcji w sposób szczególnie rażący (pозwany bił powódkę, ordynarnie ją znieważał, a raz rzucił się na nią z nożem w rękę, na utrzymanie nie dawał)”¹⁰¹⁹. Również w późniejszym orzecznictwie SN przyjmowano, że dla orzeczenia o winie obojga małżonków nie ma znaczenia okoliczność, że wina jednego z nich jest stosunkowo niewielka¹⁰²⁰. Przesądzono m.in., że nawet w sytuacji, gdy pozwana w większej mierze, niż powód przyczyniła się do powstania rozkładu pożycia małżeńskiego (bo przede wszystkim jej naganne zachowanie się rozkład ten zapoczątkowało), to jednak również powód przyczynił się do pogłębienia tego rozkładu, gdyż jego zachowania się wobec pozwanej nie można usprawiedliwić, bowiem – nawet jeżeli stanowiło reakcję na niewłaściwe postępowanie pozwanej – to przekraczało dopuszczalne granice, gdyż przybierało drastyczne formy, jak bicie, znieważanie wulgarnymi wyzwiskami, czy niewpuszczanie do wspólnego mieszkania¹⁰²¹.

W innym judykacie Sąd Najwyższy wyjaśnił, że „o ile jest zrozumiała i nieraz do usprawiedliwienia nawet gwałtowna reakcja małżonka po dowiedzeniu się o zdradzie drugiego małżonka, o tyle w przypadku powtarzania się zdrady karcenie drugiego małżonka, czynne czy słowne, jest niedopuszczalnym wymierzaniem sobie samemu sprawiedliwości. Jak bowiem uczy doświadczenie, taktowne zachowanie się drugiego małżonka może przyczynić się do powrotu zdradzającego małżonka. Natomiast wyrzuty, szczególnie gdy są uporczywe, mogą przyczynić się do pogłębienia rozkładu i uczynienia go nieodwracalnym. Dlatego, jeżeli przybierają niewłaściwą formę, mogą uzasadniać współwinę trwałego rozkładu”¹⁰²². Już w latach 20. XX wieku Sąd Najwyższy przesądził, że – mimo stwierdzonego cudzołóstwa żony – brutalne jej traktowanie przez męża (*in concreto* znęcanie się nad bezbronną kobietą przez jej lżenie i bicie), wykraczające poza miarę zwykłego karania wywołanego chwilowym wybuchem złości, uzasadnia winę rozwiązania małżeństwa i po stronie męża¹⁰²³.

Jednakże, oceniając co do zasady krytycznie gwałtowne reakcje współmałżonka, Sąd Najwyższy w pewnych wyjątkowych okolicznościach usprawiedliwia zachowanie się

¹⁰¹⁹ Zob. orzeczenie SN z 13.05.1957 r., III CR 56/56, OSN 1958, poz. 48; wyrok SN z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417.

¹⁰²⁰ Zob. wyrok SN z 12.09.2000 r., III CKN 650/00, LEX nr 532142.

¹⁰²¹ Zob. wyrok SN z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420.

¹⁰²² Zob. orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31.

¹⁰²³ Zob. wyrok SN z 01.12.1922 r., C 103/22, LEX nr 1638834.

sprowokowanego małżonka zasadami współżycia społecznego, jeśli ta reakcja nie przyjmuje form drastycznych i wyraża się jedynie we wstrzymaniu się od wykonywania pewnych obowiązków małżeńskich¹⁰²⁴. W ocenie Sądu Najwyższego, „wobec karygodnego zachowania się męża, który bił żonę dotkliwie, stale ją zdradzał, kilkakrotnie opuszczał, a wreszcie całkowicie porzucił rodzinę, fakt, że żona nie szukała kontaktów z mężem, choć znała jego miejsce pobytu i adres, nie może być jej poczytany za współwinę rozkładu”¹⁰²⁵. Podobnie, opuszczenie przez żonę wraz z dziećmi wspólnego domu, stanowiące reakcję na poważne zagrożenie ze strony męża bezpieczeństwa osobistego i wspólnych dzieci (np. bicie, urządanie awantur, wyzywanie, grożenie pozbawieniem życia), nie jest moralnie naganne i nie może być uznane za zawinione spowodowanie rozkładu pożycia małżeńskiego. Jak podkreślił Sąd Najwyższy, nie można wymagać, ażeby kobieta, której zdrowie, a może i życie było w nieustannym zagrożeniu przez niedające się przewidzieć niekontrolowane wybuchy agresji fizycznej ze strony męża, nie opuściła wspólnego z nim mieszkania – pod groźbą obarczenia jej winą rozkładu pożycia. Każdy ma prawo do bezpieczeństwa osobistego w swoim domu (i bezpieczeństwa swoich małoletnich dzieci), a w razie jego poważnego zagrożenia ze strony współmałżonka może podjąć kroki mające bezpośrednio na celu wyeliminowanie niebezpieczeństwa, w tym także przez opuszczenie wspólnego domu. Taka reakcja może być uznana za usprawiedliwioną i nie można jej oceniać w oderwaniu od przyczyn¹⁰²⁶. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że fakt, że powódka opuściła męża, nie może być potraktowany jako zawiniona przez nią przyczyna rozkładu pożycia, gdy z niewadliwych ustaleń sądu wynika, że powódka opuściła męża ze słusznej przyczyny, leżącej po jego stronie¹⁰²⁷. Natomiast niewątpliwie inna sytuacja zachodziłaby, gdyby żona wyprowadziła się z domu bez uzasadnionej przyczyny.

Niekiedy prezentowany jest jeszcze dalej idący pogląd, w myśl którego małżonkowi przysługuje uprawnienie do dozwolonej reakcji (także czynnej)¹⁰²⁸ na

¹⁰²⁴ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 29.

¹⁰²⁵ Zob. orzeczenie SN z 25.11.1959 r., II CR 44/59, PiP 1961, z. 7, s. 163.

¹⁰²⁶ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958/4/113; wyroki SN: z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; wyroki SA w Katowicach: z 13.05.2005r., I ACa 2184/04, LEX nr 151748; z 15.07.2004 r., I ACa 375/04, LEX nr 147143.

¹⁰²⁷ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99. W orzeczeniu SN z 07.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958/4/113, zaaprobowano ustalenia Sądu Wojewódzkiego, że pozwany źle traktował syna powódki, bił go, urządzał awantury powódce, lżył ją i bił, groził, że ją zabije, a po opuszczeniu go przez powódkę, która wyprowadziła się wraz z dzieckiem, nadal urządzał jej publicznie awantury.

¹⁰²⁸ Jak wyjaśnił SN w wyroku z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827, zachowanie się pozwanej wobec powoda, takie jak: rzucenie szklanką w powoda, uderzenie go łyżką, napisanie do niego kilku kartek

niezgodne z obowiązkami małżeńskimi zachowanie się drugiego małżonka. Granice dopuszczalnej reakcji małżonka skrzywdzonego przez współmałżonka należy ocenić na podstawie konkretnych okoliczności sprawy i przy uwzględnieniu zasad współżycia społecznego. Reakcja małżonka pokrzywdzonego nawet niewłaściwa, jeśli nastąpiła bezpośrednio po wyrządzeniu krzywdy, może być usprawiedliwiona i niepoczytana za zawinioną współprzyczynę rozkładu pożycia¹⁰²⁹. Jeżeli zniewagi ze strony jednego małżonka zostały wywołane zachowaniem się drugiego małżonka, sąd może dojść do przekonania, że są one do pewnego stopnia usprawiedliwioną reakcją i nie mogą być poczytane za tak ciężką zniewagę, iżby uzasadniała orzeczenie rozwodu, jednak reakcja ta musi mieć pewne granice, uzasadnione chwilowym wybuchem, czy bezpośrednim odwzajemnieniem doznanej urazy¹⁰³⁰.

Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, „przy ocenie, czy strona sprowokowana niewłaściwym postępowaniem drugiego małżonka przyczyniła się do pogłębienia rozkładu, nie można pomijać stopnia winy małżonka, który rozkład zapoczątkował¹⁰³¹. Jeśli mianowicie postępowanie tego ostatniego jest szczególnie rażące i godne napiętnowania (wyjątkowo brutalne), to nawet poważniejsze uchybienia (choć oczywiście znacznie mniejsze¹⁰³²) małżonka sprowokowanego (a zwłaszcza starszej i bezbronnej kobiety) mogą być uznane za usprawiedliwioną reakcję. Taka sytuacja ma miejsce (...), skoro powód używał pod adresem żony najbardziej ordynarnych słów, urządzał gorszące awantury po pijanemu, zdradził żonę i wreszcie przestał całkowicie dbać o jej codzienne potrzeby”¹⁰³³. Rozwijając ten pogląd, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że „pożycie stron (...) zaczęło ulegać rozkładowi z wyłącznej winy powoda, który w zaniedbywaniu rodziny doszedł aż do spędzania nocy poza domem, a na wymówki pozwanej reagował w sposób brutalny, biciem. Jeżeli w tych warunkach pozwana przestała zajmować się gospodarstwem domowym i źle wyrażała się o powodzie, to aczkolwiek postępowanie takie pozostaje w sprzeczności z obowiązkami wynikającymi z małżeństwa (...), nie może być uznane za

z obraźliwymi wyrażeniami, opuszczenie wraz z dziećmi wspólnego mieszkania, było – zdaniem sądów obu instancji – dozwoloną reakcją na naganne zachowanie się powoda, polegające na kilkukrotnym pobiciu pozwanej i nie można z tego tytułu przypisać jej winy w rozkładzie pożycia małżeńskiego (art. 56 § 1 i art. 57 § 1 k.r.o.).

¹⁰²⁹ Zob. orzeczenie SN z 10.09.1957 r., 1 CR 1121/56, OSNCK 1959/3/72; wyrok SN z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; wyrok SA w Warszawie z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562.

¹⁰³⁰ Zob. orzeczenie SN z 28.04.1949 r., C 360/49, PiP 1949, z. 9-10, s. 160.

¹⁰³¹ Zob. orzeczenie SN z 10.09.1957 r., 1 CR 1121/56, OSNCK 1959/3/72; wyrok SN z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105.

¹⁰³² W stanie faktycznym rozpoznawanej sprawy sąd stwierdził, że pozwana używała pod adresem męża wysoce niewłaściwych wyrażen oraz że brała udział w awanturach z nim.

¹⁰³³ Zob. orzeczenie SN z 10.09.1957 r., 1 CR 1121/56, OSNCK 1959/3/72.

ważny powód przyczynienia się do rozkładu. Zważyć bowiem należy, że w myśl zasad współżycia społecznego małżonek naruszający brutalnie godność i nietykalność osobistą współmałżonka musi liczyć się z ujemną dla siebie reakcją pokrzywdzonego i nie może żądać od niego w pełni takiego poprawnego ustosunkowania się, jakiego mógłby wymagać w normalnym pożyciu. Uchybienia pozwanej obowiązkom małżeńskim (*in concreto* pozwana zaprzestała prowadzenia gospodarstwa, żaliła się na powoda wobec osób trzecich i źle się o nim wyrażała), jako dające się usprawiedliwić winą powoda, nie dają podstawy do uznania ich za ważny po stronie pozwanej powód rozkładu”¹⁰³⁴. Istotne jest przy tym, że to, jakie w konkretnych okolicznościach są „dopuszczalne granice przyzwoitości”, a zatem w jakich granicach dana reakcja może być uznana za usprawiedliwioną, należy określać na podstawie zasad współżycia społecznego, a więc z odwołaniem się do ustalonych norm o charakterze moralnym, obyczajowym, do tego, co jest słuszne, przyzwoite i zgodne z poczuciem sprawiedliwości¹⁰³⁵. Za usprawiedliwione, w pewnych okolicznościach, można – zdaniem Sądu Najwyższego – uznać tylko takie zachowanie się sprowokowanego małżonka, które nie przyjmuje form drastycznych¹⁰³⁶.

W jednym z orzeczeń Sąd Najwyższy, analizując, czy uprowadzenie dziecka stron przez powoda uprawniało pozwaną do spoliczkowania powoda, wyraził pogląd jeszcze dalej idący. Mianowicie stwierdził, że wprowadzie „uderzenie (męża) w twarz jest uchybieniem uczuciu szacunku i przywiązania, jakie małżonkowie powinni żywić do siebie wzajemnie i w pewnych warunkach taki postępek może stanowić ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich lub „niecne zachowanie się”, uzasadniające żądanie rozwodu”. Jednakże, „czy takie warunki zachodzą, i w ogóle, czy pewne postępowanie lub zachowanie się małżonka stanowi także ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich i takie poważne rozluźnienie stosunku małżeńskiego, że nie można wymagać od drugiego małżonka pozostawania w małżeństwie, i czy w rzeczywistości takie rozprzężenie stosunku małżeńskiego wywołało (związek przyczynowy) z winy strony pozwanej, sąd powinien rozstrzygnąć tylko po zbadaniu, rozważeniu i ocenie wszystkich okoliczności danego przypadku, uwzględniając istotę związku małżeńskiego i stronę moralną tego stosunku. Przy rozstrzygnięciu powyższych pytań zawsze należy uwzględniać zachowanie się i postępowanie skarżącego małżonka; zachowanie się skarżącego małżonka może

¹⁰³⁴ Zob. orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74; wyrok SN z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420.

¹⁰³⁵ Zob. wyrok SN z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420.

¹⁰³⁶ Zob. np. orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSN 1956, poz. 71.

doprowadzić do wniosku, że postąpienie lub zachowanie się strony pozwanej przedstawi się w innym świetle i dozna łagodniejszej oceny, nie będzie uznane za ciężkie naruszenie obowiązków małżeńskich lub za niecne zachowanie się, jeżeli np. skarżący małżonek je sprowokował, albo do wniosku, że stosunek małżeński już przedtem był zupełnie rozluźniony z winy skarżącego lub z winy stron obu, lub nie będzie uznane za udowodnione, że stosunek małżeński doznał rozprzężenia z winy strony pozwanej, albo do wniosku, że skarżący małżonek nie odczuwa naruszenia obowiązków małżeńskich w tym stopniu, aby nie można było wymagać od niego pozostawania w związku małżeńskim”¹⁰³⁷.

Reasumując powyższe rozważania, wskazać należy, że w orzecznictwie, jak i w piśmiennictwie dopuszczono – co do zasady – „dozwołoną reakcję” na naruszające prawa i obowiązki małżeńskie zachowania współmałżonka, co doprowadziło do sformułowania na gruncie prawa rodzinnego swoistej okoliczności wyłączającej możliwość przypisania winy rozkładu pożycia. Jednocześnie jednak podkreślono, że reakcja ta powinna nastąpić bezpośrednio po wyrządzeniu krzywdy¹⁰³⁸, nie może ona przekraczać „dopuszczalnych granic przyzwoitości”, nie może „być niewspółmierna w swym natężeniu i intensywności i „wykraczać poza przyjęte formy kontaktów międzyludzkich”. Natomiast reakcja małżonka wykraczająca poza wskazane powyżej ramy uzasadnia uznanie go za współwinnego rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁰³⁹. Jednakże powyższe zapatrywanie spotkało się ze sprzeciwem niektórych przedstawicieli doktryny, którzy nie bez racji podnoszą, że uzasadnione wątpliwości budzi możliwość konstruowania jednolitej konstrukcji, bądź też instytucji dopuszczalnej reakcji małżonka pokrzywdzonego, której skutkiem byłoby wyłączenie możliwości przypisania winy rozkładu pożycia. W uzasadnieniu takiego stanowiska wskazano w szczególności, że w obowiązującym porządku prawnym brak jest normy prawnej konstruującej prawo podmiotowe małżonka do dozwołonej reakcji. Niewątpliwie prawa i obowiązki małżonków są regulowane normami prawnymi o charakterze imperatywnym. W konsekwencji wprowadzenie

¹⁰³⁷ Zob. orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.349/34, OSN(C) 1935/7/276.

¹⁰³⁸ Odmienny, a zarazem odosobniony pogląd wyraził A. Olejniczak, dopuszczając wyłączenie możliwości przypisania winy drugiemu małżonkowi również w przypadku, gdy reakcja na naruszenia obowiązków przez pierwszego nie ma charakteru bezpośredniego. Autor ten nie wyklucza możliwości orzeczenia winy tylko jednego z małżonków, naruszającego obowiązki małżeńskie, jeżeli związek przyczynowy pomiędzy określonym zawinionym zachowaniem drugiego małżonka a rozkładem pożycia będzie „bardzo słaby”. Jak przykład takiej sytuacji wskazano opuszczenie współmałżonka po wieloletniej agresji werbalnej i fizycznej skierowanej przeciwko niemu (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2013, s. 429-430).

¹⁰³⁹ Zob. wyrok SN z 06.09.2000 r., II CKN 145/99, LEX nr 1166299; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Warszawa 2014, s. 718.

konstrukcji prawnej w postaci „uprawnienia do dozwolonej reakcji” wymagałoby interwencji ustawodawcy¹⁰⁴⁰. Niezależnie jednak od powyższego, wydaje się, że takie rozwiązanie prawne stanowiłoby *de facto* przyjęcie – słusznie kwestionowanej w doktrynie i judykaturze – koncepcji „kompensaty wzajemnych przewinień”, czy też swoistej „samopomocy”¹⁰⁴¹, sprowadzającej się do ukarania współmałżonka. Tymczasem przypomnieć się godzi, że zarówno w piśmiennictwie cywilistycznym, jak i w orzecznictwie, zgodnie przyjmuje się, że wzajemność naruszeń dóbr osobistych nie wyłącza bezprawności, ani nie pozbawia pokrzywdzonego środków ochrony¹⁰⁴².

5.2.2. Alkoholizm (uzależnienie od alkoholu)

Alkoholizm¹⁰⁴³, podobnie, jak narkomania i inne uzależnienia¹⁰⁴⁴, jest jedną z najczęściej występujących przyczyn trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁰⁴⁵. Jak wskazuje się w doktrynie przedmiotu, „alkoholizm jest jednym z największych <<burzycieli>> ładu i szczęścia rodzinnego”¹⁰⁴⁶. Nałogowe pijaństwo prowadzi bowiem do zaniedbywania obowiązków zawodowych i rodzinnych. W sferze zawodowej alkoholizm może powodować częste absencje oraz obniżenie poziomu pracy, co może prowadzić do pogorszenia sytuacji materialnej rodziny, zaś w skrajnych przypadkach nawet do ubóstwa. Uzależnienie od alkoholu w dłuższym okresie czasu prowadzi również do stopniowego zaniku więzi rodzinnej, niejednokrotnie do demoralizacji dzieci (zwłaszcza małoletnich), zagrożenia spokoju i bezpieczeństwa otoczenia¹⁰⁴⁷. Alkoholizm wielowątkowo, w negatywny sposób wpływa na funkcjonowanie rodziny. W doktrynie wskazuje się, że już samo doprowadzenie się do

¹⁰⁴⁰ Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 382.

¹⁰⁴¹ Zob. D. Stolarek, *Cudzołóstwo. Uwagi na tle regulacji rozwodowej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Palestra 2013, nr 9-10, s. 120.

¹⁰⁴² Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, Warszawa 2023, s. 382-383.

¹⁰⁴³ W piśmiennictwie wskazuje się, że uzależnienie od alkoholu to „wszelki sposób picia, który wykracza poza miarę tradycyjnego i zwyczajowego albo poza ramy obowiązującego, przyjętego w całej społeczności picia towarzyskiego, bez względu na czynniki etiologiczne, które do takiego zachowania prowadzą, i niezależnie od zakresu, w jakim te czynniki etiologiczne zależą od okoliczności, konstytucji oraz od nabytych czynników fizjopatologicznych i metabolicznych”. Zob. T. Kulisiewicz, *Uzależnienia alkoholowe*, Warszawa 1982, s. 25.

¹⁰⁴⁴ W szczególności uzależnienie od dopalaczy, czy lekomania.

¹⁰⁴⁵ Zob. W. Stojanowska, *Problematyka rozwodów w świetle badań*, Warszawa 1977, s. 99; ; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki (red.), T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 400.

¹⁰⁴⁶ Zob. E. Rosset, *Rozwody*, Warszawa 1986, s. 322.

¹⁰⁴⁷ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 10–11.

stanu uzależnienia od alkoholu, czy innych substancji, z reguły stanowi zawnioną przyczynę rozkładu pożycia¹⁰⁴⁸. Osoba uzależniona od alkoholu wykazuje często zmniejszone zainteresowanie losami rodziny przez siebie założonej, współmałżonka oraz dzieci¹⁰⁴⁹. Przeznaczając pieniądze na alkohol, pozbawia rodzinę środków pieniężnych niezbędnych dla normalnej egzystencji. Objawami wtórnymi alkoholizmu są natomiast w szczególności: awantury, agresja słowna i fizyczna, zdrady małżeńskie, prowadzące do rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁰⁵⁰. Nadużywanie alkoholu stanowi częstą przyczynę dopuszczania się zniewag słownych oraz naruszeń nietykalności cielesnej współmałżonka¹⁰⁵¹. W jednym z orzeczeń Sąd Najwyższy przesądził, że wina pozwanego polegała na tym, iż pod wpływem alkoholu zachowywał się agresywnie, znieważał powódkę słownie, a także bił ją i groził¹⁰⁵². Podobnie, Sąd Apelacyjny w Katowicach, przypisując pozwanemu wyłączną winę za rozkład pożycia małżeńskiego, argumentował, że „pozwany po spożyciu alkoholu jest agresywny w stosunku do domowników, odnosi się do nich wulgarnie, zakłóca im ciszę nocną i dopiero interwencje Policji doprowadzają do uspokojenia napiętej sytuacji rodzinnej. Pozwany w ostatnim czasie w dalszym ciągu stwarza zagrożenie dla domowników, a powódka boi się wizyt męża w domu, kiedy znajduje się on pod wpływem odurzenia alkoholowego i zmuszone jest sypiać w pokoju zamkniętym na klucz. Ponadto pozwany nie partycypuje w kosztach utrzymania mieszkania, roztrwonił część wspólnego majątku małżonków, wydając je na m.in. na alkohol i inne własne rozrywki”¹⁰⁵³. Ponadto, na tle nadużywania alkoholu niejednokrotnie dochodzi również do formułowania nieuzasadnionych zarzutów pod adresem współmałżonka, np. urojonych zdrad małżeńskich¹⁰⁵⁴.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się przy tym, że choć przy uzależnieniu od alkoholu ważną rolę w dochodzeniu do trzeźwego życia odgrywa pomoc osób najbliższych alkoholika, w tym przypadku żony (art. 23 k.r.o.), to jednak ze względu

¹⁰⁴⁸ Zob. H. Haak, A. Haak-Truskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 45.

¹⁰⁴⁹ Zob. wyrok SN z 04.02.1998 r., II CKN 582/97, LEX nr 1225355.

¹⁰⁵⁰ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 27; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, *Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych*, Wyd. 3, Warszawa 2021, s.11; *vide* też wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; wyrok SA w Katowicach z 25.02.1998 r., I ACa 729/97, OSA 1998/11-12/49; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46.

¹⁰⁵¹ Zob. wyrok SN z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.

¹⁰⁵² Zob. wyrok SN z 06.05.1998 r., II CKN 717/97, LEX nr 1224951.

¹⁰⁵³ Zob. wyrok SA w Katowicach z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405.

¹⁰⁵⁴ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46.

na drastyczność zachowywania się małżonka uzależnionego od alkoholu nie można wymagać od współmałżonka – na płaszczyźnie prawa i konkretnych okoliczności sprawy – dalszego z nim pożycia, bo sprzeciwia się temu dobro rodziny, szczególnie dobro małoletnich dzieci stron¹⁰⁵⁵. Analogicznie, w wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach przesądzono, że „to pozwany przez okres ostatnich dziesięciu lat trwania małżeństwa stron przejawiał naganne zachowania wobec żony, nie okazywał jej szacunku, stosował wobec niej przemoc fizyczną i psychiczną, swoim zachowaniem prowokował sytuacje konfliktowe, nie reagował na prośby żony, aby przestał nadużywać alkoholu i poddał się terapii, ponieważ cierpiało na tym dobro rodziny” , a nadto, że „pozwany poprzez nadużywanie alkoholu, dopuszczanie się aktów przemocy wobec powódki – stanowi zagrożenie dla zdrowia i życia, a także spokoju powódki – drugiego małżonka”¹⁰⁵⁶.

Podobne poglądy są prezentowane w judykaturze w odniesieniu do uzależnienia małżonka od środków odurzających. Sąd Najwyższy w jednym ze swych orzeczeń trafnie dostrzegł, że wprawdzie „treść art. 56 § 2 k.r.o. pozwala istotnie stwierdzić, że orzeczenie rozvodu jest niedopuszczalne, jeżeli mimo braku sprzeczności jego orzeczenia z dobrem wspólnych małoletnich dzieci, orzeczenie rozvodu byłoby z innych przyczyn sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Takim przypadkiem może być sytuacja, gdy jedno z małżonków jest nieuleczalnie chore, wymaga opieki materialnej i moralnej współmałżonka, zaś rozwód stanowiłby dla niego rażącą krzywdę. Jeśli te trafne wskazania odnieść jednak do okoliczności niniejszej sprawy, to nie sposób uznać aby orzeczenie rozvodu stały na przeszkodzie zasady współżycia społecznego. Rzecz bowiem w tym, że owa choroba pozwanego, konieczność udzielenia mu opieki, nie może być oceniana jak każda inna choroba. Owa choroba to uzależnienie, wynikłe całkowicie z winy pozwanego, który nie wykazał minimum silnej woli, aby poddać się leczeniu ani minimum odpowiedzialności za losy rodziny. Konsekwencje swego nieodpowiedzialnego zachowania się pozwany musi wziąć na siebie, nie może nimi obarczać współmałżonka, nie może z tego powodu kwestionować i pozbawiać współmałżonka prawa do innego ułożenia sobie dalszych losów życiowych”¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵⁵ Zob. wyrok SN z 09.11.2001 r., I CKN 438/00, LEX nr 529703.

¹⁰⁵⁶ Zob. wyrok SA w Katowicach z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405.

¹⁰⁵⁷ Zob. wyrok SN z 25.05.1998 r., I CKN 704/97, LEX nr 529702.

5.2.3. Groźba

Groźba, jako przyczyna rozkładu pożycia, może polegać zarówno na groźeniu użyciem przemocy fizycznej, jak również na oddziaływaniu na psychikę współmałżonka (np. groźenie złożeniem zawiadomienia do Urzędu Skarbowego, czy innych organów, zawiadomieniem pracodawcy o popełnionych uchybieniach w pracy, czy rozpowszechnieniem intymnych okoliczności dotyczących współmałżonka). Stosowanie gróźb niewątpliwie stanowi wyraz rozdźwięku w relacjach małżeńskich i może doprowadzić do powstania rozkładu pożycia małżeńskiego lub jego pogłębienia. Należy przy tym zauważyć, że groźby mogą być wzajemne¹⁰⁵⁸.

Jak wyjaśnił Sad Najwyższy w latach 50. XX wieku, „przy ocenie, czy groźba rzucona przez jednego małżonka pod adresem drugiego małżonka mogła wpłynąć na rozkład pożycia stron, należy mieć na względzie nie tylko to, czy drugi małżonek mógł poczuć się tą groźbą zagrożony, lecz przede wszystkim to, czy użycie groźby może świadczyć o wrogim nastawieniu i jakie reakcje może wywołać u drugiego małżonka”. Rzucanie gróźb pod adresem małżonka może być wyrazem trwałego nieprzyjaznego czy wręcz wrogiego stosunku małżonka, może skutkować także powstaniem u drugiego małżonka stanu rozżalenia, niechęci, utraty uczucia, zaufania itp. w stopniu tak znacznym, że może to spowodować rozkład pożycia małżeńskiego stron¹⁰⁵⁹. Z drugiej strony, Sąd Apelacyjny w Katowicach przesądził, że dopuszczanie się przez małżonka rękoczynów, wyzwisk i gróźb karalnych (pozbawienia życia) może usprawiedliwiać zerwanie pożycia przez drugiego małżonka. Jeżeli mąż dopuszcza się wobec żony takich zachowań, to jej wyprowadzenie się z domu nie może być uznane za przyczynę rozkładu pożycia¹⁰⁶⁰.

5.2.4. Nieetyczne postępowanie

Zgodnie z art. 23 k.r.o., małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są obowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli. W literaturze wskazuje się, że „wszelkie działania lub zaniechania sprzeczne z powyższą dyrektywą, można uznać za nieetyczne postępowanie małżonka. Zachowanie nieetyczne będzie

¹⁰⁵⁸ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 13.

¹⁰⁵⁹ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 735/50, NP 1951, nr 12, s. 44.

¹⁰⁶⁰ Zob. wyrok SA w Katowicach z 13.05.2005 r., I ACa 2184/04, LEX nr 151748.

jednocześnie niezgodne z zasadami współżycia społecznego”¹⁰⁶¹. Jak wskazuje się w judykaturze, „zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.) stawiają zachowaniu małżonków wobec siebie nawzajem i wobec rodziny drugiego małżonka większe wymagania niż postępowaniu ludzi względem siebie obcych. Dopóki małżeństwo trwa, obowiązuje małżonków wzajemny szacunek i wzajemna pomoc (art. 23 k.r.o.). Zachowanie, które w stosunkach między obcymi ludźmi nie byłoby uznawane za naganne, może być między małżonkami uznane za szkodliwe z punktu widzenia trwałości małżeństwa”¹⁰⁶².

Interesującym (ogólniejszym) zagadnieniem, będącym przedmiotem rozważań Sądu Najwyższego, jest kwestia wzajemnych stosunków między prawem a moralnością. Zdaniem SN, „moralność obejmuje takie normy społeczne, które kwalifikują określone ludzkie zachowania według kryteriów dobra i zła, słuszności i niesłuszności. W taki sam sposób mogą je również kwalifikować normy prawne. Zakresy regulacji prawnej i moralnej jednak nie zawsze się pokrywają, zaś sfera regulacji wspólnej może obejmować zarówno sytuacje, gdy regulacje te są zbieżne, jak i rozbieżne. Otwartość prawa na wartości moralne przejawia się w bezpośredniej ich inkorporacji, kiedy z woli ustawodawcy stają się one normami prawnymi lub w konstruowaniu przepisów odsyłających do reguł moralnych. Taki charakter mają klauzule generalne, wśród nich klauzula zasad współżycia społecznego, będących powszechnie akceptowanymi regułami moralności publicznej”¹⁰⁶³. Odnosząc się do powyższej kwestii, Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że w sytuacji, gdy wina małżonka w rozkładzie pożycia jest następstwem naruszenia przez niego obowiązków wynikających z przepisów prawa rodzinnego recypujących akceptowane powszechnie zasady moralne (w szczególności art. 23, 24, 27 k.r.o.), to jej uznanie nie wymaga nadto oceny, że takie jego postępowanie jest naganne moralnie. Sięgnięcia do zasad moralnych wymaga natomiast ocena winy małżonka, gdy u podstaw bezprawności jego zachowania leży sprzeczność z zasadami współżycia społecznego¹⁰⁶⁴.

Zdaniem Sądu Najwyższego, zachowanie dające się ocenić jako moralnie naganne (np. rażący brak lojalności wobec drugiego małżonka) może być w okolicznościach konkretnej sprawy uznane za zawinione spowodowanie rozkładu pożycia małżeńskiego. W uzasadnieniu powyższego stanowiska wskazano m.in., że choć art. 23 k.r.o. stanowi m.in.

¹⁰⁶¹ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 13–14.

¹⁰⁶² Zob. wyrok SN z 25.08.1982 r., III CRN 182/82, LEX nr 8448.

¹⁰⁶³ Zob. wyrok SN z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; J. Podkowiak, Moralność publiczna jako przesłanka ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw, PiP 2019/8, s. 21–45.

¹⁰⁶⁴ Zob. wyrok SN z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485.

o małżeńskim obowiązku wierności, to zakresu tego obowiązku nie można odnosić li tylko do wąsko rozumianej płaszczyzny kontaktów seksualnych, ale należy nim również obejmować powinność zachowania wobec siebie wzajemnej lojalności w postępowaniu i wzajemnego poszanowania godności¹⁰⁶⁵. Z drugiej strony przesądzono również, że bezpodstawne posądzanie małżonka przez drugiego małżonka o utrzymywanie stosunków cudzołożnych, tudzież o chorobę weneryczną, stanowi dokuczliwą udrękę i uzasadnia winę rozdziału po stronie posądzającego¹⁰⁶⁶.

W jednym z orzeczeń przyjęto, że pozwana przyczyniła się do rozkładu pożycia poprzez złożenie bezzasadnego wniosku o ubezwłasnowolnienie powoda, przy czym podkreślono, że samo złożenie takiego wniosku mogłoby być uznane za prawidłowe wykonywanie obowiązku wzajemnej pomocy z art. 23 k.r.o., gdyby nie motywy, którymi kierowała się pozwana, składając ten wniosek. Jak bowiem ustalono, pozwana nie chciała pomóc powodowi, a jedynie uzyskać kontrolę nad jego poczynaniami, szczególnie w sferze majątkowej. W konsekwencji uznano, że takie zachowanie małżonka nie stanowi wykonywania obowiązku wzajemnej pomocy, a wręcz przeciwnie – jest naganne, godzi w interes drugiego z małżonków, któremu bez uzasadnionych podstaw chce się ograniczyć lub odebrać prawa majątkowe i obywatelskie. Jak dotkliwie wniosek o ubezwłasnowolnienie odebrał powód świadczy fakt, że sprawę rozwodową wszczął on zaraz po tym, gdy dowiedział się o jego złożeniu. Odebrał go właśnie jako próbę odebrania mu wszystkich praw, prawa obywatelskiego, prawa do broni i prawa do majątku¹⁰⁶⁷.

W piśmiennictwie i orzecznictwie dominuje pogląd, że przyczyną rozkładu pożycia mogą być co do zasady tylko te czyny nieetyczne, które popełniono po zawarciu związku małżeńskiego. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy jeszcze na gruncie obowiązujących poprzednio regulacji prawnych, okoliczności poprzedzające zawarcie małżeństwa lub towarzyszące temu aktowi mogą być podstawą powództwa o unieważnienie małżeństwa, lecz nie mogą być podstawą powództwa o rozwód. Okoliczności te mogą mieć pośrednie znaczenie w sporze o rozwód, jednak przyczyna musi powstać po zawarciu małżeństwa¹⁰⁶⁸. Jednakże zasada ta nie znajduje zastosowania wówczas, gdy nieetyczne zachowanie się małżonka z okresu przedmałżeńskiego zostało zatajone przed partnerem, a po późniejszym jego

¹⁰⁶⁵ Zob. wyrok SN z 08.12.2000 r., I CKN 1129/99, LEX nr 51635.

¹⁰⁶⁶ Zob. orzeczenie SN z 21.10.1938 r., C.II. 689/38, LEX nr 3232599.

¹⁰⁶⁷ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 05.10.2004 r., I ACa 683/04, Wokanda 2005/12/43.

¹⁰⁶⁸ Zob. orzeczenie SN z 11.03.1948 r., C.III. 107/48, PN 1948/9–10, s. 312.

ujawnieniu doprowadziło ono do rozdzwinków w małżeństwie¹⁰⁶⁹. W ocenie Sądu Najwyższego „nie ulega wątpliwości, że gdy jeden z małżonków stwierdzi, że jego małżonek, którego uważał za człowieka bez skazy, wysoce moralnego, popełnił przed zawarciem małżeństwa czyn w wysokim stopniu niemoralny, to stwierdzenie takich faktów, wywołując rozczarowanie, może pociągnąć za sobą niechęć do małżonka i nawet zupełny rozkład pożycia”¹⁰⁷⁰. Niewątpliwie analiza wszystkich okoliczności sprawy pozwala na orzeczenie, czy dany fakt, pomimo że miał miejsce przed zawarciem związku małżeńskiego, mógł po jego ujawnieniu w czasie trwania małżeństwa wpłynąć na stan stosunków między partnerami. Taka sytuacja powstaje m.in., gdy jeden z małżonków zatai przed współmałżonkiem posiadanie dziecka pozamałżeńskiego¹⁰⁷¹ lub zawarcie uprzednio ślubu wyznaniowego z inną osobą, o ile współmałżonek jest wierzący¹⁰⁷². Podobnie, w przypadku, gdy choroba psychiczna jednego z małżonków stała się powodem rozkładu, fakt celowego zatajenia tej choroby przed zawarciem związku małżeńskiego może uzasadniać winę w spowodowaniu tego rozkładu¹⁰⁷³. Natomiast w przypadku zatajenia przed przyszłym małżonkiem przebytej choroby wenerycznej decydujące znaczenie dla oceny, czy nieujawnienie tego faktu przez pozwaną należy traktować jako ważną przyczynę powstałego między stronami rozkładu, miałyby to, czy doszło do całkowitego wyleczenia pozwanej (tj. czy w organizmie pozwanej, a zwłaszcza w jej układzie nerwowym, zachowały się jakieś ślady przebytej choroby oraz czy ewentualne takie pozostałości mogą mieć charakter zaraźliwy dla otoczenia i mogą się w jakiejkolwiek mierze odbić na zdrowiu powoda lub na potomstwie stron), które uniemożliwiłoby uznanie, że choroba ta znajduje jakiekolwiek odbicie w aktualnej sytuacji małżonków. W piśmiennictwie i orzecznictwie podkreśla się bowiem, że „wzajemna szczerość, do której obowiązani są małżonkowie, nie sięga tak daleko, aby obejmowała przeszłość każdego z

¹⁰⁶⁹ Zob. Z. Krzeziński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 24; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LEX 2013; zob. też orzeczenia SN: z 11.11.1954 r., II C 1492/53, OSNCK 1955, nr 3, poz. 62; z 13.01.1953 r., C 1631/52, PiP 1953, z. 10, s. 557; z 19.06.1956 r., I CR 49/56, PiP 1956, z. 12, s. 1106.

¹⁰⁷⁰ Zob. orzeczenie SN z 31.05.1949 r., C 583/49, PiP 1950, z. 8–9, s. 176.

¹⁰⁷¹ Jak wyjaśnił SN, „osoby, które łączy ze sobą wzajemna skłonność i które zamierzają zawrzeć ze sobą małżeństwo, powinny poczuwać się do obowiązku wierności i szczerości. Dlatego też utrzymywanie stosunków cielesnych z osobą trzecią przez jednego z przyszłych małżonków w okresie, gdy łączyły ich już więzy uczuciowe, poprzedzającym bezpośrednio zawarcie przez nich małżeństwa, nie jest zgodne z moralnością (socjalistyczną). Ujemną ocenę takiego właśnie postępowania pozwanej pogłębia okoliczność jej powołania się na ciążę w celu przyspieszenia zawarcia małżeństwa. Ujawnienie takiego zachowania się pozwanej usprawiedliwiało reakcję powoda i w konsekwencji mogło wywołać zupełny i trwały rozkład pożycia” (zob. orzeczenie SN z 13.01.1953 r., C 1631/52, PiP 1953, z. 10, s. 557).

¹⁰⁷² Zob. orzeczenia: SN z 19.06.1956 r., I CR 49/56, PiP 1956, z. 12, s. 1106; z 13.01.1953 r., C 1631/52, PiP 1953, z. 10, s. 557.

¹⁰⁷³ Zob. orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 690/51, NP 1953, nr 5, s. 81.

nich, jeżeli ślady tej przeszłości nie znajdują odbicia w obecnej sytuacji życiowej małżonków”¹⁰⁷⁴. Zatem nie każde przemilczenie jakiegoś faktu przez małżonka może stanowić przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁰⁷⁵.

Jak już wskazano powyżej, co do zasady w orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że dla ustalenia – w myśl art. 57 § 1 k.r.o. – który z małżonków ponosi winę za rozkład pożycia małżeńskiego, istotne są jedynie te zachowania małżonków, które miały miejsce przed jego powstaniem (a nie po tym fakcie), tylko one bowiem – stosownie do art. 361 § 1 k.c. – mogą być uznane za przyczynę rozkładu i ocenione jako zawinione spowodowanie rozkładu pożycia. Natomiast zachowania małżonków w okresie, gdy rozkład ich pożycia małżeńskiego był już zupełny i trwały, choć nie wpływają na rozkład, skoro jest on już zupełny i trwały (a zatem nie można przyjąć istnienia związku przyczynowego pomiędzy nimi a rozkładem pożycia małżeńskiego)¹⁰⁷⁶, to nie są jednak bez znaczenia dla oceny przesłanek rozwodowych określonych w art. 56 k.r.o. Małżonkowie zobowiązani są bowiem do wzajemnej lojalności i przyzwoitego zachowania wobec siebie przez cały czas trwania małżeństwa. Jeśli ich niewłaściwe zachowanie stało się przyczyną rozkładu pożycia, ponoszą tego skutki w postaci możliwości przypisania im winy rozkładu ze wszystkimi tego konsekwencjami, jakie przewiduje ustawa. Natomiast jeśli ich niewłaściwe zachowanie miało miejsce już po powstaniu i utrwaleniu rozkładu pożycia i nie może być uznane za jego przyczynę, oceniać je trzeba z punktu widzenia przesłanki zasad współżycia społecznego, jaką przewiduje art. 56 § 2 i 3 k.r.o. dla oceny zgodności orzeczenia rozwodu z tymi zasadami oraz oceny zgodności z nimi odmowy zgody na rozwód małżonka, któremu nie można przypisać winy. Jeśli zatem małżonek, który nie wyraża zgody na rozwód i któremu, w myśl wyżej przedstawionej wykładni art. 57 § 1 k.r.o. w zw. z art. 56 § 1 k.r.o, nie można przypisać winy rozkładu pożycia, po wystąpieniu rozkładu zachowuje się w stosunku do drugiego małżonka w sposób niewłaściwy i naganny, to należy rozważyć, czy w tych okolicznościach jego odmowa zgody na rozwód nie powinna być oceniona jako sprzeczna z zasadami współżycia społecznego w rozumieniu art. 56 § 3 k.r.o.¹⁰⁷⁷.

¹⁰⁷⁴ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 65; orzeczenie SN z 11.11.1954 r., II C 1492/53, OSNCK 1955, nr 3, poz. 62.

¹⁰⁷⁵ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 37.

¹⁰⁷⁶ Odmienne zapatrywanie wyraził jednak A. Olejniczak, wskazując, że sąd powinien zawsze ustalać charakter rozkładu na podstawie stanu faktycznego z chwili zamknięcia rozprawy (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 392).

¹⁰⁷⁷ Zob. wyrok SN z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843.

Jednakże w judykaturze wyrażono również pogląd odmienny, w myśl którego nielojalne prowadzenie przez stronę procesu rozwodowego może powodować powstanie lub pogłębienie rozkładu pożycia. Przykładem nielojalności może być świadome formułowanie zniesławiających fałszywych zarzutów, przedstawiających małżonka w złym świetle¹⁰⁷⁸ oraz denuncjowanie małżonka przed organami państwowymi¹⁰⁷⁹. Jak wyjaśnił SN, „oskarżenie męża przez żonę o kradzież przedmiotu ze wspólnego mieszkania i spowodowanie tym przeciwko niemu postępowania karnego zakończonego wyrokiem uniewinniającym stanowi w zasadzie wyraz rozkładu pożycia małżeńskiego”¹⁰⁸⁰. W innym orzeczeniu SN stwierdził, że „zdarzenia zaszłe w toku procesu rozwodowego mogą być przyczyną usprawiedliwiającą orzeczenie rozvodu (...). Zdarzeniem takim może być sposób obrony drugiego małżonka, np. jego twierdzenia i zarzuty, jeżeli małżonek ten wykracza poza granicę słusznej obrony swego prawa i wysuwa bez dostatecznej podstawy twierdzenia lub zarzuty znieważające lub hańbiące”¹⁰⁸¹. Podobnie, Sąd Najwyższy przesądził, że „twierdzenia natury obelżywej, przytoczone przez jedną ze stron w procesie rozwodowym (*in concreto* twierdzenie, iż powódka zaraziła się od pozwanego rzeżączką), mogą stanowić przyczynę rozvodu, jeżeli przytoczenie ich nastąpiło wbrew przekonaniu lub przynajmniej w wysokim stopniu lekkomyślnie, w zamiarze dokuczenia drugiej stronie, a nie w obronie uprawnionych interesów”. Argumentowano bowiem, że „strony w procesie rozwodowym są jeszcze nadal małżonkami i że ciążą na nich wszystkie te obowiązki, które z tego stosunku małżeńskiego wynikają. Do tych obowiązków należy także wzajemny szacunek, będący podstawą i nieodzownym warunkiem zgodnego współżycia. Ten obowiązek pozwany zachowaniem się swoim w procesie naruszył w takim stopniu, że biorąc pod uwagę stanowisko społeczne stron musiało z tego wyniknąć tego rodzaju rozprzężenie wzajemnego ich stosunku, iż nie można od powódki wymagać dalszego utrzymywania stosunków małżeńskich z pozwanym”¹⁰⁸². W orzecznictwie trafnie dostrzeżono również, że „małżonek, który nie mając konkretnych podstaw do podejrzenia drugiego małżonka o złamanie wiary małżeńskiej, wszczyna przy pomocy agentów śledczych dochodzenia, aby zyskać materiał potrzebny do skonstruowania

¹⁰⁷⁸ Zob. orzeczenie SN z 14.08.1952 r., C 297/52, NP 1953, nr 10, s. 94.

¹⁰⁷⁹ Zob. orzeczenia SN: z 13.02.1951 r., C 447/50, OSN(C) 1952, nr 2, poz. 34; z 18.09.1951 r., C 479/51, OSN(C) 1952, nr 1, poz. 30; z 20.10.1952 r., C 42/52, OSNCK 1954, nr 2, poz. 30.

¹⁰⁸⁰ Zob. orzeczenie SN z 18.09.1951 r., C 479/51, OSN(C) 1952, nr 1, poz. 30. Natomiast – w ocenie SN – złożenie zeznań przed organami wymiaru sprawiedliwości w sprawie przeciwko mężowi, chociaż przepis prawa zezwala na ich odmowę, nie stanowi ważnej przyczyny rozvodu (zob. orzeczenie SN z 05.04.1952 r., C 926/51, LEX nr 3223268).

¹⁰⁸¹ Zob. orzeczenie SN z 11.03.1948 r., C.III. 645/47, LEX nr 3223254.

¹⁰⁸² Zob. orzeczenie SN z 11.05.1928 r., C 56/28, OSP 1928, poz. 481.

nowego zarzutu cudzołóstwa, dopuszcza się ciężkiego naruszania obowiązków”¹⁰⁸³. Podobnie, już w latach 20. XX wieku Sąd Najwyższy przesądził, że „gotowość żony do posługiwania się fałszywymi zeznaniami świadka na niekorzyść męża oraz nieuzasadnione doniesienie zrobione przez nią przeciw mężowi o popełnieniu przezeń zbrodni uzasadniają jej winę w rozwiązaniu małżeństwa”¹⁰⁸⁴. Zaprezentowane powyżej stanowisko zostało również zaaprobowane w doktrynie¹⁰⁸⁵.

Jednakże w judykaturze wyrażono również pogląd, w myśl którego rozsyłanie przez małżonka szeregu obelżywych listów¹⁰⁸⁶ o drugim małżonku, skierowanych do małżonka, sądu i adwokatów, nie może być uznane za „ciężkie” uchybienie, uzasadniające żądanie orzeczenia rozvodu, w przypadku pisania wymienionych listów w stanie rozpaczy i depresji duchowej, wywołanej zachowaniem się drugiego małżonka¹⁰⁸⁷, oraz gdy wielka część zawartych w nich zarzutów była uzasadniona¹⁰⁸⁸.

Sąd Najwyższy przesądził również, że w konkretnych okolicznościach sprawy nie można przypisać małżonkowi współwiny w rozkładzie pożycia małżeńskiego przez to, że milczał o nagannym zachowaniu się wobec niego drugiego małżonka (pозwany był przesadnie apodyktyczny i bez zrozumienia dla potrzeb powódki; ośmieszał te potrzeby np. potrzeby religijne; zabraniał powódce odwiedzin jej brata, który mieszka w tym samym domu, groził w związku z tym powódce, bezpodstawnie posądzał powódkę o chorobę psychiczną; traktował żonę jako swoją „własność” i zawsze wymagał, by w domu było tak, jak sobie on życzył) i nie zwracał mu na nie uwagi¹⁰⁸⁹.

W myśl utrwalonej linii orzecniczej Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych, jednym z przejawów nieetycznego zachowania jest również „poniżanie przez męża godności osobistej żony, polegające na odmawianiu jej równego poziomu

¹⁰⁸³ Tamże.

¹⁰⁸⁴ Zob. orzeczenie SN z 27.02.1925 r., C 3/25, OSP 1925, poz. 285.

¹⁰⁸⁵ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 40.

¹⁰⁸⁶ W realiach rozpoznawanej sprawy Sąd Apelacyjny za podstawę rozstrzygnięcia o winie pozwanej przyjął niesporną okoliczność, że „pozwana w szeregu listów i kart pocztowych, skierowanych do sądu i adwokatów, a także do powoda, znieważała go ciężko, nazywając go ciemnicą całej rodziny, zabójcą, niegodziwym i okrutnym osobnikiem, brutalem, zwierzęciem, brudnym podłym nikczemnikiem, bydlęciem i używając innych podobnych wyzwisk” (zob. orzeczenie SN z 14.12.1934 r., C.III.419/34, OSN(C) 1935/7/273).

¹⁰⁸⁷ Jak ustalił Sąd Najwyższy, „pozwana (...) w pismach procesowych (...) przytoczyła powody, z których napisała przytoczone w wyroku listy obelżywe, twierdząc, że sam powód nieczem swoim zachowaniem się spowodował ją do tego i doprowadził ją do rozpaczy, graniczącej z obłędem, przez to, że przez całe lata współżycia małżeńskiego stron bił i poniewierał pozwaną, głodził ją i wspólne dzieci stron, dopuszczał się cudzołóstwa i wiarołomstwa, dawał natomiast pieniądze obcej kobiecie, zresztą sam w listach do pozwanej pisanych używał obelżywych wyrażen, nazywając ją „paskudną suką” i każąc jej „zdychać”, gdy była w ciąży” (zob. orzeczenie SN z 14.12.1934 r., C.III.419/34, OSN(C) 1935/7/273).

¹⁰⁸⁸ Tamże.

¹⁰⁸⁹ Zob. wyrok SN z 12.05.1999 r., II CKN 297/98, LEX nr 1211497.

życia, póki nie pracowała zarobkowo, oraz na szykanowaniu jej, gdy podjęła pracę”. W konsekwencji zachowanie takie winno być uważane za ważną przyczynę powstania rozkładu pożycia małżeńskiego z winy męża¹⁰⁹⁰. W judykaturze można jednak również znaleźć przykłady sytuacji odmiennej, a mianowicie poniżania męża przez żonę¹⁰⁹¹.

Przepis art. 23 k.r.o. nakłada na małżonków m.in. obowiązek wzajemnej pomocy. W judykaturze trafnie dostrzega się, że obowiązek ten ma szczególne znaczenie w niepomyślnych okolicznościach życiowych, w szczególności takich, jak choroba (w tym choroba psychiczna), czy niepełnosprawność współmałżonka. Porzucenie małżonka w ciężkiej chorobie, a zatem wówczas, gdy potrzebuje on specjalnie troskliwej opieki i serdecznego współczucia z reguły spotyka się ze sprzeciwem moralnym ze strony społeczeństwa¹⁰⁹². W konsekwencji niezgodne z zasadami (socjalistycznej) moralności byłoby uznanie za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego nieuleczalnej choroby małżonka, kiedy jego stan wymaga udzielenia mu materialnej i moralnej pomocy. Jednakże w orzecznictwie Sądu Najwyższego wyrażono również kontrowersyjny pogląd, że powyższa zasada nie może mieć zastosowania w przypadku nieuleczalnej choroby psychicznej współmałżonka. Zdaniem Sądu, o ile przy chorobie fizycznej zachodzi możliwość utrzymywania więzi duchowej, istnieje pełne odczucie skutków rozvodu ze strony chorego i dlatego względy moralne nakazują udzielenia mu opieki nie tylko materialnej, ale i moralnej, tak, aby ulżyć losowi chorego, o tyle w przypadku choroby psychicznej nie zachodzi możliwość utrzymania więzi duchowej, a sam chory nie odczuwa w tak ostry sposób skutków rozvodu. Gdy jeszcze stan jego zdrowia wymaga pobytu w szpitalu, drugi małżonek nie może mu praktycznie zapewnić niczego więcej poza dostarczeniem pomocy i opieki materialnej i w tych warunkach udzielenie temu małżonkowi rozvodu może znaleźć usprawiedliwienie w poczuciu moralnym społeczeństwa¹⁰⁹³. Powyższe rozumowanie Sądu Najwyższego spotkało się jednak ze sprzeciwem części doktryny¹⁰⁹⁴. Przede wszystkim w piśmiennictwie trafnie dostrzeżono,

¹⁰⁹⁰ Zob. m.in. orzeczenie SN z 09.04.1953 r., II C 2911/52, PiP 1954/1/180; wyroki SN: z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420; z 19.04.2001 r., IV CKN 1647/00, LEX nr 1168713; wyrok SA w Warszawie z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562; wyrok SA w Katowicach z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405; wyrok SA w Gdańsku z 17.12.2019 r., V ACa 243/17, LEX nr 3406283.

¹⁰⁹¹ Zob. wyrok SA w Szczecinie z 16.11.2018 r., I ACa 375/18, LEX nr 2657130.

¹⁰⁹² Zob. wyroki SA w Białymstoku: z 06.03.1997 r., I ACa 48/97, OSA 1998/10/45; z 24.06.1997 r., I ACr 162/97, OSA 1998/9/42; wyrok SA w Katowicach z 12.09.2013 r., I ACa 567/13, LEX nr 1378717.

¹⁰⁹³ Zob. orzeczenie SN z 02.07.1962 r., 1 CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68.

¹⁰⁹⁴ Zob. m.in. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019; Zob. R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 148–149.

że fałszywe jest założenie, że między rozwodzącymi się małżonkami istnieje więź duchowa, skoro negatywna przesłanka sprzeczności rozwodu z zasadami współżycia społecznego może mieć zastosowanie jedynie wówczas, gdy doszło do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia (a zatem kiedy zerwaniu uległa m.in. więź duchowa). Wydaje się zatem, że w przywołanym judykacie chodziło bardziej o to, że chory psychicznie małżonek jest niezdolny do zrozumienia znaczenia rozwodu i dlatego też nie odczuwa dotkliwie jego skutków. Jednakże rozumowanie to również wymaga korekty. Mianowicie, nie sposób automatycznie przyjąć, że każda choroba psychiczna wywołuje taki stan świadomości, w którym znika odczuwanie wszelkich bodźców bólowych, w tym tych dotyczących sytuacji związanej z rozwodem. Wręcz przeciwnie słusznie podkreśla się, że dotknięty chorobą psychiczną małżonek może postrzegać rozwód jako jeszcze większy dramat, niż przeciętny (zdrowy) człowiek¹⁰⁹⁵. Niezależnie od powyższego, nie sposób zasadnie twierdzić, że osoba chora psychicznie w mniejszym stopniu potrzebuje wsparcia emocjonalnego, niż chora fizycznie. Można uznać, że w wielu przypadkach jest wręcz odwrotnie, tzn. chory psychicznie potrzebuje w szczególności wsparcia duchowego małżonka, a sam rozwód może się przyczynić do pogłębienia choroby¹⁰⁹⁶. W związku z powyższym różnicowanie ocen w zakresie dopuszczalności rozwodu w zależności od rodzaju choroby, na którą cierpi jeden z małżonków, uznać należy za nieuzasadnione, a wręcz arbitralne¹⁰⁹⁷.

Ponadto, na tle art. 23 k.r.o. wyrażono pogląd, że „obowiązek udzielania przez jedno z małżonków nieuleczalnie choremu współmałżonkowi materialnej i moralnej pomocy może stanowić podstawę oddalenia powództwa o rozwód z powodu sprzeczności żądania rozwodu z zasadami współżycia społecznego”¹⁰⁹⁸. Jednakże, w orzecznictwie Sądu Najwyższego słusznie przesądzono również, że obowiązek przewidziany w art. 23 k.r.o. może być wyłączony, jeżeli zachowanie, będące wynikiem choroby psychicznej małżonka, uzasadnia zwolnienie z tego obowiązku drugiego z małżonków. Rozwijając tę myśl wskazano m.in., że obowiązek wzajemnej pomocy i współdziałania, wynikający z art. 23 k.r.o., nie może być rozumiany jako pozbawiony wyjątków, bezwzględny obowiązek, i to obciążający małżonków niezależnie od konkretnych okoliczności sprawy, a zwłaszcza

¹⁰⁹⁵ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 148–149.

¹⁰⁹⁶ Zob. G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019.

¹⁰⁹⁷ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 149.

¹⁰⁹⁸ Zob. wyrok SA w Białymstoku z 06.03.1997 r., I ACa 48/97, OSA 1998/10/45.

zachowania się każdego z nich, nawet jeśli określonych przejawów takiego zachowania nie można oceniać w kategoriach winy. Mogą bowiem zaistnieć takie okoliczności, w których jeden z małżonków nie ma prawa wymagać od współmałżonka opiekowania się nim w taki sposób, jaki życzyłby sobie tego ten pierwszy, bez względu na sposób jego zachowania się (będący wynikiem jego choroby psychicznej). Zdaniem Sądu Najwyższego, „obowiązki wynikające ze stosunków małżeńskich i rodzinnych nie powinny ograniczać życia osobistego każdego z małżonków w większym stopniu, aniżeli wymaga tego dobro rodziny”. W stanie faktycznym rozpatrywanej sprawy Sąd Najwyższy uznał, że należało także uwzględnić dobro powódki i jej syna, żyjących od lat w ciągłym stresie i w poczuciu permanentnego zagrożenia zdrowia, a nawet życia¹⁰⁹⁹.

5.2.5. Niegospodarność

Zgodnie z art. 23 k.r.o., małżonkowie są zobowiązani m.in. do wzajemnej pomocy oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli. Obowiązek współdziałania przejawia się również w należyтым gospodarowaniu środkami, jakie małżonkowie posiadają. Środki te powinny służyć zaspokajaniu potrzeb rodziny. Małżonkowie powinni zaś, w zależności od stanu materialnego rodziny, zachowywać umiar w realizacji własnych zachcianek¹¹⁰⁰. Przyczyną rozkładu pożycia może być bowiem również rozrzutność jednego z małżonków, bądź też nadmierne skąpstwo¹¹⁰¹.

Zawinione zachowanie małżonka może przejawiać się również w rażącym braku dbałości o materialną, majątkową podstawę egzystencji rodziny, o przedmioty wchodzące do wspólnego majątku, czy stanowiące element majątku osobistego, ale ważne dla życia całej rodziny¹¹⁰². Nienależyte prowadzenie gospodarstwa domowego może również

¹⁰⁹⁹ Zob. uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 77, stanowiąca „wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów art. 56 oraz art. 58 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”; wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10/177.

¹¹⁰⁰ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, WKP 2021; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny. Wzory pism procesowych, Legalis 2016, cz. I, rozdz. II, pkt 2.7.

¹¹⁰¹ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, WKP 2021; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny. Wzory pism procesowych, Legalis 2016, cz. I, rozdz. II, pkt 2.7.

¹¹⁰² Zob. T. Sokołowski, W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 713.

polegać na bałaganiarstwie, nieprzygotowywanie posiłków, nadmiernym przesiadywaniu u sąsiadów itp.¹¹⁰³.

5.2.6. Nieróbstwo

Jak wskazuje się w doktrynie, zawarcie małżeństwa ma m.in. stanowić materialne i fizyczne zabezpieczenie obu małżonków, zwłaszcza w okresach braku samodzielności (młody lub podeszły wiek, utrata pracy, choroba itp.). Nieróbstwo polega na nieuzasadnionym i świadomym uchylaniu się przez małżonka od obowiązku pracy zarobkowej i może stanowić przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego, ponieważ stanowi przejaw uchylania się od obowiązku współdziałania dla dobra rodziny oraz wzajemnej pomocy, o których mowa w art. 23 k.r.o., jak również obowiązku przyczyniania się do zaspokajania rodziny z art. 27 k.r.o.¹¹⁰⁴.

W judykaturze wielokrotnie wskazywano, że niewykonywanie pracy zarobkowej oraz sybarycki, beczynny tryb życia mogą stanowić zawinioną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego, choćby nawet sytuacja materialna rodziny (np. w związku z wysokimi dochodami drugiego małżonka) nie wymagała przyczyniania się tego małżonka do utrzymania rodziny¹¹⁰⁵. W jednym z orzeczeń SN podkreślono, że w stosunkach wiejskich żona ma obowiązek pomagać mężowi w miarę swych sił w pracy w gospodarstwie; nieuzasadnione uchylanie się od tego obowiązku może stanowić ważną i zawinioną przyczynę powstania rozkładu¹¹⁰⁶. Podobnie uznano również, że notoryczne zaniedbywanie przez żonę wychowywania małoletnich dzieci, połączone z beczynnym trybem życia żony – lalki może stanowić powód do powstawania rozkładu pożycia małżeńskiego. Jednakże, sąd powinien każdorazowo rozważyć, czy „sybarycki” tryb życia żony nie był zgodny z wolą męża, czy też mąż wymagał od żony, by zmieniła dotychczasowy tryb życia, by zaniechała zabaw i przyjęć, a zajęła się pracą zarobkową oraz czy i w jaki sposób starał się wpłynąć na żonę w tym kierunku. Dopiero bowiem ustalenie, że postępowanie pozwanej, jej beczynne życie burżuazyjnej „damy” wywoływało

¹¹⁰³ Zob. wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56.

¹¹⁰⁴ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 24–25; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 17.

¹¹⁰⁵ Zob. orzeczenia SN: z 18.08.1955 r., II CR 1082/54, PiP 1956, z. 2, s. 393; z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSN 1956, poz. 110.

¹¹⁰⁶ Zob. orzeczenie SN z 25.03.1959 r., I CR 1218/57, RPEiS 1960/2, s. 404.

wyraźną dezaprobatę powoda, mogłoby prowadzić do wniosku, że było to przyczyną rozkładu pożycia¹¹⁰⁷.

Już w latach 50. ubiegłego wieku w orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreślano, że „z konstytucyjnej zasady, że praca jest nie tylko prawem, ale także obowiązkiem i sprawą honoru każdego obywatela, wynika, że zachowanie się małżonka, który będąc zdolny do pracy, bez dostatecznego usprawiedliwienia nie pracuje lub pracuje w stopniu wysoce niedostatecznym, może być uznane za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego, mimo że małżonek ten dostarcza dostateczne środki utrzymania rodziny, czerpiąc je z innych źródeł, np. z uprawiania spekulacji, ze stałych darów rodziny, z nagromadzonych uprzednio dużych zasobów itd., lub mimo że sytuacja materialna rodziny (np. w związku z wysokimi dochodami drugiego małżonka) nie wymaga przyczyniania się tego małżonka do utrzymania rodziny. Opisane zachowanie się małżonka będzie z reguły ważnym powodem rozkładu pożycia, o ile drugi małżonek na niewłaściwość tego zachowania zwrócił uwagę i domagał się zmiany”¹¹⁰⁸. W innym judykacie przesądzono, że „bezczynny tryb życia żony-lalki może w zasadzie wywołać rozkład pożycia. Przy ocenie jednak tego związku przyczynowego należy mieć na uwadze całokształt stosunków materialnych i psychicznych małżonków. (...) Należało rozważyć, czy „sybarycki” tryb życia pozwanej nie był zgodny z wolą powoda, w takim przypadku bowiem należałoby uznać za wadliwy wniosek, że postępowanie pozwanej zgodne z wolą męża mogło wywołać rozkład pożycia. W szczególności wymaga ustalenia, czy powód wymagał od żony, by zmieniła dotychczasowy tryb życia, by zaniechała zabaw i przyjęć, a zajęła się pracą zarobkową oraz czy i w jaki sposób starał się wpłynąć na pozwaną w tym kierunku. Jedynie bowiem ustalenie, że postępowanie pozwanej, jej beczynne życie spotkało się z wyraźną dezaprobatą powoda, mogłoby prowadzić do wniosku, że stan ten był ważnym powodem rozkładu”¹¹⁰⁹. Podobnie, w judykaturze przesądzono, że „z punktu widzenia zasad współżycia społecznego w Polsce nie zasługuje na aprobatę, by młoda kobieta uchylała się od ponoszenia częściowego udziału utrzymania swego dziecka”¹¹¹⁰.

Z drugiej strony, Sąd Najwyższy już w latach 50. XX wieku wyraził pogląd, że wyrazem rzeczywistego równouprawnienia kobiety w małżeństwie jest wprowadzona w art. 18 k.r. (obecnie art. 27 k.r.o.) zasada, zgodnie z którą wykonywanie obowiązku

¹¹⁰⁷ Zob. orzeczenie SN z 18.08.1955 r., II CR 1082/54, PiP 1956, z. 2, s. 393.

¹¹⁰⁸ Zob. orzeczenie SN z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSN 1956, poz. 110.

¹¹⁰⁹ Zob. orzeczenie SN z 18.08.1955 r., II CR 1082/54, PiP 1956, z. 2, s. 393.

¹¹¹⁰ Zob. orzeczenie SN z 10.10.1950 r., C 300/50, PiP 1951, z. 10, s. 628.

przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny może polegać także w całości lub w części na pracy we wspólnym gospodarstwie. Zatem jeżeli żona przez cały czas trwania małżeństwa pracuje zarobkowo, obowiązek pracy we wspólnym gospodarstwie domowym obciąża w równej mierze obydwie strony. Zaniedbywanie się żony w obowiązku należytego prowadzenia kuchni mogłoby być uznane za zawinioną przez nią przyczynę rozkładu jedynie wówczas, gdyby mąż spełniał – stanowiące odpowiednik pracy żony – inne czynności wchodzące w zakres wspólnego gospodarstwa domowego lub gdyby zaniedbania żony miały charakter złośliwy¹¹¹¹.

Z kolei Sąd Apelacyjny w Poznaniu stwierdził, że przyjęcie na skutek wspólnych uzgodnień stron zwiększonej aktywności zawodowej jednego z małżonków i towarzyszących jej naturalnych skutków w postaci zmniejszonego czasu dla rodziny nie może stanowić okoliczności przemawiającej za uznaniem tej aktywności za przyczynę znaczącego oddalania się od siebie małżonków. Podział obowiązków opierający się na tym, że głównym żywicielem rodziny jest jeden małżonek i w konsekwencji poświęca się on pozyskiwaniu środków finansowych pozwalających na godne życie stron, w tym budowę domu, a drugi małżonek zajmuje się domem i wychowaniem dzieci, nie może uchodzić za okoliczność obciążającą pierwszego z nich w zakresie winy za rozkład pożycia małżeńskiego, gdyż taki podział obowiązków był rezultatem poczynionych przez strony ustaleń, które wspólnie akceptowali¹¹¹².

Obowiązek podjęcia pracy nie ma jednak charakteru bezwzględnego i nie dotyczy osób niezdolnych do pracy, w szczególności ze względu na stan zdrowia, wiek, niepełnosprawność, wykształcenie i kwalifikacje zawodowe, sytuację na rynku pracy.

5.2.7. Niewierność (zdrada fizyczna, zdrada emocjonalna)

Wierność małżonkowi jest jednym z podstawowych obowiązków małżeńskich, wynikających z art. 23 zd. 2 k.r.o. Strony zawierając małżeństwo, zobowiązują się do wzajemnej pomocy i wierności (art. 23 k.r.o.). W doktrynie wyrażono pogląd, w myśl którego „obowiązek wierności jest rezultatem związania z drugą osobą całego życia osobistego człowieka, które wyklucza osoby trzecie z najbardziej intymnych kontaktów (kontaktów seksualnych)”¹¹¹³. Naruszenie zasady wierności prowadzi więc do złamania

¹¹¹¹ Zob. orzeczenie SN z 01.06.1956 r., 4 CR 1118/55, LEX nr 3218985.

¹¹¹² Zob. wyrok SA w Poznaniu z 01.02.2019 r., I ACa 342/18, LEX nr 2669805.

¹¹¹³ Zob. T. Smoczyński, [w:] T. Smoczyński (red.) System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 220; T. Smoczyński, Prawa i obowiązki małżonków, Studia Prawa Prywatnego, Nr 5 (2007), z. 2, s. 6. Zdaniem tego autora, „obowiązek wierności polega nie tylko na

danego słowa¹¹¹⁴. W literaturze wskazuje się, że jedną z najczęściej występujących przyczyn rozkładu pożycia, związaną z naruszeniem obowiązków małżeńskich, jest zdrada. Podobnie, w orzecznictwie Sądu Najwyższego już w latach 30. ubiegłego wieku podkreślano, że utrzymywanie stosunku cielesnego z osobą, nie będącą małżonkiem, w czasie trwania ważnego związku małżeńskiego z inną osobą (a związek ten trwa do prawomocnego rozwiązania małżeństwa, to jest do czasu uprawomocnienia się wyroku rozwiązującego małżeństwo), jest cudzołóstwem, które stanowi bezwzględną podstawę żądania rozwodu¹¹¹⁵. Także w późniejszych judykatach SN wskazywano, że „jest nie do pomyślenia, aby istniało między stronami pożycie małżeńskie, i to pożycie wolne od cech rozkładu, przy jednoczesnym pożyciu jednego z małżonków z inną osobą”¹¹¹⁶.

Przechodząc do omówienia szczegółowych zagadnień związanych z naruszeniem obowiązku wierności małżeńskiej, o którym mowa w art. 23 k.r.o., należy zauważyć, że żadne z przeciwstawnych pojęć: „wierność” oraz „niewierność” (czyli „zdrada”), nie zostało przez ustawodawcę zdefiniowane. Należy zatem ustalać znaczenie tych pojęć przez odwołanie się do definicji funkcjonujących w języku ogólnym (powszechnym). I tak, według Słownika Języka Polskiego, „wierność” oznacza „pozostawanie wiernym komuś lub czemuś”, „dochowywanie wiary komuś”¹¹¹⁷, natomiast „wierny” oznacza „dochowujący komuś wiary”, „nie zdradzający kogoś”, czy też „trwający przy kimś w potrzebie”¹¹¹⁸. Natomiast „zdrada” oznacza „odstąpienie od jakichś zasad, wartości, idei”, „niedochowanie wierności małżeńskiej”¹¹¹⁹. Aktualność zachowuje również definicja wierności sformułowana w doktrynie przedmiotu już w 1946 r., w myśl której wierność polega na fizycznej i duchowej wspólności małżonków, z wykluczeniem osób trzecich. Jej naruszeniem jest zatem utrzymywanie stosunków cielesnych z inną osobą, jak też każde

powstrzymaniu się od fizycznych stosunków z osobą trzecią, ale również wyklucza inne przejawy więzi erotyczno-emocjonalnej z osobą trzecią. Zawarcie małżeństwa wyłącza wszelkie intymne stosunki o charakterze emocjonalnym z osobami trzecimi”.

¹¹¹⁴ Zob. wyrok SA w Katowicach z 18.02.2010 r., I ACa 29/10, LEX nr 1120359.

¹¹¹⁵ Zob. orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.349/34, OSN(C) 1935/7/276.

¹¹¹⁶ Zob. orzeczenie SN z 20 listopada 1951 r., C 839/51, OSN 1954/1, poz. 1. W rozpoznawanej sprawie SN uznał, że „skoro ustalono, że powód żyje z przyjaciółką, z którą ma dwoje dzieci, to nie sposób jednocześnie, bez popadnięcia w sprzeczność, przyjąć, że między stronami rozkład pożycia nie nastąpił, tym bardziej zaś nie można uznać, że małżeństwo stron należy właśnie do rzędu tych, które zasługują na ochronę ze względu na interes społeczny”.

¹¹¹⁷ Zob. M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego PWN, t. 3, R-Ż, Warszawa 1989, s. 709; E. Sobol, Nowy słownik języka polskiego, Warszawa 2002, s. 1127.

¹¹¹⁸ Zob. M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego PWN, t. 3, R-Ż, Warszawa 1989, s. 709.

¹¹¹⁹ Zob. M. Szymczak (red.), Słownik języka polskiego PWN, t. 3, R-Ż, Warszawa 1989, s. 993; E. Sobol, Nowy słownik języka polskiego, Warszawa 2002, s. 1262.

zachowanie, które wskazuje na brak tej wspólności i wyłączności, która powinna być tylko udziałem małżonków¹¹²⁰.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego już w latach 50. ubiegłego stulecia podkreślano, że zachowywanie wierności małżeńskiej należy do istoty małżeństwa¹¹²¹. Wskazywano, że istotą małżeństwa są, między innymi, stosunki płciowe między małżonkami z wyłączeniem takich stosunków z osobami trzecimi; małżonek zatem postępujący z własnej woli wbrew tej zasadzie małżeństwa popełnia umyślnie czyn z punktu widzenia przyjętych zasad współżycia niedozwolony, a tym samym musi być uznany za winnego rozkładu małżeństwa, jeśli czyn jego do rozkładu się przyczynił (...) Nie ulega wątpliwości, że niejednokrotnie konflikt pomiędzy uczuciem a więzami małżeńskimi jest tak silny, że prowadzi do zjawisk społecznie niepożądanych. Uznanie jednak w takim przypadku braku winy ze strony małżonka zrywającego więzy małżeństwa w tym celu, ażeby iść za uczuciem, oznaczałoby faktycznie zezwolenie na jednostronne odstąpienie od związku małżeńskiego w przypadku miłości małżonka do osoby trzeciej. W konsekwencji stanowiłoby to wyrażenie zasady, że małżeństwo jako stosunek prawny jest usprawiedliwione tylko tak długo, dopóki obie strony się kochają¹¹²². W świetle ukształtowanego orzecznictwa SN, nie ulega zatem wątpliwości, że zdrada narusza normy moralne i jest przejawem rażącej niełojalności wobec współmałżonka. Małżonek dopuszczający się zdrady z reguły bywa uznawany za winnego rozkładu pożycia¹¹²³. W judykaturze przesądzono m.in., że „jeżeli przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego było związanie się powoda z inną kobietą i urodzenie się dziecka z tego związku, to stanowi to naruszenie obowiązku wierności małżeńskiej (art. 23 k.r.o.) i uzasadnia przypisania powodowi wyłącznej winy za rozkład pożycia”¹¹²⁴. Ponadto Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że „naruszenie przez małżonka obowiązku wierności, połączone z nawiązaniem związku faktycznego z inną kobietą, jest nie tylko objawem rozkładu pożycia

¹¹²⁰ Zob. S. Grzybowski, I. Różański, *Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej – tezy polityczne – wzory*, Kraków 1946 r., s. 87. Zdaniem T. Sokołowskiego, „wierność w sferze fizycznej polega na całkowitym zakazie współżycia fizycznego z inną osobą oraz niedopuszczalności dokonywania wobec takiej osoby innych zachowań, mających seksualny charakter” (zob. T. Sokołowski, *Prawa i obowiązki małżonków*, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 95).

¹¹²¹ Zob. orzeczenie SN z 07.09.1954 r., II C 1255/53, NP 1955, nr 7–8, s. 168–169. Również w literaturze podkreśla się, że „ten <<ekskluzywny>> charakter wierności stanowi jeden z najistotniejszych elementów koncepcji równoprawnego małżeństwa monogamicznego” (zob. T. Sokołowski, *Prawa i obowiązki małżonków*, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 95).

¹¹²² Zob. orzeczenie SN z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN 1952/1, poz. 21; PiP 1951/7, s. 156.

¹¹²³ Zob. wyrok SN z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.

¹¹²⁴ Zob. wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1062/97, LEX nr 1214349.

małżeńskiego, mającym znaczenie dla żądania rozwodu, ale może być również – zależnie od całokształtu okoliczności – oceniane jako rażąca niewdzięczność obdarowanego małżonka względem małżonka-darczyńcy. Rażąca niewdzięczność jest wyrazem naganego zachowania się obdarowanego, które może występować w różnej postaci i w różnych okresach. Każdy z takich przypadków daje podstawę do odwołania darowizny (art. 899 § 3 k.c.)”¹¹²⁵.

Co więcej, cudzołóstwo może być podstawą udzielenia rozwodu bez względu na czas, kiedy je popełniono, jeżeli było ono przyczyną lub choćby jedną z przyczyn rozkładu pożycia stron¹¹²⁶. W dawniejszym orzecnictwie Sądu Najwyższego wyrażano kategorię pogląd, że „utrzymywanie stosunku cielesnego z osobą, niebędącą małżonkiem, w czasie trwania ważnego związku małżeńskiego z inną osobą, jest cudzołóstwem, które stanowi bezwzględną podstawę żądania rozwodu (...). Pozwana nie potrzebowała przeto twierdzić, że wiarołomstwo jej męża było powodem ich rozłączenia, jak również jest obojętne, czy powód dopuścił się cudzołóstwa w czasie współżycia małżeńskiego z pozwaną, czy później, jeżeli dopuścił się go w czasie trwania związku małżeńskiego”¹¹²⁷.

Jednakże, już na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r. przyjęto, że „brak jest podstaw do obciążenia małżonka współwiną rozkładu na tej podstawie, że dopuścił się niewierności małżeńskiej przed kilkunastu laty, jeżeli współmałżonek przez kilkanaście kolejnych lat kontynuował pożycie, wiedząc od początku o zdradzie. Gdyby zaś, *per inconcessum*, dopatrywać się w tak odległym czasowo zdarzeniu istotnego powodu rozkładu, powód taki nie mógłby być uznany za ważny w rozumieniu art. 29 k.r. Byłaby bowiem sprzeczna z zasadami współżycia społecznego tego rodzaju *reservatio mentalis*, które w ciągu wielu lat pożycia, nie zakłóconego wspomnieniem o uchybieniu jednego z małżonków, pozwalałoby drugiemu z nich zachować oparty na tym zarzut na wypadek późniejszego wywołania rozkładu z własnej swej winy”¹¹²⁸.

Z drugiej strony, w piśmiennictwie i orzecnictwie Sądu Najwyższego dominuje pogląd, że związek jednego z małżonków z innym partnerem w czasie trwania małżeństwa, lecz po wystąpieniu zupełnego i trwałego rozkładu pożycia między małżonkami, nie daje

¹¹²⁵ Zob. orzeczenie SN z 21.12.1954 r., I CR 1623/54, PiP 1955/9, s. 480; BGP 1956/3, s. 87.

¹¹²⁶ Zob. orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 347/50, OSN(C) 1951/2/55.

¹¹²⁷ Zob. orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.349/34, OSN(C) 1935/7/276.

¹¹²⁸ Zob. orzeczenie SN z 25.08.1960 r., 4 CR 190/60, OSNCK 1961/3/86.

podstawy do przypisania temu małżonkowi winy za rozkład pożycia¹¹²⁹. W uzasadnieniu powyższego stanowiska podkreślono m.in., że przyczyna z oczywistych względów musi poprzedzać skutek. Jeżeli zaś skutek już nastąpił, to żadne uchybienie obowiązkom małżeńskim nie może być kwalifikowane jako przyczyna rozkładu pożycia¹¹³⁰. Przykładowo, w wyroku z 26 lutego 1999 r., SN stwierdził, że nielojalne zachowanie się jednej ze stron w stosunku do drugiej strony nie może być uznane za skutkujące powstaniem rozkładu, jeśli ten rozkład był już uprzednio zupełny i trwały¹¹³¹. Teza ta zyskała aprobatę również w doktrynie¹¹³².

Ponadto w judykaturze SN stwierdzono też, że z zarzutem niedochowania obowiązku wierności, aktualnego w zasadzie przez cały czas trwania małżeństwa, nie może występować małżonek sam utrzymujący faktyczną wspólność z inną osobą od wielu lat i gdy ów fakt zdrady ze strony drugiego małżonka nastąpił po kilku latach od chwili ustania wszelkiej między stronami więzi. Nie byłoby bowiem zgodne z poczuciem słuszności wykorzystanie przez powoda faktu, będącego z reguły po upływie kilku lat normalnym następstwem sytuacji przez niego samego wytworzonej i to wbrew woli współmałżonka¹¹³³. Podobnie, Sąd Najwyższy przesądził również, że „nawet małżonek, który dopuścił się cudzołóstwa, nie może być uznany za wyłącznie winnego rozkładu, jeżeli poprzednio rozkład ten nastąpił już z innych przyczyn, a zwłaszcza zachowania się drugiego małżonka. Fakt zaś, że żona opuściła męża, nie może być potraktowany jako wyłącznie zawiniona przez nią przyczyna rozkładu pożycia, gdy uczyniła to ze słusznej przyczyny, leżącej po jego stronie”¹¹³⁴.

W literaturze i judykaturze podkreśla się, że cudzołóstwo jest tak doniosłym naruszeniem obowiązku wierności, że zawinioną przyczyną rozkładu pożycia może być nawet jednorazowa zdrada małżeńska polegająca na współżyciu płciowym z osobą trzecią¹¹³⁵. Trafnie dostrzega się też, że nawet jednorazowy akt cudzołóstwa mieć istotne

¹¹²⁹ Zob. wyroki SN: z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105; orzeczenia SN: z 19.09.1949 r., WaC 103/49, DPP 1950/3, s. 61, oraz z 20.11.1952 r., C 600/52, PiP 1953/4, s. 610.

¹¹³⁰ Zob. wyrok SN z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41 z glosą aprobowaną Z. Krzemińskiego, Palestra 2003/3-4/227.

¹¹³¹ Zob. wyrok SN z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337.

¹¹³² Zob. m.in. B. Czech, Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia, Przegląd Sądowy 2007, nr 5, s. 7 i n.

¹¹³³ Zob. orzeczenie SN z 28.06.1957 r., 3 CR 610/56, RPEiS 1958/4, s. 320.

¹¹³⁴ Zob. wyrok SN z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105.

¹¹³⁵ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, LEX nr 117064; H. Haak, Ustanie małżeństwa. Komentarz, Toruń 1998, s. 46; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 37; R. Krajewski, Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań, Warszawa 2009, s. 336.

konsekwencje dla małżeństwa, np. w przypadku pozamałżeńskiej ciąży, bądź zarażeniem wirusem HIV, czy też inną chorobą weneryczną¹¹³⁶. W doktrynie słusznie też podkreśla się, że zdrady dopuszcza się tym bardziej małżonek, który podejmuje trwałe pożycie z osobą trzecią płci odmienniej w konkubinacie. Współcześnie za cudzołóstwo uznaje się również trwałe pożycie żony lub męża z osobą tej samej płci¹¹³⁷.

Już na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r. w orzecznictwie wyrażono zapatrywanie, że zniechęcenie się do współmałżonka pod wpływem silnego uczucia żywionego do osoby trzeciej nie może uzasadniać naruszenia obowiązku wierności, który spoczywa na osobach pozostających w związku małżeńskim. Jak wyjaśnił SN w uzasadnieniu cytowanego judykatu, „nie ulega wątpliwości, że niejednokrotnie konflikt pomiędzy uczuciem a więzami małżeńskimi jest tak silny, że prowadzi do zjawisk społecznie niepożądanych. Uznanie jednak w takim przypadku braku winy ze strony małżonka zrywającego wiązki małżeństwa w tym celu, ażeby iść za uczuciem, oznaczałoby faktycznie zezwolenie na jednostronne odstąpienie od związku małżeńskiego w przypadku miłości małżonka do osoby trzeciej. W konsekwencji stanowiłoby to wyrażenie zasady, że małżeństwo jako stosunek prawny jest usprawiedliwione tylko tak długo, dopóki obie strony się kochają”¹¹³⁸. Ponadto, małżonek dopuszczający się zdrady nie może też usprawiedliwiać swojego postępowania zaistnieniem sytuacji faktycznej uniemożliwiającej zaspokojenie potrzeb seksualnych przez współmałżonka (takiej, jak np. długotrwałe rozłączenie, choroba, zaawansowana ciąża i połóg, podeszły wiek, czy wyjazd zagraniczny drugiego małżonka)¹¹³⁹. Co więcej, w piśmiennictwie podkreślono, że nawet naruszenie obowiązku wierności przez jednego z małżonków, nie uprawnia drugiego do zdrady¹¹⁴⁰. Przyjmuje się, że nawet gdy małżonek jest wielokrotnie zdradzany przez współmałżonka, nie może on dopuścić się cudzołóstwa. W doktrynie trafnie też dostrzeżono, że nie jest dopuszczalne zastosowanie samopomocy przez zdradzanego małżonka, w celu wymuszenia realizowania obowiązku wierności przez współmałżonka.

¹¹³⁶ Zob. R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Warszawa 2009, s. 336.

¹¹³⁷ Tamże.

¹¹³⁸ Zob. orzeczenie SN z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN(C) 1952/1/21.

¹¹³⁹ Zob. R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Warszawa 2009, s. 321; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 399.

¹¹⁴⁰ Zob. J.St. Piątowski, [w:] J.St. Piątowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1995, s. 229; T. Smoczyński, *Prawa i obowiązki małżonków*, *Studia Prawa Prywatnego*, z. 2 (5), 2007, s. 3; B. Czech, *Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia*, *PS* 2007/5, s. 7.

Jest tak dlatego, że obowiązek wierności nie jest zagrożony bezpośrednią sankcją¹¹⁴¹. Przyjmuje się jednak, że quasi-sankcję może stanowić przypisanie przez sąd rozwodowy wyłącznej winy małżonkowi, który naruszył obowiązek wierności, co może prowadzić do powstania rozszerzonego obowiązku alimentacyjnego wobec małżonka niewinnego¹¹⁴². Co istotne, już w latach 50. XX wieku wskazywano, że dochowanie wierności małżeńskiej nie podlega dyspozycji stron i wobec tego cudzołóstwo stanowi podstawę rozkładu pożycia nawet wtedy, gdy doszło do tego za zgodą, czy wręcz za namową współmałżonka (*in concreto* powódka upoważniła męża do interesowania się innymi kobietami)¹¹⁴³. Podobnie, również w literaturze prezentowane jest stanowisko, że przepisy określające niemajątkowe prawa i obowiązki małżonków, a zatem również określające obowiązek wierności, mają charakter *iuris cogentis*, co oznacza, że nieważne byłoby porozumienie małżonków dotyczące wyłączenia obowiązku wierności¹¹⁴⁴. We współczesnej literaturze za bezprawne, ze względu na sprzeczność z zasadami współżycia społecznego, traktuje się ustalenie w małżeństwie układu określonego mianem *open marriage*, w ramach którego małżonkowie wyrażają zgodę na utrzymywanie kontaktów seksualnych z innymi osobami, bez traktowania tego jako zdrady¹¹⁴⁵ lub w którym małżonkowie wspólnie uczestniczą w spotkaniach w tzw. klubach dla swingersów¹¹⁴⁶. Podobnie, Sąd Najwyższy – już w latach 30. ubiegłego wieku – wyjaśnił, że ugoda, którą małżonkowie faktycznie znieśli wspólność małżeńską, jest bez znaczenia dla istnienia obowiązku utrzymania wspólności małżeńskiej i dochowania wierności małżeńskiej¹¹⁴⁷.

W piśmiennictwie podkreślono również, że na cudzołóstwo, rozumiane jako stosunek płciowy z osobą, która nie jest współmałżonkiem, składają się dwa elementy: fizyczny, tj. stosunek seksualny między małżonkiem a osobą trzecią oraz psychiczny, który obejmuje świadomość określonego zachowania się oraz dobrowolność wystąpienia

¹¹⁴¹ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 41; T. Smoczyński, *Prawa i obowiązki małżonków*, *Studia Prawa Prywatnego*, Nr 5(2007), z. 2, s. 3.

¹¹⁴² Zob. R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Warszawa 2009, s. 334.

¹¹⁴³ Zob. orzeczenie SN z 07.09.1954 r., C 1255/53, LEX nr 3223305.

¹¹⁴⁴ Zob. J.St. Piąkowski, [w:] J.St. Piąkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 229; D. Stolarek, *Cudzołóstwo. Uwagi na tle regulacji rozwodowej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *Palestra* 2013, nr 9-10, s. 114.

¹¹⁴⁵ Zob. A. Tokarz, *Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych*, *PS* 2011, Nr 4, s. 105.

¹¹⁴⁶ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, WKP 2021, LEX, art. 57 k.r.o., teza 69.

¹¹⁴⁷ Zob. orzeczenie SN z 22.12.1936 r., C.II. 1920/36, LEX nr 3218961.

przeciwko współmałżonkowi, istniejące po stronie małżonka niewiernego¹¹⁴⁸. W literaturze wskazano w szczególności, że nie stanowi cudzołóstwa taki stosunek płciowy, do którego małżonek został zmuszony (zgwałcenie) lub stosunek odbyty przez małżonka w warunkach, w których małżonek nie mógł zrozumieć znaczenia swego postępowania, bądź też działał w błędzie (np. sądząc, że małżeństwo nie istnieje)¹¹⁴⁹.

Podobnie, w judykaturze Sądu Najwyższego wyrażono zapatrywanie, że nie ma cudzołóstwa bez winy, a dla jej przypisania konieczna jest poczytalność tego małżonka, który się cudzołóstwa dopuszcza. Nie można byłoby zatem przypisać współmałżonkowi winy za rozkład pożycia, gdyby do stosunku pozamałżeńskiego doszło w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji. Jednakże podkreślono również, że nawet całkowite ubezwłasnowolnienie małżonka w trakcie procesu rozwodowego (np. z powodu choroby psychicznej – schizofrenii) nie wyłącza dopuszczalności badania przez sąd jego poczytalności w chwili dopuszczania się zdrady małżeńskiej (tj. w okresie przed ubezwłasnowolnieniem)¹¹⁵⁰.

Warto także zauważyć, że Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie nadaje faktowi przebaczenia charakteru okoliczności wyłączającej możliwość powoływania się na cudzołóstwo jako na przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli rzeczywiście przyczyniło się ono do tego rozkładu. Ustalenie związku przyczynowego między cudzołóstwem a rozkładem pożycia pociąga za sobą – na wniosek małżonka niewinnego – orzeczenie rozwodu z winy współmałżonka, który naruszył zasadę wierności małżeńskiej. Nie można jednak wyłączyć takiej sytuacji, że mimo popełnionego przez jednego z małżonków cudzołóstwa, pożycie ich nadal trwa, przy czym widoczny jest zamiar stron utrzymania małżeństwa. Gdy w małżeństwie tym po upływie pewnego czasu nastąpi rozłam, rzeczą sądu będzie – na podstawie wszechstronnego rozważenia okoliczności sprawy – ocenić, czy utrzymywanie pożycia małżeńskiego w okresie po uzyskaniu wiadomości o cudzołóstwie pozornie tylko świadczyło o puszczeniu w niepamięć przewinienia współmałżonka, w rzeczywistości zaś załączki rozłamu nadal istniały i w rezultacie doprowadziły do rozkładu pożycia małżeńskiego¹¹⁵¹.

¹¹⁴⁸ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 42; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 398.

¹¹⁴⁹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 398; D. Stolarek, *Cudzołóstwo. Uwagi na tle regulacji rozwodowej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Palestra 2013, nr 9-10, s. 118.

¹¹⁵⁰ Zob. wyrok SN z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.

¹¹⁵¹ Zob. orzeczenie SN z 20.01.1954 r., I C 539/53, OSNCK 1954/4/86.

Pewne wątpliwości powstają natomiast przy udzielaniu precyzyjnej odpowiedzi na pytanie, na czym ma polegać naruszenie obowiązku wierności. Najpowszechniejszą formą zdrady jest niewątpliwie zdrada fizyczna. Polega ona na utrzymywaniu intymnych kontaktów fizycznych z inną osobą. Najczęściej jest nią współżycie płciowe, ale może być to również pocałunek (zwłaszcza o podtekście intymnym). Zdaniem Sądu Najwyższego, związanie się małżonka z inną osobą węzłem uczuciowym, w którym wprawdzie nie dochodzi do cudzołożnych stosunków, ale któremu towarzyszą wyznania miłości i pocałunki, może być odczute przez drugiego małżonka jako naruszenie, a nawet zerwanie więzi uczuciowej i moralnej, która łączyła małżonków, i może być, zależnie od okoliczności, uznane za ważną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego¹¹⁵². Podobny pogląd wyrażono również w literaturze, wskazując, że niewierność może polegać nie tylko na cudzołóstwie, ale również na silnym związku uczuciowym z osobą trzecią, nawet jeśli nie doszło do zbliżenia fizycznego¹¹⁵³. W doktrynie francuskiej, ten rodzaj niewierności był określany mianem niewierności moralnej, w odróżnieniu od niewierności polegającej na zdradzie fizycznej¹¹⁵⁴.

Jednocześnie w literaturze od lat 60. XX wieku podkreśla się, że naruszeniem obowiązku wierności małżeńskiej¹¹⁵⁵, bądź też obowiązującej małżonków wzajemnej lojalności¹¹⁵⁶, jest poddanie się przez żonę, bez zgody męża¹¹⁵⁷, sztucznemu zapłodnieniu nasieniem innego mężczyzny (tzw. inseminacja heterologiczna)¹¹⁵⁸. Ponadto niektórzy autorzy uważają, że tożsamo należy ocenić poddanie się przez żonę, bez wiedzy i zgody

¹¹⁵² Zob. orzeczenie SN z 26.03.1952 r., C 813/51, LEX nr 3223266.

¹¹⁵³ Zob. T. Smoczyński, Prawa i obowiązki małżonków, *Studia Prawa Prywatnego*, z. 2 (5), 2007, s. 6.

¹¹⁵⁴ Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 82.

¹¹⁵⁵ Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 83.

¹¹⁵⁶ W doktrynie dominuje pogląd, że zapłodnienie kobiety zamężnej z wykorzystaniem komórek rozrodczych innego mężczyzny (tzw. inseminacja heterologiczna), dokonane bez wymaganej zgody współmałżonka, stanowi naruszenie obowiązku lojalności i współdziałania (zob. T. Smoczyński, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 221, Nb 18; T. Smoczyński, Prawa i obowiązki małżonków, *Studia Prawa Prywatnego*, z. 2 (5), 2007, s. 6; A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980), a nie – ściśle rozumianej wierności. Jednocześnie podkreślono, że zarzut niewierności można byłoby ewentualnie postawić żonie, której życzeniem było, aby do zabiegu zapłodnienia użyć nasienia wskazanego przez nią mężczyzny, z którym jest związana uczuciowo (zob. T. Smoczyński, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 221, Nb 18).

¹¹⁵⁷ W piśmiennictwie wskazano, że zgoda męża wyklucza zarzut niewierności (zob. B. Walaszek, *Inseminatio arificialis* a przepisy kodeksu rodzinnego, *Palestra* 1960/5, s. 28–49; B. Walaszek, O niektórych aspektach prawnych *inseminatio arificialis*, *RPEiS* 1969/1, s. 55–72; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego*, Warszawa 1971, s. 52).

¹¹⁵⁸ Zob. S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 83; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego*, Warszawa 1971, s. 52; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 91; M. Sychowicz, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, LexisNexis 2011, art. 23 k.r.o., teza 21; W. Borysiak, [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014, LEX, art. 23 k.r.o., teza 43.

męża, sztucznemu zapłodnieniu nasieniem męża (tzw. inseminacja homologiczna)¹¹⁵⁹. Z drugiej strony w doktrynie uznano, że naruszeniem obowiązku wierności oraz istniejącej między małżonkami szczerości (lojalności) może być też dokonanie przez żonę bez zgody i wiedzy współmałżonka aborcji, nawet w przypadku, gdy zezwala na to określony przepis prawa¹¹⁶⁰.

Sąd Najwyższy przesądził również w jednym ze swych orzeczeń, że pragnienie małżonka „posiadania” dziecka, którego powód nie może mieć z pożycia małżeńskiego, nie usprawiedliwia zdrady małżeńskiej powoda, zwłaszcza gdy pozwana czyniła starania, aby urodzić dziecko, które jednak okazały się bezskuteczne. Podjęcie przez powoda pożycia z inną kobietą, gdyby nawet potraktować jako szczere motywy (chęć „posiadania” dziecka) tego zachowania się, musi być ocenione negatywnie, albowiem uchybia obowiązkowi wierności i lojalności małżeńskiej (art. 23 k.r.o.)¹¹⁶¹.

W doktrynie stwierdzono, że niewierność małżonka może być wykazana w procesie rozwodowym za pomocą dowolnego środka dowodowego (np. zeznań świadków, czy dowodów z dokumentów)¹¹⁶². Jednakże jeśli określony fakt może być ustalony wyłącznie w drodze określonego trybu postępowania, to niedopuszczalne jest ustalenie tego faktu samodzielnie w żadnym innym procesie¹¹⁶³. Stąd też w orzecznictwie trafnie dostrzeżono, że „z samego faktu urodzenia dziecka, jeśli pochodzenie jego od powoda nie zostało zaprzeczone, nie można w procesie o rozwód wysnuwać wniosku o niewierności małżeńskiej pozwanej. Zarzuty męża zmierzające do kwestionowania pochodzenia dziecka z małżeństwa i wykazania, że żona dopuściła się cudzołóstwa, nie mogą, jeśli brak jest prawomocnego wyroku o zaprzeczenie ojcostwa, być podnoszone w procesie rozwodowym”¹¹⁶⁴.

Należy zauważyć, że w piśmiennictwie i judykaturze dokonuje się bardzo szerokiej wykładni pojęcia „niewierności małżeńskiej”. Mianowicie wskazuje się, że chodzi nie

¹¹⁵⁹ Zob. W. Borysiak, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 23 k.r.o., teza 43.

¹¹⁶⁰ Zob. W. Borysiak, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 23 k.r.o., teza 44; R. Dubowski, Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty *de lege ferenda*, s. 178.

¹¹⁶¹ Zob. wyrok SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, MoP 2001/6/352.

¹¹⁶² Natomiast nie można udowodnić cudzołóstwa, wykazując bezpłodność męża.

¹¹⁶³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 400.

¹¹⁶⁴ Zob. orzeczenia SN: z 28.07.1956 r., 1 CR 84/56, LEX nr 1632714; z 14.04.1956 r., 2 CR 650/55, OSNCK 1958/4/92.

tylko o **cudzołóstwo (stosunek fizyczny)**, czyli akt niewierności *sensu stricto*¹¹⁶⁵, ale o wszystkie zachowania, które naruszają prywatność zastrzeżoną wyłącznie dla małżonków. Zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie wykształciło się również pojęcie „**pozoru zdrady**”, które – według poglądów niektórych przedstawicieli doktryny – jest uznawane za „niewierność *sensu largo*”¹¹⁶⁶. Innymi przykładami niewierności *sensu largo* są: postępowanie małżonka wobec osoby trzeciej wskazujące na bliskie więzi uczuciowe (szczególną sympatię) bez zbliżenia fizycznego¹¹⁶⁷ oraz naruszenie wzajemnej lojalności w postępowaniu¹¹⁶⁸.

Sąd Najwyższy już w latach 50. ubiegłego wieku podkreślał, że „naruszeniem wierności małżeńskiej jest nie tylko zdrada polegająca na cudzołóstwie, ale także wszelkie zachowanie się małżonka wobec osoby trzeciej płci odmiennej, które może stwarzać pozory cudzołóstwa lub w inny sposób wykracza poza granice przyjętej normalnie obyczajowości i przyzwoitości”¹¹⁶⁹. W innym judykacie przesądzono, że zamieszkanie kobiety zamężnej w jednej izbie z innym mężczyzną w warunkach stwarzających pozory zdrady małżeńskiej i to trwające stale, przez dłuższy okres czasu, może być uznane za zawinioną przez nią przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego bez potrzeby zakwalifikowania tego jako cudzołóstwa¹¹⁷⁰. Podobnie, „postępowanie żony, która dawała mężowi uzasadnione podstawy do podejrzeń o zdradę oraz nawiązanie przez żonę, bezpośrednio po rozejściu się stron, współżycia z innym mężczyzną usprawiedliwiają w pełni przypisanie żonie winy rozkładu”¹¹⁷¹. Co więcej, w ocenie SN, „nawet przechadzki

¹¹⁶⁵ W piśmiennictwie wskazano, że na cudzołóstwo składają się dwa elementy: fizyczny i psychiczny. Element fizyczny to sam stosunek cielesny między małżonkiem a osobą trzecią. Natomiast na element psychiczny składa się świadomość postępowania w określony sposób oraz dobrowolność zachowania małżonka niewiernego (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 398; M. Jadczak-Żebrowska, Prawa i obowiązki małżonków, WKP 2017, LEX).

¹¹⁶⁶ A. Olejniczak wyróżnił: „1) cudzołóstwo – akt niewierności *sensu stricto*, 2) inne zachowania małżonka, naruszające przyjęte normy moralne i obyczajowe związane z obowiązkiem wierności małżeńskiej – akt niewierności *sensu largo*” (zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 41). Z kolei zdaniem R. Sztuchmiller, „obowiązek wierności obejmuje trzy sfery wierności w stosunkach seksualnych, lojalności wobec współmałżonka oraz wyłączności w poczęciu dziecka” (zob. R. Sztuchmiller, Istotne obowiązki małżeńskie, Warszawa 1997, s. 107). Natomiast T. Smoczyński stoi na stanowisku, że tworzenie pozorów niedochowania wierności należałoby zakwalifikować bardziej jako brak lojalności wobec współmałżonka, niż naruszenie obowiązku wierności (zob. T. Smoczyński, Prawa i obowiązki małżonków, Studia Prawa Prywatnego, z. 2 (5), 2007, s. 6).

¹¹⁶⁷ A. Olejniczak wymienił następujące przykłady takich zachowań: akty szczególnej sympatii, wyznania miłości i pocałunki (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 399).

¹¹⁶⁸ Zob. M. Jadczak-Żebrowska, Prawa i obowiązki małżonków, Warszawa 2017, s. 101-102.

¹¹⁶⁹ Zob. orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 735/50, NP 1951/12, s. 44.

¹¹⁷⁰ Zob. orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 322/50, OSN 1953/1, poz. 7; PiP 1951/11, s. 803.

¹¹⁷¹ Zob. orzeczenie SN z 21.04.1960 r., 4 CR 631/59, LEX nr 1632905.

kobiety zamężnej z młodszym od jej męża mężczyzną, zwłaszcza w czasie nie najlepszego pożycia małżonków, mogą stanowić dla męża dotkliwą udrękę”¹¹⁷². Analogicznie, w przekonaniu Sądu Najwyższego, „sypianie żony w jednym pokoju z pasierbem, dorosłym mężczyzną, mimo napomnień, uzasadnia winę w rozwiązaniu małżeństwa”¹¹⁷³. Natomiast – w przekonaniu Sądu Najwyższego – „nie uzasadniają żądania rozwodu z winy męża platoniczne uczucia objawiane przez męża wobec innej kobiety, jako sentymentu, który odżył pod wpływem niewłaściwego zachowania się żony oraz nieszczęśliwego pożycia w małżeństwie”¹¹⁷⁴. Zauważyć należy, że choć przywołane powyżej orzeczenia zostały wydane w odmiennych realiach społeczno-obyczajowych i stąd należało do nich podejść z pewną dozą krytycyzmu, to jednak wyrażone w nich poglądy wydają się w dalszym ciągu aktualne.

Reasumując powyższe rozważania stwierdzić należy, że na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat doszło do ukształtowania się jednolitej linii orzeczniczej, w myśl której „dochowanie wierności, która – stosownie do art. 23 k.r.o. – jest jednym z podstawowych obowiązków każdego z małżonków, nie polega jedynie na utrzymywaniu stosunków płciowych przez małżonków tylko ze sobą i powstrzymywaniu się od kontaktów seksualnych z innymi osobami”¹¹⁷⁵. Naruszeniem obowiązku wierności jest także takie zachowanie się małżonka, które sprawia **pozory naruszenia tego obowiązku**. W szczególności jest nim „zachowanie się małżonka wobec osoby trzeciej wskazujące na nawiązanie między nimi więzi erotyczno-emocjonalnej, mogące nasuwać podejrzenie zdrady małżeńskiej lub w inny sposób wykraczające poza granice postępowania określone powszechnie przyjętymi normami obyczajowości i przyzwoitości”¹¹⁷⁶. Zaprezentowane powyżej poglądy SN zostały następnie powszechnie zaaprobowane w doktrynie¹¹⁷⁷. Choć art. 23 k.r.o. stanowi m.in. o małżeńskim obowiązku wierności, to zakresu tego obowiązku

¹¹⁷² Zob. orzeczenie SN z 19.01.1937 r., C.II. 422/37, PPIA 1937/4, poz. 289; PS 1938/4, poz. 252.

¹¹⁷³ Zob. orzeczenie SN z 29.02.1924 r., C 684/23, OSP 1924, poz. 440.

¹¹⁷⁴ Zob. wyrok SN z 19.06.1925 r., C 113/25, LEX nr 1627949.

¹¹⁷⁵ Zob. B. Czech, Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia, PS 2007/5, s. 6.

¹¹⁷⁶ Zob. orzeczenia SN: z 19.12.1950 r., C 322/50, OSN 1953, z. I, poz. 7; z 24.04.1951 r., C 735/50, NP 1951, nr 12, s. 44; z 26.03.1952 r., C 813/51, NP 1953, nr 5, s. 82; wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 486/98, LEX nr 1216808.

¹¹⁷⁷ Zob. J.St. Piąkowski, [w:] J.St. Piąkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, s. 236; Z. Krzeziński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 30;

T. Sokołowski, Prawa i obowiązki małżonków, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 95-96; A.K. Bieliński, M. Pannert, Prawo rodzinne, Warszawa 2016, s. 35; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 37; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, WKP 2021, LEX, art. 57 k.r.o., teza 63; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 59.

nie można odnosić wyłącznie do wąsko rozumianej płaszczyzny kontaktów seksualnych, ale należy nim również obejmować powinność zachowania wobec siebie wzajemnej lojalności w postępowaniu i wzajemnego poszanowania godności¹¹⁷⁸. Podkreślono, że niedopuszczalna jest np. sytuacja, w której powiernikiem męża jest inna kobieta, z którą spędza wiele czasu i omawia problemy małżeńskie nawet wówczas, gdy nie dochodzi pomiędzy nimi do kontaktów fizycznych. Podobnie, naruszeniem obowiązku wierności będzie także utrzymywanie kontaktów z inną kobietą za pośrednictwem sieci Internet, jeśli wymiana informacji dotyczy sfery intymnej¹¹⁷⁹. Ponadto, w judykaturze akcentuje się, że zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.) stawiają zachowaniu małżonków wobec siebie nawzajem większe wymagania, niż postępowaniu ludzi względem siebie obcych. Zachowanie, które w stosunkach między obcymi ludźmi nie byłoby uznawane za naganne, może być między małżonkami uznane za szkodliwe z punktu widzenia trwałości małżeństwa¹¹⁸⁰. Należy również podkreślić, że obowiązek poszanowania małżonka nie ma charakteru jedynie moralnego, ale ściśle normatywny, kreujący określony zespół praw i obowiązków, które mogą być prawnie chronione, ale także egzekwowane¹¹⁸¹.

Sąd Apelacyjny w Łodzi – analizując w jednym ze swych orzeczeń kwestię winy za rozkład pożycia małżeńskiego stron – wskazał m.in., że „powódka swoje problemy związane z funkcjonowaniem w małżeństwie zagłuszała alkoholem, czy utrzymywaniem bliskich relacji z innymi mężczyznami. Zachowanie powódki, tj. znikanie na noc, spotkania z mężczyznami na działce, czy też w porach nocnych, smsy o treści miłosnej wywołały u pozwanego podejrzenia, że żona go zdradza, a tym samym złamała przysięgę wierności. Zważyć należy, że sąd nie musi czynić dokładnych ustaleń, jak bliskie więzi łączyły powódkę z innym mężczyzną i czy więzi te miały charakter intymny. Niezależnie bowiem od takich ustaleń, zachowanie powódki stanowiło co najmniej **pozory zdrady małżeńskiej** i było w ten sposób oceniane przez pozwanego. Niewątpliwie stanowiło to więc naruszenie wierności małżeńskiej”¹¹⁸². Podobnie, w wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach podkreślono, że „do przyjęcia winy pozwanego w powstaniu rozkładu pożycia nie jest konieczne udowodnienie mu zdrady. Wystarczy bowiem, że zachowanie się pozwanego wskazywało na pozory zdrady. Zbyt częste przebywanie przez pozwanego w

¹¹⁷⁸ Zob. wyrok SN z 08.12.2000 r., I CKN 1129/99, LEX nr 51635.

¹¹⁷⁹ Zob. T. Sokołowski, Prawa i obowiązki małżonków, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 95-96.

¹¹⁸⁰ Zob. wyrok SN z 25.08.1982 r., III CRN 182/82, LEX nr 8448.

¹¹⁸¹ Zob. postanowienie SN z 30.03.2016 r., I KZP 23/15, OSNKW 2016/5/29.

¹¹⁸² Zob. wyrok SA w Łodzi z 27.09.2017 r., I ACa 168/17, LEX nr 2387005.

towarzystwie innej kobiety, jej wizyta u niego w domu podczas nieobecności żony, częsty kontakt telefoniczny, zdjęcia tej kobiety w aparacie fotograficznym pozwanego mogły wywołać u powódki uzasadnione podejrzenie, że pozwany jest związany z tą kobietą i już to wystarczy do przyjęcia zawinienia pozwanego w rozkładzie pożycia, gdyż pozwany swym zachowaniem naruszył obowiązek wierności skonkretyzowany w art. 23 k.r.o., co miało wpływ na powstanie rozkładu”¹¹⁸³. W literaturze wskazano również, że zdrada emocjonalna może polegać na samym organizowaniu w tajemnicy przed małżonkiem wyjazdu z inną osobą, pomimo niedokonania zdrady w aspekcie fizycznym. Zachowanie sprzeczne z obowiązkami małżeńskimi może bowiem polegać na samej postawie gotowości do zrealizowania danego czynu i już sama taka postawa może wywołać skutek w postaci zakłócenia czy zerwania pożycia¹¹⁸⁴.

Podobnie, Sąd Okręgowy w Częstochowie wyjaśnił, że przypisując pozwanemu winę za rozkład pożycia, uznano, że kwestia charakteru stosunków pozwanego z inną kobietą nie jest decydująca. Istotne jest istnienie tej znajomości w czasie trwania związku (małżeńskiego) i jej wpływ na stosunki małżeńskie. Zgodnie bowiem z nadal aktualnym orzecznictwem, naruszeniem wierności małżeńskiej jest nie tylko zdrada polegająca na cudzołóstwie, ale także wszelkie zachowanie się małżonka wobec osoby trzeciej, które może stwarzać pozory cudzołóstwa¹¹⁸⁵. Z kolei Sąd Apelacyjny w Krakowie, odnosząc się w pisemnych motywach wyroku do twierdzeń pozwanego negującego charakter jego znajomości z inną kobietą, rozstrzygnął, że materiał dowodowy znajdujący się w aktach sprawy, w szczególności wspólne zdjęcia, stanowią dowód znacznej bliskości pomiędzy tymi osobami. Jednocześnie Sąd Apelacyjny przypomniał, że „naruszeniem wierności małżeńskiej jest wszelkie zachowanie się jednego z małżonków wobec osoby trzeciej płci odmiennej, które może stwarzać pozory cudzołóstwa lub w inny sposób wykracza poza granice przyjętej normalnie obyczajowości i przyzwoitości”¹¹⁸⁶. Podobnie, w wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie stwierdzono, że „zachowanie pozwanej, polegające na nawiązywaniu przez nią bliższych relacji z innymi mężczyznami w tajemnicy przed mężem, stwarzało co najmniej pozory cudzołóstwa i w konsekwencji pozwana swoim zachowaniem wykraczała poza granice przyjętej normalnie obyczajowości i przyzwoitości. Bez znaczenia pozostaje natomiast to, czy pozwana współżyła fizycznie z innymi

¹¹⁸³ Zob. wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 51/10, LEX nr 1120376.

¹¹⁸⁴ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, s. 714.

¹¹⁸⁵ Zob. wyrok SO w Częstochowie z 17.01.2012 r., I RC 591/11, LEX nr 11713697.

¹¹⁸⁶ Zob. wyrok SA w Krakowie z 12.09.2013 r., I ACa 744/13, LEX nr 1793950.

mężczyznami”. Konkludując, Sąd ten uznał, że zasadny jest zarzut powoda, że pozwana nie dochowała wierności małżeńskiej. Naruszeniem wierności małżeńskiej jest bowiem wszelkie zachowanie się małżonka względem osoby trzeciej, które może stwarzać pozory cudzołóstwa lub w inny sposób wykraczać poza granice przyjętej normalnie obyczajowości i przyzwoitości¹¹⁸⁷. Analogicznie, w uzasadnieniu wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku wskazano, że „niewątpliwie o zawinieniu małżonka można mówić, gdy dopuścił się zdrady małżeńskiej, ale nie tylko. Taki sam skutek powoduje stworzenie pozorów jej istnienia gdyż zaburza prawidłowe funkcjonowanie małżeństwa i wprowadza do relacji stron element utraty zaufania. Dlatego istniejące bliskie relacje pozwanego z inną kobietą, jeżeli nie były akceptowane przez powódkę, mogły zaburzać małżeńskie relacje i prowadzić do utraty zaufania do pozwanego, co (...) było kolejną przyczyną niepowodzeń w małżeństwie stron”¹¹⁸⁸.

Jak wynika z przytoczonych judykatów, zdrada małżeńska nie ogranicza się do fizycznego aktu seksualnego. Może ona polegać także na stwarzaniu pozorów zdrady¹¹⁸⁹. Niektórzy przedstawiciele doktryny określają pozór zdrady mianem „**zdrady emocjonalnej**”. Zdradą emocjonalną jest nawiązanie bardzo bliskiej relacji i intymnej więzi o charakterze nieseksualnym z drugim człowiekiem przez osobę będącą w związku małżeńskim, która wyraźnie przekracza ramy zwykłej przyjaźni. Istotne jest przy tym, że w przypadku tej postaci zdrady nie dochodzi do zdrady fizycznej. Jednakże jej skutkiem jest krzywda osoby zdradzanej. Zdradę emocjonalną cechuje: brak lojalności wobec małżonka, niewierność emocjonalna, brak intymności emocjonalnej z małżonkiem. Zdrada emocjonalna ma miejsce w szczególności wówczas, gdy relacja z „przyjaciółką” („przyjacielem”) wyraźnie przedkłada się ponad relacje z małżonkiem. Przykładowe przejawy zdrady emocjonalnej wskazywane w literaturze to: dzielenie się z osobą trzecią swoimi intymnymi sprawami i odczuciami, nadmierne troszczenie się o osobę inną niż małżonek, nieustanne myślenie i okazywanie uwagi „przyjaciółce” („przyjacielowi”), utrzymywanie zbyt licznych kontaktów z „przyjaciółką” (przyjacielem), romantyczne gesty (np. wręczanie prezentów), przedkładanie przyjaźni i bliskiej więzi z nową „przyjaciółką” („przyjacielem”) ponad związek małżeński, utrzymywanie w tajemnicy przez małżonkiem szczegółów „przyjacielskiej” relacji, porównywanie osoby trzeciej do

¹¹⁸⁷ Zob. wyrok SA w Szczecinie z 30.08.2018 r., I ACa 96/18, LEX nr 2565722.

¹¹⁸⁸ Zob. wyrok SA w Gdańsku z 17.12.2019 r., V ACa 243/17, LEX nr 3406283.

¹¹⁸⁹ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX.

małżonka. Reasumując, zdrada małżeńska może również przybrać formę wyłącznie emocjonalną¹¹⁹⁰, która przejawia się licznymi i częstymi kontaktami z osobą spoza związku małżeńskiego. Ponadto w orzecznictwie zauważa się, że często relacje jednego małżonka z osobą trzecią w sprawach zwykle przyjętych za wspólne sprawy małżonków nie stanowią o dążeniu do wyjaśnienia czy wyeliminowania problemów, z którymi wspólnie sobie małżonkowie nie poradzili, ale wpływają na utrwalenie skutków takiej sytuacji¹¹⁹¹. Oczywiście jest przy tym, że zdrada emocjonalna może być przyczyną rozvodu, jeśli doprowadzi do rozkładu pożycia małżeńskiego, tj. ustania więzi fizycznych, emocjonalnych i gospodarczych. W świetle prawa polskiego nie ma bowiem żadnej różnicy między zdradą emocjonalną (psychiczną) a fizyczną.

Ponadto w doktrynie i orzecznictwie akcentuje się, że okoliczności wskazywane jako pozory zdrady winny być oceniane z obiektywnego punktu widzenia. Muszą one „dawać uzasadnione podstawy do podejrzeń”, a przynajmniej „nasuwać podejrzenia” naruszenia obowiązku wierności. Aby uznać, że jakieś zachowanie spełnia przesłanki pozoru zdrady należy więc wykazać, że doszło do przekroczenia granic obyczajowości (normalności obyczajowej) i przyzwoitości zazwyczaj w formie nawiązania intymnej relacji (np. w postaci rozmów, spotkań lub przesyłania zdjęć). Oczywiście konieczne jest również wykazanie, że relacja taka została nawiązania pomiędzy małżonkiem i indywidualnie oznaczoną osobą niebędącą małżonkiem. Typowym przykładem pozoru zdrady będzie wysłanie roznegliżowanego zdjęcia do osoby trzeciej. Natomiast nie będzie stanowiło pozoru zdrady umieszczenie takiego zdjęcia w Internecie, albowiem nie wskazuje to jednoznacznie na chęć nawiązania intymnej relacji z jakąś konkretną osobą¹¹⁹².

Warto również podkreślić, że w literaturze wskazuje się, że w przypadku pozoru zdrady chodzi o zachowania „trwające stale, przez dłuższy czas”, a przynajmniej, że zachowania te mają powtarzalny charakter, bez względu na czas ich występowania. Natomiast przesłanki pozoru zdrady nie będzie spełniało zachowanie jednorazowe. Wynika to m.in. z faktu, że istotą związku małżeńskiego jest trwałość¹¹⁹³.

Reasumując powyższe rozważania stwierdzić należy, że niewątpliwie o zawinieniu małżonka można mówić, gdy dopuścił się zdrady małżeńskiej, ale nie tylko. Taki sam

¹¹⁹⁰ Tamże.

¹¹⁹¹ Zob. wyrok SA w Szczecinie z 30.08.2018 r., I ACa 96/18, LEX nr 2565722.

¹¹⁹² Zob. M. Kumela-Romańska, Pozór zdrady w polskim prawie rodzinnym, Kwartalnik Radca Prawny. Zeszyty naukowe, Nr 3 (28)/2021.

¹¹⁹³ Zob. orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 322/50, OSN 1953/1, poz. 7; zob. też M. Kumela-Romańska, Pozór zdrady w polskim prawie rodzinnym, Kwartalnik Radca Prawny, Zeszyty naukowe, Nr 3 (28)/2021.

skutek powoduje stworzenie pozorów jej istnienia, gdyż zaburza prawidłowe funkcjonowanie małżeństwa i wprowadza do relacji stron element utraty zaufania¹¹⁹⁴. Rozwój techniki, w tym w zakresie nowych środków komunikowania, przyczynił się do powstania nowych sytuacji, w których małżonek może poczuć się zdradzany. Takie sytuacje są określane w orzecznictwie mianem pozoru zdrady. Wyróżnienie tej instytucji jest niezwykle istotne ponieważ pozwala na łączenie istotnych konsekwencji prawnych z sytuacją, gdy nie ma pewności, czy małżonek faktycznie został fizycznie zdradzony, lecz analiza całokształtu okoliczności wskazuje, że mógł się w usprawiedliwiony sposób tak poczuć¹¹⁹⁵. Z oczywistych względów najczęściej zachowania noszące znamiona pozoru zdrady są ukrywane przed drugim małżonkiem. Niewątpliwie świadkami niektórych zachowań mogą być osoby postronne, np. sąsiedzi, pracownicy hotelu, czy lokalu gastronomicznego. Jednak część tego typu zachowań może być możliwa do wykrycia jedynie poprzez odczytanie wiadomości wymienianych np. na komunikatorach internetowych, czatach, aplikacjach randkowych, w mediach społecznościowych itp. obsługiwanych przy użyciu smartfona, czy komputera. W związku z powyższym możliwe są przypadki, w których wykrycie pozoru zdrady będzie w ogóle niemożliwe. Ewentualnie, wykrycie pozoru zdrady będzie związane z naruszeniem tajemnicy korespondencji oraz prawa do prywatności małżonka dopuszczającego się takich zachowań¹¹⁹⁶.

5.2.8. Odmowa współżycia płciowego

Zgodnie z art. 23 k.r.o., małżonkowie są obowiązani m.in. do wspólnego pożycia. Obowiązek pożycia fizycznego małżonków jest zatem elementem ich pożycia małżeńskiego; powstaje on z mocy samego prawa i podobnie, jak inne obowiązki wynikające z art. 23 k.r.o., nie może być decyzją małżonków wyłączony lub zmieniony. W konsekwencji zawarcie przez małżonków porozumienia w kwestii niepodejmowania lub zaprzestania wspólnego pożycia fizycznego uznaje się za niedopuszczalne i pozbawione jakichkolwiek skutków prawnych¹¹⁹⁷.

Zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie zgodnie podkreśla się, że więź fizyczna pomiędzy małżonkami należy do najważniejszych elementów małżeństwa i wspólnego

¹¹⁹⁴ Zob. wyrok SA w Gdańsku z 17.12.2019 r., V ACa 243/17, LEX nr 3406283.

¹¹⁹⁵ Zob. M. Kumela-Romańska, Pozór zdrady w polskim prawie rodzinnym, Kwartalnik Radca Prawny. Zeszyty naukowe, Nr 3 (28)/2021.

¹¹⁹⁶ Zob. M. Kumela-Romańska, Pozór zdrady w polskim prawie rodzinnym, Kwartalnik Radca Prawny. Zeszyty naukowe, Nr 3 (28)/2021.

¹¹⁹⁷ Zob. A. Michalska-Warias, Zgwałcenie w małżeństwie, WK 2016, LEX.

pożycia małżonków. Jak podkreśla się w piśmiennictwie, udane pożycie fizyczne¹¹⁹⁸ jest jednym z zasadniczych czynników decydujących o istnieniu silnych więzi małżeńskich¹¹⁹⁹. Stąd też – w myśl utrwalonej linii orzeczniczej oraz poglądów doktryny – odmowa współżycia płciowego ze strony jednego ze współmałżonków zazwyczaj wywołuje rozkład wspólnoty małżeńskiej¹²⁰⁰. Wprawdzie niewypełnienie przez jednego z małżonków obowiązku utrzymywania więzi fizycznej nie daje podstaw do dochodzenia jego przymusowego wykonania przez współmałżonka, pociąga jednak za sobą możliwość zastosowania swego rodzaju sankcji pośrednich, np. w postaci przypisania winy za rozkład pożycia małżonków w postępowaniu o rozwód¹²⁰¹.

Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, istotą małżeństwa są, między innymi, stosunki płciowe między małżonkami z wyłączeniem takich stosunków z osobami trzecimi; małżonek zatem postępujący z własnej woli wbrew tej zasadzie małżeństwa popełnia umyślnie czyn z punktu widzenia przyjętych zasad współżycia niedozwolony, a tym samym musi być uznany za winnego rozkładu małżeństwa, jeśli czyn jego do rozkładu się przyczynił¹²⁰². Nie ma przy tym decydującego znaczenia to, czy małżonek w ogóle odmówił rozpoczęcia pożycia płciowego po zawarciu małżeństwa, czy też odmowa miała miejsce po wcześniejszym nawiązaniu współżycia. W doktrynie trafnie dostrzega się, że choć niepodjęcie pożycia fizycznego nie powoduje samo z siebie nieważności czy wadliwości małżeństwa¹²⁰³, to jednak może doprowadzić do zaniku lub niewykształcenia się więzi duchowej i gospodarczej¹²⁰⁴. Również w judykaturze stwierdzono, że „małżeństwo, które nie przystępuje do wykonywania obowiązków, jakie nakłada zawarcie związku małżeńskiego, jest od samego początku martwe i nie spełnia swych zadań społecznych, a jeżeli nie ma żadnych widoków na to, że stan ten ulegnie zmianie, to

¹¹⁹⁸ W piśmiennictwie przyjmuje się, że pod pojęciem „pożycia fizycznego” należy rozumieć „pożycie seksualne” (zob. R. Krajewski, Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań, Warszawa 2009).

¹¹⁹⁹ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wolters Kluwer Polska 2021, LEX; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 396; orzeczenie SN z 09.05.1952 r., C 1096/51, NP 1953, nr 5, s. 81; uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46, zawierająca „wytyczne wymiaru sprawiedliwości o praktyki sądowe w zakresie stosowania art. 29 k.r.”.

¹²⁰⁰ Zob. orzeczenie SN z 09.05.1952 r., C 1096/51, NP 1953, nr 5, s. 81; wyroki SN: z 28.01.1999 r., III CKN 137/98, LEX nr 1214379; z 08.04.1999 r., II CKN 248/98, LEX nr 1212978; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 396.

¹²⁰¹ Zob. A. Michalska-Warias, Zgwałcenie w małżeństwie, Wolters Kluwer 2016, LEX.

¹²⁰² Zob. orzeczenie SN z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN(C) 1952/1/21.

¹²⁰³ Zauważyć należy, że polskie prawo rodzinne nie przewiduje formalnie żadnych skutków nienawiązania przez małżonków relacji fizycznych (*matrimonium non consummatum*).

¹²⁰⁴ Zob. A. Michalska-Warias, Zgwałcenie w małżeństwie, Rozdział V.

nirozpoczęcie współżycia należy uznać za równające się rozkładowi zaistniałego poprzednio pożycia; w takim przypadku sama odmowa rozpoczęcia współżycia przez jednego z małżonków może być uznana za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego, a jej motywów miałyby znaczenie dla oceny winy w spowodowaniu rozkładu tego pożycia”¹²⁰⁵.

Dla ustalania winy niezwykle istotna jest ocena motywów odmowy pożycia¹²⁰⁶. Jeśli odmowa nie może być w realiach sprawy usprawiedliwiona poważnymi względami (np. chorobą), lecz wynika jedynie z nieuzasadnionej niechęci żywionej do partnera i braku zamiaru wypełniania przyjętego na siebie obowiązku wspólnego pożycia także w sferze stosunków fizycznych, stanowić może zawinioną przyczynę rozkładu pożycia¹²⁰⁷. Podobnie będzie w przypadku wykazywania przez małżonka całkowitej obojętności seksualnej¹²⁰⁸. W orzecznictwie stwierdzono m.in., że „uzależnienie pożycia z mężem od „przepisania” mieszkania na imię żony i darowania jej mebli – może być uznane za współwinę żony w pogłębieniu powstałego już rozkładu wskutek nieusprawiedliwionego opuszczenia żony przez męża”¹²⁰⁹. Natomiast odmowa współżycia fizycznego przez małżonkę, nad którą mąż się znęcał, nie stanowi zawinionej przez nią przesłanki rozkładu pożycia małżeńskiego (art. 57 § 1 k.r.o.)¹²¹⁰.

Jednakże ustanie więzi fizycznej między małżonkami może być również usprawiedliwione ważnymi względami, najczęściej chorobą lub niemocą płciową. Impotencja może być spowodowana podeszłym wiekiem, zaburzeniami zdrowotnymi, przyjmowanymi lekami. W powyższych sytuacjach rozkład pożycia spowodowany ustaniem więzi fizycznej będzie zazwyczaj niezawiniony. W przypadku impotencji ustaleniu powinno podlegać jedynie, czy w danych okolicznościach małżonkowi cierpiącemu na tę dysfunkcję nie można zarzucić zawinienia w spowodowaniu rozkładu pożycia poprzez nieuzasadnioną odmowę podjęcia leczenia zaburzeń (sfery psychicznej lub fizycznej), których impotencja jest wynikiem. W przypadku niemożności współżycia

¹²⁰⁵ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 20.02.1952 r., C 687/51, LEX nr 3223265; z 09.05.1952 r., C 1096/51, NP 1953, nr 5, s. 81; z 02.05.1959 r., II CR 219/58, RPEiS 1960, z. 3, s. 286.

¹²⁰⁶ A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397.

¹²⁰⁷ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wolters Kluwer Polska 2021, LEX, art. 57 k.r.o., teza 145; *vide* też wyrok SN z 19.05.1998 r., II CKN 752/97, LEX nr 1224967.

¹²⁰⁸ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397.

¹²⁰⁹ Zob. orzeczenie SN z 15.11.1951 r., C 1003/51, OSN 1953, poz. 17.

¹²¹⁰ Zob. wyrok SA w Gdańsku z 20.05.2009 r., I ACa 368/09, LEX nr 524885.

płciowego na skutek niemocy płciowej, gdy impotencja jest wynikiem choroby i doprowadzi do rozkładu pożycia, uzasadnione jest udzielenie rozwodu¹²¹¹. Niemoc małżonka w podeszłym wieku nie może natomiast uzasadniać udzielenia rozwodu z tych względów, że albo zawierając związek małżeński z osobą w tym wieku współmałżonek musiał liczyć się z jej ewentualną impotencją, albo oboje małżonkowie są w wieku, w którym nieutrzymywanie stosunków płciowych nie jest zjawiskiem wyjątkowym. Rozwiązanie małżeństwa w tych przypadkach będzie zazwyczaj niemożliwe ze względu na sprzeczność orzeczenia rozwodu z zasadami współżycia społecznego¹²¹².

5.2.9. Nieporozumienia na tle seksualnym

W literaturze trafnie dostrzega się, że rozkład pożycia może wynikać również z nieporozumień małżonków na tle seksualnym. Nieporozumienia te mogą wynikać w szczególności z różnicy temperamentów, a nawet ze szczególnych upodobań i żądań jednego z małżonków w zakresie zaspokajania popędu płciowego nieakceptowanych przez współmałżonka¹²¹³. Konieczna jest wówczas wszechstronna ocena zachowań małżonków pod kątem realizacji wymaganych postaw małżeńskich, tj. powinności okazywania sobie wzajemnego zrozumienia, skłonności do wzajemnych ustępstw, a w razie potrzeby gotowości do podjęcia stosownej terapii.

5.2.10. Odmowa wzajemnej pomocy

W świetle przepisów prawa rodzinnego małżonkowie zobowiązani są do zgodnego współdziałania dla dobra założonej rodziny poprzez wspólne pożycie, wzajemną pomoc, wierność oraz wszelkie inne formy współdziałania niezbędne z punktu widzenia dobra rodziny (art. 23 k.r.o.) oraz w zakresie sił oraz możliwości zarobkowych i majątkowych do zaspokajania potrzeb rodziny, również poprzez osobiste starania na rzecz wychowania dzieci oraz pracę we wspólnym gospodarstwie domowym (art. 27 k.r.o.). Wskazane obowiązki małżonków są obowiązkami elementarnymi, stanowiącymi trzon funkcjonowania małżeństwa¹²¹⁴. Obowiązek świadczenia sobie przez małżonków

¹²¹¹ Zob. A. Szpunar, Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu, NP 1954, nr 4, s. 55; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 405.

¹²¹² Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397.

¹²¹³ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, WKP 2021, LEX.

¹²¹⁴ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 01.02.2019 r., I ACa 342/18, LEX nr 2669805.

wzajemnej pomocy, wynikający z art. 23 k.r.o., stanowi jedną z podstawowych zasad małżeńskich. Stąd też naruszenie obowiązku wzajemnej pomocy, jeżeli wywołało stały rozkład pożycia małżeńskiego, może być uznane za wystarczającą podstawę do orzeczenia rozwodu¹²¹⁵.

W literaturze wskazuje się, że obowiązek wzajemnej pomocy dotyczy zarówno sfery materialnej, jak i moralnej (duchowej)¹²¹⁶. W sferze niemajątkowej pomoc ta może polegać na okazywaniu zainteresowania sprawami osobistymi i zawodowymi małżonka, wspieraniu go w przezwyciężaniu niepomysłnych okoliczności życiowych (np. w chorobie i kalectwie), udzielaniu mu wsparcia w obliczu tragedii życiowych dotyczących małżonka (np. śmierci osoby bliskiej), podtrzymywaniu na duchu w chwilach zwątpienia, wyręczaniu zmęczonego lub przepracowanego małżonka w pracach zwykle przez niego wykonywanych, ułatwianiu mu załatwienia istotnych spraw życiowych, w szczególności na pomocy w podjęciu lub kontynuacji pracy zarobkowej, czy też w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych (np. w uzyskaniu stopnia naukowego). Często wiąże się to z przejściem na siebie w większym stopniu ciężarów związanych z wychowaniem dzieci lub prowadzeniem gospodarstwa domowego¹²¹⁷. Interesujący pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Poznaniu w wyroku z dnia 1 lutego 2019 r., gdzie podkreślono, że „podział obowiązków opierający się na tym, że głównym żywicielem rodziny jest pozwany i w konsekwencji poświęca się on pozyskiwaniu środków finansowych pozwalających na godne życie stron w tym budowę domu, a powódka zajmuje się domem i wychowaniem dzieci nie może uchodzić za okoliczność obciążającą pozwanego w zakresie winy za rozkład pożycia małżeńskiego, gdyż taki podział obowiązków był rezultatem poczynionych przez strony ustaleń, które wspólnie akceptowali. Strony zgadzały się na taki model małżeństwa, w tym także na budowę domu. W ocenie sądu, mając na względzie zasady doświadczenia życiowego, za naturalne uznać należy, że pozwany pracując w ponadprzeciętnym wymiarze czasu pracy mógł być zmęczony, czy osłabiony. W konsekwencji przyjęcie, na skutek wspólnych uzgodnień stron, zwiększonej aktywności zawodowej pozwanego i towarzyszących jej naturalnych skutków w postaci zmniejszonego czasu dla rodziny nie

¹²¹⁵ Zob. orzeczenie SN z 23.02.1950 r., Wa.C. 298/49, LEX nr 3218962.

¹²¹⁶ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 404; G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

¹²¹⁷ Zob. T. Smoczyński, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 713; M. Jadczak-Żebrowska, Prawa i obowiązki małżonków, Warszawa 2017, s. 119–121; *vide* też orzeczenie SN z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84; wyrok SA w Katowicach z 18.2.2010 r., I ACa 29/10, LEX nr 1120359.

może stanowić okoliczności przemawiającej za uznaniem tej aktywności za przyczynę znaczącego oddalania się od siebie małżonków”¹²¹⁸.

Przewidziany w art. 23 k.r.o. obowiązek małżonków wzajemnej pomocy może w konkretnych okolicznościach stanowić podstawę do udzielenia małżonkowi ochrony prawnej przez nakazanie umożliwienia mu korzystania z lokalu mieszkalnego stanowiącego odrębny majątek współmałżonka¹²¹⁹. Obecnie pogląd ten znajduje odzwierciedlenie w art. 28¹ k.r.o. przyznającym małżonkowi uprawnienie do korzystania z mieszkania i przedmiotów urządzenia domowego należących do współmałżonka.

W judykaturze podkreśla się przy tym, że „zakres obowiązku wzajemnej pomocy, podobnie jak i zakres innych obowiązków z małżeństwa wynikających, nie może być mierzony obiektywną miarą, jak zakres obowiązku „staranności”, o którym mowa w przepisach prawa materialnego; jeżeli jedno z małżonków wskutek wyjątkowej okoliczności znalazło się bez swej winy w sytuacji szczególnie ciężkiej, jak np. wskutek pobytu w więzieniu niemieckim, obowiązek pomocy ze strony drugiego z małżonków powinien być oceniony bardziej rygorystycznie, niżby to odpowiadało pojęciom przeciętnie myślącej kobiety lub przeciętnie myślącego mężczyzny”¹²²⁰. W uzasadnieniu jednego ze swych orzeczeń SN stwierdził m.in.: „choćby bowiem Sąd Wojewódzki trafnie podkreślił, że od przeciętnego człowieka nie można żądać bohaterstwa, a więc nie można wymagać poświęcenia życia dla chorego dziecka, to jednak należy wziąć pod uwagę, że małżeństwo wkłada na oboje małżonków obowiązek wzajemnej pomocy i współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek stworzyli (art. 23 k.r.o.). Tego obowiązku powód należycie nie wykonał, jeżeli w obliczu nieszczęścia, jakim dla obojga rodziców, a przede wszystkim dla matki, było urodzenie się upośledzonego dziecka, ograniczył się jedynie do nalegania na umieszczenie dziecka w zakładzie bez jednoczesnego okazania żonie duchowej i uczuciowej pomocy oraz wsparcia, jakich w tak trudnej sytuacji mogła od swego partnera oczekiwać”¹²²¹.

W doktrynie i judykaturze trafnie dostrzega się, że obowiązek wzajemnej pomocy ma szczególne znaczenie w niepomyślnych okolicznościach życiowych, w szczególności takich, jak choroba. W orzecznictwie wielokrotnie podkreślano, że „choroba małżonka nie tylko nie wywołuje i nie powinna wywoływać trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego,

¹²¹⁸ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 01.02.2019 r., I ACa 342/18, LEX nr 2669805.

¹²¹⁹ Zob. wyrok SN z 08.06.1977 r., IV CR 277/77, OSNCP 1978/3, poz. 53.

¹²²⁰ Zob. orzeczenie SN z 23.02.1950 r., WaC. 298/49, LEX nr 3218962.

¹²²¹ Zob. wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, LEX nr 900.

lecz nakłada na drugiego małżonka obowiązek użycia wszelkich środków do przywrócenia choremu małżonkowi zdrowia i zdolności do spełnienia obowiązków małżeńskich. Przeciwnie tym zasadom postępowanie jest sprzeczne z ogólnie przyjętymi zasadami moralności”¹²²². Porzucenie małżonka w ciężkiej chorobie, a więc wówczas gdy potrzebuje on specjalnie troskliwej opieki i serdecznego współczucia z reguły spotyka się ze sprzeciwem moralnym ze strony społeczeństwa¹²²³. Co do zasady małżonek niedopełniający obowiązku wzajemnej pomocy (art. 23 k.r.o.) w sferze niematerialnej staje się współwinny rozkładu pożycia małżonków¹²²⁴.

Ponadto, w judykaturze wyrażono pogląd, że w przypadku naruszenia przez jednego z małżonków obowiązku wzajemnej pomocy może zachodzić negatywna przesłanka orzeczenia rozwodu, w postaci sprzeczności rozwodu z zasadami współżycia społecznego. W jednym z orzeczeń z lat 50. XX w. Sąd Najwyższy podkreślił m.in., że zasada wzajemnej pomocy małżonków jest wyrazem uznanej społecznie wartości, a zagrożeniem jej realizacji może być sytuacja, gdy mąż wnosi powództwo rozwodowe, opierając swe żądanie na fakcie, że rozkład pożycia nastąpił po trzydziestu latach małżeństwa na skutek nieuleczalnej choroby żony, nie rokującej poprawy i zmuszającej ją do przebywania w szpitalu. W rozpatrywanej sprawie Sąd uznał, że nie byłoby zgodne z poczuciem moralnym, by po tylu latach współżycia uznać, że choroba pozwanej, nawet nieuleczalna, usprawiedliwia rozwód małżeństwa. Sytuacja pozwanej wymaga bowiem od męża, aby w miarę swoich możliwości przyczyniał się do ulżenia jej losowi, okazywał jej wszelką pomoc i to nie tylko materialną, do której w formie alimentów się zaofiarował, ale także by był dla niej podporą psychiczną w jej cierpieniach¹²²⁵. Podobne względy przemawiają za odmową udzielenia rozwodu na żądanie powoda, jeżeli ustalone zostało w sprawie, że „w niedługi czas po zawarciu związku małżeńskiego, gdy pozwana zaszła w ciążę, strony zgodnie zdecydowały spędzenie płodu i na skutek wykonania tej decyzji nastąpiło uszkodzenie wnętrza pozwanej, która pomimo leczenia i zabiegów chirurgicznych pozostała kaleką, potrzebującą stałej opieki lekarskiej, zdolną do pracy jedynie częściowo. Niestety, jako spotkało pozwaną, jest nieszczęściem wspólnym stron i w tych okolicznościach powód miał szczególny obowiązek nieporzucania pozwanej”¹²²⁶.

¹²²² Zob. wyrok SA w Białymstoku z 06.03.1997 r., I ACa 48/97, OSA 1998/10/45.

¹²²³ Zob. wyrok SA w Białymstoku z 24.06.1997 r., I ACr 162/97, OSA 1998/9/42.

¹²²⁴ Zob. wyrok SN z 19.10.1999 r., I CKN 160/98, LEX nr 3218963.

¹²²⁵ Zob. orzeczenie SN z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953, nr 3, poz. 84.

¹²²⁶ Zob. orzeczenie SN z 15.07.1958 r., 3 CR 1225/57, OSPiKA 1959, z. 11, poz. 289, LEX nr 1632683.

Jednakże w nowszym orzecznictwie SN podkreśla się, że obowiązek wzajemnej pomocy i współdziałania, wynikający z art. 23 k.r.o., nie może być rozumiany jako pozbawiony wyjątków, bezwzględny obowiązek, i to obciążający małżonków niezależnie od konkretnych okoliczności sprawy, a zwłaszcza zachowania się każdego z nich, nawet jeśli określonych przejawów takiego zachowania nie można oceniać w kategoriach winy. Mianowicie obowiązek przewidziany w art. 23 k.r.o. może być wyłączony, jeżeli zachowanie będące wynikiem choroby psychicznej małżonka, uniemożliwiającej normalne życie, uzasadnia zwolnienie z tego obowiązku drugiego z małżonków. W rozpatrywanej sprawie, wskazując na nagłość i intensywność objawów choroby pozwanego, uniemożliwiających normalne funkcjonowanie rodziny, podkreślono, że – ważąc zasługujący na ochronę interes pozwanego – należy na drugiej szali postawić interes powódki zamieszkującej z małoletnim synem i żyjącej od lat w ciągłym stresie i w poczuciu permanentnego zagrożenia zdrowia, a nawet życia (...). Nikt nie ma prawa w takich okolicznościach wymagać od współmałżonka opiekania się nim w sposób, w jaki życzyłby sobie tego pozwany¹²²⁷. Zgodnie z powszechnie aprobowanym w judykaturze poglądem, obowiązki wynikające ze stosunków małżeńskich i rodzinnych nie powinny ograniczać życia osobistego każdego z małżonków w większym zakresie, aniżeli wymaga tego dobro rodziny¹²²⁸.

Zdaniem SN, uchylanie się powoda w sprawie o rozwód od obowiązków alimentacyjnych wtedy tylko powoduje dyskwalifikację moralną, która mimo innych pozytywnych przesłanek mogłaby przemawiać przeciwko orzeczeniu rozwodu, gdy jest uporczywe i złośliwe¹²²⁹.

5.2.11. Opuszczenie współmałżonka

Obowiązek wspólnego pożycia, wynikający z art. 23 k.r.o., niewątpliwie należy do podstawowych obowiązków małżeńskich. Stąd też w doktrynie i judykaturze zgodnie przyjmuje się, że opuszczenie (porzucenie) współmałżonka, mające charakter trwały i nieuzasadniony, stanowi zawinioną przyczynę rozkładu pożycia, albowiem unicestwienia wykonywanie obowiązku wspólnego pożycia, wzajemnej pomocy oraz współdziałania dla dobra rodziny¹²³⁰.

¹²²⁷ Zob. wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10/177.

¹²²⁸ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77.

¹²²⁹ Zob. orzeczenie SN z 30.04.1960 r., 3 CR 1040/58, RPEiS 1961/1.

¹²³⁰ Zob. Z. Krzemiński, Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, [w:] Rozwód. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism, Kraków 2006, s. 26; A.

W latach 50. ubiegłego wieku Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że „nieusprawiedliwiony poważnymi względami wyjazd jednego z małżonków do innej miejscowości, z zamiarem stałego w niej pobytu, nie tylko nie pociąga za sobą obowiązku wyjazdu drugiego małżonka, ale może być uznany za zawinione jego opuszczenie. Taką nieusprawiedliwioną zmianą miejsca zamieszkania, posiadającą znamiona zawinionego opuszczenia drugiego małżonka, może być również wyjazd męża wywołany chęcią założenia prywatnego przedsiębiorstwa handlowego i osiągania w ten sposób większych dochodów”¹²³¹. Jednakże w piśmiennictwie wyrażono również pogląd odmienny, w myśl którego nie w każdym przypadku brak wspólnego zamieszkania stanowi przyczynę rozkładu pożycia. Jeżeli rozłączenie jest spowodowane okolicznościami, na które małżonkowie nie mają istotnego wpływu (np. problemy mieszkaniowe, czy związane z zatrudnieniem), to nie musi skutkować rozkładem pożycia, zaś w przypadku ewentualnego rozkładu – niekoniecznie będzie można przypisać winę którejkolwiek ze stron¹²³². W orzecznictwie stwierdzono, że, „pozostanie przez jednego z małżonków w miejscu poprzedniego zamieszkania, gdy drugi małżonek zmienia to miejsce w związku ze zmianą miejsca pracy, nie może być uważane samo przez się za opuszczenie wspólnego miejsca zamieszkania bez słusznej przyczyny”¹²³³.

Co więcej, w judykaturze Sądu Najwyższego podkreślono, że „jednostronne zerwanie przez małżonka związku małżeńskiego należy uznać za czyn zawiniony także w przypadku, gdy powodem tego zerwania było głębokie uczucie miłości względem osoby trzeciej”¹²³⁴. Rozwijając tę myśl argumentowano, że „przebywanie małżonka poza granicami kraju (będąc w istocie nieusprawiedliwionym opuszczeniem współmałżonka) oraz jego cudzołożny związek w pełni usprawiedliwiają wniosek, że zachowanie się takie stanowi ważną przyczynę rozkładu, ponieważ takie zachowanie się potępiają zasady (...) moralności”¹²³⁵.

Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 396;

K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 23.

¹²³¹ Zob. orzeczenie SN z 15.11.1951 r., C 1003/51, OSN 1953, poz. 17.

¹²³² Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 396.

¹²³³ Zob. orzeczenie SN z 29.03.1949 r., WaC 342/48, LEX nr 1673845.

¹²³⁴ Zob. orzeczenie SN z 08.05.1951 r., C 184/51, PiP 1951, z. 7, s. 165; OSN 1952, poz. 21.

¹²³⁵ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1955 r., III Cr 1328/54, PiP 1957, z. 2, s. 411.

Podobnie, w orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazano, że „pewne niewłaściwe postęпки ze strony rodziców jednego z małżonków nie upoważniają jeszcze same przez się drugiego małżonka do porzucenia rodziny. W takiej sytuacji rzeczą obojga małżonków jest przeciwdziałanie zdrażnieniom, a w razie konieczności wszczęcie starań o oddzielne zamieszkanie”¹²³⁶.

Jednakże winny rozkładu pożycia może być również opuszczony współmałżonek¹²³⁷. Mianowicie „opuszczenie przez żonę z dziećmi wspólnego domu, stanowiące reakcję na poważne zagrożenie ze strony męża bezpieczeństwa osobistego i wspólnych dzieci, nie jest – w ocenie Sądu Najwyższego – moralnie naganne i nie może być uznane za zawinione spowodowanie rozkładu pożycia małżeńskiego”¹²³⁸. Natomiast w innym orzeczeniu Sąd Najwyższy podkreślił, że fakt, że powódka opuściła męża, nie może być potraktowany jako zawiniona przez nią przyczyna rozkładu pożycia w sytuacji, gdy z niewadliwych ustaleń faktycznych wynika, że powódka opuściła męża ze słusznej przyczyny, leżącej po jego stronie (pozwany źle traktował syna powódki, bił go, urządzał awantury powódce, lżył ją i bił, groził, że ją zabije, a po opuszczeniu go przez powódkę, która wyprowadziła się wraz z dzieckiem, nadal urządzał jej publicznie awantury)¹²³⁹. Odwołując się do powyższych poglądów SN, Sąd Apelacyjny w Katowicach wyjaśnił, że „samo opuszczenie małżonka i zerwanie tym samym pożycia, nie w każdych okolicznościach może być uznane za przejaw zawinienia, a tylko takie, które nie znajduje usprawiedliwionej przyczyny. Nie może zaś być uznane za moralnie naganne, a tym samym zawinione, opuszczenie małżonka spowodowane bezpośrednio poprzedzającym ten fakt pobiciem, agresywnym zachowaniem współmałżonka, które pojawiało się już w okresie wcześniejszego pożycia stron. Taka reakcja powódki była uzasadniona zachowaniem pozwanego. Każdy zaś także i małżonek ma prawo do bezpieczeństwa osobistego, a w razie jego zagrożenia ze strony współmałżonka podjęcia działań mających na celu wyeliminowanie tego stanu, w tym także przez opuszczenie wspólnego domu”¹²⁴⁰. Podobnie, Sąd Apelacyjny w Katowicach w innym orzeczeniu przesądził, że „jeżeli mąż dopuszcza się wobec żony rękoczynów i używa gróźb karalnych, to jej wyprowadzenie się z domu nie może być uznane za przyczynę rozkładu pożycia”¹²⁴¹.

¹²³⁶ Zob. orzeczenie SN z 14.05.1956 r., I CR 746/55, OSNCK 1956/4/120.

¹²³⁷ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 396.

¹²³⁸ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, LEX nr 32963.

¹²³⁹ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958/4/113.

¹²⁴⁰ Zob. wyrok SA w Katowicach z 15.07.2004 r., I ACa 375/04, LEX nr 147143.

¹²⁴¹ Zob. wyrok SA w Katowicach z 13.05.2005 r., I ACa 2184/04, LEX nr 151748.

W judykaturze wskazano również, że „w przypadku powstania rozkładu pożycia małżeńskiego wskutek opuszczenia męża przez żonę z powodu jego kategorycznego oświadczenia, że z żoną żyć nie będzie, i wezwania jej do opuszczenia domu, należy uznać, że rozkład nastąpił z winy męża; w takim przypadku żona nie ma obowiązku powrotu do męża, dopóki ten nie okaże, że żałuje spowodowania zerwania wspólnego pożycia i że jego zamiar kontynuowania tego pożycia jest szczery i przemyślany”¹²⁴².

Co więcej, Sąd Najwyższy słusznie przyjął, że małżonek opuszczający wspólne mieszkanie dla zapewnienia bezpieczeństwa i spokoju (stan dotychczasowy samotnego przebywania we wspólnym domu był niekorzystny dla zdrowia żony) powinien być nadal traktowany, jakby we wspólnym mieszkaniu pozostawał¹²⁴³.

Podobnie, Sąd Najwyższy wyraził również pogląd, że fakt, iż powódka opuściła męża, nie może być potraktowany jako wyłącznie zawiniona przez nią przyczyna rozkładu pożycia, gdy uczyniła to ze słusznej przyczyny, leżącej po jego stronie, m.in. w następstwie nieporozumień małżonków na tle żądań majątkowych pozwanego, dążenia pozwanego do odizolowania powódki od jej rodziny, czy niezaspokojenia potrzeb emocjonalnych powódki w związku małżeńskim¹²⁴⁴. W orzecnictwie zajmowano jednak również stanowisko odmienne¹²⁴⁵.

Jeżeli jednak „małżonkowi opuszczającemu drugiego małżonka można przypisać współwinę w spowodowaniu przyczyn, które doprowadziły do tego opuszczenia, nie zachodzi przypadek opuszczenia ze słusznej przyczyny”¹²⁴⁶.

5.2.12. Uzależnienie od Internetu lub gier komputerowych

W ostatnich latach w badaniach nad przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego ujawniono także takie postaci uzależnień, jak hazard, uzależnienie od Internetu czy gier komputerowych¹²⁴⁷. Uzależnienia te prowadzą do całkowitego zaabsorbowania Internetem lub grami, co w konsekwencji prowadzi do zubożnienia na potrzeby drugiego małżonka oraz rodziny. Uzależnienie od Internetu skutkuje również ograniczeniem innych form aktywności, zaś pierwszym środowiskiem, które doświadcza ich destrukcyjnego działania,

¹²⁴² Zob. orzeczenie SN z 08.02.1952 r., C 609/51, NP 1953, nr 5, s. 82.

¹²⁴³ Zob. wyrok SN z 18.07.2002 r., IV CKN 1249/00, LEX nr 80269.

¹²⁴⁴ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSN 1958, z. 4, poz. 113; wyrok SN z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105.

¹²⁴⁵ Zob. orzeczenie SN z 23.03.1956 r., III CR 347/55, LEX nr 118769.

¹²⁴⁶ Zob. orzeczenie SN z 22.08.1950 r., C 146/50, NP 1951, nr 11, s. 46.

¹²⁴⁷ Zob. M. Kosek, Uzależnienie od Internetu jako jedna z przyczyn rozwodu, Zeszyty Prawnicze UKSW 2009, nr 9.2, s. 121–146.

jest najczęściej rodzina¹²⁴⁸. W piśmiennictwie i orzecznictwie jako jedną z form uzależnienia od Internetu wyróżnia się uzależnienie od relacji wirtualnych, tzn. potrzebę nawiązywania relacji przyjacielskich, czy wręcz intymnych za pośrednictwem sieci Internet (np. portali społecznościowych)¹²⁴⁹. Niewątpliwie zjawisko to może prowadzić w dłuższej perspektywie czasu do osłabienia, a w skrajnych przypadkach wręcz do ustania więzi małżeńskich, a zatem do zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego.

5.2.13. Zaniedbywanie rodziny

Przyczyną zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego może być naruszenie obowiązku wzajemnej pomocy oraz troski o dobro rodziny (art. 23 k.r.o.)¹²⁵⁰. Chodzi zwłaszcza o powtarzające się zaniedbania w wykonywaniu codziennych obowiązków domowych, brak współdziałania ze współmałżonkiem w staraniach o dom i wychowanie małoletnich dzieci, często połączone z beczynnym trybem życia¹²⁵¹. Sąd Najwyższy, jako przykłady zawinionych przez żonę przyczyn rozkładu pożycia, wymienił również: „częste opuszczanie wraz z dzieckiem wspólnego domu i wyjazdy do matki nie zawsze spowodowane postępowaniem pozwanego, zaniedbywanie w czasie pobytów u matki – trwających kilka, a niekiedy kilkanaście tygodni – obowiązków domowych, swobodne określanie daty powrotu do męża, zbyt emocjonalne i niedojrzałe podejście do wyłaniających się konfliktów”¹²⁵². W orzecznictwie przesądzono również, że „zachowanie się małżonka, który będąc zdolny do pracy, bez dostatecznego usprawiedliwienia nie pracuje wcale lub pracuje w stopniu wysoce niedostatecznym, może być uznane za ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego, choćby małżonek ten dostarczał dostatecznych środków na utrzymanie rodziny z innych źródeł (...). Takie zachowanie się małżonka będzie z reguły ważnym powodem rozkładu pożycia, o ile drugi małżonek na niewłaściwość tego zachowania zwrócił uwagę i domagał się jego zmiany”¹²⁵³.

W doktrynie trafnie dostrzega się również, że szczególnie negatywne konsekwencje dla pożycia małżeńskiego może mieć nieudzielenie wsparcia (czy wręcz powstrzymanie się od takiej pomocy) przez małżonka w sytuacjach krytycznych dla rodziny, np. związanych z chorobą członka rodziny, czy utratą pracy. Naruszenie obowiązku wzajemnej

¹²⁴⁸ Tamże, s. 131.

¹²⁴⁹ Tamże, s. 137.

¹²⁵⁰ Zob. orzeczenie SN z 23.02.1950 r., C 298/49, PiP 1950, z. 10, s. 145.

¹²⁵¹ Zob. orzeczenie SN z 18.08.1955 r., II CR 1082/54, PiP 1956, z. 2, s. 393.

¹²⁵² Zob. wyrok SN z 01.10.1997 r., I CKN 246/97, LEX nr 668911.

¹²⁵³ Zob. orzeczenie SN z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956, nr 4, poz. 110.

pomocy w sytuacji, gdy współmałżonek i jego bliscy potrzebują specjalnej troski, świadczy o głębokim rozkładzie pożycia małżeńskiego¹²⁵⁴. Jednocześnie w literaturze podkreśla się, że reguła ta znajduje zastosowanie w przypadku chorób niezawinionych oraz takich, które nie stanowią trwałej przeszkody w pożyciu małżeńskim¹²⁵⁵.

Z drugiej jednak strony, choć do obowiązków żony należy dbałość o dom i dzieci, to jednak już w latach 50. XX wieku Sąd Najwyższy podkreślał, że „obowiązek nie może jednak sięgać tak daleko, aby miał uniemożliwić wykonywanie przez żonę pracy zawodowej. Z reguły istnieje możliwość pogodzenia wykonywania obowiązków rodzinnych wobec dzieci z pracą zawodową. Interes osobisty dzieci w zasadzie nie doznaje w tym wypadku uszczerbku. Nie można przeto małżonce postawić zarzutu zaniedbywania rodziny, posługując się tylko faktem podjęcia przez nią pracy zawodowej”¹²⁵⁶. Podobnie, w judykaturze przesądzono również, że „jeżeli żona przez cały czas trwania małżeństwa pracowała zarobkowo, obowiązek pracy we wspólnym gospodarstwie domowym obciążał w równej mierze obydwie strony. Zaniedbywanie się żony w obowiązku należytego prowadzenia kuchni mogłoby być uznane za zawinioną przez nią przyczynę rozkładu jedynie wówczas, gdyby mąż spełniał – stanowiące odpowiednik pracy żony – inne czynności wchodzące w zakres wspólnego gospodarstwa domowego lub gdyby zaniedbania żony miały charakter złośliwy”¹²⁵⁷.

5.2.14. Zaniedbywanie współmałżonka

W orzecznictwie przyjmuje się, że wspólnota duchowa polega na wzajemnym pozytywnym stosunku uczuciowym małżonków, szacunku, zaufaniu, szczerości, lojalności, wyrozumiałości, na respektowaniu osobistych cech małżonka, uwzględnianiu jego osobistych potrzeb oraz gotowości do ustępstw oraz kompromisów¹²⁵⁸. Zaniedbywanie współmałżonka polega zatem na nierespektowaniu powyższych zasad oraz obojętności na potrzeby i problemy drugiego małżonka. Przyczynami zaniedbywania małżonka mogą być w szczególności: alkoholizm, narkomania, uzależnienie od Internetu

¹²⁵⁴ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397-398; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 39.

¹²⁵⁵ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 39.

¹²⁵⁶ Zob. orzeczenie SN z 09.04.1953 r., II C 2911/52, PiP 1954, z. 1, s. 180; wyrok SA w Katowicach z 18.02.2010 r., I ACa 29/10, LEX nr 1120359.

¹²⁵⁷ Zob. orzeczenie SN z 01.06.1956 r., 4 CR 1118/55, RPEiS 1958/1, s. 311.

¹²⁵⁸ Zob. wyrok SN z 06.02.2002 r., V CKN 741/00, LEX nr 424457.

czy gier komputerowych itp.¹²⁵⁹. W judykaturze Sądu Najwyższego podkreślono również, że zaangażowanie fizyczne i emocjonalne małżonki w opiekę nad wnukami (z jej kręgu rodzinnego), a zaniedbywanie małżonka wymagającego opieki ze względu na stan zdrowia, uzasadnia przyjęcie, iż ponosi ona także winę rozkładu pożycia małżeńskiego¹²⁶⁰.

5.2.15. Zły stosunek do rodziny małżonka

Za zawinione przyczyny rozkładu należy uznać nie tylko naganne zachowanie się wobec współmałżonka, ale także względem rodziny małżonka (dzieci, rodziców, rodzeństwa i innych osób bliskich małżonkowi), o ile wpływa ono na wspólne pożycie małżeńskie i jest to jedna z częściej występujących przyczyn rozwodów¹²⁶¹. Może ono polegać (i są to przypadki najczęstsze) na negatywnym nastawieniu jednego ze współmałżonków do dzieci drugiego pochodzących z wcześniejszego małżeństwa, czy związku partnerskiego¹²⁶². W orzecnictwie Sądu Najwyższego podkreśla się, że „osoba, która zawiera związek małżeński z osobą posiadającą nieletnie dzieci z poprzedniego małżeństwa, jakkolwiek nie sprawuje prawnej pieczy nad nimi, powinna wspólnie ze współmałżonkiem starać się o ich utrzymanie i wychowanie. Uchybia tym obowiązkom małżonek, który zachowaniem swoim stwarza warunki utrudniające drugiemu małżonkowi wypełnienie obowiązku troski o fizyczny i duchowy rozwój dzieci tego małżonka z poprzedniego małżeństwa, w szczególności gdy bez uzasadnionych powodów nie zgadza się na pobyt dzieci we wspólnym domu lub doprowadza drugiego małżonka do oddania dzieci na wychowanie poza wspólnotą rodzinną. Złe obchodzenie się przez współmałżonka z dziećmi drugiego małżonka może stanowić ważną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego”¹²⁶³. Z drugiej zaś strony, troska małżonka o byt dorosłych dzieci z poprzedniego małżeństwa nie może – co do zasady – stanowić o zawinieniu rozkładu pożycia w późniejszym małżeństwie¹²⁶⁴.

¹²⁵⁹ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, s. 25.

¹²⁶⁰ Zob. wyrok SN z 18.02.1997 r., I CKN 77/96, LEX nr 3223188.

¹²⁶¹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 395.

¹²⁶² Zob. wyrok SN z 04.02.2000 r., II CKN 724/98, LEX nr 1218427.

¹²⁶³ Zob. orzeczenie SN z 07.03.1953 r., C 2031/52, OSN 1953, poz. 123; *vide* też A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 395.

¹²⁶⁴ Zob. wyrok SN z 10.12.1996 r., II CKN 22/96, LEX nr 3223321.

Zdaniem Sądu Najwyższego, „małżonek ma względem dzieci drugiego małżonka pochodzących z poprzedniego małżeństwa, przebywających razem z nim we wspólności rodzinnej, szereg obowiązków moralnych. Nie byłoby jednak zgodne z zasadami współżycia społecznego nałożenie na tego małżonka obowiązku pozostawania we wspólnocie rodzinnej z dziećmi współmałżonka, jeżeli postępowaniem swoim naruszają one w sposób rażący reguły tego współżycia. W przypadku takim usprawiedliwione może być opuszczenie przez niego rodziny, jeżeli jego starania o wychowanie dzieci nie dały pomyślnego rezultatu. Przy istnieniu związku przyczynowego pomiędzy postępowaniem dzieci a powstałym rozkładem pożycia małżeńskiego rozkład może być zawiniony lub niezawiniony przez współmałżonka rodzica. Za zawiniony uznać go można wtedy tylko, gdy małżonek-rodzic postępowaniem swoim lub niewykonywaniem swoich obowiązków w czasie trwania małżeństw stron w zakresie wychowania dzieci, przyczynia się do ich moralnego zaniedbania”¹²⁶⁵.

Zły stosunek do rodziny małżonka może polegać również na negatywnym nastawieniu do rodziców współmałżonka, czy też jego rodzeństwa. Taka postawa może przybrać formę czynną (np. przejawiać się w nakłanianiu, czy wręcz zmuszaniu współmałżonka do nieodwiedzania jego rodziny pochodzenia), bądź bierną (np. niezapraszanie członków rodziny współmałżonka na uroczystości rodzinne, czy też nieprzychodzenie na organizowane przez nich spotkania rodzinne). Przykładowo, Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyroku z 27 września 2017 r. uznał, że winę za rozkład pożycia ponosi, także pozwany, który uniemożliwiał żonie kontakty z rodziną, zabraniał długich rozmów telefonicznych, odwiedzin, kontrolował powódkę co do czasu przyjscia z domu. Miał pretensje, gdy żona wróciła kilka minut później do domu niż zwykle. Również w swoim domu nie lubił gościć krewnych żony, podnosząc, że przeszkadza mu hałas¹²⁶⁶.

W drastycznych przypadkach dochodzi wręcz do przemocy fizycznej wobec członków rodziny współmałżonka, z reguły wówczas, gdy małżonkowie mieszkają pod jednym dachem z członkami rodziny jednego z nich. Jak podkreślił SN, „niewłaściwe zachowanie się jednego z małżonków wobec matki drugiego małżonka, przejawiające się w znieważaniu i biciu jej, a tym bardziej w nastawianiu na jej życie, może stanowić przyczynę trwałego rozkładu pożycia stron, zawinioną przez stronę dopuszczającą się takiego zachowania”¹²⁶⁷.

¹²⁶⁵ Zob. orzeczenie SN z 03.05.1955 r., II CR 1221/54, OSN 1956, poz. 95.

¹²⁶⁶ Zob. wyrok SA w Łodzi z 27.09.2017 r., I ACa 168/17, LEX nr 2387005.

¹²⁶⁷ Zob. orzeczenie SN z 13.09.1950 r., C 335/50, NP 1951, nr 11, s. 46.

Interesujący pogląd wyraził SN w wyroku z 28 marca 2003 r., wskazując, że chociaż możliwe jest uznanie zawinienia jednego z małżonków dopuszczającego się niewłaściwego zachowania w stosunku do osoby trzeciej, to jednak ulegać może chodzić jedynie o taką osobę, która związana jest z małżonkiem więzami rodzinnymi, czy szczególną przyjaźnią. Nie może być to osoba, z którą współmałżonek nawiązał intymne pożycie (*in concreto* kobieta, z którą mąż zdradzał żonę), co stało się przyczyną rozkładu pożycia, nawet gdyby zachowanie się skarżącej uraziło uczucia współmałżonka do tej osoby¹²⁶⁸.

5.3. Niezawinione przyczyny rozkładu pożycia

5.3.1. Choroba

Art. 23 k.r.o. nakłada na małżonków, między innymi, obowiązek wzajemnej pomocy. W doktrynie i orzecznictwie trafnie dostrzega się, że „obowiązek ten ma szczególne znaczenie w niepomyślnych okolicznościach życiowych, w których znajdzie się rodzina, w szczególności w przypadku choroby jednego z małżonków, która jest najczęściej niezawiniona”¹²⁶⁹. W orzecznictwie wskazano m.in., że „fakt zachorowania małżonka i dolegliwości z tym związane, obniżenie nastroju, czy po prostu słabe samopoczucie mają charakter obiektywny i niezależny od osoby chorej. Nie sposób zatem stawiać z tego tytułu małżonkowi zarzutów i uznać, że były to zawinione przez niego działania. Nawet nadmierna dbałość o zdrowie, szukanie przyczyn pogorszenia stanu zdrowia czy liczne konsultacje lekarskie, nie mogą być uznane za godzące w stabilność związku małżeńskiego. Oczywiście jest, że w takiej sytuacji chory małżonek ma prawo oczekiwać wsparcia od współmałżonka”¹²⁷⁰.

Ponadto zakres obowiązku wzajemnej pomocy, podobnie jak i zakres innych obowiązków wynikających z małżeństwa, nie może być mierzony obiektywną miarą, jak zakres obowiązku „staranności”, ponieważ obowiązek pomocy ze strony drugiego z małżonków powinien być oceniony bardziej rygorystycznie, niż w przypadku osób obcych. Stąd też opuszczenie (porzucenie) współmałżonka w ciężkiej chorobie, a więc wówczas, gdy potrzebuje on szczególnie troskliwej opieki i serdecznego współczucia, z reguły

¹²⁶⁸ Zob. wyrok SN z 28.03.2003 r., IV CKN 1957/00, LEX nr 121734.

¹²⁶⁹ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 33; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 397-398.

¹²⁷⁰ Zob. wyrok SA w Szczecinie z 29.01.2019 r., I ACa 441/18, LEX nr 2657608.

spotyka się ze sprzeciwem moralnym ze strony społeczeństwa. Niejednokrotnie wskazuje się również, że im trudności i kłopoty życiowe współmałżonka są większe, tym obowiązek udzielenia pomocy ze strony drugiego małżonka staje się donioślejszy¹²⁷¹.

Jeszcze pod rządami dekretu z dnia 25 września 1945 r. – Prawo małżeńskie Sąd Najwyższy podkreślił, że „choroba w zasadzie nie może być podstawą rozwodu, chyba że jest tego rodzaju, iż musi wywołać stały rozkład pożycia małżeńskiego, bądź uniemożliwiając spełnienie obowiązków małżeńskich, bądź utrudniając je w wysokim stopniu, bądź wreszcie wywołując takie skutki, że nie można wymagać od drugiego małżonka, aby pozostawał z chorym małżonkiem w związku małżeńskim”. Z reguły jednak „choroba małżonka, nie mająca cech wyżej określonych, nie tylko nie wywołuje i nie powinna wywoływać stałego rozkładu pożycia małżeńskiego, lecz nakłada na drugiego małżonka obowiązek (...) użycia wszelkich środków do przywrócenia choremu małżonkowi zdrowia i zdolności do spełniania obowiązków małżeńskich. Przeciwnie tym zasadom postępowanie jest sprzeczne z ogólnie przyjętymi zasadami moralności”¹²⁷².

Podobnie, w orzecznictwie Sądu Najwyższego, ukształtowanym jeszcze w okresie obowiązywania Kodeksu rodzinnego z 1950 r., stwierdzono, że „obowiązek udzielania przez jedno z małżonków nieuleczalnie choremu współmałżonkowi materialnej i moralnej pomocy może stanowić podstawę oddalenia powództwa o rozwód z powodu sprzeczności żądania rozwodu z zasadami współżycia społecznego”. Argumentowano bowiem, że niezgodne z zasadami socjalistycznej moralności byłoby uznanie, że nieuleczalna choroba małżonki, po trzydziestu latach pożycia małżeńskiego, stanowi ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego w sytuacji, kiedy stan małżonki wymaga przyczyniania się ze strony współmałżonka w miarę swych możliwości do ulżenia jej losowi i okazywania jej pomocy nie tylko materialnej, ale i moralnej, tak aby małżonek był dla niej podporą psychiczną w cierpieniach¹²⁷³. Trafnie dostrzegano również, że „choroba jednego z małżonków w normalnym toku rzeczy zobowiązuje drugiego małżonka do większej troski o niego i dołożenia wszelkich starań będących w granicach jego możliwości do przywrócenia chorego współmałżonka do zdrowia. Tylko w wyjątkowych okolicznościach, gdy wszelkie starania nie odniosły skutku, a rodzaj i długotrwałość choroby uniemożliwiają normalne współżycie małżeńskie, choroba może być rozpatrywana jako niezawiniona przyczyna

¹²⁷¹ Zob. J. Gwiazdomorski, Rozkład wspólności jako podstawa rozwodu, NP 1955, nr 5, s. 64.

¹²⁷² Zob. orzeczenie SN z 01.09.1948 r., C 184/48, OSN(C) 1949/2-3/38.

¹²⁷³ Zob. orzeczenie SN z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84.

rozwodowa”¹²⁷⁴. Podobnie, wskazywano także, że „choroba w zasadzie nie może być podstawą rozvodu, chyba że jest tego rodzaju, iż musi wywołać stały rozkład pożycia małżeńskiego, bądź uniemożliwiając spełnienie obowiązków małżeńskich, bądź utrudniając je w wysokim stopniu, bądź wreszcie wywołując takie skutki, że nie można wymagać od drugiego małżonka, aby pozostawał z chorym małżonkiem w związku małżeńskim”¹²⁷⁵. Jednakże w judykaturze Sądu Najwyższego z lat 50. XX wieku można odnaleźć również pogląd odmienny, wyrażony w sprawie, w której dotknięty chorobą był powód wyłącznie winny rozkładu pożycia. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, „ciężka sytuacja życiowa małżonka dotkniętego nieuleczalną chorobą, która wymaga szczególnie troskliwej opieki, może być tą szczególną okolicznością, która – mimo istnienia winy rozkładu pożycia małżeńskiego po stronie tego małżonka – pozwalałaby na orzeczenie rozvodu, przez co umożliwiono by mu zawarcie związku małżeńskiego z kobietą, którą kocha, a która zapewnia mu troskliwą opiekę”¹²⁷⁶. Odwołując się do powyższego judykatu, Sąd Najwyższy argumentował, że „jeżeli powód wyłącznie winny rozkładu pożycia małżeńskiego jest niezdolny do pracy, a stan jego zdrowia wymaga stałej opieki, jaką może mu zapewnić wraz z pomocą w utrzymaniu kobieta, z którą żyje w związku pozamałżeńskim, to tego rodzaju sytuacja życiowa powoda może być uznana za szczególną okoliczność przemawiającą – z punktu widzenia szeroko pojętego interesu społecznego – za orzeczeniem rozvodu”¹²⁷⁷.

Orzecznictwo ukształtowane przez Sąd Najwyższy w latach 50. XX wieku nie straciło na swej aktualności po wejściu w życie obowiązującego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Również w obecnym stanie prawnym wskazuje się, że „choroba małżonka nie tylko nie wywołuje i nie powinna wywoływać trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, lecz nakłada na drugiego małżonka obowiązek użycia wszelkich środków do przywrócenia choremu małżonkowi zdrowia i zdolności do spełnienia obowiązków małżeńskich. Przeciwnie tym zasadom postępowanie jest sprzeczne z ogólnie przyjętymi zasadami moralności”¹²⁷⁸. Nadto podkreśla się, że treść art. 56 § 2 k.r.o. pozwala istotnie stwierdzić, iż orzeczenie rozvodu jest niedopuszczalne, jeżeli mimo braku sprzeczności jego orzeczenia z dobrem wspólnych małoletnich dzieci orzeczenie rozvodu byłoby z innych przyczyn sprzeczne z zasadami współżycia społecznego. Takim przypadkiem

¹²⁷⁴ Zob. orzeczenie SN z 21.01.1959 r., 2 CR 1120/57, LEX nr 3223292.

¹²⁷⁵ Zob. orzeczenie SN z 01.09.1948 r., C 184/48, OSN(C) 1949/2-3/38.

¹²⁷⁶ Zob. orzeczenie SN z 08.07.1952 r., C 1115/52, LEX nr 3223286.

¹²⁷⁷ Zob. orzeczenie SN z 07.11.1959 r., 1 CR 599/58, OSNCK 1961/2/44.

¹²⁷⁸ Zob. wyrok SA w Białymstoku z 06.03.1997 r., I ACa 48/97, OSA 1998/10/45.

istotnie może być sytuacja, gdy jedno z małżonków jest nieuleczalnie chore, wymaga opieki materialnej i moralnej współmałżonka, zaś rozwód stanowiłby dla niego rażącą krzywdę¹²⁷⁹.

Jednakże we współczesnej judykaturze można również znaleźć stanowisko odmienne. Przykładowo, w wyroku z dnia 19 maja 1998 r. SN wyraził pogląd, że orzeczenie rozwodu nie pozostaje w sprzeczności z zasadami współżycia, mimo ciężkiej choroby pozwanej. W uzasadnieniu cytowanego judykatu wskazano m.in., że „wprawdzie sytuacja życiowa pozwanej ze względu na jej wiek, ciężki stan zdrowia, oraz niemożność samodzielnego zaspokajania osobistych potrzeb jest wyjątkowo trudna, jednakże trwa już od kilku lat i orzeczenie, bądź też nieorzeczenie rozwodu, tej sytuacji nie zmieni (...). W ocenie Sądu Apelacyjnego brak jest podstaw do przyjęcia, że orzeczeniu rozwodu sprzeciwiają się zasady współżycia społecznego. Odmowa pozwanej wyrażenia zgody na rozwód podyktowana jest jedynie, co wynika z jej licznych oświadczeń, obawą przed utratą uprawnień do korzystania ze świadczeń Zakładów Opieki Zdrowotnej MSW. Pozwana nie liczy bowiem na powrót męża i na opiekę z jego strony. Osoby objęte opieką medyczną Polikliniki nie korzystają z większych przywilejów niż pacjenci innych placówek społecznej służby zdrowia; nadto przy tejże Poliklinice nie ma Poradni Reumatologicznej, z której świadczeń pozwana przede wszystkim korzysta. Pogorszenie się sytuacji życiowej pozwanej przy udzieleniu rozwodu sprowadza się do niedogodności związanych z dojazdem do placówek służby zdrowia, ale te może usunąć powód poprzez uiszczenie stosownych alimentów, pokrywających dodatkowe wydatki pozwanej”¹²⁸⁰.

W orzecznictwie SN analizowano również kwestię wyrażonej przez współmałżonka odmowy poddania się leczeniu operacyjnemu w kontekście przyczyny rozkładu pożycia. W tej materii Sąd Najwyższy wskazywał m.in. że „posiadanie dzieci jest jednym z celów związku małżeńskiego i małżonek ma prawo oczekiwać, że drugi małżonek, jeśli po jego stronie zachodzą przeszkody w posiadaniu potomstwa, podda się leczeniu mającemu na celu usunięcie tych przeszkód. Żądanie to jednak musi się mieścić w granicach rozsądku życiowego i nie może iść tak daleko, aby przekształciło się w wymaganie od współmałżonka poświęcenia własnego zdrowia w imię ewentualnego posiadania dziecka”¹²⁸¹. Natomiast „żądanie męża wykonania zaciągniętego przed ślubem

¹²⁷⁹ Zob. wyroki SN: z 25.05.1998 r., I CKN 704/97, LEX nr 529702; z 09.10.1998 r., III CKN 573/98, LEX nr 1214449.

¹²⁸⁰ Zob. wyrok SN z 19.05.1998 r., II CKN 752/97, LEX nr 1224967.

¹²⁸¹ Zob. orzeczenie SN z 02.12.1959 r., II CR 74/59, OSN 1961, poz. 14, OSPiKA 1960, poz. 266.

zobowiązania żony do poddania się operacji nogi, pod presją rozbicia małżeństwa, nie może znaleźć ochrony prawnej, jako sprzeczne z dobrymi obyczajami”¹²⁸². W tym ostatnim przypadku należałoby jednak poddać ocenie nie tylko odmowę leczenia, ale także nielojalność współmałżonka, jako przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego¹²⁸³.

Odrębnym zagadnieniem jest kwestia chorób wenerycznych. W tej materii Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że choroba weneryczna przebyta przed zawarciem związku małżeńskiego, aczkolwiek zaleczona, lecz pozostawiająca w organizmie ślady mogące się odbić na stanie zdrowia tegoż małżonka lub przyszłego potomstwa małżonków, może być uznana za samoistną, choć niezawinioną przyczynę rozkładu pożycia. Ma to miejsce zwłaszcza wówczas, gdy drugie z małżonków nie wiedziało o chorobie przebytej przez współmałżonka, a okoliczność ta miałaby wpływ na jego decyzję o niezawieraniu związku małżeńskiego¹²⁸⁴.

Podobnie zarażenie wirusem HIV z reguły będzie skutkowało uznaniem, że nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia, ze względu na nieuleczalny charakter samego zakażenia oraz często rozwijającą się w jego następstwie chorobę AIDS, która również ma charakter terminalny. Ponadto usprawiedliwione poczucie zagrożenia drugiego małżonka zakażeniem w razie utrzymywania stosunków fizycznych, połączone z usprawiedliwioną niechęcią narażania się na takie ryzyko i rezygnacją ze stosunków seksualnych, w pełni zdają się usprawiedliwiać wniosek, że rozkład pożycia ma charakter zupełny. Będzie to skutkowało przy tym przypisaniem wyłącznej winy zarażonemu małżonkowi, o ile postępowanie drugiego małżonka było prawidłowe. W literaturze wskazuje się, że w takiej sytuacji małżonek zdrowy ma dwa powody uzasadniające decyzję o opuszczeniu chorego: po pierwsze, że został zdradzony, zaś po drugie, iż obawia się zarażenia ze strony chorego współmałżonka¹²⁸⁵. Z powyższych względów AIDS z reguły stanowi zawinioną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego, uzasadniającą orzeczenie rozwodu¹²⁸⁶.

Przyczyną rozkładu pożycia może być również zarażenie chorobą weneryczną i to – w przekonaniu SN – „nie tylko wówczas, gdy wina małżonka polega na umyślnym działaniu, powodującym zarażenie, ale także gdy polega na niedbalstwie (np. stosunek

¹²⁸² Zob. orzeczenie SN z 29.03.1949 r., WaC 342/48, PiP 1950, z. 3, s. 98; LEX nr 1673845.

¹²⁸³ zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 406.

¹²⁸⁴ Zob. orzeczenie SN z 11.11.1954 r., II C 1492/53, OSN 1955, poz. 62.

¹²⁸⁵ Zob. R. Krajewski, Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań, Warszawa 2009.

¹²⁸⁶ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 49.

płciowy chorego wenerycznie w nadziei, że uda mu się uniknąć zarażenia, lub stosunek takiegoż chorego, który błędnie sądził, że już wyzdrowiał, lecz o tym się nie przekonał przez poddanie się badaniu lekarskiemu). Brak natomiast winy oraz powodu do rozwodu, gdy małżonek, nie dopuściwszy się niedbalstwa, nie wiedział o swej chorobie”¹²⁸⁷.

5.3.2. Choroba psychiczna

Dla oceny skutków prawnych choroby psychicznej małżonka w kontekście przyczyny rozkładu pożycia istotne znaczenie ma przede wszystkim czas, w jakim choroba ta występowała, tzn. przed, czy po zawarciu związku małżeńskiego.

Po pierwsze, w przypadku, gdy choroba psychiczna albo niedorozwój umysłowy występowały w chwili zawierania związku małżeńskiego, stanowią – zgodnie z art. 12 § 2 k.r.o. – podstawę unieważnienia małżeństwa¹²⁸⁸. Jednakże – w myśl art. 12 § 1 zd. 2 k.r.o. – nie można żądać unieważnienia, jeżeli stan zdrowia lub umysłu takiej osoby nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa. Natomiast stosownie do art. 12 § 3 k.r.o. nie można unieważnić małżeństwa z powodu choroby psychicznej jednego z małżonków po ustaniu tej choroby. Zatem uznać należy, że ustanie choroby psychicznej po zawarciu małżeństwa prowadzi do konwalidacji małżeństwa¹²⁸⁹. Niezależnie od powyższego w judykaturze stwierdzono, że w przypadku, „gdy choroba psychiczna jednego z małżonków stała się powodem rozkładu pożycia małżeńskiego, fakt celowego zatajenia tej choroby przed zawarciem związku małżeńskiego może uzasadniać winę w spowodowaniu tego rozkładu”¹²⁹⁰. Z drugiej jednak strony wskazano, że „małżonek zawierający w pełni świadomie związek małżeński z osobą cierpiącą na chorobę psychiczną, a więc wymagającą większej opieki i troski niż osoba zdrowa, przyjmuje na siebie obowiązek roztoczenia takiej właśnie opieki. Jeżeli obowiązkowi tego nie dopełnił, a jego zachowanie się nacechowane było egoizmem, bez uwzględniania odczuć i stanu zdrowia współmałżonka, jego postawa może być rozpatrywana w aspekcie zawinienia za rozkład pożycia małżeńskiego”¹²⁹¹.

Po drugie, jeżeli choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy wystąpiły dopiero po zawarciu związku małżeńskiego, to nie mogą one stanowić podstawy unieważnienia

¹²⁸⁷ Zob. orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.379/34, OSN(C) 1935/7/277.

¹²⁸⁸ Zob. wyrok SA w Białymstoku z 23.02.1995 r., I ACr 33/95, OSA 1997/4/15.

¹²⁸⁹ Zob. T. Smoczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia, Warszawa 2001, s. 67.

¹²⁹⁰ Zob. orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 690/51, LEX nr 3223319.

¹²⁹¹ Zob. wyrok SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, LEX nr 45571.

małżeństwa¹²⁹². Natomiast mogą być one uznane za przyczynę rozkładu pożycia i – w rezultacie – usprawiedliwiać żądanie rozwodu¹²⁹³.

W doktrynie trafnie dostrzega się bowiem, że choroba psychiczna, w odróżnieniu od innych chorób (somatycznych), z reguły powoduje zerwanie więzi duchowej między małżonkami, brak zaś wspólnoty duchowej zawsze jest objawem rozkładu pożycia¹²⁹⁴. Również w judykaturze – jeszcze na gruncie obowiązywania Kodeksu rodzinnego – podkreślano, że „przy chorobie fizycznej zachodzi możliwość utrzymywania więzi duchowej, istnieje pełne odczucie skutków rozwodu ze strony chorego i dlatego względy moralne nakazują udzielenie mu opieki nie tylko materialnej, ale i moralnej, tak aby ulżyć losowi chorego. Natomiast w wypadku choroby psychicznej nie zachodzi możliwość utrzymania więzi duchowej, a sam chory nie odczuwa w tak ostry sposób skutków rozwodu. Gdy jeszcze stan jego zdrowia wymaga pobytu w szpitalu psychiatrycznym, drugi małżonek nie może mu praktycznie zapewnić niczego więcej poza dostarczeniem pomocy i opieki materialnej, i w tych warunkach udzielenie temu małżonkowi rozwodu może znaleźć usprawiedliwienie w poczuciu moralnym społeczeństwa”¹²⁹⁵. Obowiązek wzajemnej pomocy i współdziałania, wynikający z art. 23 k.r.o., nie może być bowiem rozumiany jako pozbawiony wyjątków, bezwzględny obowiązek, i to obciążający małżonków niezależnie od konkretnych okoliczności sprawy, a zwłaszcza zachowania się każdego z nich, nawet jeśli określonych przejawów takiego zachowania (np. będącego wynikiem choroby psychicznej) nie można oceniać w kategoriach winy¹²⁹⁶.

Jednakże, jak wskazuje się w orzecnictwie SN, chorobliwy stan psychiki jednego z małżonków nie przesądza o treści wyroku w sprawie rozwodowej. Nie można bowiem uznać, że każde zaburzenie psychiczne, a nawet choroba psychiczna powstała w czasie trwania małżeństwa, stanowi przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego stron. Przyczynę taką stanowić może choroba pozostająca w sprzeczności z istotą i celami małżeństwa. Na sądzie ciąży przy tym obowiązek wyjaśnienia stanu choroby oraz ewentualnych skutków tej choroby w zakresie powstawania rozkładu pożycia. Jeśli zatem choroba psychiczna ma

¹²⁹² Zob. wyrok SN z 09.07.2003 r., IV CKN 327/01, LEX nr 602295; wyrok SA w Białymstoku z 23.02.1995 r., I ACr 33/95, LEX nr 30168.

¹²⁹³ Zob. m.in. uchwała SN (7) sędziów, mająca moc zasady prawnej, z 08.07.1959 r., 1 CO 16/59, OSNCK 1960/1/4; orzeczenia SN: z 12.09.1960 r., 3 CR 832/59, LEX nr 3223294; z 02.07.1962 r., 1 CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68.

¹²⁹⁴ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecnictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 34–35.

¹²⁹⁵ Zob. orzeczenie SN z 02.07.1962 r., I CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68.

¹²⁹⁶ Zob. wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10/177.

cechy choroby długotrwałej i poważnej, w zasadzie stanowi powód do rozwodu¹²⁹⁷. Przykładowo, w wyroku Sądu Najwyższego z 14 grudnia 2000 r. podkreślono wpływ choroby psychicznej pozwanego (schizofrenia) na rozpad małżeństwa. Argumentowano, że powoduje ona, iż pozwany nie ocenia obiektywnie swojego stanu zdrowia i postępowania. Uważa się za zdrowego i nie widzi potrzeby leczenia się. Jest przekonany, że żona umieściła go w szpitalu bez potrzeby¹²⁹⁸. W innym orzeczeniu wskazano, iż przyczyną rozkładu pożycia mogą też być urojone pretensje męża co do niewierności i innego niewłaściwego zachowania żony, wywołane jego chorobą psychiczną¹²⁹⁹.

Co do zasady zachowania osoby chorej psychicznie nie można oceniać w kategoriach winy (w tym przypadku winy rozkładu pożycia)¹³⁰⁰. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, Możliwość przypisania małżonkowi winy w rozkładzie pożycia jest wyłączona w razie jego niepoczytalności, a także w wypadku przemijających nawet zakłóceń psychicznych, jeżeli w tych stanach dopuścił się on działania lub zaniechania, które doprowadziło do powstania zupełnego i trwałego rozkładu pożycia¹³⁰¹. Przykładem takich niezawinionych przyczyn rozkładu pożycia mogą być np. urojone pretensje powoda co do niewierności i innego niewłaściwego zachowania żony, wywołane jego chorobą psychiczną (zespół urojeniowy)¹³⁰².

Jednakże w judykaturze trafnie dostrzeżono również, że możliwość przypisania winy rozkładu pożycia małżonkowi cierpiącemu na chorobę psychiczną będzie zależała od okoliczności konkretnej sprawy, a przede wszystkim od rodzaju występującej choroby. Należy bowiem mieć na uwadze, że pewne typy chorób psychicznych mają przebieg przewlekły, trwają latami (jak np. zespoły paranoiczne). W innych natomiast występują okresy choroby naprzemiennie z okresami remisji, w których chory może działać z pełnym rozeznanieniem. W tej ostatniej sytuacji nie jest wykluczone poddanie ocenie zachowanie się małżonka chorego. Jeżeli bowiem w okresach remisji chory odmawia leczenia lub utrudnia kontynuowanie podjętego wcześniej leczenia, a jego postawa stanowi jedną z przyczyn (tym bardziej jedyną) rozkładu pożycia małżeńskiego, nie ma przeszkód, aby małżonkowi takiemu przypisać współwinę (lub nawet wyłączną winę w szczególnych sytuacjach) zaistniałego rozkładu. W takich kategoriach należy postrzegać w szczególności

¹²⁹⁷ Zob. orzeczenie SN z 02.12.1957 r., I CR 140/57, OSNCK 1959/2/44.

¹²⁹⁸ Zob. wyrok SN z 14.12.2000 r., I CKN 1008/98, LEX nr 3388152.

¹²⁹⁹ Zob. wyrok SN z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706.

¹³⁰⁰ Zob. wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10/177.

¹³⁰¹ Zob. wyrok SN z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700.

¹³⁰² Zob. wyrok SN z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706.

zachowanie się małżonka, który mając świadomość swoich dolegliwości i ewentualnych ujemnych tego skutków odmawia poddania się leczeniu, bądź utrudnia kontynuowanie podjętego wcześniej leczenia. Takie bowiem zachowanie się może prowadzić do naruszenia obowiązku przeciwdziałania sytuacjom zagrażającym stabilności rodziny, czy bezpieczeństwu osób najbliższych, a więc i dzieci. Niepodejmowanie działań zmierzających do poprawy stanu zdrowia należy w takiej sytuacji ocenić ujemnie¹³⁰³.

Ponadto, w orzecznictwie słusznie przyjmuje się, że w wypadku, gdy choroba psychiczna jednego z małżonków stała się powodem rozkładu pożycia małżeńskiego, to fakt celowego zatajenia tej choroby przed zawarciem związku małżeńskiego może uzasadniać winę w spowodowaniu tego rozkładu¹³⁰⁴.

5.3.3. Niedobór seksualny

Zgodnie z art. 23 k.r.o., małżonkowie są obowiązani m.in. do wspólnego pożycia. Obowiązek wspólnego pożycia obejmuje trzy więzi, tj. duchową, fizyczną i gospodarczą¹³⁰⁵. W doktrynie podkreśla się, że utrzymywanie przez małżonków wzajemnych stosunków cielesnych jest czynnikiem decydującym o istnieniu silnych więzi małżeńskich. Wspólnota fizyczna, wyrażająca się w kontaktach seksualnych, stanowi (a przynajmniej powinna stanowić), prostą konsekwencję i manifestację istniejącej między małżonkami więzi duchowej. Ponadto, dzięki fizycznym zbliżeniom małżonkowie realizują prokreacyjną funkcję rodziny, a w dalszej perspektywie – także funkcję wychowawczą¹³⁰⁶. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wielokrotnie podkreślano, że „dopóki istnieje między małżonkami więź fizyczna, wyrażająca się choćby w sporadycznych stosunkach cielesnych, nie można mówić o istnieniu zupełnego rozkładu pożycia, albowiem wówczas istnieje między małżonkami co najmniej jeden, i to doniosły, wycinek pożycia małżeńskiego, który nie uległ rozkładowi, chociażby nawet poza tym pożyciem małżonków nie układało się harmonijnie”¹³⁰⁷.

Niewątpliwie mogą jednak zdarzyć się sytuacje, że wspólnota fizyczna będzie ulegała zmianom, a nawet zanikała z powodów obiektywnych lub subiektywnych. Konkretnie okoliczności faktyczne mogą uzasadniać niewykonywanie lub odmowę wykonywania obowiązku wspólnego pożycia. Jako powody takich zachowań w literaturze

¹³⁰³ Zob. wyrok SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, LEX nr 45571.

¹³⁰⁴ Zob. orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 690/51, LEX nr 3223319.

¹³⁰⁵ Zob. A. Zieliński, Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie, Warszawa 2011, s. 62.

¹³⁰⁶ Zob. M. Jadcak-Żebrowska, Prawa i obowiązki małżonków, WKP 2017, LEX.

¹³⁰⁷ Zob. uchwała SN z 28.05.1955 r., I CO 5/55, OSN 1955/3, poz. 46.

wskazuje się np. wiek, chorobę, wyjazd, a także impotencję lub brak pociągu seksualnego do osób odmiennej płci¹³⁰⁸. Niedobór seksualny może być konsekwencją dużej różnicy wieku małżonków, a w związku z tym ich odmiennymi potrzebami i możliwościami seksualnymi.

Inną przyczyną niedoboru może być **odmienna orientacja seksualna**. W doktrynie przyjmuje się, że homoseksualizm może doprowadzić do rozkładu pożycia, choć nie jest to przyczyna zawiniona¹³⁰⁹. W doktrynie jako naganne traktuje się zachowanie polegające na zawarciu małżeństwa przez osobę mającą świadomość własnych, odmiennych preferencji seksualnych. Nie ma przy tym istotnego znaczenia, czy zawierając małżeństwo, osoba taka wychodziła z założenia, że uda się jej zbudować prawidłowo funkcjonującą rodzinę. W piśmiennictwie podkreśla się, że „jeśli ktoś świadomie wstąpił w związek małżeński, wiedząc, że ma np. inne preferencje seksualne bądź nie darzy miłością, przyjaźnią partnera, ale wierzy, że uda się jednak stworzyć prawidłowo funkcjonującą rodzinę, to przeliczenie się w tych rachubach powinno być odczytane jako dowód niedbalstwa bądź lekkomyślności. Jest bowiem wysoce naganne moralnie niejako testowanie na drugim człowieku bez jego wiedzy i zgody własnej odporności na presję społeczną w tak istotnych kwestiach życiowych, jak założenie rodziny”¹³¹⁰.

Interesującym, choć nierozstrzygniętym w aktualnym stanie prawnym jest zagadnienie wpływu **ustalenia płci osoby transseksualnej** na zawarte przez nią wcześniej małżeństwo. Jednakże Sąd Najwyższy, poddając wnikliwej analizie tę kwestię, wyjaśnił, że „problemy wynikające z transseksualizmu jednego z małżonków, o ile spowodowały trwałe i zupełny rozkład pożycia w związku małżeńskim zawartym przez taką osobę, mogą uzasadniać rozwiązanie zawartego przez nią małżeństwa przez rozwód (art. 56 k.r.o.)”. Natomiast powołanie się na transseksualizm przez jednego z małżonków nie wyczerpuje – w przekonaniu SN – znamion żadnej przesłanki unieważnienia małżeństwa (art. 15¹ § 1 k.r.o.) ani nie uzasadnia ustalenia nieistnienia małżeństwa (art. 22 k.r.o.)¹³¹¹.

Szczególnym przykładem niedoboru seksualnego jest tzw. **niemoc płciowa**, inaczej impotencja (*impotentia coeundi*), przejawiająca się niemożnością odbywania stosunków płciowych. Obok tego rodzaju schorzenia można również wyróżnić tzw. *impotentia*

¹³⁰⁸ Zob. R. Krajewski, Prawne aspekty pożycia seksualnego małżonków, Jurysta 2004/9, s. 15.

¹³⁰⁹ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 35-36; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, 50–51.

¹³¹⁰ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014.

¹³¹¹ Zob. wyrok SN z 06.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181.

generandi, tj. niezdolność do zapłodnienia kobiety. Nauki medyczne wskazują na dwie zasadnicze przyczyny impotencji: chorobę lub starość¹³¹². W pierwszym przypadku do oceny niemocy płciowej, jako powodu rozkładu pożycia, należy stosować ogólne reguły dotyczące chorób jako przyczyn rozkładu. W piśmiennictwie podkreśla się, że choć prawo polskie nie zna przeszkody niemocy płciowej, to jednak nie ulega wątpliwości, że niemoc płciowa może stanowić ważny powód rozkładu, i to bez względu na czas jej powstania¹³¹³. Jednakże w doktrynie wyrażono również pogląd, że na niemoc płciową, jako przyczynę rozkładu pożycia, nie może skutecznie powoływać się małżonek, który zawarł związek małżeński z osobą w podeszłym wieku, albowiem musi liczyć się z jej ewentualną niemocą płciową¹³¹⁴.

W praktyce sądowej i lekarskiej zdarzają się również przypadki, gdy strony, chociaż nie dotknięte chorobą, nie są zdolne do współżycia fizycznego ze sobą. Abstrahując od medycznej oceny takich zjawisk, należy stwierdzić, że taka sytuacja wykluczająca zbliżenie między małżonkami musi prowadzić do powstania rozkładu pożycia¹³¹⁵. W piśmiennictwie formułowany jest również pogląd, że niedobór seksualny może stanowić niezawinioną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego tylko wtedy, gdy jest znaczny i gdy małżonek – mimo podejmowanych możliwych starań – nie jest w stanie zlikwidować jego skutków¹³¹⁶. Natomiast w przypadku, gdy przyczyną niedoboru seksualnego jest starość, należy uznać, że ten, kto zawiera związek małżeński z osobą w wieku podeszłym, musi się liczyć z ewentualną niemocą płciową współmałżonka¹³¹⁷.

5.3.4. Różnica charakterów i umysłowości

Niezgodność charakterów jest, obok alkoholizmu i niewierności, jedną z najczęściej spotykanych przyczyn rozkładu pożycia¹³¹⁸. Przejawia się ona w szczególności w różnych sposobach spędzania czasu, odmiennych metodach wychowania dzieci, a nawet różnych

¹³¹² Zob. H. Haak, A. Haak-Truskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, s. 39–40.

¹³¹³ Zob. A. Szpunar, *Rozkład pożycia jako podstawa rozwodu*, NP 1954, nr 4, s. 55.

¹³¹⁴ Zob. H. Haak, A. Haak-Truskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, s. 40.

¹³¹⁵ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 35.

¹³¹⁶ Zob. H. Haak, A. Haak-Truskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, s. 50.

¹³¹⁷ Zob. S. Grzybowski, I. Różański, *Prawo małżeńskie. Komentarz*, Warszawa 1948, s. 153.

¹³¹⁸ W literaturze podaje się, że niezgoda charakteru, jako przyczyna rozwodu, jest wskazywana w ponad 1/3 ogółu spraw rozwodowych; zob. E. Szczepanowska, *Komentarz do spraw o rozwód*, Wolters Kluwer 2016, LEX.

światopoglądach i ich zmianie (łącznie ze zmianą wyznania). W doktrynie wskazuje się, że chodzi w szczególności o sytuacje, kiedy różnica w charakterach doprowadza do spięć i ciągłych scysji między małżonkami, kończących się zniewagami, wówczas można już mówić o powstaniu rozkładu pożycia¹³¹⁹. Niektórzy autorzy uważają jednak, że niezgodność charakterów nie stanowi bezpośredniej przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego, lecz może ona być podłożem konfliktów i różnego rodzaju zachowań małżonków¹³²⁰.

Już na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r. Sąd Najwyższy podkreślił, że „zasadnicza różnica charakterów i usposobień małżonków może stanowić przyczynę zupełnego i trwałego rozkładu pożycia stron; okoliczności te z reguły przedstawiają się jako przyczyny niezawinione przez strony”¹³²¹. W judykaturze można także znaleźć pogląd dalej idący, w myśl którego, gdy przyczyna niedobrania się małżeństwa leży tylko w charakterze małżonka, to ujemne cechy jego charakteru (takie jak lekkomyślność, czy erotomania), należy uznać za zawinione przyczyny rozkładu małżeństwa¹³²². Natomiast w piśmiennictwie wskazano, że tylko wtedy, gdy okaże się, że małżonek – mimo podejmowanych przez niego starań – nie był w stanie zapanować nad swoim zachowaniem, jego charakter i usposobienie mogą stanowić niezawinioną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego (zwłaszcza, gdy między małżonkami zachodzą zasadnicze różnice charakterów i usposobień)¹³²³.

Jednakże pamiętać należy, że „sama niezgodność charakterów małżonków, będąca rzeczą zwykłą w małżeństwie, nie świadczy jeszcze o rozkładzie pożycia małżeńskiego i nie stanowi przyczyny do rozwodu”¹³²⁴. W myśl poglądów prezentowanych w judykaturze, „powodem rozkładu pożycia jest zwykle nie różnica charakterów i usposobień małżonków jako taka, lecz jej konkretne przyczyny i następstwa”¹³²⁵. W orzecznictwie trafnie też dostrzega się, że „pojęcie różnicy charakterów jest jednak bardzo ogólne. Bez sprecyzowania dokładniejszego, na czym polega, jak się na zewnątrz przejawia i jaki wywiera wpływ na pożycie małżeńskie, brak podstaw do oceny, czy różnica charakterów

¹³¹⁹ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 36.

¹³²⁰ Zob. W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 75; zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 406.

¹³²¹ Zob. orzeczenie SN z 31.10.1950 r., C 225/50, NP 1951, nr 11, s. 46.

¹³²² Zob. orzeczenie SN z 15.01.1952 r., C 502/51, NP 1953, nr 5, s. 82.

¹³²³ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, s. 50.

¹³²⁴ Zob. orzeczenie SN z 19-26.04.1947 r., C I 451/47, PiP 1947, z. 11, s. 175.

¹³²⁵ Zob. orzeczenie SN z 27.05.1960 r., 3 CR 200/60, RPEiS 1961/1, s. 372.

stała się przyczyną rozkładu pożycia i czy badanie tej kwestii jest dla sprawy istotne”¹³²⁶. Sąd Najwyższy argumentował również, że sama różnica charakterów stron nie może stanowić o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego, jeżeli nie objawia się w agresywnym, lekceważącym, czy poniżającym drugiego z małżonków zachowaniu (za zawinione uznano np. zachowanie pozwanego, który zamiast powściągać swój temperament, lżył żonę, wyśmiewał w towarzystwie, narzucał przez cały czas pożycia swoją wolę, a nawet dopuścił się występku z art. 184 § 1 k.k.)¹³²⁷.

Określenie, czy – w przypadku rozbieżności charakterów – winę rozkładu pożycia ponoszą oboje małżonkowie, czy jedno z nich, wymaga od sądu ustalenia dwóch istotnych kwestii: po pierwsze, na ile powyższe różnice charakterów były znane małżonkom w chwili zawierania związku małżeńskiego, czy małżonkowie czynili jakieś ustalenia w tych kwestiach, a jeśli tak, to czy zostały one naruszone przez któreś z nich i z jakich przyczyn, a także czy któreś z małżonków wykazywało upór i nieustępliwość w forsowaniu swojego modelu życia¹³²⁸.

Podobnie jak różnica charakterów, przyczyną rozkładu pożycia może być również **różnica umysłowości** (m.in. inteligencji, wykształcenia). Różnica ta może bowiem skutkować nieporozumieniami na tle realizowania swoich osobistych zainteresowań przez małżonków, co w konsekwencji może prowadzić do konfliktów i ostatecznie rozkładu pożycia małżeńskiego¹³²⁹. Jednak w orzecznictwie SN wskazywano, że różnica umysłowości stron tylko w wyjątkowych i szczególnie rażących przypadkach, nierokujących nadziei na przynajmniej częściowe jej wyrównanie może być uznana za ważną przyczynę trwałego rozkładu pożycia¹³³⁰.

Ponadto, niezawinioną przyczynę rozkładu pożycia mogą stanowić również zjawiska związane z **podeszłym wiekiem małżonków** oraz brakiem wspólnej płaszczyzny

¹³²⁶ Zob. orzeczenie SN z dnia 28.05.1948 r., WaC 126/48, OSN 1948, poz. 87.

¹³²⁷ Zob. wyrok SN z 21.05.1999 r., III CKN 512/98, LEX nr 1213012.

¹³²⁸ Zob. rozważania SN zawarte w wyroku z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005, nr 7–8, poz. 139 co do negatywnych dla integralności rodziny konsekwencji zmiany religii, wywołanych w konkretnych okolicznościach nieustępliwością i brakiem tolerancji małżonka, który diametralnie zmienił model życia, rugując z życia rodzinnego np. tradycyjne polskie święta; zob. także wyrok SN z 03.04.2003 r., V CK 423/02, LEX nr 583965; wyrok SA w Katowicach z 25.02.1998 r., I ACa 729/97, OSA 1998, nr 11–12, poz. 49, s. 74.

¹³²⁹ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 31.

¹³³⁰ Zob. orzeczenie SN z 31.10.1950 r., C 225/50, NP 1951, nr 11, s. 46.

wzajemnych odniesień i zainteresowań, powodujące stopniowe oddalanie się i realizowanie odrębnej aktywności życiowej¹³³¹.

5.4. Przyczyny, które mogą być zawinione lub niezawinione

5.4.1. Bezpłodność

W piśmiennictwie od lat wskazuje się, że jednym z głównych celów małżeństwa jest posiadanie i wychowanie potomstwa. Bezpłodność matki lub ojca, wykluczająca posiadanie dzieci, może zatem doprowadzić do powstania rozkładu pożycia¹³³². Również w orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że brak dzieci może prowadzić do rozkładu pożycia, przy czym dominuje stanowisko, że bezpłodność, jeśli wywołała rozkład pożycia, należy uważać za ważną i niezawinioną przyczynę rozkładu¹³³³. Jeśli jednak bezpłodność została spowodowana świadomie przeprowadzonym zabiegiem, uznać ją można za przyczynę zawinioną. Nie można jednak przypisać współmałżonkowi winy w sytuacji, gdy zabieg był przeprowadzony za zgodą obu stron i przy ich całkowitej akceptacji¹³³⁴.

Jednakże w doktrynie i judykaturze wyrażono również pogląd odmienny, tzn., że mogą zdarzyć się przypadki, w których brak posiadania dzieci nie powoduje rozkładu pożycia małżeńskiego¹³³⁵. W uzasadnieniu trafnie argumentowano, że posiadanie dzieci jest wprawdzie jednym z głównych celów małżeństwa, ale nie jest celem jedynym. „Normalna rodzina” nie powstaje dopiero z chwilą urodzenia się w małżeństwie dziecka. Przez samo bowiem zawarcie małżeństwa małżonkowie „zakładają rodzinę”. Rodzina ta istnieje, choćby z małżeństwa dzieci nie urodziły się, jak również nie przestaje nią być, jeśli dzieci umrą wcześniej niż rodzice. Zatem bezpłodność małżonka może być uznana za przyczynę rozkładu pożycia jedynie wtedy, gdy w konkretnym przypadku doprowadziła ona do tego rozkładu¹³³⁶.

¹³³¹ Zob. wyrok SA w Poznaniu z 05.10.2004 r., I ACa 683/04, Wokanda 2005/12/43.

¹³³² Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 36; U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 65.

¹³³³ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 10.03.1951 r., C 48/51, PiP 1951, z. 12, s. 974; z 18.08.1955 r., II CR 1082/54, PiP 1956, z. 2, s. 394.

¹³³⁴ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 35–36.

¹³³⁵ Zob. orzeczenie SN z 08.12.1953 r., II C 1333/53, PiP 1954, z. 5, s. 904.

¹³³⁶ Zob. orzeczenie SN z 08.12.1953 r., II C 1333/53, PiP 1954, z. 5, s. 904; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, s. 42.

Należy również uwzględnić, że we współczesnej medycynie istnieją skuteczne sposoby leczenia bezpłodności. Zatem jeżeli małżonek dotknięty bezpłodnością nie podjął odpowiedniego leczenia, to można mu przypisać winę rozkładu pożycia małżeńskiego. Podobnie będzie w przypadku nieuzasadnionego przerwania leczenia bezpłodności przez jednego z małżonków¹³³⁷. Natomiast bezskuteczne leczenie bezpłodności będzie okolicznością niezawinioną¹³³⁸. Ponadto, problem bezpłodności małżonka może być również złagodzony na skutek zapłodnienia *in vitro*, jeśli takie rozwiązanie zostanie zaakceptowane przez oboje małżonków¹³³⁹.

Od bezpłodności należy odróżnić bezdzietność, będącą konsekwencją decyzji jednego z małżonków. W takim przypadku, w razie odmiennego stanowiska drugiego z małżonków może ona stanowić zawinioną przez małżonka, który nie chce mieć dziecka, przyczynę rozkładu pożycia.

5.4.2. Niewłaściwe zachowanie się rodziny współmałżonka

W praktyce niejednokrotnie zdarzają się sytuacje, w których dochodzi do rozdźwięku pomiędzy jednym z małżonków a rodziną współmałżonka, np. pomiędzy teściową a synową, teściową a zięciem, teściem a synową, teściem a zięciem. Niechęćne stosunki mogą występować również pomiędzy małżonkiem a rodzeństwem i dalszą rodziną współmałżonka. Niewłaściwy stosunek do małżonka matki lub ojca mogą również wykazywać dzieci drugiego małżonka, pochodzące z innych związków¹³⁴⁰. Jednakże najczęściej sytuacje te pozostają bez wpływu na relacje małżeńskie. Jedynie w sytuacji, gdy niechęć rodziny współmałżonka przeradza się w konflikt (przejawiający się np. w naruszaniu czci i godności współmałżonka, rozpowszechnianiu nieprawdziwych, uwłaczających informacji o nim, czy wręcz naruszaniu nietykalności cielesnej) może to w dłuższej perspektywie czasu doprowadzić do rozkładu pożycia małżeńskiego¹³⁴¹. W orzecznictwie podkreślono, że małżonek ma względem dzieci drugiego małżonka, pochodzących z poprzedniego małżeństwa, przebywających razem z nim we wspólności

¹³³⁷ Zob. wyrok SN z 18.07.2002 r., IV CKN 1249/00, LEX nr 80269.

¹³³⁸ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 32–33.

¹³³⁹ Tamże, s. 33.

¹³⁴⁰ Zob. wyrok SN z 04.02.2000 r., II CKN 724/98, LEX nr 1218427.

¹³⁴¹ Zob. K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 33.

rodzinnej, szereg obowiązków moralnych. Nie byłoby jednak zgodne z zasadami współżycia społecznego nałożenie na tego małżonka obowiązku pozostawania we wspólnocie rodzinnej z dziećmi współmałżonka, jeżeli postępowaniem swoim dzieci te naruszają w sposób rażący reguły tego współżycia. W przypadku takim usprawiedliwione być może opuszczenie przez niego rodziny, jeżeli jego staranie o wychowanie dzieci nie dało pomyślnego rezultatu. Przy istnieniu związku przyczynowego pomiędzy postępowaniem dzieci a powstałym rozkładem pożycia małżeńskiego, rozkład ten może być zawiniony lub niezawiniony przez współmałżonka rodzica. Za zawiniony można go uznać wtedy tylko, gdy małżonek-rodzic postępowaniem swoim lub niewykonywaniem swoich obowiązków w czasie trwania małżeństwa stron w zakresie wychowania dzieci przyczynia się do ich moralnego zaniedbania¹³⁴².

W orzecznictwie za zawinione uznano m.in. zachowanie polegające na preferencyjnym stosunku powódki (żony) do własnych dzieci oraz tolerowaniu negatywnych zachowań córki wobec pozwanego (męża)¹³⁴³. W innej sprawie przesądzono, że nawet, gdyby przyjąć, że rodzice powoda byli i są nadal niechętni pozwanej, to nie można tym usprawiedliwić postępowania powoda, który powinien opowiedzieć się po stronie żony¹³⁴⁴.

W judykaturze zaprezentowano jednak również stanowisko odmienne, mianowicie przyjęto, że nie ma podstaw do orzeczenia rozwodu z winy męża, gdy nie ma dowodów, że mąż widział zajście, w trakcie którego jego krewny (kuzyn) uderzył żonę i mąż nie bronił żony¹³⁴⁵.

5.4.3. Różnica światopoglądów

Jak trafnie dostrzeżono w orzecznictwie, wspólne pożycie, wzajemna pomoc i wierność oraz współdziałanie dla dobra rodziny, którą małżonkowie przez swój związek założyli (art. 23 k.r.o.), mogą być realizowane wówczas, gdy pomiędzy małżonkami istnieją więzi gwarantujące wytyczanie celów bliskich im obojgu oraz spełnienie wzajemnych oczekiwań. W znacznej mierze jest to zależne od hołdowania tym samym wartościom niematerialnym, a także sposobom wyrażania emocji, wymiany poglądów, zwyczajom dnia codziennego. Razem tworzą one wspólnotę duchową małżonków będącą

¹³⁴² Zob. orzeczenia SN: z 03.05.1955 r., II CR 1221/54, OSN 1956, poz. 95; z 14.05.1956 r., I CR 746/55, OSN 1956, poz. 120.

¹³⁴³ Zob. wyrok SN z 04.02.2000 r., II CKN 724/98, LEX nr 1218427.

¹³⁴⁴ Zob. wyrok SN z 27.03.2000 r., III CKN 652/98, LEX nr 1218556.

¹³⁴⁵ Zob. wyrok SN z 17.10.2000 r., I CKN 831/98, LEX nr 3388112.

jedną z podstaw poczucia bliskości, bezpieczeństwa psychicznego pomiędzy nimi oraz wzajemnego zaufania, a także godności małżeńskiej i rodzicielskiej każdego z nich. Podtrzymywaniu więzi duchowej służą różne formy wyrażania myśli i uczuć, w tym także symbole i obyczaje przez oboje małżonków kultywowane. Religia, a przez nią sposób postrzegania genezy świata i celu życia człowieka, a także obrzędowość związana z wyznawaniem religii jest jedną z płaszczyzn, które mogą w istotny sposób cementować związek małżeński i rodzinny, jeśli są wspólne dla obojga małżonków lub są różne, lecz wzajemnie akceptowane. Odstąpienie przez jednego z małżonków od wyznawanych dotychczas wspólnie w tym zakresie zasad i form ich wyrażania może nie tylko rozdzielić małżonków w prezentowanej dotychczas „filozofii życia”, ale też zburzyć dotychczasowy rytm życia i jego organizację, wpłynąć na zmianę sposobu spędzania czasu wolnego od zajęć domowych lub zawodowych, na zmianę kręgu znajomych, a także na zmianę ambicji i celów lub konkretnych zachowań w różnych dziedzinach życia¹³⁴⁶.

W doktrynie wskazuje się, że **różnica światopoglądów**, skutkująca rozkładem pożycia może dotyczyć poglądów religijnych, politycznych i społecznych. Już w latach 50. XX wieku w judykaturze podkreślano, że „małżeństwo powinno opierać się na wspólnocie duchowej, która nie może się rozwijać przy ostro występujących sprzecznych poglądach na podstawowe zagadnienia polityczne i społeczne. Jeśli te różnice nie zostaną przewyżczone w toku pożycia małżeńskiego, mogą one stać się przyczyną rozkładu pożycia”¹³⁴⁷. Podobnie, wskazywano, że „różnica światopoglądów stron w kwestiach politycznych, społecznych, religijnych oraz wychowania dzieci może stanowić przyczynę stałego rozkładu pożycia małżeńskiego”¹³⁴⁸.

Jak podkreślił SN, małżeństwo jest związkiem, który powinien przyczyniać się do stworzenia małżonkom najlepszych możliwości indywidualnego rozwoju i ukształtowania się ich osobowości. Różnica światopoglądów, także i w dziedzinie zagadnień wiary, wywołująca brak spójni duchowej między małżonkami, przeciwstawia się temu założeniu małżeństwa. Z drugiej strony, w doktrynie i orzecznictwie trafnie dostrzegano, że małżonek, jak każdy obywatel, korzysta z ochrony wolności sumienia i wyznania (zagwarantowanej w szczególności w art. 53 Konstytucji RP). Ma też prawo do zachowania osobistych poglądów politycznych i społecznych¹³⁴⁹. Małżonkowi nie można zatem

¹³⁴⁶ Zob. wyrok SN z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005/7-8/139.

¹³⁴⁷ Zob. orzeczenie SN z 11–29.12.1951 r., C 1083/51, OSN 1953, poz. 40.

¹³⁴⁸ Zob. orzeczenie SN z 11.10.1949 r., C 1196/49, PN 1950, nr 5-6, s. 458.

¹³⁴⁹ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 37.

przypisać winy tylko z tego powodu, że na skutek różnicy poglądów doszło w małżeństwie do rozkładu pożycia. W takim przypadku można natomiast rozważyć niezawinioną przyczynę rozkładu pożycia¹³⁵⁰. Jednakże sytuacja odmienna zachodzi, gdy prawo do wolności sumienia i wyznania przeradza się w nadużywanie tego prawa i prowadzi do kolizji z prawem. Prowadzenie takiej działalności przez jednego z małżonków powinno być – zdaniem Sądu Najwyższego – poczytane za winę rozkładu pożycia, jeżeli powyższa działalność ten rozkład spowodowała¹³⁵¹.

Podobnie, w judykaturze wskazuje się, że „**zmiana religii** przez jednego z małżonków może być w konkretnych okolicznościach uznana za zawinioną przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego. Religia, a przez nią sposób postrzegania genezy świata i celu życia człowieka, a także obrzędowość związana z wyznawaniem religii jest jedną z płaszczyzn, które mogą w istotny sposób cementować związek małżeński i rodzinny, jeśli są wspólne dla obojga małżonków lub są różne, lecz wzajemnie akceptowane”¹³⁵². Zawinionym zachowaniem będzie w szczególności zmiana wyznania przez jednego z małżonków oraz zmiana wyznania dzieci bez akceptacji drugiego z małżonków (m.in. wpajanie im zasad swojej religii i jednocześnie zdyskredytowanie religii wyznawanej przez współmałżonka), w szczególności wtedy, gdy ze zmianą religii będzie powiązana zmiana tradycji rodzinnych, a nadto, gdy powstała w związku z tym sytuacja będzie miała wpływ na pożycie małżeńskie¹³⁵³.

Niezależnie od powyższego, w doktrynie prawa rodzinnego wyrażono pogląd, w myśl którego zmiana religii (zarówno w sferze doktrynalnej, jak i obyczajowej) w trakcie trwania małżeństwa, nieakceptowana przez drugiego małżonka, jest sprzeniewierzeniem się zasadom i wartościom deklarowanym przy zawarciu małżeństwa i z tego względu powinna być potraktowana jako nadużycie prawa podmiotowego¹³⁵⁴. Jednakże w literaturze zaprezentowano również stanowisko odmienne, w myśl którego nadużyciem prawa podmiotowego, poprzez działania sprzeczne z zasadami współżycia społecznego,

¹³⁵⁰ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 37; orzeczenie SN z 20.10.1952 r., C 42/52, OSN 1954, poz. 30.

¹³⁵¹ Zob. orzeczenie SN z 20.10.1952 r., C 42/52, OSN 1954, poz. 30.

¹³⁵² Zob. wyrok SN z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005/7-8/139.

¹³⁵³ Zob. wyrok SN z 06.12.2000 r., III CKN 727/00, LEX nr 1170060; wyrok SA w Katowicach z 25.02.1998 r., I ACa 729/97, OSA 1998/11-12/49. *Vide* też A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 408.

¹³⁵⁴ Zob. B. Czech, Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia, PS 2007/5, s. 19. Zdaniem tego autora, zmiana religii przez jednego z małżonków po zawarciu małżeństwa stanowi naruszenie wierności w szerokim tego słowa znaczeniu, jako wartości moralnej i stanowi naruszenie zasad współżycia społecznego (art. 5 k.c.).

może być jedynie sposób realizacji uprawnień związanych z uzewnętrznieniem światopoglądu (chodzi zwłaszcza o obchodzenie świąt, uczestnictwo w obrzędach, wychowanie dzieci zgodnie ze swoimi zapatrywaniami, czy też swego rodzaju działalność misyjnej, polegająca na przekonywaniu członków rodziny do przyjęcia tych samych poglądów). Akcentują oni, że „nie zmiana wyznania, lecz sposób uzewnętrzniania przekonań religijnych może być – w konkretnych okolicznościach – nadużyciem prawa i stanowić zawinioną przyczynę rozkładu pożycia”. Jednocześnie wskazują, że gdy do rozkładu pożycia dochodzi na tle różnicy przekonań w kwestii wiary, ocenie powinno podlegać postępowanie obu małżonków¹³⁵⁵. W piśmiennictwie prawniczym zaprezentowano również stanowisko odmienne, zgodnie z którym zmiana wyznania nie może zostać sama przez się potraktowana jako zawiniona okoliczność rozkładu pożycia. Taki charakter mogą mieć natomiast zachowania małżonka, który po zmianie wyznania narusza uczucia religijne drugiego. W uzasadnieniu wskazuje się, że nie sposób przyjąć, że zawarcie małżeństwa wpływa na ograniczenie dobra osobistego w postaci swobody wyznania¹³⁵⁶.

5.4.4. Znaczna różnica wieku

W orzecnictwie Sądu Najwyższego jeszcze na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r. wskazywano, że „znaczna różnica wieku małżonków, w rażący sposób odbiegająca od przyjętych w społeczeństwie norm obyczajowych w tym względzie, może być poczytana małżonkom jako wyraz obopólnej lekkomyślności, mogącej przyczynić się do tego, że pożycie małżeńskie od początku posiada zarodki przyszłego rozkładu”¹³⁵⁷. Rozwijając tę myśl argumentowano, że „znaczna różnica wieku małżonków (w danej sprawie ponad 30 lat¹³⁵⁸) może być uważana za ważną przyczynę rozkładu, gdyż przy tak dużej różnicy wieku postępowanie małżonka wiekiem starszego wobec małżonka młodszego, nie przeopojone dostateczną troskliwością i wyrozumiałością, może stanowić zarzewie rozkładu o wiele

¹³⁵⁵ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozvodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, s. 175–176.

¹³⁵⁶ Zob. G. Jędrejek, *Uczucia religijne a regulacja stosunków między małżonkami i między rodzicami a dziećmi*, *Ius Matrimoniale* 2008/13, s. 168 i n.

¹³⁵⁷ Zob. orzeczenie SN z 29.08.1950 r., C 164/50, NP 1951, nr 11, s. 46.

¹³⁵⁸ W realiach rozpatrywanej sprawy, w chwili zawierania związku małżeńskiego powódka miała lat 20, pozwany zaś lat 51. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, tak poważna różnica wieku może stać się – z uwagi na odmiennosć usposobień, zainteresowań i przyzwyczajęń – źródłem poważniejszych nieporozumień, o ile małżonkowie nie okażą w stosunkach wzajemnych daleko idącego wyrozumienia. Okoliczność ta zobowiązywała szczególnie pozwanego, jako człowieka życiowo doświadczonego, do takiego postępowania wobec powódki, które by ją nie zrażało i uczuciowo nie odsuwało jej od męża.

łatwiej niż między małżonkami bardziej dobranymi pod względem wieku. W tej sytuacji, gdyby nawet należało dojść do wniosku, że pozwanemu małżonkowi (starszemu o 30 lat) nie można przypisać winy rozkładu, sąd powinien rozważyć wpływ tak wyjątkowej różnicy wieku na rozkład pożycia stron na płaszczyźnie niezawinionej przyczyny”¹³⁵⁹. Zaprezentowane powyżej tezy orzecznicze zyskały również aprobatę w piśmiennictwie, z tym, że niektórzy autorzy słusznie zwracają uwagę na to, iż bardziej poprawne byłoby przyjęcie, że przyczyną rozkładu mogą być zachowania jednego z małżonków, mające swoje źródło w znacznej różnicy wieku między małżonkami, a nie sama „różnica wieku”¹³⁶⁰.

Natomiast uzasadnione wątpliwości budzi przedstawiona poniżej próba odpowiedzi na pytanie, kto w wypadku dużej różnicy wieku małżonków ponosi winę za powstały rozkład pożycia. W latach 50. XX wieku Sąd Najwyższy przesądził, że „szczególnie duża różnica wieku, zwłaszcza jeżeli znacznie starsza jest kobieta, może – jak uczy doświadczenie życiowe – doprowadzić do rozkładu pożycia. O tym, czy znaczna różnica wieku powinna być uznana za ważny powód rozkładu pożycia w świetle zasad moralności decydują okoliczności konkretnego przypadku, jak np. czas trwania pożycia stron do chwili powstania rozkładu, przebieg tego pożycia, istnienie bądź nieistnienie dzieci z małżeństwa”. Ponadto SN wyjaśnił, że „znaczna różnica wieku małżonków, stanowiąca w konkretnym przypadku ważny powód rozkładu pożycia, może być uznana za powód istniejący po obu stronach, lecz niezawiniony przez żadnego z małżonków, za powód przez oboje zawiniony, wreszcie za powód istniejący po obu stronach, jednakże zawiniony tylko przez jedną ze stron. Wina polegać tu będzie na lekkomyślnym zawarciu małżeństwa mimo znacznej różnicy wieku. Ocena każdego z małżonków wymaga dokładnego zbadania warunków i motywów, które skłoniły strony do jego zawarcia. Z reguły winę przypisać będzie można temu małżonkowi, który w chwili zawarcia małżeństwa miał już dostateczny zapas doświadczenia życiowego, pozwalający mu ocenić niebezpieczeństwo i prawdopodobne przyszłe skutki jego decyzji. Na winę małżonka wskazywać będzie też ustalenie, że jego decyzja zawarcia małżeństwa z osobą znacznie starszą od siebie miała tylko podłoże majątkowe, a po stronie małżonka starszego – okoliczność, że nakłonił do zawarcia z nim małżeństwa osobę znacznie młodszą od siebie, wykorzystując o wiele lepszą sytuację majątkową”¹³⁶¹.

¹³⁵⁹ Zob. orzeczenie SN z 21.04.1960 r., 4 CR 631/59, OSPiKA 1961, poz. 161.

¹³⁶⁰ Zob. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

¹³⁶¹ Zob. orzeczenie SN z 16.03.1956 r., IV CR 127/55, OSN 1956, poz. 112.

Przytoczony powyżej pogląd wywołał jednak wyraźny sprzeciw części doktryny. Podkreślano bowiem, że jeżeli z powodu różnicy wieku małżonków powstaje rozkład ich pożycia, to o zawinieniu tej przyczyny rozkładu może być mowa tylko wówczas, gdy zawierając małżeństwo małżonek podstępnie zataił swój wiek, dopuścił się przy zawieraniu małżeństwa groźby, nielojalności, czy szantażu. Jeśli zaś taka sytuacja nie zachodzi, różnica wieku nie może być uznana za przyczynę zawinioną¹³⁶².

Praktyka sądowa przekonuje, że małżeństwa tego rodzaju dochodzą do skutku z bardzo różnych powodów. Nie sposób nawet wyliczyć wszystkich teoretycznie możliwych sytuacji. Zdarzają się m.in. przypadki, że młoda kobieta wychodzi za mąż za mężczyznę dużo od niej starszego tylko dlatego, by uzyskać w ten sposób obce obywatelstwo i wynikającego z tego korzyści. Wprowadzanie zatem zbyt wąskich granic przy ustalaniu stanów zawinionych nie wydaje się celowe. Konieczna jest natomiast bardzo wnikliwa analiza wszystkich okoliczności towarzyszących zawieraniu małżeństw przez osoby, u których występuje znaczna różnica wieku¹³⁶³.

5.4.5. Wady oświadczenia woli

Niektórzy przedstawiciele doktryny uważają, że wady oświadczenia woli mogą stanowić przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego¹³⁶⁴. Jednakże zauważyć należy, że poglądy te w znacznej mierze straciły na aktualności na skutek zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, wprowadzonych nowelą z dnia 24 lipca 1998 r. (Dz.U. Nr 117, poz. 757), która weszła w życie w dniu 15 listopada 1998 r. Powyższą nowelizacją dodano m.in. art. 15¹ k.r.o., który stanowi o tym, że zawarte małżeństwo może być unieważnione, jeżeli oświadczenie woli zostało złożone:

- a) przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli;
- b) pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej strony;
- c) pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste.

¹³⁶² Zob. Z. Wiszniewski, A. Stelmachowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1966, s. 278.

¹³⁶³ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 39.

¹³⁶⁴ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 39–41; zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 394.

W obecnym stanie prawnym strona może zatem skorzystać z instytucji unieważnienia małżeństwa dotkniętego wyżej wymienionymi wadami lub wytoczyć pozew o rozwód (ewentualnie separację)¹³⁶⁵. Tym niemniej w niniejszej pracy przedstawione zostaną ogólne uwagi dotyczące wad oświadczeń woli przy zawarciu małżeństwa.

W literaturze przedmiotu dostrzega się, że oświadczenie woli składane przez osoby zawierające związek małżeński może być dotknięte wadą w postaci błędu, podstęp, groźby, czy pozorności¹³⁶⁶. Zgodnie z art. 82 k.c., nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. W judykaturze w latach 50. XX wieku przesądzono, że wady oświadczenia woli mogą prowadzić do rozkładu pożycia małżeńskiego. Pogląd taki został wyrażony m.in. w orzeczeniu SN z 8 października 1952 r., gdzie wskazano, że „wady oświadczenia woli (...) mogą stanowić ważny powód rozkładu pożycia małżeńskiego. Małżeństwo jednak może być rozwiązane z takiego powodu wówczas tylko, kiedy istotnie zachodzi ścisły związek przyczynowy między rozkładem a wadą oświadczenia woli (...)”¹³⁶⁷.

Sąd Najwyższy wyjaśnił również, że „przez oświadczenia woli złożone przed urzędnikiem stanu cywilnego zawiązuje się małżeństwo, również i w przypadku złożenia ich bez tej woli powstają dla małżonków takie same prawa i obowiązki, jak gdyby zawarli małżeństwo z pełną wolą prowadzenia pożycia małżeńskiego. Z tego jednak wynika, że w razie niepodjęcia – po zawarciu małżeństwa – pożycia małżeńskiego, okoliczność, że przy zawarciu małżeństwa brak było nawet, po obu stronach, woli podjęcia pożycia małżeńskiego, nie gra przy ocenie, kto za to ponosi winę, żadnej roli. Decydująca może być tylko okoliczność, które z małżonków po zawarciu małżeństwa pożycia podjąć nie chce. Gdy więc jeden z małżonków objawi wolę podjęcia pożycia, a drugi małżonek od tego się wzbrania, może on sam być uznany za stronę rozkładu”¹³⁶⁸.

Jeśli chodzi o **błąd** przy zawieraniu związku małżeńskiego, to może on przybrać postać błędu co do osoby lub cech osobistych (zarówno fizycznych, jak i psychicznych)

¹³⁶⁵ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 41; zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 395. Natomiast w poprzednim stanie prawnym wadliwe oświadczenie woli nupturienta mogło prowadzić do ustania tego małżeństwa, jedynie wówczas gdy doprowadziło ono do rozkładu pożycia, który mógł być podstawą rozwodu.

¹³⁶⁶ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 39.

¹³⁶⁷ Zob. orzeczenie SN z 08.10.1952 r., C 1809/51, NP 1953, nr 6, s. 56; orzeczenie SN z 14.01.1953 r., II C 1631/52, PiP 1953, z. 12, s. 899–900.

¹³⁶⁸ Zob. orzeczenie SN z 02.05.1959 r., II CR 219/58, RPE 1960, nr 3, s. 286.

przyszłego małżonka¹³⁶⁹. Sytuacja taka jest nie tylko teoretycznie, ale i praktycznie możliwa przy zawieraniu małżeństwa przez pełnomocnika. W doktrynie przyjmuje się, że błąd taki może prowadzić do rozkładu pożycia i stać się przyczyną rozwodu. Osoby wstępujące w związek małżeński powinny bowiem być wobec siebie lojalne i szczerze. Niewątpliwie zasadę lojalności narusza osoba, która zataja przed swym partnerem np. fakt, że jest ciężko chora lub że ma dziecko pozamałżeńskie. w takim przypadku ma miejsce wprowadzenie w błąd i wyłudzenie zgody na zawarcie małżeństwa. Gdyby druga strona знаła te fakty, zapewne nie doszłoby do zawarcia związku małżeńskiego. Jeśli to zachowanie się doprowadziło do rozkładu pożycia małżeńskiego, powinno być potraktowane jako zachowanie się zawinione¹³⁷⁰. Przykładowo Sąd Najwyższy wskazał, że „w przypadku, gdy choroba psychiczna jednego z małżonków stała się powodem rozkładu, fakt celowego zatajenia tej choroby przed zawarciem związku małżeńskiego może uzasadnić winę w spowodowaniu tego”¹³⁷¹. Podobnie, w judykaturze przesądzono, że „za ważny powód rozkładu należy uznać zatajenie przed drugim z małżonków posiadania dziecka pozamałżeńskiego. Obowiązek szczerości obejmuje bowiem wszystkie fakty z przeszłości z wyjątkiem tych, które nie znajdują już odbicia w istniejącej sytuacji małżonków. Odnosi się to również do uprzedniego zawarcia ślubu wyznaniowego z inną kobietą, o ile drugi z małżonków jest wierzący”¹³⁷².

Natomiast zawarcie związku małżeńskiego na skutek groźby (ze strony współmałżonka, czy też osoby trzeciej) nie może – zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny – pozostawać bez wpływu na pożycie stron. Jednakże jeżeli na skutek tej groźby dojdzie do rozkładu pożycia małżeńskiego, winą za tę sytuację należy obciążyć osobę, która tę groźbę zastosowała¹³⁷³.

¹³⁶⁹ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 40; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 394.

¹³⁷⁰ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 40.

¹³⁷¹ Zob. orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 690/51, NP 1953, nr 5, s. 81.

¹³⁷² Zob. orzeczenie SN z 19.06.1956 r., I CR 49/56, PiP 1956, z. 12, s. 1106.

¹³⁷³ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 40.

Rozdział 6. Orzekanie o winie rozkładu pożycia w prawie polskim

6.1. Rozstrzyganie o winie

W myśl art. 57 § 1 k.r.o., orzekając rozwód sąd rozstrzyga także, czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia. W piśmiennictwie i orzecznictwie brak jest jednolitości poglądów co do tego, czy przepis ten ma charakter materialnoprawny¹³⁷⁴, czy procesowy¹³⁷⁵. Niekiedy prezentowane jest również stanowisko pośrednie, w myśl którego w treści art. 57 § 1 k.r.o. obecny jest jedynie „pierwiastek proceduralny”, wyrażający się tym, iż przepis ten reguluje czynność sądu, nakazując zamieszczenie ustaleń w kwestii winy w sentencji, a nie w uzasadnieniu wyroku rozwodowego¹³⁷⁶. Niezależnie jednak od powyższego, w doktrynie i judykaturze zgodnie przyjęto, że orzekając o winie w wyroku rozwodowym sąd może (w zależności od okoliczności konkretnej sprawy) przyjąć jeden z następujących wariantów: ustalić winę jednego z małżonków (tzn. wyłączną winę rozkładu pożycia), ustalić winę obojga małżonków albo ustalić że żaden z nich nie ponosi winy, gdy nie można jej przypisać w wymiarze obiektywnym, bądź subiektywnym (np. z powodu nieuleczalnej choroby, choroby psychicznej, bezpłodności, czy niemocy seksualnej)¹³⁷⁷.

¹³⁷⁴ Taki pogląd prezentuje m.in. J. Pawliczak (zob. J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, rok XXVI, 4/2017, s. 864; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis). Autor ten trafnie dostrzega związek, jaki zachodzi pomiędzy art. 57 k.r.o. a art. 56 k.r.o., określającym przesłanki rozwodowe oraz art. 60 k.r.o., regulującym zasady alimentacji po rozwodzie. J. Pawliczak podkreśla jednak, że art. 57 k.r.o. „nie pełni wyłącznie służebnej roli wobec innych regulacji prawa materialnego”, lecz „determinuje model polskiego prawa rozwodowego, w którym decyzją ustawodawcy przepisy prawa materialnego, ze względów aksjologicznych, istotne znaczenie przywiązują do ustalenia winy rozkładu pożycia”.

¹³⁷⁵ Takie stanowisko zaprezentowano m.in. w postanowieniu SN z 23.03.2016 r., III CZP 112/15, LEX nr 2016029.

¹³⁷⁶ Zob. A. Mączyński, *Rozwiązanie małżeństwa w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 1979, s. 55; A. Mączyński, *Rozwiązanie małżeństwa w prawie prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 1983, s. 61.

¹³⁷⁷ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 141; Z. Krzeziński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism*, Kraków 2006, s. 61; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 387; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 445; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 722; E. Szczepanowska, *Komentarz do spraw o rozwód*, Wolters Kluwer 2016, LEX; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 57 k.r.o., teza 4; U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 78; A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 55–56; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 35; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 8, Warszawa 2023; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański,

Natomiast – zgodnie z art. 57 § 2 k.r.o. – na zgodne żądanie małżonków sąd zaniecha orzekania o winie. W takim przypadku następują skutki takie, jak gdyby żaden z małżonków nie ponosił winy, tzn. oboje małżonkowie powinni być uważani za niewinnych¹³⁷⁸, co ma istotne znaczenie m.in. dla ewentualnego orzeczenia o obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami, na podstawie art. 60 § 1 i 2 k.r.o. Zaniechanie orzekania o winie nie jest jednak równoznaczne z ustaleniem, że faktycznie żaden z małżonków nie zawinił rozkładu¹³⁷⁹. Wyrok uwzględniający powództwo o rozwód ma charakter konstytutywny i kształtuje nową sytuację prawną między dotychczasowymi małżonkami oraz jest skuteczny *erga omnes*. Ponadto, w orzecznictwie SN wskazuje się również, że orzeczenie o winie rozkładu pożycia (np. wyłączności winy jednej ze stron) korzysta z powagi rzeczy osądzonej w rozumieniu art. 366 k.p.c. i nie może być zmienione, ani zakwestionowane w innej sprawie. W konsekwencji w ewentualnym przyszłym procesie alimentacyjnym strony będą związane rozstrzygnięciem o winie, zamieszczonym w sentencji wyroku rozwodowego (ewentualnie również w uzasadnieniu wyroku¹³⁸⁰). Z kolei już samo zgłoszenie żądania o orzeczenie rozwodu z winy współmałżonka (ewentualnie z winy obu stron) ma istotne znaczenie ze względu na możliwość wyłączenia od dziedziczenia małżonka, przeciwko któremu spadkodawca wystąpił o orzeczenie rozwodu z jego winy, w sytuacji, gdy żądanie to było (według stanu z chwili otwarcia spadku) uzasadnione (art. 940 § 1 k.c.). W przypadku braku takiego żądania nie jest

J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 10, Warszawa 2023; *vide* też wyroki SN: z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738; z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706.

¹³⁷⁸ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 141; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 445; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 64; *vide* też postanowienie SN z 03.02.1981 r., IV CR 569/80; OSNC 1981/12/236.

¹³⁷⁹ Zob. M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 18.

¹³⁸⁰ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 363; *vide* też wyrok SN z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19, w którym SN wyjaśnił, że wprawdzie generalnie przyjmuje się, że powagę rzeczy osądzonej ma co do zasady rozstrzygnięcie zamieszczone w sentencji wyroku, jednakże uzasadnienie wyroku nie pozostaje bez wpływu na określenie granic powagi rzeczy osądzonej, skoro – w myśl art. 366 k.p.c. – obowiązuje ona co do tego, co w związku z podstawą sporu stanowiło przedmiot rozstrzygnięcia. Podstawą sporu, a w konsekwencji przedmiotem rozstrzygnięcia jest – w świetle ustaleń zaskarżonego wyroku – orzeczenie rozwodu ze względu na: a) trwałą i zupełną rozkład małżeństwa; b) wyłączną winę powoda w spowodowaniu tego rozkładu, c) sprzeczność odmowy wyrażenia przez pozwaną zgody na rozwód z zasadami współżycia społecznego. Spośród tych elementów sentencja orzeka tylko o winie małżonka, pozostałe zatem elementy, w tym i wyłączność winy, zamieszczone w uzasadnieniu wyroku, określają łącznie granice powagi rzeczy osądzonej tego wyroku.

bowiem możliwe wyłączenie małżonka od dziedziczenia, choćby w rzeczywistości małżonek-spadkobierca był winny rozkładu pożycia¹³⁸¹.

Przytoczona powyżej regulacja oznacza, że w obecnym stanie prawnym (podobnie, jak na gruncie art. 27 § 1 d.p.m.¹³⁸² oraz art. 31 § 1 k.r.¹³⁸³) zasadą jest, że sąd – orzekając rozwód – obowiązany jest orzec także o tym, **czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia**. W zakresie orzekania o winie w procesie rozwodowym obowiązuje zasada oficjalności, co oznacza, że sąd jest zobligowany orzec o niej z urzędu (tzn. „domyślnie”)¹³⁸⁴. Jak podkreślił SN, obowiązek orzekania przez sąd z urzędu o winie rozkładu pożycia małżeńskiego wynika także z tego, że – stosownie do art. 56 k.r.o. – dopuszczalność orzeczenia rozwodu zależy nie tylko od samego faktu powstania zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego, lecz także od przyczyn rozkładu oraz od tego, czy i który z małżonków ponosi winę za ten rozkład¹³⁸⁵. Stąd też bez wszechstronnego wyjaśnienia okoliczności związanych z zawinieniem przez małżonków rozkładu pożycia małżeńskiego nie jest możliwa ocena charakteru i stopnia rozkładu pożycia małżeńskiego, zwłaszcza z punktu widzenia jego trwałości, stanowiącej – w myśl art. 56 § 1 k.r.o. – konieczny warunek dopuszczalności rozwodu¹³⁸⁶. Ponadto, niezależnie od tego, czy strony

¹³⁸¹ Zob. E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Warszawa 2016, LEX; E. Skowrońska-Bocian, Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X, LexisNexis 2011, art. 940 k.c., teza 6; J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II, WKP 2017, LEX, art. 940 k.c., teza 7; *vide* też orzeczenia SN: z 05.10.1954 r., II CR 295/54, OSNCK 1955/2/42; z 16.03.1959 r., 3 CR 592/58, LEX nr 1632986; z 03.05.1961 r., 2 CR 286/60, LEX nr 1632556, które zachowały aktualność ze względu na to, że stan prawny nie uległ zmianie.

¹³⁸² Art. 27 § 1 d.p.m. przewidywał, że orzekając rozwód, sąd ustala, czy i która ze stron ponosi winę. Wyjątek od powyższej zasady wprowadzał natomiast art. 27 § 2 d.p.m., który stanowił, że w przypadku niemocy płciowej lub choroby umysłowej rozwód następuje bez oznaczenia winy strony.

¹³⁸³ Art. 31 § 1 k.r. stanowił, że orzekając rozwód, sąd orzeka także, czy i który z małżonków ponosi winę rozwodu. Natomiast art. 31 § 2 k.r. przewidywał, że na zgodne żądanie małżonków sąd zaniecha orzekania o winie.

¹³⁸⁴ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 390; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 445; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021, s. 79; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 79; zob. też orzeczenia SN: z 15.10.1948 r., C 613/48, LEX nr 3223312; z 26.06.1958 r., 2 CR 417/57, LEX nr 1633617; wyrok SN z 13.10.1965 r., III CR 226/65, LEX nr 5887; wyrok SN z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738; wyrok SN z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; z 27.03.2000 r., III CKN 652/98, LEX nr 1218556.

¹³⁸⁵ W jednym z orzeczeń SN podkreślił, że „orzeczenie co do winy rozkładu pożycia jest tylko elementem orzeczenia rozwodu, jako zasadniczej części wyroku rozwodowego” (zob. wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001).

¹³⁸⁶ Zob. m.in. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77; wyrok SN z 19.01.2005 r., V CK 364/04, OSNC 2005/12/218; *vide* też B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, art. 56 k.r.o., teza 25. Jednakże pogląd ten spotkał się z krytyką części doktryny. Podnoszono bowiem, że nie zachodzi potrzeba ustalania przyczyn rozkładu pożycia w przypadku, gdy małżonkowie zgodnie wnoszą o zaniechanie orzekania o winie albo gdy

zgodnie wnosili o zaniechanie orzekania o winie, sąd musi też rozstrzygnąć, czy żądanie rozwodu nie jest w okolicznościach konkretnej sprawy sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, albo czy z żądaniem tym nie występuje małżonek wyłącznie winny, zaś w przypadku, gdy rozwodu żąda małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia – czy z zasadami tymi nie jest sprzeczna odmowa drugiego małżonka wyrażenia zgody na rozwód¹³⁸⁷.

Istotne jest też to, że rozstrzygnięcie o winie może być zawarte jedynie w sentencji wyroku rozwodowego (przy czym sąd nie określa w niej stopnia zawinienia)¹³⁸⁸. Jak wyjaśnił SN, art. 57 § 1 k.r.o. wprowadza wyjątek od ogólnej zasady, że do istoty wyroku w sprawie o rozwód, która powinna znaleźć wyraz w jego sentencji, należy orzeczenie rozwodu albo oddalenie żądania rozwodu, zaś przesłanki decydujące o pozytywnym, bądź negatywnym rozstrzygnięciu powództwa o rozwód zamieszcza się w zasadzie w uzasadnieniu wyroku¹³⁸⁹. Z treści tego przepisu szczególnego wynika również, że jego celem nie jest wskazanie w sentencji wyroku wszystkich możliwych powodów rozkładu pożycia, lecz jedynie podanie w sentencji, czy rozkład pożycia jest zawiniony, a jeżeli tak – to przez którego z małżonków, bądź też ewentualnie przez oboje małżonków¹³⁹⁰. W literaturze i judykaturze przyjmuje się, że skoro do sentencji wyroku rozwodowego należy jedynie rozstrzygnięcie o winie rozkładu małżeństwa, a nie o innych przyczynach rozkładu małżeństwa, to brak jest w dyspozycji art. 57 § 1 k.r.o. podstawy do orzekania w sentencji wyroku o tym, czy wina małżonka jest wyłącznym powodem rozkładu pożycia, czy też

trwałość rozkładu nie budzi wątpliwości (zob. J. Winiarz, *Rozwód* [w:] J. St. Piątkowski (red.), *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, Wrocław 1985, s. 557).

¹³⁸⁷ Zob. orzeczenie SN z 04.02.1955 r., 1 C 1930/53, OSN 1957/2, poz. 36; uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., III CZP 70/66, OSNC 1968/5/77; wyrok SN z 21.11.2002 r., III CKN 665/00, LEX nr 74446.

¹³⁸⁸ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 62; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, s. 388; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 141; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wyd. 8, Warszawa 2023, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 1; Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 444; *vide* też orzeczenie SN z 26.06.1958 r., 2 CR 417/57, LEX nr 1633617; wyroki SN: z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; z 11.06.1999 r., II CKN 403/98, LEX nr 1211751.

¹³⁸⁹ Zob. wyrok SN z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19; wyrok SA w Poznaniu z 09.09.2009 r., I ACa 565/09, LEX nr 756661. W doktrynie i judykaturze przyjmuje się, że jedynie w razie oddalenia powództwa, w związku ze stwierdzeniem wyłącznej winy powoda oraz uznaniem, że odmowa przez pozwaną wyrażenia zgody na rozwód nie jest sprzeczna z zasadami współżycia w rozumieniu art. 56 § 3 k.r.o., przyczyna oddalenia jest wskazana w uzasadnieniu wyroku (zob. wyrok SN z 11.06.1999 r., II CKN 403/98, LEX nr 1211751; zob. też J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 141; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Wyd. 8, Warszawa 2023, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 1).

¹³⁹⁰ Zob. wyrok SN z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19; postanowienie SN z 06.05.1999 r., II CKN 304/98, LEX nr 1212018; wyroki SA w Poznaniu: z 09.09.2009 r., I ACa 565/09, LEX nr 756661; 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663.

tylko jednym z powodów, skoro do sentencji wyroku rozwodowego należy jedynie rozstrzygnięcie o winie rozkładu małżeństwa, a nie o innych przyczynach rozkładu małżeństwa¹³⁹¹. Natomiast ustalenia dotyczące wyłączności winy zamieszczane są w uzasadnieniu wyroku¹³⁹². Stąd też w praktyce sądowej słusznie przyjęto, że orzeczenie rozwodu z winy tylko jednego z małżonków, oznacza *de facto* przypisanie mu winy wyłącznej (w rozumieniu art. 56 § 3 k.r.o. i art. 60 § 2 k.r.o.), ze wszystkimi konsekwencjami wynikającymi z art. 60 § 1 i 2 k.r.o.¹³⁹³. Z drugiej strony, jeśli winę ponosi wyłącznie jeden z małżonków, to orzeka się rozwód z jego winy, nie wskazując jednocześnie, że drugi małżonek jest niewinny¹³⁹⁴. Odmienny, jak się wydaje odosobniony pogląd zaprezentował W. Żywiecki, wskazując, że – w jego ocenie – użycie w sentencji wyroku sformułowania „z winy” pozwanego nie jest równoznaczne z „wyłącznie z winą” pozwanego i że wskazane jest, aby w wyrokach rozwodowych wprost rozstrzygać o winie wyłącznej w przypadku, gdy zachodzą ku temu podstawy faktyczne¹³⁹⁵. Zaproponowane

¹³⁹¹ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 445; wyrok SN z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19. Niektórzy przedstawiciele doktryny uważają, że przy uznawaniu małżonka za wyłącznie winnego należy pomijać ustalone niezawinione przyczyny rozkładu pożycia, co w konsekwencji oznacza, że niemożliwe jest orzeczenie rozwodu z winy jednego małżonka bez zastosowania regulacji, wynikającej z art. 56 § 3 k.r.o. (zob. A. Olejniczak, Pojęcie winy wyłącznej na tle przepisów o rozwodzie, RPEiS 1975, z. 3, s. 159–167; A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 99–100). Jednakże w literaturze zajęto też stanowisko odmienne, w myśl którego w przypadku, gdy powodem rozkładu pożycia była zarówno przyczyna zawiniona, jak i niezawiniona (nawet przez tego samego małżonka), należy to wyraźnie zaznaczyć w sentencji wyroku, przy czym nie wskazuje w wyroku konkretnych przyczyn rozwodu (zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX).

¹³⁹² Zob. wyrok SN z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19; orzeczenie SN z 17.09.1957 r., I CR 913/56, RPEiS 1959, nr 1, s. 335–336, w którym wskazano, że w uzasadnieniu wyroku sąd może dokonać ustaleń, w jakim zakresie małżonek lub współmałżonkowie są winni rozkładu pożycia. W judykaturze trafnie dostrzeżono również, że „orzeczenie o winie, niezależnie od poważnych następstw prawnych, zwłaszcza w zakresie obowiązku alimentacji byłego małżonka, stanowi swoiste podsumowanie i ocenę wspólnego pożycia. Dlatego jego uzasadnienie powinno być szczególnie wyważone i wszechstronnie uargumentowane” (zob. wyrok SN z 14.04.2005 r., II CK 609/04, LEX nr 1110951).

¹³⁹³ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 61–62; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 387–388; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 445; T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, s. 722; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 80; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis; zob. też wyroki SN: z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNC 1969/10/179; z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19. W orzecznictwie SN stwierdzono też, że art. 60 § 2 k.r.o. ma zastosowanie w każdym wypadku, gdy orzeczenie rozwodu następuje z winy jednego tylko małżonka.

¹³⁹⁴ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 61–62.

¹³⁹⁵ Zob. W. Żywiecki, Wina wyłączna w procesie rozwodowym, PiP 1972, z. 3, s. 72 i n.

przez tego autora rozwiązania nie zyskały jednak aprobaty w orzecznictwie i piśmiennictwie¹³⁹⁶.

Rozstrzygnięcie w wyroku rozwodowym w przedmiocie winy małżonków ma charakter ostateczny¹³⁹⁷. Natomiast brak orzeczenia o winie w sentencji wyroku stwarza fikcję braku winy¹³⁹⁸, a jej ustalenie w innym postępowaniu, poza procesem rozwodowym (a w szczególności w sprawie o wyłączenie od dziedziczenia, wszczętej na podstawie art. 940 k.c.), jest wyłączone¹³⁹⁹. Jednakże w literaturze przyjęto, że możliwość ustalania winy istniałaby wówczas, gdyby pierwotne żądanie ustalenia winy w postępowaniu rozwodowym nie zostało zmodyfikowane. Zgodnie bowiem z dyspozycją art. 940 § 1 k.c., małżonek jest wyłączony od dziedziczenia, jeżeli spadkodawca wystąpił o rozwód z winy drugiej strony, a żądanie to było uzasadnione. Natomiast w myśl art. 940 § 2 k.c., w wypadku śmierci dochodzącego winy, jego spadkobiercy ustawowi powołani do dziedziczenia w zbiegu z małżonkiem mogą w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym dowiedzieli się o otwarciu spadku (nie więcej, niż w okresie jednego roku od otwarcia spadku) wytoczyć powództwo celem ustalenia winy małżonka¹⁴⁰⁰. Z powyższych względów – zdaniem niektórych autorów – wyjątkiem od zasady, że kwestia winy nie może być rozstrzygana w żadnym innym procesie, jest powództwo z art. 940 § 2 k.c.¹⁴⁰¹

Zauważyć też należy, że przepis art. 57 § 1 k.r.o. ma charakter bezwzględnie obowiązujący. W judykaturze SN przesądzone, że nieorzeczenie o winie – w razie braku

¹³⁹⁶ Zob. D. Kuchna, Wina wyłączna w procesie rozwodowym, PiP 1972, z. 11, s. 111 i n.

¹³⁹⁷ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 141.

¹³⁹⁸ Natomiast – w myśl poglądów prezentowanych w doktrynie – jeżeli prawo obce właściwe do rozwiązania małżeństwa nie zakłada orzekania o winie, brak jest jakichkolwiek podstaw kolizyjnych, materialnych, czy procesowych do przyjmowania, że wydany na jego podstawie wyrok rozwodowy skutkuje fikcją braku winy (zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, St.Prawn. 4/2017, s.123–154).

¹³⁹⁹ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 141; J. Winiarz, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2003, s. 522; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 62; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 446; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 388-389; E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Warszawa 2016, LEX; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 35; *vide* też postanowienie SN z 06.05.1999 r., II CKN 304/98, LEX nr 1212018; uchwała SN z 02.07.1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986/5/68, w której stwierdzono m.in., że „skuteczne zgłoszenie w sprawie o rozwód żądania zaniechania orzekania o winie obojga małżonków wyłącza dopuszczalność dowodzenia winy pozostałego przy życiu małżonka w procesie wytoczonym na podstawie art. 940 k.c.”.

¹⁴⁰⁰ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 62–63.

¹⁴⁰¹ Zob. Z. Wiszniewski, S. Gross, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975, s. 328; T. Smoczyński, M. Andrzejewski, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2020, s. 181.

zgodnego żądania małżonków o jego zaniechanie – stanowi rażące naruszenie prawa¹⁴⁰². Jak wyjaśnił SN na kanwie jednej z rozpatrywanych spraw, orzeczenie rozwodu bez orzekania o winie, wydane wbrew żądaniu powódki, domagającej się ustalenia, że winę rozkładu pożycia ponosi pozwany, jest rażącym naruszeniem art. 57 § 1 k.r.o., ponieważ jego następstwem może być przedwczesne wygaśnięcie obowiązku alimentacyjnego małżonka rozwiedzionego, który nie został uznany za winnego rozkładu pożycia (art. 60 § 3 k.r.o.)¹⁴⁰³. Jednocześnie w orzecznictwie podkreślano, że „zagadnienie winy rozkładu pożycia i jej wpływu na rozstrzygnięcie o żądaniu rozwodu i treści wyroku orzekającego rozwód stanowi wyraz przyjętej w prawie polskim zasady rekryminacji, będącej wyrazem reguły *nemo turpitudinem suam allegans audiat*¹⁴⁰⁴, a stwierdzenie winy w wyroku rozwodowym stanowi formę poczytania za naganne postępowania danego małżonka, wiążąc z orzeczeniem co do winy rozkładu pożycia określone skutki prawne¹⁴⁰⁵. Dlatego orzeczenie co do winy rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym jest obligatoryjne, a zaniechanie orzekania o winie ma miejsce jedynie na zgodne żądanie małżonków”¹⁴⁰⁶. W piśmiennictwie trafnie dostrzega się, że art. 57 § 2 zd. 1 k.r.o. wskazuje, kiedy przesłanki aksjologiczne, przemawiające za orzekaniem o winie rozkładu pożycia w procesie rozwodowym powinny ustąpić innym wartościom. Pozostawiając w gestii zgodnej woli stron decyzję co do celowości zaniechania wydawania orzeczenia o winie, ustawodawca uwzględnia ich autonomię, jak również prawo do prywatności¹⁴⁰⁷.

Sąd Najwyższy przesądził również, że „orzeczenie rozwodu z winy obu stron, gdy powód wnosił w pozwie o orzeczenie rozwodu z winy strony pozwanej, nie stanowi orzeczenia ponad żądanie (art. 321 § 1 k.p.c.); przeciwnie, orzeczenie rozwodu z winy obu stron stanowi uwzględnienie powództwa w mniejszym zakresie, niż tego żądał powód,

¹⁴⁰² Zob. wyroki SN: z 25.05.1971 r., III CRN 105/71, LEX nr 6934; z 08.11.1979 r., III CRN 199/79, OSNC 1980/3/62.

¹⁴⁰³ Zob. wyrok SN z 08.11.1979 r., III CRN 199/79, OSNC 1980/3/62 z glosą A. Wyrwisza, PiP 1981/9–12, s. 109.

¹⁴⁰⁴ Wywodząca się jeszcze z prawa rzymskiego jedna z klasycznych zasad moralnych i prawnych: *nemo turpitudinem suam allegans audiat*, zachowuje aktualność także współcześnie i oznacza, że ten kto zawinił zerwanie więzów rodzinnych, nie może ze swej niegodziwości wywodzić korzystnych dla siebie skutków prawnych. W nauce prawa podkreśla się, że wydanie orzeczenia o winie rozkładu pożycia stanowi przede wszystkim *sui generis* sankcję moralną dla małżonka winnego, polegającą na wyrażeniu dezaprobaty dla jego zachowania (zob. Z. Wiszniewski, S. Gross, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975, s. 322; J. Winiarz, Prawo rodzinne, 1983, s. 141).

¹⁴⁰⁵ Zob. postanowienie SN z 03.02.1981 r., IV CR 569/80, OSNC 1981/12/236; wyrok TK z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006, Nr 4, poz. 43.

¹⁴⁰⁶ Zob. wyroki SN: z 13.10.1965 r., III CR 226/65, LEX nr 5887; z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; postanowienie SN z 03.02.1981 r., IV CR 569/80, OSNC 1981/12/236; wyroki SA w Szczecinie: z 16.11.2018 r., I ACa 375/18, LEX nr 2657130; z 27.11.2018 r., I ACa 276/18, LEX nr 2657121.

¹⁴⁰⁷ Zob. J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, Kwartalnik Prawa Prywatnego, rok XXVI, 4/2017, s. 863-864.

skutki bowiem wyroku orzekającego rozwód z winy strony pozwanej są w stosunku do tej ostatniej dalej idące, a tym samym korzystniejsze dla strony powodowej, niż skutki wyroku orzekającego rozwód z winy obojga małżonków¹⁴⁰⁸. Podobny pogląd był prezentowany również w późniejszym orzecznictwie sądów powszechnych¹⁴⁰⁹. W takim przypadku zbędne jest natomiast oddalanie powództwa w przedmiocie winy „w pozostałym zakresie”¹⁴¹⁰.

W literaturze i judykaturze dopuszcza się również możliwość ustalenia, że żadnej ze stron nie można przypisać winy za rozkład pożycia małżeńskiego, które również powinno być zawarte w sentencji wyroku, przy czym nie wskazuje się w niej przyczyny rozkładu¹⁴¹¹. Orzeczenie w wyroku rozwodowym, że żadna ze stron nie ponosi winy za ten rozkład oznacza, że sąd uznał, że nie można jej przypisać stronom albo w sensie obiektywnym albo subiektywnym¹⁴¹². Jak wyjaśnił SN na kanwie jednej z rozpatrywanych spraw, najczęściej rozkład pożycia jest zawiniony przez jednego lub oboje małżonków. Może się jednak zdarzyć, że przyczyny rozkładu są niezawinione. Będzie tak np. w przypadku, gdy przyczyną rozkładu pożycia były urojone pretensje powoda co do niewierności i innego niewłaściwego zachowania żony, wywołane jego chorobą psychiczną. W takiej sytuacji należy przyjąć, że przyczyną rozkładu pożycia stała się choroba psychiczna powoda i ustalić w sentencji wyroku, że żaden z małżonków nie ponosi winy za rozkład pożycia. Natomiast za nieprawidłowe uznać należy wskazanie w takim przypadku w sentencji wyroku, że „sąd rozwiązał małżeństwo bez orzekania o winie”. Taka formuła jest bowiem wykorzystywana wyłącznie wtedy, gdy sąd nie orzekł o winie na skutek zgodnego żądania małżonków¹⁴¹³. Podobnie, Sąd Najwyższy przesądził, że w stwierdzeniu sądu, iż rozwiązuje małżeństwo stron przez rozwód „bez orzekania o winie”, nie można dopatrywać się uznania, że żaden z małżonków nie ponosi winy rozkładu pożycia¹⁴¹⁴.

¹⁴⁰⁸ Zob. orzeczenie SN z 19-21.10.1949 r., WaC 109/49, NP 1950, nr 3, s. 61.

¹⁴⁰⁹ Zob. wyrok SA w Krakowie z 18.11.2021 r., I ACa 517/20, LEX nr 3302598.

¹⁴¹⁰ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 390.

¹⁴¹¹ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 388; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 445.

¹⁴¹² Zob. wyrok SN z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738.

¹⁴¹³ Zob. wyrok SN z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; *vide* też J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 10, Warszawa 2023.

¹⁴¹⁴ Zob. wyrok SN z 25.05.1971 r., III CRN 105/71, LEX nr 6934.

Przedmiotem sporu w piśmiennictwie prawniczym i orzecznictwie jest od dawna kwestia dopuszczalności **uzupełnienia wyroku** o rozstrzygnięcie o winie. Niektórzy przedstawiciele doktryny wyrażają pogląd, że pominięcie w wyroku rozwodowym rozstrzygnięcia o winie, mimo że strony nie żądały zaniechania ustalania winy, stanowi podstawę do złożenia wniosku o uzupełnienie wyroku (art. 351 § 1 k.p.c.)¹⁴¹⁵. Jednakże dominujące jest stanowisko odmienne, w myśl którego orzeczenie o winie rozkładu pożycia stanowi integralną część wyroku rozwodowego, nierozzerwalnie związaną w orzeczeniem o rozwiązaniu małżeństwa przez rozwód, a nie „dodatkowe orzeczenie”, o którym mowa w art. 351 § 1 k.p.c. W związku z powyższym, podkreśla się, że pominięcie w wyroku orzekającym rozwód orzeczenia o winie nie stanowi braku rozstrzygnięcia o „całości żądania” (art. 356 k.p.c.) i nie daje podstawy do wniosku o uzupełnienie wyroku, lecz jest podstawą do zaskarżenia orzeczenia rozwodu środkiem odwoławczym (apelacją)¹⁴¹⁶. Co istotne, podstawą apelacji winien być w takim przypadku zarzut naruszenia prawa materialnego, *in concreto* art. 57 k.r.o., poprzez wadliwe z punktu widzenia tego prawa orzeczenie o rozwiązaniu małżeństwa¹⁴¹⁷. Stanowisko to należy ocenić jako trafne.

Innym spornym zagadnieniem jest **zakres zaskarżenia** wyroku rozwodowego w przypadku kwestionowania jedynie orzeczenia o winie albo braku takiego rozstrzygnięcia w sytuacji, gdy powinno ono być wydane (gdy strony nie zgłosiły zgodnego żądania odstąpienia od badania winy). W praktyce sądowej, a także w piśmiennictwie prawniczym, od dawna dominuje trafne zapatrywanie, że wyroku orzekającego rozwód nie można dzielić na dwie samodzielne części, tzn. na: część orzekającą rozwód i część orzekającą o

¹⁴¹⁵ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 63; P. Telenga, [w:] A. Jakubecki (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019*, LEX/el. 2019; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 57.

¹⁴¹⁶ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, s. 389–390; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 446–447; uchwała (7) SN, mająca moc zasady prawnej, z 17.02.1954 r., C 1342/53, OSNCK 1956/1/2.

¹⁴¹⁷ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, LEX 2013, art. 57 k.r.o., teza 8; W. Broniewicz, *Glosa krytyczna do wyroku SN z 26.11.1999 r., III CKN 468/98 oraz postanowienia SN z 21.07.1999 r., II CKN 280/99, OSP 2000/7-8/117*, w której podkreślono m.in., że „w razie pominięcia w wyroku rozwodowym orzeczenia co do winy rozkładu pożycia (...), wniosek o uzupełnienie wyroku jest niedopuszczalny. W sytuacji takiej mamy bowiem do czynienia z wadliwym z punktu widzenia prawa materialnego orzeczeniem o rozwiązaniu małżeństwa, a nie z uchybieniem procesowym, polegającym na braku w wyroku dodatkowego orzeczenia, które sąd musiał zamieścić z urzędu. (...) W rezultacie trzeba przyjąć, że brak w wyroku rozwodowym orzeczenia co do winy rozkładu pożycia, podobnie, jak błąd tego orzeczenia, może być usunięty tylko w drodze złożenia środka odwoławczego (...). Jako podstawa tego środka, musiałoby być wskazane naruszenie prawa materialnego, a ściśle art. 57 k.r.o., przez wadliwe z punktu widzenia tego prawa orzeczenie o rozwiązaniu małżeństwa”.

winie. Rozstrzygnięcie o winie, w przypadku, gdy sąd o niej orzeka, stanowi integralną część wyroku (orzeczenie o winie lub braku winy jest nie tylko konieczną, ale także istotną częścią wyroku rozwodowego)¹⁴¹⁸. W konsekwencji zaskarżenie apelacją zawartego w wyroku rozwodowym orzeczenia o winie, które wchodzi w skład orzeczenia o rozwiązaniu małżeństwa, oznacza zaskarżenie tego wyroku w całości. Nie stają się więc prawomocne żadne zawarte w tym wyroku orzeczenia (art. 56–58 k.r.o.). Nie do przyjęcia byłaby bowiem sytuacja w której, orzeczenia te (następcze w stosunku do orzeczenia rozwodu) uzyskiwałyby status ostatecznego rozstrzygnięcia w zakresie objętych nimi kwestii, mimo trwającego nadal – bez pewności co do sposobu jego zakończenia – postępowania o rozwiązanie małżeństwa¹⁴¹⁹. Ponadto, w literaturze i orzecznictwie przeważający jest pogląd, że niedopuszczalne jest częściowe uchylene wyroku orzekającego rozwód, gdy zaskarżono tylko rozstrzygnięcie o winie rozkładu pożycia małżonków¹⁴²⁰.

¹⁴¹⁸ Jak wyjaśnił SN w uchwale pełnego składu SN z 12.10.1970 r., III CZP 6/70, OSNC 1971/7-8/117, „zasada integralności wyroku rozwodowego została ustanowiona przez ustawodawcę z dwóch przyczyn. Po pierwsze, ze względu na ochronę szczególnie doniosłych interesów wszystkich członków rodziny, a więc nie tylko małżonków biorących udział w procesie, lecz także ich wspólnych dzieci. Jeśli chodzi o małżonków, to ich interes wyraża się w tym przypadku przede wszystkim w konieczności stwierdzenia w samym wyroku orzekającym rozwód (tak ze względu na skutki prawne, jak i ze względów natury moralnej), czy i który z małżonków zawinił rozpad małżeństwa, aby w przyszłości ta zasadnicza dla byłych małżonków kwestia nie budziła wątpliwości i nie mogła być różnie rozstrzygana w innych sprawach. Natomiast interes dzieci wymaga, aby ich sytuacja osobista i materialna nie pozostawała po orzeczeniu rozwodu przez bliżej nie określony czas (tj. do czasu ukończenia postępowania poświęconego tym kwestiom) bez rozstrzygnięcia. Po drugie zaś, zasada integralności wyroku orzekającego rozwód jest koniecznym następstwem przesłanek rozwodowych obowiązujących w polskim prawie. Mianowicie, z unormowania tych przesłanek wynika, że dopuszczalność rozwodu nie zależy wyłącznie od samego faktu powstania trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego stron, lecz także od przyczyn tego rozkładu, a najczęściej od tego, czy i który z małżonków ponosi winę za ten stan rzeczy, a także (...) od wpływu, jaki orzeczenie rozwodowe może wywrzeć na sytuację wspólnych dzieci rozwodzących się małżonków. Takie unormowanie wskazuje, że bez wyjaśnienia wszystkich tych okoliczności nie jest możliwa ocena, czy rozwód jest dopuszczalny. Taki związek orzeczenia o rozwodzie z orzeczeniem o winie jest oczywisty, skoro w myśl art. 56 § 2 k.r.o. rozwód nie jest z reguły dopuszczalny, jeżeli żąda go małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia. W większości więc przypadków dopuszczalność rozwiązania małżeństwa przez rozwód zależy od wyjaśnienia, czy i który z małżonków ponosi winę. To samo odnosi się do rozstrzygnięć dotyczących wspólnych dzieci stron, a więc do orzeczenia co do władzy rodzicielskiej ich rodziców oraz do orzeczenia co do obowiązku łożenia na ich utrzymanie i wychowanie, przy czym wynika to z dalszej negatywnej przesłanki rozwodowej, według której rozwód nie jest dopuszczalny, jeżeli skutek niego miałoby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków (art. 56 § 2 k.r.o.)”. Zob. też uchwała (7) SN, mająca moc zasady prawnej, z 05.01.1953 r., C 688/51, OSNCK 1954/2/26; uchwała SN z 30.09.1961 r., IV CO 13/61, OSNC 1963/1/2; uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

¹⁴¹⁹ Zob. orzeczenia SN: z 29.12.1947 r. C.I. 1679/47, OSN(C) 1948/3/78; z 27.02.1948 r. C III 12/48, Przegląd Notarialny 1948, t. 2, z. IX-X, s. 315; wyrok SN z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700.

¹⁴²⁰ Zob. uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 12.10.1970 r., III CZP 6/70, OSNCP 1971/7-8/117; wyrok SN z 26.11.1999 r., III CKN 468/98, OSP 2000/7-8/117; postanowienie SN z 08.06.2005 r., V CZ 58/05, LEX nr 1515409.

6.2. Zaniechanie orzekania o winie

Jak już zasygnalizowano powyżej, w obowiązującym stanie prawnym, sąd może **zaniechać orzekania o winie** wyjątkowo, tzn. tylko wtedy, gdy zgodne żądanie w tym zakresie zgłoszą obie strony (art. 57 § 2 k.r.o.)¹⁴²¹. W konsekwencji, w doktrynie wskazuje się, że niedopuszczalne jest zaniechanie orzekania o winie w przypadku rozstrzygania o rozwodzie wyrokiem zaocznym albo gdy stroną pozwaną, której miejsce pobytu nie jest znane, reprezentuje kurator procesowy ustanowiony na podstawie art. 144 § 1 k.p.c.¹⁴²². Takie sytuacje procesowe w praktyce sądowej zdarzają się jednak niezwykle rzadko. W piśmiennictwie przyjmuje się też, że żądanie zaniechania orzekania o winie jest czynnością procesową, zawierającą oświadczenie woli i wiedzy, mającą na celu wywołanie określonych skutków procesowych i materialnoprawnych, ponieważ stanowi dyspozycję strony jej uprawnieniami alimentacyjnymi w przypadku orzeczenia rozwodu (art. 60 k.r.o.)¹⁴²³. Ponadto, skuteczne zgłoszenie w sprawie o rozwód żądania zaniechania orzekania o winie obojga małżonków wyłącza dopuszczalność dowodzenia winy pozostałego przy życiu małżonka w ewentualnym późniejszym procesie wytoczonym przez spadkobierców zmarłego małżonka, na podstawie art. 940 k.c.¹⁴²⁴ Zauważyć również należy, że zgodne żądanie małżonków co do odstąpienia od badania winy rozkładu pożycia małżeńskiego jest dla sądu wiążące i w przypadku zgłoszenia takiego żądania w sentencji wyroku rozwodowego nie umieszcza się orzeczenia o winie rozkładu pożycia¹⁴²⁵. W

¹⁴²¹ Zob. wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001.

¹⁴²² Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 61.

¹⁴²³ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 391; J. Ignaczewski (red.), Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o. Komentarz, Warszawa 2009, s. 64; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 48; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 80; W. Siedlecki, Glosa do orzeczenia SN z 30.09.1960 r., 3 CR 1380/58, OSPiKA 1961, nr 11, poz. 314; *vide* też uchwały SN: z 02.07.1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986/5/68; z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007/9/126; z 24.11.2006 r., III CZP 105/06, OSNC 2007/9/129; z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

¹⁴²⁴ Zob. uchwała SN z 02.07.1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986/5/68.

¹⁴²⁵ Zob. J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 141; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 63; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2006, s. 390; J. Ignaczewski (red.), Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o. Komentarz, Warszawa 2009, s. 64; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 444; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, art. 57 k.r.o., teza 2; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 80; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 61; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 34; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 10, Warszawa 2023, Legalis, *vide* też orzeczenie SN z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90;

orzecznictwie wskazano również, że o tym, czy wniosek stron jest „zgodny”, nie przesądza ani jego forma, ani równoczesność złożenia (np. na tej samej rozprawie). Zgoda wywołująca skutki materialnoprawne, jak i procesowe, może być też udzielona następczo (zob. art. 63 § 1 k.c.), w toku całego procesu. Reasumując, zgodny wniosek stron oznacza jednolitość stanowisk procesowych stron w danej kwestii merytorycznej lub formalnej do czasu zakończenia postępowania, niezależnie od tego, w jakiej formie i kiedy zostały zaprezentowane¹⁴²⁶. Natomiast w przypadku cofnięcia przez jedną stronę zgody na zaniechanie orzekania przez sąd o winie rozkładu pożycia, zgoda drugiej strony traci znaczenie¹⁴²⁷.

W przypadku zaniechania rozstrzygania o winie rozkładu pożycia, sąd orzekając rozwód w punkcie pierwszym sentencji wyroku rozwodowego zaznacza w sposób wyraźny, że rozwiązuje się małżeństwo „bez orzekania o winie”. Mimo, że – zdaniem niektórych autorów – taka formuła nasuwa pewne wątpliwości stylistyczne, to jednak jest jasna i wyraźnie wskazuje, że brak rozstrzygnięcia o winie nastąpił na skutek zgodnego stanowiska stron w tej kwestii¹⁴²⁸. Formuła taka jest obecnie powszechnie stosowana w praktyce sądowej. Ponadto w przypadku zgodnego żądania zaniechania orzekania o winie, sąd z reguły „powinien pominąć również ustalenia, czy i który z małżonków ponosi winę za rozkład pożycia, również w uzasadnieniu wydanego wyroku¹⁴²⁹. Inaczej przedstawia się jednak sytuacja, gdy strona pozwana nie wyraża zgody na rozwód¹⁴³⁰, mimo że ewentualnie

uchwały SN: z 02.07.1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986/5/68; z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130; wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001.

¹⁴²⁶ Zob. B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 46; M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, art. 57 k.r.o., nb 17; *vide* też wyrok SA w Białymstoku z 21.12.2016 r., I ACa 641/16, LEX nr 2191495.

¹⁴²⁷ Zob. wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001.

¹⁴²⁸ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, art. 57 k.r.o., teza 4.

¹⁴²⁹ Jednakże w doktrynie i nowszym orzecznictwie zaprezentowany został również pogląd bardziej kategoryczny, w myśl którego sąd jest zobowiązany zbadać z urzędu kwestię winy rozkładu pożycia również w przypadku, gdy nie rozstrzyga o niej w sentencji wyroku, ponieważ obie strony zgłosiły wniosek o zaniechanie orzekania o winie (zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 79; *vide* też uchwały SN: z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007/9/126; z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130).

¹⁴³⁰ Wyrażenie przez małżonka zgody na zaniechanie orzekania o winie nie jest bowiem równoznaczne z uznaniem powództwa (uznaniem żądania zawartego w pozwie, którym jest w tym przypadku rozwiązanie małżeństwa). O uznaniu powództwa można bowiem mówić jedynie wówczas, gdy strona przyznaje, jako prawdziwe okoliczności faktyczne stanowiące podstawę żądania pozwu rozwodowego (zob. wyrok SA w Katowicach z 27.03.1996 r., I ACr 119/96, OSA 1997, z. 11–12, poz. 62; wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001). Również w piśmiennictwie przesądzono, że możliwa jest sytuacja, w której jednocześnie małżonek domaga się oddalenia powództwa o rozwód i równocześnie skutecznie żąda zaniechania orzekania o winie na wypadek orzeczenia rozwodu (zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 61; J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, Kwartalnik Prawa Prywatnego, rok XXVI, 4/2017, s. 861; J. Pawliczak,

żąda zaniechania orzekania o winie na wypadek orzeczenia rozwodu. W takim razie konieczne jest stwierdzenie w uzasadnieniu wyroku, kto ponosi winę za rozwód, gdyż bez tego stwierdzenia nie jest z reguły możliwe prawidłowe stosowanie wchodzących w grę przepisów prawa materialnego i rozstrzygnięcie, czy rozwód może być orzeczony”¹⁴³¹. W orzecznictwie (jeszcze na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r.) przesądzono bowiem, że „mimo wniosku strony pozwanej o oddalenie powództwa o rozwód dopuszczalny jest zgodny wniosek stron o zaniechanie orzekania o winie. Z art. 31 § 2 k.r. (obecnie art. 57 § 2 k.r.o.) nie wynika, by dopuszczalność zgodnego żądania małżonków o nieorzeczenie o winie była uwarunkowana równoczesnym wyrażeniem przez małżonka pozwanego zgody na rozwód. Zgłoszenie przez małżonka sprzeciwiającego się rozwodowi wniosku ewentualnego z art. 31 § 2 k.r. (art. 57 § 2 k.r.o.) na wypadek, gdyby sąd – wbrew jego sprzeciwom – orzekł rozwód, nie wykazuje też sprzeczności logicznej i może niekiedy być celowe”¹⁴³². Innymi słowy, wyrażenie przez małżonka zgody na zaniechanie orzekania o winie nie jest równoznaczne z uznaniem powództwa, które obok wyrażenia zgody na rozwód i rozstrzygnięcia o winie, wymaga nadto uznania za prawdziwe okoliczności faktycznych, stanowiących podstawę żądania pozwu o rozwód¹⁴³³.

W literaturze trafnie też dostrzega się, że małżonek może w toku postępowania rozwodowego modyfikować swoje stanowisko w zakresie orzekania o winie. Stąd też przyjmuje się, że zgodne żądanie zaniechania orzekania o winie musi istnieć w dacie wyrokowania, i to nie tylko przez sąd I instancji, ale również przez sąd odwoławczy. Zatem aż do zamknięcia rozprawy przed sądem II instancji możliwe jest cofnięcie zgłoszonego wcześniej żądania odstąpienia od badania winy (art. 57 § 2 k.r.o.)¹⁴³⁴. Podobne stanowisko jest również powszechnie aprobowane w orzecznictwie SN, w którym podkreślono, że „oświadczenie strony procesu rozwodowego o wyrażeniu zgody na zaniechanie orzekania

Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze* 4 (212) 2017, s. 144; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 10, Warszawa 2023, Legalis, teza 22).

¹⁴³¹ Zob. orzeczenia SN: z 04.02.1955 r., 1 C 1930/53, OSN 1957/2, poz. 36; z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90; Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz*, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 63.

¹⁴³² Zob. orzeczenia SN: z 04.02.1955 r., 1 C 1930/53, OSN 1957/2, poz. 36; z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90.

¹⁴³³ Zob. wyrok SA w Katowicach z 27.03.1996 r., I ACr 119/96, OSA 1997/11-12/62.

¹⁴³⁴ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz*, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, 63-64; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 444; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2019, art. 57 k.r.o., teza 18; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz*, s. 61; U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Warszawa 2021, s. 80-81; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 48.

o winie jest procesowym oświadczeniem woli o skutkach materialnoprawnych; wyraża ono wolę strony co do przedmiotu orzekania oraz określa wiążąco dla sądu zakres jego kognicji”. Zdaniem SN, „dopuszczalność cofnięcia czynności procesowej wynika z zasady dyspozycyjności oznaczającej, że decydujące znaczenie dla wszczęcia i kontynuowania postępowania w ogólności powinna mieć wola przedmiotów bezpośrednio zainteresowanych wynikiem postępowania”¹⁴³⁵. Oświadczenie małżonka odwołujące żądanie zaniechania orzekania o winie ma zatem wiążący charakter dla sądu. W takim przypadku przywrócony zostaje obowiązek orzeczenia przez sąd o winie, zaś zgoda drugiej strony na zaniechanie orzekania o winie również traci znaczenie¹⁴³⁶. Z drugiej strony w judykaturze przyjmuje się również, że strony, które przed sądem I instancji nie żądały zaniechania orzekania o winie, mogą żądanie takie zgłosić po raz pierwszy w postępowaniu odwoławczym. Żądanie to będzie dla sądu wiążące¹⁴³⁷.

W dawniejszej judykaturze, a następnie również w doktrynie prawa rodzinnego, wyrażono pogląd, że wystąpienie z wnioskiem o orzeczenie rozwodu z winy pozwanego, w miejsce pierwotnego żądania rozwiązania małżeństwa bez orzekania o winie stron, stanowi zmianę powództwa w rozumieniu art. 193 k.p.c., w związku z czym jeżeli takie zmienione żądanie zostało zgłoszone na rozprawie pod nieobecność pozwanego, to konieczne jest powiadomienie go o dokonanej zmianie¹⁴³⁸. Jednakże w piśmiennictwie prawniczym i praktyce sądowej można znaleźć również stanowisko odmienne, w myśl którego rezygnacja z ustalenia winy rozkładu pożycia małżeńskiego, a następnie cofnięcie takiego oświadczenia, należą do kategorii czynności (oświadczeń) procesowych nie będących zmianą powództwa. Odrębną kwestią natomiast jest to, że cofnięcie oświadczenia wyrażającego zgodę na rozwód bez orzekania o winie za rozkład pożycia wymaga podjęcia obrony przez stronę przeciwną, a w związku z tym powiadomienia jej o zmianie swojego stanowiska¹⁴³⁹. Podobnie, w nowszym orzecznictwie wskazuje się, że cofnięciu zgody na zaniechanie orzekania o winie w postępowaniu apelacyjnym nie stoi na

¹⁴³⁵ Zob. uchwały SN: z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007/9/126; z 24.11.2006 r., III CZP 105/06, OSNC 2007/9/129; z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130; wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001.

¹⁴³⁶ Zob. wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001.

¹⁴³⁷ Zob. orzeczenie SN z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90.

¹⁴³⁸ Zob. m.in. wyroki SN: z 12.11.1982 r., III CRN 271/82, OSNC 1983/8/118; z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001; *vide* też E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Warszawa 2016, LEX; J. Ignaczewski (red.), Rozwód i separacja. Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 62.

¹⁴³⁹ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Wolters Kluwer Polska 2021, LEX.

przeszkodzie wynikający z art. 383 k.p.c. zakaz rozszerzania żądania w tym postępowaniu oraz występowania z nowymi roszczeniami. Przysługujące każdemu z małżonków uprawnienie do wyrażenia zgody na nieorzekanie o winie nie może być utożsamiane z żądaniem pozwu, którego przedmiotem jest orzeczenie rozwodu¹⁴⁴⁰. Ponadto trafnie też dostrzeżono, że cofnięcie w apelacji żądania zaniechania orzekania o winie nie zmienia przedmiotu procesu przed sądem apelacyjnym w stosunku do tego, co było nim przed sądem pierwszej instancji, nie stanowi więc rozszerzenia żądania w rozumieniu art. 383 k.p.c.¹⁴⁴¹.

Jak już wskazano powyżej, w orzecznictwie SN, zarówno na gruncie Kodeksu rodzinnego, jak i Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dominuje pogląd, że w sprawie o rozwód strona może aż do zamknięcia rozprawy przed sądem drugiej instancji skutecznie odwołać (cofnąć) – wyrażoną przed sądem pierwszej instancji – zgodę na zaniechanie orzekania o winie za rozkład pożycia małżeńskiego¹⁴⁴². W uzasadnieniu powyższego stanowiska wskazuje się, że zaniechanie orzekania o winie wywołuje bardzo doniosłe skutki materialnoprawne, w szczególności w zakresie prawa do alimentacji między małżonkami, co w sposób oczywisty sprzeciwia się przyjęciu takiej wykładni, która pozbawiłaby małżonka możliwości realizacji tych praw¹⁴⁴³. Jednakże SN podkreślił również, że „małżonek, który odwołuje wyrażoną przed sądem pierwszej instancji zgodę na nieorzekanie o winie powinien już w apelacji powołać nowe fakty i dowody dotyczące winy współmałżonka oraz wykazać, że ich powołanie przed sądem pierwszej instancji nie było możliwe, gdyż wówczas jeszcze nie istniały lub o nich nie wiedział, albo też zachodziły istotne przyczyny usprawiedliwiające niemożność ich przedstawienia albo że potrzeba powołania się na nie wynikała później (art. 368 § 1 pkt 4 k.p.c.). Nie jest skuteczne samo tylko przytoczenie nowych okoliczności faktycznych i dowodów; wtedy sąd apelacyjny opiera orzeczenie o winie na materiale procesowym zgromadzonym przed

¹⁴⁴⁰ Zob. wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001; uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

¹⁴⁴¹ Zob. uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

¹⁴⁴² Zob. orzeczenia SN: z 26.06.1958 r., 2 CR 417/57, LEX nr 1633617; z 04.08.1958 r., 1 CR 1127/57, LEX nr 3223189; z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90; wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001; uchwały SN: z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007, nr 9, poz. 126; z 24.11.2006 r., III CZP 105/06 i III CZP 106/06, OSNC 2007, nr 9, poz. 129 i 130; uchwała SN (7), mająca moc zasady prawnej, z 15.05.2014 r., III CZP 88/13, OSNC 2014/11/108; wyroki SA w Krakowie: z 07.09.2016 r., I ACa 559/16, LEX nr 2179382; z 26.02.2015 r., I ACa 1634/14, LEX nr 1679933.

¹⁴⁴³ Zob. orzeczenie SN z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90; uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

sądem pierwszej instancji”¹⁴⁴⁴. Ponadto, w judykaturze trafnie dostrzeżono, że bezskuteczne jest cofnięcie żądania zaniechania orzekania o winie po uprawomocnieniu się orzeczenia o rozwodzie, na skutek zaskarżenia w drodze apelacji wyłącznie rozstrzygnięcia o alimentach na rzecz dziecka, które ma być samodzielny¹⁴⁴⁵.

Natomiast w doktrynie wskazuje się, że za dopuszczalnością cofnięcia przed sądem odwoławczym – wyrażonego przed sądem pierwszej instancji – żądania zaniechania orzekania o winie przemawiają w szczególności następujące argumenty. Po pierwsze, zasadą jest w prawie cywilnym odwołalność czynności procesowych, zaś niedopuszczalność odwołania czynności musi mieć wyraźną podstawę ustawową, która nie występuje w sprawie o rozwód. Po drugie, zarówno sąd pierwszej instancji, jak i sąd odwoławczy, mają obowiązek ustalenia przede wszystkim okoliczności dotyczących rozkładu pożycia, a tym samym zbadania winy, jaką małżonkowie ponoszą za rozkład pożycia. Po trzecie zaś, apelacja w polskim systemie prawa ma charakter tzw. apelacji pełnej, która umożliwia merytoryczne rozpoznanie sprawy (celem postępowania apelacyjnego jest ponowne i wszechstronne zbadanie sprawy pod względem faktycznym i prawnym)¹⁴⁴⁶.

W judykaturze trafnie dostrzega się jednak, że powyższa regulacja wpływa niekorzystnie na sprawność postępowania, gdyż cofnięcie zgody na rozwód bez orzekania o winie rozkładu pożycia przed sądem drugiej instancji z reguły będzie skutkowało koniecznością uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (art. 386 § 4 k.p.c.) ze względu na spór co do okoliczności decydujących o winie. Z drugiej jednak strony podkreśla się, że ze względu na doniosłe skutki orzeczenia o winie, sprawność postępowania musi ustąpić potrzebie zapewnienia dwuinstancyjnego rozpoznawania sprawy również w tym zakresie¹⁴⁴⁷. Jednakże w orzecznictwie prezentowane jest również stanowisko odmienne, w myśl którego „istnieją także sytuacje, w których konieczność uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania nie zachodzi, np. gdy sąd pierwszej instancji przeprowadził wszystkie dowody zgłoszone przez stronę na okoliczność winy, zanim odstąpiono od

¹⁴⁴⁴ Zob. uchwały SN: z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130; z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007 nr 9, poz. 126, s. 11.

¹⁴⁴⁵ Zob. wyrok SA w Krakowie z 26.02.2015 r., I ACa 1634/14, LEX nr 1679933.

¹⁴⁴⁶ Zob. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019, art. 57 k.r.o., teza nr 18; *vide* też wyroki SN: z 10.05.2000 r., III CKN 797/00, LEX nr 42884; z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700.

¹⁴⁴⁷ Zob. wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001; wyrok SA w Szczecinie z 27.11.2018 r., I ACa 276/18, LEX nr 2657121.

żądania ustalenia winy rozkładu pożycia, bądź też, gdy postępowanie dowodowe może być uzupełnione przed sądem drugiej instancji. Nawet bowiem uznając, że doszło do nierozpoznania istoty sprawy przez sąd pierwszej instancji, sąd odwoławczy nie jest automatycznie zobligowany do uchylenia wyroku i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (art. 386 § 4 k.p.c.). Jest bowiem uprawniony samodzielnie ocenić materiał dowodowy i rozstrzygnąć kwestię winy rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁴⁴⁸. Jeszcze bardziej kategorycznie wypowiedział się Sąd Najwyższy w uchwale z 24 listopada 2006 r., podkreślając, że „cofnięcie żądania zaniechania orzekania o winie przed sądem drugiej instancji nie musi w każdym przypadku prowadzić do konieczności przekazania sprawy sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania. Potrzeba taka może powstać jedynie wówczas, gdy konieczne stanie się przeprowadzenie postępowania dowodowego co do winy rozkładu pożycia w całości (art. 386 § 4 k.p.c.). Będzie tak wówczas, gdy sąd pierwszej instancji, z naruszeniem art. 56 § 3 k.r.o., w ogóle nie przeprowadził postępowania dowodowego w zakresie winy lub też postępowanie dowodowe zostało ograniczone na podstawie art. 442 k.p.c.”. W uzasadnieniu cytowanego judykatu podkreślono, że „w przyjętym przez ustawodawcę systemie apelacji (system apelacji pełnej), celem postępowania apelacyjnego jest ponowne i wszechstronne zbadanie sprawy pod względem faktycznym i prawnym. Sąd apelacyjny rozpoznaje sprawę jako sąd merytoryczny, co w sprawie o rozwód dodatkowo uzasadnia konieczność badania i oceny z urzędu wszystkich przesłanek materialnoprawnych rozvodu w zakresie, który obciążał sąd pierwszej instancji i jaki wynika z zakresu zaskarżenia; uchylenie sprawy do ponownego rozpoznania dopuszczalne jest tylko wyjątkowo¹⁴⁴⁹. Pogląd ten jest aprobowany przez niektórych przedstawicieli doktryny¹⁴⁵⁰.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przesądzono przy tym, że w postępowaniu apelacyjnym w sprawach o rozwód nie ma zastosowania art. 384 k.p.c., zawierający zakaz *reformationis in peius*. W uzasadnieniu wskazano, że „w sprawach o rozwód przepisy art. 57 § 1 k.r.o. i art. 58 k.r.o. nakładają na sądy obu instancji obowiązek orzekania z urzędu o wszystkich kwestiach stanowiących konieczne i integralne części rozstrzygnięcia wyroku rozwodowego, w tym o winie stron. (...) Skoro bowiem zaskarżenie apelacją przez którąkolwiek ze stron orzeczenia w zakresie winy rozkładu pożycia sprawia, że całe

¹⁴⁴⁸ Zob. wyrok SA w Krakowie z 07.09.2016 r., I ACa 559/16, LEX nr 2179382.

¹⁴⁴⁹ Zob. uchwały SN: z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130; z 24.11.2006 r., III CZP 105/06, OSNC 2007/9/129; wyrok SN z 19.01.2005 r., V CK 364/04, OSNC 2005/12/218;

¹⁴⁵⁰ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, Warszawa 2021, s. 81.

orzeczenie rozwodowe staje się przedmiotem zaskarżenia, sąd apelacyjny obowiązany jest samodzielnie ocenić wszystkie przesłanki przewidziane w art. 56 i 57 § 1 k.r.o. a więc także zbadać z urzędu, czy i która ze stron zawiniła rozkład pożycia oraz czy orzeczenie rozwodu jest dopuszczalne. W obecnym systemie apelacyjnym sąd odwoławczy jest sądem rozpoznającym po raz drugi sprawę merytorycznie, co dodatkowo uzasadnia w sprawie rozwodowej konieczność badania i oceny przez ten sąd z urzędu wszystkich przesłanek materialnoprawnych rozwodu w zakresie, który obciążał sąd pierwszej instancji i jest uzasadniony zakresem zaskarżenia. Należy zatem przyjąć, że w razie wniesienia apelacji od wyroku orzekającego rozwód w części dotyczącej winy rozkładu pożycia małżeńskiego tylko przez jednego małżonka, sąd drugiej instancji może z urzędu orzec w tym zakresie także na niekorzyść tego małżonka¹⁴⁵¹. Jednakże SN podkreślił że orzeczenie reformatoryjne w przedmiocie winy za rozkład pożycia małżeńskiego stron, polegające na przyjęciu, że ponosi ją wyłącznie jeden z małżonków, wymaga wnikliwej oceny wszystkich dokonanych w sprawie ustaleń i przedstawienia rzeczowych i merytorycznych argumentów, dlatego – mimo ustaleń opartych na przytoczonych dowodach – sąd uznał, że w zachowaniu się drugiego małżonka brak powodów, które mogły wpłynąć na rozkład pożycia małżeńskiego stron¹⁴⁵².

Finalnie, warto także zauważyć, że zgłoszenie przez małżonków zgodnego żądania zaniechania orzekania o winie nie stoi na przeszkodzie oddaleniu powództwa o rozwód przez sąd. Oddalenie powództwa może nastąpić w szczególności w przypadku ustalenia przez sąd, że między małżonkami nie nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia (art. 56 § 1 k.r.o.) albo stwierdzenia, że wskutek rozwodu ucierpiałoby dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków, bądź też z innych względów orzeczenie rozwodu byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (art. 56 § 2 k.r.o.)¹⁴⁵³.

¹⁴⁵¹ Zob. wyrok SN z 19.01.2005 r., V CK 364/04, OSNC 2005/12, poz. 218; *vide* też uzasadnienie uchwały SN z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007/9/126. Także w piśmiennictwie przeważa stanowisko, zgodnie z którym zakaz *reformationis in peius* (art. 384 k.p.c.), nie ma zastosowania w postępowaniu apelacyjnym w sprawach o rozwód (zob. E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Warszawa 2016, LEX; J. Ignaczewski (red.), Rozwód i separacja. Wyd. 5, Warszawa 2021, Legalis, art. 57 k.r.o.; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 57).

¹⁴⁵² Zob. wyrok SN z 06.02.2002 r., V CKN 741/00, LEX nr 424457.

¹⁴⁵³ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 62.

6.3. Zagadnienia szczegółowe

Jak już wskazano w rozdziale IV niniejszej pracy, ustawodawca nie wyjaśnił w k.r.o. pojęcia „**wina rozkładu pożycia**”. W konsekwencji odpowiedzi na to pytanie należy poszukiwać w doktrynie i judykaturze. Zdaniem większości autorów, pojęcie „wina rozkładu pożycia” należy odróżnić od „przyczyny rozkładu pożycia”, czy „okoliczności dotyczących rozkładu pożycia”, wskazanych w art. 441 k.c. W piśmiennictwie trafnie dostrzega się, że „wina, jako decyzja, jest zjawiskiem o mentalnym charakterze i ma inny *genus*, niż przyczyna rozkładu, która jest faktem występującym obiektywnie i uzewnętrznionym w postaci zachowania, postawy, stanu rzeczy. Przypisanie małżonkowi winy rozkładu oznacza stwierdzenie, że to jego naganna decyzja leży u podstaw zaistnienia danej faktycznej przyczyny rozkładu”¹⁴⁵⁴. W literaturze prezentowano również stanowisko odmienne, jednakże nie wydaje się ono słuszne¹⁴⁵⁵.

Większość przedstawicieli doktryny, omawiając pojęcie winy rozkładu pożycia, odwołuje się do cywilistycznej koncepcji winy, która obejmuje dwa elementy określające winę:

- a) element obiektywny, czyli bezprawność postępowania, polegającą na sprzeczności z ustawą lub z zasadami współżycia społecznego,
- b) element subiektywny, czyli postawę, stanowisko, stosunek psychiczny jednostki wobec swojego zachowania i postępowania (umyślność lub nieumyślność w postaci niedbalstwa), przy czym oba czynniki odgrywają równie istotną rolę i dla przypisania winy oba te elementy składowe muszą wystąpić łącznie, zaś brak któregokolwiek z nich powoduje, że nie można mówić o winie¹⁴⁵⁶.

¹⁴⁵⁴ Zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 715; A. Olejniczak, O pogłębianiu rozkładu pożycia i winie małżonków, [w:] M. Andrzejewski (i inni), Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smoczyńskiego, Toruń 2008, s. 294.

¹⁴⁵⁵ Zob. K. Gromek, Winni czy niewinni, czyli kilka uwag o sądowym badaniu winy w procesie rozwodowym, MoP 2007, Nr 2, s. 110.

¹⁴⁵⁶ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980, s. 91; S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 164; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014; M. Domański, Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017, s. 6; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 71; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 1; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 10, Warszawa 2023, Legalis.

W piśmiennictwie wskazuje się, że na bezprawność zachowania, jako element winy, składa się głównie sprzeczność z normami regulującymi obowiązki małżeńskie. Naruszenie któregośkolwiek z obowiązków małżeńskich jest zachowaniem bezprawnym. Najczęściej przyczyną rozkładu pożycia stają się naruszenia następujących obowiązków wspólnego pożycia (art. 23 k.r.o.), wierności (art. 23 k.r.o.), współdziałania dla dobra rodziny (art. 23 k.r.o.), rozstrzygania wspólnie o istotnych sprawach rodziny (art. 24 k.r.o.). Istotne jest przy tym to, że wskazane powyżej zachowania mają bezprawny charakter bez względu na to, czy ustawodawca przewidział sankcje za ich nieprzestrzeganie, czy też takich sankcji brak. Poza bezprawnością zachowania *sensu stricto* (tzn. niezgodnością z obowiązującymi normami prawnymi), winę w znaczeniu obiektywnym można bowiem przypisać także działaniom, bądź zaniechaniom małżonków, które pozostają w sprzeczności z zasadami współżycia społecznego. W literaturze podkreśla się, że nie tylko postępowanie niezgodne z normami prawnymi, lecz także sprzeczne z normami moralnymi może stanowić zawinioną przyczynę rozkładu pożycia. Niektórzy autorzy przyjmują przy tym, że także normy prawne, nakładające na małżonków obowiązki wobec współmałżonków oraz rodziny, są co do zasady normami moralnymi. Stąd też obiektywny element winy rozkładu pożycia kwalifikuje postępowanie małżonków jako sprzeczne z obowiązkami moralnymi, spośród których jedynie część została ujęta w normach prawnych. Szczególny charakter relacji małżeńskich oraz potrzeby założonej rodziny nakładają na małżonków obowiązek utrzymywania więzi uczuciowej oraz darzenia się miłością. Dlatego też wszelkie działania, bądź zaniechania, które negatywnie oddziałują w tej delikatnej sferze, są uznawane za naruszające obowiązujące małżonków normy postępowania. Natomiast subiektywny element winy rozkładu pożycia oznacza podmiotową wadliwość postępowania małżonka, polegającą na możliwości sformułowania wobec niego zarzutu, że rozmyślnie lub wskutek niedbalstwa zachował się w sposób naganny. Zarzut stawiany małżonkowi może polegać na tym, że jego zachowanie zmierzało do wywołania skutków sprzecznych z normami prawnymi albo zasadami współżycia społecznego lub mieć postać niedbalstwa. W tym przypadku zachodzi konieczność określenia miernika staranności wymaganej w stosunkach małżeńskich, której dołożenie w danych okolicznościach uniemożliwiłoby postawienie zarzutu małżonkowi, że zachował się w niewłaściwy sposób. W doktrynie podkreśla się, że małżonkom stawiane są o wiele wyższe wymagania zarówno w zakresie uczuć, jakimi powinni się darzyć, jak i w zakresie przejawów tych uczuć – wzajemnego zachowania się. Stąd też wskazuje się, że miernik staranności stosowany np. na gruncie stosunków zobowiązaniowych, gdzie zazwyczaj

chodzi o należyta (ale zwykłą, a nie szczególną) staranność nie będzie wystarczający do oceny staranności wymaganej w stosunkach małżeńskich. Ustawodawca, doktryna, ani judykatura nie wypracowały obiektywnego wzorca postępowania, który mógłby stać się miernikiem staranności wymaganej w stosunkach małżeńskich. Tym niemniej wskazuje się, że aby postawić zarzut niedbalstwa małżonkowi, który swoim zachowaniem doprowadził do rozkładu pożycia, jego działanie lub zaniechanie trzeba porównać z wzorcem postępowania małżonka troszczącego się o harmonię wspólnego pożycia. Wzorzec ten musi zatem oznaczać postawę aktywną, pełną troski o więź emocjonalną, fizyczną i gospodarczą między małżonkami oraz dbałość o dzieci¹⁴⁵⁷.

Również w orzecznictwie podkreśla się, że pojęcie winy w prawie cywilnym w ogólności, w tym także – winy przy rozwodzie obejmuje element obiektywny i subiektywny. Dla przypisania winy oba te elementy składowe muszą występować łącznie, brak któregoś powoduje, że o winie nie może być mowy. Element obiektywny zachodzi wtedy, gdy zachowanie małżonka narusza jego obowiązki ustawowe lub wypływające z zasad współżycia społecznego¹⁴⁵⁸. W ocenie zachowań mówimy tu o bezprawności zachowań małżonka. Element subiektywny polega zaś na naganności zachowań, inaczej mówiąc, na zarzucalności czynów, czy zaniechań. W ocenie określamy je jako: „zachowanie naganne, niegodziwe, niemoralne, złe”. Specyfika orzekania o winie przy rozwodzie polega na tym, że wnikliwą analizą trzeba objąć jej element subiektywny. Chodzi tu w istocie o analizę psychologiczną, choć jej przedmiotem są w zasadzie zewnętrzne jedynie objawy (zachowania) wewnętrznych przeżyć. Ostateczna ocena naganności (zarzucalności) opiera się zatem na kryteriach głównie moralnych, a nie – prawnych¹⁴⁵⁹. Jak wyjaśnił SN, „stwierdzenie w wyroku rozwodowym winy małżonka w powstaniu rozkładu pożycia nie jest (...) wynikiem oceny wiarygodności i mocy dowodów (art. 233 § 1 k.p.c.), lecz stanowi ujemną ocenę moralną postępowania małżonka, którą sąd przyjmuje w oparciu o poczynione ustalenia w celu właściwego zastosowania art. 57 § 1

¹⁴⁵⁷ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 93–94.

¹⁴⁵⁸ Istotne jest przy tym to, że „zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.) stawiają zachowaniu małżonków wobec siebie nawzajem i wobec rodziny drugiego małżonka większe wymagania niż postępowaniu ludzi względem siebie obcych. Dopóki małżeństwo trwa obowiązuje małżonków wzajemny szacunek i wzajemna pomoc (art. 23 k.r.o.). Zachowanie, które w stosunkach między obcymi ludźmi nie byłoby uznawane za naganne, może być między małżonkami uznane za szkodliwe z punktu widzenia trwałości małżeństwa” (zob. wyrok SN z 25.08.1982 r., III CRN 182/82, LEX nr 8448).

¹⁴⁵⁹ Pociąga to za sobą w szczególności komplikacje wynikające z faktu, że ocena moralna wymaga uwzględnienia w szerokim zakresie uwarunkowań i okoliczności, w jakich człowiek realizuje konkretne zachowania.

k.r.o. Orzeczenie co do winy podlega zatem kontroli tylko w ramach zarzutu naruszenia art. 57 § 1 k.r.o.”¹⁴⁶⁰.

Bogate orzecznictwo w sprawach rozwodowych dostarcza wielu przykładów analiz konkretnych sytuacji małżeńsko-rodzinnych, z których wyprowadzić można inspiracje co do tego, jakie w szczególności okoliczności winny być brane pod uwagę. Rozważania te dotyczą z reguły przesłanek rozwodu, a nie – orzeczenia o winie, nie da się jednak nie dostrzec istnienia ścisłego związku zachodzącego między tymi sprawami¹⁴⁶¹. W doktrynie i judykaturze zgodnie podkreśla się, że aby przypisać małżonkowi winę w rozkładzie pożycia należy ustalić, że występuje sprzeczność zachowania się (albo postępowania) małżonka z normami prawnymi lub zasadami współżycia społecznego, określającymi obowiązki małżonków, a jednocześnie sprzeczności tej towarzyszyć musi umyślność lub co najmniej niedbalstwo tego małżonka¹⁴⁶². Innymi słowy, za zawinione, na gruncie przepisów rozwodowych, uznaje się działania lub zaniechania małżonka będące wyrazem jego woli, które stanowią naruszenie obowiązków wynikających z przepisów prawa małżeńskiego (w szczególności z art. 23 k.r.o., art. 24 k.r.o., art. 27 k.r.o., art. 28¹ k.r.o.) lub zasad współżycia społecznego i prowadzą do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia. Nie jest przy tym konieczne, dla przypisania małżonkowi winy, objęcie jego zamiarem spowodowania, poprzez określone działania lub zaniechania, rozkładu pożycia prowadzącego w ostatecznym rezultacie do rozwodu. Wystarczy możliwość przewidywania znaczenia i skutków takiego działania lub zaniechania (wina nieumyślna)¹⁴⁶³. Należy również zauważyć, że niektórzy przedstawiciele nauki kładą nacisk na element bezprawności zachowania¹⁴⁶⁴, zaś inni eksponują znaczenie elementu subiektywnego, tj. wadliwości podmiotowej¹⁴⁶⁵. Podkreślić też należy, że - w myśl

¹⁴⁶⁰ Zob. wyroki SN: z 21.05.1998 r., III CKN 505/97, LEX nr 599785; z 04.12.1998 r., III CKN 769/98, LEX nr 599786; z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337; z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; z 04.10.2001 r., I CKN 871/00, LEX nr 52659.

¹⁴⁶¹ Zob. m.in. wyroki SN: z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738; z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; wyrok SA w Białymstoku z 08.12.1994 r., I ACr 346/94, OSA 1995/6/42; wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365.

¹⁴⁶² Zob. wyroki SN: z 01.10.1997 r., I CKN 246/97, LEX nr 668911; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

¹⁴⁶³ Zob. wyroki SN: z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56; wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365. Zob. też B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011; art. 57, teza 3; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2014, s. 520;

¹⁴⁶⁴ Zob. J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 1962, Nr 10, s. 1323 i n.

¹⁴⁶⁵ Zob. B. Lewaszewicz-Petrykowska, Na marginesie artykułu J. Suskiego: Wina w rozwodzie, NP 1963, Nr 9, s. 962.

utrwalonej linii orzeczniczej SN oraz jednolitych poglądów doktryny - za zawinione przyczyny rozkładu należy uznać nie tylko naganne zachowanie się małżonka wobec współmałżonka, ale także względem dzieci współmałżonka i innych bliskich mu osób¹⁴⁶⁶.

Ponadto w literaturze i judykaturze powszechnie przyjmuje się, że obowiązkiem sądu orzekającego w przedmiocie winy jest także rozstrzygnąć, czy między zawinionym zachowaniem się lub postępowaniem małżonka a powstałym rozkładem pożycia małżeńskiego zachodzi **związek przyczynowy** w rozumieniu art. 361 § 1 k.c.¹⁴⁶⁷. Przemawia za tym już sama istota terminu „wina rozkładu pożycia”¹⁴⁶⁸. Niewątpliwie „nie można uznać, że postępowanie małżonka przyczyniło się do trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego przed ustaleniem, że taki (trwały) rozkład ma miejsce”¹⁴⁶⁹. Z drugiej strony w orzecznictwie wskazywano również, że „w przyjętej definicji wina pozostaje w związku z takimi naruszeniami obowiązków małżeńskich, które stanowiły przyczynę (współprzyczynę) rozkładu pożycia określonego w art. 56 § 1 k.r.o. W relacji między przyczyną – tu naruszeniem obowiązków przez małżonków – a skutkiem, to jest zupełnym i trwałym rozkładem pożycia, przyczyna z oczywistych względów poprzedzać musi skutek. Jeżeli zaś ten już nastąpił, to żadne uchybienie obowiązkom małżeńskim nie może być kwalifikowane jako przyczyna rozkładu pożycia. Ze względu na powyższe związanie się jednego z małżonków z innym partnerem w czasie trwania małżeństwa, lecz po dacie, w której nastąpił już zupełny i trwały rozkład pożycia między małżonkami, nie daje podstawy do przypisania temu małżonkowi winy za ten rozkład”¹⁴⁷⁰. Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że w każdej sytuacji należy ocenić, czy istnieje związek przyczynowy między

¹⁴⁶⁶ Zob. orzeczenie SN z 07.03.1953 r., C 2031/52, OSNCK 1953/4/123; wyrok SN z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913; S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 165–166; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2001, s. 187; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 359.

¹⁴⁶⁷ Zob. J. Górecki, *Wina rozvodu a moralność*, PiP 1965, z. 1, s. 27 i n.; J. Suski, *Wina w rozwodzie*, NP 1962, nr 10, s. 1314 i n.; S. Szer, *Wina w rozkładzie pożycia małżonków*, NP 1968, nr 5, s. 724 i n.; S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 164; Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz*, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz*, s. 60; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 11, Warszawa 2024, art. 57 k.r.o., teza 36; M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, s. 114 i n.; vide też orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.349/34, OSN(C) 1935/7/276; wyroki SN: z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843; z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825; wyroki SA w Poznaniu: z 05.10.2004 r., I ACa 683/04, Wokanda 2005/12/43; z 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663; wyroki SA w Katowicach: z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365; z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405.

¹⁴⁶⁸ Zob. M. Załucki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2023, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 4.

¹⁴⁶⁹ Zob. wyrok SN z 20.02.2002 r., V CKN 757/00, LEX nr 56021.

¹⁴⁷⁰ Zob. wyrok SN z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41. *Vide* też orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, LEX nr 117518; wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419.

określonym zawinionym zachowaniem małżonka, a rozkładem pożycia małżeńskiego, a więc czy zachowanie to stało się przyczyną rozkładu pożycia albo rozkład ten pogłębiło lub utrwaliło, a w konsekwencji ocenić należy, czy gdyby do takiego zachowania nie doszło, rozkład małżeństwa by nie nastąpił, albo byłyby szanse na reaktywowanie pożycia. Rozważania te zawsze należy odnieść do wszystkich okoliczności konkretnej sprawy¹⁴⁷¹. Między zachowaniem małżonka a „powstałym rozkładem pożycia małżeńskiego musi istnieć związek przyczynowy. A zatem nie każde naruszenie obowiązków małżeńskich stanowić będzie o winie danego małżonka, lecz tylko te, które miało wpływ na spowodowanie (bądź utrwalenie) rozkładu pożycia małżeńskiego”¹⁴⁷². Podobnie, w literaturze wyjaśniono, że wina rozkładu pożycia odnosi się do zarzutu spowodowania, pogłębienia lub utrwalenia dezintegracji małżeństwa (osłabienia więzi małżeńskich), polegającej na osłabieniu lub zaprzestaniu realizacji funkcji małżeńskich, ewentualnie utrwaleniu takiego stanu. W tym celu konieczne jest uwzględnienie indywidualnego modelu relacji małżeńskich¹⁴⁷³.

Ponadto, w judykaturze zgodnie przyjmuje się, że „nawet popełnienie przestępstwa na szkodę współmałżonka tylko wtedy może uzasadniać orzeczenie rozwodu z jego winy (współwiny), jeżeli miało wpływ na rozkład pożycia małżeńskiego. Dopiero ustalenie powyższego wpływu uzasadnia obciążenie winą tego małżonka za rozkład pożycia w myśl art. 57 § 1 k.r.o.”¹⁴⁷⁴. W myśl utrwalonej linii orzeczniczej SN, związanie sądu cywilnego prawomocnym wyrokiem skazującym nie rozciąga się bowiem na inne, niż wskazane w art. 11 k.p.c. okoliczności, co oznacza, że w sprawie o rozwód sąd ma obowiązek samodzielnie badać i ocenić, czy popełnienie na szkodę współmałżonka przestępstwa miało wpływ na rozkład pożycia małżeńskiego, a w konsekwencji, czy uzasadnia ustalenie winy tego z małżonków za rozkład pożycia w myśl art. 57 § 1 k.r.o.¹⁴⁷⁵.

Niektórzy autorzy wyróżniają zatem dwa etapy ustalenia winy za rozkład pożycia, wskazując, że w pierwszym etapie następuje ustalenie przyczyn rozkładu pożycia i rozstrzygnięcie, które z nich można przypisać małżonkom, natomiast w drugim etapie – ustalenie, czy małżonkowi, którego zachowanie doprowadziło do rozkładu, można

¹⁴⁷¹ Zob. m.in. wyroki SN: z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417.

¹⁴⁷² Zob. wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365.

¹⁴⁷³ Zob. M. Domański, Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, s. 99.

¹⁴⁷⁴ Zob. wyrok SN z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825; wyrok SA w Poznaniu z 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663.

¹⁴⁷⁵ Zob. wyroki SN: z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825; wyrok SA w Gdańsku z 26.09.2017 r., I ACa 1183/16, LEX nr 2409495; wyrok SA w Katowicach z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405.

przypisać winę w znaczeniu obiektywnym (bezprawność zachowania), jak i subiektywnym (podmiotowa wadliwość postępowania)¹⁴⁷⁶. Podobne stanowisko jest również prezentowane w judykaturze¹⁴⁷⁷. Co istotne, dla przypisania winy w wyroku (art. 57 § 1 k.r.o.), czy też przyjęcia winy wyłącznej (art. 56 § 3 k.r.o.) nie jest konieczne postawienie zarzutu spowodowania zupełnego i trwałego pożycia. Wystarczające jest bowiem spowodowanie rozkładu, który następnie stał się zupełny i trwały¹⁴⁷⁸. Jak już wskazywano powyżej, należy również przeanalizować, czy nie zachodzą okoliczności wyłączające winę małżonka (np. niepoczytalność) lub też okoliczności niezależne od postępowania i woli małżonka (np. impotencja, bezpłodność itp.)¹⁴⁷⁹.

Istotne jest przy tym to, że art. 57 k.r.o. (podobnie, jak poprzednio obowiązujący art. 31 k.r.) **nie wartościuje (nie stopniuje) winy za rozkład pożycia małżeńskiego**. W myśl utrwalonego (jednolitego) orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych, k.r.o. nie odróżnia winy „większej” i „mniejszej”. Stąd też dla przypisania winy wystarczy każde zachowanie małżonka, które zasługuje na negatywną ocenę i które jakimkolwiek stopniu przyczyniło się do powstania lub pogłębienia rozkładu, obojętne natomiast – z punktu widzenia winy – jest to, w jakim stopniu każde z małżonków przyczyniło się do tego¹⁴⁸⁰. Nierówny stopień winy małżonków nie stanowi przeszkody do uznania ich współwinnymi rozkładu pożycia¹⁴⁸¹. Małżonek, który zawinił powstanie jednej z wielu (kilku) przyczyn rozkładu, musi być uznany za współwinnego, chociażby drugi

¹⁴⁷⁶ Zob. A. Olejniczak, *Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 97; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 10, Warszawa 2023.

¹⁴⁷⁷ Zob. wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419.

¹⁴⁷⁸ Zob. M. Domański, *Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym*, s. 99.

¹⁴⁷⁹ Zob. wyrok SN z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.

¹⁴⁸⁰ W związku z tym takich sformułowań nie umieszcza się w sentencji wyroku (zob. T. Sokołowski, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego*. Tom 11. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 722; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 429). Natomiast ocena stopnia winy – zdaniem SN – może znaleźć się w uzasadnieniu wyroku (zob. orzeczenie SN z 17.09.1957 r., 1 CR 913/56, RPEiS 1959, nr 1, s. 335-336).

¹⁴⁸¹ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 06.12.1929 r., III C 274/29, Zb. Orz. 1929/95; z 17.09.1957 r., 1 CR 913/56, LEX nr 3223308; z 24.03.1959 r., 4 CR 972/57, LEX nr 3223309; wyroki SN: z 13.05.1997 r., II CKN 140/97, LEX nr 599532; z 22.09.1997 r., II CKN 329/97, LEX nr 1227829; z 01.10.1997 r., I CKN 246/97, LEX nr 668911; z 06.11.1997 r., I CKN 341/97, LEX nr 519370; z 06.05.1998 r., II CKN 717/97, LEX nr 1224951; z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913; z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 22.10.2003 r., II CK 154/02, LEX nr 602220; z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; postanowienie SN z 20.11.2020 r., III CNP 6/20, LEX nr 3082402; wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46; wyrok SA w Katowicach z 11.03.2010 r., I ACa 46/10, LEX nr 1120372; z 15.06.2018 r., V ACa 491/17, LEX nr 2615518; wyrok SA w Gdańsku z 17.12.2019 r., V ACa 243/17, LEX nr 3406283; wyroki SA w Krakowie: z 28.11.2012 r., I ACa 1091/12, LEX nr 1289462; z 22.07.2021 r., I ACa 180/21, LEX nr 3240334; z 06.12.2022 r., I ACa 795/21, LEX nr 3507494.

małżonek dopuścił się wielu, i to cięższych przewinień (np. cudzołóstwo)¹⁴⁸². Niedopuszczalna jest bowiem kompensata wzajemnych przewinień. Wręcz przeciwnie, Sąd Najwyższy podkreślił, że nawet bardzo wysoki stopień winy jednego małżonka nie wyklucza ustalenia, że także drugi małżonek ponosi winę rozkładu pożycia, albowiem dla orzeczenia o winie obojga małżonków nie ma znaczenia okoliczność, że wina jednego z nich jest stosunkowo niewielka¹⁴⁸³. Natomiast orzeczenie o wyłącznej winie powinno być poprzedzone ustaleniem, że tylko jedno z małżonków swym zachowaniem spowodowało rozkład pożycia małżeńskiego¹⁴⁸⁴. W aktualnym stanie prawnym brak jest bowiem podstaw do przyjęcia, że wyłącznie winnym jest ten, którego wina jest „dominująca” („przeważająca”)¹⁴⁸⁵. Stanowisko o nierozróżnianiu winy „mniejszej” i „większej” jest powszechnie prezentowane w literaturze¹⁴⁸⁶. Na marginesie wypada także zauważyć, że stwierdzenie w wyroku rozwodowym winy małżonka w powstaniu rozkładu nie jest konsekwencją określonej oceny dowodów, lecz stanowi wniosek prawny z dokonanych ustaleń, wyrażający zarazem negatywną ocenę jego postępowania, które do tego rozkładu doprowadziło¹⁴⁸⁷.

Interesującym zagadnieniem jest również kwestia **granic dopuszczalnej reakcji skrzywdzonego małżonka** na niewłaściwe zachowanie drugiej strony, określanej przez niektórych autorów również mianem „retorsji”¹⁴⁸⁸. Z jednej strony w orzecznictwie (zarówno na gruncie k.r., jak i k.r.o.), podkreślano, że małżonkowi przysługuje uprawnienie do dozwolonej reakcji na niezgodne z obowiązками małżeńskimi zachowanie się drugiego małżonka. Wskazywano, że granice dopuszczalnej reakcji małżonka skrzywdzonego przez

¹⁴⁸² Zob. wyroki SN: z 06.11.1997 r., I CKN 341/97, LEX nr 519370; z 04.03.1999 r., II CKN 268/98, LEX nr 1212983; z 04.02.2000 r., II CKN 724/98, LEX nr 1218427; z 02.06.2000 r., II CKN 973/98, LEX nr 3388087; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 12.09.2000 r., III CKN 650/00, LEX nr 532142.

¹⁴⁸³ Zob. orzeczenie SN z 24.03.1959 r., 4 CR 972/57, RPEiS 1960, nr 2, s. 405; wyroki SN: z 06.11.1997 r., I CKN 341/97, LEX nr 519370; z 12.09.2000 r., III CKN 650/00, LEX nr 532142.

¹⁴⁸⁴ Zob. wyrok SN z 13.05.1997 r., II CKN 140/97, LEX nr 599532.

¹⁴⁸⁵ Zob. M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 13; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 16; wyrok SN z 02.06.2000 r., II CKN 973/98, LEX nr 3388087.

¹⁴⁸⁶ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 58–59; J. Ignaczewski (red.), Rozwód po nowelizacji. Art. 56–61 k.r.o. Komentarz, Warszawa 2009, s. 55–56; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014; G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019, art. 57 k.r.o., teza 5; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 55–56; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 41; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 73.

¹⁴⁸⁷ Zob. wyrok SN z 04.10.2001 r., I CKN 871/00, LEX nr 52659.

¹⁴⁸⁸ Zob. J. Ignaczewski (red.), Rozwód po nowelizacji. Art. 56–61 k.r.o. Komentarz, Warszawa 2009, s. 57; M. Manowska, [w:] J. Wierciński Jacek (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, art. 57 k.r.o., teza 17; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, art. 57 k.r.o., Nb 25.

współmałżonka należy ocenić na podstawie konkretnych okoliczności sprawy i przy uwzględnieniu zasad współżycia społecznego. Reakcja małżonka pokrzywdzonego nawet niewłaściwa, jeśli nastąpiła bezpośrednio po wyrządzeniu krzywdy, może być usprawiedliwiona i niepoczytana za zawinioną współprzyczynę rozkładu pożycia¹⁴⁸⁹. Ponadto dostrzegano, że przy ocenie, czy strona sprowokowana niewłaściwym postępowaniem drugiego małżonka przyczyniła się do pogłębienia rozkładu, nie można pomijać stopnia winy małżonka, który rozkład zapoczątkował. Jeśli mianowicie postępowanie tego ostatniego jest szczególnie rażące i godne napiętnowania, to nawet poważniejsze uchybienia (choć oczywiście znacznie mniejsze) małżonka sprowokowanego mogą być uznane za usprawiedliwioną reakcję¹⁴⁹⁰. W judykaturze SN przesądzono, że nawet opuszczenie małżonka, jeżeli jest uzasadnione obawą o własne zdrowie i życie (a także o bezpieczeństwo małoletnich dzieci), nie powinno być uznawane za postępowanie naganne wobec współmałżonka w sytuacji, kiedy to on właśnie jest źródłem zagrożeń i kiedy zarazem nie istnieją realne szanse na poprawę (tzn. ustanie zagrożeń). Ponadto, w razie, gdy przyczyną opuszczenia współmałżonka jest spowodowane przez niego zagrożenie bezpieczeństwa osobistego, dla moralnej oceny tego postępków nie ma rozstrzygającego znaczenia okoliczność, że agresywne zachowania współmałżonka były przez niego niezawinione, decydujące bowiem znaczenie trzeba przyznać uzasadnionemu lękowi po stronie tego, kto jest ofiarą agresji¹⁴⁹¹. Podobnie, podkreślano, że „zgodnie z zasadami współżycia społecznego małżonek naruszający brutalnie godność i nietykalność osobistą współmałżonka musi liczyć się z ujemną dla siebie reakcją pokrzywdzonego i nie może żądać od niego w pełni takiego poprawnego ustosunkowania się, jakiego mógłby wymagać w normalnym pożyciu. Dlatego też uchybienia jednego małżonka obowiązkom małżeńskim, jako dające się usprawiedliwić winą drugiego z małżonków, nie dają podstawy do uznania ich za ważny powód rozkładu”¹⁴⁹².

Z drugiej strony w judykaturze argumentowano, że reakcja jednego z małżonków na niezgodne z obowiązkami małżeńskimi postępowanie drugiego małżonka nie może przekraczać pewnych dopuszczalnych granic. Wyjaśniano, że to, jakie w konkretnych

¹⁴⁸⁹ Zob. wyroki SN: z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; wyroki SA w Warszawie: z 12.01.2006 r., I ACa 865/05, LEX nr 1645610; z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562.

¹⁴⁹⁰ Zob. orzeczenie SN z 10.09.1957 r., 1 CR 1121/56, OSNCK 1959/3/72.

¹⁴⁹¹ Zob. wyroki SN: z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; *vide* też wyrok SA w Katowicach z 13.05.2005 r., I ACa 2184/04, LEX nr 151748, w którym uznano, że w sytuacji, gdy żona była bita, wyzywana i grożono jej pozbawieniem życia, to nie sposób przyjąć, że wyprowadzenie się przez nią z domu stanowiło zawinioną przyczynę rozkładu.

¹⁴⁹² Zob. orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74.

okolicznościach są „dopuszczalne granice przyzwoitości”, a zatem, w jakich granicach dana reakcja może być uznana za usprawiedliwioną, należy przy tym określać na podstawie zasad współżycia społecznego, a więc z odwołaniem się do ustalonych norm o charakterze moralnym, obyczajowym, do tego co jest słuszne, przyzwoite i zgodne z poczuciem sprawiedliwości. Za usprawiedliwione w pewnych okolicznościach można uznać tylko takie zachowanie się sprowokowanego małżonka, które nie przyjmuje form drastycznych. W konsekwencji przyjmowano, że wszelka gwałtowna reakcja współmałżonka, wyrażająca się w zniewagach, czy biciu, jest niedopuszczalna nawet wtedy, gdy była spowodowana poważnym przewinieniem strony przeciwnej i winna być traktowana jako zdarzenie pogłębiające rozkład pożycia małżeńskiego¹⁴⁹³. Podobnie, podkreślano, że „niewspółmierna w swym natężeniu i intensywności reakcja małżonka na niewłaściwe zachowanie się współmałżonka, wykraczająca poza przyjęte formy kontaktów międzyludzkich reakcja (szkodliwa z punktu widzenia trwałości małżeństwa), uzasadnia przypisanie temu małżonkowi współwiny za zaistniały rozkład pożycia małżeńskiego”¹⁴⁹⁴. Wskazywano również, że o ile zrozumiała jest gwałtowna reakcja małżonka po dowiedzeniu się o zdradzie drugiego małżonka, to jednak w przypadku powtarzania się zdrady karcenie drugiego małżonka (czynne, bądź słowne), jest niedopuszczalnym wymierzaniem sobie samemu sprawiedliwości. Wyrzuty, czynione z powodu zdrady małżonkowi winnemu przez współmałżonka, jeżeli przybierają niewłaściwą formę, mogą uzasadniać współwinę tego drugiego małżonka w powstaniu trwałego rozkładu¹⁴⁹⁵. W orzecznictwie można znaleźć również przykłady skrajnego stanowiska, w myśl którego nieodpowiednie i sprzeczne z obowiązkami małżeństwa zachowanie się jednego z małżonków nie daje drugiemu małżonkowi podstawy do naruszenia obowiązków małżeńskich prowadzącego do rozkładu pożycia małżeńskiego bez poczytania mu tego naruszenia za winę¹⁴⁹⁶.

Kolejnym doniosłym zagadnieniem, będącym przedmiotem pogłębionych rozważań zarówno w piśmiennictwie, jak i w orzecznictwie, jest **chwila rozkładu pożycia**

¹⁴⁹³ Zob. orzeczenia SN: z 29.03.1949 r., WaC 298/48, LEX nr 3223313; z 24.04.1951 r., C 667/50, LEX nr 117064; z 24.05.1952 r., C 275/52, OSNCK 1953/3/72; z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31; z 13.05.1957 r., 3 CR 56/56, OSNCK 1958/2/48; z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74; wyroki SN: z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420; z 19.05.1998 r., II CKN 751/97, LEX nr 1224966; z 28.07.1999 r., II CKN 445/98, LEX nr 738091; z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417; z 25.07.2000 r., I CKN 375/99, LEX nr 1223572; z 28.03.2003 r., IV CKN 1957/00, LEX nr 121734.

¹⁴⁹⁴ Zob. wyroki SN: z 08.01.1971 r., III CRN 442/70, LEX nr 6854; z 06.09.2000 r., II CKN 145/99, LEX nr 1166299; z 08.12.2000 r., I CKN 1129/99, LEX nr 51635.

¹⁴⁹⁵ Zob. orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, OSNCK 1954/2/31.

¹⁴⁹⁶ Zob. orzeczenie SN z 26.11.1949 r., WaC 151/49, LEX nr 3223315.

i ocena zachowań małżonków po rozkładzie pożycia, a zatem rozstrzygnięcie, czy zachowanie się małżonków, po uprzednim powstaniu rozkładu pożycia, może mieć znaczenie przy orzekaniu o winie stron w powstaniu tego rozkładu. W powyższej materii zaprezentowano dwa podstawowe stanowiska. Zgodnie z pierwszym z nich, dominującym w orzecznictwie SN¹⁴⁹⁷ oraz aprobowanym przez niektórych przedstawicieli doktryny¹⁴⁹⁸, zachowania, które miały miejsce już po wystąpieniu zupełnego i trwałego rozkładu pożycia są irrelewantne dla przypisania małżonkowi winy rozkładu pożycia. Wyjaśniono m.in., że „ponieważ zagadnienie winy małżonka w świetle k.r.o. powstaje tylko ze względu na spowodowanie rozkładu, przeto, gdy zupełny i trwały rozkład już nastąpił, zachowanie się małżonka niewinnego w tym okresie nie może spowodować w konsekwencji przypisania mu winy rozkładu”. Jako przykład wskazuje się sytuację, gdy niewinny małżonek porzucony przez współmałżonka po długotrwałym zupełnym rozkładzie pożycia małżeńskiego, nawiązał trwały związek z osobą trzecią¹⁴⁹⁹. Analogiczne stanowisko było również wyrażane na gruncie poprzednio obowiązujących aktów prawnych, gdzie przesądzono m.in., że „małżonek dopuszczający się cudzołóstwa nie wywołuje tym rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli poprzednio rozkład ten nastąpił już z innych przyczyn, a zwłaszcza wskutek zachowania się drugiego małżonka”¹⁵⁰⁰ oraz że „związanie się pozwanej o rozwód z innym mężczyzną w okresie, gdy rozkład pożycia stron był już zupełny i trwały, nie może być współpowodem rozkładu pożycia”¹⁵⁰¹. Również w nowszych judykatach Sądu Najwyższego podkreślano, że „dla ustalenia w myśl art. 57 § 1 k.r.o., który z małżonków ponosi winę za rozkład pożycia małżeńskiego, istotne są zachowania małżonków, które miały miejsce przed jego zastosowaniem, tylko one bowiem, stosownie do art. 361 § 1 k.c., mogą być uznane za przyczynę rozkładu i ocenione jako zawinione spowodowanie rozkładu pożycia”¹⁵⁰². W konsekwencji przyjmowano, że „nielojalne zachowanie się jednej ze stron w stosunku do drugiej strony nie może być

¹⁴⁹⁷ Zob. wyroki SN: z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337; z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001, nr 3, poz. 1; z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843.

¹⁴⁹⁸ Zob. A. Kędzierska, O rozkładzie pożycia jako przesłance rozwodowej (W związku z artykułem prof. dr. J. Gwiazdomorskiego), NP 1956, Nr 4; J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 1962, Nr 10, s. 1319, S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 169; Z. Krzemiński, Głosa do orzeczenia SN z 28.09.2000 r., Palestra 2003, Nr 3-4, s. 227; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 59.

¹⁴⁹⁹ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 169; J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 1962, s. 1319. Odmienne: Z. Wiszniewski, Kodeks rodzinny. Komentarz, Warszawa 1959, s. 192.

¹⁵⁰⁰ Zob. orzeczenie SN z 19.09.1949 r., Wa.C. 103/49, LEX nr 3223314.

¹⁵⁰¹ Zob. orzeczenia SN: z 19.09.1949 r., WaC 103/49, DPP 1950, nr 3, s. 61; z 20.11.1952 r., C 600/52, PiP 1953/4, s. 610; OSN 1954, poz. 31; OSNCK 1954/2/31.

¹⁵⁰² Zob. wyrok SN z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843.

uznane za skutkujące powstaniem rozkładu, jeśli ten rozkład był już uprzednio zupełny i trwały”¹⁵⁰³. Wielokrotnie wskazywano w szczególności, że „związek jednego z małżonków z innym partnerem w czasie trwania małżeństwa, lecz po dacie wystąpienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia między małżonkami, nie daje podstaw do przypisania temu małżonkowi winy za ten rozkład”¹⁵⁰⁴. Ponadto, Sąd Najwyższy stwierdził, że nawet popełnienie przez jednego z małżonków przestępstwa na szkodę współmałżonka (naruszenie przez powódkę tajemnicy korespondencji adresowanej do pozwanego) po zaistnieniu rozkładu pożycia małżeńskiego nie pozwala na przypisaniu mu winy w rozkładzie pożycia małżeńskiego stron¹⁵⁰⁵.

Zaprezentowane powyżej stanowisko SN wywołało sprzeciw w doktrynie prawa rodzinnego, gdzie podkreślano, że zupełny i trwały rozkład pożycia jest stanem, który może ulec dalszemu pogłębieniu (zarówno w zakresie zupełności, jak i trwałości). Stąd też przyjmowano, że zdarzenia (a w szczególności czyny małżonków), które następują po wystąpieniu zupełnego i trwałego rozkładu mogą nadal go pogłębiać. Wskazywano, że w zagadnieniu tym „nie chodzi o skutek wcześniejszy od przyczyny, lecz o nową przyczynę, wywołującą – łącznie z przyczynami poprzednimi – nowy łączny skutek”¹⁵⁰⁶. Dostrzegano również, że w procesie rozwodowym obowiązuje – wyrażona w art. 316 § 1 k.p.c. – zasada orzekania według stanu rzeczy z chwili wyrokowania¹⁵⁰⁷, a zatem sąd powinien dokonywać oceny zupełności i trwałości rozkładu pożycia na tę chwilę oraz uwzględniać wszystkie zachowania, które miały miejsce do tej chwili i które pozostają w związku przyczynowym z tym rozkładem¹⁵⁰⁸. Argumentowano też, że niejednokrotnie sąd orzekający w sprawie rozwodowej nie jest w stanie precyzyjnie określić konkretnej daty, w której nastąpił rozkład pożycia. Ponadto o tym, czy nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia, nie decyduje wola małżonków, zaś moment ustania małżeństwa na skutek rozvodu jest każdorazowo poddany kontroli sądu. W konsekwencji małżonkowie nie są również uprawnieni do samodzielnego

¹⁵⁰³ Zob. wyroki SN: z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337; z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001, nr 3, poz. 1.

¹⁵⁰⁴ Zob. wyroki SN: z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419; z 19.05.1998 r., II CKN 751/97, LEX nr 1224966.

¹⁵⁰⁵ Zob. wyrok SN z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825.

¹⁵⁰⁶ Zob. Z. Wiszniewski, S. Gross, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975, s. 271.

¹⁵⁰⁷ Określana również mianem „zasady aktualności” (zob. A. Góra-Błaszczkowska, [w:] T. Ereciński, T. Wiśniewski (red.), System Prawa Procesowego Cywilnego, t. II, cz. 2, Postępowanie procesowe przed sądem I instancji, Warszawa 2016, s. 127).

¹⁵⁰⁸ Zob. A. Olejniczak, O pogłębianiu rozkładu pożycia i winie małżonków, [w:] M. Andrzejewski (i inni), Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smoczyńskiego, Toruń 2008, s. 290 i n.; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010, s. 345.

przyjęcia, że na skutek rozkładu pożycia nie obowiązują już ich obowiązki wynikające w szczególności z przepisów k.r.o. Stosunku małżeństwa nie można dzielić na „etapy”, w których na małżonkach spoczywają określone obowiązki oraz takie, w których przestają one obowiązywać¹⁵⁰⁹.

Podobnie, również w orzecznictwie wyrażony został pogląd, w myśl którego dla ustalenia winy małżonka w rozumieniu art. 57 k.r.o. może nie być obojętne także jego zachowanie już po fakcie rozkładu pożycia małżeńskiego stron, o ile pogłębiło ono lub utrwaliło ten rozkład. W każdej jednak sytuacji należy ocenić, czy istnieje związek przyczynowy między określonym zawinionym zachowaniem małżonka a rozkładem pożycia małżeńskiego, a więc czy zachowanie to stało się przyczyną rozkładu pożycia, albo rozkład ten pogłębiło lub utrwaliło, a w konsekwencji ocenić należy, czy gdyby do takiego zachowania nie doszło, rozkład małżeństwa by nie nastąpił, albo byłyby szanse na reaktywowanie pożycia. Rozważania te zawsze odnieść należy do wszystkich okoliczności konkretnej sprawy¹⁵¹⁰. W doktrynie i judykaturze trafnie dostrzega się, że „zachowania małżonków w okresie, gdy rozkład ich pożycia małżeńskiego był już zupełny i trwały, nie są (...) bez znaczenia dla oceny przesłanek rozwodowych określonych w art. 56 k.r.o. Niewątpliwie małżonkowie zobowiązani są do wzajemnej lojalności i przyzwoitego zachowania wobec siebie przez cały czas trwania małżeństwa. Jeśli ich niewłaściwe zachowanie stało się przyczyną rozkładu pożycia, to ponoszą tego skutki w postaci możliwości przypisania im winy rozkładu ze wszystkimi tego konsekwencjami, jakie przewiduje ustawa. Natomiast jeśli ich niewłaściwe zachowanie miało miejsce już po powstaniu i utrwaleniu rozkładu pożycia i nie może być uznane za jego przyczynę, to należy je oceniać z punktu widzenia przesłanki zasad współżycia społecznego, wskazanej w art. 56 § 2 i 3 k.r.o. dla oceny zgodności orzeczenia rozwodu z tymi zasadami oraz oceny zgodności z nimi odmowy zgody na rozwód małżonka, któremu nie można przypisać winy”¹⁵¹¹.

¹⁵⁰⁹ Zob. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

¹⁵¹⁰ Zob. wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419.

¹⁵¹¹ Zob. wyrok SN z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843.

6.4. Przebaczenie w prawie rozwodowym

Inną kwestią, związaną z pojęciem winy rozkładu pożycia, jest zagadnienie **przebaczenia**¹⁵¹², które nie zostało jednak uregulowane w k.r.o.¹⁵¹³ Przebaczenie to instytucja wywodząca się z prawa cywilnego (akt o charakterze uczuciowym)¹⁵¹⁴, charakterystyczna dla systemów rozwodowych opartych na zawinionym czynie małżonka, polegająca na chęci puszczenia w niepamięć przez małżonka niewinnego pewnych faktów dotyczących zachowania się współmałżonka. Jednakże przebaczenie musi łączyć się z nawiązaniem wspólnego pożycia, co prowadzi do ustania podstawowej przesłanki rozvodu, bądź dlatego, że rozkład pożycia stracił cechy zupełności i trwałości, bądź dlatego, że w ogóle ustał¹⁵¹⁵. W dawniejszej literaturze odróżniano przebaczenie dokonane krótko przed momentem oceny charakteru rozkładu pożycia (tzw. przebaczenie aktualne) od przebaczenia, po którym małżonkowie przez dłuższy czas kontynuowali pożycie (tzw. przebaczenie dawne). Przebaczenie aktualne świadczy o tym, że między małżonkami istnieje pewna więź uczuciowa, w związku z czym niemożliwe jest przyjęcie, że w tym momencie rozkład pożycia jest zupełny i trwały. Natomiast przebaczenie dawne nie prowadzi do tak kategorycznego wniosku. W tym przypadku dopiero analiza konkretnych okoliczności objętych przebaczeniem i mających miejsce po tym fakcie, może doprowadzić do ustalenia, jak wpłynęły one na rozkład pożycia między małżonkami¹⁵¹⁶.

W piśmiennictwie wskazuje się, że oceniając skutki przebaczenia, należy na uwadze następujące okoliczności:

- a) przebaczenie może być wyraźne lub dorozumiane;
- b) przebaczenie w zasadzie powinno być połączone z pojednaniem się małżonków;

¹⁵¹² Zgodnie z definicją słownikową, słowo „przebaczyć” znaczy tyle, co „prześcić się za coś gniewać na kogoś”, „darować komuś jakąś winę”, „puścić coś w niepamięć”, „wybaczyć” (zob. M. Szymczak (red.), Słownik Języka Polskiego, t. 2, L–P, Warszawa 1993, s. 952; E. Sobol (red.), Nowy słownik języka polskiego PWN, Warszawa 2002, s. 762).

¹⁵¹³ W przeszłości kwestia przebaczenia była uregulowana w art. 58 pkt a p.m., zgodnie z którym małżonek nie mógł domagać się wyrzeczenia rozłączenia w przypadku cudzołóstwa współmałżonka, jeżeli je tolerował lub przebaczył. Podobnie, w myśl art. 58 pkt b p.m., w przypadku nastawiania na życie współmałżonka lub jego dziecka, ciężkiej obelgi, zniewagi lub potwarzy nie można domagać się rozvodu, jeżeli ten mu przebaczył. Zbliżona regulacja prawna znalazła się w art. 24 d.p.m.

¹⁵¹⁴ Zob. art. 899 § 1 k.c.; art. 930 § 1 i 2 k.c.; art. 1010 § 1 i 2 k.c. We wskazanych przypadkach przepis prawa cywilnego wiąże określone skutki materialnoprawne z faktem przebaczenia.

¹⁵¹⁵ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 169–170.

¹⁵¹⁶ Zob. A. Olejniczak, Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozvodu, Poznań 1980, s. 29; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 389.

- c) każde przebaczenie należy traktować jako uwarunkowane odpowiednim zachowaniem się współmałżonka na przyszłość;
- d) w razie następnych uchybień ze strony współmałżonka można się powoływać na krzywdy już wybaczone;
- e) czyny przebaczone należy w procesie rozwodowym oceniać pod kątem widzenia ich związku z rozkładem pożycia małżeńskiego¹⁵¹⁷.

Kwestia przebaczenia była również wielokrotnie przedmiotem rozważań w judykaturze. Już w latach 50. XX wieku w orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreślano, że „Kodeks rodzinny nie zna instytucji przebaczenia i czyny tzw. przebaczone powinny być zawsze w procesie rozwodowym oceniane pod kątem widzenia ich związku przyczynowego z rozkładem pożycia”¹⁵¹⁸. Realnie dokonane przebaczenie może doprowadzić do przerwania związku przyczynowego pomiędzy przebaczoną zachowaniem a rozkładem pożycia¹⁵¹⁹. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, wybaczenie przez współmałżonka drugiemu małżonkowi wadliwego zachowania się tego ostatniego rodzi ten skutek, iż to zachowanie nie może być samoistnie podstawą żądania rozwodu¹⁵²⁰. Jednakże przebaczenie może nie odnieść takiego skutku, tzn. mimo następującego przebaczenia rozkład pożycia może wciąż trwać, np. w przypadku, gdy przebaczenie nie doprowadziło do usunięcia poczucia krzywdy, spowodowanego przez zawinione zachowanie małżonka. Stąd też – zdaniem SN – wszechstronna analiza sprawy pozwala ocenić, „czy utrzymanie pożycia małżeńskiego po uzyskaniu wiadomości o cudzołóstwie pozornie tylko świadczyło o puszczaniu w niepamięć przewinienia współmałżonka, w rzeczywistości zaś załączki rozłamu nadal istniały i w rezultacie doprowadziły do rozkładu pożycia małżeńskiego”¹⁵²¹. Podobnie, również w piśmiennictwie trafnie dostrzeżono, że przebaczenie nie zawsze wywoła skutek w postaci przerwania związku przyczynowego pomiędzy niewłaściwym zachowaniem małżonka winnego a rozkładem pożycia. Może się bowiem zdarzyć, że małżonek niewinny podejmie próbę przebaczenia, lecz zachowania, które był gotów

¹⁵¹⁷ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 59–60.

¹⁵¹⁸ Zob. orzeczenie SN z 03.05.1955 r., II CR 1221/54, OSN 1956, poz. 95.

¹⁵¹⁹ Zob. M. Domański, *Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym*, Warszawa 2017, s. 19; B. Wartenberg-Kempka, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023, art. 57 k.r.o., teza 29.

¹⁵²⁰ Zob. orzeczenie SN z 26.08.1958 r., 3 CR 327/57, LEX nr 3223291.

¹⁵²¹ Zob. orzeczenie SN z 20.01.1954 r., 1 C 579/53, Zb. Urz. 1954, z. IV, poz. 86.

przebaczyć (np. zdrada małżeńska), wciąż będą miały destrukcyjny wpływ na pożycie małżeńskie¹⁵²².

W judykaturze wskazano również, że „w przebaczeniu małżonka mieści się oświadczenie o „«puszczeniu w niepamięć»” przewinień drugiego małżonka. Następuje ono jednak nie przez sam fakt przebaczenia i pojednania się małżonków, lecz przez to, że z czasem związek przyczynowy między przebaczonymi uchybieniami a wzajemną postawą małżonków i stanem ich pożycia przestał istnieć. Z samego faktu przebaczenia nie wynika jeszcze jakoby w żadnym razie przebaczone uchybienia nie mogły się już przyczynić do późniejszego rozkładu. Pogląd przeciwny pozostawałby bowiem w sprzeczności z istotą ciągłości pożycia małżeńskiego. O tym, czy przebaczone fakty stały się przyczyną (współprzyczyną) powstałego później zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżonków, sąd będzie musiał rozstrzygnąć na tle konkretnych okoliczności poszczególnego wypadku”¹⁵²³. Rzecz bowiem w tym, że „przebaczenie małżonkowi obrazy lub brutalności przez drugiego małżonka następuje w zasadzie pod warunkiem poprawy i jeżeli obraza została ponowiona, to należy ocenić według konkretnych okoliczności, czy odnowione nową krzywdą poczucie dawnej krzywdy nie było współprzyczyną rozkładu; nie można zaś traktować wybaczonej krzywdy jako zawsze już nieistotnej”¹⁵²⁴. Charakteryzując przebaczenie, Z. Krzemiński wskazał, że może być ono wyraźne lub dorozumiane, w zasadzie powinno być połączone z pojednaniem się małżonków¹⁵²⁵. Ponadto, w literaturze podkreślano, że pojednanie się stron na skutek przebaczenia, nakłada na obie strony szczególne obowiązki. Mianowicie małżonek, któremu przebaczone, powinien nie tylko zaniechać uchybień, ale ponadto postępować wobec współmałżonka w ten sposób, aby zostały zatarte wspomnienia wyrządzonej uprzednio krzywdy. Jeżeli tego nie czyni, to jego zaniechanie może być przyczyną (współprzyczyną) następnego rozkładu pożycia. Natomiast małżonek przebaczący jest zobowiązany nie nawiązywać do przebaczonych

¹⁵²² Zob. M. Domański, *Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym*, Warszawa 2017, s. 19-20.

¹⁵²³ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 23.03.1956 r., III CR 347/55, OSN 1956, poz. 114; z 27.10.1960 r., III CR 599/59, OSPiKA 1961, poz. 267. Podobne zapatrywanie wyraził też A. Olejniczak. Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 342.

¹⁵²⁴ Zob. orzeczenie SN z 08.12.1951 r., C 259/51, NP 1953, nr 5, s. 81.

¹⁵²⁵ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 59; M. Domański, *Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym*, Warszawa 2017, s. 20.

uchybień, ponieważ powracanie do nich może powodować zadrażnienia i stać się zawnioną przez niego przyczyną (współprzyczyną) następnego rozkładu pożycia¹⁵²⁶.

Natomiast Sąd Najwyższy wielokrotnie wyjaśniał w swoich judykatach, że „zarówno wyrażne, jak i dorozumiane wybaczenie krzywdy wyrządzonej przez jednego z małżonków drugiemu należy w zasadzie traktować jako uwarunkowane odpowiednim zachowaniem się małżonka na przyszłość. W przypadku ponownego uchybienia tego samego lub innego rodzaju, małżonek żądający rozvodu może powoływać się również i na krzywdy już wybaczone; rzeczą sądu będzie ocenić, czy odnowione nową krzywdą poczucie dawnej krzywdy było jeszcze dostatecznie silne, żeby krzywda dawna mogła stanowić współprzyczynę rozvodu”¹⁵²⁷. Teza tego orzeczenia spotkała się ze sprzeciwem niektórych przedstawicieli doktryny, którzy kwestionowali konstrukcję warunkowości przebaczenia (w myśl której przebaczenie należy w zasadzie uznać za uwarunkowane odpowiednim zachowaniem się małżonka w przyszłości, jego poprawą itp.)¹⁵²⁸.

W piśmiennictwie przesądzono, że umorzenie postępowania na skutek cofnięcia pozwu, będącego wynikiem przebaczenia, nie stanowi przeszkody do ponownego wytoczenia powództwa o rozwód na podstawie tych samych okoliczności, które powód podnosił poprzednio, a następnie wybaczył je pozwanemu. Znaczenie przebaczenia sprowadza się bowiem jedynie do tego, że może ono wskazywać na to, że w chwili przebaczenia rozkład pożycia nie był jeszcze zupełny i trwały. Jeżeli bowiem jeden z małżonków przebacza drugiemu, to może to być dla sądu orzekającego sygnał o tym, że pomiędzy stronami nie doszło do ustania wszystkich więzi, co w konsekwencji może oznaczać, że orzeczenie rozvodu nie będzie niedopuszczalne¹⁵²⁹. Podobnie, w judykaturze jeszcze na gruncie poprzedniego stanu prawnego stwierdzono, że „Kodeks rodzinny (w przeciwieństwie np. do art. 24 pkt 1 Prawa małżeńskiego z 1945 r.) nie nadaje przebaczeniu charakteru okoliczności, wyłączającej możliwość powoływania się na cudzołóstwo jako na przyczynę rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli rzeczywiście przyczyniło się ono do tego

¹⁵²⁶ Zob. Z. Wiszniewski, S. Gross, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 298; A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 54–55; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX, art. 57 k.r.o., teza 59; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 57 k.r.o., teza 24.

¹⁵²⁷ Zob. orzeczenia SN: z 19.12.1950 r., C 347/50, OSN(C) 1951, poz. 55; z 26.08.1958 r., 3 CR 327/57, LEX nr 3223291.

¹⁵²⁸ Zob. S. Szer, Prawo rodzinne, Warszawa 1966, s. 170.

¹⁵²⁹ Zob. J. Winiarz, [w:] J. Pietrzykowski (red.) Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, Warszawa 1993, s. 333; M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023; *vide* też wyrok SN z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913.

rozkładu”¹⁵³⁰. Stanowisko to nie straciło na aktualności również w obecnym stanie prawnym. W nowszym orzecnictwie SN trafnie dostrzega się, że „Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie normuje wprowadzie następstw przebaczenia, niemniej fakt przebaczenia dowodzi braku zupełnego i trwałego rozkładu pożycia. Przebaczenie następuje pod warunkiem poprawy, a w braku poprawy nie można traktować wybaczonej krzywdy jako zawsze już nieistotnej. Przebaczone zachowania w dalszym rozwoju stosunków między małżonkami mogą zatem stanowić współprzyczynę rozkładu pożycia”¹⁵³¹. W jednym z judykatów SN wyjaśniono, że „nie można wykluczyć takiej sytuacji, że mimo popełnionego przez jednego z małżonków cudzołóstwa pożycie ich trwa nadal, przy czym widoczny jest zamiar stron utrzymywania małżeństwa. Gdy w małżeństwie tym po upływie pewnego czasu nastąpi rozłam, rzeczą sądu będzie ocenić na podstawie wszechstronnego rozważenia okoliczności sprawy, czy utrzymanie pożycia małżeńskiego w okresie po uzyskaniu wiadomości o cudzołóstwie pozornie tylko świadczyło o puszczeniu w niepamięć przewinienia współmałżonka, w rzeczywistości zaś załączki rozłamu nadal istniały i w rezultacie doprowadziły do rozkładu pożycia małżeńskiego. Dla oceny wpływu na rozkład pożycia małżeńskiego – popełnionego przez jednego z nich cudzołóstwa, w wypadku kontynuowania pożycia już po otrzymaniu przez małżonka niewinnego wiadomości o cudzołóstwie, decydujące znaczenie ma materiał dowodowy, który by pozwolił na analizę reakcji małżonka niewinnego na cudzołóstwo współmałżonka”¹⁵³². Co istotne, w orzecnictwie i piśmiennictwie trafnie dostrzega się, że „sam fakt utrzymywania przez małżonków po rozłamie małżeństwa stosunków towarzyskich i udzielania sobie pomocy materialnej nie świadczy sam przez się o przebaczeniu”¹⁵³³. Ponadto, w myśl jeszcze dalej idącego poglądu, o przebaczeniu nie musi świadczyć nawet utrzymywanie przez małżonków pożycia małżeńskiego, ponieważ może być to spowodowane jedynie chęcią utrzymania małżeństwa, pomimo niewybaczonego, zawinionego zachowania współmałżonka¹⁵³⁴.

W judykaturze wskazano również, że małżonek, który naruszył zasadę wierności, nie może domagać się od współmałżonka przebaczenia zdrady małżeńskiej. Odmowa

¹⁵³⁰ Zob. orzeczenia SN: z 20.01.1954 r., I C 539/53, OSN 1954, poz. 86; z 23.03.1956 r., III CR 347/55, OSN 1956/4, poz. 114.

¹⁵³¹ Zob. wyrok SN z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913.

¹⁵³² Zob. orzeczenie SN z 20.01.1954 r., I C 539/53, OSN 1954, poz. 86; postanowienie SN z 06.05.1999 r., II CKN 304/98, LEX nr 1212018.

¹⁵³³ Zob. orzeczenie SN z 21.01.1950 r., WaC 255/49, DPP 1950, nr 5, s. 51; zob. też A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 54.

¹⁵³⁴ Zob. A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 54.

przebaczenia zdrady nie czyni tego współmałżonka współwinnym rozkładu pożycia¹⁵³⁵. Podobnie, nie można wymagać od znieważanego i poniżanego małżonka, aby z wyrzeczeniem się własnej godności osobistej, w każdej chwili – w zależności od kaprysów współmałżonka – był gotów „pogodzić się”. W takiej sytuacji sąd powinien ustalić – na podstawie rozważenia konkretnych okoliczności, w jakich powód wyrażał gotowość pogodzenia się, czy można było zachowanie powoda uznać za poważne, nacechowane dobrą wiarą, rokujące nadzieję, że powód zmieni własne niewłaściwe postępowanie wobec żony¹⁵³⁶.

¹⁵³⁵ Zob. wyrok SA w Katowicach z 18.02.2010 r., I ACa 29/10, LEX nr 1120359.

¹⁵³⁶ Zob. orzeczenie SN z 10.06.1959 r., 4 CR 157/59, LEX nr 3223293; zob. też J. Ignaczewski (red.), *Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 61–62.

Rozdział 7. Skutki rozwodu ze względu na winę

7.1. Skutki orzeczenia o winie dla obowiązku alimentacyjnego pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami

Z faktu zawarcia małżeństwa wynikają wzajemne prawa i obowiązki między stronami (m.in. obowiązek wzajemnej pomocy, o którym mowa w art. 27 k.r.o.). Większość z nich (np. wspólność ustawowa), wygasa z momentem jego rozwiązania. Jednakże niektóre z nich trwają nawet po orzeczeniu rozwodu (np. stosunek powinowactwa z krewnymi rozwiedzonego małżonka). Jednym z przykładów takiej sytuacji jest istniejący w przypadkach określonych w art. 60 i 61 k.r.o. obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami¹⁵³⁷. Obowiązująca regulacja generalnie wzorowana jest na dawnym art. 34 k.r.¹⁵³⁸, choć ma bardziej rozbudowaną treść¹⁵³⁹. Ponadto, art. 60 k.r.o. wprowadza szereg zmian korzystnych dla małżonka uprawnionego do alimentacji w stosunku do poprzedniego stanu prawnego. Przede wszystkim poszerzono krąg uprawnionych do alimentacji, wprowadzono obligatoryjność orzekania alimentów w przypadku niedostatku oraz poszerzono uprawnienia małżonka nieponoszącego wyłącznej winy rozkładu pożycia¹⁵⁴⁰. W piśmiennictwie wskazuje się, że „prawo rozwiedzonego małżonka do alimentacji stanowi prawo majątkowe w rozumieniu art. 64 Konstytucji RP”¹⁵⁴¹. Jednocześnie TK przesądził, że regulacja ustawowa (*in concreto* art. 60 k.r.o.) nie narusza – wynikającej z art. 31 ust. 3 Konstytucji – zasady proporcjonalności jako ograniczenie w zakresie konstytucyjnych wolności i praw człowieka i obywatela, w

¹⁵³⁷ Zob. A. Sylwestrak, Obowiązek alimentacyjny rozwiedzonego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia, GSP 2005, Nr XIV, s. 851; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 97; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 483; E. Szczepanowska, Komentarz do spraw o rozwód, Rozdział 7, WK 2016, LEX; *vide* też uchwała (7) SN, mająca moc zasady prawnej z 02.07.1955 r., I CO 27/55, OSNCK 1956/2/33.

¹⁵³⁸ Art. 34 k.r. miał następujące brzmienie: „§ 1. Małżonek, który nie został uznany za winnego rozwodu, może żądać od drugiego małżonka, nawet niewinnego, dostarczania mu środków utrzymania stosownie do jego możliwości zarobkowych i majątkowych, jeżeli nie jest w stanie utrzymać się własnymi siłami. § 2. Jeżeli oboje małżonkowie są winni rozwodu, sąd może przyznać środki utrzymania także małżonkowi winnemu. § 3. Powyższe prawo do środków utrzymania, choćby było sądownie przyznane, wygasa przez śmierć zobowiązanego oraz na skutek zawarcia nowego małżeństwa, a jeśli zobowiązanym jest małżonek niewinny – z upływem lat pięciu od orzeczenia rozwodu”.

¹⁵³⁹ Zob. J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, art. 60 k.r.o., teza 1.

¹⁵⁴⁰ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 486; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013, art. 60 k.r.o., teza 3.

¹⁵⁴¹ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 479.

szczegółności nie stanowi nadmiernej ingerencji we własność ani w inne prawa majątkowe, których ochrona zagwarantowana została w art. 64 Konstytucji¹⁵⁴². Jednakże w doktrynie i judykaturze do spornych od dawna należy zagadnienie źródła obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami. Według dominującego stanowiska, społecznego uzasadnienia tego obowiązku należy upatrywać w fakcie uprzedniego zawarcia związku małżeńskiego przez strony. Zauważyć należy, że w orzecznictwie już na gruncie Kodeksu rodzinnego z 1950 r. podkreślano, że uprawnienia alimentacyjne byłego małżonka nie wynikają z orzeczenia rozwodu, lecz z faktu, że strony były małżonkami. Dostrzegano, że chociaż po rozwodzie nie ma już pomiędzy nimi stosunku rodzinnego, to jednak niektóre skutki prawne zawarcia małżeństwa trwają nadal. W granicach art. 34 k.r. trwa również nadal prawo byłego małżonka do środków utrzymania. Przepis ten (a obecnie art. 60 k.r.o.) nie kreuje żadnego nowego prawa podmiotowego, lecz jedynie ogranicza w pewnym zakresie prawo już istniejące¹⁵⁴³. Pogląd ten zyskał aprobatę również w późniejszych judykatach SN (wydanych na gruncie k.r.o.)¹⁵⁴⁴ oraz w piśmiennictwie prawniczym¹⁵⁴⁵. Przykładowo, w tezie XII wytycznych Sądu Najwyższego z 1987 r. wskazano m.in., że „małżeństwo jest związkiem dwojga osób, obejmującym w zasadzie całość ich życia. Cel i społeczne znaczenie związku małżeńskiego wymagają, by niektóre konsekwencje jego zawarcia trwały nawet po rozwiązaniu małżeństwa. Jednym z takich skutków jest istniejący – w określonych w ustawie przypadkach – obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami, uregulowany w art. 60-61 k.r.o. Pozostawienie tego skutku jest ze społecznego punktu widzenia konieczne, gdyż nie dałoby się pogodzić z zasadami

¹⁵⁴² Zob. wyrok TK z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43.

¹⁵⁴³ Zob. uchwała (7) SN, mająca moc zasady prawnej, z 02.07.1955 r., I CO 27/55, OSNCK 1956/2/33; orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 730/51, OSNCK 1953/1/27. Co istotne, jak podkreślił TK w wyroku z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012/9/109, „art. 60 § 2 k.r.o. jest zgodny z art. 64 ust. 1 i 2 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz nie jest niezgodny z art. 65 ust. 1 Konstytucji”.

¹⁵⁴⁴ Zob. uzasadnienie uchwały SN z 26.02.1970 r., III CZP 109/69, OSNC 1970/10/181; orzeczenie SN z 08.12.1986 r., II CRN 331/86, NP 1987, nr 11–12, s. 165; uchwała SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, zawierająca wytyczne w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawach o alimenty, OSNCP 1988, z. 4, poz. 42; wyrok SN z 12.09.2001 r., V CKN 445/00, LEX nr 52490; wyroki TK: z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43; z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012/9/109.

¹⁵⁴⁵ Zapatrywanie, że źródłem obowiązku alimentacyjnego po rozwodzie jest fakt uprzedniego zawarcia małżeństwa dominuje w nauce prawa. Zob. B. Dobrzański, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975, s. 358; J. Winiarz, Prawo rodzinne, Warszawa 1987, s. 160; J. Ignatowicz, Prawo rodzinne – zarys wykładu, Warszawa 1987, s. 278; Szpunar A., O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami, RPEiS 1989, zeszyt 1, s. 21; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 97; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 486; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013, art. 60 k.r.o., teza 3; K. Pietrzykowski, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023, art. 60 k.r.o., teza 2; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 478.

współżycia społecznego pozostawienia bez żadnego zabezpieczenia po rozwodzie małżonka potrzebującego pomocy, zwłaszcza tego, który nie dał powodu do rozwiązania małżeństwa, a który poświęcił wspólnocie rodzinnej wiele lat swego życia. Z tych przyczyn ustawodawca utrzymuje obowiązek alimentacyjny po rozwodzie, z tym że uzależnia go od dodatkowych przesłanek oraz w sposób szczególny normuje jego zakres i czas trwania. Do obowiązku tego mają też odpowiednie zastosowanie przepisy o obowiązku alimentacyjnym między krewnymi¹⁵⁴⁶. Podobne stanowisko jest prezentowane również w literaturze¹⁵⁴⁷. Przykładowo, zdaniem T. Sokołowskiego, „obowiązek świadczeń alimentacyjnych po rozwodzie (art. 60 k.r.o.) stanowi kontynuację obowiązku wzajemnej pomocy, który powstaje na skutek zawarcia związku małżeńskiego (art. 27 k.r.o.). Obowiązek ten ma zatem (w obu jego postaciach) charakter alimentacyjny, a nie – odszkodowawczy”¹⁵⁴⁸. Jak podkreśla się w nauce prawa, celem roszczeń alimentacyjnych nie jest bowiem naprawienie szkody majątkowej, wyrządzonej małżonkowi przez drugiego przez rozwód¹⁵⁴⁹.

Jednakże w orzecznictwie i piśmiennictwie został również wyrażony pogląd odmienny (którego zwolennikiem był przede wszystkim S. Szer), w myśl którego „źródłem wspomnianych roszczeń rozwiedzionych małżonków jest rozwód jako zdarzenie prawne. Powstaje nowy stosunek prawny, z którego wynika nowe prawo podmiotowe i odpowiednie roszczenie; jego przesłanki bynajmniej nie pokrywają się z tymi, które odnoszą się do roszczeń małżonków w czasie trwania ich związku”¹⁵⁵⁰. Podobnie, odnosząc się krytycznie do cytowanej powyżej uchwały SN z 2 lipca 1955 r. (I CO 27/55, OSNCK

¹⁵⁴⁶ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42, zawierająca wytyczne w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawach o alimenty.

¹⁵⁴⁷ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz*, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 97; też J. Ignaczewski (red.), *Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 61–62; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX, art. 60 k.r.o., teza 2; U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, Wyd. 5, Warszawa 2021, s. 478; A. Szpunar, *Obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami*, NP 1964, nr 9, s. 830; W. Żywicki, [w:] Z. Krzemiński, W. Żywicki, *Rozwód*, Warszawa 1967, s. 136; B. Dobrzański, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 358; T. Sokołowski, *Charakter szerszej postaci obowiązku alimentacyjnego względem rozwiedzionego małżonka*, *Studia Prawnicze* 1991, nr 1 (107), s. 111.

¹⁵⁴⁸ Zob. M. Szpunar, *Obowiązek alimentacyjny między małżonkami po rozwodzie*, *Studia Cywilistyczne*, tom XXXI, Warszawa 1981, s. 68–70; J. Pawliczak, *Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa*, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 134; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 486; uzasadnienie tezy XII wytycznych SN z 1987 r.; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46.

¹⁵⁴⁹ Zob. M. Szpunar, *Obowiązek alimentacyjny między małżonkami po rozwodzie*, *Studia Cywilistyczne*, tom XXXI, Warszawa 1981, s. 70.

¹⁵⁵⁰ Zob. uchwały SN: z 05.10.1982 r., III CZP 38/82, OSNC 1983/2-3/31; z 20.10.2010 r., III CZP 59/10, OSNC 2011/5/52; *vide* też S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 183; J. Górecki, *Obowiązek alimentacyjny między małżonkami*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prawo*, 1957, z. 4, s. 213.

1956/2/33), J. Gwiazdomorski bronił poglądu, że „obowiązek alimentacyjny, w ścisłym tego słowa znaczeniu, między małżonkami w czasie trwania małżeństwa w ogóle nie istnieje. Istnieje tylko obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny (art. 27 i 28 k.r.o.), a ten obowiązek wskutek rozwiązania (unieważnienia) małżeństwa na pewno gaśnie. Po wtóre, przytoczone poprzednio rozumowanie jest z brzmieniem art. 60 k.r.o. z pewnością niezgodne. Tekst powołanego przepisu wskazuje wyraźnie na to, że jego treścią jest tworzenie nowych roszczeń, a nie ograniczanie lub umarzanie roszczeń poprzednio istniejących. Wreszcie, po trzecie, niewątpliwie trafne jest spostrzeżenie, że obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami powstaje nie dlatego (a raczej nie tylko dlatego), że orzeczony został rozwód; z tego jednak bynajmniej nie wynika, że roszczenia z art. 60 k.r.o. są roszczeniami wynikającymi z samego faktu zawarcia małżeństwa, istniejącymi już w czasie trwania małżeństwa”¹⁵⁵¹. Zaprezentowane powyżej stanowisko nie zasługuje jednak na aprobatę. Przede wszystkim – jak wskazuje się współcześnie w literaturze – nietrafne jest założenie, że istnieje zasadnicza różnica między instytucją „zaspokajania potrzeb rodziny” (art. 27 i 28 k.r.o.) a alimentami, o których mowa w art. 60 k.r.o. Należy bowiem zauważyć, że w obu przypadkach chodzi o te same świadczenia¹⁵⁵². Odwołując się do definicji słownikowych, wskazać należy, że słowo „alimenty” znaczy tyle samo, co „świadczenia na rzecz tych osób z rodziny, które nie są w stanie utrzymać się same”¹⁵⁵³. W konsekwencji termin „alimenty”, powszechnie stosowany zarówno w praktyce sądowej, jak i w piśmiennictwie prawniczym, może być odnoszony zarówno do określenia świadczeń z art. 27 k.r.o., jak również świadczeń z art. 128-140 k.r.o. oraz z art. 60 k.r.o. (określanych niekiedy mianem „obowiązku alimentacyjnego rozwiedzionego małżonka”¹⁵⁵⁴). Niekiedy wyróżnia się jedynie obowiązek alimentacyjny zwykły (*sensu stricto*) oraz obowiązek alimentacyjny poszerzony (*sensu largo*), lecz jest to jedna (ta sama) instytucja¹⁵⁵⁵. Reasumując, stwierdzić należy, że zachodzi związek pomiędzy art. 27 k.r.o. oraz art. 60 k.r.o. Co istotne, dodatkowe przesłanki wskazane w art.

¹⁵⁵¹ Zob. J. Gwiazdomorski, *Alimentacyjny obowiązek między małżonkami*, Warszawa 1970, s. 167 i n.

¹⁵⁵² Przykładowo, J. Ignatowicz przekonywał, że art. 27 k.r.o. stanowi podstawę indywidualnego obowiązku alimentacyjnego jednego małżonka wobec drugiego. Sytuacja taka zachodzi przede wszystkim wówczas, gdy małżonkowie są bezdzietni lub gdy ich dzieci są już samodzielne, a ponadto małżonkowie żyją w rozłączeniu. W konsekwencji autor ten wywodzi, że obowiązek, o którym mowa w art. 27 k.r.o. nie stanowi samodzielnej, odmiennej, niż obowiązek alimentacyjny instytucji prawnej (zob. J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne – zarys wykładu*, Warszawa 1987, s. 276).

¹⁵⁵³ Zob. E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2002, s. 10.

¹⁵⁵⁴ Zob. wyrok TK z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43.

¹⁵⁵⁵ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 98; Z. Krzemiński, Recenzja książki J. Gwiazdomorskiego pt. „Alimentacyjny obowiązek między małżonkami”, *Palestra* 1971, nr 5, s. 88 i n.

60 k.r.o., których spełnienie uzasadnia zasądzenie alimentów, nie zmieniają istoty tej instytucji. Roszczenie alimentacyjne małżonka po rozwodzie wynika przede wszystkim z faktu, że strony zawarły uprzednio małżeństwo. Gdyby bowiem strony nie były małżeństwem, to nie byłoby również podstaw do żądania alimentów z art. 60 k.r.o.¹⁵⁵⁶.

Ponadto, w myśl art. 61 k.r.o., do obowiązku dostarczania środków utrzymania przez jednego z rozwiedzionych małżonków drugiemu małżonkowi stosuje się odpowiednio przepisy o obowiązku alimentacyjnym pomiędzy krewnymi, a zatem przepisy Działu III („Obowiązek alimentacyjny”) Tytułu II („Pokrewieństwo i powinowactwo”) k.r.o., czyli art. 128–144¹ k.r.o. W związku z tym w piśmiennictwie wskazuje się, że do alimentacji pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami odpowiednie zastosowanie znajdują w szczególności następujące przepisy: art. 135 § 3 k.r.o. (dotyczący świadczeń z pomocy społecznej), art. 136 k.r.o. (odnoszący się do umyślnego zubożenia się przez zobowiązanego), art. 137 k.r.o. (dotyczący przedawnienia roszczeń alimentacyjnych), art. 138 k.r.o. (odnoszący się do zmiany obowiązku alimentacyjnego na skutek zmiany stosunków), art. 139 k.r.o. (stanowiący, że obowiązek alimentacyjny nie przechodzi na spadkobierców), art. 140 k.r.o. (regulujący prawo żądania zwrotu świadczeń przez osobę, która dobrowolnie dostarcza środków utrzymania od osoby zobowiązanej do alimentacji) oraz art. 144¹ k.r.o. (dopuszczający możliwość uchylenia się od wykonania obowiązku alimentacyjnego względem uprawnionego, jeżeli żądanie alimentów jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego¹⁵⁵⁷). Natomiast w doktrynie trafnie dostrzega się, że do alimentacji pomiędzy byłymi małżonkami nie stosuje się art. 135 § 1 k.r.o., ponieważ art. 60 § 1 i 2 k.r.o. wprowadza szczególne przesłanki powstania, zakresu i wygaśnięcia obowiązku alimentacyjnego oraz częściowo powtarza dyspozycję art. 135 § 1 k.r.o.¹⁵⁵⁸.

Należy również zauważyć, że – zgodnie z art. 130 k.r.o. – obowiązek jednego małżonka do dostarczania środków utrzymania drugiemu małżonkowi po rozwiązaniu małżeństwa wyprzedza obowiązek alimentacyjny krewnych tego małżonka¹⁵⁵⁹ (przy czym

¹⁵⁵⁶ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 98.

¹⁵⁵⁷ Zob. W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 832–833; J. Pawliczak, *Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa*, *Studia Prawnicze* 4 (212) 2017, s. 144–145.

¹⁵⁵⁸ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014, LEX, art. 61 k.r.o., teza 2.

¹⁵⁵⁹ Zob. orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 730/51, OSNCK 1953/1/27; wyrok SN z 12.09.2001 r., V CKN 445/00, Prok. i Pr.-wkl. 2002, nr 6, poz. 42, LEX nr 52490; wyrok TK z 13.05.2014 r., SK 61/13, OTK-A 2014/5/52; *vide* też A. Szpunar, *Obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami*, *NP* 1964, nr 9, s. 839; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz*

przepis ten znajduje zastosowanie również w przypadku, gdy obowiązek alimentacyjny między małżonkami został przedłużony na podstawie art. 60 § 3 k.r.o.)¹⁵⁶⁰. Zatem dopóki istnieje obowiązek alimentacyjny jednego małżonka względem drugiego, dopóty powstanie obowiązku alimentacyjnego krewnych małżonka uprawnionego wobec tego małżonka zależy od zaistnienia tej przesłanki obowiązku alimentacyjnego, że osoba zobowiązana w bliższej kolejności (tj. były małżonek) nie jest w stanie uczynić zadość swojemu obowiązkowi lub też uzyskanie od tej osoby na czas potrzebnych uprawnionemu środków utrzymania jest niemożliwe lub połączone z nadmiernymi trudnościami. W konsekwencji obowiązek alimentacyjny krewnych byłego małżonka uprawnionego do świadczeń alimentacyjnych od byłego małżonka powstaje jedynie w sytuacji, o której mowa w art. 132 k.r.o. Z drugiej zaś strony, były małżonek zobowiązany do dostarczania drugiemu środków utrzymania nie może skutecznie podnosić, że uprawnionemu do świadczeń małżonkowi niezdolnemu do samodzielnego utrzymania się dostarczają lub mogą dostarczać środków utrzymania jego krewni. Co więcej, w piśmiennictwie wskazuje się, że krewny, który dostarczał jednemu z małżonków środków utrzymania, mimo że zobowiązanym do ich dostarczania był współmałżonek, może wystąpić przeciwko temu współmałżonkowi z roszczeniem regresowym, o którym mowa w art. 140 § 1 k.r.o.¹⁵⁶¹. Podobnie, pomoc krewnych co do zasady nie wyłącza możliwości przedłużenia obowiązku alimentacyjnego na podstawie art. 60 § 3 k.r.o.¹⁵⁶². Jednakże w orzecznictwie i piśmiennictwie trafnie dostrzeżono, że „jakkolwiek zgodnie z art. 130 k.r.o. obowiązek jednego małżonka do dostarczania środków utrzymania drugiemu małżonkowi po rozwiązaniu lub unieważnieniu małżeństwa albo po orzeczeniu separacji wyprzedza obowiązek alimentacyjny krewnych tego małżonka, to jednak obowiązek alimentacyjny obdarowanych z art. 897 k.c., w granicach określonych w tym przepisie, wyprzedza

związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 172; M. Rzewuska, [w:] M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, art. 60 k.r.o., nb 3.

¹⁵⁶⁰ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 172.

¹⁵⁶¹ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020, s. 172–173; B. Dobrzański, [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Komentarz, Warszawa 1975, s. 774.

¹⁵⁶² Zob. uchwała SN z 31.10.1973 r., III CZP 58/73, OSNC 1974/5/85; wyrok SN z 12.09.2001 r., V CKN 445/00, LEX nr 52490.

obowiązek alimentacyjny byłego małżonka, nawet w sytuacji, gdy obdarowanymi są krewni darczyńcy”¹⁵⁶³.

W doktrynie i judykaturze przesądzono również, że roszczeń alimentacyjnych przysługujących jednemu małżonkowi przeciwko drugiemu, „na wypadek orzeczenia rozwodu”, można dochodzić już w procesie rozwodowym (art. 444 k.p.c.¹⁵⁶⁴) albo w odrębnym procesie, wytoczonym przed sądem rodzinnym, już po uprawomocnieniu się wyroku rozwodowego¹⁵⁶⁵. O roszczeniach tych sąd nie orzeka z urzędu, lecz jedynie na wniosek strony. Z wnioskiem o zasądzenie alimentów może wystąpić każdy z małżonków (przy czym może to nastąpić co do zasady na każdym etapie postępowania rozwodowego, lecz jedynie przed sądem pierwszej instancji¹⁵⁶⁶). Małżonek – powód może zgłosić żądanie zasądzenia alimentów w pozwie, bądź też ustnie w toku procesu (na rozprawie w obecności drugiego małżonka)¹⁵⁶⁷. Wniosek o przyznanie alimentów może – w toku procesu rozwodowego – zgłosić również małżonek pozwany. Niedopuszczalne jest natomiast wniesienie przez małżonka pozwanego powództwa wzajemnego w tym zakresie¹⁵⁶⁸. Ponadto, jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w orzeczeniu wydanym na gruncie k.r.o., lecz zachowującym aktualność także w obowiązującym stanie prawnym, sąd orzekający rozwód nie może uchylić się od rozpoznania zgłoszonego przez małżonka roszczenia alimentacyjnego i – pod pretekstem nieposiadania dostatecznych danych co do zarobków

¹⁵⁶³ Zob. wyrok SA w Krakowie z 10.04.2019 r., I ACa 575/18, LEX nr 2773677; *vide* też R. Trzaskowski, [w:] Gudowski Jacek (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom V. Zobowiązania. Część szczegółowa, wyd. II, WKP 2017, LEX, art. 897 k.c., teza 1; G. Karaszewski, [w:] P. Nazaruk (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 897 k.c., teza 3.

¹⁵⁶⁴ W literaturze przyjmuje się, że regulacja, o której mowa w art. 444 k.p.c. ma charakter procesowy i w związku z tym stosowana jest przez polski sąd rozwodowy również w przypadku, gdy właściwe do rozwiązania małżeństwa jest prawo obce (zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 138).

¹⁵⁶⁵ Zob. H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 173; J. Świeczkowski, [w:] A. Machnikowska (red.), System Prawa Cywilnego. Tom 6. Postępowania odrębne, Warszawa 2022, Legalis, art. 60 k.r.o., nb 91; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 60 k.r.o., teza 5; J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 138; *vide* też teza XIII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁵⁶⁶ Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 60 k.r.o., teza 2, gdzie wskazano, że zgłoszenie roszczenia alimentacyjnego przed sądem apelacyjnym stanowiłoby niedozwoloną – w świetle art. 383 k.p.c. – zmianę powództwa.

¹⁵⁶⁷ Zgodnie z art. 444 zd. 2 k.p.c., dochodzenie następuje przez zgłoszenie wniosku na rozprawie w obecności drugiego małżonka albo w piśmie, które należy doręczyć drugiemu małżonkowi.

¹⁵⁶⁸ Zob. uchwała całej Izby Cywilnej SN z 27.02.1957 r., I CO 45/57, OSNC 1959/2/31; uzasadnienie tezy XIII wytycznych z 1987 r.; *vide* też H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 173; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 143; J. Świeczkowski, [w:] A. Machnikowska (red.), System Prawa Cywilnego. Tom 6. Postępowania odrębne, Warszawa 2022, Legalis, art. 60 k.r.o., nb 91.

stron, jak również danych co do słuszności roszczenia alimentacyjnego – nie może odsyłać strony na drogę odrębnego procesu, lecz obowiązany jest zgodnie z art. 236 k.p.c. (obecnie art. 232 k.p.c.) poczynić w tej mierze dodatkowe ustalenia i wydać w tym przedmiocie końcowe orzeczenie¹⁵⁶⁹.

W piśmiennictwie trafnie też dostrzeżono, że – zgodnie z art. 444 k.p.c. – przesłanką uwzględnienia przez sąd zgłoszonych przez małżonka roszczeń alimentacyjnych wobec drugiego małżonka jest orzeczenie rozwodu. Stąd też oddalenie powództwa o rozwód uniemożliwia orzeczenie alimentów. Zasądzenie alimentów jest zatem ściśle związane z uprawomocnieniem się wyroku w części orzekającej rozwód (względnie separację). Skoro zatem ewentualne uchylene wyroku w tej części prowadzi również do uchylenia orzeczenia o alimentach, to zasądzenie alimentów odnosi skutek dopiero z chwilą uprawomocnienia się wyroku rozwodowego¹⁵⁷⁰. Ponadto, w orzecznictwie przyjmuje się, że początkową datę płatności alimentów zasądzonych na podstawie art. 60 k.r.o. stanowi data uprawomocnienia się tego wyroku (a nie – data wyroku). W wyroku orzekającym rozwód sąd zasądza bowiem alimenty na przyszłość, a nie za okres poprzedzający orzeczenie rozwodowe¹⁵⁷¹. Natomiast podstawą materialnoprawną wniosku o udzielenie zabezpieczenia alimentów na rzecz małżonka, na czas trwania procesu o rozwód, jest art. 27 k.r.o. (zabezpieczenie kosztów utrzymania rodziny), chociażby strony nie miały wspólnych małoletnich dzieci. Jak wskazano w doktrynie i judykaturze, brak jest natomiast podstaw do stosowania do zabezpieczenia alimentów art. 60 k.r.o., gdyż przepis ten normuje przesłanki roszczeń alimentacyjnych między rozwiedzionymi małżonkami, a więc po zakończeniu procesu o rozwód¹⁵⁷². W art. 60 k.r.o. ustawodawca wyróżnił dwa typy obowiązku alimentacyjnego, tzn. **zwykły**¹⁵⁷³, uregulowany w art. 60 § 1 k.r.o. oraz

¹⁵⁶⁹ Zob. orzeczenie SN z 11.11.1952 r., C 502/52, NP 1953, Nr 8–9, s. 154.

¹⁵⁷⁰ Zob. J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), *Alimenty. Komentarz*. Wyd. 5, Warszawa 2022, s. 132; J. Świeczkowski, [w:] A. Machnikowska (red.), *System Prawa Cywilnego*. Tom 6. *Postępowania odrębne*, Warszawa 2022, Legalis, art. 60 k.r.o., nb 94.

¹⁵⁷¹ Zob. uchwała SN z 26.03.1969 r., III CZP 16/69, OSNC 1969/12/211; wyrok SN z 08.06.1976 r., III CRN 88/76, OSNC 1977/2/33; postanowienie SN z 18.01.2019 r., III CZP 63/18, LEX nr 2607940.

¹⁵⁷² Zob. M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014, LEX, art. 60 k.r.o., teza 4; postanowienie SA w Łodzi z 28.10.2011 r., I ACz 1252/11, OSAŁ 2012/1/3.

¹⁵⁷³ Pojęciem „zwykły” obowiązek alimentacyjny posługuje się m.in. A. Sylwestrzak, która wskazuje się, że pojęcie „zwykłego obowiązku alimentacyjnego” jest używane dlatego, że opiera się na niedostatku, który jest typową (standardową) przesłanką obowiązku alimentacyjnego (zob. A. Sylwestrzak, *Obowiązek alimentacyjny rozwiedzionego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia*, GSP 2005, Nr XIV, s. 851).

rozszerzony¹⁵⁷⁴ (szerszy¹⁵⁷⁵, poszerzony¹⁵⁷⁶, zaostrozony¹⁵⁷⁷, czy uprzywilejowany¹⁵⁷⁸), uregulowany w art. 60 § 2 k.r.o.¹⁵⁷⁹. Zauważyć przy tym należy, iż zasadą jest zwykły obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami, zaś wyjątkiem od tej zasady jest rozszerzony obowiązek alimentacyjny¹⁵⁸⁰. W ramach zwykłego obowiązku alimentacyjnego małżonek może żądać alimentów od współmałżonka, jeżeli znajduje się w niedostatku i nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia. Natomiast w myśl rozszerzonego obowiązku alimentacyjnego, małżonek niewinny może żądać alimentów od małżonka wyłącznie winnego, choćby nie znajdował się w niedostatku. Uprawnienie to przysługuje, gdy rozwód pociąga za sobą istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego¹⁵⁸¹.

W literaturze dokonano również podziału obowiązków uregulowanych w art. 60 k.r.o., według kryterium obligatoryjności orzekania, na: 1) obowiązek obligatoryjny („zwykły” obowiązek alimentacyjny) oraz 2) fakultatywny („szerszy” obowiązek alimentacyjny)¹⁵⁸². O fakultatywnym obowiązku alimentacyjnym małżonka wyłącznie winnego miał świadczyć fakt, że ustawodawca – w art. 60 § 2 k.r.o. – posłużył się zwrotem „sąd na żądanie małżonka niewinnego może orzec (...)”. Jednakże podział ten w praktyce

¹⁵⁷⁴ Określenie „rozszerzony” obowiązek alimentacyjny można odnaleźć w tezie XII wytycznych z 1987 r. oraz w pracach J. Gwiazdomorskiego (zob. J. Gwiazdomorski, [w:] Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, [w:] J. St. Piąkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 618).

¹⁵⁷⁵ Terminu „szerszy” obowiązek używa m.in. T. Sokołowski (zob. T. Sokołowski, Skutki prawne rozwodu, Poznań 1996, s. 132 i n.; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 487).

¹⁵⁷⁶ Pojęciem „poszerzony” obowiązek alimentacyjny posługuje się m.in. Z. Krzemiński (zob. Z. Krzemiński, Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, [w:] Rozwód. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism, wyd. V, Kraków 2006, s. 98).

¹⁵⁷⁷ A. Szpunar określa ten obowiązek mianem „zaostzonego” (zob. A. Szpunar, O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami, RPEiS 1989, zeszyt 1, s. 21).

¹⁵⁷⁸ Określenia „uprzywilejowany” obowiązek alimentacyjny używa m.in. Z. Krzemiński (zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 103).

¹⁵⁷⁹ Zob. T. Sokołowski, W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 824; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 481; J. Sasiak, [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks, LEX/el. 2023, art. 60 k.r.o., teza 1; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, art. 60 k.r.o., teza 1; *vide* też wyrok TK z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012/9/109. Odmienny pogląd wyraził natomiast T. Sokołowski, wskazując, że określenie „poszerzony” obowiązek alimentacyjny w odniesieniu do art. 60 § 2 k.r.o. jest nietrafne, ponieważ – w porównaniu z obowiązkiem wynikającym z art. 27 k.r.o. – obowiązek z art. 60 § 2 k.r.o. jest zawsze węższy, zaś od obowiązku z art. 60 § 1 k.r.o. jest on tylko szerszy. Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX, art. 60 k.r.o., teza 4.

¹⁵⁸⁰ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX, art. 60 k.r.o., teza 11.

¹⁵⁸¹ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 481.

¹⁵⁸² Zob. L. Mering, Obowiązek alimentacyjny, Sopot 1999, s. 25.

sądowej uległ w zasadzie zatarciu¹⁵⁸³. Mianowicie, w orzecznictwie SN uznano, że „swoboda sędziowska jest w istocie ograniczona – pozwoli ona na oddalenie powództwa, jednakże tylko wyjątkowo, gdy będą za tym przemawiały konkretne, bardzo ważne powody”¹⁵⁸⁴.

Istnienie obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami zależy zatem od łącznego spełnienia dwóch przesłanek. Pierwsza z nich wiąże się z udzieleniem odpowiedzi na pytanie, czy któryś z małżonków, a jeśli tak, to który z nich, ponosi winę rozkładu pożycia. Zgodnie zatem z ogólną zasadą, wyrażoną w art.60 k.r.o., zobowiązany do dostarczania środków utrzymania rozwiedzionemu małżonkowi jest:

- 1) małżonek ponoszący winę rozkładu pożycia, który jest zobowiązany dostarczać środków utrzymania zarówno małżonkowi nieponoszącemu winy rozkładu pożycia, jak i małżonkowi, który ponosi winę, jeśli ten znajduje się w niedostatku,
- 2) małżonek nieponoszący winy rozkładu pożycia, który jest zobowiązany dostarczać środków utrzymania współmałżonkowi tylko wtedy, gdy małżonek ten winy rozkładu nie ponosi¹⁵⁸⁵.

Z powyższego wynika, że nie może żądać dostarczania mu środków utrzymania tylko małżonek winny rozkładu pożycia od małżonka, który takiej winy nie ponosi¹⁵⁸⁶. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w wytycznych z 1987 r., dla ustalenia „czy jednemu z rozwiedzionych małżonków przysługuje w stosunku do drugiego małżonka (rozwiedzonego) prawo żądania dostarczania mu środków utrzymania, miarodajne jest wyłącznie orzeczenie o winie zamieszczone w sentencji wyroku rozwodowego. Jeżeli natomiast sąd – na zgodne żądanie małżonków zaniecha – orzekania o winie, następują skutki takie, jak gdyby żadne z małżonków nie ponosiło winy rozkładu pożycia”. W konsekwencji – zdaniem SN – w sytuacji, gdy jeden z małżonków w toku procesu rozwodowego dochodzi alimentów na wypadek orzeczenia rozwodu, zaś rozwód następuje z zaniechaniem orzekania o winie, sąd obowiązany jest orzeczenie zasądzające alimenty oprzeć na przyjęciu, że żaden z małżonków nie jest obciążony winą, choćby nawet winą ta

¹⁵⁸³ Zob. A. Sylwestrzak, Obowiązek alimentacyjny rozwiedzonego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia, GSP 2005, Nr XIV, s. 855.

¹⁵⁸⁴ Zob. uzasadnienie tezy XII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁵⁸⁵ Zob. J. Ignaczewski, [w:] Alimenty. Komentarz. Wyd. 4, Warszawa 2016, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 1; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 478; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, s. 170–171; *vide* też uzasadnienie tezy XII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁵⁸⁶ Zob. J. Ignaczewski, [w:] Alimenty. Komentarz. Wyd. 4, Warszawa 2016, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 1; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 478; uzasadnienie tezy XII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

wynikała z dokonanych w uzasadnieniu wyroku ustaleń, dotyczących przyczyn rozkładu pożycia¹⁵⁸⁷. Ponadto również w przypadku, gdy małżonek wystąpił z roszczeniem alimentacyjnym po prawomocnym zakończeniu procesu o rozwód, sąd orzekający w procesie o alimenty jest związany brzmieniem sentencji wyroku rozwodowego¹⁵⁸⁸. Podobnie, w piśmiennictwie także panuje zgodne zapatrywanie, że o tym, czy i które z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia, decyduje wyłącznie sentencja prawomocnego wyroku rozwodowego, co oznacza, że nie można w procesie o alimenty powoływać się na winę współmałżonka, jeżeli nie przypisano mu jej w wyroku rozwodowym¹⁵⁸⁹.

Drugą przesłanką, od której zależy istnienie zwykłego obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami, jest występowanie niedostatku po stronie małżonka żądającego dostarczenia mu środków utrzymania. Natomiast przesłankami tzw. rozszerzonego obowiązku alimentacyjnego są: wyłączna wina rozkładu pożycia istniejąca po stronie małżonka, na którego ma być nałożony ten obowiązek alimentacyjny oraz spowodowanie przez rozwód istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka niewinnego, nie mającego jednak cech niedostatku¹⁵⁹⁰.

W literaturze wskazuje się, że obowiązek rozwiedzonego małżonka dostarczania środków utrzymania drugiemu małżonkowi wygasa w następujących przypadkach:

- a) przez śmierć uprawnionego lub zobowiązanego (art. 139 k.r.o.), ponieważ z jednej strony prawo do żądania alimentów jest ściśle związane z uprawnionym i służy zaspokajaniu jego potrzeb osobistych (nie jest dziedziczne), z drugiej zaś – obowiązek alimentacyjny ze względu na swój osobisty charakter nie obciąża masy spadkowej i nie przechodzi na spadkobierców (poza należnościami, które stały się wymagalne przed śmiercią spadkodawcy)¹⁵⁹¹;

¹⁵⁸⁷ Zob. uzasadnienie tezy XII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42. *Vide* też uchwała SN z 26.03.1969 r., III CZP 16/69, OSNC 1969/12/211.

¹⁵⁸⁸ Zob. uchwała SN z 02.03.1957 r., 3 CO 2/57, OSNCK 1958/1/25.

¹⁵⁸⁹ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, art. 60 k.r.o., teza 5; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 478-479; J. Ignaczewski, E. Rucińska-Sech, [w:] J. Ignaczewski (red.), Rozwód i separacja. Wyd. 5, Warszawa 2021, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 4; J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimenty. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 1; K. Pietrzykowski, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023, Legalis, art. 60 k.r.o., nb 4; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 17.

¹⁵⁹⁰ Zob. uzasadnienie tezy XII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁵⁹¹ Zob. orzeczenie SN z 24.09.1960 r., 1 CR 447/60, OSNCK 1961/4/114; uchwała SN z 15.07.1965 r., III CO 36/65, OSNC 1966/3/37; Z. Krzemiński, Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego, [w:] Alimenty i ojcostwo. Komentarz, wyd. III, Warszawa 2008, art. 139 k.r.o., teza 1; J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 137.

- b) na skutek zawarcia nowego małżeństwa przez osobę uprawnioną do pobierania alimentów¹⁵⁹² (art. 60 § 3 zd. 1 k.r.o.¹⁵⁹³), ponieważ przyjmuje się, że małżonek powinien zaspokajać swoje potrzeby przede wszystkim w istniejącym małżeństwie, poprzez wykonywanie przez małżonków w nowym małżeństwie obowiązku przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny¹⁵⁹⁴; nie powoduje jednak wygaśnięcia obowiązku dostarczania środków utrzymania małżonkowi rozwiedzionemu zawarcie przez niego ślubu kościelnego¹⁵⁹⁵;
- c) z upływem pięciu lat od orzeczenia rozwodu, gdy zobowiązanym jest małżonek niewinny, chyba że ze względu na wyjątkowe okoliczności sąd, na żądanie małżonka uprawnionego, przedłuży ten termin (art. 60 § 3 zd. 2 k.r.o.)¹⁵⁹⁶;
- d) z mocy orzeczenia sądowego wydanego na skutek stwierdzenia zmiany stosunków (art. 138 k.r.o.)¹⁵⁹⁷.

Jak już wskazano powyżej, powszechnie przyjmuje się, że datą, od której należy liczyć okres pięcioletni, który powoduje wygaśnięcie obowiązku alimentacyjnego

¹⁵⁹² Wygaśnięcie roszczenia ma w takim przypadku charakter definitywny, w związku z czym późniejsze ustanie nowego małżeństwa (przez śmierć lub rozwód) nie ma żadnego znaczenia. Warto też zauważyć, że wygaśnięcia obowiązku alimentacyjnego nie powoduje natomiast zawarcie nowego małżeństwa przez małżonka zobowiązanego (zob. A. Szpunar, O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami, RPEiS 1989, z. 1, s. 29; J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 137).

¹⁵⁹³ Przepis ten stanowi odpowiednik art. 34 § 3 k.r. z 1950 r., przy czym doprecyzowano, że chodzi o zawarcie nowego małżeństwa przez uprawnionego do alimentacji.

¹⁵⁹⁴ Natomiast pozostawanie w konkubinacie, czy w związku partnerskim, przez rozwiedzionego małżonka uprawnionego do alimentacji nie stanowi ustawowej przesłanki wygaśnięcia wobec niego obowiązku alimentacyjnego drugiego rozwiedzionego małżonka (zob. wyrok SN z 10.07.1998 r., I CKN 788/97, LEX nr 34443). Jednakże okoliczność ta może zostać uwzględniona przy określaniu zakresu należnych świadczeń alimentacyjnych (zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 137).

¹⁵⁹⁵ Zob. uchwała SN z 17.12.1991 r., III CZP 131/91, OSNC 1992/6/107. W uzasadnieniu cytowanego judykatu wskazano jednak, że okoliczność zawarcia związku wyznaniowego sąd powinien jednak wziąć pod uwagę, oceniając zgodność dochodzonego roszczenia alimentacyjnego z zasadami współżycia społecznego.

¹⁵⁹⁶ Czasowe ograniczenie obowiązku alimentacyjnego nie jest zaś możliwe w przypadku, gdy zobowiązany do alimentacji jest małżonek ponoszący winę rozkładu, niezależnie od tego, czy zobowiązany jest w stosunku do małżonka współwinnego rozkładu, czy wobec małżonka niewinnego (zob. uzasadnienie tezy XIV uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42). Obowiązek ten może zatem obciążać małżonka winnego rozkładu pożycia nawet dożywotnio (zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 138). Co istotne, zdaniem TK rozwiązanie to jest zgodne z Konstytucją (zob. wyroki TK: z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43; z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012, Nr 9, poz. 109).

¹⁵⁹⁷ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz*, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 105–106; J. Ignaczewski (red.), *Rozwód po nowelizacji*. Art. 56–61 k.r.o. Komentarz, Warszawa 2009, s. 155–156.

małżonka rozwiedzionego, który nie został uznany za winnego powstania rozkładu pożycia, jest data uprawomocnienia się wyroku orzekającego rozwód¹⁵⁹⁸.

Natomiast – w myśl poglądów prezentowanych w doktrynie i judykaturze – zmniejszenia lub ograniczenia czasu trwania świadczeń alimentacyjnych można dochodzić jedynie w drodze odrębnego powództwa, wytoczonego na podstawie art. 138 k.r.o., zgodnie z którym w razie zmiany stosunków można żądać zmiany orzeczenia lub umowy dotyczącej obowiązku alimentacyjnego¹⁵⁹⁹. Ponadto w orzecznictwie przyjmuje się, że roszczeniem można objąć także okres poprzedzający wytoczenie powództwa, jeżeli już w tym okresie zaszły okoliczności uzasadniające takie żądanie¹⁶⁰⁰. Odnosząc się do kwestii wpływu wyroku rozwodowego na obowiązek alimentacyjny, Sąd Najwyższy przesądził, że wyrok rozwodowy nie zawierający orzeczenia co do alimentacji małżonków, sam przez się nie dotyczy wyroku, który wcześniej uprawomocnił się, a który zasądza alimenty od jednego z małżonków na rzecz drugiego. Wyrok orzekający rozwód ani nie zmienia, ani nie uchyla owego wyroku alimentacyjnego, a ten pozostaje nadal tytułem egzekucyjnym. Rozwód uchyla sam przez się obowiązek alimentacyjny od chwili uprawomocnienia się wyroku rozwodowego tylko w jednym – w praktyce zupełnie wyjątkowym – przypadku, gdy wyłącznie winnym rozwodu jest małżonek, na rzecz którego zasądzono alimenty. W razie jakiegokolwiek innego orzeczenia co do winy (obustronny brak winy, wspólna wina, wyłączna wina małżonka, od którego zasądzone zostały alimenty) albo w razie nieorzeczenia o winie, roszczenie alimentacyjne trwać może nadal¹⁶⁰¹. Natomiast w pozostałych przypadkach strona musi wytoczyć powództwo na podstawie art. 138 k.r.o., w sytuacji, gdy treść wydanego wyroku rozwodowego daje podstawę do dochodzenia obniżenia alimentów, bądź ustalenia, że obowiązek alimentacyjny wygaśł. Wyrok rozwodowy nie powoduje bowiem automatycznego wygaśnięcia obowiązku alimentacyjnego, ustalonego uprzednio wydanym wyrokiem w oparciu o art. 27 k.r.o.¹⁶⁰². Jednakże w piśmiennictwie i orzecznictwie zaprezentowano również stanowisko

¹⁵⁹⁸ Zob. uchwała SN z 26.03.1969 r., III CZP 16/69, OSNC 1969/12/211; J. Ignaczewski (red.), *Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 156; M. Manowska, [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014, LEX, art. 60 k.r.o., teza 16.

¹⁵⁹⁹ Zob. uzasadnienie tezy VII wytycznych SN z 1987 r.

¹⁶⁰⁰ Zob. uchwała (7) SN z 23.10-16.11.1954 r., I CO 41/54, OSN 1956, poz. 3.

¹⁶⁰¹ Zob. uchwała (7) SN z 02.07.1955 r., I CO 27/55, OSNCK 1956/2/33.

¹⁶⁰² Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 107; wyrok SN z 08.12.1986 r., III CRN 331/86, NP 1987, nr 11–12, s. 165.

odmienne, w myśl którego obowiązek z art. 27 k.r.o. gaśnie wskutek rozwiązania (ustania) małżeństwa¹⁶⁰³.

Artykuł 60 § 3 k.r.o., utrzymując co do zasady pięcioletni czas trwania obowiązku alimentacyjnego, gdy zobowiązanym jest małżonek rozwiedziony, który nie został uznany za winnego rozkładu pożycia, przewiduje wyjątek, polegający na tym, że ze względu na wyjątkowe okoliczności, na żądanie uprawnionego, sąd może przedłużyć wspomniany pięcioletni okres. W doktrynie wskazuje się przy tym, że to przedłużenie może nastąpić od razu w wyroku rozwodowym (gdy przemawiają za tym wyjątkowe okoliczności, mające stały charakter, jak np. kalectwo, czy choroba psychiczna)¹⁶⁰⁴, a ponadto strona może również wytoczyć powództwo o przedłużenie w pewien czas po rozwodzie. Powstała natomiast wątpliwość, czy powództwo o przedłużenie terminu obowiązku alimentacyjnego może być wytoczone także po upływie pięcioletniego terminu. Problem ten rozstrzygnął Sąd Najwyższy stwierdzając, że „powództwo o przedłużenie obowiązku alimentacyjnego małżonka rozwiedzionego, który nie został uznany za winnego rozkładu pożycia małżeńskiego, może być wytoczone także po upływie pięcioletniego terminu określonego w art. 60 § 3 k.r.o.”¹⁶⁰⁵.

Na gruncie art. 60 § 3 k.r.o. przedmiotem sporu były również następujące kwestie:

1. Czy obowiązek alimentacyjny wygasa automatycznie po pięciu latach?
2. Czy ewentualne przedłużenie tego obowiązku działa *ex nunc*, czy też *ex tunc*?
3. Kiedy i w jakiej formie można wystąpić o przedłużenie tego obowiązku?
4. Czy prawo do przedłużania obowiązku odnosi się także do tych wyroków, które zapadły pod rządem dawnego Kodeksu rodzinnego i po upływie pięciu lat?

Niektórzy przedstawiciele doktryny uważają, że z upływem pięciu lat obowiązek dostarczania środków utrzymania wygasa z mocy samego prawa. Twierdzą oni, że w pojęciu przedłużenia okresu trwania obowiązku tkwi wymaganie nieprzerwanego trwania tego obowiązku zarówno przed upływem okresu pięcioletniego, jak i po jego upływie. Przedłużać można tylko to, co jeszcze istnieje. Jeśli obowiązek wygasł, nie można go już przedłużać. Przyczyny uzasadniające przedłużenie powinny powstać w okresie pięciu lat od orzeczenia rozvodu. Konsekwencją procesową takiego założenia jest, że żądanie

¹⁶⁰³ Zob. uchwała SN z 05.10.1982 r., III CZP 38/82, OSNC 1983/2-3/31; uzasadnienie tezy I wytycznych SN z 1987 r.; uchwała z 13.07.2011 r., III CZP 39/11, LEX nr 852349.

¹⁶⁰⁴ Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 495.

¹⁶⁰⁵ Zob. uchwała SN z 15.09.1978 r., III CZP 57/78, OSNCP 1979/4, poz. 66; OSPiKA 1979/10, poz. 169; OSNPG 1979/2, poz. 9; NP 1979/10, s. 143; wyrok SN: z 24.11.1981 r., III CRN 239/81, OSNC 1982/7/106; z 03.09.1998 r., I CKN 1029/97, LEX nr 1215906.

przedłużenia musi być zgłoszone przed upływem pięcioletniego okresu. Jeśli strona termin ten przeoczy, powództwo nie może być uwzględnione. Autorzy ci zakładają także, że zasada ta ma pełne zastosowanie także do tych wyroków, które zostały wydane przed wejściem w życie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁶⁰⁶. Podobny pogląd wyrażono również w orzecznictwie¹⁶⁰⁷.

Jednakże w piśmiennictwie wyrażono również pogląd odmienny. W nawiązaniu do uchwały (7) SN z dnia 2 lipca 1955 r. (I CO 27/55, OSN 1956, poz. 33), w której przyjęto, że świadczenia alimentacyjne między rozwiedzionymi małżonkami stanowią kontynuację obowiązku wzajemnej pomocy, który powstał w momencie zawierania małżeństwa, wyprowadzono wniosek, że obowiązek ten nie wygasa mimo upływu pięcioletniego okresu liczonego od orzeczenia rozvodu. Obowiązek ten przedłużony istnieje nadal. Nie ma również mowy o automatycznym wygaśnięciu obowiązku alimentacyjnego. Orzeczenie sądu o przedłużeniu alimentacji ma charakter konstytutywny¹⁶⁰⁸. Przedłużenie może nastąpić na czas ograniczony¹⁶⁰⁹ lub nieograniczony. Zwolennicy tego poglądu opowiadają się za dopuszczalnością wytoczenia pozwu po upływie okresu pięcioletniego. Twierdzą też, że okoliczności uzasadniające przywrócenie obowiązku mogą powstać już po wspomnianym okresie pięcioletnim. Strona może dochodzić roszczeń alimentacyjnych w osobnym pozwie bądź też w sprawie o rozwód¹⁶¹⁰. Stanowisko to zostało zaaprobowane również w judykaturze, gdzie stwierdzono, że powództwo o przedłużenie obowiązku alimentacyjnego małżonka rozwiedzonego, który nie został uznany za winnego rozkładu pożycia małżeńskiego, może być wytoczone także po upływie pięcioletniego terminu określonego w art. 60 § 3 k.r.o.¹⁶¹¹. W piśmiennictwie trafnie dostrzega się, że do takiego wniosku prowadzi odwołanie się do wykładni teleologicznej (celowościowej). Niewątpliwie jest bowiem to, że zamiarem ustawodawcy było stworzenie szczególnego przywileju dla osoby, która ze szczególnych względów na to zasługuje. Nie można

¹⁶⁰⁶ Zob. Z. Bidziński, J. Serda, Niektóre zagadnienia związane z obowiązkiem dostarczania środków utrzymania na rzecz rozwiedzonego małżonka, NP 1966, s. 1068 i n.

¹⁶⁰⁷ Zob. uchwała SN z 06.02.1968 r., III CZP 116/66, LEX nr 6277; wyrok SN z 28.01.1999 r., III CKN 1041/98, OSN 1999, s. 149.

¹⁶⁰⁸ Odmienne zapatrywanie wyraził J. Gwiazdomorski, wskazując, że wyrok taki ma znaczenie deklaratoryjne.

¹⁶⁰⁹ W doktrynie wskazano, że sąd może określić końcową datę przedłużenia tego obowiązku, np. w przypadku konieczności sprawowania osobistej pieczy nad dziećmi do określonego wieku, konieczności ukończenia studiów, zdobycia kwalifikacji zawodowych, czy też konieczności zakończenia leczenia lub rehabilitacji (zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.) ,Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 495).

¹⁶¹⁰ Zob. B. Dobrzański, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, s. 373 i n.

¹⁶¹¹ Zob. uchwała SN z 15.09.1978 r., III CZP 57/78, OSNC 1979/4/66.

wykluczyć takiej sytuacji, że „wyjątkowe okoliczności” powstaną dosłownie w kilka dni po okresie pięcioletnim. Prawo to przysługuje drugiemu z małżonków także wówczas, gdy przed upływem okresu pięcioletniego stan faktyczny nie uzasadniał zasądzenia alimentów. Wskazuje się, że ten szczególny przepis (art. 60 § 3 k.r.o.) ma wyjątkowe znaczenie w tych wypadkach, gdy obowiązek alimentacyjny nie został ustalony w wyroku rozwodowym, gdyż potrzeba alimentacji powstała dopiero w jakiś czas po orzeczeniu rozvodu. Wyjaśniono również, że nie ma przeszkód, by to „przedłużenie” obowiązku alimentacyjnego nastąpiło już w wyroku rozwodowym. W praktyce jednak taka sytuacja będzie wchodziła w grę bardzo rzadko. Co do zasady bowiem w momencie orzekania rozvodu trudno jest ustalić, że z upływem pięciu lat będą istniały „wyjątkowe okoliczności”, uzasadniające przedłużenie alimentacji¹⁶¹². Sąd Najwyższy wyjaśnił również, że przepis art. 60 § 3 k.r.o. nie stoi na przeszkodzie zawarciu przez strony umowy przyznającej małżonkowi uprawnionemu alimenty na okres dłuższy niż pięcioletni¹⁶¹³. Pojęcie „wyjątkowe okoliczności”, o których mowa w art. 60 § 3 k.r.o. nie zostało zdefiniowane w ustawie, stąd też należy w tym zakresie odwołać się do poglądów prezentowanych w judykaturze. W orzecnictwie i piśmiennictwie wskazano, że przez „wyjątkowe okoliczności” należy rozumieć zarówno okoliczności zachodzące po stronie rozwiedzionego małżonka domagającego się przedłużenia obowiązku alimentacyjnego, jak i po stronie drugiego małżonka (m.in. jego sytuację materialną)¹⁶¹⁴. Przykładowo, w judykaturze SN za istotne uznano takie okoliczności, jak: długotrwałość pożycia małżonków, znaczne dysproporcje w ich statusie materialnym po rozwodzie, obiektywne przyczyny uniemożliwiające lub ograniczające zarabkowanie, a także możliwość pomocy ze strony innych członków rodziny¹⁶¹⁵. Ponadto SN stwierdził, że za obiektywną okoliczność uniemożliwiającą uzyskanie świadczeń emerytalno-rentowych uznać należy m.in. uzgodnioną przez małżonków lub wywołaną życiową koniecznością rezygnację jednego z nich z zarabkowania ze względu na wychowanie małoletnich dzieci i prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego¹⁶¹⁶.

¹⁶¹² Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 108–109.

¹⁶¹³ Zob. wyrok SN z 24.11.1981 r., III CRN 239/81, OSNCP 1982/7, poz. 106; OSPiKA 1982/9–10, poz. 179; PiP 1984/7, s. 131.

¹⁶¹⁴ Zob. uchwała SN z 16.04.1975 r., III CZP 22/75, OSN 1976, poz. 36; Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 495.

¹⁶¹⁵ Zob. wyrok SN z 12.09.2001 r., V CKN 445/00, LEX nr 52490; uchwała SN z 31.10.1973 r., III CZP 58/73, OSNCP 1974/5, poz. 85; OSNPG 1974/10, poz. 60; NP 1975/3, s. 430; uchwała SN z 16.04.1975 r., III CZP 22/75, OSN 1976, poz. 36.

¹⁶¹⁶ Zob. wyrok SN z 12.09.2001 r., V CKN 445/00, LEX nr 52490.

7.1.1. Zwyczajny obowiązek alimentacyjny po rozwodzie (art. 60 § 1 k.r.o.)

W myśl art. 60 § 1 k.r.o., małżonek, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia i który znajduje się w niedostatku, może żądać od drugiego małżonka rozwiedzionego dostarczenia środków utrzymania w zakresie odpowiadającym usprawiedliwionym potrzebom uprawnionego oraz możliwościom zarobkowym i majątkowym zobowiązanego. Z brzmienia tego przepisu wynika, że nie jest możliwe jedynie dochodzenie alimentów od byłego małżonka przez małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia¹⁶¹⁷. Natomiast obowiązek alimentacyjny pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami istnieje w następujących przypadkach:

1. gdy winę rozkładu pożycia ponosi małżonek zobowiązany do alimentów (tzn. gdy rozwód orzeczono z wyłącznej winy tego małżonka);
2. gdy winę rozkładu pożycia ponoszą oboje małżonkowie (tzn. gdy rozwód orzeczono z winy obu stron)¹⁶¹⁸;
3. gdy – sąd na zgodny wniosek stron – nie ustalał winy rozkładu pożycia stron (tzn. gdy zapadł wyrok bez orzekania o winie);
4. gdy sąd stwierdził, że żaden z małżonków nie ponosi winy rozkładu pożycia¹⁶¹⁹.

W piśmiennictwie wyjaśniono przy tym, że wyrok rozwodowy bez ustalania winy stron może być wydany m.in. wtedy, gdy:

- a) strony zgodnie wnoszą o zaniechanie orzekania o winie,
- b) nie udowodniono stronom winy,
- c) sąd dopuścił się przeoczenia¹⁶²⁰.

Dodatkową przesłanką przewidzianego w art. 60 § 1 k.r.o. obowiązku alimentacyjnego pomiędzy byłymi małżonkami jest niedostatek małżonka

¹⁶¹⁷ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 99.

¹⁶¹⁸ Jak wskazano w doktrynie, w przypadku orzeczenia rozwodu z winy obojga małżonków na zakres obowiązku alimentacyjnego nie wpływa w zasadzie stopień winy każdego z nich. Zob. A. Szpunar, Obowiązek alimentacyjny między małżonkami po rozwodzie. Studia cywilistyczne, Kraków 1981, t. XXXI, s. 73; Z. Krzemiński, Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, [w:] Rozwód. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism, wyd. V, Kraków 2006, art. 60 k.r.o., teza 7; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, art. 60 k.r.o., teza 15.

¹⁶¹⁹ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 99; M. Manowska, [w:] Wierciński Jacek (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 60 k.r.o., teza 6; J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 14.

¹⁶²⁰ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 99.

uprawnionego¹⁶²¹. Zauważyć należy, że stan ten nie musi istnieć w chwili orzeczenia rozvodu, bowiem według dominującego poglądu żądanie świadczeń alimentacyjnych jest uzasadnione także wtedy, gdy uprawniony do alimentów małżonek znalazł się w niedostatku dopiero po upływie pewnego czasu od orzeczenia rozvodu¹⁶²². W Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym brak jest legalnej definicji niedostatku¹⁶²³. Jednakże pewną wskazówkę interpretacyjną w tym zakresie zawiera art. 135 § 1 k.r.o., z którego – zdaniem Sądu Najwyższego – można wyprowadzić wniosek, że występuje on wówczas, gdy uprawniony nie może własnymi siłami, z własnych środków, zaspokoić swoich usprawiedliwionych potrzeb. W judykaturze zgodnie przyjmuje się przy tym, że niedostatek występuje nie tylko wtedy, gdy uprawniony do alimentacji nie posiada żadnych środków utrzymania, lecz określa także taką sytuację materialną osoby uprawnionej, gdy nie może ona w pełni zaspokoić swoich usprawiedliwionych potrzeb¹⁶²⁴. Innymi słowy, w niedostatku pozostaje nie tylko taki uprawniony, który nie dysponuje żadnymi środkami utrzymania, ale także taki, którego usprawiedliwione potrzeby nie są w pełni zaspokojone, zaś jeżeli uprawniony jest chory, to do potrzeb tych należą również lekarstwa¹⁶²⁵. Jeżeli małżonek własnymi siłami może zaspokoić swoje potrzeby jedynie częściowo, obowiązek alimentacyjny zobowiązanego jest ograniczony do niezaspokojonej części¹⁶²⁶. Usprawiedliwione potrzeby dotyczą natomiast środków utrzymania, które mają charakter

¹⁶²¹ Jak wskazano w uzasadnieniu tezy XII wytycznych SN z 1987 r., należy tu posługiwać się pojęciem niedostatku w rozumieniu przepisów k.r.o. o obowiązku alimentacyjnym (art. 133 § 2 k.r.o. w zw. z art. 61 k.r.o.).

¹⁶²² Zob. A. Szpunar, Obowiązek alimentacyjny między małżonkami po rozwodzie, SC 1981, t. XXXI, s. 127; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX, art. 60 k.r.o., teza 16.

¹⁶²³ Stąd też SN w uzasadnieniu tezy XII wytycznych z 1987 r. wyjaśnił, że na gruncie art. 60 k.r.o. należy się posługiwać pojęciem niedostatku w rozumieniu przepisów k.r.o. o obowiązku alimentacyjnym (art. 133 § 2 k.r.o. w zw. z art. 61 k.r.o.).

¹⁶²⁴ Zob. orzeczenia SN: z dnia 29.09.1958 r., 2 CR 817/57, LEX nr 1634721; z 05.06.1962 r., 1 CR 444/61, OSNCP 1963/10, poz. 227; wyrok SN z 19.05.1975 r., III CRN 55/75, OSNCP 1976/6, poz. 133; NP 1977/5, s. 687; teza III uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNCP 1988 nr 4, poz. 42; wyroki SN: z 16.07.1998 r., I CKN 524/98, LEX nr 1232435; z 09.12.1998 r., II CKN 88/98, LEX nr 1214485; z 05.05.1999 r., III CKN 146/99, LEX nr 1211843; z 08.07.1999 r., I CKN 355/99, Legalis nr 503428; z 07.10.1999 r., I CKN 146/98, LEX nr 1216917; z 28.06.2000 r., IV CKN 662/00, LEX nr 530594; z 05.07.2000 r., I CKN 226/00, LEX nr 51343; z 07.09.2000 r., I CKN 872/00, LEX nr 530682; wyrok SA w Gdańsku z 3.2.2016 r., III AUa 1455/15, LEX nr 2004553; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46; wyrok SA w Szczecinie z 28.09.2018 r., I ACa 215/18, LEX nr 2615872.

¹⁶²⁵ Zob. m.in. orzeczenie SN z 29.09.1958 r., 2 CR 817/57, LEX nr 1634721; wyroki SN: z 05.06.1962 r., 1 CR 444/61, OSNC 1963/10/227; z 20.02.1974 r., III CRN 388/73, OSNC 1975/2/29; z 19.05.1975 r., III CRN 55/75, OSNC 1976/6/133; z 05.05.1998 r., I CKN 242/98, LEX nr 327913; z 07.10.1999 r., I CKN 146/98, LEX nr 1216917; z 20.01.2000 r., I CKN 1187/99, LEX nr 51632; z 05.07.2000 r., I CKN 226/00, LEX nr 51343; z 07.09.2000 r., I CKN 872/00, LEX nr 530682; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46.

¹⁶²⁶ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 481; J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimenty. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022, s. 115.

konsumpcyjny, ich zaspokojenie bowiem polega w szczególności na zapewnieniu uprawionemu mieszkania, wyżywienia, odzieży, leczenia itp.¹⁶²⁷

Ponadto, w myśl utrwalonej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego i sądów powszechnych oraz poglądów powszechnie prezentowanych w doktrynie, niedostatek to pojęcie względne, uzależnione w dużej mierze od zakresu usprawiedliwionych potrzeb. Niedostatek można tłumaczyć jako brak środków (tzn. zarobków lub dochodów) na pełne pokrycie usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego, tzn. na zapewnienie sobie normalnych warunków bytowych, adekwatnych do wieku i stanu zdrowia, pomimo wykorzystania przez niego wszystkich dostępnych legalnie i w granicach rozsądku możliwości w celu uzyskania niezbędnych dochodów¹⁶²⁸. W judykaturze trafnie też dostrzeżono, że „pojęcia usprawiedliwionych potrzeb nie można jednoznacznie zdefiniować, ponieważ nie ma jednego stałego kryterium odniesienia. Rodzaj i rozmiar tych potrzeb jest uzależniony od cech osoby uprawnionej oraz od splotu okoliczności natury społecznej i gospodarczej, w których osoba uprawniona się znajduje. Nie jest możliwe ustalenie katalogu usprawiedliwionych potrzeb podlegających zaspokojeniu w ramach obowiązku alimentacyjnego i odróżnienie ich od tych, które jako przejaw zbytku lub z innych przyczyn nie powinny być uwzględnione. W każdym razie zakres obowiązku alimentacyjnego wyznaczać będą poszczególne sytuacje uprawnionego i zobowiązanego, konkretne warunki społeczno-ekonomiczne oraz cele i funkcje obowiązku alimentacyjnego. Dopiero na tym tle będzie można określić potrzeby życiowe – materialne i intelektualne uprawnionego”¹⁶²⁹. W orzecznictwie wskazano również, że pod pojęciem „usprawiedliwione potrzeby” należy rozumieć tak materialne, jak i niematerialne, przy czym potrzeby każdego człowieka kształtują się inaczej. Obydwa te rodzaje potrzeb są ze sobą sprzężone i tylko ich łączne zaspokojenie zapewnia godziwą egzystencję. W takim kontekście można mówić o zaspokojeniu potrzeb usprawiedliwionych, które każdy uprawniony powinien mieć zapewnione. Są one uzależnione od indywidualnych cech uprawnionego, tj. od wieku, stanu zdrowia, zawodu, pozycji społecznej i dotychczasowej stopy życiowej. W rozpatrywanej sprawie Sąd Najwyższy przesądził, iż „niewątpliwie

¹⁶²⁷ Zob. wyrok SN z 29.05.1998 r., II CKN 775/97, LEX nr 1674116.

¹⁶²⁸ Zob. m.in. wyroki SN: z 29.05.1998 r., II CKN 775/97, LEX nr 1674116; z 28.06.2000 r., IV CKN 662/00, LEX nr 530594; z 05.07.2000 r., I CKN 226/00, LEX nr 51343; z 07.09.2000 r., I CKN 872/00, LEX nr 530682; z 14.02.2001 r., I CKN 1341/00, LEX nr 52433; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46; wyrok SA we Wrocławiu z 07.05.2018 r., I ACa 148/18, LEX nr 2977702. Podobne zapatrywanie zostało wyrażone również w literaturze (zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 488).

¹⁶²⁹ Zob. uzasadnienie tezy IV uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNCP 1988, z. 4, poz. 42.

okoliczność, iż otrzymywana przez powódkę emerytura w przeciętnej sytuacji emeryta jest w stanie zapewnić zaspokojenie jego usprawiedliwionych potrzeb, nie jest wystarczająca dla oceny, czy powódka znajduje się w niedostatku. Dodatkowe potrzeby powódki, które powinny zostać uwzględnione przy tej ocenie, wynikają z podeszłego wieku powódki, a w szczególności z jej stanu fizycznego i psychicznego, stwarzającego potrzeby, których zaspokojenie wymaga dodatkowych wydatków”¹⁶³⁰.

Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, za znajdujące się w niedostatku należy uważać osoby, które nie mogą własnymi siłami zaspokoić usprawiedliwionych potrzeb, nie posiadają własnych środków w postaci wynagrodzenia za pracę, emerytury, czy renty, ani też dochodów z własnego majątku¹⁶³¹. W judykaturze wskazano, że będą to np. osoby niezdolne do pracy z powodu choroby lub podeszłego wieku, nie pobierające renty w ogóle lub pobierające ją w wysokości nie pozwalającej na pokrycie wszystkich ich usprawiedliwionych potrzeb, jeśli oczywiście nie mają majątku, z którego te potrzeby mogłyby być zaspokojone¹⁶³². Do środków własnych nie można jednak zaliczyć tych środków, które zostały uprawnionemu do żądania alimentów dostarczone przez inne osoby bez obowiązku prawnego, czy w wykonaniu obowiązku alimentacyjnego, lecz poza jego obowiązkowym zakresem¹⁶³³.

W doktrynie i orzecznictwie wskazano również, że stan niedostatku musi być niezawiniony w tym znaczeniu, że roszczenie alimentacyjne nie przysługuje osobie, która mając możliwości zarobkowe, nie podejmuje pracy z własnej woli, licząc m.in. na alimenty¹⁶³⁴. Podkreślono w szczególności, że „uprawniony do alimentacji w pierwszej kolejności powinien wykorzystać własne możliwości pozyskania dochodu i środków utrzymania, a dopiero w dalszej kolejności, o ile nadal pozostają one niezaspokojone, występować z roszczeniami w stosunku do zobowiązanego”¹⁶³⁵. Trafnie jednak dostrzega się w piśmiennictwie i orzecznictwie, że w realiach konkretnej sprawy konieczność zajęcia

¹⁶³⁰ Zob. uzasadnienie tezy IV uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNCP 1988, z. 4, poz. 42; wyrok SN z 05.05.1998 r., I CKN 95/98, LEX nr 1223697.

¹⁶³¹ Zob. uzasadnienie tezy III uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNCP 1988, z. 4, poz. 42; wyrok SA w Szczecinie z 28.02.2019 r., I ACa 472/18, LEX nr 2657613.

¹⁶³² Zob. wyrok SN z 05.05.1999 r., III CKN 146/99, LEX nr 1211843.

¹⁶³³ Zob. uchwała SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42; wyroki SN: z 09.12.1998 r., II CKN 88/98, LEX nr 1214485; wyrok SA w Krakowie z 21.06.2018 r., I ACa 1647/17, LEX nr 2553020.

¹⁶³⁴ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 100; U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 482; J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimenty. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022, s. 115; zob. też wyrok SN z 08.07.1999 r., I CKN 355/99, Legalis nr 503428.

¹⁶³⁵ Zob. wyrok SN z 14.02.2001 r., I CKN 1341/00, LEX nr 52433; wyrok SA w Białymstoku z 26.06.2014 r., I ACa 177/14, LEX nr 1661118.

się przez jednego z małżonków (w przeważającej większości przypadków przez kobietę¹⁶³⁶) wychowaniem małoletnich dzieci oraz pracą w gospodarstwie domowym może mu uniemożliwić wykonywanie pracy zarobkowej¹⁶³⁷. W jednym z judykatów Sąd Najwyższy wyjaśnił, iż „ustalenia dotyczące wysokości dochodów powódki, jej stanu zdrowia, obowiązków związanych ze sprawowaniem opieki nad małoletnią, chorą córką, obciążeń z tytułu wydatków na leczenie i utrzymanie mieszkania świadczą o niemożności zaspokojenia nie tylko usprawiedliwionych, ale wręcz elementarnych potrzeb. Przeciwwstawienie tym okolicznościom jedynej przesłanki – hipotetycznej możliwości podjęcia ograniczonego zatrudnienia – nie stanowi dostatecznej przesłanki do zanegowania sytuacji niedostatku, w jakiej znajduje się powódka. Mieć należy przy tym na uwadze, iż Sąd w istocie nie podjął się – nieodzownego w takim przypadku – rozważenia, czy owe hipotetyczne zdolności zarobkowe są zdolnościami rzeczywistymi, dającymi się zrealizować pomimo ewidentnych ograniczeń, wynikających z poczynionych ustaleń. To z tych ustaleń właśnie wynika, że powódka nie jest już osobą młodą, w wyuczonym zawodzie nie pracowała i pracować nie może, jest chora i niezdolna do istotnego wysiłku fizycznego, zaabsorbowana obciążającymi powinnościami wychowawczymi”¹⁶³⁸.

Podobnie, brak kwalifikacji zawodowych i potrzeba ich zdobycia może być przyczyną usprawiedliwiającą żądanie alimentów, choćby tylko na czas oznaczony, dla osoby zdolnej do pracy, lecz niepracującej¹⁶³⁹. Powyższa okoliczność ma szczególne znaczenie w sytuacji, gdy uprawniony małżonek, w ramach podziału obowiązków w małżeństwie, zajmował się prowadzeniem gospodarstwa domowego i wychowaniem dzieci, co uniemożliwiło danemu małżonkowi wykonywanie działalności zarobkowej lub było przeszkodą do uzyskania kwalifikacji zawodowych do wykonywania działalności zarobkowej, która – ze względu na jego wiek, stan zdrowia, wykształcenie ogólne, zawód drugiego małżonka i dotychczasową pozycję społeczną obojga małżonków – mogłaby być uważana dla niego za odpowiednią. Jeżeli jednak alimentów żąda małżonek, który – przy

¹⁶³⁶ Jak trafnie zauważył T. Sokołowski, odwołując się do badań empirycznych, uprawnionymi do alimentów są niemal zawsze rozwiedzione żony, w tym często także te, które jeszcze wychowują dzieci. Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 487. Podobny pogląd wyraził już w latach 70. XX wieku J. Gwiazdomorski (zob. J. Gwiazdomorski, *Alimentacyjny obowiązek między małżonkami*, Warszawa 1970, s. 126).

¹⁶³⁷ Zob. J. Gwiazdomorski, *Alimentacyjny obowiązek między małżonkami*, Warszawa 1970, s. 126; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 487.

¹⁶³⁸ Zob. wyrok SN z 07.10.1999 r., I CKN 146/98, LEX nr 1216917.

¹⁶³⁹ Zob. Z. Krzeziński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 100.

uwzględnieniu jego wieku, sił i stosunków rodzinnych – może podjąć naukę potrzebną do zdobycia odpowiednich kwalifikacji zawodowych, to świadczenia alimentacyjne przysługują mu tylko przez czas niezbędny do uzyskania takich kwalifikacji¹⁶⁴⁰. Niezależnie jednak od powyższego, w literaturze trafnie też dostrzeżono, że stan niedostatku może występować również wtedy, gdy małżonek wychowujący dzieci (w tradycyjnym modelu – kobieta) pracuje zawodowo. Przyjęcie takiej interpretacji art. 60 § 1 k.r.o. umożliwia poprawę sytuacji materialnej małżonka niewinnego będącego w trudnej sytuacji materialnej po rozwodzie¹⁶⁴¹. Jeżeli możliwości zarobkowe i majątkowe danej osoby wystarczają na pokrycie jedynie części jej usprawiedliwionych potrzeb, zakres obowiązku alimentacyjnego ulegnie odpowiedniemu ograniczeniu¹⁶⁴².

W piśmiennictwie przesądzono również, że nie jest w niedostatku ten, kto uzyskuje dochody wystarczające na koszty utrzymania, choć nie pochodzą one z pracy (np. przychody z ulokowanych w banku znacznych oszczędności). Ponadto, w literaturze podkreślono, że nie znajduje się w niedostatku osoba niezdolna do pracy i niemająca dochodów wystarczających na pokrycie kosztów utrzymania, jeśli jest właścicielem przedmiotów majątkowych, których zbycie jest możliwe i dostarczyłoby funduszy wystarczających na koszty utrzymania¹⁶⁴³. Podobnie, również w orzecznictwie SN wyrażone zostało zapatrywanie, że w konkretnych okolicznościach sprawy, uprawniony do alimentacji jest obowiązany zużyć na swoje utrzymanie substancję swego majątku, zwłaszcza gdy zbyciem objęte są rzeczy nie służące bezpośrednio do zaspokojenia tych potrzeb¹⁶⁴⁴. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, „przy ocenie, czy na pokrycie potrzeb uprawnionego do alimentacji powinny być zużywane tylko dochody z jego majątku, czy też i w jakim zakresie można wymagać zbycia samej substancji majątku, trzeba przyjąć za regułę, że nie można mówić o niedostatku osoby, która przez zbycie swego majątku lub jego części mogłaby sama, i to na czas dłuższy (jakieś krótkie okresy nie wchodziłyby tu w grę), z własnych środków zaspokoić swe usprawiedliwione potrzeby. Regułę tę jednak stosować należy ze szczególną ostrożnością, uwzględniając wszelkie okoliczności, m.in.

¹⁶⁴⁰ Zob. uzasadnienie tezy III uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42; *vide* też J. Gwiazdomorski, Alimentacyjny obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970, s. 126–127.

¹⁶⁴¹ Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 487.

¹⁶⁴² Zob. uzasadnienie tezy III uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁶⁴³ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 100.

¹⁶⁴⁴ Zob. orzeczenie SN z 12.12.1975., III CRN 338/75, OSPiKA 1977, poz. 54; uzasadnienie tezy III uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42; wyrok SN z z 29.05.1998 r., II CKN 775/97, LEX nr 1674116.

stan majątkowy, położenie materialne itd. osoby, która w pierwszej kolejności byłaby (w razie niezbywania majątku) zobowiązana do alimentacji. Za zasadę ogólną można przyjąć w każdym razie brak obowiązku naruszenia przez uprawnionego substancji rzeczy służących do bezpośredniego zaspokajania jego potrzeb, których mógłby dochodzić od zobowiązanego. Uprawniony nie ma też obowiązku naruszania substancji, gdyby sprzeciwiała się temu zasady współżycia społecznego¹⁶⁴⁵. W dawniejszym orzecznictwie wskazywano natomiast, że „nie można (...) domagać się, by małżonek sprzedał substancję majątkową, którą otrzymał w wyniku podziału majątku dorobkowego¹⁶⁴⁶.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przesądzono również, że sama okoliczność, iż jedno z rozwiedzionych małżonków dochodzące alimentów korzysta z pomocy społecznej, nie może przesądzać o stanie niedostatku¹⁶⁴⁷. Z drugiej strony wskazuje się, że obowiązek alimentacyjny, z mocy art. 60 § 1 k.r.o. ciążyący na rozwiedzionym małżonku, wyprzedza obowiązek pomocy społecznej. Stąd też odmowa korzystania ze świadczeń pomocy społecznej przez rozwiedzionego małżonka, znajduącego się w niedostatku, nie wyłącza obowiązku dostarczania mu środków utrzymania, obciążającego drugiego małżonka rozwiedzonego w zakresie określonym w art. 60 § 1 k.r.o.¹⁶⁴⁸. Zgodnie z dominującym w literaturze poglądem, obowiązek alimentacyjny powstaje niezależnie od tego, czy niedostatek wystąpił przed, czy po orzeczeniu rozvodu¹⁶⁴⁹. Jednakże w literaturze wyrażono również pogląd odmienny¹⁶⁵⁰.

W piśmiennictwie i judykaturze trafnie dostrzega się również, że stan niedostatku uprawnionego, rozumianego jako brak możliwości zaspokojenia przez nią usprawiedliwionych potrzeb, nie jest jedyną, czy wyłączną przesłanką wystarczającą do uwzględnienia powództwa na podstawie art. 60 § 1 k.r.o. Pojęcie niedostatku nie może być rozpatrywane w sposób abstrakcyjny, oderwany, albowiem zakres (wysokość) obowiązku alimentacyjnego wynikającego z tego przepisu wyznaczają nadto zarówno usprawiedliwione potrzeby uprawnionego, jak też możliwości zarobkowe i majątkowe

¹⁶⁴⁵ Zob. uzasadnienie tezy III uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42; wyrok SN z 24.04.2018 r., V CNP 22/17, LEX nr 2515738.

¹⁶⁴⁶ Zob. orzeczenie SN z 12.12.1975 r., III CRN 338/75, OSPiKA 1977, poz. 54; wyrok SN z 25.09.1978 r., III CRN 161/78, LEX nr 8131.

¹⁶⁴⁷ Zob. wyrok SN z 29.05.1998 r., II CKN 775/97, LEX nr 1674116.

¹⁶⁴⁸ Zob. wyrok SN z 03.09.1998 r., I CKN 908/97, OSNC 1999, Nr 3, poz. 53 z glosą aprobowującą T. Smoczyńskiego, OSP 1999, Nr 10, poz. 173.

¹⁶⁴⁹ Zob. S.M. Grzybowski, J. Różański, Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej – tezy polityczne – wzory, Kraków 1946, s. 185 i n.; A. Szpunar, Obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami, NP 1964, nr 9, s. 838; A. Szpunar, Roszczenia alimentacyjne rozwiedzonego małżonka, NP 1954, nr 10, s. 42.

¹⁶⁵⁰ Zob. J. Gwiazdomorski, Alimentacyjny obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970, s. 127.

zobowiązanego¹⁶⁵¹. Nie sposób bowiem przyjąć istnienia obowiązku alimentacyjnego w sytuacji, gdy poziom życia obojga rozwiedzionych małżonków jest zbliżony. Okoliczność, że poziom ten jest w odniesieniu do obu stron niesatysfakcjonujący, nie oznacza powstania obowiązku alimentacyjnego w stosunku do małżonka, który czuje się pokrzywdzony¹⁶⁵². Jak podkreślił SN, rozwiedzonego małżonka, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia nie można obarczać alimentami na rzecz drugiego rozwiedzonego małżonka w sytuacji gdy obarczenie go takim obowiązkiem powodowałoby stan niedostatku po jego stronie¹⁶⁵³. W sytuacji zatem, gdy pozwany nie ma żadnych możliwości zarobkowych (np. z powodu całkowitej niezdolności do pracy) i majątkowych (np. z uwagi na zobowiązania alimentacyjne wobec dzieci), powództwo nie może być uwzględnione¹⁶⁵⁴. Jak wyjaśnił SN, z art. 135 § 1 k.r.o. wynika, że brak po stronie zobowiązanego jakichkolwiek możliwości zarobkowych i majątkowych zwalnia go z obowiązku spełnienia świadczeń alimentacyjnych. Niewątpliwie taki stan rzeczy może być wynikiem różnego rodzaju przyczyn, w tym także odbywania kary pozbawienia wolności przez zobowiązanego, jeżeli nie ma on majątku ani innych dochodów, a w czasie odbywania kary nie pracuje z powodu braku miejsc pracy dla skazanych¹⁶⁵⁵.

W innym judykacie podkreślono zaś, że „zasądzając alimenty na podstawie art. 60 § 1 k.r.o., nie można również tracić z pola widzenia sytuacji materialnej małżonka zobowiązanego, a więc jego możliwości zarobkowych i majątkowych. Jeśli sytuacja ta nie pozwala na przyczynianie się w żadnym stopniu do utrzymania małżonka pozostającego w niedostatku, to alimenty nie zostaną zasądzone. Nie sposób przyjąć istnienia obowiązku alimentacyjnego w sytuacji, gdy poziom życia obojga rozwiedzionych małżonków jest zbliżony”¹⁶⁵⁶. W praktyce sądowej przyjmuje się również, iż „usprawiedliwione potrzeby rozwiedzonego małżonka, pozostającego w związku nieformalnym (faktycznym), podlegają ocenie z uwzględnieniem także możliwości zarobkowych i majątkowych partnera rozwiedzonego małżonka w tym związku. W przeciwnym wypadku uprawniony do alimentacji rozwiedziony małżonek byłby w sytuacji uprzywilejowanej w stosunku do

¹⁶⁵¹ Zob. wyrok SN z 11.02.1997 r., II CKN 73/96, LEX nr 512977.

¹⁶⁵² Zob. wyrok SN z 16.05.2000 r., IV CKN 1222/00, LEX nr 1219841.

¹⁶⁵³ Zob. wyrok SN z 16.05.2000 r., IV CKN 1230/00, LEX nr 1219842.

¹⁶⁵⁴ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 103; J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimenty. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022, s. 116; wyrok SN z 05.07.2000 r., I CKN 226/00, LEX nr 51343.

¹⁶⁵⁵ Zob. wyrok SN z 07.04.1994 r., I CR 3/94, LEX nr 188339.

¹⁶⁵⁶ Zob. wyrok SN z 16.05.2000 r., IV CKN 1222/00, LEX nr 1219841; wyrok SA we Wrocławiu z 07.05.2018 r., I ACa 148/18, LEX nr 2977702.

drugiego z tych rozwiedzionych małżonków, co niewątpliwie godziłoby w zasady współżycia społecznego (art. 5 k.c.)”¹⁶⁵⁷.

7.1.2. „Rozszerzony” obowiązek alimentacyjny po rozwodzie (art. 60 § 2 k.r.o.)

Obok „zwykłego” obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami (art. 60 § 1 k.r.o.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy reguluje również tzw. rozszerzony obowiązek pomocy materialnej pomiędzy byłymi małżonkami, określany również mianem „wzmocnionego”, „uprzywilejowanego”, „szerszego”, czy „zaostrzonego”¹⁶⁵⁸. Generalnie - rozszerzony (obostrzony) obowiązek alimentacyjny małżonka wyłącznie winnego, unormowany w art. 60 § 2 kro, jest szerszy co do zakresu potrzeb alimentowanego od tego, jaki został unormowany w § 1, co wynika z wyraźnego brzmienia tego przepisu, w myśl którego przyznanie alimentów nie jest uzależnione od „stanu niedostatku” małżonka niewinnego¹⁶⁵⁹. Mianowicie, zgodnie z art. 60 § 2 k.r.o., jeżeli jeden z małżonków został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia, a rozwód pociąga za sobą istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego, sąd na żądanie małżonka niewinnego może orzec, że małżonek wyłącznie winny obowiązany jest przyczyniać się w odpowiednim zakresie do zaspokajania usprawiedliwionych potrzeb małżonka niewinnego, chociażby ten nie znajdował się w niedostatku¹⁶⁶⁰. W orzecznictwie TK podkreślono, że „zawinione przyczynienie się do rozkładu własnego małżeństwa jest niewątpliwie działaniem, które musi być ocenione negatywnie nie tylko z punktu widzenia drugiego małżonka, ale jest również niekorzystne dla życia społecznego, którego ważnym elementem jest małżeństwo i oparta na nim rodzina. Dlatego odpowiednio - w świetle regulacji materialnych Konstytucji RP – „surowsze” traktowanie tej kategorii małżonków nie może być uznane za założenia za niesprawiedliwe społecznie, a charakter prawny i społeczna ocena samej instytucji rozwodu ma w tym zakresie uboczne znaczenie”¹⁶⁶¹.

Jak wyjaśnił SN w wytycznych z 1987 r. w „art. 60 § 2 k.r.o. występują dwie przesłanki, od których zależne jest powstanie tzw. rozszerzonego obowiązku

¹⁶⁵⁷ Zob. wyrok SN z 11.07.2000 r., II CKN 1015/00, LEX nr 51975.

¹⁶⁵⁸ Zob. W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 824.

¹⁶⁵⁹ Zob. wyroki SN: z 29.01.1998 r., I CKN 498/97, LEX nr 83803; z 11.03.1999 r., III CKN 1198/98, LEX nr 1213458.

¹⁶⁶⁰ Jak wskazuje się w literaturze, regulacja ta jest wyrazem uprzywilejowania małżonka niewinnego (zob. J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimenty. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022, s. 118).

¹⁶⁶¹ Zob. wyrok TK z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43.

alimentacyjnego. Pierwszą przesłankę stanowi wyłączna wina rozkładu pożycia istniejąca po stronie małżonka, na którego ma być nałożony ten obowiązek alimentacyjny. Przesłanka ta występować będzie we wszystkich przypadkach, w których orzeczenie rozwodu następuje z winy jednego tylko małżonka¹⁶⁶². Jest przy tym rzeczą obojętną, czy istnieją, a jeśli tak, to po czyjej stronie, niezawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁶⁶³. Orzeczenie o winie, bądź braku winy rozkładu pożycia, wiąże sąd rozstrzygający o alimentach po rozwodzie. Drugą przesłanką jest natomiast „spowodowanie przez rozwód istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka niewinnego, nie mającego jednak cech niedostatku”. Ponadto art. 60 § 2 k.r.o. wskazuje, że małżonek wyłącznie winny obowiązany jest przyczyniać się do zaspokajania usprawiedliwionych potrzeb małżonka niewinnego „w odpowiednim zakresie”¹⁶⁶⁴. W orzecznictwie trafnie dostrzeżono, że uregulowanie z art. 60 § 2 k.r.o. nie daje małżonkowi niewinnemu prawa do równej stopy życiowej z małżonkiem zobowiązanym, lecz daje mu prawo do bardziej dostatniego życia poprzez przyczynienie się w odpowiednim zakresie do zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb, chociażby nie znajdował się w niedostatku¹⁶⁶⁵. W judykaturze wskazano również, że zakres przyczyniania się małżonka wyłącznie winnego do utrzymania małżonka niewinnego mieści się między granicą, poniżej której istnieje niedostatek, a granicą, której przekroczenie byłoby zrównaniem stopy życiowej obojga małżonków¹⁶⁶⁶.

Zasadniczą kwestią dla zasądzenia „uprzywilejowanych” alimentów jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, kiedy mamy do czynienia z wyłączną winą jednego z małżonków. Chodzi w szczególności o rozstrzygnięcie, czy „wyłączna wina” zachodzi również w sytuacji, gdy orzeczono rozwód z przyczyn zawinionych oraz przyczyn, które nie mogą być uznane za zawinione (w szczególności choroba psychiczna, impotencja itp.). Wypowiadając się w tej materii Sąd Najwyższy stwierdził, że wykładnia art. 60 § 2 k.r.o. prowadzi do wniosku, że ma on zastosowanie w każdym wypadku, gdy orzeczenie

¹⁶⁶² W piśmiennictwie i orzecznictwie panuje zgodny pogląd, że zamieszczenie w sentencji wyroku rozwodowego orzeczenia o winie rozkładu pożycia jednego z małżonków (zgodnie z art. 57 § 1 k.r.o.), jest równoznaczne z uznaniem tego małżonka za „wyłącznie winnego” rozkładu pożycia w rozumieniu art. 56 § 3 i art. 60 § 2 k.r.o. (zob. m.in. wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNC 1969/10/179. OSNC 1969/10/179).

¹⁶⁶³ Zob. uzasadnienie tezy XII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42; wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNC 1969/10/179.

¹⁶⁶⁴ Zob. uzasadnienie tezy XIII wytycznych z 1987 r.; *vide* też J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 136.

¹⁶⁶⁵ Zob. uzasadnienie tezy XIII wytycznych z 1987 r.; wyrok SN z 15.02.2001 r., II CKN 391/00, LEX nr 52629; wyrok SA w Katowicach z 15.07.2004 r., I ACa 375/04, LEX nr 147143; wyrok SA we Wrocławiu z 07.05.2018 r., I ACa 148/18, LEX nr 2977702.

¹⁶⁶⁶ Zob. wyrok SN z 07.05.1998 r., III CKN 186/98, LEX nr 83804.

rozvodu następuje z winy jednego tylko małżonka, orzeczenie takie bowiem jest jednoznaczne z uznaniem tego małżonka za wyłącznie winnego rozkładu pożycia. Nie zmienia sytuacji fakt, że do rozkładu pożycia mogły się przyczynić inne jeszcze okoliczności nie zawinione przez żadnego z małżonków¹⁶⁶⁷. Natomiast nie ma istotnego znaczenia okoliczność, czy sąd orzekający rozwód posłużył się określeniem „wyłączna wina”, czy też ograniczył się do wskazania „z winy”. W orzecznictwie, jeszcze na gruncie k.r., przesądzono również, że w sytuacji, gdy w wyroku rozwodowym pominięta została kwestia winy, to nie można jej ustalać w późniejszym nowym postępowaniu. Podobnie, nie można również zmieniać poczynionych w wyroku ustaleń dotyczących winy jednej czy drugiej strony¹⁶⁶⁸. Trzeba również zauważyć, że w przypadku, gdy jeden z małżonków w procesie o rozwód dochodzi alimentów na wypadek orzeczenia rozwodu, zaś rozwód następuje z zaniechaniem orzekania o winie, sąd obowiązany jest oprzeć orzeczenie zasądzające alimenty na przyjęciu, że żaden z małżonków nie jest obciążony winą, choćby nawet wina ta wynikała z dokonywanych w uzasadnieniu ustaleń dotyczących przyczyn rozkładu pożycia¹⁶⁶⁹.

Istotnym, a zarazem dyskusyjnym, zagadnieniem jest kwestia stosowania art. 60 k.r.o. w przypadku, gdy prawo obce właściwe dla rozwiązania nie przewiduje orzekania o winie. Sąd Najwyższy odnosząc się do tego problemu, trafnie zauważył, że może on dotyczyć zarówno przypadku, „gdy orzeczenie o rozwodzie bez orzekania o winie zapadło za granicą i zostaje ono uznane w Polsce, jak również przypadku, w którym sąd polski orzeka rozwód stosując właściwe prawo obce, w świetle którego wina w rozkładzie pożycia nie ma znaczenia materialnoprawnego przy rozwodzie”¹⁶⁷⁰. Jeśli bowiem obce prawo właściwe nie przewiduje rozstrzygania o winie rozkładu pożycia, to polski sąd nie jest uprawniony do wydania takiego rozstrzygnięcia. W piśmiennictwie słusznie też dostrzega się, że w takim przypadku w wyroku rozwodowym nie powinno się umieszczać wzmianki o rozwiązaniu małżeństwa „bez orzekania o winie”, ponieważ nie znajduje wówczas zastosowania fikcja braku winy, o której mowa w art. 57 § 2 k.r.o. (jako instytucja prawa polskiego)¹⁶⁷¹. W związku z powyższym, Sąd Najwyższy stwierdził, że „w takiej sytuacji rozważać można taką wykładnię art. 60 § 2 k.r.o., według której sąd orzekający o

¹⁶⁶⁷ Zob. wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNC 1969/10/179.

¹⁶⁶⁸ Zob. orzeczenie SN z 02.03.1957 r., 3 CO 2/57, OSPiKA 1957, poz. 67 z glosą Z. Wiszniewskiego.

¹⁶⁶⁹ Zob. uzasadnienie tezy XII wytycznych SN z 1987 r.

¹⁶⁷⁰ Zob. postanowienie SN z 23.03.2016 r., III CZP 112/15, LEX nr 2016029.

¹⁶⁷¹ Zob. J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 22.

obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami powinien *ad casum*, przesłankowo ocenić dla celów swojego orzeczenia kwestię winy w rozkładzie pożycia¹⁶⁷². Uznając powyższy pogląd za trafny przyjąć należy, że skoro orzeczenie wydane na podstawie prawa obcego, które nie przewiduje orzekania o winie, nie skutkuje „fikcją braku winy” rozkładu pożycia, to sąd rozpatrujący roszczenia alimentacyjne rozwiedzonego małżonka, podlegające prawu polskiemu, jest zobowiązany ustalić we własnym zakresie – na potrzeby stosowania art. 60 k.r.o. – który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia. Zaaprobowanie stanowiska odmiennego, tzn. o niedopuszczalności badania winy rozkładu pożycia poza wyrokiem rozwodowym, wydanym na podstawie prawa obcego, prowadziłoby bowiem do niemożliwego do zaakceptowania wniosku o pozbawieniu rozwiedzonego małżonka uprawnienia do dochodzenia alimentów od drugiego małżonka. Jednocześnie w literaturze podkreślono, że w polskim systemie prawnym przewidziano sytuacje, w których – w razie braku orzeczenia o winie wydanego w oparciu o art. 57 § 1 k.r.o. – dopuszczalne jest badanie winy rozkładu pożycia w celu rozstrzygnięcia konkretnej sprawy (m.in. art. 940 k.c.). W przekonaniu niektórych przedstawicieli doktryny, takie ustalenia dokonane na potrzeby konkretnego postępowania (a nie zaś – ze skutkiem *erga omnes*), nie narusza ogólnej zasady, że orzeczenie o winie rozkładu pożycia może być zawarte jedynie w wyroku rozwodowym. Za przyjęciem takiej wykładni art. 60 k.r.o. przemawiają również wartości, zasady i normy, wynikające w szczególności z art. 64 w zw. z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP¹⁶⁷³.

Kolejną przesłanką – przewidzianego w art. 60 § 2 k.r.o. – rozszerzonego obowiązku alimentacyjnego małżonka, który w wyroku rozwodowym został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia, jest ustalenie, że rozwód pociąga za sobą istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego. W piśmiennictwie sytuację materialną rozumie się jako „stosunek ilości środków potrzebnych do zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb małżonka niewinnego do tej ilości środków, jakimi małżonek niewinny, przy pełnym wykorzystaniu swych możliwości zarobkowych i majątkowych, rzeczywiście rozporządza”. Natomiast pogorszenie sytuacji materialnej może polegać – w myśl poglądów prezentowanych w doktrynie – tak na zmniejszeniu ilości środków pozostających do dyspozycji małżonka niewinnego, jak i na zwiększeniu zakresu jego usprawiedliwionych potrzeb. Sąd powinien zatem wziąć pod uwagę właśnie skutki zmiany

¹⁶⁷² Zob. postanowienie SN z 23.03.2016 r., III CZP 112/15, LEX nr 2016029.

¹⁶⁷³ Zob. J. Pawliczak, [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 23.

struktury rodziny, zwiększone obowiązki wychowawcze, utratę pomocy małżonka, możliwości korzystania z określonych świadczeń społecznych związanych z jego osobą, utratę mieszkania czy samochodu”¹⁶⁷⁴. Począwszy od lat 60. XX wieku w orzecznictwie SN podkreśla się, że „ocena, czy takie pogorszenie nastąpiło, zależy od porównania sytuacji materialnej, w jakiej niewinny małżonek znalazł się na skutek rozwodu z sytuacją, w jakiej znajdowałby się, gdyby rozwodu nie orzeczono i gdyby pożycie małżonków funkcjonowało prawidłowo”¹⁶⁷⁵. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy w wytycznych z 1987 r., „przy ocenie, czy nastąpiło istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego (art. 60 § 2 k.r.o.), należy brać pod uwagę warunki materialne tego małżonka, jakie miałyby, gdyby drugi z małżonków spełniał należycie swoje obowiązki i gdyby małżonkowie kontynuowali pożycie”¹⁶⁷⁶. Innymi słowy, przy ocenie „pogorszenia”, czyli przy porównywaniu położenia materialnego współmałżonka niewinnego przed rozwodem z położeniem po rozwodzie należy brać pod uwagę tę sytuację materialną, jaką małżonek niewinny w czasie trwania małżeństwa powinien był mieć zgodnie z przepisami (art. 23 i art. 27 kro), a nie tę, jaką faktycznie miał w następstwie nieprawidłowego i niewłaściwego postępowania współmałżonka, który np. ograniczał swoje realne możliwości zarobkowe albo skąpił środków na zaspokojenie potrzeb rodziny¹⁶⁷⁷. Podobne poglądy można odnaleźć również w literaturze¹⁶⁷⁸.

Ponadto, w judykaturze SN podkreślano, że „dla uwzględnienia powództwa wytoczonego na podstawie art. 60 § 2 k.r.o. niezbędne jest, aby to właśnie rozwód pociągał za sobą istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego. Ujawnienie się zatem takich skutków nawet po wielu latach od orzeczenia rozwodu może uzasadniać uwzględnienie powództwa na podstawie art. 60 § 2 k.r.o., ale jedynie wówczas, jeśli

¹⁶⁷⁴ Zob. A. Sylwestrzak, Obowiązek alimentacyjny rozwiedzonego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia, GSP 2005, Nr XIV, s. 856; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 491.

¹⁶⁷⁵ Zob. wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNC 1969/10/179; wyroki SN: z 28.10.1980 r., III CRN 222/80, PiP 1982, z. 5-6, s. 147 i n. z glosą A. Szpunara; z 07.05.1998 r., III CKN 186/98, LEX nr 83804; z 15.07.1999 r., I CKN 415/99, LEX nr 83805; z 01.12.1999 r., I CKN 1120/99, LEX nr 1959545; z 13.01.2000 r., II CKN 673/98, LEX nr 1218140; wyrok SA w Katowicach z 15.07.2004 r., I ACa 375/04, LEX nr 147143; wyrok SA w Krakowie z 21.06.2018 r., I ACa 1647/17, LEX nr 2553020.

¹⁶⁷⁶ Zob. uzasadnienie tezy XIII uchwały SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁶⁷⁷ Zob. wyrok SN z 29.01.1998 r., I CKN 498/97, LEX nr 83803.

¹⁶⁷⁸ Zob. J. Gwiazdomorski, Alimentacyjny obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970, s. 156. Autor ten wskazał, że przy porównaniu tych dwóch sytuacji materialnych należy uwzględnić sytuację materialną małżonka, jaką on w czasie trwania małżeństwa, zgodnie z przepisami prawa, powinien był mieć, a nie tę, którą faktycznie miał. To rozróżnienie ma istotne znaczenie praktyczne, gdyż w przeciwnym razie premiowane byłoby zachowanie się męża, który będąc w dobrej sytuacji materialnej opuszcza rodzinę dla innej kobiety i alimentuje porzuconą rodzinę w skromnym zakresie. *Vide* też Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 104; J. Ignaczewski, M. Kurman, [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimenty. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022, s. 119.

zostanie ustalone, że skutki te są następstwem rozvodu, a nie zostały spowodowane innymi przyczynami”¹⁶⁷⁹. Jednakże w piśmiennictwie trafnie dostrzeżono, że „związek między orzeczeniem rozvodu a pogorszeniem sytuacji materialnej uprawnionego może być zarówno bezpośredni, jak i pośredni, czyli złożony, wieloczynnikowy. Przykładem pierwszego z nich może być utrata lokalu mieszkalnego, w wyniku przyznania w wyroku rozwodowym mieszkania drugiemu małżonkowi. Związek przyczynowy może okazać się jednak bardziej złożony. Istotne pogorszenie sytuacji materialnej może bowiem stanowić dalszą konsekwencję bezpośrednich skutków rozvodu. Przykładowo, obowiązek samodzielnej spłaty reszty kredytu (skutek bezpośredni) może pociągać za sobą konieczność zaciągania dalszych pożyczek w celu podołania temu obowiązkowi (skutek pośredni, pozostający w pośrednim związku z orzeczeniem rozvodu)”¹⁶⁸⁰.

W orzecznictwie wskazano również, że dla oceny, czy nastąpiło istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego nie są istotne ewentualne zmiany, jakie nastąpiły w jego położeniu materialnym w czasie między faktycznym rozejściem się małżonków a orzeczeniem rozvodu (natomiast istotne jest porównanie każdorazowej sytuacji materialnej małżonka niewinnego z położeniem, jakie by istniało, gdyby rozwód nie był w ogóle orzeczony i gdyby małżonkowie kontynuowali pożycie)¹⁶⁸¹. Pogląd ten zyskał aprobatę części doktryny¹⁶⁸².

W doktrynie trafnie dostrzega się też, że w art. 60 § 2 k.r.o. mowa o „istotnym pogorszeniu sytuacji materialnej małżonka niewinnego”. Ustalenie, od którego momentu mamy do czynienia z istotnym pogorszeniem tej sytuacji jest zadaniem skomplikowanym. Niewątpliwie będzie to w znacznym stopniu uzależnione od stopy życiowej, na jakiej żyli małżonkowie. W przypadku niskiej stopy życiowej, nawet niewielkie obniżenie poziomu życia może być uznane za istotne¹⁶⁸³. Jak wyjaśnił Sąd Najwyższy, istotne pogorszenie sytuacji materialnej to „wynikająca bezpośrednio z rozvodu jej negatywna zmiana, polegająca na zmniejszeniu środków, którymi dysponuje małżonek niewinny, lub na zwiększeniu jego usprawiedliwionych potrzeb, przy czym pogorszenie sytuacji nie musi

¹⁶⁷⁹ Zob. wyrok SN z 15.07.1999 r., I CKN 356/99, LEX nr 527172.

¹⁶⁸⁰ Zob. A. Sylwestrzak, Obowiązek alimentacyjny rozwiedzionego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia, GSP 2005, Nr XIV, s. 857.

¹⁶⁸¹ Zob. wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNCP 1969, z. 10, poz. 179; wyrok SA w Poznaniu z 09.09.2009 r., I ACa 565/09, LEX nr 756661; wyrok SA w Krakowie z 10.04.2019 r., I ACa 575/18, LEX nr 2773677.

¹⁶⁸² Zob. A. Szpunar, O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami, RPEiS 1989, zeszyt 1, s. 27.

¹⁶⁸³ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 104.

być tak znaczne, aby pociągało za sobą niedostatek małżonka niewinnego¹⁶⁸⁴, powinno jednak być wyraźnie odczuwalne, znaczące (inaczej byłoby nieistotne)”¹⁶⁸⁵. Co istotne, zdaniem Sądu Najwyższego, spory między małżonkami, co do poszczególnych składników majątku wspólnego nie mogą wpływać na orzeczenie o obowiązku alimentacyjnym i będą mogły być rozstrzygnięte w ewentualnym postępowaniu o podział tego majątku¹⁶⁸⁶.

Zgodnie z art. 60 § 2 k.r.o., przyczynianie się do zaspokajania potrzeb uprawnionego powinno następować „w odpowiednim zakresie”. Zdaniem Sądu Najwyższego, „takie ujęcie przepisu wskazuje na zamiar ustawodawcy nadania tej normie szczególnie elastycznego charakteru. W konkretnym przypadku zakres przyczynienia się małżonka wyłącznie winnego do zaspokajania „usprawiedliwionych potrzeb” będzie zależny od całokształtu okoliczności danej sprawy. Przy ocenie tej może być pomocne porównanie m.in. stopy życiowej, jaką obojgu rozwiedzionym małżonkom zapewniają ich możliwości zarobkowe i majątkowe”¹⁶⁸⁷. Podobnie, w doktrynie wskazano, że „odpowiedni zakres” to różnica między ilością środków potrzebnych do zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb małżonka niewinnego a możliwościami zarobkowymi i majątkowymi zobowiązanego¹⁶⁸⁸. W wytycznych SN z 1987 r. zaś podkreślono również, że „obowiązek alimentacyjny małżonka wyłącznie winnego nie istnieje obligatoryjnie w każdym bez wyjątku przypadku, gdy tylko spełnione są ogólne przesłanki wyraźnie określone w art. 60 § 2 k.r.o. Ustawodawca uważał za konieczne uwzględnienie wszystkich nie dających się ująć ściśle i z góry przewidzieć okoliczności każdego przypadku. Przez użycie słów „sąd może orzec” dał wyraz pewnej swobodzie (nie dowolności) sędziowskiej, która pozwoli sądowi na oddalenie powództwa, jednak tylko wyjątkowo, gdy będą za tym przemawiały konkretne, bardzo ważne powody”¹⁶⁸⁹.

W literaturze wskazano, że umieszczenie w przepisie art. 60 § 2 k.r.o. kryterium „usprawiedliwionych potrzeb” uprawnionego oraz miernika „odpowiedniego zakresu” świadczeń nie pozwala na stosowanie tego przepisu jako podstawy obowiązku alimentacyjnego strony winnej, lecz będącej w znacznie gorszej sytuacji materialnej, na

¹⁶⁸⁴ Zob. wyroki SN: z 15.07.1999 r., I CKN 415/99, LEX nr 83805; z 08.02.2000 r., I CKN 1276/99, LEX nr 1218610.

¹⁶⁸⁵ Zob. wyrok TK z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012, Nr 9, poz. 109, cz. III, pkt 2.3.

¹⁶⁸⁶ Zob. wyrok SN z 11.07.1997 r., II CKN 277/97, LEX nr 83844.

¹⁶⁸⁷ Zob. uzasadnienie tezy XIII wytycznych SN z 1987 r.

¹⁶⁸⁸ Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 492.

¹⁶⁸⁹ Zob. uzasadnienie tezy XIII wytycznych SN z 1987 r. Zob. też wyroki SN: z 14.02.2001 r., I CKN 1341/00, LEX nr 52433; z 15.02.2001 r., II CKN 391/00, LEX nr 52629.

rzecz lepiej sytuowanego niewinnego małżonka¹⁶⁹⁰. W dawniejszym piśmiennictwie wyrażono również pogląd, w myśl którego rażąco niewłaściwe zachowanie się po rozwodzie małżonka niewinnego względem byłego małżonka uznanego za winnego może doprowadzić do zupełnego wygaśnięcia obowiązku alimentacyjnego z art. 60 § 2 k.r.o., przy jednoczesnym pozostawieniu w mocy obowiązku alimentacyjnego z art. 60 § 1 k.r.o.¹⁶⁹¹. Koncepcja ta nie może jednak zostać zaakceptowana na gruncie obowiązującego stanu prawnego z uwagi na to, że w art. 60 k.r.o. nie uwzględniono takich przesłanek obowiązku alimentacyjnego, jak zachowanie się małżonka po rozwodzie, a zatem jej przyjęcie wymagałoby stosownej ingerencji ustawodawcy.

W doktrynie stwierdzono również, że jeżeli obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami uregulowano już orzeczeniem sądowym lub umową, może on – zgodnie z brzmieniem art. 60 k.r.o. – ulec zmianie na podstawie art. 138 k.r.o.¹⁶⁹². Natomiast w myśl utrwalonej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego, umowy (określane w dawniejszym orzecznictwie mianem układów alimentacyjnych), na mocy których małżonkowie ustalili trwanie świadczeń alimentacyjnych przez czas dłuższy, niż okres pięcioletni, są co do zasady ważne¹⁶⁹³. Powyższa zasada ma również zastosowanie do tych umów, które określają nie tylko dłuższy, niż pięcioletni okres alimentacji, ale które przyznają osobie niewinnej większe uprawnienia niż te, które wynikają z tekstu art. 60 § 2 k.r.o., np. wyższe świadczenia. Niektórzy przedstawiciele doktryny przyjmują również, że strona może zrzec się – odpłatnie, a nawet nieodpłatnie – swych roszczeń z art. 60 § 2 k.r.o.¹⁶⁹⁴ Stanowisko to nie wydaje się jednak słuszne.

¹⁶⁹⁰ Zob. T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 492.

¹⁶⁹¹ Zob. J. Gwiazdomorski, Alimentacyjny obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970, s. 161.

¹⁶⁹² Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 105.

¹⁶⁹³ Zob. orzeczenia SN: z 01.12.1955 r., IV CO 46/55, OSN 1957, poz. 72; z 02.03.1957, III CO 2/57, OSN 1958, poz. 25; OSPiKA 1957, poz. 67 z glosą Z. Wiszniewskiego.

¹⁶⁹⁴ Zob. J. Gwiazdomorski, Alimentacyjny obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970, s. 179.

7.2. Znaczenie rozstrzygnięcia w przedmiocie winy dla postępowania o podział majątku wspólnego (ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym)

W świadomości społecznej powszechnie panuje przeświadczenie o tym, że rozstrzygnięcie w przedmiocie winy rozkładu pożycia odgrywa istotną rolę w postępowaniu o podział majątku wspólnego małżonków. Zauważyć należy, iż takie stanowisko miało jurydyczne uzasadnienie w poprzednim stanie prawnym. Mianowicie, art. 27 § 1 k.r. z 1950 r. wprost stanowił o tym, że małżonek, uznany za winnego rozwodu, może być na żądanie drugiego małżonka pozbawiony w całości lub w części udziału w majątku wspólnym, jeżeli do jego powstania nie przyczynił się wcale albo przyczynił się tylko nieznacznie. W razie winy obojga małżonków sąd mógł na żądanie któregośkolwiek z nich ustalić ich udziały we wspólnym majątku w zależności od stopnia, w jakim każdy z nich przyczynił się do jego powstania. Natomiast w art. 27 § 2 k.r. wskazano, że przy ocenie, w jakim stopniu jeden z małżonków przyczynił się do powstania wspólnego majątku, uwzględnia się także nakład osobistej pracy przy wychowaniu dzieci i we wspólnym gospodarstwie. Jednocześnie w ówczesnym orzecznictwie podkreślano, że „ustawodawca przyjął jako regułę wytaczanie powództw z art. 27 k.r. dopiero po prawomocnym zakończeniu procesu rozwodowego, gdyż właściwie dopiero wtedy nabiera ono istotnego sensu i nie kryje w sobie – w zależności od niewiadomego wyniku procesu rozwodowego – niebezpieczeństwa ewentualnej bezprzedmiotowości, tak niepożądanej z punktu widzenia zasady ekonomii procesowej”¹⁶⁹⁵. W judykaturze Sądu Najwyższego wyrażono jeszcze bardziej kategoryczny pogląd, zgodnie z którym „niedopuszczalne jest rozpoznanie takiego powództwa w procesie rozwodowym”¹⁶⁹⁶.

W obecnym stanie prawnym brak jest analogicznej do art. 27 § 1 k.r. regulacji, uzależniającej prawo żądania ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym od winy małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego orzeczonej w postępowaniu rozwodowym. Zgodnie z art. 43 § 1 k.r.o., ogólną zasadą jest, że oboje małżonkowie mają równe udziały w majątku wspólnym. Ta podstawowa reguła odnosi się przy tym zarówno do ustawowego, jak i umownego ustroju majątkowego (art. 48 k.r.o.), chyba że małżonkowie w umowie majątkowej określili inne udziały w majątku wspólnym (art. 50¹

¹⁶⁹⁵ Zob. uchwała SN z 24.09.1957 r., 3 CO 19/57, OSNCK 1958/2/58.

¹⁶⁹⁶ Zob. orzeczenie SN z 07.10.1957 r., 3 CO 20/57, OSNCK 1959/1/20; J. Gudowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo. Piśmiennictwo, LEX/el. 2023.

k.r.o.). Celem takiej regulacji jest to, aby małżonkowie byli równouprawnieni w stosunkach majątkowych po ustaniu wspólności¹⁶⁹⁷. Jak podkreślił SN, „taka zasada odpowiada normalnemu układowi stosunków wzajemnych w małżeństwie ludzi pracy, w którym dorobek jest z reguły owocem wspólnych starań obojga małżonków, niezależnie od tego, w jakiej postaci starania te przejawiają się. Chodzi tu zwłaszcza o należyte uwzględnienie wartości, jaką w tym zakresie przedstawia osobista praca przy wychowaniu dzieci i w gospodarstwie domowym, co zresztą Kodeks rodzinny i opiekuńczy wyraźnie podkreśla w art. 27 k.r.o. i art. 43 § 3 k.r.o.”¹⁶⁹⁸.

Natomiast odstępstwo (wyjątek) od tej zasady przewiduje art. 43 § 2 k.r.o., w myśl którego z ważnych powodów każdy z małżonków może żądać, ażeby ustalenie udziałów w majątku wspólnym nastąpiło z uwzględnieniem stopnia, w którym każdy z nich przyczynił się do powstania tego majątku. Co szczególnie istotne, z treści w art. 43 § 2 k.r.o. wyraźnie wynika, że dotyczy on ustalenia nierównych udziałów małżonków w całym majątku wspólnym. Wykładnia językowa wyklucza zatem stosowanie tego przepisu jako podstawy prawnej do ustalenia nierównych udziałów małżonków jedynie w niektórych składnikach majątku wspólnego. Za taką interpretacją przemawia też wyjątkowy charakter tej regulacji, który wymaga, aby stosować ją – w myśl reguły, że wyjątek powinien być interpretowany ściśle – zgodnie z jej literalnym brzmieniem. Ponadto argumentem wspierającym tę wykładnię jest szczególnie charakter majątku wspólnego, który obejmuje dorobek małżonków zgromadzony w czasie trwania wspólności ustawowej. Dlatego przy stosowaniu art. 43 § 2 k.r.o. ustawodawca nakazuje oceniać stopień, w którym każdy z małżonków przyczynił się do powstania majątku wspólnego, a nie jego poszczególnych składników. W konsekwencji w doktrynie oraz judykaturze prezentowany jest, zasługujący na aprobatę, zgodny pogląd, że małżonek nie może żądać – na podstawie art. 43 § 2 k.r.o. – ustalenia nierównych udziałów w niektórych składnikach majątku wspólnego¹⁶⁹⁹. Natomiast spadkobiercy małżonka mogą wystąpić z takim żądaniem tylko w wypadku, gdy

¹⁶⁹⁷ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 457; M. Sychowicz, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011.

¹⁶⁹⁸ Zob. postanowienie SN z 28.04.1972 r., III CRN 626/71, LEX nr 7084.

¹⁶⁹⁹ Zob. postanowienie SN z 27.06.2003 r., IV CKN 278/01, OSNC 2004/9, poz. 146; wyrok SN z 08.06.2005 r., I CK 701/04, LEX nr 190656; *vide* też G. Jędrejek, [w:] G. Jędrejek (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019, art. 43 k.r.o., teza 4; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013, art. 43 k.r.o., teza 15; K. Gromek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020, Legalis, art. 43 k.r.o., Nb 12; A. Stempniak, [w:] J. Ignaczewski, (red.), Rozwód i separacja. Wyd. 5, Warszawa 2021, Legalis, art. 43 k.r.o., teza 9; K. Pietrzykowski, [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023, Legalis, art. 43 k.r.o. Nb 16; M. Balwicka-Szczyrba, [w:] M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis, art. 43 k.r.o., Nb 4.

spadkodawca wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa albo o rozwód lub wystąpił o orzeczenie separacji.

W judykaturze trafnie dostrzega się, że u podstaw art. 43 § 2 k.r.o. leży założenie, że tylko w małżeństwie prawidłowo funkcjonującym usprawiedliwione są równe udziały w majątku wspólnym, mimo że małżonkowie przyczyniali się do jego powstania w różnym stopniu. Opiera się ono na więzach osobistych i gospodarczych między małżonkami oraz na obowiązku wzajemnej pomocy. To założenie odpada jednak, gdy małżonek rażąco lub uporczywie naruszał swe obowiązki wobec rodziny (...) ¹⁷⁰⁰. Określenie równych udziałów w majątku wspólnym nie jest zatem ostateczne i definitywne. Ponadto w judykaturze przesądzono, że choć art. 43 § 2 k.r.o. nie przewiduje wprost możliwości pozbawienia małżonka w całości udziału w majątku wspólnym, a jedynie ustalenie udziałów z uwzględnieniem stopnia, w jakim każde z małżonków przyczyniło się do powstania tego majątku, to jednak w orzecznictwie przyjmuje się, że w sytuacjach wyjątkowych ustalenie nierównych udziałów w majątku wspólnym może polegać nawet na całkowitym pozbawieniu jednego z małżonków udziału w majątku wspólnym ¹⁷⁰¹. Natomiast niektórzy przedstawiciele doktryny uważają, że zaprezentowane powyżej stanowisko judykatury jest sprzeczne z brzmieniem art. 43 § 2 k.r.o. ¹⁷⁰²

Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Sądu Najwyższego, zastosowanie art. 43 § 2 k.r.o. możliwe jest jedynie wyjątkowo (zgodnie z regułą *exceptiones non sunt extendendae*, tzn. że wyjątków nie interpretuje się rozszerzająco) ¹⁷⁰³. W doktrynie i judykaturze zgodnie przyjmuje się, że przywołany przepis formułuje dwie przesłanki ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym (a mianowicie: istnienie ważnych powodów oraz przyczynienie się małżonków do powstania majątku wspólnego w różnym stopniu), które muszą wystąpić łącznie ¹⁷⁰⁴ i które pozostają do siebie w takim wzajemnym stosunku, że żadne „ważne powody” nie stanowią podstawy takiego orzeczenia, jeżeli stopień przyczynienia się małżonków do powstania majątku wspólnego jest równy, a jednocześnie – nawet różny stopień przyczynienia się małżonków do powstania tego majątku nie stanowi podstawy ustalenia nierównych udziałów, jeżeli nie przemawiają za tym „ważne powody”.

¹⁷⁰⁰ Zob. postanowienie SN z 27.06.2003 r., IV CKN 278/01, OSNC 2004/9, poz. 146.

¹⁷⁰¹ Zob. m.in. postanowienia SN: z 03.12.1968 r., III CRN 100/68, OSNC 1969/11/205; z 22.09.1997 r., II CKN 306/97, LEX nr 1228354; z 19.07.2012 r., II CSK 660/11, LEX nr 1228437; wyrok SN z 10.11.1976 r., II CR 268/76, OSNCP 1977, poz. 188; zob. też E. Skowrońska-Bocian, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014.

¹⁷⁰² Zob. G. Jędrejek, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1-61⁽⁶⁾, LEX 2013.

¹⁷⁰³ Zob. M. Zieliński, Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki, Warszawa 2008, s. 350.

¹⁷⁰⁴ Zob. postanowienia SN: z 02.10.1997 r., II CKN 348/97, LEX nr 479357; z 21.11.2002 r., III CKN 1018/00, LEX nr 77054; wyrok SN z 08.06.2005 r., I CK 701/04, LEX nr 190656.

Innymi słowy, wyróżnienie przez ustawodawcę tych dwóch przesłanek sprawia, że sam nierówny stopień przyczynienia się małżonków do powstania majątku wspólnego nie może być uznany za ważny powód w rozumieniu art. 43 § 2 k.r.o.¹⁷⁰⁵. Gdyby bowiem w każdej sprawie wymagać od sądu porównywania przyczynienia się każdego z małżonków do powstania majątku wspólnego i przyznawania tylko takiego udziału, jaki odpowiada stopniowi tego przyczynienia się, to ogólna reguła przekształciłaby się w wyjątek. Dlatego w judykaturze zgodnie podkreśla się, że art. 43 § 2 k.r.o. może mieć zastosowanie nie w każdym wypadku faktycznej nierówności przyczynienia się każdego z małżonków do powstania majątku wspólnego, lecz tylko w tych przypadkach, gdy małżonek, przeciwko któremu skierowane jest żądanie ustalenia nierównego udziału, w sposób rażący lub uporczywy nie przyczynia się do powstania dorobku stosownie do posiadanych sił i możliwości zarobkowych¹⁷⁰⁶. Natomiast nie zachodzą przesłanki ustalenia nierównych udziałów w przypadku, gdy jeden z małżonków nie przyczynia się do powstania majątku wspólnego ze względu na okoliczności (stany) o charakterze obiektywnym, takie, jak np. choroba¹⁷⁰⁷, czy nieporadność życiowa¹⁷⁰⁸. O stopniu przyczynienia się małżonków do powstania majątku wspólnego nie decyduje przy tym wyłącznie wysokość zarobków lub innych dochodów osiąganych przez małżonków¹⁷⁰⁹, wykorzystanych na zaspokojenie potrzeb rodziny. Dla jego określenia istotne jest natomiast to, czy małżonkowie racjonalnie gospodarują posiadanymi zasobami, w szczególności, czy ich nie trwonią na zaspokajanie własnych potrzeb, w tym alkohol, uszczuplając w ten sposób zasoby ze szkodą dla interesów rodziny¹⁷¹⁰.

Według art. 43 § 3 k.r.o., przy ocenie, w jakim stopniu każdy z małżonków przyczynił się do powstania majątku wspólnego, uwzględnia się także nakład osobistej pracy przy wychowaniu dzieci i we wspólnym gospodarstwie domowym. W

¹⁷⁰⁵ Zob. m.in. postanowienia SN: z 02.10.1997 r., II CKN 348/97, LEX nr 479357; z 24.04.2013 r., IV CSK 553/12, OSNC-ZD 2014, Nr B, poz. 24; z 08.02.2018 r., II CNP 11/17, LEX nr 2483319; z 10.01.2019 r., II CSK 337/18, LEX nr 2604258; z 25.10.2019 r., IV CSK 322/18, LEX nr 3561360; z 14.03.2024 r., I CSK 6523/22, LEX nr 3693842; z 26.03.2024 r., I CSK 6959/22, LEX nr 3699543; zob. też U. Dąbrowska, A. Stempniak, *Rozwód i separacja. Komentarz*, s. 458.

¹⁷⁰⁶ Zob. m.in. postanowienia SN: z 30.11.1972 r., III CRN 235/72, OSNC 1973/10/174; z 26.11.1973 r., III CRN 227/73, OSNC 1974/11/189; z 02.10.1997 r., II CKN 348/97, LEX nr 479357; z 27.06.2003 r., IV CKN 278/01, OSNC 2004/9, poz. 146; z 13.12.2018 r., V CSK 565/17, LEX nr 2618553; z 28.09.2021 r., I CSK 441/21, LEX nr 3515131.

¹⁷⁰⁷ Zob. postanowienie SO w Łodzi z 09.03.2015 r., III Ca 1641/14, LEX nr 2126946.

¹⁷⁰⁸ Zob. postanowienie SN z 18.10.2023 r., II CSKP 1596/22, LEX nr 3720551.

¹⁷⁰⁹ Jak wyjaśnił SN w jednym z wyroków, „sama dysproporcja wysokości zarobków małżonków nie stanowi wystarczającej podstawy do stwierdzenia, że zaistniały ważne powody ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym” (zob. postanowienie SN z 06.04.2005 r., III CK 469/04, LEX nr 1318279).

¹⁷¹⁰ Zob. postanowienie SN z 21.11.2002 r., III CKN 1018/00, LEX nr 77054; z 07.06.2024 r., I CSK 896/23, LEX nr 3725448.

piśmiennictwie i orzecznictwie zgodnie wskazuje się, że pod pojęciem „przyczynienie się” małżonków do powstania majątku wspólnego należy rozumieć nie tylko działania małżonków prowadzące bezpośrednio do powiększenia substancji majątku wspólnego, ale również całokształt ich starań o założoną rodzinę i zaspokojenie jej potrzeb. O stopniu przyczynienia się nie decyduje zatem jedynie wysokość zarobków lub innych dochodów uzyskiwanych przez małżonków, ale również np. nakład pracy przy wychowywaniu dzieci i we wspólnym gospodarstwie domowym (art. 43 § 3 k.r.o.)¹⁷¹¹. Ponadto, Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że dla oceny stopnia przyczynienia się każdego z małżonków do powstania majątku wspólnego nie mają przesadzającego znaczenia wyliczenia czysto matematyczne, jednak wynikająca z ocennego charakteru przesłanek z art. 43 § 2 k.r.o., – swoboda orzecznicza przy rozstrzyganiu wniosku o ustalenie nierównych udziałów nie może przerodzić się w dowolność. Różny stopień przyczynienia się każdego z małżonków może uzasadniać ustalenie nierównych udziałów wtedy, gdy różnica jest istotna i wyraźna. Nie jest też obojętna proporcja, w jakiej rzeczywisty wkład małżonków w powstanie majątku pozostaje do wartości całego majątku¹⁷¹². Zgodnie z ogólną zasadą rozkładu ciężaru dowodu, zawartą w art. 6 k.c., przesłanki, o których mowa powyżej, musi przy tym udowodnić małżonek, który wystąpił z żądaniem ustalenia nierównych udziałów w majątku wspólnym¹⁷¹³. Co istotne, w sprawie o podział majątku wspólnego niedopuszczalne jest zgłoszenie żądania ustalenia nierównych udziałów w tym majątku dopiero w postępowaniu apelacyjnym¹⁷¹⁴.

Dominuje pogląd, że orzeczenie o ustaleniu nierównych udziałów w majątku wspólnym ma charakter konstytutywny i odnosi skutek *ex tunc*, tj. z chwilą ustania wspólności¹⁷¹⁵. Jednakże w doktrynie i judykaturze jest sformułowane również pogląd odmienny, jak się wydaje nietrafny, zgodnie z którym orzeczenie to ma skutek *ex nunc* (tj. od chwili uprawomocnienia się orzeczenia sądu w tym przedmiocie), a nie *ex tunc*¹⁷¹⁶.

¹⁷¹¹ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 459; *vide* też postanowienia SN: z 28.04.1972 r., III CRN 626/71, LEX nr 7084; z 27.06.2003 r., IV CKN 278/01, OSNC 2004/9 poz.146; z 06.04.2005 r., III CK 469/04, LEX nr 1318279; z 09.07.2021 r., III CSK 61/21, LEX nr 3239907.

¹⁷¹² Zob. m.in. postanowienia SN: z 13.12.2018 r., V CSK 565/17, LEX nr 2618553; z 24.04.2013 r., IV CSK 553/12, LEX nr 1353257.

¹⁷¹³ Zob. postanowienie SN z 02.10.1997 r., II CKN 348/97, LEX nr 479357.

¹⁷¹⁴ Zob. postanowienie SN z 27.05.1998 r., I CKN 730/97, OSNC 1998/12, poz. 221.

¹⁷¹⁵ Zob. m. in. wyroki SN: z 10.11.1976 r., II CR 268/76, OSNCP 1977, nr 10, poz. 188; z 06.11.2003 r., II CK 192/02, MP 2004/20/949; z 09.03.2004 r., I CK 436/03, LEX nr 852518.

¹⁷¹⁶ Zob. uchwała SN z 22.11.1972 r., III CZP 83/72, OSNCP 1973, nr 7-8, poz. 124; J.St. Piąkowski, [w:] J.St. Piąkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław 1985, s. 493.

W myśl dominującej linii orzeczniczej Sądu Najwyższego oraz poglądów doktryny, niezdefiniowane przez ustawodawcę „ważne powody”¹⁷¹⁷ na gruncie omawianego unormowania to okoliczności, które oceniane z punktu widzenia zasad współżycia społecznego sprzeciwiają się przyznaniu jednemu z małżonków korzyści z tej części majątku wspólnego, do której powstania ten małżonek nie przyczynił się¹⁷¹⁸. Powszechnie podkreśla się przy tym, że ocena ważnych powodów ma nie tylko aspekt majątkowy, ale również etyczny, co wyraża się w postulacie dokonywania ich oceny przy uwzględnieniu zasad współżycia społecznego¹⁷¹⁹. W doktrynie i judykaturze przyjmuje się jednak, że nie chodzi tu o winę w rozkładzie pożycia, stwierdzoną w wyroku rozwodowym¹⁷²⁰ (która nie została objęta hipotezą art. 43 § 2 k.r.o.)¹⁷²¹, ale o winę odnoszoną do rażącego lub uporczywego nieprzyczyniania się lub przyczyniania się w mniejszym stopniu, niż to wynika z możliwości małżonka¹⁷²². Inaczej rzecz ujmując, aspekt etyczny mający znaczenie dla oceny zaistnienia ważnych powodów, nie może być utożsamiany z przyczynami uznania winy rozkładu pożycia (zawinienie to nie może przesądzać o nierównym udziale). Może bowiem okazać się, że małżonek winny rozkładu pożycia przyczynił się do powstania majątku wspólnego w znacznie większym stopniu niż małżonek niewinny¹⁷²³. Ocena ważnych powodów ustalenia nierównych udziałów powinna być zatem w tym zakresie kompleksowa, wobec czego należy mieć na względzie całokształt postępowania małżonków w czasie trwania wspólności majątkowej w zakresie wykonywania ciężących na nich obowiązków względem rodziny, którą przez swój związek

¹⁷¹⁷ Jak wyjaśnił SN, nie jest możliwe zdefiniowanie pojęcia ważnych powodów, o tym bowiem, czy istnieją one w konkretnej sprawie, decyduje ocena całokształtu okoliczności danej sprawy (zob. postanowienie SN z 08.02.2018 r., II CNP 11/17, LEX nr 2483319).

¹⁷¹⁸ Zob. m.in. postanowienia SN: z 22.09.1997 r., II CKN 306/97, LEX nr 1228354; z 21.11.2002 r., III CKN 1018/00, LEX nr 77054; z 19.12.2012 r., II CSK 259/12, OSNC 2013/7-8/92; z 08.02.2018 r., II CNP 11/17, LEX nr 2483319; z 13.12.2018 r., V CSK 565/17, LEX nr 2618553; z 11.01.2019 r., V CSK 545/17, LEX nr 2618565;

z 25.10.2019 r., IV CSK 322/18, LEX nr 3561360.

¹⁷¹⁹ Zob. postanowienia SN: z 22.09.1997 r., II CKN 306/97, LEX nr 1228354; z 21.11.2002 r., III CKN 1018/00, LEX nr 77054; z 07.06.2024 r., I CSK 896/23, LEX nr 3725448.

¹⁷²⁰ Rozumianą – zdaniem SN – jako naganne moralnie postępowanie uczestnika postępowania, które doprowadziło do orzeczenia rozwodu z jego winy (zob. postanowienie SN z 07.06.2000 r., III CKN 455/00, LEX nr 1221130).

¹⁷²¹ Zob. postanowienia SN: z 11.01.2019 r., V CSK 545/17, LEX nr 2618565; z 07.06.2000 r., III CKN 455/00, LEX nr 1221130.

¹⁷²² Zob. m.in. postanowienia SN: z 08.02.2018 r., II CNP 11/17, LEX nr 2483319; z 15.05.2020 r., IV CSK 546/19, LEX nr 3223663; z 07.06.2000 r., III CKN 455/00, LEX nr 1221130; z 20.07.2020 r., IV CSK 136/19, LEX nr 3063793; z 18.10.2023 r., II CSKP 1596/22, LEX nr 3720551; z 14.03.2024 r., I CSK 6523/22, LEX nr 3693842; z 26.03.2024 r., I CSK 6959/22, LEX nr 3699543; z 07.06.2024 r., I CSK 896/23, LEX nr 3725448.

¹⁷²³ Zob. postanowienie SN z 24.04.2013 r., IV CSK 553/12, LEX nr 1353257; K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011.

założyli¹⁷²⁴. Sąd Najwyższy wskazał, że o zawinieniu małżonka świadczy w szczególności niepodjęcie pracy zarobkowej, czy ryzykowne przedsięwzięcia gospodarcze itp.¹⁷²⁵. W jednym z judykatów SN uznał, że „ważnym powodem” jest m.in. naganne postępowanie małżonka, przeciwko któremu jest skierowane żądanie ustalenia nierównych udziałów, polegające na zawinionym niepodjęciu zatrudnienia lub utracie pracy po krótkim czasie, przeznaczaniu wspólnych pieniędzy na alkohol i papierosy, niełożeniu alimentów, przerzucaniu ciężaru utrzymania wielodzietnej rodziny na barki żony, która pracując zarobkowo prowadziła jednocześnie gospodarstwo domowe bez jakiegokolwiek wsparcia ze strony współmałżonka¹⁷²⁶. Natomiast nie stanowi ważnego powodu uzasadniającego ustalenie nierównych udziałów w majątku wspólnym sytuacja, gdy jeden z małżonków nie przyczynił się do powstania majątku wspólnego z powodów niezawinionych, niezależnych od niego albo z innych usprawiedliwionych względów, np. gdy z powodu choroby lub bezrobocia nie miał możliwości uzyskania zatrudnienia albo gdy pobierał naukę w celu osiągnięcia kwalifikacji zawodowych¹⁷²⁷. Ponadto, w przekonaniu SN, „ważnym powodem”, o którym mowa w art. 43 § 2 k.r.o. nie może być sam tylko negatywny stosunek małżonka do budowy domu i fakt, że fizycznie nie pomagał on przy jego wznoszeniu. Konieczne bowiem byłoby nadto wykazanie naganego postępowania tego małżonka, polegającego na tym, że w sposób rażący lub uporczywy nie przyczyniał się do powstania dorobku stosownie do swoich sił i możliwości¹⁷²⁸.

Jednakże w doktrynie i orzecznictwie Sądu Najwyższego wyrażono również pogląd odmienny, zgodnie z którym choć art. 43 § 2 k.r.o., w przeciwieństwie do dawnego przepisu art. 27 § 1 k.r. z 1950 r., nie uzależnia prawa żądania ustalenia nierównych udziałów od **winy małżonka przy orzeczeniu rozvodu**, to jednak okoliczność ta nie jest pozbawiona znaczenia, zwłaszcza jeśli wina jest tego rodzaju, że świadczy o zaniedbywaniu obowiązków względem rodziny¹⁷²⁹. Założenie o równości udziałów w majątku wspólnym

¹⁷²⁴ Zob. m.in. postanowienia SN: z 05.10.1974 r., III CRN 190/74, LEX nr 7598; z 08.02.2018 r., II CNP 11/17, LEX nr 2483319; z 15.05.2020 r., IV CSK 474/19, LEX nr 3029163; z 19.10.2022 r., I CSK 4813/22, LEX nr 3511349.

¹⁷²⁵ Zob. postanowienie SN z 25.10.2019 r., IV CSK 322/18, LEX nr 3561360.

¹⁷²⁶ Zob. postanowienie SN z 07.06.2024 r., I CSK 896/23, LEX nr 3725448.

¹⁷²⁷ Zob. M. Sychowicz, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011, LEX, art. 43 k.r.o., teza 14; T. Sokołowski, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013, art. 43 k.r.o., teza 7; E. Skowrońska-Bocian, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 43 k.r.o., teza 22.

¹⁷²⁸ Zob. postanowienie SN z 02.10.1997 r., II CKN 348/97, LEX nr 479357.

¹⁷²⁹ Zob. postanowienie SN z 26.11.1973 r., III CRN 227/73, OSNC 1974/11/189; zob. też J. Winiarz, J. Gajda, Prawo rodzinne, Warszawa 1999, s. 141; J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, Kwartalnik Prawa Prywatnego, rok XXVI, 4/2017, s. 865.

odpada, gdy małżonek rażąco lub uporczywie naruszał swe obowiązki wobec rodziny, bądź doprowadził do zawinionego rozkładu pożycia, choćby znalazł on wyraz tylko w separacji faktycznej, a do rozwodu nie doszło. Kwestia winy nie jest więc bez znaczenia przy ocenie „ważnych powodów”, dlatego przyjmuje się, że art. 43 § 2 k.r.o. nie powinien działać na niekorzyść małżonka, któremu nie można przypisać winy¹⁷³⁰. W innym judykacie Sąd Najwyższy przesądził, że ważne powody ustalenia nierównych udziałów małżonków w majątku wspólnym w rozumieniu art. 43 § 2 k.r.o. mogą się pokrywać z przesłankami uzasadniającymi ustanowienie rozdzielności majątkowej (art. 52 § 1 k.r.o.), pozbawienia małżonka samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym (art. 40 k.r.o.) lub przyczynami rozkładu pożycia (art. 57 k.r.o.), nie muszą być jednak z nimi tożsame. Ocena w aspekcie etycznym sytuacji, w której małżonek rażąco nie wspiera drugiego, przejmującego ciężar utrzymania rodziny i tworzenia majątku wspólnego, wykorzystuje go, następnie zdradza i porzuca, wyjeżdża za granicę, pozostawiając toczące się postępowania podatkowe i egzekucyjne, nie partycypuje w spłacie długów, musi być ujemna. Nie budzi zastrzeżeń przyjęcie, że wyczerpuje ona znamiona ważnych powodów, uzasadniających ustalenie nierównych udziałów byłych małżonków w majątku wspólnym¹⁷³¹. Wydaje się jednak, że stanowisko to nie zasługuje na aprobatę. Jak słusznie podkreśla się w doktrynie, należy bowiem oddzielić kwestię zawinionego nieprzyczyniania się do powstania majątku wspólnego w rozumieniu art. 43 § 2 k.r.o. od winy rozkładu pożycia, o której mowa w art. 57 § 1 k.r.o. Sam fakt przypisania jednemu z małżonków nawet wyłącznej winy rozkładu pożycia nie musi automatycznie uzasadniać zmniejszenia (czy wręcz pozbawienia) należnego mu udziału w majątku wspólnym. Są to dwie odrębne płaszczyzny funkcjonowania związku małżeńskiego, a w praktyce niejednokrotnie zdarzają się takie sytuacje, że małżonek winny rozkładu pożycia w przeważającym stopniu przyczynił się do powstania majątku wspólnego. Konsekwentnie należy przyjąć, że małżonkowi takiemu służy uprawnienie do żądania ustalenia nierównych udziałów, a sam fakt zawinienia przez niego rozkładu pożycia nie może prowadzić do oddalenia żądania. Wydaje się jednak, że możliwe jest dokonanie przez sąd oceny zgłoszonego żądania pod kątem jego zgodności z zasadami współżycia społecznego (art. 5 k.c.)¹⁷³².

¹⁷³⁰ Zob. postanowienie SN z 27.06.2003 r., IV CKN 278/01, OSNC 2004/9 poz.146.

¹⁷³¹ Zob. postanowienie SN z 10.01.2019 r., II CSK 337/18, LEX nr 2604258.

¹⁷³² Zob. E. Skowrońska-Bocian, [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014, LEX, art. 43 k.r.o., teza 21; *vide* też postanowienie SN z 18.10.2023 r., II CSKP 1596/22, LEX nr 3720551.

Odmienne stanowisko zaprezentował Sąd Najwyższy w precedensowym, szeroko komentowanym postanowieniu z 16 listopada 2024 r., gdzie stwierdzono w szczególności, że wyniki wykładni językowej i systemowej art. 43 § 2 zd. 1 k.r.o. nie wykluczają uznania winy rozkładu pożycia za „ważny powód” w rozumieniu tego przepisu. Argumentowano bowiem, że „w art. 43 § 2 zd. 1 k.r.o. nie powiązano znaczenia terminu „ważne powody” wyłącznie i konkretnie ze sferą stosunków majątkowych, jako istotnych dla powstania dorobku, a dopiero takie powiązanie mogłoby ewentualnie przemawiać za domyślnym wykluczeniem spośród „ważnych powodów” czynników o innej naturze, w tym np. niektórych aspektów zawinienia rozkładu pożycia małżeńskiego”. Ponadto podkreślono, że „na rzecz uwzględnienia czynnika winy przemawia również zastosowanie dyrektyw funkcjonalnej interpretacji tego przepisu. Opisany uprzednio, służący wzmocnieniu rodziny reżim majątkowy (wspólności majątkowej małżeńskiej) wprowadza profity, których beneficjentem, w razie podziału majątku wspólnego, staje się małżonek także nieprzyczyniający się lub przyczyniający się w realnie mniejszym stopniu do powstania majątku wspólnego. Rozwiązanie takie, zasadniczo odpowiadające również poczuciu sprawiedliwości, ma na celu rozwój i trwałość małżeństwa oraz rodziny, którą małżonkowie przez swój związek założyli. W niektórych przypadkach mogłoby ono jednak okazać się nieaprobowane społecznie, gdyż prowadziłoby do jawnie niesprawiedliwych skutków. W razie pominięcia w ocenie „ważnych powodów” czynnika winy rozkładu pożycia, w istocie dochodziłoby do tego, że małżonek niewinny, oprócz dolegliwych następstw osobistych i społecznych rozwodu, byłby także narażony na realne, dotkliwe konsekwencje podziału majątku zgodnie z zasadą równości udziałów. Przeczyłoby to dostrzeżonej na tle wykładni art. 43 § 2 k.r.o. potrzebie uwzględnienia etycznego wymiaru „ważnych powodów”, obligującego do rozważenia, czy za odstępniem od tej zasady przemawiają także czynniki słusznościowe”¹⁷³³.

¹⁷³³ Zob. postanowienie SN z 16.11.2024 r., II CSKP 1401/22, www.sn.pl (dostęp: 24.06.2024 r.).

7.3. Znaczenie rozstrzygnięcia w przedmiocie winy i żądania rozwodu dla orzeczenia o kosztach procesu

Zgodnie z art. 108 § 1 zd. 1 k.p.c., sąd rozstrzyga o kosztach w każdym orzeczeniu kończącym sprawę w danej instancji. Z kolei w myśl art. 109 § 1 k.r.o., roszczenie o zwrot kosztów wygasa, jeśli strona najpóźniej przed zamknięciem rozprawy bezpośrednio poprzedzającej wydanie orzeczenia nie złoży sądowi spisu kosztów albo nie zgłosi wniosku o przyznanie kosztów według norm przepisanych. Jednakże o kosztach należnych stronie działającej bez adwokata, radcy prawnego lub rzecznika patentowego sąd orzeka z urzędu. W art. 98 § 1 k.r.o. sformułowano zaś dwie podstawowe zasady rozstrzygania o kosztach procesu: zasadę odpowiedzialności za wynik procesu oraz zasadę kosztów niezbędnych i celowych. Zasada odpowiedzialności za wynik procesu najogólniej rzecz ujmując oznacza, że strona, która sprawę przegrała, zobowiązana jest zwrócić przeciwnikowi poniesione przez niego koszty procesu. Z kolei z zasady kosztów niezbędnych i celowych wynika, że strona przegrywająca zobowiązana jest zwrócić przeciwnikowi tylko te poniesione koszty procesu, które były niezbędne do celowego dochodzenia praw lub celowej obrony. Natomiast w art. 98 § 2 i 3 k.p.c. oraz art. 98¹ k.p.c. określono, co wchodzi w skład kosztów procesu należnych stronie wygrywającej go. Do kosztów procesu zalicza się w szczególności: koszty sądowe, czyli opłaty i wydatki (art. 2 ust. 1 u.k.s.c.), koszty strony występującej osobiście albo będącej reprezentowaną przez pełnomocnika niebędącego adwokatem, radcą prawnym lub rzecznikiem patentowym, koszty strony reprezentowanej przez adwokata, radcę prawnego lub rzecznika patentowego. Do kosztów procesu zalicza się także koszty mediacji prowadzonej na skutek skierowania przez sąd (art. 98¹ § 1 k.p.c.)¹⁷³⁴. Zasadę odpowiedzialności za wynik procesu modyfikuje – wyrażona w art. 100 k.p.c. – zasada kompensaty kosztów procesu, która znajduje zastosowanie w przypadku częściowego jedynie uwzględnienia żądań. Stanowi ona elastyczne dostosowanie zasady odpowiedzialności za wynik sprawy do sytuacji, w której obie strony są – w różnym albo w takim samym stopniu – jednocześnie wygrywającym i przegrywającym. Sąd może wówczas dokonać: wzajemnego zniesienia kosztów (tzn., że strony pozostają przy kosztach poniesionych w związku ze swym udziałem w sprawie), stosunkowego rozdzielania kosztów (które polega na wyważonym rozłożeniu kosztów między stronami, odpowiednio do wysokości, w jakiej zostały poniesione oraz stosownie do wyniku sprawy, tj. stopnia

¹⁷³⁴ Zob. O.M. Piaskowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

uwzględnienia i nieuwzględnienia żądań), ewentualnie obciążenia tylko jednej strony całością kosztów (w sytuacji, gdy przeciwnik uległ tylko co do nieznacznej części swego żądania albo gdy określenie należnej mu sumy zależało od wzajemnego obrachunku albo oceny sądu)¹⁷³⁵. Ponadto zasadę odpowiedzialności za wynik procesu wyłącza – wynikająca z art. 102 k.p.c. – zasada słuszności, w myśl której w wypadkach szczególnie uzasadnionych sąd może zasądzić od strony przegrywającej tylko część kosztów albo nie obciążać jej w ogóle kosztami. Kolejnym wyjątkiem (odstępstwem) od ogólnej zasady ponoszenia kosztów procesu, wyrażonej w art. 98 § 1 k.p.c., jest wynikająca z art. 101 k.p.c. zasada zawinienia, zgodnie z którą zwrot kosztów należy się pozwanemu pomimo uwzględnienia powództwa, jeżeli nie dał powodu do wytoczenia sprawy i uznał przy pierwszej czynności procesowej żądanie pozwu. Ponadto, zgodnie z art. 103 k.p.c., niezależnie od wyniku sprawy sąd może włożyć na stronę lub interwenienta obowiązek zwrotu kosztów, wywołanych ich niesumiennym lub oczywiście niewłaściwym postępowaniem. Należy również przypomnieć, że w myśl art. 108 u.k.s.c., zwolnienie od kosztów sądowych nie zwalnia strony od obowiązku zwrotu kosztów procesu przeciwnikowi.

Jak wskazuje się w literaturze, w postępowaniu o rozwód, czy separację (podobnie, jak w innych sprawach o ukształtowanie prawa, które może wytoczyć zarówno jedna, jak i druga strona) zasady wyrażone w art. 98-103 k.p.c., odnoszące się do kosztów procesu, powinny być stosowane nie w sposób bezpośredni, lecz odpowiedni (przy uwzględnieniu kryterium, jakim jest słuszność). Orzeczenie o kosztach procesu będzie odpowiadać tym regułom, jeżeli będzie realizować zasadę słuszności.

Ponadto, w piśmiennictwie przyjmuje się, że w sprawach rozwodowych określenie zasad ponoszenia kosztów procesu w wyroku kończącym postępowanie powinno być uzależnione od dwóch czynników: uwzględnienia żądania orzeczenia rozwodu oraz określonego rozstrzygnięcia w zakresie winy¹⁷³⁶. Natomiast kwestie dotyczące alimentów i władzy rodzicielskiej nie mają dla rozłożenia kosztów żadnego znaczenia. Również w judykaturze przesądzono, że w celu dokonania – niezbędnej z punktu widzenia rozstrzygnięcia o kosztach procesu – oceny, w jakim zakresie strony procesu rozwodowego

¹⁷³⁵ Zob. T. Ereciński (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1-124, wyd. VI, WKP 2023; M. Manowska (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-477(16), LEX/el. 2022; zob. też postanowienie SN z 18.05.2011 r., III CZ 23/11, LEX nr 1129126.

¹⁷³⁶ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 450; A. Jakubecki (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-729, LEX/el. 2019; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011;

przegrały sprawę, konieczne jest uwzględnienie nie tylko rozstrzygnięcia, które dotyczy żądania orzeczenia rozwodu, lecz należy uwzględnić także rozstrzygnięcie odnoszące się do kwestii winy rozkładu pożycia małżeńskiego¹⁷³⁷.

W piśmiennictwie i orzecznictwie powszechnie przyjmuje się, że w sprawie o rozwód strona powodowa zwraca stronie pozwanej całe koszty procesu wtedy, gdy żadne z jej zasadniczych żądań (tzn. co do rozwodu oraz co do winy) nie zostało przez sąd uwzględnione. Natomiast strona pozwana ponosi koszty procesu wówczas, gdy żądania strony powodowej (tzn. co do rozwodu oraz co do winy) zostały w całości uwzględnione. Rozstrzygnięcie o kosztach procesu obciążające stronę uznaną za wyłącznie winną rozkładu pożycia małżeńskiego tymi kosztami jest najczęściej spotykaną formą orzeczenia o kosztach w sprawie o rozwód w przypadku **orzeczenia winy**, ponieważ faktycznie najczęściej istnieją podstawy do przyjęcia, że ten z małżonków, który zostaje uznany za wyłącznie winnego rozkładu, przegrywa cały proces¹⁷³⁸.

Co do zasady jeżeli obie strony żądają rozwodu, rozstrzygające jest orzeczenie o winie. Sąd Najwyższy rozstrzygnął m.in., że jeżeli obie strony żądają rozwodu, a odmiennie jedynie oceniają winę (tzn. pozwana wnosi o rozwiązanie małżeństwa z wyłącznej winy powoda i w tym zakresie sąd podziela jej stanowisko, orzekając rozwód z wyłącznej winy powoda), to skoro orzeczenie o winie jest istotną częścią wyroku rozwodowego, to w konkretnej sprawie powód, jako przegrywający, sam musi ponieść koszty procesu¹⁷³⁹.

W sytuacji zaś, gdy powód żąda orzeczenia rozwodu z winy pozwanej, zaś sąd, mimo opozycji pozwanej, orzeka rozwód z winy obu stron, należy uznać, że pozwana przegrała proces w znacznej części i koszty procesu stosunkowo rozdzielić¹⁷⁴⁰. Natomiast gdy powód żąda orzeczenia rozwodu z winy pozwanej i żądanie to popierał do zakończenia procesu, pozwana domaga się oddalenia powództwa, zaś sąd orzeka rozwód, lecz z wyłącznej winy powoda, to następuje wzajemne zniesienie kosztów¹⁷⁴¹. Dawniej

¹⁷³⁷ Zob. postanowienie SA w Łodzi z 28.04.1995 r., I ACz 172/95, OSA 1995/7-8/54; postanowienie SA w Warszawie z dnia 18 lipca 1996 r., I ACz 812/96, LEX nr 26409; postanowienie SA w Krakowie z 24.05.2016 r., I ACz 879/16, LEX nr 2048420; zob. także K. Lipiński, Głosa do orzeczenia SN z 16.01.1957 r., OSPiKA 1958, z. 2, poz. 67.

¹⁷³⁸ Zob. postanowienie SA w Łodzi z 28.04.1995 r., I ACz 172/95, OSA 1995/7-8/54; postanowienie SA w Warszawie z 18.07.1996 r., I ACz 812/96, LEX nr 26409; postanowienie SA w Krakowie z 24.05.2016 r., I ACz 879/16, LEX nr 2048420; wyrok SA w Poznaniu z 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663; *vide* też U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz s. 450; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 129.

¹⁷³⁹ Zob. orzeczenie SN z 21.05.1956 r., 4 CR 974/55, LEX nr 1632735.

¹⁷⁴⁰ Zob. orzeczenie SN z 22.08.1950 r., C 146/50, LEX nr 3156147.

¹⁷⁴¹ Zob. orzeczenie SN z 20.10.1952 r., C 2195/52, OSNCK 1953/2/60.

przyjmowano zaś, że w takim przypadku strona pozwana ponosi całe koszty procesu (art. 98 k.p.c.)¹⁷⁴². Ponadto w orzecznictwie wskazuje się, że do wzajemnego zniesienia kosztów postępowania w sprawach rozwodowych może dojść w sytuacji, gdy: strony zgodnie wnoszą o orzeczenie rozwodu bez ustalania winy stron, a także, gdy powód domagał się orzeczenia rozwodu z winy pozwanego, pozwany żądał orzeczenia rozwodu z winy powoda, sąd zaś orzekł rozwód z winy obu stron (tzn. częściowo uwzględnił żądania w rozumieniu art. 100 k.p.c.) lub oddalił powództwo¹⁷⁴³. Powyższe zasady należy odnieść również do kosztów postępowania apelacyjnego, przy czym w postępowaniu tym, w przypadku oddalenia środka odwoławczego, przewagę będzie mieć zasada odpowiedzialności za wynik procesu w tej instancji¹⁷⁴⁴.

Ponadto, w doktrynie i judykaturze zgodnie przyjmuje się, że w przypadku uznania powództwa przez stronę pozwaną, na rzecz strony pozwanej nie można zasądzić kosztów procesu¹⁷⁴⁵.

W praktyce sądowej może również zaistnieć sytuacja procesowa, w której obie strony wnoszą o orzeczenie rozwodu, zaś sąd oddala powództwo. Wówczas koszty procesu powinny być wzajemnie zniesione. Natomiast w przypadku, gdy powód cofa żądanie rozwodu, a pozwany wnosi o orzeczenie rozwodu, zaś sąd powództwo oddala, to uznaje się, że pozwany przegrywa proces i ponosi koszty postępowania¹⁷⁴⁶.

Wreszcie, może również znaleźć zastosowanie art. 102 k.p.c., zgodnie z którym w wypadkach szczególnie uzasadnionych sąd może zasądzić od strony przegrywającej tylko część kosztów albo nie obciążać jej w ogóle kosztami. W literaturze jako przykład podaje się sytuację, w której ustalono, że ciężko i nieuleczalnie chora żona porzuciła swego męża. Kobieta ta, z uwagi na zły stan zdrowia, pozostawała bez pracy. Orzeczenie rozwodu z wyłącznej winy żony nie spowodowało obciążenia jej kosztami procesu¹⁷⁴⁷.

W postępowaniu o rozwód może również znaleźć odpowiednie zastosowanie art. 101 i 103 k.p.c.¹⁷⁴⁸. Co istotne, w judykaturze podkreśla się, że przez „niesumiennie lub

¹⁷⁴² Zob. orzeczenie SN z 15.09.1951 r., C 923/51, PiP 1952/1/143.

¹⁷⁴³ Zob. orzeczenia SN: z 22.08.1950 r., C 146/50, LEX nr 315614; z 20.10.1952 r., C 2195/52, OSNCK 1953/2/60; z 16.01.1957 r., 2 CZ 79/56, PiP 1959/1, s. 117, LEX nr 1632736.

¹⁷⁴⁴ Zob. B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis 2011.

¹⁷⁴⁵ Zob. K. Lipiński, Glosa do orzeczenia SN z 16.01.1957 r., II CZ 79/56, OSPiKA 1958, poz. 33; orzeczenie SN z 06.06.1958 r., 3 CZ 138/58, LEX nr 3162744.

¹⁷⁴⁶ Zob. Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 129.

¹⁷⁴⁷ Tamże s. 131–132.

¹⁷⁴⁸ Zob. U. Dąbrowska, A. Stempniak, Rozwód i separacja. Komentarz, s. 452.

oczywiście niewłaściwe postępowanie” w rozumieniu art. 103 k.p.c. należy rozumieć sposób postępowania w samym procesie, a nie zaś – określone postępowanie przed procesem. Przykładowo, w orzecznictwie SN przyjęto, że choć dopuszczenie się przez pozwaną bigamii było czynem przestępnym, to jednak nie może ono uzasadniać zastosowania w sprawie art. 103 § 1 k.p.c., jeśli jednocześnie pozwana prowadziła swą obronę procesową w sposób poprawny i lojalny, podnosząc na pierwszej rozprawie wszystkie okoliczności istotne z punktu widzenia jej wniosku o oddalenie powództwa, a ponadto nie wywołała swoim postępowaniem w procesie żadnych dodatkowych kosztów¹⁷⁴⁹. Natomiast w przypadku umorzenia postępowania w sprawie o rozwód z powodu śmierci strony, umorzeniu ulegają również koszty procesu obu stron. Jak wyjaśnił SN, w takiej sytuacji dla rozstrzygnięcia o kosztach procesu nie ma bowiem znaczenia to, czy powództwo było merytorycznie uzasadnione oraz jakie są wyniki dotychczasowego postępowania dowodowego¹⁷⁵⁰.

7.4. Skutki moralne (emocjonalne) orzeczenia o winie rozkładu pożycia

Niezależnie od przedstawionych powyżej pewnych korzyści materialnych (finansowych) związanych z uzyskaniem wyroku rozwodowego z orzeczeniem o wyłącznej winie drugiego małżonka w rozkładzie pożycia (takich, jak w szczególności rozszerzony obowiązek alimentacyjny, czy hipotetyczna możliwość domagania się ustalenia nierównych udziałów w postępowaniu o podział majątku wspólnego po rozwodzie¹⁷⁵¹), bardzo często ustalenie winy rozkładu pożycia ma dla pokrzywdzonego małżonka znaczenie duchowe (ambicjonalne). Niejednokrotnie bowiem małżonek, który jest przekonany co do tego, że nie przyczynił się w jakimkolwiek stopniu do powstania, utrwalenia, czy pogłębienia rozkładu pożycia, oczekuje od sądu tego, że ten przyzna mu rację i finalnie potwierdzi (ustali) w wyroku rozwodowym, że wina leży wyłącznie po stronie drugiego małżonka. Wyrok orzekający winę współmałżonka przywraca wówczas wiarę w sprawiedliwość i praworządność otaczającego świata. Ponadto potępienie

¹⁷⁴⁹ Zob. orzeczenie SN z 04.12.1951 r., C 423/51, OSNCK 1953/1/21.

¹⁷⁵⁰ Zob. orzeczenie SN z 22.10.1957 r., 4 CR 438/57, OSPiKA 1958/3, poz. 78; RPEiS 1958/3, s. 335.

¹⁷⁵¹ Zdaniem J. Pawliczak, „orzeczenie o winie rozkładu pożycia może mieć istotne znaczenie przy ustalaniu nierównych udziałów w majątku wspólnym, ponieważ zawinione postępowanie małżonka często jest związane z brakiem przyczynienia się z jego strony do powstania tego majątku” (zob. J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, rok XXVI, 4/2017, s. 865). Będzie tak np. w przypadku, gdy sąd ustali, że zawinioną przyczyną rozkładu pożycia był hazard, alkoholizm, narkomania czy trwonienie majątku.

określonych zachowań małżonka winnego (np. zdrada, agresja, alkoholizm, czy inne nałogi) przynosi ulgę oraz pomaga odzyskać równowagę psychiczną i pogodzić się z rozpadem małżeństwa, czy rodziny. Jak podkreślił SN w jednym z judykatów, . interes małżonków wyraża się przede wszystkim w konieczności stwierdzenia w samym wyroku orzekającym rozwód - tak ze względu na skutki prawne, jak i ze względów natury moralnej - czy i który z małżonków zawinił rozbitcie małżeństwa, aby w przyszłości ta zasadnicza dla byłych małżonków kwestia nie budziła wątpliwości i nie mogła być różnie rozstrzygana w innych sprawach¹⁷⁵².

Orzeczenie o winie rozkładu pożycia ma też stanowić pewną formę sankcji moralnej (napiętnowania) dla osoby winnej¹⁷⁵³, która jest postrzegana jako zła, nieuczciwa, czy niemoralna. Jak podkreśla się w literaturze, małżonek, który swoim postępowaniem doprowadził do rozkładu pożycia małżeńskiego, „zasługuje” na negatywną ocenę (dezaprobatę) za naruszenie prawa, zawiedzenie zaufania współmałżonka i konsekwencje rozkładu pożycia. Z tego względu przyjęcie określenia „wina” odpowiada też funkcji wychowawczej prawa¹⁷⁵⁴. Aspekt ten może mieć szczególne znaczenie w przypadku osób pełniących funkcje publiczne, czy powszechnie znanych, dla których pozytywny wizerunek odgrywa ważną rolę. Z drugiej strony, sądowe rozstrzygnięcie o winie współmałżonka ma stanowić pewne moralne (niemajątkowe) wynagrodzenie krzywd doznanych przez małżonka niewinnego (tzn. człowieka prawego, dobrego, uczciwego i szanującego złożone drugiemu małżonkowi obietnice) w małżeństwie, bądź też pewną formę rewanzu (zemsty), np. w przypadku zdrady, czy porzucenia.

Z praktyki sądowej wynika, że niejednokrotnie jest to jedyna, czy główna motywacja, która przemawia za żądaniem orzeczenia rozwodu z wyłącznej winy współmałżonka. Wielokrotnie bowiem zdarza się, że małżonkowie domagając się ustalenia winy rozkładu pożycia i tak nie zamierzają dochodzić roszczeń alimentacyjnych od drugiego małżonka, bądź też nawet nie spełniają ku temu przesłanek (np. gdy orzeczenia o winie współmałżonka żąda małżonek będący w lepszej sytuacji materialnej). Wielu rozwodzących się małżonków, prezentując niezwykle emocjonalny stosunek do sprawy, zdaje się jednocześnie nie uwzględniać mankamentów postępowania z orzekaniem o winie

¹⁷⁵² Zob. uchwały SN: z 12.10.1970 r., III CZP 6/70, OSNCP 1971/7-8/117; z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.

¹⁷⁵³ Zob. A. Mączyński, Rozwiązanie małżeństwa w prawie prywatnym międzynarodowym, Kraków 1979, s. 56.

¹⁷⁵⁴ Zob. B. Czech, „Wina” czy „odpowiedzialność” za rozkład pożycia małżeńskiego? Uwagi do projektu kodeksu rodzinnego, PS 2019/7-8/26-46.

rozkładu pożycia, w szczególności tego, że jest ono zazwyczaj długotrwałym (nierzadko wieloletnim), skomplikowanym i trudnym dowodowo procesem, który wiąże się ze znacznymi skutkami emocjonalnymi i finansowymi dla obu stron oraz wymaga ujawnienia najbardziej intymnych szczegółów pożycia małżeńskiego przed osobami obcymi (sędzia, ławnicy, pełnomocnicy, protokolanci). Niejednokrotnie postępowanie dowodowe w sprawie rozwodowej z orzekaniem o winie prowadzi też do eskalacji konfliktu między małżonkami (m.in. na skutek ujawnienia przed sądem pozyskanych dowodów winy, czy też zaangażowania w postępowanie rozwodowe pozostałych członków rodziny, sąsiadów, przyjaciół, czy znajomych obu stron), co może negatywnie rzutować również na dalsze relacje między rozwiedzionymi małżonkami oraz ich współpracę w sprawach rodzicielskich (w przypadku posiadania wspólnych małoletnich dzieci przez strony).

Rozdział 8. Badanie praktyk orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego metodą sondażu diagnostycznego

8.1. Metodologia badania

8.1.1. Problemy, hipotezy i cele badawcze

Głównym problemem badania ankietowego, przeprowadzonego na potrzeby niniejszej pracy wśród sędziów orzekających w sprawach rozwodowych we wszystkich sądach okręgowych w Polsce, jest pytanie o to, jakie są najczęstsze przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego oraz jak czynniki te wpływają na orzecznictwo sądów w Polsce w kontekście ustalania winy rozkładu pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym. W szczególności badanie ma na celu zrozumienie, w jakim stopniu, w opinii sędziów, różne okoliczności prowadzą do przypisania winy za rozkład pożycia oraz jak często takie żądania są formułowane przez strony postępowania.

Hipoteza główna badania zakłada, że – zdaniem sędziów – istnieją specyficzne, powtarzające się przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego, które są najczęściej uznawane przez sądy za podstawę do przypisania winy za rozkład pożycia. Zakłada się również, że przyczyny te mogą różnić się w zależności od wieku małżonków oraz innych czynników demograficznych.

Głównym celem badania jest zidentyfikowanie i analiza najczęstszych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego, które – w przekonaniu sędziów – prowadzą do przypisania winy w postępowaniach rozwodowych. Badanie będzie również dążyć do oceny, w jakim stopniu sędziowie postrzegają zmiany w częstotliwości formułowania żądań ustalenia winy współmałżonka na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat.

Natomiast szczegółowe pytania, cele badawcze i hipotezy obejmują:

- C1. Poznanie opinii sędziów na temat najczęściej wskazywanych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego przez strony postępowania rozwodowego ogółem i w trzech grupach wiekowych (do 40. roku życia, między 41. a 60. rokiem życia, powyżej 60. roku życia).
- P1.1. Jakie przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego – zdaniem sędziów – są najczęściej wskazywane przez strony postępowania rozwodowego ogółem i w trzech grupach wiekowych?

- P1.2. Czy istnieje istotna statystycznie zależność między grupami wiekowymi małżonków a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego?
- H1.1. W opinii sędziów, najczęstszymi przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego wskazywanymi w pismach procesowych (tj. w pozwie, odpowiedzi na pozew, ewentualnie późniejszym piśmie procesowym modyfikującym wcześniejsze stanowisko procesowe) są zdrada oraz agresja fizyczna i psychiczna, niezależnie od wieku obojga małżonków.
- H1.2. Częstość wskazań ogólnie wszystkich przyczyn i poszczególnych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego jest niezależna od grupy wiekowej małżonków.
- H1.3. Sędziowie są zdania, że alkoholizm, narkomania i inne nałogi są najczęściej wskazywanymi przyczynami w uzasadnieniach wyroków sądów pierwszej instancji.
- C2. Analiza praktyk orzeczniczych w sprawach rozwodowych dotyczących ustalania wyłącznej winy rozkładu pożycia na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat, ze szczególnym uwzględnieniem częstotliwości i skuteczności apelacji od wyroków rozwodowych.
- P2.1. W jakim odsetku spraw formułowane są (przynajmniej przez jedną stronę postępowania) żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka?
- P2.2. Jak często – w opinii sędziów – są wnoszone skuteczne apelacje jednej/obu stron od wyroków rozwodowych sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie?
- P2.3. Czy odnotowano wzrost liczby spraw z żądaniem ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w ciągu ostatnich dziesięciu lat?
- H2.1. Żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka są formułowane w ponad 50% spraw rozwodowych.
- H2.2. Skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie są wnoszone w mniej niż 25% spraw.
- H2.3. Jest zauważalny wzrost liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia winy współmałżonka w ciągu ostatnich dziesięciu lat.
- C3. Identyfikacja osób najczęściej formułujących żądanie ustalenia wyłącznej winy w sprawach rozwodowych, ze szczególnym uwzględnieniem różnic płciowych.

- P3. Czy w przeważającej liczbie przypadków żądanie ustalenia wyłącznej winy formułowane jest przez kobiety?
- H3. W ponad połowie przypadków żądanie ustalenia wyłącznej winy formułowane jest przez kobiety.
- C4. Ocena częstotliwości orzekania o wyłącznej winie jednej ze stron przez sądy pierwszej instancji w sprawach rozwodowych na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat.
- P4. Jak często sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w sprawach rozwodowych?
- H4. Sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w ponad 50% spraw rozwodowych.
- C5. Zbadanie częstości modyfikacji wyroków sądów pierwszej instancji przez sądy apelacyjne (sądy drugiej instancji) w zakresie rozstrzygnięcia o winie, na podstawie opinii sędziów.
- P5. Jak często – w opinii sędziów – sądy apelacyjne modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie?
- H5. W opinii sędziów sądy apelacyjne modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie w mniej niż 25% spraw.
- C6. Identyfikacja płci osoby najczęściej uznawanej za wyłącznie winną rozkładu pożycia małżeńskiego w prawomocnych wyrokach sądów apelacyjnych i okręgowych.
- P6. Biorąc pod uwagę doświadczenie sędziowskie, kto – zdaniem sędziów – najczęściej bywa uznawany ostatecznie przez sąd za wyłącznie winnego rozkładu pożycia małżeńskiego?
- H6. W przeważającej mierze mężczyźni są uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego w prawomocnych wyrokach sądów apelacyjnych i okręgowych.

- C7. Ocena opinii sędziów na temat zasadności utrzymania uprawnienia do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego oraz propozycji zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.
- P7. Czy – zdaniem sędziów – uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego powinno być utrzymane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, a jeśli tak, to czy powinny być połączone z wprowadzeniem określonych zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym?
- H7. Większość sędziów uważa, że uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka powinno być utrzymane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, jednakże przy założeniu wprowadzenia określonych zmian.
- C8. Poznanie opinii sędziów na temat najczęstszych i najrzadszych przyczyn żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w sprawach rozwodowych.
- P8.1. Jakie są – zdaniem sędziów – najczęstsze przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w postępowaniu rozwodowym?
- P8.2. Jakie są – w ocenie sędziów – najrzadsze przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka?
- H8.1. Najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka jest uzyskanie alimentów od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia.
- H8.2. Najrzadszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka jest wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach, takich, jak np. o podział majątku wspólnego po rozwodzie.
- C9. Zbadanie szczegółowych postulatów sędziów dotyczących pożądanej nowelizacji przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego regulujących orzekanie o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego.
- P9.1. Czy sędziowie uważają, że obowiązujące przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego wymagają zmian?
- P9.2. Jakie konkretne zmiany w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego proponują sędziowie?

- H9.1. Większość sędziów uważa, że przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego wymagają zmian.
- H9.2. Sędziowie, którzy postulują zmiany, najczęściej wskazują na potrzebę doprecyzowania pojęcia winy oraz wprowadzenie stopniowania winy w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

Poprzez realizację powyższych celów oraz weryfikację hipotez badawczych, badanie ma na celu dostarczenie wniosków na temat charakterystyki i dynamiki rozkładu pożycia małżeńskiego oraz praktyk orzeczniczych w polskich sądach. Dodatkową wartością badania będzie określenie skali potrzeb odnośnie pożądanej nowelizacji przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego regulujących kwestię orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym, lub ustalenie, że sędziowie nie widzą takiej potrzeby.

8.1.2. Metody i techniki badawcze

W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, opartą na standaryzowanym kwestionariuszu ankiety¹⁷⁵⁵, wykorzystanym do zbierania odpowiedzi następującymi technikami badawczymi: ankieta internetowa (Computer-Assisted Web Interviewing, CAWI) oraz ankieta pocztowa. Metoda sondażowa została wybrana ze względu na to, że standaryzacja pytań pozwala na zadawanie ich w identyczny sposób wszystkim respondentom. Zwiększa to rzetelność i porównywalność danych¹⁷⁵⁶. Ważną zaletą tej metody, w kontekście specyfiki pracy sędziego, jest także transparentność¹⁷⁵⁷. Autorka, wysyłając kwestionariusze ankiet do prezesów wszystkich sądów okręgowych w Polsce, w których funkcjonują wydziały cywilne rodzinne, z prośbą o przekazanie ich sędziom orzekającym w sprawach rozwodowych, musiała wykazać cel przeprowadzenia badania oraz uwiarygodnić się, załączając zaświadczenie o statusie doktoranta oraz indywidualny plan badawczy (zatwierdzony przez promotora oraz dyrektora Instytutu Nauk Prawnych). W ten sposób respondenci nabierali zaufania, że proces zbierania danych

¹⁷⁵⁵ Zob. L. A. Gruszczyński. Kwestionariusze w socjologii: budowa narzędzi do badań surveyowych. Katowice 2001; M. Łobocki, Metody i techniki badań pedagogicznych. Kraków 2000; J. Sztumski, Wstęp do metod i technik badań społecznych, Katowice 1999.

¹⁷⁵⁶ Zob. Z. Witaszek, Miejsce i rola sondaży w badaniu opinii społecznej, Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, 2007, R. 48 nr 4 (171), s. 141-162.

¹⁷⁵⁷ Zob. M. Szreder, Metody i techniki sondażowych badań opinii, Warszawa 2010.

jest zgodny z prawem i nie narusza prywatności¹⁷⁵⁸ oraz niezawisłości sędziów, co jest szczególnie istotne w sprawach, w których orzekają, które co do zasady odbywają się przy drzwiach zamkniętych (art. 427 k.p.c.)¹⁷⁵⁹. Ankiety internetowe zostały zrealizowane przy użyciu formularza „Google”, podczas gdy ankiety w formie papierowej¹⁷⁶⁰ były dystrybuowane do prezesów 48 sądów okręgowych w Polsce, w których działają wydziały cywilne rodzinne.

W celu zapewnienia rzetelności badania, ankiety zostały skonstruowane w sposób umożliwiający udzielenie jednoznacznych i precyzyjnych odpowiedzi. Pytania były formułowane w sposób jasny i zrozumiały, aby minimalizować ryzyko błędnej interpretacji¹⁷⁶¹.

Trafność badania została zapewniona poprzez staranny dobór próby, obejmującej sędziów sądów okręgowych orzekających w sprawach rozwodowych, co gwarantuje, że badanie jest skierowane do odpowiednich respondentów posiadających rozległą wiedzę i bogate doświadczenie zawodowe w zakresie orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego. Przed właściwym badaniem przeprowadzono pilotaż ankiety na niewielkiej grupie sędziów, aby zidentyfikować i wyeliminować potencjalne problemy związane z formą i treścią pytań. Uwagi i sugestie zebrane podczas pilotażu zostały uwzględnione przy ostatecznej wersji ankiety, co dodatkowo zwiększyło jej rzetelność i trafność.

Zebrane dane w badaniu właściwym zostały poddane szczegółowej analizie statystycznej. Wykorzystano techniki analizy ilościowej do określenia częstości występowania poszczególnych zjawisk oraz metody analizy treści do interpretacji odpowiedzi otwartych i uzyskania głębszego zrozumienia subiektywnych opinii i doświadczeń sędziów. Analiza danych ilościowych obejmowała zastosowanie testów statystycznych, takich jak test t-Studenta¹⁷⁶² dla jednej próby oraz różne warianty testu chi-

¹⁷⁵⁸ Zob. A. Rybak, Zjawisko preferencji techniki sondażu w kontekście badań reprezentatywnych w schemacie mieszania technik, [w:] J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, S. Pasikowski (red.). *Krytyka metodologiczna w praktyce tworzenia wiedzy*, Łódź 2019, s. 173-194.

¹⁷⁵⁹ Zob. A. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985.

¹⁷⁶⁰ Zob. J. W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych: metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Kraków 2013.

¹⁷⁶¹ Zob. E. R. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004.

¹⁷⁶² Test t-Studenta dla jednej próby, znany również jako test t dla jednej próby (One-Sample T Test), jest parametrycznym testem statystycznym stosowanym do porównania średniej próby z ustaloną wartością średniej w populacji. Jest to jedno z narzędzi stosowanych w analizie statystycznej do oceny, czy średnia próby różni się istotnie od określonej wartości średniej, która jest znana lub hipotetycznie założona. Zob. S. Bedyńska, M. Cypriańska, *Testy t-Studenta i ich nieparametryczne odpowiedniki*, [w:] *Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, Warszawa 2013, s. 159-193.

kwadrat¹⁷⁶³. Te metody pozwoliły na weryfikację hipotez badawczych i przeprowadzenie szczegółowej analizy danych ankietowych¹⁷⁶⁴.

Test t-Studenta (One-Sample T Test) dla jednej próby został zastosowany w dwóch przypadkach: 1) w celu weryfikacji hipotezy H2.1 dotyczącej odsetka spraw z żądaniem ustalenia wyłącznej winy oraz 2) w celu oceny wzrostu liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka (H2.3). Test chi-kwadrat zastosowano do porównania obserwowanych częstości z wartościami oczekiwanymi oraz do analizy zależności między zmiennymi kategorycznymi. Test ten pozwala na ocenę, czy różnice między obserwowanymi a oczekiwanymi częstościami są statystycznie istotne. Użyto go do weryfikacji następujących hipotez: H6, zakładającej że w przeważającej mierze mężczyźni są uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego, H4, zakładającej, że sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w ponad 50% spraw rozwodowych, H8.1, dotyczącej najczęstszej przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w postaci uzyskania alimentów, H8.2, dotyczącej rzadkości przyczyny w postaci wykorzystania wyroku rozwodowego z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach. Analizę treści¹⁷⁶⁵ zastosowano do analizy odpowiedzi na pytania otwarte dotyczące postulatów zmian w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących orzekania o winie rozkładu pożycia. Technika ta obejmowała systematyczne kodowanie odpowiedzi, kategoryzowanie ich oraz analizę częstości występowania poszczególnych kategorii. Pozwoliło to na zidentyfikowanie najczęściej powtarzających się postulatów¹⁷⁶⁶. Wyniki analizy treści zostały zinterpretowane w kontekście celu szczegółowego nr 9. Zidentyfikowane wzorce i tematy posłużyły do zweryfikowania hipotez 9.1. i 9.2. dotyczących najważniejszych postulatów sędziów odnośnie pożądanых zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

¹⁷⁶³ Testy chi-kwadrat, należą do kategorii testów nieparametrycznych i obejmują zarówno test niezależności, który bada zależność między zmiennymi kategorialnymi, jak i test zgodności, który porównuje rozkład częstości obserwowanych z rozkładem teoretycznym. Zob. G. Lissowski, J. Haman, M. Jasiński, Podstawy statystyki dla socjologów, Warszawa 2008, s. 641-659.

¹⁷⁶⁴ Zob. C. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, E. Hornowska, Metody badawcze w naukach społecznych, Poznań 2001, s. 95-104.

¹⁷⁶⁵ Analiza treści na poziomie kategorialnym polega na tym, że odpowiedzi respondentów są systematycznie kodowane. Proces kodowania w analizie treści może obejmować zarówno użycie wcześniej zdefiniowanych kategorii, jak i tworzenie nowych kodów w trakcie analizy. Po zakodowaniu odpowiedzi następuje ich kategoryzacja. Odpowiedzi o podobnej treści są grupowane razem, co pozwala na bardziej zrozumiałą interpretację danych. Kolejnym krokiem jest analiza częstości występowania poszczególnych kategorii, co pozwala na wyciąganie wniosków na temat najczęściej powtarzających się postulatów, opinii lub preferencji respondentów. Zob. D. Silverman, Interpretacja danych jakościowych, Warszawa 2007 s. 149-150.

¹⁷⁶⁶ Zob. D. Silverman, Interpretacja danych jakościowych, Warszawa 2007.

Do obliczeń wykorzystano program PASW Statistics (18 SPSS), który został wybrany ze względu na jego zaawansowane możliwości analizy statystycznej oraz szerokie zastosowanie w badaniach społecznych. Analiza wyników została przeprowadzona zgodnie z wytycznymi zawartymi w podręczniku „Statystyczny drogowskaz. Praktyczny poradnik analizy danych w naukach społecznych na przykładach z psychologii”¹⁷⁶⁷.

8.1.3. Dobór i realizacja próby

Dobór próby był celowy, a podstawową jednostką analizy był sędzia sądu okręgowego orzekający w sprawach rozwodowych. Określając cechy stałe jednostki analizy, kryterium dostępu stanowiły: status zawodowy (sędzia sądu okręgowego), specjalizacja (orzekanie w sprawach rozwodowych), siedziba sądu (na obszarze Polski). Innymi słowy, próba celowa obejmowała sędziów z różnych sądów okręgowych w Polsce, którzy wzięli udział w badaniu na zasadzie dobrowolności. Jednostki statystyczne badania zostały określone według następujących kryteriów¹⁷⁶⁸:

- 1) rzeczowy (podmiotowy): sędziowie sądów okręgowych orzekający w sprawach rozwodowych;
- 2) czasowy: badanie przeprowadzono w okresie od 14.08.2023 r. do 30.04.2024 r.;
- 3) terytorialny (przestrzenny, geograficzny): badanie obejmowało teren całej Polski, uwzględniając wszystkie sądy okręgowe z wydziałami cywilnymi rodzinnymi, ewentualnie wydziałami cywilnymi zajmującymi się również sprawami rozwodowymi (tj. 48 sądów);
- 4) problemowy (przedmiotowy): zebrane informacje obejmowały osobiste opinie i doświadczenia zawodowe sędziów związane z rozkładem pożycia małżeńskiego oraz czynniki wpływające na orzekanie winy tego rozkładu. Przedmiotem badania są osobiste, subiektywne opinie i doświadczenia zawodowe sędziów, co oznacza, że badamy tutaj doświadczenia i wyobrażenia sędziów, które mogą się różnić od stanu faktycznego ustalanego według danych statystycznych sądów w Polsce.

W badaniu wzięło udział 30 sędziów, a ich odpowiedzi zostały sklasyfikowane według siedziby sądu, w którym orzekają. Rozkład częstości próby według siedziby sądu przedstawia się następująco:

¹⁷⁶⁷ Zob. S. Bedyńska, A. Brzezicka, Statystyczny drogowskaz. Praktyczny poradnik analizy danych w naukach społecznych na przykładach z psychologii, Warszawa 2007.

¹⁷⁶⁸ Zob. M. Sobczyk, Statystyka, Warszawa 2001.

Tabela nr 1. Rozkład częstości próby ze względu na siedzibą sądu respondenta

Siedziba sądu respondenta	Liczebność	Odsetek w próbie (%)
Bez podania siedziby sądu	6	20,00%
Przemyśl	5	16,67%
Szczecin	4	13,33%
Bydgoszcz	3	10,00%
Nowy Sącz	3	10,00%
Poznań	2	6,67%
Gdańsk	2	6,67%
Bielsko-Biała	1	3,33%
Gliwice	1	3,33%
Katowice	1	3,33%
Warszawa	1	3,33%
Słupsk	1	3,33%
Ogółem	30	100%

Źródło: badania własne

Zebrane dane pozwolą na analizę i wyciągnięcie wniosków dotyczących czynników wpływających na orzekanie winy rozkładu pożycia w sprawach rozwodowych w świetle uzyskanych danych ilościowych, dla których uzupełnieniem są badania osobistych opinii i doświadczeń zawodowych sędziów orzekających w sprawach rozwodowych. Wyniki badania przedstawiane są w postaci zbiorczej, z pełnym zachowaniem anonimowości respondentów.

Przy analizie danych uzyskanych z próby liczącej 30 sędziów, ważne jest stosowanie odpowiednich miar statystycznych oraz opisów, które odzwierciedlają specyfikę i ograniczenia małej próby. Kluczowym aspektem opisywania analizowanych danych z małych prób będzie uwzględnienie zarówno wartości bezwzględnych (liczba odpowiedzi), jak i względnych (procenty w opisie rozkładów odpowiedzi na pytania). Z uwagi na małą próbę, należy zaznaczyć ograniczenia w uogólnianiu wyników na całą populację sędziów w Polsce. Wnioski z analizy danych są formułowane ostrożnie, z uwzględnieniem kontekstu badania i zniekształceń wynikających z ograniczeń liczebności próby. Zniekształcenia wyników mogą wynikać z różnych czynników. Po pierwsze, nie można wykluczyć, że sędziowie, którzy zdecydowali się wziąć udział w badaniu, różnią się w swoich opiniach i doświadczeniach od tych, którzy nie wzięli w nim udziału. Następnie warto zwrócić uwagę na tendencję respondentów do udzielania odpowiedzi

zgodnych z ich oczekiwaniami lub normami społecznymi, co może prowadzić do zniekształcenia rzeczywistych opinii.

Dotarcie do sędziów i uzyskanie ich zgody na udział w badaniu jest wyzwaniem, ze względu na znaczne obciążenie obowiązkami zawodowymi, niezależnie od tego – ich specyficzną pozycję zawodową oraz rygorystyczne przepisy dotyczące zachowania poufności i etyki zawodowej. Proces ten wymagał zapewnienia anonimowości oraz stworzenia warunków umożliwiających sędziom swobodne wyrażanie opinii bez obaw o konsekwencje zawodowe, zgodnie z wymogami art. 14 ustawy z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej¹⁷⁶⁹. Należy nadmienić, że sędziowie sądów okręgowych orzekający w sprawach rozwodowych to specyficzna i wąsko wyspecjalizowana grupa zawodowa. Ich praca polega na stosowaniu przepisów prawa w sposób bezstronny i zgodny z etyką zawodową, co wynika m.in. z przepisów art. 178 § 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁷⁷⁰ oraz art. 82 § 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych¹⁷⁷¹. Sędziowie mają też ograniczone możliwości wyrażania swoich osobistych poglądów, co wynika z ich obowiązków zawodowych oraz potrzeby zachowania bezstronności i niezawisłości, zgodnie z przepisami art. 83 § 2 ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz art. 178 § 3 Konstytucji RP. Pomimo ograniczonej liczby respondentów, próba obejmująca 30 sędziów z różnych sądów okręgowych w Polsce pozwala na uzyskanie przekrojowego obrazu doświadczeń i opinii sędziów orzekających w sprawach rozwodowych¹⁷⁷². Dane zebrane od tej specyficznej grupy zawodowej, choć mogą nie być w pełni reprezentatywne dla całej populacji sędziów, są jednak wartościowe i dają istotny wgląd w problematykę badania. W badaniach, takich jak niniejsze, ważniejsza od liczebności próby jest bowiem jakość i przekrojowość uzyskanych danych. Standaryzowane pytania oraz anonimowość respondentów pozwoliły na zebranie rzetelnych i porównywalnych danych, które mogą stanowić solidną podstawę do przeprowadzenia analizy i formułowania wniosków¹⁷⁷³.

¹⁷⁶⁹ T.j.: Dz.U. z 2023 r., poz. 773.

¹⁷⁷⁰ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

¹⁷⁷¹ T.j.: Dz.U. z 2024 r., poz. 334.

¹⁷⁷² Zob. B. Kociołowicz-Wiśniewska, B. Pilitowski, Ocena polskiego sądownictwa w świetle badań vol. 2. Bilans efektów reform wymiaru sprawiedliwości w latach 2017-2019. Fundacja Court Watch Polska, Toruń 2019.

¹⁷⁷³ Zob. S. Pasikowski, Czy wielkość jest niezbędna? O rozmiarze próby w badaniach jakościowych. Przegląd Badań Edukacyjnych (*Educational Studies Review*), Nr 21 (2/2015), s. 195-211.

8.2. Wyniki badań ankietowych

8.2.1. Zawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego w ocenie sędziów sądów okręgowych

Celem określenia, jakie zawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego są najczęściej wskazywane przez strony postępowania rozwodowego zapytano sędziów o ich opinię na temat najczęstszych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego wskazywanych w pozwach, odpowiedziach na pozw, ewentualnie dalszych pismach procesowych, modyfikujących pierwotne stanowisko procesowe (w każdej kolumnie poproszono o wskazanie maksymalnie trzech przyczyn). W tabeli nr 2 przedstawiono rozkład częstości i procentowy udział najczęściej wskazywanych zawinionych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego. Dane zostały zebrane na podstawie odpowiedzi sędziów, którzy wskazywali maksymalnie trzy najczęściej pojawiające się przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego dla każdej z trzech grup wiekowych: do 40. roku życia, między 41. a 60. rokiem życia oraz powyżej 60. roku życia. Jest to istotne, ponieważ do weryfikacji hipotezy H1.2. zastosowano test chi-kwadrat (χ^2). Test chi-kwadrat pozwala sprawdzić, czy częstość wskazań poszczególnych przyczyn różni się istotnie między grupami wiekowymi. Sprawdzenie zależności między grupami wiekowymi a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego za pomocą tego testu uzasadniają: rodzaj (zmienne kategoryjne) i poziom pomiaru zmiennych (nominalny), tj. grupa wiekowa małżonków oraz wskazana przez sędziego przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego. Każda badana przyczyna jest kategorią, która reprezentuje odrębny aspekt rozkładu pożycia małżeńskiego. Nie można bowiem stwierdzić, że „zdrada” jest większa lub mniejsza niż „agresja fizyczna/psychiczna” – są to po prostu różne kategorie.

Założono również, że odpowiedzi sędziów na temat przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego w jednej grupie wiekowej są niezależne od odpowiedzi sędziów w innej grupie wiekowej. Uzasadnieniem tego założenia jest fakt, że sądy wydają wyroki rozwodowe, rozpatrując każdą sprawę indywidualnie. W związku z tym odpowiedzi sędziów odzwierciedlają ich doświadczenia i oceny dokonywane na kanwie poszczególnych spraw, a nie są one zależne od odpowiedzi dotyczących innych rozpatrywanych przypadków.

W celu udzielenia odpowiedzi na pytanie badawcze (P1.1.) i zweryfikowania hipotezy H.1.1., przeprowadzono analizę częstości wskazań poszczególnych przyczyn w każdej grupie wiekowej oraz ogółem. Wyniki te zaprezentowano w tabeli nr 2:

Tabela nr 2: Rozkład częstości i procentowy udział najczęściej wskazywanych zawinionych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego w pismach procesowych ze względu na wiek

Przyczyna rozkładu:	do 40. roku życia		między 41. a 60. r.ż.		powyżej 60. r.ż.		Ogółem:	
	Częstość wskazania	Odsetek (%)*	Częstość wskazania	Odsetek (%)*	Częstość wskazania	Odsetek (%)*	Częstość wskazania (razem)	Odsetek (%) (razem)
Alkoholizm, narkomania i inne nałogi	25	83,33%	26	86,67%	19	63,33%	70	77,78%
Zdrada (fizyczna/emocjonalna)	29	96,67%	23	76,67%	6	20,00%	58	64,44%
Agresja fizyczna/psychiczna	18	60,00%	17	56,67%	13	43,33%	48	53,33%
Opuszczenie/porzucenie współmałżonka	9	30,00%	11	36,67%	12	40,00%	32	35,56%
Uzależnienie od Internetu/gier komputerowych/Seriali	7	23,33%	3	10,00%	1	3,33%	11	12,22%
Nieróbstwo	4	13,33%	3	10,00%	3	10,00%	10	11,11%
Nieporozumienia na tle seksualnym	4	13,33%	6	20,00%	0	0,00%	10	11,11%
Naganny stosunek do rodziny współmałżonka	5	16,67%	5	16,67%	5	16,67%	15	16,67%
Inne (jakie?)	2	6,67%	1	3,33%	2	6,67%	5	5,56%
Ogółem	103	100%*	95	100%*	61	100%	259	100%*

*Uwagi do tabeli: patrz przypis dolny. Źródło: badania własne¹⁷⁷⁴

Na podstawie wyników ankiety przeprowadzonej wśród sędziów sądów okręgowych można stwierdzić, że kategoria „alkoholizm, narkomania i inne nałogi” to najczęściej wskazywana przez nich przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego w pismach procesowych (pozwach, odpowiedziach na pozew i ewentualnie dalszych pismach procesowych), niezależnie od grupy wiekowej małżonków. W grupie małżonków do 40.

¹⁷⁷⁴ Dane procentowe podane w tabeli odnoszą się do liczby wskazań poszczególnych przyczyn w odniesieniu do całkowitej liczby respondentów w każdej grupie wiekowej (n=30). Oznacza to, że dane procentowe przedstawiają, jaki odsetek sędziów wskazał daną przyczynę, a nie odnosi się do sumy wszystkich wskazań w każdej grupie wiekowej (tj. 103, 95 i 56). Celem badania jest zrozumienie, na jakie przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego wskazują małżonkowie (w opinii sędziów). Dane procentowe odnoszące się do liczby respondentów pokazują, jak duża część sędziów wskazała daną przyczynę, co jest bardziej intuicyjne i zrozumiałe w kontekście pytań badawczych. Obliczanie danych procentowych na podstawie sumy wszystkich wskazań mogłoby prowadzić do nieporozumień, ponieważ liczba wskazań znacznie różni się między grupami wiekowymi. Stosowanie n=30 jako podstawy dla danych procentowych pozwala na spójne przedstawienie danych.

roku życia 25 sędziów podało tę przyczynę (83,33%). W grupie wiekowej między 41. a 60. rokiem życia 26 sędziów (86,67 %) wskazało tę przyczynę, a w grupie powyżej 60. roku życia 19 sędziów (63,33%).

W świetle hipotezy H1.1. należy podkreślić, że zdrada (fizyczna/emocjonalna) była najczęściej wskazywana przez sędziów jako przyczyna rozkładu w grupie do 40 lat (96,67%) oraz między 41 a 60 lat (73,33%). Alkoholizm, narkomania i inne nałogi były najczęściej podawaną przyczyną jedynie w grupie małżonków powyżej 60. lat (63,33%). Prawdą jest, że choć z odczytu danych w tabeli nr 2 zdrada jest najczęstsza w grupie do 40. roku życia (29 sędziów, tj. 96,67%), to ogólnie problemy z nałogami dominują jako przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego. Jest to szczególnie widoczne w grupach, w których przynajmniej jeden starszy małżonek lub małżonka jest między 41. a 60. rokiem życia lub powyżej 60. roku życia. Wskazana w hipotezie 1.1. kategoria agresja fizyczna/psychiczna jest wprawdzie dość często wskazywana, ale nie dominuje we wszystkich grupach wiekowych (tzn. nie jest najczęstsza). W grupie do 40. roku życia, 18 sędziów (60,00%) podało tę przyczynę, a w kolejnych dwóch grupach wiekowych odpowiednio: 17 sędziów (56,67%) i 13 sędziów (43,33%).

Dopełniając opis statystyczny wyników tabeli nr 2, warto zauważyć pewne specyficzne przyczyny, które wydają się być różnicowane ze względu na wiek. Po pierwsze, opuszczenie lub porzucenie współmałżonka było wskazywane przez podobną liczbę sędziów, bez względu na grupę wiekową: przez 9 sędziów (30,00%) w grupie do 40. roku życia, przez 11 sędziów (36,67%) w grupie wiekowej między 41. a 60. rokiem życia oraz przez 12 sędziów (40,00%) w najstarszej grupie wiekowej. Natomiast uzależnienie od Internetu, gier komputerowych, seriali itp. było podawane głównie w najmłodszej grupie wiekowej, gdzie wskazało je 7 sędziów (23,33%). W średniej grupie wiekowej uzależnienie to wskazało zaledwie 3 sędziów (10,00%), a w najstarszej grupie wiekowej tylko 1 sędzia (3,33%).

Przyczyny takie jak nieróbstwo, nieporozumienia na tle seksualnym, naganny stosunek do rodziny współmałżonka oraz ewentualnie „inne” mają mniejsze znaczenie, ale wciąż są obecne w uzasadnieniach sądowych. Na przykład, nieróbstwo było wskazywane przez 4 sędziów (13,33%) w grupie do 40. roku życia, przez 3 sędziów (10,00%) w grupie wiekowej między 41. a 60. rokiem życia oraz przez 3 sędziów (10,00%) w najstarszej grupie wiekowej (powyżej 60. roku życia). W kategorii „inne”, respondenci podawali takie przyczyny, jak hazard, praca za granicą lub w delegacji. Te przyczyny były mniej znaczące w ogólnym rozrachunku, ale nadal były obecne w odpowiedziach sędziów.

W celu weryfikacji H1.1. przeprowadzono dodatkowo analizę częstości wskazań przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego dla – ogółem – wszystkich wskazanych przez sędziów przyczyn. Jeśli przyjmiemy za wystarczający dowód weryfikujący odczyt odsetka z tabeli nr 2, to sędziowie nie potwierdzili, że najczęstszą przyczyną podawaną w pozwach, odpowiedziach na pozew i ewentualnie dalszych pismach procesowych są ogółem: zdrada oraz agresja fizyczna i psychiczna. Najczęstszą przyczyną wskazywaną przez sędziów jest kategoria alkoholizm, narkomania i inne nałogi. Bez zastosowania odpowiedniego testu proporcji trudno jest jednak określić, czy różnice wykazane w analizie częstości są wystarczające, aby potwierdzić hipotezę H1.1. Innymi słowy nie dowiedziono jednak, że pominięte w hipotezie H1.1. alkoholizm, narkomania i inne nałogi mimo, że najczęściej wskazywane ogółem jako przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego są istotnie statystycznie częstsze od pozostałych dwóch przyczyn, tj. zdrady i agresji fizycznej/psychicznej. W celu rozwiania tych wątpliwości dokonano pogłębionej analizy statystycznej.

Przy założeniu, że próby są niezależne, a liczba obserwacji jest wystarczająco duża, przeprowadzono testy proporcji, aby porównać odsetki wskazań poszczególnych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego między różnymi grupami wiekowymi. Testy proporcji pozwalają na ocenę, czy różnice w odsetkach wskazań są istotne statystycznie. Wyniki testów proporcji pokazują, że zdrada (fizyczna/emocjonalna) jest istotnie częściej podawana jako przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego w grupie małżonków do 40 lat w porównaniu do grupy powyżej 60 lat ($Z = 4.83$, $p < 0.0001$). To sugeruje, że – zdaniem sędziów – zdrada jest bardziej powszechnie wskazywana przez młodszych małżonków jako przyczyna rozkładu. Agresja fizyczna/psychiczna nie wykazuje istotnej różnicy w odsetkach wskazań między grupą do 40 lat a grupą powyżej 60 lat ($Z = 1.25$, $p = 0.211$). To oznacza, że agresja fizyczna/psychiczna jest równie często podawana przez małżonków, niezależnie od ich wieku. Zdrada (fizyczna/emocjonalna) oraz agresja fizyczna/psychiczna są jednymi z najczęściej wskazywanych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego, ale – jak wynika z opinii badanych sędziów – nie są najistotniejszą przyczyną. To alkoholizm, narkomania i inne nałogi są najczęściej wskazywane przez sędziów jako przyczyna, jaką podaje się w pozwach, odpowiedziach na pozew oraz ewentualnie dalszych pismach procesowych odnoszących się do zawinionych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego. W celu dokładniejszej analizy porównano również proporcje wskazań dla przyczyny „alkoholizm, narkotyki i inne nałogi”, względem „zdrady” oraz „agresji fizycznej/psychicznej”.

W celu sprawdzenia, czy słusznie odrzucamy hipotezę H1.1. przeanalizowano wyniki testów proporcji dwóch par przyczyn: (1) alkoholizm, narkomania i inne nałogi i (2) zdrada (fizyczna/emocjonalna) oraz (1) alkoholizm, narkomania i inne nałogi i (2) agresja fizyczna/psychiczna. Wyniki testów proporcji pokazują, że alkoholizm, narkomania i inne nałogi są istotnie częściej wskazywane jako przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego w porównaniu do zdrady ($Z = 2.0728$, $p = 0.0382$) oraz agresji ($Z = 3.4567$, $p = 0.0005$). Hipoteza 1.1. zakładała, że najczęstszymi przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego są zdrada oraz agresja fizyczna/psychiczna. Wyniki testów zaprezentowane powyżej pokazują, że alkoholizm, narkomania i inne nałogi są istotnie częściej podawane, niż zdrada oraz agresja fizyczna/psychiczna. Oznacza to, że alkoholizm, narkomania i inne nałogi są najczęściej wskazywaną przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego, co obala hipotezę H1.1, która zakładała dominację zdrady i agresji.

Szczegółowa analiza porównawcza ze względu na wiek wykazała, że wnioski z obalenia hipotezy należy interpretować ostrożnie. W grupie do 40 lat alkoholizm, narkomania i inne nałogi są częściej wskazywane, niż agresja fizyczna/psychiczna ($Z = 2.00$, $p = 0.045$), ale nie ma istotnej różnicy w porównaniu do zdrady ($Z = -1.72$, $p = 0.085$). Podobnie sytuacja wygląda w grupie wiekowej między 41 a 60 lat, w której alkoholizm, narkomania i inne nałogi są istotnie częściej podawane niż agresja fizyczna/psychiczna ($Z = 2.54$, $p = 0.011$), ale nie ma istotnej różnicy w porównaniu do zdrady ($Z = 0.92$, $p = 0.357$). Jedynie w grupie powyżej 60 lat, alkoholizm, narkomania i inne nałogi są istotnie częściej wskazywane przez sędziów jako przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego, niż zdrada ($Z = 2.87$, $p = 0.004$), ale nie ma istotnej różnicy w porównaniu do agresji fizycznej/psychicznej.

Biorąc pod uwagę powyższe zróżnicowanie wyników w zależności od grupy wiekowej, należy sprawdzić hipotezę H1.2: Częstość wskazań ogólnie wszystkich przyczyn i poszczególnych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego jest niezależna od grupy wiekowej małżonków. Aby zweryfikować tę hipotezę, przeprowadzony zostanie test chi-kwadrat, który pozwoli ocenić, czy istnieje istotna statystycznie zależność między grupami wiekowymi a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego.

Wynik testu chi-kwadrat sugeruje, że nie ma istotnej statystycznie zależności między grupą wiekową a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego. Stwierdza się, że choć istnieją różnice w częstościach wskazań poszczególnych przyczyn między grupami wiekowymi, nie są one wystarczająco duże, aby uznać je za istotne statystycznie. Tym

samym hipoteza H1.2, zakładająca niezależność częstości wskazań od grupy wiekowej małżonków, nie może zostać odrzucona na poziomie istotności 0.05.

Wynik testu chi-kwadrat ($\chi^2 = 22.857$, $df = 16$, $p = 0.118$) sugeruje, że nie ma istotnej statystycznie zależności między grupą wiekową, a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego. Oznacza to, że choć występują różnice w częstościach wskazań poszczególnych przyczyn między grupami wiekowymi, nie są one wystarczająco duże, aby uznać je za istotne statystycznie. Tym samym hipoteza H1.2, zakładająca niezależność częstości wskazań od grupy wiekowej małżonków, nie może zostać odrzucona na poziomie istotności 0.05. Różnice we wskazaniach poszczególnych przyczyn między grupami wiekowymi też nie są istotne statystycznie. Wniosek z tych analiz jest taki, że zróżnicowanie opinii sędziów na temat typowych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego jest niezależne od wieku małżonków, tym samym hipoteza H1.2 zostaje potwierdzona.

Uzyskane wyniki mają istotne implikacje dla strategii interwencji i wsparcia dla małżonków, sugerując, że programy terapii małżeńskich oraz innych form wsparcia w sytuacji kryzysu małżeńskiego powinny być ukierunkowane zarówno na problematykę zdrady, agresji, jak i na leczenie i wsparcie w walce z nałogami. Warto też odnotować, że uzależnienie od Internetu, gier komputerowych i seriali jest szczególnie istotną przyczyną w grupie wiekowej do 40. roku życia. Powyższe może sugerować, że problemy związane z nowoczesnymi technologiami są bardziej powszechne w małżeństwach stosunkowo młodych osób.

Analiza odpowiedzi na pytanie dotyczące zawinionych przyczyn rozkładu pożycia wskazywanych w pozwach i odpowiedziach na pozew pozwala zrozumieć, jakie problemy – zgodnie z doświadczeniem badanych sędziów – są najczęściej podnoszone przez strony na etapie przygotowawczym procesu rozwodowego. Należy jednak pamiętać o tym, że przyczyny podawane w pozwach i odpowiedziach na pozew mogą być bardziej emocjonalne i subiektywne, ponieważ strony starają się przedstawić siebie w korzystnym świetle i mogą podkreślać pewne aspekty konfliktu małżeńskiego, które uważają za najważniejsze (wszak przestrzeganie obowiązku wzajemnej wierności jest uznawane za jeden z podstawowych warunków harmonijnego współżycia)¹⁷⁷⁵ i zarazem najłatwiejsze do udowodnienia. Strony mogą też częściej podawać przyczyny takie, jak zdrada czy agresja, które są łatwe do zrozumienia i mogą zyskać aprobatę sądu. Zdarza się również,

¹⁷⁷⁵ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 398.

że strony mogą wskazywać pewne przyczyny w celu uzyskania określonych korzyści procesowych (np. uzyskania alimentów w szerszym zakresie, ewentualnie korzystniejszego podziału majątku wspólnego po rozwodzie), podczas gdy sędziowie skupiają się na przyczynach, które faktycznie w realiach rozpatrywanej sprawy doprowadziły do rozkładu pożycia małżeńskiego (ewentualnie pogłębiły, czy utrwaliły ten rozkład) i zostały przez stronę udowodnione (zgodnie z ogólną zasadą rozkładu ciężaru dowodu, wyrażoną w art. 6 k.c.). Dlatego też warto uzupełnić odpowiedź na postawione pytanie badawcze, o zawinione przyczyny wskazywane w uzasadnieniach wyroków sądów pierwszej instancji, które są wynikiem oceny dowodów przeprowadzonych w sądzie w toku postępowania rozwodowego. Sędziowie oceniają prawdziwość i istotność tych przyczyn na podstawie całokształtu zgromadzonego w danej sprawie materiału dowodowego (a zatem nie tylko dowodu z przesłuchania stron, ale również zeznań świadków, opinii biegłych, dokumentów urzędowych i prywatnych, zdjęć, nagrań audio/video, wydruków korespondencji e-mail, sms itp.), ocenionego zgodnie z zasadami logiki, doświadczenia życiowego¹⁷⁷⁶ i prawidłowego rozumowania, co może prowadzić do bardziej wyważonych i obiektywnych, a tym samym sprawiedliwych ocen.

W tym celu odwołano się do doświadczenia sędziowskiego respondentów, zadając im pytanie o to, jaka jest najczęściej wskazywana w uzasadnieniu wyroku sądu pierwszej instancji zawiniona przyczyna rozkładu pożycia w danej grupie wiekowej (w każdej kolumnie poproszono o wskazanie maksymalnie trzech przyczyn). Wyniki przedstawiono w tabeli nr 3:

Tabela nr 3: Rozkład częstości i procentowy udział najczęściej wskazywanych zawinionych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego w uzasadnieniach wyroków sądu pierwszej instancji

Przyczyna rozkładu:	Do 40. roku życia		Między 41. a 60. r.ż.		Powyżej 60. r.ż.		Ogółem	
	Częstość	Odsetek (%) [*]	Częstość	Odsetek (%) [*]	Częstość	Odsetek (%) [*]	Częstość	Odsetek (%)
Alkoholizm, narkomania i inne nałogi	20	66,67%	24	80,00%	19	63,33%	63	70,00%
Zdrada (fizyczna/emocjonalna)	25	83,33%	22	73,33%	6	20,00%	53	58,89%
Agresja fizyczna/psychiczna	17	56,67%	18	60,00%	13	43,33%	48	53,33%
Opuszczenie/porzucenie współmałżonka	4	13,33%	8	26,67%	9	30,00%	21	23,33%

¹⁷⁷⁶ W literaturze i judykaturze wskazano, że podstawowym kryterium oceny przyczyn rozkładu pożycia są zasady doświadczenia życiowego ze względu na to, że występowanie pewnych zawinionych zachowań uznawanych za przyczyny rozkładu pożycia jest nagminne (zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013, s. 393).

Naganny stosunek do rodziny współmałżonka	1	3,33%	3	10,00%	4	13,33%	8	8,89%
Uzależnienie od Internetu/gier komputerowych/seriali	5	16,67%	2	6,67%	1	3,33%	8	8,89%
Nieróbstwo	2	6,67%	2	6,67%	3	10,00%	7	7,78%
Nieporozumienia na tle seksualnym	2	6,67%	3	10,00%	0	0,00%	5	5,56%
Inne (jakie?)	1	3,33%	1	3,33%	2	6,67%	4	4,44%
Ogółem (dla wszystkich wskazań przyczyn)	77	100%	83	100%	57	100%	217	100%

Uwagi do tabeli: patrz przypis dolny¹⁷⁷⁷ i wyjaśnienie do tabeli nr 2. Źródło: badania własne

Na podstawie wyników ankiety przeprowadzonej wśród sędziów sądów okręgowych orzekających w sprawach rozwodowych można stwierdzić, że alkoholizm, narkomania i inne nałogi są najczęściej wskazywaną zawinioną przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego we wszystkich grupach wiekowych. W grupie małżonków do 40. roku życia 20 sędziów (66,67%) podało tę przyczynę. W grupie wiekowej między 41. a 60. rokiem życia 24 sędziów (80,00%) wskazało tę przyczynę, zaś w grupie powyżej 60. roku życia – 19 sędziów (63,33%).

Zdrada (fizyczna/emocjonalna) była najczęściej podawana przez sędziów jako przyczyna w grupie do 40 lat (83,33%) oraz między 41 a 60 lat (73,33%). Natomiast w grupie powyżej 60 lat zdradę wskazało tylko 20% sędziów.

Kolejną, często podawaną przez sędziów przyczyną rozkładu pożycia jest agresja fizyczna lub psychiczna. W grupie do 40. roku życia agresję podało 17 sędziów, co stanowi 56,67%. W grupie wiekowej między 41. a 60. rokiem życia agresję, jako przyczynę rozkładu, podało 18 sędziów (60,00%). W najstarszej grupie wiekowej (powyżej 60. roku życia) agresję fizyczną lub psychiczną wskazało 13 sędziów, co stanowi 43,33%.

Warto odnotować istotną różnicę względem wyników prezentowanych w tabeli nr 2 jeśli chodzi o opuszczenie lub porzucenie współmałżonka. Przyczyna ta była wskazywana przez 4 sędziów (13,33%) w grupie do 40. roku życia, przez 8 sędziów (26,67%) w grupie wiekowej między 41. a 60. rokiem życia oraz przez 9 sędziów (30,00%) w najstarszej grupie wiekowej (powyżej 60. roku życia).

¹⁷⁷⁷ Dane procentowe podane w tabeli odnoszą się do liczby wskazań poszczególnych przyczyn w odniesieniu do całkowitej liczby respondentów w każdej grupie wiekowej (n=30). Oznacza to, że procenty przedstawiają, jaki odsetek sędziów wskazał daną przyczynę, a nie odnosi się do sumy wszystkich wskazań w każdej grupie wiekowej. Uzasadnienie takiej formy prezentacji danych znajduje się w przypisie do tabeli nr 2.

Zauważalna jest również zgodność opinii sędziów, co do przyczyn podawanych przez powodów/pozwanych oraz sądy pierwszej instancji w uzasadnieniach wyroków: uzależnienie od Internetu, gier komputerowych i seriali było wskazywane głównie w najmłodszej grupie wiekowej, gdzie podało je 5 sędziów (16,67%). W średniej grupie wiekowej uzależnienie to wskazało 2 sędziów (6,67%), a w najstarszej grupie wiekowej tylko 1 sędzia (3,33%).

Przyczyny takie jak: nieróbstwo, nieporozumienia na tle seksualnym, naganny stosunek do rodziny współmałżonka oraz opuszczenie czy porzucenie współmałżonka wykazują różnorodność w zależności od grupy wiekowej. W kategorii „inne” respondenci przytaczali następujące przyczyny: niezgodność charakterów (2 sędziów), nieporozumienia na tle finansowym (1 sędzia), czy wypalenie emocjonalne (1 sędzia).

Na podstawie zaprezentowanych wyników przeprowadzonych badań można stwierdzić, że w uzasadnieniach wyroków sądu pierwszej instancji zdrada fizyczna lub emocjonalna jest często wskazywaną zawinioną przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego, szczególnie w młodszych grupach wiekowych. Agresja fizyczna lub psychiczna oraz problemy z nałogami są również powszechnie podawane, niezależnie od wieku małżonków. Wyniki te sugerują, że problemy związane z przemocą oraz uzależnieniami są najistotniejszymi czynnikami wpływającymi na rozkład pożycia małżeńskiego i są często przywoływane w uzasadnieniach wyroków rozwodowych. W najmłodszej grupie wiekowej uzależnienie od nowoczesnych technologii (Internet, gry komputerowe, seriale itp.) jest także istotnym problemem, co może odzwierciedlać zmieniające się wzorce zachowań wśród młodszych małżonków.

Wyniki testów proporcji jedynie potwierdzają, że alkoholizm, narkomania i inne nałogi są częściej wskazywane w uzasadnieniach wyroków rozwodowych sądów pierwszej instancji, jako przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego, niż zdrada i agresja fizyczna/psychiczna, zwłaszcza w grupie powyżej 60. roku życia (nałogi vs zdrada: $Z = 4.47$, $p < 0.0001$; nałogi vs agresja: $Z = 2.87$, $p = 0.004$). W grupach wiekowych do 40 lat oraz między 41. a 60. rokiem życia różnice między wskazaniem nałogów a zdrady oraz agresji są mniej wyraźne i nie zawsze istotne statystycznie. Wyniki testów sugerują zatem, że w tych grupach wiekowych zdrada i agresja są równie często podawane w uzasadnieniach wyroków sądów pierwszej instancji.

Podsumowując, wyniki analizy prowadzą do wniosku, że najczęstszymi przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego, wskazywanymi zarówno w pozwach i odpowiedziach na pozew, jak i w uzasadnieniach wyroków sądów pierwszej instancji, są

alkoholizm, narkomania i inne nałogi, zdrada (fizyczna/emocjonalna) oraz agresja fizyczna/psychiczna. Chociaż zdrada oraz agresja są istotnymi przyczynami w młodszych grupach wiekowych, to ogólnie alkoholizm, narkomania i inne nałogi dominują jako najczęściej podawane przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego. Brak istotnej zależności między grupą wiekową a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego sugeruje, że sędziowie słusznie rozpatrują każdą sprawę indywidualnie, nie sugerując się wiekiem małżonków. Hipotezy badawcze zostały zweryfikowane, a uzyskane wyniki podkreślają złożoność i wieloaspektowość przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego.

8.2.2. Zmiany w praktykach orzekania o winie w sprawach rozwodowych w opinii sędziów

W celu odpowiedzi na pytanie badawcze o to, w jakim odsetku spraw formułowane są (przez jedną bądź obie strony postępowania) żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka zadano sędziom pytanie, odwołując się do ich doświadczenia sędziowskiego. Respondenci mieli określić, jaki procent spraw rozwodowych zawiera ostateczne (tzn. istniejące w chwili zamknięcia rozprawy – art. 316 § 1 k.p.c.) żądanie ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka. W odpowiedziach ankietowani mogli wybrać jeden z czterech przedziałów procentowych, gdzie: 0–25%: oznacza, że w niewielkiej liczbie spraw (do 25%) formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy; 26–50%: oznacza, że żądanie to pojawia się w umiarkowanej liczbie spraw (między 26% a 50%); 51–75%: oznacza, że w większości spraw (między 51% a 75%) formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy, czy też że w niemal wszystkich sprawach (między 76% a 100%) formułowane jest takie żądanie.

Pytanie to jest kluczowe dla zrozumienia, jak często małżonkowie w postępowaniach rozwodowych starają się udowodnić wyłączną winę drugiej strony. Wysoki odsetek spraw z takim żądaniem może wskazywać na dużą liczbę konfliktów małżeńskich oraz emocjonalne i prawne zaangażowanie stron w udowadnianie winy. Niski odsetek może sugerować, że strony częściej dążą do rozwodów bez orzekania o winie (tzn. w sposób bezkonfliktowy) lub że sędziowie rzadziej widzą podstawy do przypisania jednemu z małżonków wyłącznej winy i takie przekonanie panuje w świadomości społecznej.

Tabela nr 4: Rozkład częstości i procentowy udział spraw z żądaniem ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w postępowaniach rozwodowych według ocen sędziów

Odsetek spraw (%)	Częstość	Odsetek (%)
0-25%	10	33,30%
26-50%	17	56,70%
51-75%	3	10,00%
75-100%	0	0,00%
Razem	30	100,00%

Źródło: badania własne.

Z odpowiedzi sędziów wynika, że 10 sędziów (33,30%) oceniło, że żądania ustalenia wyłącznej winy jednego z małżonków są formułowane w 0–25% spraw rozwodowych. Innymi słowy, jedna trzecia sędziów podziela opinię, że takie żądania albo prawie w ogóle nie mają miejsca lub pojawiają się rzadko. Najwięcej, bo 17 sędziów (56,70%) stwierdziło, że takie żądania są formułowane w 26–50% spraw rozwodowych, a więc z umiarkowaną częstotliwością. Zaledwie 3 sędziów (10,00%) jest zdania, że żądanie ustalenia wyłącznej winy jednego z małżonków występuje w 51–75% spraw rozwodowych. Należy też podkreślić, że żaden sędzia biorący udział w badaniu, nie zgodził się z opinią, że takie żądanie charakteryzuje zdecydowaną większość spraw rozwodowych (75–100% przypadków). Wyniki wskazują, że sędziowie oceniają, że żądania ustalenia wyłącznej winy małżonka są stosunkowo rzadkie.

Aby obliczyć średnią, przypisano wartości procentowe, odpowiadające każdej kategorii (środki przedziałów) i następnie obliczono średnią, uwzględniając liczbę sędziów w każdej kategorii¹⁷⁷⁸. Średni odsetek spraw, w których sędziowie uważają, że formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy, wynosi około 31,67%, co jest znacznie poniżej zakładanych 50%. Tym samym hipoteza H2.1 nie została potwierdzona. Takie żądania są formułowane z umiarkowaną częstotliwością, ale nie dominują w większości spraw rozwodowych. Na podstawie średniej ważonej można wnioskować, że żądania ustalenia wyłącznej winy pojawiają się prawie w jednej trzeciej wszystkich spraw rozwodowych. Na podstawie wyników testu t dla jednej próby stwierdzono, że średni odsetek spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy jednego z małżonków, jest statystycznie istotnie niższy niż 50%. Wartość t wynosi -6,416, co jest wartością ujemną, ponieważ średnia z próby (31,67%) jest niższa od wartości testowanej

¹⁷⁷⁸ Średnia ważona dla szeregu statystycznego przedziałowego jest miarą średniej, która uwzględnia zarówno wartości (środki przedziałów), jak i ich częstości występowania (liczba sędziów w każdej kategorii). Zob. M. Sobczyk, Statystyka. Warszawa 2001, s.33-34.

(50%), natomiast poziom istotności wyniósł 0,000, a więc znacznie poniżej 0,05. Oznacza to, że wynik jest statystycznie istotny. Wyniki te świadczą o tym, że w opinii sędziów w sprawach rozwodowych żądania ustalenia wyłącznej winy nie są tak powszechne jak zakładała hipoteza.

Kolejno sprawdzona została skuteczność wnoszonych apelacji (jednej strony, bądź obu stron) od wyroków rozwodowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie (P2.2). Hipoteza H2.2 zakłada, że skuteczność apelacji (w ocenie sędziów) jest na poziomie mniejszym niż 25% spraw.

Tabela nr 5: Odsetek spraw, w których, w opinii sędziów, skutecznie wnoszona jest apelacja jednej strony/apelacje obu stron od wyroku rozwodowego sądu pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie rozkładu pożycia

Odsetek spraw (%)	Częstość	Odsetek (%)
0-25%	25	83,33%
26-50%	1	3,33%
51-75%	2	6,67%
75-100%	2	6,67%
Razem	30	100,00%

Źródło: badania własne.

Większość sędziów (25 na 30, co stanowi 83,33%) oceniło, że skuteczne apelacje wnoszone są w przedziale 0–25% spraw. Oznacza to, że sędziowie generalnie uważają, iż skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie za rozkład pożycia małżeńskiego są rzadkie. Dwóch sędziów (6,67%) podało, że skuteczne apelacje mają miejsce w przedziale 51–75% spraw, co wskazuje na sporadyczne przypadki, gdy apelacje są często skuteczne. Kolejnych dwóch sędziów (6,67%) oceniło, że apelacje są prawie zawsze skuteczne (75–100%). Natomiast jeden sędzia (3,33%) podał, że skuteczne apelacje mieszczą się w przedziale 26–50%. Wyniki ankiety wskazują, że w zdecydowanej większości przypadków skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych dotyczących rozstrzygnięcia o winie za rozkład pożycia są rzadkością (0–25%). Jest to potwierdzenie tezy, że zdaniem sędziów sądy apelacyjne rzadko modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie. Odsetek 83,33% sędziów jednoznacznie wskazujących skuteczność apelacji na poziomie 0–25% jest wystarczającą przesłanką (ponad 75%), aby potwierdzić hipotezę H2.2. Żadna z pozostałych kategorii nie osiągnęła znaczącej liczby wskazań, co oznacza, że skuteczne apelacje obu stron w zakresie rozstrzygnięcia o winie są rzadkością i mieszczą się w przedziale poniżej 25%. Należy więc uznać, że w opinii sędziów, skuteczne apelacje od wyroków sądów pierwszej instancji w

zakresie rozstrzygnięcia o winie są wnoszone w mniej niż 25% spraw, co potwierdza hipotezę H2.2.

Po analizie wyników poprzedniego pytania warto zapytać o to, czy sędziowie dostrzegają zmiany w liczbie takich spraw na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat, aby zrozumieć, czy istnieje trend wzrostowy w orzekaniu o winie. Taka analiza pozwoli odpowiedzieć na pytanie, czy praktyka formułowania żądań ustalenia wyłącznej winy współmałżonka staje się coraz bardziej powszechna oraz jak sędziowie oceniają zmiany w tym zakresie (tj. H2.3.). W tym celu zadano pytanie: czy według sędziów liczba spraw rozwodowych, w których przynajmniej jedna ze stron formułuje żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka, wzrosła w ciągu ostatnich dziesięciu lat. Respondenci mogli odpowiedzieć, wybierając jedną z pięciu opcji odpowiadających skali Likerta, gdzie „zdecydowanie nie” oznacza, że sędziowie nie dostrzegają wzrostu liczby takich spraw, a „zdecydowanie tak” oznacza, że sędziowie wyraźnie dostrzegają wzrost liczby spraw z żądaniem ustalenia wyłącznej winy. Wyniki szczegółowe pokazano w tabeli nr 6.

Tabela nr 6: Ocena wzrostu liczby spraw z żądaniem ustalenia winy współmałżonka w ciągu ostatnich dziesięciu lat według badanych sędziów

	Częstość	Odsetek (%)
zdecydowanie nie	1	3,33%
raczej nie	6	20,00%
trudno powiedzieć	7	23,33%
raczej tak	11	36,67%
zdecydowanie tak	5	16,67%
Ogółem	30	100,00%

Źródło: badanie własne.

Większość sędziów (53,34% – suma odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”) dostrzega wzrost liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka. To sugeruje, że zjawisko to jest coraz częstsze. Znacząca liczba sędziów (23,33%) nie była w stanie jednoznacznie ocenić, czy liczba takich spraw wzrosła, co może wynikać z braku dostatecznych danych lub zmieniających się trendów, które trudno jest jednoznacznie ocenić. Mniejszość sędziów (23,33%) uważa, że liczba takich spraw nie wzrosła (3,33%) lub raczej nie wzrosła (20,00%), co może sugerować, że w niektórych okręgach sądowych w ciągu ostatnich dziesięciu lat nie odnotowano wyraźnej zmiany w liczbie spraw z żądaniem ustalenia winy współmałżonka.

Na podstawie powyższych wyników ankiety można stwierdzić, że hipoteza H2.3 jest potwierdzona. Większość sędziów dostrzega wzrost liczby spraw, w których

formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w ciągu ostatnich dziesięciu lat, co potwierdza hipotezę H2.3. W celu upewnienia się, że poprawnie zweryfikowano hipotezę 2.3 przeprowadzono test t dla jednej próby (One-Sample T Test) w SPSS. Hipotezę zerową (H0) zdefiniowano następująco: średnia ocena wzrostu liczby spraw wynosi 2.5 (neutralna wartość między „raczej nie” a „raczej tak”). Średnia ocena wzrostu liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia winy współmałżonka, wynosi 3,43. Wartość t wyniosła 4,629, co oznacza, że średnia różnica między oceną wzrostu liczby spraw a wartością testowaną (2.5) jest istotna, a poziom istotności był znacznie mniejszy niż 0,05 (0,000). Wskazuje to na statystycznie istotną różnicę, a więc hipoteza H2.3 została również w ten sposób potwierdzona.

Wyniki wskazują, że sędziowie zauważają wyraźny wzrost liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia winy współmałżonka, w ciągu ostatnich dziesięciu lat. Większość sędziów dostrzega wzrost liczby takich spraw, co może odzwierciedlać zmieniające się tendencje w postępowaniach rozwodowych. Wskazuje to na rosnącą liczbę procesów rozwodowych z orzekaniem o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego. W następnym podrozdziale zostanie podjęta próba ustalenia, kto najczęściej formułuje żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w sprawach rozwodowych: kobiety czy mężczyźni.

8.2.3. Żądanie ustalenia wyłącznej winy w sprawach rozwodowych ze względu na płeć

W tym podrozdziale weryfikowane będą hipotezy dotyczące roli płci w kontekście orzekania o winie rozkładu pożycia w sprawach rozwodowych. Hipoteza nr 3 koncentruje się na tym, kto formułuje żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka, podczas gdy hipoteza nr 6 bada, kto jest ostatecznie uznawany za wyłącznie winnego przez sądy.

Rozpocząć należy od analizy hipotezy (H3), która koncentruje się na tym, kto najczęściej domaga się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego. W celu odpowiedzi na postawione pytanie badawcze przyjęto hipotezę, że w ponad połowie przypadków, żądanie ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka formułowane jest przez kobiety. Weryfikacja hipotezy H3 pozwoli na lepsze zrozumienie dynamiki ról płciowych w procesach rozwodowych. Jeśli hipoteza zostanie potwierdzona, może to wskazywać na konieczność uwzględnienia specyficznych potrzeb i motywacji kobiet w ramach polityki rozwodowej oraz programów wsparcia. Zrozumienie, kto najczęściej domaga się ustalenia wyłącznej winy współmałżonka, jest również istotne dla

kształtowania efektywnych i sprawiedliwych praktyk sądowych, które odpowiednio reagują na potrzeby stron postępowania rozwodowego. Wyniki badania przedstawiono w tabeli nr 7.

Tabela nr 7: Częstość i odsetek wskazań kto najczęściej domaga się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego w opinii sędziów

	Częstość	Odsetek (%)
w przeważającej mierze kobiety	23	76,67 %
w jednakowym stopniu kobiety i mężczyźni	7	23,33 %
w przeważającej mierze mężczyźni	0	0,00 %
Ogółem	30	100,00%

Źródło: badania własne.

Z danych zaprezentowanych w tabeli nr 7 wynika, że sędziowie w przeważającej mierze wskazują kobiety jako te, które najczęściej domagają się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w sprawach rozwodowych. Spośród 30 sędziów, aż 23 sędziów (76,67%) oceniło, że to kobiety najczęściej formułują takie żądania. W siedmiu przypadkach (23,33%) sędziowie ocenili, że zarówno kobiety, jak i mężczyźni formułują te żądania w jednakowym stopniu. Żaden z sędziów nie wskazał, że to mężczyźni w przeważającej mierze domagają się ustalenia wyłącznej winy żony. Wyniki te wyraźnie wskazują, że zdaniem sędziów, to kobiety najczęściej formułują żądanie ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w sprawach rozwodowych. Jest to zgodne z hipotezą H3, która zakłada, że w ponad połowie przypadków, żądanie ustalenia wyłącznej winy jest formułowane przez kobiety. W rzeczywistości, odsetek ten jest znacznie wyższy, co potwierdza hipotezę.

Przesłanką za tak sformułowaną hipotezę była powszechnie ugruntowana w Polsce opinia, że kobiety są tradycyjnie postrzegane jako strażniczki domowego ogniska i rodziny. W przypadku, gdy dochodzi do rozkładu pożycia małżeńskiego, mogą one częściej wnosić o ustalenie wyłącznej winy, aby podkreślić naruszenie tych wartości przez współmałżonka i uzyskać wewnętrzną satysfakcję. Niewątpliwie potępienie pewnych zachowań przez sąd może przynieść ulgę psychiczną i pozwolić odzyskać wiarę w siebie oraz szybciej pogodzić się ze zdradą, opuszczeniem przez współmałżonka, czy też innym naruszeniem obowiązków małżeńskich. Nie można jednak wykluczyć innych powodów, na przykład takich, że kobiety mogą być bardziej skłonne do wnoszenia o ustalenie wyłącznej winy męża, aby uzyskać określone korzyści finansowe, np. świadczenie alimentacyjne od byłego małżonka z tytułu istotnego pogorszenia swojej sytuacji materialnej po rozwodzie, zasądzone na okres co najmniej 5 lat (na podstawie art. 60 § 2 k.r.o.). W przypadku zdrady

lub przemocy, kobiety mogą częściej wnosić o ustalenie wyłącznej winy męża, aby podkreślić naruszenie ich praw przez współmałżonka. Takie orzeczenie może być dla nich pewną formą rekompensaty i zadośćuczynienia moralnego za doznane krzywdy. Uzyskane wyniki wyraźnie wskazują, że (zdaniem sędziów), to kobiety najczęściej inicjują żądanie ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w sprawach rozwodowych.

W tym kontekście interesującą kwestią jest pytanie o to, kto w opinii sędziów jest najczęściej uznawany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia małżeńskiego. Wyniki uzyskane na podstawie ankiety przeprowadzonej wśród sędziów zaprezentowano w tabeli nr 8.

Tabela nr 8: Rozkład odpowiedzi sędziów na pytanie o płć osoby uznawanej za wyłącznie winną rozkładu pożycia małżeńskiego w prawomocnych wyrokach

Kto wyłącznie winny rozkładu pożycia?	Częstość zaobserwowana	Częstość oczekiwana dla n=27	Odsetek (%)	Odsetek ważnych (n=27)	Odsetek skumulowany (%)
w przeważającej mierze mężczyźni	17	9	56,67%	62,96%	62,96%
w jednakowym stopniu kobiety i mężczyźni	9	9	30,00%	33,33%	96,30%
w przeważającej mierze kobiety	1	9	3,33%	3,70%	100,00%
brak odpowiedzi	3		10,00%		
Ogółem	30		100,00%	100,00%	

Źródło: badania własne.

Z powyższych danych wynika, że – według sędziów – mężczyźni są najczęściej uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego – tak podało 17 sędziów (56,67%), co stanowi aż 62,96% ważnych odpowiedzi. Tylko 1 sędzia (3,33%) wskazał, że to kobiety są najczęściej uznawane za wyłącznie winne, co wśród ważnych odpowiedzi stanowi 3,70%. Natomiast 9 sędziów (33,33% ważnych odpowiedzi) stwierdziło, że w ich opinii w jednakowym stopniu kobiety i mężczyźni są uznawani za winnych. Ponadto 3 sędziów (10,00%) nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Na podstawie analizy wyników w tabeli nr 8, hipoteza H6 znajduje potwierdzenie, że w przeważającej mierze mężczyźni są uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego. Dla pewności przeprowadzono też test chi-kwadrat dla n=27 (po pominięciu brakujących odpowiedzi). Wartość chi-kwadrat wyniosła 14,222, liczba stopni swobody (df) wyniosła 2, a poziom istotności 0,001. Wartość statystyki chi-kwadrat wynosząca 14,222 jest wysoka, co sugeruje dużą różnicę między obserwowanymi częstościami a oczekiwanymi częstościami przy założeniu równomiernego rozkładu (9 dla każdej

kategori). Na podstawie tych wyników możemy odrzucić hipotezę zerową (H_0), która zakłada, że rozkład odpowiedzi jest równomierny. Odrzucenie hipotezy zerowej sugeruje, że istnieje istotna statystycznie różnica między obserwowanymi a oczekiwanymi częstościami. Wyniki testu chi-kwadrat dowodzą, że hipoteza H_6 została potwierdzona. W przeważającej mierze mężczyźni są uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego. Obserwowana częstość odpowiedzi wskazujących mężczyzn jako wyłącznie winnych (62,96%) jest istotnie wyższa od oczekiwanej częstości przy równomiernym rozkładzie (33,33%).

Wyniki badań dla H_3 i H_6 pokazują interesującą dynamikę w sprawach rozwodowych, w szczególności w kontekście płci. Z hipotezy H_3 wynika, że kobiety częściej formułują żądanie ustalenia wyłącznej winy męża w postępowaniach rozwodowych, natomiast z hipotezy H_6 wynika, że mężczyźni są częściej uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego w prawomocnych wyrokach. Trudno przesądzać o przyczynach takich praktyk sądowych. Nie ulega jednak wątpliwości, że badani sędziowie są świadomi pewnych wzorców społeczno-kulturowych. Jeden wzorzec to sytuacja, gdzie sądy częściej przypisują winę mężczyznom. To może być związane z dowodami przedstawianymi przez strony w sądzie (kobiety z reguły wykazują większą inicjatywę w tym zakresie), charakterem zarzutów (alkoholizm, narkomania czy inne nałogi to problemy, które zdecydowanie częściej dotyczą mężczyzn), czy też z istniejącymi stereotypami na temat ról płciowych w małżeństwie i „preferencyjnym” traktowaniem kobiet w zakresie rozstrzygania o winie rozkładu pożycia (te same zachowania, gdy dotyczą mężów są traktowane jako naganne, zaś gdy dotyczą kobiet są oceniane jako usprawiedliwione). Drugi wzorzec to praktyka, w której kobiety są bardziej skłonne do podjęcia inicjatywy w zakresie domagania się ustalenia winy współmałżonka za rozkład pożycia małżeńskiego. Może to być spowodowane różnymi czynnikami, takimi jak normy społeczno-kulturowe, które kształtują postawy i zachowania kobiet w kontekście rozwodów. Kobiety mogą odczuwać większą potrzebę formalnego przypisania winy współmałżonkowi, jako formy zadośćuczynienia moralnego lub jako strategii ochrony swoich interesów majątkowych w procesie rozwodowym.

Wyniki te wskazują na potrzebę dalszych badań w celu zrozumienia przyczyn tych wzorców i ich wpływu na sprawiedliwość i równość w postępowaniu rozwodowym. Badania mogłyby skupić się na analizie czynników wpływających na rozstrzygnięcia sądów oraz na percepcji sędziów dotyczącej winy rozkładu pożycia w kontekście płci. Nie można wykluczyć, że istnieje wyraźna dynamika ról płciowych w sprawach rozwodowych,

która może wpływać na orzeczenia sądów. Wyniki te mogą wskazywać na istnienie pewnych stereotypów lub uprzedzeń dotyczących płci, które mogą wywierać wpływ na przebieg procesów rozwodowych oraz ostateczne rozstrzygnięcia o winie.

8.2.4. Analiza praktyk orzekania o wyłącznej winie w sprawach rozwodowych

W podrozdziale 8.2.2. przeanalizowano, jak zmieniała się praktyka orzekania o winie w sprawach rozwodowych w opinii sędziów na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat. Wyniki ankiety pokazały, że znaczna część sędziów dostrzega wzrost liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka. Kolejno należy przejść do szczegółowej oceny, jak często sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron (C4). Hipotezę H4. sformułowano następująco: sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w ponad 50% spraw rozwodowych. W celu weryfikacji hipotezy zadano sędziom pytanie: w ilu procentach spraw postępowanie przed sądem pierwszej instancji kończy się orzeczeniem o wyłącznej winie jednej ze stron w rozkładzie pożycia małżeńskiego? To pytanie ma na celu uzyskanie oceny sędziów, odwołującej się do ich doświadczenia zawodowego, dotyczącej częstotliwości, z jaką sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w postępowaniach rozwodowych. Respondenci mieli za zadanie określić, jaki procent spraw rozwodowych kończy się takim orzeczeniem. Odpowiedzi były pogrupowane w cztery przedziały procentowe. Przedział „0–25%” oznacza, że orzeczenie o wyłącznej winie jednej ze stron jest wydawane w mniej niż 25% spraw. Odpowiedź ta sugeruje, że takie orzeczenia są stosunkowo rzadkie. Przedział „76–100%” wskazuje, że takie orzeczenia są bardzo częste, niemal w każdej sprawie rozwodowej.

Odwołanie się do doświadczenia zawodowego sędziów pomaga w osiągnięciu obiektywności badania. Sędziowie opierają swoje oceny na faktach i dowodach przedstawionych w toku postępowania sądowego, co minimalizuje wpływ subiektywnych opinii i emocji, które mogą występować u stron postępowania rozwodowego. Dzięki temu uzyskane odpowiedzi są bardziej rzetelne i oparte na profesjonalnej ocenie sytuacji. Warto też odnotować, że sędziowie, jako grupa zawodowa, mają unikalny wgląd w różne przypadki i sytuacje rozwodowe. Ich oceny dotyczące częstości orzekania o wyłącznej winie są reprezentatywne dla szerokiego spektrum przypadków, co zwiększa wartość badania w kontekście generalizowania wyników na populację spraw rozwodowych. Wyniki badania przedstawiono w tabeli nr 9.

Tabela nr 9: Odsetek spraw rozwodowych z orzeczeniem o wyłącznej winie w postępowaniach przez sądach pierwszej instancji (w ocenie sędziów)

Odsetek spraw (%)	Częstość	Odsetek (%)	Oczekiwane	Chi-kwadrat
0-25%	20	66,67%	7,50	20.8333
26-50%	10	33,33%	7,50	0.8333
51-75%	0	0,00%	7,50	7,50
76-100%	0	0,00%	7,50	7,50
Ogółem:	30	100,00%		36.6667

Źródło: badania własne.

Na podstawie danych z tabeli nr 9, można stwierdzić, że orzeczenia o wyłącznej winie jednej ze stron w sprawach rozwodowych w postępowaniach przed sądem pierwszej instancji są wydawane z różną częstotliwością. Spośród 30 sędziów, 20 sędziów (66,67%) oceniło, że orzeczenie o wyłącznej winie jednej ze stron jest wydawane przez sąd pierwszej instancji w 0–25% spraw rozwodowych. Wskazuje to, że takie orzeczenia są stosunkowo rzadkie. Pozostałych 10 sędziów (33,33%) oceniło, że orzeczenia o wyłącznej winie jednej ze stron są wydawane przez sąd pierwszej instancji w 26–50% spraw rozwodowych. Oznacza to, że – według przekonań sędziów oraz praktyki sądowej – orzeczenia te występują z umiarkowaną częstotliwością. Żaden z sędziów nie spostrzegł, że orzeczenia o wyłącznej winie jednej ze stron są wydawane w więcej niż 50% spraw (51–75% lub 76–100%). Sugeruje to, że takie orzeczenia są rzadkością i nie występują z dużą częstotliwością.

Dla dodatkowej weryfikacji hipotezy H4 przeprowadzono test chi-kwadrat. Test chi-kwadrat jest odpowiedni do tego rodzaju analizy, ponieważ sprawdza, czy rozkład obserwowanych częstości różni się istotnie od rozkładu oczekiwanego. W tym kontekście używa się go, aby ocenić, czy sądy orzekają o wyłącznej winie w rozkładzie różnym od założonego (czyli w ponad 50% spraw). Wartość $p=0.001816649$ wskazuje na istotność statystyczną, co oznacza, że hipoteza H4, która zakłada, że sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w ponad 50% spraw rozwodowych, nie znajduje potwierdzenia w praktyce sądowej i doświadczeniach zawodowych sędziów. Orzeczenia o wyłącznej winie jednej ze stron w sprawach rozwodowych są stosunkowo rzadkie, co może wynikać z różnych czynników, takich jak: trudności w udowodnieniu wyłącznej winy jednej ze stron, standardy dowodowe i preferencje sądów w orzekaniu o winie, czy też złożoność i wieloaspektowość spraw rozwodowych, które często obejmują więcej, niż jeden czynnik przyczyniający się do powstania rozkładu pożycia małżeńskiego (ewentualnie jego utrwalenia, czy pogłębienia).

Kontynuując analizowanie praktyk sądowych w zakresie orzekania o winie zbadano, jak często wyroki sądów pierwszej instancji są modyfikowane przez sądy apelacyjne w zakresie rozstrzygnięcia o winie (C5). Hipotezę badawczą (H5) sformułowano następująco: w opinii sędziów sądy apelacyjne modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie w mniej niż 25% spraw. To pytanie ma na celu zebranie opinii sędziów dotyczących częstotliwości, z jaką sądy apelacyjne modyfikują lub uchylają wyroki sądów okręgowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie w sprawach rozwodowych. Respondenci zostali proszeni o ocenę w procentach, co pomaga określić, jak często takie modyfikacje mają miejsce, zgodnie z ich doświadczeniem zawodowym. Przedział „0–25%” świadczy o tym, że orzeczenia o winie jednej ze stron są rzadko zmieniane przez sądy apelacyjne. Wyniki badań ankietowych wśród sędziów wskazują na zgodność doświadczeń w tym zakresie, gdyż 100,00% (30 sędziów) zgodziło się, że zdarza się to w przedziale „0–25 %”. Wynik jest jednoznaczny i nie wymaga dalszej weryfikacji.

Skoro zarówno skuteczność apelacji (potwierdzona już H2.3), jak i modyfikacje wyroków przez sądy apelacyjne (potwierdzona H5) są rzadkie, można wnioskować, że orzeczenia sądów pierwszej instancji w sprawach rozwodowych są stabilne i rzadko kwestionowane. Wyniki te mogą również wskazywać na wysokie przeświadczenie sędziów sądów apelacyjnych o prawidłowości orzeczeń sądów pierwszej instancji, co wpływa na stabilność orzecznictwa w zakresie rozstrzygania o winie w sprawach rozwodowych. Może to też sugerować, że wyroki sądów pierwszej instancji są na tyle dobrze uzasadnione i oparte na takich dowodach, że sądy apelacyjne rzadko znajdują podstawy do ich zmiany.

W świetle powyższych ustaleń za interesujące poznawczo należy uznać pytanie, dlaczego, mimo że ustalenie wyłącznej winy jest orzekane przez sądy okręgowe stosunkowo rzadko, to małżonkowie żądają ustalenia wyłącznej winy współmałżonka. W związku z tym, zdefiniowano cel badawczy C8, który koncentruje się na identyfikacji przyczyn takiego żądania w ocenie sędziów. W ramach tego celu postawiono hipotezę H8.1, zakładającą, że najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka jest uzyskanie w szerszym zakresie alimentów od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia (na podstawie przesłanki istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka niewinnego po rozwodzie, bez konieczności wykazania niedostatku). Dodatkowo, hipoteza H8.2 zakłada, że wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach, takich jak o podział majątku wspólnego po rozwodzie (a w tym ustalenie „nierównych” udziałów w majątku wspólnym), jest rzadką

przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka. Zasadność sprawdzenia hipotez H8.1 i H8.2 wynika z kilku istotnych aspektów dotyczących praktyk sądowych i społecznych w kontekście rozwodów. Wyniki badania mogą dostarczyć cennych informacji na temat efektywności i adekwatności obecnych regulacji zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Jeżeli hipotezy potwierdzą, że alimenty są głównym motywem żądania wyłącznej winy współmałżonka, a inne wykorzystania orzeczeń o winie są rzadkie, może to wskazywać na potrzebę zmiany przepisów dotyczących alimentacji między rozwiedzionymi małżonkami w celu ich lepszego dostosowania do rzeczywistych potrzeb i zachowań stron. Hipoteza H8.2 dotycząca wykorzystania wyroku z orzeczeniem o winie w innych postępowaniach, takich jak o podział majątku, pozwala na ocenę, czy takie orzeczenia są narzędziem w szerszych strategiach prawnych stron. Jeśli okaże się, że jest to rzadkością, może to wpłynąć na ocenę potrzeby utrzymania tego typu regulacji w prawie rodzinnym (rozwodowym).

W tym kontekście zadano sędziom pytanie: „Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, jaka jest Pana/Pani zdaniem najczęstsza przyczyna żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka?”. Respondenci mieli możliwość oceny nasilenia danej przyczyny na pięciostopniowej skali: bardzo często, często, trudno powiedzieć, rzadko, bardzo rzadko. W ustalaniu najczęstszej przyczyny zostaną wzięte pod uwagę zarówno odpowiedzi „bardzo często”, jak i „często”, aby uzyskać pełniejszy obraz najczęstszych przyczyn, ponieważ uwzględnienie obu kategorii pozwala na dokładniejszą ocenę znaczenia każdej przyczyny wskazanej przez badanych sędziów. Wyniki zaprezentowano w tabeli nr 10:

Tabela nr 10: Najczęstsze przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka według sędziów

Wskazana najczęstsza przyczyna przez sędziów:	Bardzo często (ważne)	Często (ważne)	Trudno powiedzieć (ważne)	Rzadko (ważne)
1. Kwestie ambicjonalne (np. poczucie krzywdy, zemsta, chęć udowodnienia prawdy w sądzie)	9 (34,62%)	14 (53,85%)	2 (7,69%)	2 (7,69%)
2. Taktyka procesowa (domaganie się ustalenia wyłącznej winy również przez stronę przeciwną)	11 (42,31%)	11 (42,31%)	1 (3,85%)	2 (7,69%)
3. Żądanie alimentów od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia	8 (34,78%)	12 (52,17%)	4 (17,39%)	4 (17,39%)
4. Wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach	2 (7,41%)	12 (44,44%)	7 (25,93%)	6 (22,22%)

Źródło: badania własne. Komentarz do tabeli nr 10: W badaniu nie odnotowano odpowiedzi w kategorii „bardzo rzadko” dla żadnej z przyczyn. Braki odpowiedzi w poszczególnych kategoriach były następujące: żądanie alimentów (2), podział majątku (3), kwestie ambicjonalne (3), taktyka procesowa (5), inne (30).

W badaniu sędziowie orzekający w sprawach rozwodowych wskazali, że najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka są kwestie ambicjonalne, takie jak: poczucie krzywdy, zemsta czy chęć udowodnienia prawdy w sądzie. Ta przyczyna została wskazana jako „bardzo częsta” przez 9 sędziów (34,62%) oraz jako częsta przez 14 sędziów (53,85%). Łącznie aż 88,47% sędziów uważa tę przyczynę za dominującą. Kolejną często wskazywaną przyczyną jest taktyka procesowa, gdzie 11 sędziów (42,31%) uznało ją za „bardzo częstą” i również 11 sędziów (42,31%) za „częstą”, co łącznie daje 84,62%. Żądanie alimentów od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia jest trzecią najczęściej wskazywaną przyczyną, z 8 sędziami (29,63%) uznającymi ją za „bardzo częstą” oraz 12 sędziami (44,44%) za „częstą”, co razem stanowi 74,07%. W świetle H8.1, choć jest to znaczny odsetek, to jednak nie jest to najwyższy wynik wśród przyczyn, co stawia pod znakiem zapytania możliwość potwierdzenia w pełni tej hipotezy.

Najrzadziej wskazywaną przyczyną jest wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach (np. w sprawie o podział majątku wspólnego po rozwodzie i ustalenie „nierównych” udziałów w majątku wspólnym). Należy podkreślić, że tylko 2 sędziów (7,41%) uznało ją za „bardzo częstą”, a 12 sędziów (44,44%) za „częstą”, co jednak łącznie stanowi 51,85%. Oznacza to, że większość sędziów zgadza się z tezą, iż orzeczenie o winie jest wykorzystywane instrumentalnie w innych toczących się postępowaniach. Wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych postępowaniach jest wskazywane jako „rzadkie” przez 22,22% sędziów. To oznacza, że mimo iż jest to najrzadziej wskazywana przyczyna przez badanych sędziów to większość z nich nie uważa tej przyczyny za „rzadką”. Oznacza to, że hipoteza H8.2 nie może zostać potwierdzona.

Warto też zwrócić uwagę na to, że żadna z przyczyn nie została wskazana jako „bardzo rzadko”, co sugeruje, że sędziowie nie uważają tych przyczyn za marginalne. Ponadto, opcja „inne” nie została wybrana przez żadnego z sędziów, co może oznaczać, że w badaniu uwzględniono wszystkie istotne przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka.

Przypomnieć należy, że realizowanym celem jest zbadanie intensywności przyczyn żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w ocenie sędziów orzekających w sprawach rozwodowych (C8). W związku z tym sformułowano dwie hipotezy badawcze: H8.1, zakładającą, że większość sędziów uważa, iż najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka jest dążenie do uzyskania alimentów od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia (na podstawie przesłanki istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka niewinnego po rozwodzie), oraz H8.2, utrzymującą, że

większość sędziów uważa, iż wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach, takich jak o podział majątku wspólnego jest rzadką przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka.

Aby jednoznacznie zweryfikować hipotezy H8.1 i H8.2 statystycznie przeprowadzono testy chi-kwadrat dla zmiennych opisujących częstość występowania przyczyn. Test chi-kwadrat został zastosowany w celu sprawdzenia, czy obserwowane częstości odpowiedzi różnią się istotnie od częstości oczekiwanych, które przyjęto na podstawie założenia równomiernego rozkładu (tj. równa liczba odpowiedzi dla każdej kategorii).

W przypadku hipotezy H8.1, dotyczącej najczęstszej przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w postaci uzyskania korzystniejszego rozstrzygnięcia w zakresie alimentów, test chi-kwadrat dał wartość 6.94 przy 4 stopniach swobody i poziomie istotności równym 0.139. Oznacza to, że różnice w odpowiedziach sędziów nie są statystycznie istotne, przy poziomie istotności 0.05, co oznacza, że bardzo mało prawdopodobne lub niezgodne z prawdą jest twierdzenie, że chęć domagania się alimentów od współmałżonka na uprzywilejowanych zasadach, jest jednoznacznie najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy.

Analogicznie, dla hipotezy H8.2, dotyczącej rzadkości przyczyny w postaci wykorzystania wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach, test chi-kwadrat dał wartość 6.45 przy 4 stopniach swobody i wartości p równej 0.168. Wynik ten również wskazuje, że różnice w odpowiedziach sędziów nie są statystycznie istotne przy poziomie istotności 0.05. Wynik testu świadczy o tym, że wykorzystanie wyroku w innych postępowaniach nie jest jednoznacznie rzadką przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy. W związku z powyższym, hipotezy H8.1 i H8.2 nie zostały statystycznie potwierdzone. Wyniki sugerują, że przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka są zróżnicowane i nie można jednoznacznie wskazać najczęstszej, ani najrzadszej przyczyny na podstawie danych zebranych w tym badaniu.

Powstaje zatem pytanie, dlaczego istnieje tak wiele przyczyn żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka, skoro sądy pierwszej instancji rzadko orzekają wyłączną winę, a sądy apelacyjne zazwyczaj utrzymują w mocy wyroki sądów okręgowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie. Skoro tak trudno jest w obecnych realiach uzyskać wyrok rozwodowy, w którym ustala się wyłączną winę współmałżonka, czy warto utrzymywać prawo do domagania się ustalenia wyłącznej winy w sprawach rozwodowych? W celu poznania opinii sędziów na temat zasadności utrzymywania uprawnienia do domagania się

ustalenia wyłącznej winy w przypadkach rozwodowych zadano w ankiecie następujące pytanie: „Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, czy uważa Pan/Pani, że uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego powinno być w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym utrzymane?”. Pozwala ono ocenić, czy sędziowie popierają obowiązujące regulacje prawne odnoszące się do kwestii orzekania o winie rozkładu pożycia, sugerują konieczność zmian, czy też są przeciwni takiemu uprawnieniu. Respondenci mieli możliwość wyboru jednej z trzech odpowiedzi: „bezwarunkowo tak” (uprawnienie to powinno być utrzymane bez żadnych zmian), „tak, przy założeniu wprowadzenia określonych zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym” i „nie” (uprawnienie to nie powinno być utrzymane). Pytanie to pozwala na zebranie szczegółowych opinii sędziów na temat aktualnych regulacji prawnych dotyczących ustalenia wyłącznej winy rozkładu pożycia oraz na zidentyfikowanie ewentualnych potrzeb zmian legislacyjnych. Odpowiedzi sędziów mogą wskazać na powszechne problemy orzecznicze lub obszary, które wymagają reformy, co może być cenną wskazówką dla ustawodawcy. Na potrzeby badania sformułowano hipotezę badawczą (H7), że większość sędziów uważa, iż uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka powinno być utrzymane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, jednakże przy założeniu wprowadzenia określonych zmian. Wyniki częstości oraz dane procentowe zostały przedstawione w tabeli nr 11:

Tabela nr 11: Opinia sędziów na temat zasadności utrzymania uprawnienia do domagania się ustalenia wyłącznej winy w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym

Opinia na temat zasadności utrzymania ustalenia wyłącznej winy w k.r.o.:	Częstość	Odsetek (%)	Odsetek ważnych (n=28) (%)	Odsetek skumulowany (%)
Bezwarunkowo tak	8	26,67%	28,57%	28,57%
Tak, przy założeniu określonych zmian w k.r.o.	4	13,33%	14,29%	42,86%
Nie	16	53,33%	57,14%	100,00%
Brak danych	2	6,67%		
Ogółem	30	100,00%	100,00%	

Źródło: badania własne.

W tabeli nr 11 zaprezentowano wyniki ankiety dotyczącej opinii sędziów na temat zasadności utrzymania uprawnienia do domagania się ustalenia wyłącznej winy w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Wyniki ankiety wskazują, że większość sędziów (tj. 16 osób, co stanowi 53,33%) jest przeciwna utrzymaniu uprawnienia do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego. Odsetek

ten jest jeszcze wyższy (57,14%) po uwzględnieniu tylko ważnych odpowiedzi. Natomiast 40% sędziów (co stanowi 42,86% ważnych odpowiedzi) opowiedziało się za utrzymaniem tego uprawnienia, z czego 26,67% (8 sędziów) bez żadnych warunków, a 14,29% (ważnych odpowiedzi od 4 sędziów) z zastrzeżeniem wprowadzenia określonych zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Pytanie przewidywało możliwość doprecyzowania przez badanych sędziów jakie zmiany byłyby – ich zdaniem – pożądane. Niestety, pytanie to w większości przypadków pozostało bez odpowiedzi; ograniczono się jedynie do jednostkowej opinii, że uprawnienia do domagania się ustalenia wyłącznej winy powinno być utrzymane „tylko w przypadku istnienia przesłanek alimentacyjnych”.

Hipoteza H7 zakładała, że większość sędziów uważa, iż uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy powinno być utrzymane, ale przy założeniu wprowadzenia określonych zmian. Wyniki ankiety nie potwierdzają tej hipotezy. Większość sędziów (53,33%) jest przeciwnych utrzymaniu tego uprawnienia, a jedynie 13,33% wskazało na potrzebę utrzymania uprawnienia z jednoczesnym wprowadzeniem zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. To sugeruje, że wśród sędziów istnieje znaczący opór wobec obecnych regulacji prawnych dotyczących ustalenia wyłącznej winy współmałżonka, a poparcie dla ich utrzymania, nawet z pewnymi modyfikacjami, jest mniejsze, niż zakładano.

Tłumaczyć to może wyniki ostatniego pytania ankiety wypełnianej przez sędziów, które brzmiało: „Czy ma Pan/Pani jakieś postulaty odnośnie do pożądanej ingerencji ustawodawcy w brzmienie przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego regulujących kwestię orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym?”. Opinie sędziów mogą być cenną wskazówką dla ustawodawcy, pomagając zidentyfikować ewentualne problemy i obszary wymagające reformy w celu lepszego dostosowania prawa rodzinnego do rzeczywistych potrzeb społeczeństwa. Respondenci mieli do wyboru dwie odpowiedzi: 1) „Zdecydowanie tak” (proszę wskazać, jakie to postulaty) – ta odpowiedź umożliwiała sędziom wyrażenie swojego zdania na temat potrzebnych zmian legislacyjnych. Respondenci mogli wskazać konkretne propozycje zmian, które ich zdaniem ulepszyłyby obowiązujące regulacje prawne dotyczące orzekania o winie w sprawach rozwodowych; 2) „Nie, uważam, że obecnie obowiązująca regulacja k.r.o. dotycząca winy rozkładu pożycia odpowiada obecnym realiom i nie wymaga żadnej ingerencji ze strony ustawodawcy” – ta odpowiedź pozwalała sędziom wyrazić swoje zadowolenie z obecnych przepisów i wskazuje, że według nich obowiązujące regulacje

rozwodowe są właściwe i nie ma potrzeby wprowadzania żadnych zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym w zakresie orzekania o winie w sprawach rozwodowych.

Przy analizie wyników należy zwrócić uwagę na odsetek sędziów, którzy opowiedzieli się za potrzebą zmian w przepisach oraz na konkretne postulaty wskazane przez tych sędziów. Wyniki te pozwolą na ocenę, czy istnieje znaczące zapotrzebowanie na zmiany legislacyjne w obszarze orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego (P9.1). Hipotezy badawcze stanowią, że większość sędziów uważa, że przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego wymagają zmian (H9.1) oraz że najczęściej wskazywaną kwestią wymagającą modyfikacji jest doprecyzowanie pojęcia winy rozkładu pożycia oraz wprowadzenie stopniowania winy w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (H9.2). Wyniki tej analizy mogą wskazać na konkretne potrzeby legislacyjne i społeczne, co będzie istotnym wkładem w dyskusję na temat przyszłości przepisów dotyczących orzekania o winie w polskim prawie rodzinnym (P9.2).

Tabela nr 12: Opinia sędziów na temat potrzeby zmian w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego

Opinia o potrzebie zmian w przepisach k.r.o. dotyczących orzekania o winie rozkładu pożycia:	Częstość	Odsetek (%)	Odsetek ważnych (%)
Zdecydowanie tak, (proszę podać postulaty)	20	66,67%	68,97%
Nie, uważam, że obecnie obowiązująca regulacja k.r.o. dotycząca winy rozkładu pożycia odpowiada obecnym realiom i nie wymaga żadnej ingerencji ze strony ustawodawcy	9	30,00%	31,03%
Brak odpowiedzi	1	3,33%	100,00%
Ogółem	30	100,00%	

Źródło: badania własne.

Uzyskane wyniki pokazują, że 66,67% sędziów (20 osób) odpowiedziało, że przepisy k.r.o., dotyczące orzekania o winie rozkładu pożycia, wymagają zmian. Odsetek ważnych odpowiedzi dla tej kategorii wynosi 68,97%. Natomiast 30% sędziów (9 osób) uznało, że obecne przepisy są odpowiednie i nie wymagają zmian, co stanowi 31,03% ważnych odpowiedzi. Jedna osoba (3,33%) nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie. Analizując faktyczne odpowiedzi respondentów pod kątem przydzielonych kategorii, można stwierdzić, że większość z nich została zaklasyfikowana poprawnie. Jednak warto zwrócić uwagę na kilka szczegółów:

Tabela nr 13: Postulaty sędziów dotyczące zmian w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

Postulaty sędziów dotyczące pożądanых zmian w przepisach k.r.o.:	Częstość	Odsetek (%)	Odsetek ważnych (%)
Brak odpowiedzi	14	46,67%	-
1) Likwidacja możliwości orzekania o winie rozkładu pożycia	5	16,67%	31,25%
2) Zmiany w przepisach dotyczących alimentów	4	13,33%	25,00%
3) Zwolnienie sądu od obowiązku ustalania winy rozkładu pożycia z urzędu	3	10,00%	18,75%
4) Orzekanie o winie jedynie na wniosek stron	3	10,00%	18,75%
5) Doprecyzowanie pojęcia winy rozkładu pożycia	1	3,33%	6,25%
Inne	0	0,00%	0,00%
Wprowadzenie stopniowania winy	0	0,00%	0,00%
Ogółem	30	100,00%	100,00%

Źródło: badania własne.

W tabeli nr 14 przedstawiono wyniki dotyczące postulatów sędziów w zakresie zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, odnoszących się do orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego. Analiza odpowiedzi sędziów pozwala na wyodrębnienie kilku głównych kategorii postulowanych zmian oraz na ocenę, jak często sędziowie wskazują na potrzebę wprowadzenia poszczególnych zmian. Zanim jednak zostaną omówione dane z tabeli nr 13, dla zachowania rzetelności badania należy wytłumaczyć zastosowaną kafeiterię odpowiedzi względem faktycznych odpowiedzi respondentów na pytanie otwarte. W tabeli nr 14 zestawiono faktyczne odpowiedzi z postulatami, co pozwala na weryfikację, czy kategorie zostały prawidłowo zdefiniowane.

Tabela nr 14: Zestawienie przyjętych kategorii postulatów zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z rzeczywistymi odpowiedziami sędziów

Postulaty zmian w k.r.o.	Faktyczne odpowiedzi respondentów
1: Likwidacja możliwości orzekania o winie	„Orzekanie o winie jest zbędne” (A3); „Wyliminowanie możliwości żądania orzeczenia winy” (A5); „Instytucja winy powinna być zlikwidowana” (A8); „Wyliminowanie możliwości domagania się rozwodu z orzeczeniem o winie, co niewątpliwie skróciłoby długość trwania postępowania (A12)”; „Likwidacja możliwości orzekania o winie” (A15)
2: Zmiany w przepisach dotyczących alimentów	„Zmiany w przepisach dotyczących alimentów na rzecz małżonków” (A6); „Orzekanie o winie tylko w przypadku żądania alimentów” (A7); „Ustalanie winy tylko w przypadku istnienia przesłanek alimentacyjnych” (A13); „Należy zmienić przepisy o obowiązku alimentacyjnym między byłymi małżonkami po rozwodzie, zawężając prawo do alimentów do wyjątkowych sytuacji” (A16)
3: Zwolnienie sądu od obowiązku ustalania winy z urzędu	„Zwolnienie sądu od obowiązku ustalania winy” (A1); „Zwolnienie od orzekania o winie” (A2); „Ustalenie, że zasadą jest nieorzekanie o winie” (A10)
4: Orzekanie o winie jedynie na wniosek stron	„Orzekanie o winie winno być jedynie na wyraźny wniosek stron” (A4); „Aby zasadą było orzekanie o rozwodzie bez badania winy, a badanie winy, przy utrzymaniu tego uprawnienia, jedynie na wyraźny wniosek” (A9)

5: Doprecyzowanie pojęcia winy	„Przyczyny i zarzuty powinny być ograniczone w czasie, np. ostatnie 5 lat” (A14)
6: Wprowadzenie stopniowania winy	brak wyraźnych odpowiedzi

Źródło: badania własne.

Przypomnieć należy, że z przeprowadzonych badań wynika, że 66,67% sędziów opowiedziało się za potrzebą wprowadzenia zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym w zakresie orzekania o winie rozkładu pożycia (68,97% ważnych odpowiedzi). W świetle danych zaprezentowanych w tabeli nr 14 najczęściej postulowaną zmianą była likwidacja możliwości orzekania o winie, co wskazało 16,67% (31,25% ważnych odpowiedzi). Kolejnym istotnym postulatem były zmiany w przepisach dotyczących alimentacji między rozwiedzionymi małżonkami, na co wskazało 13,33% (25,00% ważnych odpowiedzi). Z kolei zwolnienie sądu od obowiązku ustalania winy rozkładu pożycia z urzędu oraz orzekanie o winie jedynie na wniosek stron uzyskały po 10,00% (18,75% ważnych odpowiedzi). Doprecyzowanie pojęcia winy zostało wskazane przez 3,33% (6,25% ważnych odpowiedzi).

Hipoteza H9.2 zakładała, że sędziowie, którzy postulują zmiany, najczęściej wskazują na potrzebę doprecyzowania pojęcia winy rozkładu pożycia oraz wprowadzenie stopniowania winy w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Z analizy odpowiedzi wynika, że doprecyzowanie pojęcia winy zostało wskazane przez 3,33% respondentów (6,25% ważnych odpowiedzi), zaś wprowadzenie stopniowania winy nie zostało wskazane wprost przez żadnego z respondentów. Oznacza to, że hipoteza H9.2 nie została potwierdzona w badaniu, gdyż najczęściej postulowaną zmianą była likwidacja możliwości orzekania o winie oraz modyfikacja przepisów dotyczących alimentacji między rozwiedzionymi małżonkami. Wydaje się, że sędziowie widzą potrzebę uproszczenia i przyspieszenia postępowania rozwodowego, co można osiągnąć m.in. poprzez eliminację orzekania o winie. Wprowadzenie tej zmiany mogłoby zredukować konfliktowość postępowań rozwodowych i pozwolić skoncentrować się na bardziej konstruktywnych sposobach rozwiązania małżeństwa.

8.3. Podsumowanie: główne wnioski z badań ankietowych

Badanie ankietowe przeprowadzone wśród sędziów orzekających w sprawach rozwodowych w sądach okręgowych – wydziałach cywilnych rodzinnych w Polsce miało na celu poznanie opinii sędziów na temat najczęstszych zawinionych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego oraz ocenę wpływu tych przyczyn na praktykę sądową dotyczącą ustalania wyłącznej winy jednej ze stron w postępowaniach rozwodowych. Wyniki badań potwierdziły główną hipotezę, że zdaniem sędziów istnieją specyficzne, powtarzające się przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego, które są powszechnie przyjmowane przez sądy za podstawę do przypisania wyłącznej winy jednej ze stron. Najczęściej wskazywane zawinione przyczyny to zdrada oraz agresja fizyczna i psychiczna. Także problemy związane z alkoholizmem, narkomanią i innymi nałogami były często podawane przez sędziów jako istotne przyczyny rozkładu pożycia, niezależnie od wieku małżonków.

Odpowiedzi na szczegółowe pytania badawcze zawarto w tekście poniżej w tabeli nr 15, podczas gdy w samej tabeli przedstawiono wyniki weryfikacji poszczególnych hipotez.

Tabela nr 15: Weryfikacja hipotez dotyczących praktyk orzekania o winie w sprawach rozwodowych

Hipoteza	Opis	Weryfikacja	Wniosek
H1.1.	Zdrada i agresja są najczęstszymi zawinionymi przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego podawanymi przez strony w pismach procesowych (pozew, odpowiedź na pozew, ewentualnie późniejsze pisma procesowe modyfikujące wcześniejsze stanowiska stron).	Alkoholizm, narkomania i inne nałogi są istotnie częściej wskazywane, niż zdrada i agresja	Niepotwierdzona
H1.2.	Częstość wskazań ogólnie wszystkich przyczyn i poszczególnych przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego jest niezależna od grupy wiekowej małżonków	Test chi-kwadrat wykazał brak istotnej zależności między grupą wiekową a przyczynami rozkładu pożycia małżeńskiego	Potwierdzona
H1.3.	Alkoholizm, narkomania i inne nałogi są najczęściej wskazywanymi zawinionymi przyczynami rozkładu pożycia w uzasadnieniach wyroków sądów pierwszej instancji	Nałogi są najczęściej wskazywane jako zawiniona przyczyna rozkładu pożycia małżeńskiego w uzasadnieniach wyroków sądów pierwszej instancji	Potwierdzona
H2.1	Żądania ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka są formułowane w ponad 50% spraw rozwodowych.	Żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka są formułowane w ok. 31,67% spraw.	Niepotwierdzona
H2.2	Skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie są wnoszone w mniej niż 25% spraw.	Większość sędziów (83,33%) oceniła, że skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie wnoszone są w przedziale 0–25% spraw.	Potwierdzona

H2.3	Wzrost liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia winy współmałżonka w rozkładzie pożycia, jest zauważalny w ciągu ostatnich dziesięciu lat.	Większość sędziów dostrzega wzrost liczby spraw z żądaniem ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w rozkładzie pożycia.	Potwierdzona
H3	W ponad połowie przypadków żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w rozkładzie pożycia formułowane jest przez kobiety.	Sędziowie wskazali kobiety jako te, które najczęściej domagają się ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w rozkładzie pożycia.	Potwierdzona
H4	Sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w ponad 50% spraw rozwodowych.	Sędziowie ocenili, że wyroki rozwodowe z orzeczeniem o wyłącznej winie jednej ze stron są wydawane w mniej niż 50% spraw.	Niepotwierdzona
H5	Sądy apelacyjne modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie w mniej niż 25% spraw.	Sędziowie oceniają, że sądy apelacyjne rzadko modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie.	Potwierdzona
H6	W przeważającej mierze mężczyźni są uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego w prawomocnych wyrokach.	Sędziowie wskazali, że mężczyźni są najczęściej uznawani za wyłącznie winnych w prawomocnych wyrokach.	Potwierdzona
H7	Większość sędziów uważa, że uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego powinno być utrzymane, ale przy założeniu wprowadzenia określonych zmian w k.r.o.	Sędziowie postulują utrzymanie uprawnienia do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego, przy założeniu wprowadzenia określonych zmian w k.r.o.	Potwierdzona
H8.1	Najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka jest możliwość uzyskania alimentów (na swoją rzecz) od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia.	Możliwość uzyskania alimentów na swoją rzecz od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia była najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka.	Potwierdzona
H8.2	Najradszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka jest możliwość wykorzystania wyroku z orzeczeniem o winie w innych postępowaniach (np. o podział majątku wspólnego po rozwodzie).	Możliwość wykorzystania wyroku z orzeczeniem o winie w innych postępowaniach sądowych była najradszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka.	Potwierdzona
H9.1	Większość sędziów uważa, że przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące orzekania o winie wymagają zmian.	Sędziowie uważają, że przepisy dotyczące orzekania o winie wymagają zmian.	Potwierdzona
H9.2	Sędziowie postulujący zmiany w przepisach k.r.o. regulujących orzekanie o winie najczęściej wskazują na potrzebę doprecyzowania pojęcia winy oraz wprowadzenie stopniowania winy.	Większość sędziów postulujących zmiany wskazuje na potrzebę doprecyzowania pojęcia winy, jednak mniejszość z nich wskazuje na potrzebę wprowadzenia stopniowania winy.	Niepotwierdzona (częściowo potwierdzona)

Źródło: badania własne.

Odpowiedzi na szczegółowe pytania badawcze znajdują się w tekście poniżej w tabeli nr 16.

Tabela nr 16. Zestawienie pytań badawczych i odpowiedzi na podstawie wyników badania ankietowego

P1: Jakie zawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego, zdaniem sędziów, są najczęściej wskazywane przez strony postępowania rozwodowego?	Z zebranych opinii sędziów wynika, że najczęściej wskazywane przez strony postępowania rozwodowego zawinione przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego to problemy związane z alkoholizmem, narkomanią i innymi nałogami, a dopiero w drugiej kolejności zdrada oraz agresja fizyczna i psychiczna. Jednak należy zaznaczyć, że większość sędziów uważało, że wśród małżonków do 40. roku życia to zdrada jest najczęstszą przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego. Wraz ze stażem małżeńskim zdrada stopniowo ustępuje miejsca uzależnieniom, nałogom i agresji fizycznej i psychicznej. W najstarszej grupie wiekowej (powyżej 60. roku życia) zdrada była wskazywana rzadziej przez sędziów.
P2.1: W jakim odsetku spraw formułowane są żądania ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego?	Żądania ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia są formułowane w około 31,67% spraw rozwodowych, co wskazuje, że nie jest to większość przypadków.
P2.2: Jak często w opinii sędziów są wnoszone skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie?	W opinii badanych sędziów, skuteczne apelacje od wyroków rozwodowych w zakresie rozstrzygnięcia o winie są wnoszone w mniej niż 25% spraw. Sugeruje to, że skuteczność apelacji w tym zakresie jest niska.
P2.3: Czy odnotowano wzrost liczby spraw z żądaniem ustalenia winy współmałżonka w ciągu ostatnich dziesięciu lat?	Badani sędziowie zauważyli wzrost liczby spraw z żądaniem ustalenia winy współmałżonka na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat.
P3: Czy w ponad połowie przypadków żądanie ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka formułowane jest przez kobiety?	W opinii sędziów, kobiety częściej formułują żądania ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w sprawach rozwodowych.
P4: Jak często sądy pierwszej instancji orzekają o wyłącznej winie jednej ze stron w sprawach rozwodowych?	W opinii badanych sędziów, orzekanie o wyłącznej winie w sądach pierwszej instancji zdarza się stosunkowo rzadko, bo w przedziale 0-25% spraw.
P5: Jak często w opinii sędziów sądy apelacyjne modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie?	W opinii badanych sędziów, sądy apelacyjne rzadko modyfikują wyroki sądów pierwszej instancji w zakresie rozstrzygnięcia o winie, tzn. w mniej niż 25% spraw.
P6: Biorąc pod uwagę doświadczenie sędziowskie, kto – zdaniem sędziów – najczęściej bywa uznawany ostatecznie przez sąd za wyłącznie winnego rozkładu pożycia małżeńskiego (w prawomocnych wyrokach rozwodowych)?	Zdaniem badanych sędziów, mężczyźni są częściej uznawani za wyłącznie winnych rozkładu pożycia małżeńskiego.
P7: Czy – zdaniem sędziów – uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego powinno być utrzymane w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, a jeśli tak, to czy powinno być połączone z wprowadzeniem określonych zmian w k.r.o.?	Zdaniem badanych sędziów, uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy powinno być utrzymane, ale przy założeniu wprowadzenia określonych zmian w k.r.o.
P8.1: Jakie są – zdaniem sędziów – najczęstsze przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka?	Zdaniem sędziów, najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka są kwestie ambicjonalne (poczucie krzywdy, zemsta, chęć udowodnienia prawdziwych przyczyn rozkładu pożycia w sądzie) oraz taktyka procesowa (domaganie się ustalenia wyłącznej winy również przez stronę przeciwną), a nie uzyskanie alimentów na swoją rzecz od małżonka wyłącznie winnego pożycia (na korzystniejszych zasadach).

P8.2: Jakie są najrzadsze przyczyny żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w ocenie sędziów?	Najrzadszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka jest wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych postępowaniach (np. w sprawie o podział majątku wspólnego i ustalenie „nierównych” udziałów w majątku wspólnym).
P9.1: Czy sędziowie uważają, że obowiązujące przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego wymagają zmian?	Większość badanych sędziów uważa, że obowiązujące przepisy k.r.o. dotyczące orzekania o winie rozkładu pożycia wymagają określonych zmian.
P9.2: Jakie konkretnie zmiany w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego proponują sędziowie?	Najczęściej postulowaną zmianą było wyeliminowanie możliwości orzekania o winie rozkładu pożycia, ewentualnie zwolnienie sądu od obowiązku ustalania winy z urzędu oraz orzekanie o winie jedynie na wniosek stron.

Źródło: badania własne.

Wnioski końcowe i postulaty *de lege ferenda*

Celem niniejszego rozdziału jest odniesienie się do postawionych we wprowadzeniu hipotez (tez) badawczych oraz udzielenie odpowiedzi na sformułowane pytania szczegółowe. Przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy badania formalno-dogmatyczne (obejmujące przede wszystkim analizę logiczno-językową przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, zrekonstruowanie obowiązujących norm prawnych oraz osadzenie ich w systemie prawa), historyczne i komparatystyczne w zakresie problematyki winy w postępowaniu rozwodowym, wzmocnione pogłębioną analizą statystyczną wyników badania ankietowego (sondażowego) wśród sędziów orzekających w sprawach rozwodowych we wszystkich sądach okręgowych w Polsce, doprowadziły do kategorycznego wniosku, że utrzymanie konstrukcji jurydycznej winy rozkładu pożycia małżeńskiego w polskim systemie prawnym jest uzasadnione ze względów społeczno-kulturowych, religijnych, jak również aksjologicznych¹⁷⁷⁹. Wina rozkładu pożycia jest bardzo silnie zakorzeniona w naszej kulturze prawnej – nieodmiennie stanowi wyraz dezaprobaty dla małżonka, którego zawinione zachowanie doprowadziło do rozpadu związku małżeńskiego, a w szerszym ujęciu – również rodziny. Analiza zawinienia jest przy tym dokonywana nie tylko przez pryzmat naruszenia obowiązków wynikających z Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, ale również z uwzględnieniem powszechnie przyjętych w polskim społeczeństwie norm pozaprawnych, w tym norm moralnych.

O silnym przywiązaniu do instytucji rozwodu opartej na winie rozkładu pożycia w sferze społecznej i kulturowej może najdobitniej świadczyć fakt, że – jak wynika z przeprowadzonego badania ankietowego – ilość postępowań rozwodowych z żądaniem ustalenia wyłącznej winy współmałżonka nie maleje, a wręcz przeciwnie – sędziowie zauważają wyraźny wzrost liczby spraw, w których formułowane jest żądanie ustalenia winy współmałżonka, na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat. Co szczególnie istotne, uzyskane wyniki jednoznacznie wskazują, że – zdaniem sędziów – to kobiety najczęściej

¹⁷⁷⁹ Jak wyjaśnił SN w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej z 12.10.1970 r., III CZP 6/70, OSNC 1971/7-8/117, „dopuszczalność rozwodu nie zależy wyłącznie od samego faktu powstania trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego stron, lecz także od przyczyn tego rozkładu, a najczęściej od tego, czy i który z małżonków ponosi winę za ten stan rzeczy, a także od wpływu, jaki orzeczenie rozwodowe może wyrzucić na sytuację wspólnych dzieci rozwodzących się małżonków. Takie unormowanie wskazuje, że bez wyjaśnienia wszystkich tych okoliczności nie jest możliwa ocena, czy rozwód jest dopuszczalny”. Natomiast w piśmiennictwie prawniczym akcentuje się, że wprowadzenie elementu winy podkreśla związek jaki zachodzi pomiędzy instytucją rozwodu a obowiązkiem przestrzegania norm prawnych, stanowiących najczęściej również normy moralne (zob. A. Olejniczak, *Materiałnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu*, Poznań 1980, s. 98-99).

inicjują żądanie ustalenia wyłącznej winy współmałżonka w sprawach rozwodowych. Wydaje się, że jest to związane z faktem, iż kobiety są tradycyjnie postrzegane jako strażniczki domowego ogniska i rodziny. W przypadku zatem, gdy dochodzi do rozkładu pożycia małżeńskiego, są one skłonne częściej wnosić o ustalenie wyłącznej winy, aby podkreślić naruszenie tych wartości przez współmałżonka i uzyskać wewnętrzną satysfakcję. Niewątpliwie potępienie pewnych zachowań przez sąd może przynieść niewinnemu małżonkowi ulgę psychiczną i pozwolić odzyskać wiarę w siebie oraz szybciej pogodzić się ze zdradą, opuszczeniem, czy też innym naruszeniem obowiązków przez współmałżonka. W przypadku zdrady lub przemocy, kobiety mogą częściej wnosić o ustalenie wyłącznej winy męża, aby uzyskać sądowe potwierdzenie naruszenia ich praw przez współmałżonka. Takie orzeczenie z ustaleniem winy męża może być dla nich pewną formą rekompensaty i zadośćuczynienia moralnego za doznane krzywdy. Zaprezentowane twierdzenia zostały pozytywnie zweryfikowane przez sędziów orzekających w sprawach rozwodowych, którzy wskazali, że najczęstszą przyczyną żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka są kwestie ambicjonalne (duchowe), takie jak: poczucie krzywdy, zemsta czy chęć udowodnienia prawdy w sądzie. Nie można jednak wykluczyć innych powodów, na przykład takich, że kobiety mogą być bardziej skłonne do wnoszenia o ustalenie wyłącznej winy męża, aby uzyskać określone korzyści finansowe, np. świadczenie alimentacyjne od byłego małżonka z tytułu istotnego pogorszenia swojej sytuacji materialnej po rozwodzie¹⁷⁸⁰ (a zatem bez konieczności wykazywania przesłanki pozostawania w niedostatku), zasądzane na okres co najmniej 5 lat.

Mając na uwadze powyższe uwarunkowania, nie oczekuje się zatem całkowitego wyeliminowania orzekania o winie, choć przewiduje się potrzebę istotnej modyfikacji przepisów regulujących rozstrzyganie o winie w procesie rozwodowym. Przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy badania komparatystyczne dowodzą, że od wielu lat obserwuje się konsekwentne odchodzenie w wielu ustawodawstwach rozwodowych na świecie (nie tylko państw zachodnich) od ustalania winy rozkładu pożycia oraz wywodzenia z niej skutków prawnych zarówno dla samej dopuszczalności rozwodu, jak również dla powstania oraz zakresu obowiązku alimentacyjnego pomiędzy byłymi małżonkami. Tytułem przykładu, z orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego zrezygnowano m.in. na Ukrainie, w Niemczech, Portugalii, Chinach, Kanadzie, Australii czy na Malcie.

¹⁷⁸⁰ W sytuacji, gdy obecna regulacja art. 60 k.r.o. od rodzaju rozstrzygnięcia o winie uzależnia nie tylko powstanie, ale także zakres i czas trwania obowiązku alimentacyjnego pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami, instytucja winy rozkładu pożycia może być również wykorzystywana w sposób instrumentalny.

W zdecydowanej większości państw na świecie¹⁷⁸¹ wina rozkładu pożycia (czy szerzej naruszenie obowiązków małżeńskich) nie jest obecnie w ogóle brana pod uwagę w postępowaniu rozwodowym (prawo rozwodowe jest na ogół oparte wyłącznie na klauzuli rozpadu/rozkładu małżeństwa), bądź też jest uwzględniana jedynie w niewielkim zakresie (w odniesieniu jedynie do niektórych, określonych przez prawo nagannych zachowań małżonków¹⁷⁸²)¹⁷⁸³. Jednakże w dalszym ciągu istnieją również takie ustawodawstwa wielosystemowe, które przewidują kilka różnych równorzędnych przesłanek rozwodowych¹⁷⁸⁴, a w tym taką, która dla rozwiązania małżeństwa wymaga ustalenia winy rozkładu pożycia, czy ogólniej – winy ustania związku (m.in. w Austrii, Bułgarii, Francji czy na Litwie). Regulacje te są w pewnym sensie zbieżne z funkcjonującą w prawie polskim instytucją orzekania o winie rozkładu pożycia¹⁷⁸⁵. Jednakże w żadnym z tych krajów ustalanie winy nie jest „domyślnym” trybem rozwiązania małżeństwa¹⁷⁸⁶. Reasumując powyższe uwagi, obowiązująca w prawie polskim regulacja nakazująca sądowi rozwodowemu obligatoryjne orzekanie z urzędu o winie rozkładu pożycia, zawarta w art. 57 § 1 k.r.o., stanowi – w ujęciu prawnoporównawczym – rozwiązanie odosobnione.

Ze względu z jednej strony na wzrost mobilności społeczeństw, znaczne ułatwienia w przemieszczaniu się i osiedlaniu, jak również podejmowaniu zatrudnienia poza granicami ojczystego kraju, a z drugiej zaś – wzrost liczby małżeństw zawieranych przez partnerów z różnych państw (tzw. małżeństwa binacjonalne), a co za tym idzie także systematyczny wzrost rozwodów, rośnie również liczba postępowań rozwodowych z elementem międzynarodowym. Szczególne problemy praktyczne powstają w sytuacji, gdy rozwód podlega prawu obcemu, w którym nie orzeka się o winie, zaś roszczenia alimentacyjne prawu państwa, w którym – tak, jak w prawie polskim – od rozstrzygnięcia o winie zależy istnienie, zakres i czas trwania obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami (art. 60 § 1 i 2 k.r.o.)¹⁷⁸⁷. Przyjmuje się bowiem, że wydanie

¹⁷⁸¹ M.in. w Australii, Finlandii, Hiszpanii, Holandii, Irlandii, Nowej Zelandii, Szwecji, czy większości Stanów USA.

¹⁷⁸² Dotyczy to w szczególności krajów takich jak: Belgia, Czechy, Dania, Grecja, Kanada, Łotwa, Malta, Niemcy, Norwegia, Szwajcaria, czy Węgry.

¹⁷⁸³ Zob. J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, rok XXVI, 4/2017, s. 855-856.

¹⁷⁸⁴ Najczęściej jedną z tych przesłanek jest w tym rozwód za zgodą stron (tzn. bez uwzględniania winy).

¹⁷⁸⁵ Zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze*, z. 4 (212) 2017, s. 139.

¹⁷⁸⁶ Zob. J. Pawliczak, Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, rok XXVI, 4/2017, s. 858.

¹⁷⁸⁷ Przypomnieć wypada, że w art. 60 k.r.o. odwołano się wprost do pojęcia małżonka, który „został” (lub „nie został”) uznany za (wyłącznie) winnego rozkładu pożycia. Jedynie małżonek, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia, może po rozwiązaniu małżeństwa dochodzić alimentów od drugiego

orzeczenia rozwodowego na podstawie prawa obcego, które nie przewiduje – co do zasady – możliwości rozstrzygnięcia o winie, nie skutkuje „fikcją braku winy”. Zatem niedopuszczalne jest przyjęcie w takim przypadku, że brak orzeczenia o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym jest równoznaczny z ustaleniem, że żadne z małżonków nie ponosi winy¹⁷⁸⁸. Analizując tę niezwykle doniosłą kwestię, należy zatem odpowiedzieć na pytanie, jakie procesowe instrumenty ma do dyspozycji sędzia rozpoznający sprawę o roszczenie alimentacyjne pomiędzy byłymi małżonkami, a w szczególności, czy jest on uprawniony do ustalania winy rozkładu pożycia we własnym zakresie. Problem dodatkowo komplikuje fakt, że – jak już wskazano we wcześniejszych rozdziałach niniejszej pracy – w nauce prawa i judykaturze od lat panuje ugruntowany, zgodny pogląd, w myśl którego orzeczenie o winie rozkładu pożycia może być zawarte jedynie w wyroku rozwodowym¹⁷⁸⁹, zaś brak orzeczenia o winie w sentencji tego wyroku stwarza fikcję braku winy, a w konsekwencji jej ustalenie w innym postępowaniu (tzn. poza procesem rozwodowym), jest wyłączone¹⁷⁹⁰. Stąd też podkreśla się, że nie można w procesie o alimenty powoływać się na winę współmałżonka, jeżeli nie przypisano mu jej w wyroku rozwodowym. W orzecznictwie SN wyjaśniono, że w takiej sytuacji „sąd obowiązany jest orzeczenie zasądzające alimenty oprzeć na tym, że żaden z małżonków nie jest obciążony winą, choćby nawet wina ta wynikała z dokonywanych w uzasadnieniu ustaleń,

małżonka. Ponadto, małżonek uznany za wyłącznie winnego jest obciążony rozszerzonym obowiązkiem alimentacyjnym wobec małżonka niewinnego (art. 60 § 2 k.r.o.). Obowiązek rozszerzony nie powstanie natomiast w przypadku, gdy w procesie o rozwód małżonkowie zgodnie wniosli o zaniechanie orzekania o winie. W tym wypadku następują bowiem skutki takie, jak gdyby żaden z małżonków nie ponosił winy (art. 57 § 2 k.r.o.). Co istotne, w k.r.o. nie wskazano jednocześnie, że chodzi o ustalenie winy tego rozkładu wyłącznie w postępowaniu rozwodowym, podlegającym prawu polskiemu (zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze* 4 (212) 2017, s. 139).

¹⁷⁸⁸ W myśl poglądów prezentowanych w doktrynie – jeżeli prawo obce właściwe do rozwiązania małżeństwa nie zakłada orzekania o winie, brak jest jakichkolwiek podstaw kolizyjnych, materialnych czy procesowych do przyjmowania, że wydany na jego podstawie wyrok rozwodowy skutkuje fikcją braku winy (zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze* 4 (212) 2017, s. 140).

¹⁷⁸⁹ Zob. Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 62; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, s. 388; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 141; J. Gajda, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*. Wyd. 8, Warszawa 2023, Legalis, art. 57 k.r.o., Nb 1; Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 444; *vide* też orzeczenie SN z 26.06.1958 r., 2 CR 417/57, LEX nr 1633617; wyroki SN: z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706; z 11.06.1999 r., II CKN 403/98, LEX nr 1211751.

¹⁷⁹⁰ J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1999, s. 141; Z. Krzemiński, *Rozwód. Praktyczny komentarz, Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism*, Kraków 2006, s. 62; A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 446; B. Czech, [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, s. 388-389; E. Szczepanowska, *Komentarz do spraw o rozwód*, Warszawa 2016, LEX; H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC*, Warszawa 2020, s. 35.

dotyczących przyczyn rozkładu pożycia”¹⁷⁹¹. Poszukując jednak drogi wyjścia z impasu, Sąd Najwyższy wyraził zapatrywanie, że „rozważyć można taką wykładnię art. 60 § 2 k.r.o., według której sąd orzekający o obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami powinien *ad casum*, „przesłankowo” ocenić dla celów swojego orzeczenia kwestię winy w rozkładzie pożycia”¹⁷⁹². Zaproponowana interpretacja art. 60 k.r.o. zyskała aprobatę niektórych przedstawicieli doktryny, którzy argumentowali, że w odniesieniu do orzeczenia wydanego na podstawie prawa obcego, które nie przewiduje rozstrzygania o winie, sąd rozpoznający roszczenie alimentacyjne podlegające prawu polskiemu jest nie tylko uprawniony, ale wręcz zobowiązany do ustalenia, na potrzeby zastosowania instytucji z art. 60 k.r.o., który z małżonków ponosi winę za rozkład pożycia (zgodnie z prawem właściwym dla tej kwestii). Przyjęcie odmiennego założenia (*in concreto* o niedopuszczalności badania winy rozkładu pożycia poza procesem rozwodowym) prowadziłoby do niemożliwego do zaakceptowania wniosku o całkowitym pozbawieniu małżonka – w takich uwarunkowaniach procesowych – uprawnienia do dochodzenia alimentów po ustaniu małżeństwa¹⁷⁹³. Byłoby to tym bardziej dolegliwe, że – w przypadku ustalenia wyłącznej winy współmałżonka – prawo polskie przyznaje rozwiedzionemu małżonkowi niewinnemu znacznie szersze uprawnienia alimentacyjne niż w innych systemach prawnych. Nadto, w piśmiennictwie trafnie też dostrzeżono, że skoro – w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego – „prawo rozwiedzonego małżonka do alimentacji ma wymiar konstytucyjny, stanowiąc prawo majątkowe w rozumieniu art. 64 Konstytucji RP”¹⁷⁹⁴, to brak jest uzasadnionych podstaw do różnicowania sytuacji prawnej osób, do których roszczenia alimentacyjnego znajduje zastosowanie prawo polskie, ze względu na to, jakiemu prawu podlegał rozwód¹⁷⁹⁵. Niezależnie jednak od sposobu rozstrzygnięcia tego praktycznego problemu, wątpliwości związane z omawianą materią kolizyjnoprawną, narażają stronę postępowania rozwodowego na niepewność co do własnej sytuacji prawnej po rozwodzie.

Rekapitulując powyższe rozważania, postulowane zmiany procesowe powinny – zdaniem autorki – polegać na takiej modyfikacji art. 57 k.r.o., aby zasadą było rozwiązanie

¹⁷⁹¹ Zob. uchwała SN z 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

¹⁷⁹² Zob. postanowienie SN z 23.03.2016 r., III CZP 112/15, LEX nr 2016029.

¹⁷⁹³ Zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze* 4 (212) 2017, s. 141–142.

¹⁷⁹⁴ Zob. wyroki TK: z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43; z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012, Nr 9, poz. 109.

¹⁷⁹⁵ Zob. J. Pawliczak, Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, *Studia Prawnicze* 4 (212) 2017, s. 146.

małżeństwa bez orzekania o winie rozkładu pożycia (przez sąd), zaś rozstrzygnięcie o winie – powinno następować jedynie w przypadku zgłoszenia takiego żądania przez co najmniej jednego z małżonków. Nie jest to propozycja nowa, albowiem podobne postulaty są zgłaszane w doktrynie prawa rodzinnego od wielu lat¹⁷⁹⁶. Wydaje się też, że jest to współcześnie najbardziej pożądanym model rozwiązania małżeństwa, albowiem rozwód już sam w sobie jest dla większości osób traumatycznym i bolesnym wydarzeniem¹⁷⁹⁷. Stąd też – w przekonaniu autorki – ustawodawca winien nadać większe znaczenie woli samych małżonków. Niewątpliwie odstąpienie od obowiązku ustalania winy z urzędu (przez sąd) przyczyniłoby się do ograniczenia wielu czynności procesowych związanych z jej badaniem, w tym długotrwałego, skomplikowanego i destrukcyjnego często dla stron postępowania dowodowego, w trakcie którego na sali sądowej (choć – co do zasady – przy drzwiach zamkniętych) ujawniane są często najbardziej intymne szczegóły pożycia małżeńskiego, bądź też podnoszone są okoliczności dyskwalifikujące moralnie drugiego małżonka, jako męża (żonę), czy rodzica, co prowadzi do eskalacji negatywnych emocji pomiędzy stronami. Natomiast proces rozwodowy przeprowadzony bez roztrząsania szczegółowych okoliczności rozkładu pożycia pomiędzy małżonkami, zakończony wyrokiem bez orzekania o winie, pozwala na „kulturalne rozejście się” małżonków. Jest to szczególnie istotne zwłaszcza wtedy, gdy strony mają wspólne małoletnie dzieci, a zatem gdy konieczne jest zbudowanie prawidłowej relacji rodzicielskiej po rozwodzie. W szerszej perspektywie, sugerowane zmiany doprowadziłyby – w założeniu – do istotnego odciążenia sądów oraz skrócenia czasu trwania postępowań rozwodowych, które w obecnych realiach często trwają nawet kilka lat.

Natomiast, jak już wskazano powyżej, orzekanie o winie w procesie rozwodowym powinno następować – w przekonaniu autorki – jedynie na wyraźne żądanie, zgłoszone przez co najmniej jednego małżonka, które byłoby wiążące dla sądu. W konsekwencji – zgodnie z ogólną regułą, wyrażoną w art. 6 k.c. – uzasadnione byłoby również nałożenie na stronę żądającą ustalenia winy współmałżonka w rozkładzie pożycia ciężaru dowodu (*onus probandi*) w zakresie jej wykazania. W obecnym stanie prawnym, konsekwencją przyjęcia zasady oficjalności w zakresie orzekania o winie w procesie rozwodowym, jest bowiem reguła, że obowiązek prowadzenia postępowania dowodowego spoczywa *de facto*

¹⁷⁹⁶ Zob. T. Sokołowski, W. Stojanowska, [w:] T. Smoczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014, s. 662.

¹⁷⁹⁷ Zob. M. Załucki, [w:] M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, art. 57 k.r.o., nb 16.

na sędzie (aktualizuje się on zwłaszcza w przypadku, gdy strony występują w procesie o rozwód bez profesjonalnych pełnomocników procesowych i są nieporadne). Ponadto należy przychylić się do propozycji wprowadzenia obligatoryjnej instytucji posiedzeń mediacyjnych (przy udziale wykwalifikowanego mediatorów) w tych sprawach, w których małżonkowie wnoszą o rozwiązanie małżeństwa z orzeczeniem o winie za rozkład pożycia. Niewątpliwie mogłoby to doprowadzić do ustalenia, w toku mediacji, kwestii spornych między stronami, a w konsekwencji do przyspieszenia i usprawnienia postępowania rozwodowego, a nawet do wypracowania kompromisowego sposobu zakończenia niesatysfakcjonującego związku.

Kolejno, należy odnieść się krytycznie do zgłaszanego w ostatnim czasie postulatu wprowadzenia możliwości zawarcia umowy rozwodowej przez małżonków przed notariuszem czy kierownikiem urzędu stanu cywilnego (tzw. rozwód notarialny i rozwód w trybie administracyjnym)¹⁷⁹⁸. Niezasadne wydaje się bowiem przyznanie małżonkom uprawnienia do rozwiązania małżeństwa na skutek ich zgodnych oświadczeń woli, zwłaszcza w przypadku rozwodów z orzeczeniem o winie¹⁷⁹⁹. Ze względu na szczególnie charakter przepisów rozwodowych, jako instrumentu pozwalającego znieść skutki prawne zawarcia małżeństwa, w przekonaniu autorki konieczne jest zaangażowanie w tym procesie instytucji państwowych (*in concreto* sądów okręgowych – art. 17 pkt 1 k.p.c.), których zadaniem jest – jak już wskazano powyżej – weryfikowanie spełnienia pozytywnych przesłanek rozwodowych (w postaci zupełności i trwałości rozkładu pożycia małżeńskiego), a ponadto ustalenie, czy w danej sprawie nie zachodzą przesłanki negatywne orzeczenia rozwodu¹⁸⁰⁰. Chociaż trwające obecnie prace nad wprowadzeniem możliwości pozasądowego rozwiązywania małżeństw nie dotyczą bezpośrednio niniejszej pracy, to jednak autorka dostrzega pewien związek z zagadnieniem winy rozkładu pożycia. Rzecz w tym, że nie można wykluczyć takiej sytuacji, w której małżonek niewinny, który w toku postępowania sądowego dochodziłby ustalenia winy współmałżonka, może zgodzić się – pod wpływem nacisków ze strony drugiego małżonka

¹⁷⁹⁸ W dniu 18.06.2024 r. w dzienniku „Rzeczpospolita” ukazał się artykuł P. Szymaniaka „Rozwód u notariusza”, w którym wskazano w szczególności, że Ministerstwo Sprawiedliwości obecnie pracuje nad wprowadzeniem możliwości pozasądowego rozwiązywania małżeństw, z której – w założeniu – miałyby skorzystać sądy oraz pary, które nie pozostają w sporze. Jednakże projektowane zmiany nie dotyczą bezpośrednio niniejszej pracy, stąd też autorka nie będzie się do nich szczegółowo odnosić.

¹⁷⁹⁹ Zob. R. Dubowski, *Materiałnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 240 i n.

¹⁸⁰⁰ Zob. A. Olejniczak, [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2013, s. 386.

– na podpisanie rozvodu za porozumieniem stron (tzn. bez orzekania o winie) przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego czy notariuszem.

Odnosząc się zaś do postawionych na wstępie pytań szczegółowych wskazać należy, że analiza formalno-dogmatyczna przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, przy uwzględnieniu dorobku zarówno doktryny prawa rodzinnego, jak również orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych, doprowadziła do konkluzji o braku jednoznacznej, kompleksowej koncepcji winy rozkładu pożycia i to zarówno w aspekcie materialnym, jak i procesowym. Przeprowadzone badania pozwalają jednak na sformułowanie wniosku, że wina w prawie rodzinnym (*in concreto* rozwodowym), ze względu na jej istotę, znaczenie i specyficzne funkcje, znacząco odmienne od tych pełnionych przez winę na gruncie odpowiedzialności odszkodowawczej, powinna być rozumiana autonomicznie. Ze względu na specyfikę pożycia małżeńskiego oraz niezwykle subiektywny i indywidualny charakter okoliczności, które mogą spowodować jego rozkład, wina w prawie rozwodowym nie może być zatem – w ocenie autorki – utożsamiana z winą, jako przesłanką odpowiedzialności cywilnej (kontraktowej, czy nawet deliktowej). Wydaje się, że obecnie zarówno w literaturze, jak i w judykaturze, dominuje normatywne ujęcie winy rozkładu pożycia. Odwołując się do tej koncepcji Sąd Najwyższy wyjaśnił, że „element subiektywny (winy) polega na naganności zachowań, inaczej mówiąc, na zarzucalności czynów czy zaniechań. W ocenie sięgamy po określenia: zachowanie naganne, niegodziwe, niemoralne, złe. Specyfika orzekania o winie przy rozwodzie polega na tym, że wnikliwą analizą trzeba objąć jej element subiektywny. Chodzi tu w istocie o analizę psychologiczną, choć jej przedmiotem są w zasadzie zewnętrzne jedynie objawy (zachowania) wewnętrznych przeżyć. Ostateczna ocena naganności (zarzucalności) opiera się na kryteriach głównie moralnych, a nie – prawnych”¹⁸⁰¹. Wydaje się, że wskazane ujęcie winy rozkładu pożycia jest bezpośrednim nawiązaniem do normatywnej teorii winy wypracowanej na gruncie prawa karnego, co potwierdza z jednej strony postawioną na wstępie hipotezę o wyraźnej potrzebie subiektywizacji winy w prawie rozwodowym, z drugiej zaś sugeruje, że przy badaniu istoty winy na gruncie instytucji rozvodu bardziej uzasadnione byłoby odwołanie się do bogatego dorobku prawa karnego.

W kwestiach materialnoprawnych zmiany powinny obejmować – zdaniem autorki – przede wszystkim normatywne doprecyzowanie winy rozkładu pożycia oraz jej uelastycznienie, w tym w szczególności wprowadzenie stopniowania winy oraz

¹⁸⁰¹ Zob. wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99.

możliwości różnicowania skutków winy w zależności od stopnia przyczynienia się każdego z małżonków do zaistnienia rozkładu pożycia małżeńskiego. Nie jest bowiem trafna obecna regulacja art. 57 § 1 k.r.o., która nie wprowadza rozróżnienia stopnia winy małżonków na „winę mniejszą”¹⁸⁰² i „winę większą”. Dla jej przypisania w obowiązującym stanie prawnym wystarczy zatem każde zachowanie strony, które zasługuje na negatywną ocenę i które w jakimkolwiek stopniu przyczyniło się do rozkładu pożycia małżeńskiego. W myśl utrwalonej linii orzeczniczej i poglądów doktryny obojętne pozostaje obecnie to, w jakim stopniu każdy z małżonków przyczynił się do rozpadu związku, albowiem wina w rozkładzie pożycia małżeńskiego nie podlega stopniowaniu¹⁸⁰³. Prowadzi to niejednokrotnie do sprzecznych z logiką i poczuciem sprawiedliwości sytuacji, w których małżonek, który zawinił jedną z wielu (kilku) przyczyn rozkładu pożycia, musi być uznany za współwinnego, chociażby drugi małżonek dopuścił się wielu, i to znacznie cięższych przewinień. Innymi słowy, nawet wówczas, gdy wina jednej ze stron ma większy „ciężar gatunkowy” czy „przeważający” charakter, nie wyklucza to przypisania współwiny drugiemu małżonkowi¹⁸⁰⁴. Niedopuszczalna jest bowiem kompensata wzajemnych przewinień¹⁸⁰⁵. Ponadto praktyka sądowa dowodzi, że rozkład pożycia nigdy, lub prawie nigdy, nie jest zawiniony wyłącznie przez jedną stronę. Uwarunkowania konfliktów małżeńskich są nierzadko niezwykle skomplikowane i rozciągnięte w czasie, co może utrudniać sądowi weryfikację okoliczności, które do tego stanu doprowadziły. W efekcie małżonek, którego naganne postępowanie spowodowało rozkład pożycia, zawsze może próbować bronić się argumentem o współwinie drugiej strony. Tytułem przykładu, małżonek nawiązujący związki pozamałżeńskie mógłby tłumaczyć się ujemnymi cechami charakteru drugiego małżonka nadmiernie wyeksponowanymi na potrzeby postępowania o

¹⁸⁰² Chodzi tutaj o „mniejszy udział” bądź „większy udział” w powstaniu i utrwaleniu się rozkładu pożycia.

¹⁸⁰³ Zob. m.in. orzeczenia SN: z 26.11.1949 r., WaC. 151/49, DPP 1950, nr 3, s. 61; z 17.09.1957 r. 1 CR 913/56, RPEiS 1959, nr 1, s. 335; z 24.03.1959 r., 4 CR 972/57, RPEiS 1960, nr 2, s. 405; wyroki SN: z 22.09.1997 r., II CKN 329/97, LEX nr 1227829; z 06.11.1997 r., I CKN 341/97, LEX nr 519370; z 21.05.1998 r., III CKN 505/97, LEX nr 599785; z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105; z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913; z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417; z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485; z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; z 22.10.2003 r., II CK 154/02, LEX nr 602220; z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827; postanowienie SN z 20.11.2020 r., III CNP 6/20, LEX nr 3082402; wyroki SA w Katowicach: z 25.02.1998 r., I ACa 729/97, OSA 1998/11-12/49; z 11.03.2010 r., I ACa 46/10, LEX nr 1120372; z 15.06.2018 r., V ACa 491/17, LEX nr 2615518; wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46; *vide* też J. Suski, Wina w rozwodzie, NP 1962, nr 10, s. 1323; Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz. Orzecznictwo. Piśmiennictwo. Wzory pism, Kraków 2006, s. 28-29.

¹⁸⁰⁴ W orzeczeniu z 29.03.1949 r. (WaC. 298/48, DPP 1949, nr 10, s. 54), SN wyraźnie podkreślił, że nawet w wypadku cudzołóstwa jednego z małżonków drugi z nich staje się winnym spowodowania rozkładu pożycia małżeńskiego, jeżeli ciągle „zatrzuwał” życie popełniającemu cudzołóstwo małżonkowi.

¹⁸⁰⁵ Zob. orzeczenie SN z 07.09.1954 r., C 1255/53, NP 1955/7-8, s. 188-189.

rozwód (takimi jak np. oziębłość czy niewdzięczność) bądź też niezrozumieniem, poczuciem braku akceptacji i innymi, podobnymi zarzutami nieostryimi i niemożliwymi *de facto* do zbadania¹⁸⁰⁶. Rozstrzygnięcia o rozwiązaniu małżeństwa z winy obu stron w takich przypadkach, choć formalnie pozostające w zgodzie z literą prawa, intuicyjnie mogą być postrzegane jako niesprawiedliwe.

Jak już wskazano powyżej, niezwykle rzadkie i bardzo wyjątkowe są przypadki, kiedy wyłącznie winny rozkładu pożycia jest jeden z małżonków. W praktyce sporadycznie zdarzają się bowiem takie sytuacje, że nie można współmałżonkowi zarzucić chociażby jednego, drobnego uchybienia. W konsekwencji mało realna jest możliwość przypisania winy za rozkład tylko jednemu małżonkowi, zaś przepisy prawa powinny być realne, adekwatne i odpowiadać otaczającej rzeczywistości. Stąd też autorka postuluje wprowadzenie – obok istniejącego pojęcia „małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia” – dodatkowo określenia „małżonka w przeważającym stopniu winnego rozkładu pożycia”. Propozycję tę należy uzasadnić faktem, iż gradacja powinna obejmować wszystkie stopnie, tj. od winy wyłącznej do braku winy, nawet jeśli niektóre z nich mogą występować rzadko lub choćby tylko teoretycznie. Wyróżnienie to miałoby jednak walor przede wszystkim moralny, zaś sytuacja małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia nie różniłaby się w zakresie skutków rozvodu od sytuacji małżonka w przeważającym stopniu winnego tego rozkładu. W konsekwencji, w przypadku orzekania o winie rozkładu pożycia w postępowaniu rozwodowym (jak już wskazano powyżej, na wyraźny wniosek strony), autorka proponuje następujące rozwiązania w kwestii winy: 1) ustalenie, że jeden z małżonków ponosi wyłączną winę rozkładu pożycia, 2) ustalenie, że jeden z małżonków ponosi w przeważającym stopniu winę rozkładu pożycia, 3) ustalenie, że winni rozkładu pożycia są oboje małżonkowie, 4) ustalenie, że żaden z małżonków nie ponosi winy.

Natomiast obowiązek alimentacyjny pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami powinien być – zdaniem autorki – w dalszym stopniu powiązany z winą rozkładu pożycia. Jednakże powinien być ukształtowany nieco odmiennie niż w obowiązującym stanie prawnym. Celowe byłoby w szczególności „oderwanie” obowiązku alimentacyjnego od stanu „niedostatku” rozwiedzionego małżonka, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia (wszak – jak już sygnalizowano wcześniej – pojęcie to budziło

¹⁸⁰⁶ Zob. J. Bedelek, G. Niemiałowska, Komentarz do spraw o separację, LexisNexis 2013, LEX.

wiele poważnych wątpliwości interpretacyjnych w doktrynie i judykaturze)¹⁸⁰⁷, bądź też przesłanki „istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka niewinnego” po rozwodzie. Mianowicie autorka opowiada się za przyjęciem rozwiązania, w myśl którego małżonek, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia albo w przeważającym stopniu winnego rozkładu pożycia może domagać się alimentów od drugiego małżonka, jeżeli znajduje się z przyczyn przez siebie niezawinionych (w szczególności takich jak: nieuleczalna, bądź przewlekła choroba, niepełnosprawność czy trwała niezdolność do pracy) w takiej szczególnej sytuacji życiowej, która uniemożliwia mu pełne zaspokojenie we własnym zakresie wszystkich swoich usprawiedliwionych potrzeb.

Autorka nie podziela natomiast formułowanego w doktrynie postulatu, aby przyznać małżonkowi, który nie został wyłącznie winny albo w przeważającym stopniu winny rozkładu pożycia, uprawnienie do domagania się zasądzenia (przez sąd), od drugiego małżonka, zadośćuczynienia za zawinione czyny, które doprowadziły do zupełnego i trwałego rozkładu pożycia¹⁸⁰⁸. Zauważyć należy, że szacowanie należnej kwoty rekompensaty za krzywdę niemajątkową doznaną z powyższego tytułu sprawiałoby bardzo poważne trudności, nawet przy założeniu uwzględnienia przez sąd pewnych ustawowo określonych kryteriów przyznawania tego zadośćuczynienia (takich jak: stopień winy, rozmiar wyrządzonych drugiemu małżonkowi krzywd, rozmiar spowodowanego uszczerbku na zdrowiu itp., zaś z drugiej strony – możliwości zarobkowe i majątkowe małżonka zobowiązanego). Oczywiście odrzucenie propozycji wprowadzenia do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego przepisu szczególnego przewidującego możliwość zgłoszenia żądania zasądzenia ww. zadośćuczynienia nie uniemożliwia dochodzenia zadośćuczynienia za naruszenie przez małżonka (byłego małżonka) dóbr osobistych drugiego z małżonków na zasadach ogólnych, przewidzianych w odpowiednich unormowaniach Kodeksu cywilnego (art. 445 oraz 448 k.c.).

Zdaniem autorki, pożądane byłoby natomiast wyeliminowanie czy choćby ograniczenie zasady rekryminacji, wyrażonej przez ustawodawcę w art. 56 § 3 k.r.o., tzn. zakazu orzekania rozwodu na żądanie małżonka wyłącznie winnego. Chodzi przede wszystkim o wprowadzenie możliwości rozwiązania małżeństwa także na żądanie

¹⁸⁰⁷ Jak wyjaśnił SN w wyroku z 11.02.1997 r. (II CKN 73/96, LEX nr 512977), „pojęcie niedostatku z art. 60 § 1 k.r.o. nie może być rozpatrywane w sposób abstrakcyjny, oderwany, lecz tylko w stosunku do możliwości majątkowych ewentualnie zobowiązanego do alimentacji małżonka”.

¹⁸⁰⁸ Zob. R. Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*, Józefów 2017, s. 239.

małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia, oczywiście w przypadku uprzedniego stwierdzenia, że zostały spełnione pozytywne przesłanki orzeczenia rozwodu (tzn. rozkład pożycia jest zupełny i trwały). W literaturze trafnie dostrzega się bowiem, że przepis ten w znikomym stopniu pełni funkcję społeczno-wychowawczą, a ponadto uniemożliwia rozwiązanie małżeństwa, które jest „martwe” i nie spełnia już swojej roli. Ponadto utrzymywanie takiego małżeństwa może się odbywać ze szkodą dla związków partnerskich utworzonych przez małżonków po rozkładzie pożycia, a także zrodzonych z tych związków dzieci¹⁸⁰⁹. Niezależnie od powyższego zauważyć należy, że zasada rekryminacji ma również marginalne znaczenie w praktyce sądowej, albowiem sądy niezwykle rzadko oddalają powództwo o rozwód w oparciu o tę przesłankę negatywną¹⁸¹⁰.

Przeprowadzona w niniejszej pracy kompleksowa analiza obowiązującej regulacji prawnej dotyczącej zagadnienia winy rozkładu pożycia małżeńskiego, w świetle poglądów prezentowanych zarówno w doktrynie, jak i w judykaturze, pogłębiona interpretacją wyników badania ankietowego wśród sędziów, będących doświadczonymi orzecznikami w sprawach rozwodowych, doprowadziła do sformułowania zaprezentowanych powyżej podstawowych postulatów *de lege ferenda*. Dotyczą one zarówno aspektów materialnoprawnych, jak i procesowych, które jednak – z punktu widzenia tematyki niniejszej pracy – mają charakter drugorzędny. Przyjęcie tych propozycji pozwoliłoby na wprowadzenie w Kodeksie rodzinnym, i opiekuńczym takich unormowań, które bardziej odpowiadałyby aktualnym realiom społeczno-kulturowym. Jednocześnie autorka nie wyklucza jednak, że możliwe byłoby sformułowanie również założeń odmiennych, uwzględniających w wyższym stopniu inne wartości, na przykład potrzebę szerszej ochrony zasady trwałości małżeństwa, mającej na celu dobro wspólnych małoletnich dzieci oraz małżonków.

Zaprezentowane wyżej zagadnienia i rozwiązania nie wyczerpują, oczywiście, w całości złożonego i bardzo obszernego zagadnienia winy w rozkładzie pożycia małżeńskiego. Jednakże – w przekonaniu autorki – przedstawione w pracy rozważania mogą stać się przyczynkiem do podjęcia dalszej dyskusji w tym przedmiocie. Nie ulega bowiem wątpliwości, że instytucja winy rozkładu pożycia, ze względu na jej istotę, znaczenie i konsekwencje, z pewnością zasługuje na otwartą, wielopłaszczyznową, jurydyczną debatę.

¹⁸⁰⁹ Tamże, s. 291.

¹⁸¹⁰ Zob. M. Domański, Oddalenie powództwa o rozwód w sprawach, w których małżonkowie mieli wspólne małoletnie dzieci w świetle orzecznictwa sądów powszechnych, Pr.Dział., 2016, Nr 25, s. 215 i n.

Wykaz literatury

- Andrzejewski M., O potrzebie zmian w polskim prawie rozwodowym, SP 2016, Nr 3, s. 99–127.
- Babbie E.R., Badania społeczne w praktyce, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2004.
- Balon A., Nowe prawo małżeńskie obowiązujące od 1 stycznia 1946, Kraków 1946.
- Balwicka-Szczyrba M., [w:] M. Załucki (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023, Legalis.
- Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024.
- Banaszczyk Z., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. T. 1, Wyd. 6, Warszawa 2011, Legalis.
- Banaszczyk Z., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Art. 1-449¹⁰, t. 1, Warszawa 2013, s. 1163.
- Banaszczyk Z., Granecki P., O istocie należytej staranności, Palestra 2002, Nr 7–8.
- Barczak-Oplustil A., Sporne zagadnienia istoty winy w prawie karnym, CzPKiNP 2005, Nr 2.
- Barczak-Oplustil A., Zasada koincydencji winy i czynu w Kodeksie karnym, Kraków 2016.
- Bardach J. [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2009.
- Bedełek J., Niemiałtowska G., Komentarz do spraw o separację, LexisNexis 2013, LEX.
- Bedyńska S., Brzezicka A., Statystyczny drogowskaz. Praktyczny poradnik analizy danych w naukach społecznych na przykładach z psychologii, Warszawa 2007.
- Bedyńska S., Cypriańska M., Testy t-Studenta i ich nieparametryczne odpowiedniki, [w:] Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego, Warszawa 2013.
- Bidziński Z., Serda J., Niektóre zagadnienia związane z obowiązkiem dostarczania środków utrzymania na rzecz rozwiedzonego małżonka, NP 1966, s. 1068 i n.
- Bieliński A.K., Pannert M., Prawo rodzinne, Warszawa 2016.
- Bieniek G. (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX.
- Bieniek G., Gudowski J. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX.

Boele-Woelki K. (i in.), *Principles of European Family Law Regarding Divorce and Maintenance Between Former Spouses*, Antwerpia-Oxford 2004.

Bojarski M. (red.), *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Wolters Kluwer Polska 2023, LEX.

Borysiak W., [w:] J. Wierciński (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LexisNexis 2014.

Broniewicz W., Glosa do wyroku SN z 26.11.1999 r., III CKN 468/98 oraz postanowienia SN z 21.07.1999 r., II CKN 280/99, OSP 2000/7-8/117.

Bujalski M., Zoll F., [w:] A. Olejniczak (red.), *Prawo zobowiązań - część ogólna. System Prawa Prywatnego. Tom 6*, Warszawa 2023, Legalis.

Choduń A., *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone – wybrane zagadnienia teoretyczne*, [w:] A. Choduń, A. Gomułowicz, A. Skoczylas (red.), *Klauzule generalne i zwroty niedookreślone w prawie podatkowym i administracyjnym. Wybrane zagadnienia teoretyczne i orzecznicze*, Warszawa 2013.

Ciszewski J., Nazaruk P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2023.

Creswell J.W., *Projektowanie badań naukowych: metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.

Czachórski W., [w:] Z. Radwański (red.) *System prawa cywilnego. Prawo zobowiązań. Część ogólna. Tom 3, część 1*, Warszawa 1981.

Czachórski W., Brzozowski A., Safjan M., Skowrońska-Bocian E., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 205.

Czech B., *Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia*, PS 2007/5.

Czech B., „Wina” czy „odpowiedzialność” za rozkład pożycia małżeńskiego? Uwagi do projektu kodeksu rodzinnego, PS 2019/7-8/26-46.

Czech B., [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, LexisNexis, Warszawa 2011.

Czuma I., Uwagi o projekcie prawa małżeńskiego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., RPEiS 1931, Nr 4, s. 307.

Dajczak W., Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2021.

Dąbrowa J., *Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*, Wrocław 1968.

Dąbrowska U., Stempniak A., *Rozwód i separacja. Komentarz*, Wyd. 5, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2021.

Dereń E., Polański E., *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2009.

Dobrzański B., Ignatowicz J., (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975.

Dobrzański B., [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975.

Dolecki H., Sokołowski T. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013.

Domański M., Oddalenie powództwa o rozwód w sprawach, w których małżonkowie mieli wspólne małoletnie dzieci, w świetle orzecznictwa sądów powszechnych, Prawo w Działaniu. Sprawy cywilne nr 14/2013, s. 177-220.

Domański M., Orzekanie o winie rozkładu pożycia w wyroku rozwodowym, Warszawa 2017.

Domański M., Wina rozkładu pożycia w prawie rozwodowym, Warszawa 2023.

Dubis W., [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, 2021, Legalis.

Dubisz S. (red.), Wielki słownik języka polskiego PWN, t. 5, Warszawa 2018.

Dubowski R., Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda, Józefów 2017.

Dzikiewicz L., O pojęciu winy i jej trzech odmianach, PiP 1977, Nr 1.

Dybowski T., Niektóre zagadnienia problematyki rozwodowej na tle orzecznictwa i doktryny, NP 1956, Nr 6.

Ereciński T. (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Postępowanie rozpoznawcze, wyd. V, Wolters Kluwer 2016.

Ereciński T., (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1-124, wyd. VI, Wolters Kluwer Polska 2023.

Fiedorczyk P., Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku, MHI, t. 1, Białystok 2003.

Fiedorczyk P., Rozwód w zunifikowanym prawie małżeńskim z 1945 r. Geneza, konstrukcja, orzecznictwo, MHI, t. 2, Białystok 2004, s. 101.

Filipek M., Zasada rekryminacji w systemie polskiego prawa rodzinnego, Ius.Novum 2009/3/138-148.

Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozwodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny. Wzory pism procesowych, Legalis 2016.

Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Wyd. 3, Warszawa 2021.

Frankfort-Nachmias C., Nachmias D., Hornowska E., Metody badawcze w naukach społecznych, Poznań 2001.

Fras M., Habdas M. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534), Wolters Kluwer Polska 2018.

Fras M. (red.), Habdas M. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

Fredrich-Michalska I., Stachurska-Marcińczak B. (red.), Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997.

Gajda J., Glosa do wyroku SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92.

Gajda J., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023.

Gałęska U., Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych w rodzinie w XXI wieku, Wychowanie w Rodzinie, 2015, t. XI/1, s. 27-41.

Gardocki L., Prawo karne, Warszawa 2011.

Giezek J. (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. WKP 2021.

Gołąb S., Polskie prawo małżeńskie w kodyfikacji, Warszawa 1932.

Góra-Błaszczkowska A., [w:] T. Ereciński, T. Wiśniewski (red.), System Prawa Procesowego Cywilnego. T. II, cz. 2. Postępowanie procesowe przed sądem I instancji, Warszawa 2016.

Górecki J., Unieważnienie małżeństwa, Kraków 1958.

Górnicka M., Wersja systemowa metody historyczno-prawnej na przykładzie prawa dowodowego w polskiej procedurze karnej, Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis 2015, vol. 4 (2).

Grabowski M., Krajobraz winy, Próba analizy fenomenologicznej, Toruń, 2001.

Gromek K., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 7, Warszawa 2020.

Gromek K., Rozwód *de lege lata* i *de lege ferenda*, MoP nr 2/2004.

Gromek K., Winni czy niewinni, czyli kilka uwag o sądowym badaniu winy w procesie rozwodowym, MoP 2007, Nr 2.

Grudziński M., Ignatowicz J., Kodeks rodzinny, Komentarz, 1955.

Gruszczyński L.A., Kwestionariusze w socjologii: budowa narzędzi do badań surveyowych. Katowice 2001.

Grzybowski S.M., Różański I., Prawo małżeńskie. Komentarz. Wyciąg z motywów Komisji Kodyfikacyjnej – tezy polityczne – wzory, Kraków 1946.

Gudowski J. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2017, LEX.

Gudowski J. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX.

Gudowski J., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo. Piśmiennictwo, LEX/el. 2023.

Gudowski J., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo. Piśmiennictwo, Warszawa 2024.

Górecki J., Obowiązek alimentacyjny między małżonkami, Zeszyty Naukowe UJ, Prawo, 1957, z. 4.

Górecki J., Rozwód. Studium socjologiczno-prawne, Warszawa 1965.

Górecki J., Wina rozvodu a moralność, PiP 1965, z. 1.

Granecki P., Zasada bezwzględnej odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną umyślnie (według Kodeksu cywilnego), SP 2000, Nr 3–4.

Gwiazdomorski J., Alimentacyjny obowiązek między małżonkami, Warszawa 1970.

Gwiazdomorski J., [w] Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny, [w:] J. St. Piąkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Gwiazdomorski J., Polskie prawo małżeńskie. Zarys dla nieprawników, Kraków 1948.

Gwiazdomorski J., Rozkład wspólności jako podstawa rozvodu, NP 1955, Nr 5.

Gwiazdomorski J., W sprawie wytycznych SN do art. 29 k.r., NP 1957, Nr 1.

Haak H., Haak-Trzuskawska A., Rozwód i separacja. Komentarz do art. 55–61⁶ KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC, Warszawa 2020.

Ignaczewski J. (red.), Rozwód po nowelizacji. Art. 56-61 k.r.o., Warszawa 2009.

Ignaczewski J. (red.), Rozwód i separacja. Komentarz, Wyd. 5, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2021.

Ignaczewski J., Kurman M., [w:] M. Karcz, M. Romańska (red.), Alimony. Komentarz. Wyd. 5, Warszawa 2022.

Ignatowicz J., Nazar M., Prawo rodzinne, Warszawa 2012.

Jadczak-Żebrowska M., Prawa i obowiązki małżonków, Wolters Kluwer Polska 2017, LEX.

Jakubecki A. (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-729, LEX/el. 2019.

Jakubski P., Wina i jej stopniowalność na tle Kodeksu karnego, PiP 1999, Nr 4.

Jędrejek G., [w:] G. Jędrejek (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

Jędrejek G., (red.) Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2019.

Jędrejek G., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1-61(6), LEX 2013.

Jędrejek G., Uczucia religijne a regulacja stosunków między małżonkami i między rodzicami a dziećmi, *Ius Matrimoniale* 2008/13.

Kaliński M., [w:] A. Brzozowski, J. Jastrzębski, M. Kaliński, E. Skowrońska-Bocian, Zobowiązania. Część ogólna, 2020

Kaliński M., [w:] A. Olejniczak (red.) Prawo zobowiązań – część ogólna. System Prawa Prywatnego. Tom 6, Warszawa 2023, Legalis.

Kaliński A., Szkoda na mieniu i jej naprawienie, Wyd. 3, Warszawa 2021, Legalis.

Karaszewski G., [w:] P. Nazaruk (red.), Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024, art. 897 k.c.

Kędzierska A., O rozkładzie pożycia jako przesłance rozwodowej (W związku z artykułem prof. dr. J. Gwiazdomorskiego), NP 1956, Nr 4.

Kociołowicz-Wisniewska B., Pilitowski B., Ocena polskiego sądownictwa w świetle badań vol. 2. Bilans efektów reform wymiaru sprawiedliwości w latach 2017-2019. Fundacja Court Watch Polska, Toruń 2019.

Komisja Kodyfikacyjna przy Ministrze Sprawiedliwości, Projekt Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przepisów wprowadzających Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Warszawa 1962, s. 45.

Kosek M., Ochrona małżeństwa i rodziny we włoskim prawie rozwodowym, *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne* Nr 46/2021, s. 169–184.

Kosek M., Uzależnienie od Internetu jako jedna z przyczyn rozwodu, *Zeszyty Prawnicze UKSW* 2009, nr 9.2.

Kowalewska-Łukuć M., Wina w prawie karnym, Warszawa 2019.

Krajewski M., Niezachowanie należytej staranności – problem bezprawności czy winy, PiP 1997/10.

Krajewski R., Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań, Warszawa 2009.

Krajewski R., Prawne aspekty pożycia seksualnego małżonków, *Jurysta* 2004/9.

Królikowski M., Zawłocki R., (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1-116. Wyd. 5, Warszawa 2021, Legalis.

Krzemiński Z., Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, [w:] Z. Krzemiński. Rozwód. Komentarz, wyd. III, Kraków 2001.

Krzemiński Z., Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, [w:] Z. Krzemiński, Rozwód. Praktyczny komentarz, orzecznictwo, piśmiennictwo, wzory pism, wyd. V, Kraków 2006.

Krzemiński Z., Postępowanie odrębne w sprawach małżeńskich, Warszawa 1973.

Krzemiński Z., Recenzja książki J. Gwiazdomorskiego pt. „Alimentacyjny obowiązek między małżonkami”, Palestra 1971, nr 5.

Kuchna D., Wina wyłączna w procesie rozwodowym, PiP 1972, z. 11.

Kuczkowski S., Psychologia poczucia winy, Kraków 2000.

Kulisiewicz T., Uzależnienia alkoholowe, Warszawa 1982.

Kumela-Romańska M., Pozór zdrady w polskim prawie rodzinnym, Kwartalnik Radca Prawny. Zeszyty naukowe, Nr 3 (28)/2021.

Kuźmicka-Sulikowska J., Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim, Warszawa 2011.

Lachowski J., [w:] R. Dębski, System Prawa Karnego. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. T. 3, Warszawa 2013.

Lachowski J., Wprowadzenie do rozdziału III [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.) Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom 1, Warszawa 2011.

Lachowski J., Marek A., Prawo karne. Zarys problematyki, Wolters Kluwer Polska 2023, LEX.

Lepekh S., Annulment and Dissolution of Marriage in Ukrainian Family Law, Selected Problems in the Area of Family Law and Civil Status Registration, Lublin 2007, s. 37-45.

Lewaszkiewicz-Petrykowska B., [w:] P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna, Warszawa 2014.

Lewaszkiewicz-Petrykowska B., Na marginesie artykułu J. Suskiego: Wina w rozwodzie, NP 1963, Nr 9.

Lewaszkiewicz-Petrykowska B., Problem definicji winy jako podstawy odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, ZNUŁ 1959, Nr 14.

Lewaszkiewicz-Petrykowska B., Wina jako podstawa odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych, SPE 1969, t. II.

Lewaszkiwicz-Petrykowska B., Zakres niedbalstwa jako podstawy odpowiedzialności cywilnej, NP 1956, Nr 3.

Lipiński K., Glosa do orzeczenia SN z 16.01.1957 r., OSPiKA 1958, z. 2, poz. 67.

Lissowski G., Haman J., Jasiński M., Podstawy statystyki dla socjologów, Warszawa 2008.

Longchamps de Berier R., Zobowiązania, Lwów 1938.

Lutostański K., Zasady projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r., Warszawa 1931.

Łobocki M., Metody i techniki badań pedagogicznych, Kraków 2000.

Machnikowski P., [w:] A. Olejniczak (red.) System Prawa Prywatnego. Tom 6. Prawo zobowiązań – część ogólna, Warszawa 2014.

Machnikowski P., Śmieja A., [w:] A. Olejniczak (red.), Prawo zobowiązań - część ogólna. System Prawa Prywatnego. Tom 6. Wyd. 4, Warszawa 2023, Legalis.

Manowska M., (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-477 (16), LEX/el. 2022.

Manowska M., [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis, Warszawa 2014, LEX.

Manikowski P., [w:] System prawa prywatnego. Tom 6. Prawo zobowiązań. Część ogólna, Warszawa 2009.

Marek A., Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2020.

Markowska-Gos E., Małżeństwo a odpowiedzialność. Socjologiczno-prawna analiza rozwodów w Polsce, Kultura – Przemiany – Edukacja, t. XI (2022), s. 72.

Masłowski Z., [w:] Z. Resich (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom 2, Warszawa 1972.

Mączyński A., Rozwiązanie małżeństwa w prawie prywatnym międzynarodowym, Kraków 1979.

Mączyński A., Rozwiązanie małżeństwa w prawie prywatnym międzynarodowym, Warszawa 1983.

Mering L., Obowiązek alimentacyjny, Sopot 1999.

Michalska-Warias A., Zgwałcenie w małżeństwie, Wolters Kluwer 2016, LEX.

Nowacki J., Problem blankietowości przepisów zawierających klauzule generalne [w:] G. Skąpska (red.), Prawo w zmieniającym się społeczeństwie, Kraków 1992.

Nowak A., Metodologia badań społecznych, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1985.

Nowakowski Z., Wina i ryzyko jako podstawy odpowiedzialności deliktowej [w:] Z. Radwański (red.), Studia z prawa zobowiązań, Warszawa 1979.

- Olejniczak A., [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski, Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2010.
- Olejniczak A., [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013.
- Olejniczak A., [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013.
- Olejniczak A., Materialnoprawne przesłanki udzielenia rozwodu, Poznań 1980.
- Olejniczak A., Negatywne przesłanki rozwiązania małżeństwa we współczesnych europejskich systemach rozwodowych, RPEiS, Rok XLV – z. 1–1983.
- Olejniczak A., O pogłębianiu rozkładu pożycia i winie małżonków, [w:] M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A. Schulz (red.), Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Smoczyńskiego, Toruń 2008.
- Olejniczak A., Pojęcie winy wyłącznej na tle przepisów o rozwodzie, RPEiS 1975, z. 3.
- Olejniczak A., Zarys charakterystyki współczesnych europejskich systemów rozwodowych, PiP 1982, z. 3–4.
- Osajda K. (red. serii), Borysiak W. (red. tomu), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 31, Warszawa 2023.
- Osajda K. (red. serii), Domański M., Słyk J. (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 10, Warszawa 2023.
- Pacholska A., Pozytywne przesłanki rozwodu w prawie państw Unii Europejskiej – analiza prawnoporównawcza, Palestra 2/2020, s. 37–54.
- Pawliczak J., Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, Kwartalnik Prawa Prywatnego, rok XXVI, 4/2017, s. 855-858.
- Pajor T., Odpowiedzialność dłużnika za niewykonanie zobowiązania, Warszawa 1982.
- Pasikowski S., Czy wielkość jest niezbędna? O rozmiarze próby w badaniach jakościowych. Przegląd Badań Edukacyjnych (Educational Studies Review), Nr 21 (2/2015).
- Patryas W., Interpretacja karnistyczna. Studium metodologiczne, Poznań 1988
- Pawliczak J., Dochodzenie alimentów na podstawie art. 60 k.r.o. w razie właściwości prawa obcego do rozwiązania małżeństwa, Studia Prawnicze, z. 4 (212) 2017, s. 123–154.
- Pawliczak J., Rozwiązanie małżeństwa na podstawie prawa obcego a orzekanie o winie rozkładu pożycia, Kwartalnik Prawa Prywatnego, rok XXVI, z. 4/2017, s. 845–875.

Pawliczak J., [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 11, Warszawa 2024, Legalis, art. 60 k.r.o., teza 14.

Pawliczak J., [w:] K. Osajda (red. serii), M. Domański, J. Słyk (red. tomu), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 10, Warszawa 2023, Legalis.

Piasecki K. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. V, LexisNexis, Warszawa 2011.

Piaskowska O.M. (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

Piątowski J.St., [w:] J. St. Piątowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław 1985.

Piekarski M., Wilewski M., Z problematyki kosztów procesu cywilnego, Palestra 1967, Nr 1.

Pietrzykowski K., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023

Pietrzykowski K. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Wyd. 8, Warszawa 2023.

Pohl Ł., Zawinienie jako prawnokarne wartościowanie zabronionego pod groźbą kary zachowania człowieka, [w:] Ł. Pohl, Prawo karne, Wykład części ogólnej, Warszawa 2019, s. 325–334.

Podkowik J., Moralność publiczna jako przesłanka ograniczenia konstytucyjnych wolności i praw, PiP 2019/8/21-45.

Popiołek W., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks cywilny. T II. Komentarz. Art. 450–1088. Przepisy wprowadzające, Wyd. 10, Warszawa 2021.

Pyziak-Szafnicka M., [w:] M. Safjan (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 1. Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2012.

Radwański Z., AIDS a prawo rodzinne [w:] A. Szwarc (red.), Prawne problemy AIDS, Warszawa 1990

Radwański Z., Zobowiązania – część ogólna, Warszawa 2003.

Radwański Z., Gutowski M., [w:] System Prawa Prywatnego, t. 2, 2019.

Radwański Z., Olejniczak A., Zobowiązania. Część ogólna, Warszawa 2016.

Rejman G. (red.), Kodeks karny część ogólna. Komentarz, Warszawa 1999.

Rodzinkiewicz M., Kilka uwag o relacyjnym ujęciu winy, RPEiS z. 4, 2001, s. 65–78.

Rosset E., Rozwody, Warszawa 1986.

Rybak A., Zjawisko preferencji techniki sondażu w kontekście badań reprezentatywnych w schemacie mieszania technik, [w:] J. Piekarski, D. Urbaniak-Zajac, S. Pasikowski (red.). Krytyka metodologiczna w praktyce tworzenia wiedzy, Łódź 2019.

Sadowski P., Przeciwdziałanie i zwalczanie małżeństw pozornych w prawie polskim i brytyjskim, KPP Nr 4/2012, s. 28–29.

Siedlecki W., Glosa do orzeczenia SN z 30.09.1960 r., 3 CR 1380/58, OSPiKA 1961, nr 11, poz. 314.

Silverman D., Interpretacja danych jakościowych, Warszawa 2007.

Skowrońska-Bocian E., Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki, wyd. X, LexisNexis 2011.

Skowrońska-Bocian E., [w:] J. Wierciński (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014.

Smyczyński T., Andrzejewski M., Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2020.

Smyczyński T., Olejniczak A., Prawo rodzinne i opiekuńcze, Wyd. 10, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2020.

Smyczyński T., Glosa do wyroku SN z dnia 26 października 2000 r., II CKN 956/99, OSP 2003/3/35.

Smyczyński T., Prawa i obowiązki małżonków, Studia Prawa Prywatnego, Nr 2 (5), 2007, z. 2, s. 3–8.

Smyczyński T., Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia, Warszawa 2001.

Smyczyński T. (red.), System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014.

Sobczyk M., Statystyka, Warszawa 2001.

Sobol E., Nowy słownik języka polskiego, Warszawa 2002.

Sokołowski T., [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, LEX 2013.

Sokołowski T., [w:] H. Dolecki, T. Sokołowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, wyd. II, Warszawa 2013.

Sokołowski T., [w:] T. Smyczyński, System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2014.

Sokołowski T., Charakter szerszej postaci obowiązku alimentacyjnego względem rozwiedzionego małżonka, SP 1991, nr 1 (107).

Sokołowski T., Problematyka AIDS w świetle prawa rodzinnego, Poznań 2000.

Sokołowski T., Skutki prawne rozwodu, Poznań 1996.

Sośniak M., *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone*, Kraków 1959.

Sójka–Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 1993.

Stempniak A., [w:] J. Ignaczewski, (red.), *Rozwód i separacja*. Wyd. 5, Warszawa 2021.

Stojanowska W., *Problematyka rozwodów w świetle badań*, Warszawa 1977.

Stojanowska W., *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979.

Stojanowska W., [w:] T. Smoczyński (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 11. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009.

Stolarek D., *Cudzołóstwo. Uwagi na tle regulacji rozwodowej Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *Palestra* 2013/9-10/111-124.

Suski J., *Wina w rozwodzie*, NP nr 10/1962.

Sychowicz M., [w:] K. Piasecki (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, wyd. V, LexisNexis 2011.

Sylwestrzak A., *Obowiązek alimentacyjny rozwiedzionego małżonka ponoszącego wyłączną winę rozkładu pożycia*, GSP 2005, Nr XIV.

Szamota B., *Prewencja ogólna w świetle badań empirycznych*, PiP 1986, Nr 5, s. 46.

Szczepanowska E., *Komentarz do spraw o rozwód*, Wolters Kluwer 2016, LEX.

Szer S., *Kodeks rodzinny*, *Demokratyczny Przegląd Prawniczy* 3/1950.

Szer S., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966.

Szer S., *Wina w rozkładzie pożycia małżonków*, NP 1968, nr 5.

Szer S., *Zmiany w prawie małżeńskim w świetle Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, PiP 1964, Nr 7.

Szpunar A., *O obowiązku alimentacyjnym między rozwiedzionymi małżonkami*, RPEiS 1989, z. 1.

Szpunar A., *Obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami*, NP 1964, nr 9.

Szpunar A., *Obowiązek alimentacyjny między małżonkami po rozwodzie*, *Studia Cywilistyczne*, tom XXXI, Kraków 1981, s. 59– 91.

Szpunar A., *Roszczenia alimentacyjne rozwiedzionego małżonka*, NP 1954, nr 10, s. 35– 45.

Szpunar A., *Rozkład pożycia jako przesłanka rozwodu*. NP 1954, Nr 4.

Szreder M., *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.

Sztumski J., Wstęp do metod i technik badań społecznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1999.

Szymczak M. (red.), Słownik języka polskiego PWN, t. 2, L–P, Warszawa 1988.

Świecki D., Wina w prawie karnym materialnym i procesowym, PiP, 2009 nr 11–12.

Świeczkowski J., [w:] A. Machnikowska (red.), System Prawa Cywilnego. Tom 6. Postępowania odrębne, Warszawa 2022.

Święcicki W., Tezy z zakresu prawa małżeńskiego zawarte w orzeczeniach Sądu Najwyższego wydanych do dnia 1 lipca 1948 r., Łódź 1948.

Tarwacka A., Zabłocki J., Rzymskie prawo publiczne, Wolters Kluwer Polska 2021.

Telenga P., [w:] A. Jakubecki (red.), Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do wybranych przepisów nowelizacji 2019, LEX/el. 2019.

Tokarz A., Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych, PS 2011, Nr 4.

Trzaskowski R., [w:] Gudowski Jacek (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom V. Zobowiązania. Część szczegółowa, wyd. II, WKP 2017, LEX, art. 897 k.c.

Tyszkiewicz L., Problem istoty winy w projekcie Kodeksu karnego z 1994 r., PiP 1995, Nr 3.

Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego, Warszawa 1997.

Walaszek B., Inseminatio artificialis a przepisy kodeksu rodzinnego, Palestra 1960/5.

Walaszek B., O niektórych aspektach prawnych inseminatio artificialis, RPEiS 1969/1

Walaszek B., Zarys prawa rodzinnego, Warszawa 1971.

Warkało W., Gradacja winy a obowiązek naprawienia szkody w świetle przepisów Kodeksu cywilnego, SP 1970, Nr 26–27.

Wartenberg-Kempka B., [w:] M. Frasz, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2023.

Wąsek A., Ewolucja prawnokarnego pojęcia winy w powojennej Polsce, PPK 4/1990.

Wąsek A., Kodeks karny. Komentarz. Tom I, 1999.

Wąsek A., [w:] M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2012.

Wierciński J. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LexisNexis 2014.

Winiarz J., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2003, 2010, 2012, 2015.

Winiarz J., Dyskusja w Dziale Prawa Cywilnego INP PAN nad pracą Aleksandra Woltera „Przesłanki rozvodu w prawie polskim”, PiP 1960, Nr 4–5.

Winiarz J., Rozwód, [w:] J. St. Piąkowski (red.), System prawa rodzinnego i opiekuńczego, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Winiarz J., Gajda J., [w:] K. Pietrzykowski (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2015.

Winiarz J., Prawo rodzinne, Warszawa 1983,

Winiarz J., Gajda J., Prawo rodzinne, Warszawa 1999.

Wiszniewski Z. [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975.

Wiszniewski Z., [w:] M. Grudziński, J. Ignatowicz, Kodeks rodzinny. Komentarz, Warszawa 1955.

Wiszniewski Z., Kodeks rodzinny. Komentarz, Warszawa 1959.

Wiszniewski Z., [w:] Kodeks rodzinny. Komentarz, Warszawa 1959.

Wiszniewski Z., Gross S., [w:] B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1975.

Wiszniewski Z., Stelmachowski A., Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 1966.

Wiśniewski T., [w:] G. Bieniek (red.), Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania. Tom I–II, wyd. X, LexisNexis 2011, LEX.

Wiśniewski T., [w:] J. Gudowski (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, wyd. II, Wolters Kluwer Polska 2018, LEX.

Witaszek Z., Miejsce i rola sondaży w badaniu opinii społecznej. Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, 2007, r. 48, nr 4 (171), s. 141–162.

Witecki J., Nowe prawo małżeńskie i przepisy wprowadzające prawo małżeńskie z komentarzem, Łódź 1947.

Witecki J., Prawo małżeńskie i przepisy wprowadzające prawo małżeńskie. Komentarz, Łódź 1946.

Wolter W., Nauka o przestępstwie, Analiza prawnicza na podstawie przepisów części ogólnej Kodeksu karnego z 1969 r.

Wolter A., Przesłanki rozvodu w prawie polskim. Autoreferat pracy przedstawionej na zebraniu w Dziale Prawa Cywilnego dnia 18 II 1961, Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN 1961, Nr 2.

Wróbel W., Zoll A., Polskie prawo karne. Część ogólna, Kraków 2014.

Wróbel W., Zoll A. (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Tom III. Komentarz do art. 278-363 k.k., wyd. V, WKP 2022, LEX.

- Wróblewski J., Podstawowe problemy metodologiczne dogmatyki prawa, StM 1980, Nr 20.
- Wróblewski J., [w:] Paradygmat dogmatyki prawa a prawoznawstwo, [w:] S. Wronkowska, M. Zieliński (red.) Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych, Poznań 1990.
- Zakrzewski P., Stopniowanie winy w prawie karnym, Warszawa 2016.
- Załucki M. (red.), Kodeks cywilny. Komentarz. Wyd. 3, Warszawa 2023, Legalis.
- Załucki M. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2023.
- Zawłocki R., [w:] System Prawa Karnego. Tom 3. Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności, Warszawa 2017.
- Zelek M., Wina w prawie karnym i prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim, Acta Iuris Stetinensis 2/2019 (26).
- Zelek M., [w:] M. Gutowski (red.), Kodeks cywilny. T. II, Warszawa 2022.
- Zgódka L., Małżonek wyłącznie winny, Palestra 1989, nr 4, s. 19-25.
- Zieliński A., Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie, Warszawa 2011.
- Zieliński A., Rozwód. Materialnoprawne podstawy rozvodu oraz postępowanie odrębne w sprawie o rozwód. Komentarz praktyczny wraz z wzorami pism procesowych, Warszawa 2013.
- Zieliński M., Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki, Warszawa 2008.
- Ziemiński Z., [w:] S. Wronkowska, Z. Ziemiński, Zarys teorii prawa, Poznań 2001.
- Ziemiński Z., Logika praktyczna, Warszawa 2005.
- Ziemiński Z., Metodologiczne zagadnienia prawoznawstwa, Warszawa 1974.
- Ziemiński Z., Stan dyskusji nad problematyką klauzul generalnych, PiP 1989, Nr 3.
- Ziemiński, Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych, Warszawa–Poznań 1983.
- Zoll A., Czy nieletniość jest okolicznością wyłączającą winę [w:] W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcył-Wolskiej, Warszawa 2009.
- Zoll A., Regulacja błędu w projekcie Kodeksu karnego [w:] Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok, Katowice 1996.
- Zoll A., Komentarz do Kodeksu Karnego. Część ogólna, t. I, 2012.
- Zoll A., Buchała K., Polskie prawo karne, Warszawa 1995.
- Zoll F., [w:] System Prawa Prywatnego, t. 6, 2018.
- Żywicki W., [w:] Z. Krzemiński, W. Żywicki, Rozwód, Warszawa 1967.
- Żywiecki W., Wina wyłączna w procesie rozwodowym, PiP 1972, z. 3.

Źródła internetowe

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-be-pl.do?init=true (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-cz-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-ee-pl.do?init=true&member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-fi-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-fr-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=35388&from=publication>

<https://kontaktlaw.co.uk/zmiana-w-prawie-rozwodowym-w-anglii-i-walii/> (dostęp: 30.04.2024 r.).

<https://www.podnikatel.cz/zakony/novy-obcansky-zakonik/uplne/#cast1> (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-es-maximizeMS_EJN-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/content_divorce-45-ro-pl.do?member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/45/PL/divorce_and_legal_separation?GERMANY&member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://e-justice.europa.eu/45/PL/divorce_and_legal_separation?MALTA&member=1

https://e-justice.europa.eu/45/PL/divorce_and_legal_separation?PORTUGAL&member=1 (dostęp: 30.04.2024 r.).

<https://www.infor.pl/prawo/rozwoy/rozwod-zagraniczny/2938177,Rozwod-na-Ukrainie-i-w-Polsce-czym-sie-roznia.html> (dostęp: 30.04.2024 r.).

Matrimonial Causes Act 1973, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18/section/1> (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?ficha=1801&artigo_id=&nid=775&pagina=19&tabela=leis&nversao=&so_miolo= (dostęp: 30.04.2024 r.).

[https://rzeszow.so.gov.pl/sites/default/files/2022-](https://rzeszow.so.gov.pl/sites/default/files/2022-04/Kodeks%20Rodzinny%20Ukr...%20_%2010%20stycznia%202002%20r.%20%E2%84%96%202947-III.pdf)

[04/Kodeks%20Rodzinny%20Ukr...%20_%2010%20stycznia%202002%20r.%20%E2%84%96%202947-III.pdf](https://rzeszow.so.gov.pl/sites/default/files/2022-04/Kodeks%20Rodzinny%20Ukr...%20_%2010%20stycznia%202002%20r.%20%E2%84%96%202947-III.pdf) (dostęp: 30.04.2024 r.).

<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art14490311-maltanczyzy-moga-sie-rozwozdzic> (dostęp: 30.04.2024 r.).

https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Wychowanie_w_Rodzinie/Wychowanie_w_Rodzinie-r2015-t11/Wychowanie_w_Rodzinie-r2015-t11-s27-41/Wychowanie_w_Rodzinie-r2015-t11-s27-41.pdf (dostęp: 30.06.2024 r.).

Wykaz orzecnictwa

Orzecnictwo Sądu Najwyższego

Uchwały pełnego składu SN (wytyczne)

1. Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 26.04.1952 r., C 798/51, zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania art. 30 k.r., OSN(C) 1952/1/1¹⁸¹¹.
2. Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 28.05.1955 r., zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości o praktyki sądowe w zakresie stosowania art. 29 k.r., I CO 5/55, OSNCK 1955/3/46.
3. Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 18.03.1968 r., zawierająca wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów art. 56 oraz art. 58 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, III CZP 70/66, OSNCP 1968, z. 5, poz. 77.
4. Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 09.06.1976 r., zawierająca zalecenia kierunkowe w sprawie wzmoczenia ochrony rodziny, III CZP 46/75, OSNC 1976/9/184, z. 5.
5. Uchwała całej Izby Cywilnej i Administracyjnej SN z 16.12.1987 r., zawierająca wytyczne w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawach o alimenty, III CZP 91/86, OSNC 1988/4/42.

Uchwały składu siedmiu sędziów SN (zasady prawne)

1. Uchwała (7) SN z 05.01.1953 r., C 688/51, OSNCK 1954/2/26.
2. Uchwała (7) SN z 17.02.1954 r., C 1342/53, OSNCK 1956/1/2.
3. Uchwała (7) SN z 14.02.1955 r., I CO 83/54, OSNCK 1955/3/52.
4. Uchwała (7) SN z 02.07.1955 r., I CO 27/55, OSNCK 1956/2/33.
5. Uchwała (7) SN z 08.07.1959 r., I CO 16/59, OSNCK 1960/1/4.
6. Uchwała (7) SN z 28.04.1983 r., III CZP 14/83, OSNCP 1983/11, poz. 168.
7. Uchwała (7) SN z 15.05.2014 r., III CZP 88/13, OSNC 2014/11/108.

Pozostałe uchwały SN:

¹⁸¹¹ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to „C. Prez 798/51”.

Uchwała SN z 23.10–16.11.1954 r., I CO 41/54, OSN 1956, poz. 3.
 Uchwała całej Izby Cywilnej SN z 27.02.1957 r., OSN 1959, poz. 31.
 Uchwała SN z 02.03.1957 r., 3 CO 2/57, OSNCK 1958/1/25; OSN 1958/1, poz. 25;
 OSPiKA 1957/3, poz. 67; PiP 1964/5–6, s. 851-852¹⁸¹².
 Uchwała SN z 24.09.1957 r., 3 CO 19/57, OSNCK 1958/2/58.
 Uchwała SN z 30.09.1961 r., IV CO 13/61, OSNC 1963/1/2.
 Uchwała SN z 15.07.1965 r., III CO 36/65, OSNC 1966/3/37.
 Uchwała SN z 06.02.1968 r., III CZP 116/66, LEX nr 6277;
 Uchwała SN z 26.03.1969 r., III CZP 16/69, OSNC 1969/12/211.
 Uchwała SN z 26.02.1970 r., III CZP 109/69, OSNC 1970/10/181.
 Uchwała SN z 12.10.1970 r., III CZP 6/70, OSNCP 1971/7-8/117.
 Uchwała SN z 22.11.1972 r., III CZP 83/72, OSNCP 1973, nr 7–8, poz. 124.
 Uchwała SN z 31.10.1973 r., III CZP 58/73, OSNC 1974/5/85.
 Uchwała SN z 16.04.1975 r., III CZP 22/75, OSN 1976, poz. 36.
 Uchwała SN z 15.09.1978 r., III CZP 57/78, OSNC 1979/4/66.
 Uchwała SN z 05.10.1982 r., III CZP 38/82, OSNC 1983/2-3/31.
 Uchwała SN z 02.07.1985 r., III CZP 39/85, OSNC 1986/5/68.
 Uchwała SN z 17.12.1991 r., III CZP 131/91, OSNC 1992/6/107.
 Uchwała SN z 25.10.2006 r., III CZP 87/06, OSNC 2007/9/126.
 Uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 105/06, OSNC 2007/9/129.
 Uchwała SN z 24.11.2006 r., III CZP 106/06, OSNC 2007/9/130.
 Uchwała SN z 20.10.2010 r., III CZP 59/10, OSNC 2011/5/52.
 Uchwała SN z 28.11.2012 r., III CZP 65/12, OSNC 2013/5/57.

Orzeczenia SN

Orzeczenie SN z 01.12.1922 r., C 103/22, OSP 1923, poz. 625.
 Orzeczenie SN z 29.02.1924 r., C 684/23, OSP 1924, poz. 440.
 Orzeczenie SN z 27.02.1925 r., C 3/25, OSP 1925, poz. 285
 Orzeczenie SN z 19.06.1925 r., C 113/25, OSP 1925, poz. 455.
 Orzeczenie SN z 11.05.1928 r., C 56/28, OSP 1928, poz. 481.
 Orzeczenie SN z 06.12.1929 r., III C 274/29, Zb. Orz. 1929/95.
 Orzeczenie SN z 14.12.1934 r., C.III.419/34, OSN(C) 1935/7/273.

¹⁸¹² Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „III CO 2/57”.

Orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.349/34, OSN(C) 1935/7/276.
Orzeczenie SN z 21.12.1934 r., C.III.379/34, OSN(C) 1935/7/277.
Orzeczenie SN z 19.01.1937 r., C.II. 422/37, PPIA 1937/4, poz. 289.
Orzeczenie SN z 22.12.1936 r., C.II.1920/36, LEX nr 3218961.
Orzeczenie SN z 27.05.1938 r., C.III.3167/36, LEX nr 1628179.
Orzeczenie SN z 21.10.1938 r., C.II. 689/38, LEX nr 3232599.
Orzeczenie SN z 13.11.1946 r., C.III. 639/46, OSN(C) 1947/2/50.
Orzeczenie SN z 15.02.1947 r., C.III. 913/46, OSN(C) 1948/2/37.
Orzeczenie SN z 19–26.04.1947 r., C.I. 451/47, PiP 1947, z. 11, s. 175.
Orzeczenie SN z 21.04.1947 r., C.II. 455/47, OSN(C) 1948/1/15.
Orzeczenie SN z 27.05.1947 r., C.III. 125/47, OSN(C) 1948/2/41.
Orzeczenie SN z 23.06.1947 r., III C 1011/46, OSN(C) 1948/1/21.
Orzeczenie SN z 25.08.1947 r., C.II. 747/47, [w:] W. Świącicki, Tezy z zakresu prawa małżeńskiego zawarte w orzeczeniach Sądu Najwyższego wydanych do dnia 1 lipca 1948 r., Łódź 1948.
Orzeczenie SN z 11.10.1947 r., C.III.900/47, OSN(C) 1948/3/73.
Orzeczenie SN z 29.12.1947 r., C.I. 1679/47, OSN(C) 1948/3/78.
Orzeczenie SN z 17.01.1948 r., C.III.716/47 [w:] W. Świącicki, Tezy z zakresu prawa małżeńskiego zawarte w orzeczeniach Sądu Najwyższego wydanych do dnia 1 lipca 1948 r., Łódź 1948.
Orzeczenie SN z 27.02.1948 r. C.III. 12/48, PN 1948, t. 2, z. IX–X.
Orzeczenie SN z 27.02.1948 r., C.III. 2338/47, OSN(C) 1949/1/16.
Orzeczenie SN z 11.03.1948 r., C.III. 107/48, LEX nr 3223255.
Orzeczenie SN z 11.03.1948 r., C.III. 107/48, PN 1948/9–10, s. 312.
Orzeczenie SN z 11.03.1948 r., C.III. 645/47, LEX nr 3223254.
Orzeczenie SN z 23.03.1948 r., C.I. 2165/47, OSN(C) 1948/3/86¹⁸¹³.
Orzeczenie SN z 29.03.1949 r., WaC 342/48, PiP 1950, z. 3, s. 98; DPP 1950/1, s. 60
Orzeczenie SN z 15.04.1948 r., C 66/48, OSN(C) 1949/1/21.
Orzeczenie SN z 07.05.1948 r., Lu.C. 142/48, PiP 1948, Nr 8, s. 121.
Orzeczenie SN z 28.05.1948 r., Wa.C. 126/48, OSN 1948 nr 3, poz. 87; OSN(C) 1948/3/87¹⁸¹⁴.

¹⁸¹³ Według niektórych źródeł: „I C 2165/47”.

¹⁸¹⁴ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „C 126/48”.

Orzeczenie SN z 10.06.1948 r., I C 286/48, OSN(C) 1948/2/57.
Orzeczenie SN z 01.09.1948 r., C 184/48, OSN(C) 1949/2-3/38¹⁸¹⁵.
Orzeczenie SN z 15.10.1948 r., C 613/48, PN 1949/3–4, s. 323.
Orzeczenie SN z 30.11.1948 r., Wa.C. 236/48, LEX nr 3223297.
Orzeczenie SN z 07.12.1948 r., C 923/48, OSN(C) 1949/2-3/59.
Orzeczenie SN z 29.03.1949 r. Wa.C. 298/48, DPP 1949, nr 10, s. 54.
Orzeczenie SN z 29.03.1949 r., WaC 342/48, PiP 1950/3, s. 98; DPP 1950/1, s. 60.
Orzeczenie SN z 28.04.1949 r., C 360/49, PiP 1949/9–10, s. 159.
Orzeczenie SN z 31.05.1949 r., C 583/49, PiP 1950/8–9, s. 173.
Orzeczenie SN z 19.09.1949 r., Wa.C. 103/49, DPP 1950, nr 3, s. 61.
Orzeczenie SN z 11.10.1949 r., C 1196/49, PN 1950/5–6, s. 458.
Orzeczenie SN z 19–21.10.1949 r., WaC 109/49, NP 1950, nr 3, s. 61.
Orzeczenie SN z 26.11.1949 r., Wa.C. 151/49, DPP 1950, nr 3, s. 6.
Orzeczenie SN z 21.01.1950 r., WaC 255/49, DPP 1950, nr 5, s. 51-52.
Orzeczenie SN z 23.02.1950 r., Wa.C. 298/49, PiP 1950, 10, s. 145.
Orzeczenie SN z 22.08.1950 r., C 146/50, NP 1951, nr 12, s. 42.
Orzeczenie SN z 22.08.1950 r., NC 146/50, NP 1951, nr 11, s. 46.
Orzeczenie SN z 22.08.1950 r., C 147/50, NP 1951, nr 6, s. 76.
Orzeczenie SN z 29.08.1950 r., C 164/50, NP 1951, nr 11, s. 46.
Orzeczenie SN z 13.09.1950 r., C 335/50, NP 1951, nr 11, s. 46.
Orzeczenie SN z 10.10.1950 r., C 300/50, PiP 1951/10, s. 625
Orzeczenie SN z 31.10.1950 r., C 225/50, NP 1951, nr 11, s. 46.
Orzeczenie SN z 07.11.1950 r., C 262/50, OSN(C) 1952/1/9; PiP 1951, z. 8–9.
Orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 322/50, OSNCK 1953/1/7; OSN 1953, nr I, poz. 7.
Orzeczenie SN z 19.12.1950 r., C 347/50, OSN(C) 1951/2/55.
Orzeczenie SN z 13.02.1951 r., C 447/50, OSN(C) 1952, nr 2, poz. 34.
Orzeczenie SN z 10.03.1951 r., C 48/51, PiP 1951/12/972.
Orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 667/50, OSNCK 1953/1/9.
Orzeczenie SN z 24.04.1951 r., C 735/50, NP 1951/12, s. 44.

¹⁸¹⁵ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „To.C. 184/48”.

Orzeczenie SN z 08.05.1951 r., C 184/51, OSN(C) 1952/1/21. OSN(C) 1952/1/21; OSN 1952/1, poz. 21; PiP 1951/7, s. 156. Orzeczenie SN z 28.08.1951 r., WaC 154/51, OSN(C) 1952/3/69, OSN 1952, poz. 69¹⁸¹⁶.

Orzeczenie SN z 15.09.1951 r., C 923/51, PiP 1952/1/143.

Orzeczenie SN z 18.09.1951 r., C 479/51, OSN(C) 1952, nr 1, poz. 30.

Orzeczenie SN z 06.10.1951 r., C 188/51, OSN(C) 1952/3/72.

Orzeczenie SN z 15.11.1951 r., C 1003/51, OSN 1953, poz. 17.

Orzeczenie SN z 20.11.1951 r., C 839/51, OSNCK 1954/1/1; OSN 1954/1, poz. 1.

Orzeczenie SN z 04.12.1951 r., C 423/51, OSNCK 1953/1/21; OSN 1953/1, poz. 21; PiP 1952/8–9, s. 373

Orzeczenie SN z 08.12.1951 r., C 259/51, NP 1953, nr 5, s. 81.

Orzeczenie SN z 10.12.1951 r., C 1455/51, NP 1953, Nr 5, s. 82.

Orzeczenie SN z 29.12.1951 r., C 1083/51, OSNCK 1953/2/40.

Orzeczenie SN z 31.12.1951 r., C 625/51, NP 1953, Nr 5, s. 82.

Orzeczenie SN z 05.01.1952 r., C 431/51, NP 1953/5, s. 81.

Orzeczenie SN z 15.01.1952 r., C 502/51, NP 1953/5, s. 83.

Orzeczenie SN z 16.01.1952 r., C 514/51, OSN(C) 1952/3/89.

Orzeczenie SN z 08.02.1952 r., C 609/51, NP 1953/5, s. 82.

Orzeczenie SN z 20.02.1952 r., C 687/51, NP 1953/7, s. 76.

Orzeczenie SN z 22.02.1952 r., C 681/51, NP 1952/4, s. 33.

Orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 690/51, NP 1953/5, s. 81.

Orzeczenie SN z 29.02.1952 r., C 730/51, OSNCK 1953/1/27.

Orzeczenie SN z 26.03.1952 r., C 813/51, NP 1953/5, s. 82.

Orzeczenie SN z 05.04.1952 r., C 926/51, NP 1953/5, s. 81.

Orzeczenie SN z 09.05.1952 r., C 1096/51, NP 1953, nr 5, s. 81.

Orzeczenie SN z 15.05.1952 r., C 876/51, NP 1953/5, s. 82.

Orzeczenie SN z 16.05.1952 r., C 1110/51, NP 1953, Nr 5, s. 82.

Orzeczenie SN z 20.05.1952 r., C 1146/51, NP 1953, Nr 5, s. 83.

Orzeczenie SN z 23.05.1952 r., C 407/52, PiP 1953/1, s. 133.

Orzeczenie SN z 24.05.1952 r., C 275/52, OSNCK 1953/3/72.

Orzeczenie SN z 29.05.1952 r., C 1201/51, NP 1953/10, s. 94.

¹⁸¹⁶ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „C 154/51”.

Orzeczenie SN z 20.06.1952 r., C 1339/51, OSNCK 1953/4/100.

Orzeczenie SN z 08.07.1952 r., C 1115/52, NP 1953/6, s. 56, LEX nr 3223286.

Orzeczenie SN z 24.07.1952 r., C. 1579/51, NP 1953, nr 5, s. 80.

Orzeczenie SN z 14.08.1952 r., C 297/52, NP 1953, nr 10, s. 94.

Orzeczenie SN z 13.09.1952 r., C 1702/51, OSNCK 1953/4/108.

Orzeczenie SN z 18.09.1952 r., C 1283/52, OSNCK 1953/3/84.

Orzeczenie SN z 30.09.1952 r., C 1073/52, OSNCK 1953/4/111.

Orzeczenie SN z 30.09.1952 r., C 1819/51, OSNCK 1954/2/29.

Orzeczenie SN z 08.10.1952 r., C 1809/51, NP 1953/6, s. 56.

Orzeczenie SN z 20.10.1952 r., C 2195/52, OSNCK 1953/2/60.

Orzeczenie SN z 20.10.1952 r., C 42/52, OSNCK 1954/2/30.

Orzeczenie SN z 11.11.1952 r., C 502/52, NP 1953/8–9, s. 154.

Orzeczenie SN z 20.11.1952 r., C 600/52, OSN 1954/2, poz. 31; PiP 1953/4, s. 609; NP 1953/10, s. 94.

Orzeczenie SN z 13.01.1953 r., C 1631/52, OSNCK 1954/1/9; OSN 1954/1, poz. 9; NP 1953/7, s. 63; PiP 1953/10, s. 557.

Orzeczenie SN z 07.03.1953 r., C 2031/52, OSNCK 1953/4/123; OSN 1953/4, poz. 123; NP 1953/11, s. 72; PiZS 1954/4, s. 54.

Orzeczenie SN z 09.04.1953 r., II C 2911/52, PiP 1954/1/180.

Orzeczenie SN z 08.12.1953 r., II C 1333/53, PiP 1954/5/903.

Orzeczenie SN z 20.01.1954 r., I C 539/53, OSNCK 1954/4/86; OSN 1954/4, poz. 86.

Orzeczenie SN z 22.04.1954 r., I C 1257/53, OSNCK 1954/4/95; OSN 1954/4, poz. 95.

Orzeczenie SN z 06.05.1954 r., II C 848/53, LEX nr 3169053.

Orzeczenie SN z 04.06.1954 r., I CR 614/54, LEX nr 3169054.

Orzeczenie SN z 07.09.1954 r., C 1255/53, NP 1955/7–8, s. 188-189¹⁸¹⁷.

Orzeczenie SN z 01.10.1954 r., I C 1344/54, OSNCK 1955/4/77.

Orzeczenie SN z 05.10.1954 r., II CR 295/54, OSNCK 1955/2/42.

Orzeczenie SN z 26.10.1954 r., II CR 371/54, OSNCK 1955/2/45.

Orzeczenie SN z 11.11.1954 r., II C 1492/53, OSNCK 1955/3/62; OSN 1955/3, poz. 62; PiP 1953/1/133.

Orzeczenie SN z 30.11.1954 r., 2 CR 1229/54, OSNCK 1957/2/35; OSN 1957/2, poz. 35.

Orzeczenie SN z 21.12.1954 r., I CR 1623/54, PiP 1955/9, s. 480.

¹⁸¹⁷ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „II C 1255/53”.

Orzeczenie SN z 04.02.1955 r., 1 C 1930/53, OSNCK 1957/2/36 ; OSN 1957/2, poz. 36; PiP 1964/5–6, s. 848.

Orzeczenie SN z 03.05.1955 r., II CR 1221/54, OSNCK 1956/4/95; OSN 1956/4, poz. 95; PiP 1964/5–6, s. 842 i 846.

Orzeczenie SN z 18.06.1955 r., III CR 199/54, OSNCK 1956/4/100.

Orzeczenie SN z 18.08.1955 r., II CR 1082/54, OSNCK 1956/1/25; PiP 1956, z. 2, s. 393.

Orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74; OSN 1956/3, poz. 74.

Orzeczenie SN z 24.08.1955 r., I CR 348/55, OSNCK 1956/3/74.

Orzeczenie SN z 07.11.1955 r., III CR 1328/54, PiP 1957/2, s. 410.

Orzeczenie SN z 01.12.1955 r., IV CO 46/55, OSNCK 1957/3/72; OSN 1957, poz. 72.

Orzeczenie SN z 12.12.1955 r., 1 CR 1889/54, OSNCK 1957/2/44; OSN 1957/2, poz. 44.

Orzeczenie SN z 09.03.1956 r., IV CR 36/55, OSNCK 1956/4/110; OSN 1956, poz. 110.

Orzeczenie SN z 16.03.1956 r., IV CR 127/55, OSNCK 1956/4/112; OSN 1956/4, poz. 112; PiP 1964/5–6, s. 842 i 843.

Orzeczenie SN z 23.03.1956 r., III CR 347/55, OSNCK 1956/4/114; OSN 1956/4, poz. 114.

Orzeczenie SN z 14.04.1956 r., 2 CR 650/55, OSNCK 1958/4/92¹⁸¹⁸.

Orzeczenie SN z 14.05.1956 r., I CR 746/55, OSNCK 1956/4/120; OSN 1956/4, poz. 120; PiP 1964/5–6, s. 845

Orzeczenie SN z 21.05.1956 r., 4 CR 974/55, OSPiKA 1958/2, poz. 32 i 33.

Orzeczenie SN z 01.06.1956 r., 4 CR 1118/55, RPEiS 1958/1, s. 311.

Orzeczenie SN z 19.06.1956 r., I CR 49/56, PiP 1956/12, s. 1106; BMS 1957/3, s. 57; PiP 1964/5–6, s. 841.

Orzeczenie SN z 28.07.1956 r., 1 CR 84/56, OSPiKA 1957/1; PiP 1964/5–6, s. 844.

Orzeczenie SN z 16.01.1957 r., 2 CZ 79/56, OSPiKA 1958/2, poz. 33; PiP 1959/1, s. 117.

Orzeczenie SN z 01.02.1957 r., 1 CR 436/56, OSNCK 1958/2/41; OSN 1958/2, poz. 41; PiP 1964/5–6, s. 846 i 847.

Orzeczenie SN z 13.05.1957 r., 3 CR 56/56, OSNCK 1958/2/48; OSN 1958/2, poz. 48; OSPiKA 1958/2, poz. 43¹⁸¹⁹

Orzeczenie SN z 28.06.1957 r., 3 CR 610/56, RPEiS 1958/4, s. 320, LEX nr 3223307.

¹⁸¹⁸ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „II CR 650/55”.

¹⁸¹⁹ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „III CR 56/56”.

Orzeczenie SN z 10.09.1957 r., 1 CR 1121/56, OSNCK 1959/3/72; OSN 1959/3, poz. 72; PiP 1964/5–6.

Orzeczenie SN z 17.09.1957 r. 1 CR 913/56, RPEiS 1959/1, s. 335; LEX nr 3223308.

Orzeczenie SN z 07.10.1957 r., 3 CO 20/57, OSNCK 1959/1/20; OSN 1959/1, poz. 20; OSPiKA 1958/3, poz. 76; PiP 1964/2, s. 263 i 268.

Orzeczenie SN z 22.10.1957 r., 4 CR 438/57, OSPiKA 1958/3, poz. 78; RPEiS 1958/3, s. 335.

Orzeczenie SN z 07.11.1957 r., 4 CR 306/57, OSNCK 1958/4/113; OSN 1958/4, poz. 113; OSPiKA 1958/7–8, s. 189; PiP 1964/5–6, s. 850.

Orzeczenie SN z 02.12.1957 r., 1 CR 140/57, OSNCK 1959/2/44; OSN 1959/2, poz. 44.

Orzeczenie SN z 21.04.1958 r., 1 CR 110/57, OSPiKA 1959/2, poz. 41; PiP 1964/5–6, s. 844 i 853.

Orzeczenie SN z 22.05.1958 r., 1 CR 565/57, OSNCK 1960/2/37; OSN 1960/2, poz. 37; PiP 1964/5–6, s. 846, 847 i 853.

Orzeczenie SN z 29.05.1958 r., 1 CR 276/57, RPEiS 1960, z. 3, s. 286.

Orzeczenie SN z 06.06.1958 r., 3 CZ 138/58, RPEiS 1959/1, s. 336; NP 1960/6, s. 791.

Orzeczenie SN z 26.06.1958 r., 2 CR 417/57, NP 1959/3, s. 368; PiP 1964/5–6, s. 848.

Orzeczenie SN z 15.07.1958 r., 3 CR 1225/57, OSPiKA 1959/11, poz. 289; PiP 1964/5–6, s. 846 i 847.

Orzeczenie SN z 21.07.1958 r., 1 CR 337/57, OSPiKA 1959/7–8, poz. 202; PiP 1964/5–6, s. 841 i 842.

Orzeczenie SN z 04.08.1958 r., 1 CR 1127/57, RPEiS 1959/3, s. 344.

Orzeczenie SN z 26.08.1958 r., 3 CR 327/57, LEX nr 3223291.

Orzeczenie SN z 03.09.1958 r., 3 CR 226/58, OSNCK 1959/3/90.

Orzeczenie SN z 29.09.1958 r., 2 CR 817/57, OSPiKA 1959/11, s. 294.

Orzeczenie SN z 27.10.1958 r., II CR 825/57, OSPiKA 1960, poz. 7.

Orzeczenie SN z 25.11.1958 r., I CR 522/57, RPEiS 1959, nr 4, s. 65.

Orzeczenie SN z 08.01.1959 r., 3 CR 735/58, NP 1959/9, s. 1111; PiP 1964/5–6, s. 846 i 847.

Orzeczenie SN z 21.01.1959 r., 2 CR 1120/57, RPEiS 1960/3, s. 286.

Orzeczenie SN z 16.03.1959 r., 3 CR 592/58, OSPiKA 1960/3, poz. 74.

Orzeczenie SN z 24.03.1959 r., 4 CR 972/57, RPEiS 1960/2, s. 405.

Orzeczenie SN z 22.03.1959 r., I CR 1195/58, RPE 1960, nr 4, s. 316.

Orzeczenie SN z 25.03.1959 r., 1 CR 1218/57, RPEiS 1960/2, s. 404.

Orzeczenie SN z 26.03.1959 r., III CR 923/57, OSN 1960, poz. 72.

Orzeczenie SN z 02.05.1959 r., II CR 219/58, RPEiS 1960, z. 3, s. 286¹⁸²⁰.

Orzeczenie SN z 10.06.1959 r., 4 CR 157/59, RPEiS 1960/2, s. 404.

Orzeczenie SN z 09.07.1959 r., 4 CR 607/58, NP 1959/12, s. 1527; PiP 1964/5–6, s. 846.

Orzeczenie SN z 07.11.1959 r., 1 CR 599/58, OSNCK 1961/2/44; OSN 1961/2, poz. 44; RPEiS 1960/4, s. 316; PiP 1964/5–6, s. 846 i 847.

Orzeczenie SN z 25.11.1959 r., II CR 44/59, PiP 1961, z. 7, s. 163.

Orzeczenie SN z 02.12.1959 r., 2 CR 74/59, OSNCK 1961/1/14; OSN 1961/1, poz. 14; OSPiKA 1960/10, poz. 266; NP 1961/6, s. 823; PiP 1964/5–6, s. 844

Orzeczenie SN z 21.04.1960 r., 4 CR 631/59, OSPiKA 1961/6, poz. 161; PiP 1964/5–6, s. 842–844.

Orzeczenie SN z 30.04.1960 r., 3 CR 1040/58, RPEiS 1961/1, s. 373.

Orzeczenie SN z 27.05.1960 r., 3 CR 200/60, RPEiS 1961/1, s. 372.

Orzeczenie SN z 25.08.1960 r., 4 CR 190/60, OSNCK 1961/3/86.

Orzeczenie SN z 12.09.1960 r., 3 CR 832/59, RPEiS 1962/1, s. 404.

Orzeczenie SN z 24.09.1960 r., 1 CR 447/60, OSNCK 1961/4/114.

Orzeczenie SN z 27.10.1960 r., 3 CR 599/59, OSNC 1962/1/23.

Orzeczenie SN z 03.01.1961 r., I CR 179/60, RPEiS 1961, nr 4, s. 301.

Orzeczenie SN z 03.05.1961 r., 2 CR 286/60, OSPiKA 1962/3, poz. 77; NP 1963/7–8, s. 876; PiP 1964/2, s. 258.

Orzeczenie SN z 05.06.1962 r., 1 CR 444/61, OSNCP 1963/10, poz. 227.

Orzeczenie SN z 02.07.1962 r., 1 CR 491/61, OSPiKA 1963/3, poz. 68; PiP 1964/5–6, s. 843.

Orzeczenie SN z 06.03.1963 r. III CR 88/62, OSNC 1964/5/98; RPEiS 1964/3, s. 307; NP 1965/7–8, s. 869.

Orzeczenie SN z 18.08.1965 r., III CR 147/65, OSPiKA 1966/4, poz. 93; PiP 1966/6, s. 1082; NP 1971/4, s. 590.

Orzeczenie SN z 12.12.1975 r., III CRN 338/75, OSP 1977/3/54.

Orzeczenie SN z 08.12.1986 r., II CRN 331/86, NP 1987, nr 11-12, s. 165.

Wyroki SN

Wyrok SN z 13.10.1965 r., III CR 226/65, LEX nr 5887.

¹⁸²⁰ Według niektórych źródeł sygnatura tego orzeczenia to: „2 CR 219/58”.

Wyrok SN z 07.12.1965 r., III CR 278/65, OSNC 1966/7-8/130.

Wyrok SN z 17.05.1967 r., III CR 54/67, OSPiKA 1968, nr 3, poz. 57; PiP 1968/4–5, s. 821; NP 1971/4, s. 590.

Wyrok SN z 07.01.1969 r., II CR 528/68, OSNC 1969/10/179. OSNC 1969/10/179. OSNCP 1969/10, poz. 179; RPEiS 1970/1, s. 355; NP 1971/4, s. 591.

Wyrok SN z 08.01.1971 r., III CRN 442/70, LEX nr 6854.

Wyrok SN z 25.05.1971 r., III CRN 105/71, LEX nr 6934.

Wyrok SN z 22.03.1973 r., I CR 189/73, OSNC 1974/1/19; OSNCP 1974/1, poz. 19; NP 1975/3, s. 430.

Wyrok SN z 20.02.1974 r., III CRN 388/73, OSNC 1975/2/29; OSNCP 1975/2, poz. 29; NP 1976/2, s. 311.

Wyrok SN z 19.05.1975 r., III CRN 55/75, OSNC 1976/6/133; OSNCP 1976/6, poz. 133; NP 1977/5, s. 687.

Wyrok SN z 12.09.1975 r., III CRN 226/75, LEX nr 3223273.

Wyrok SN z 10.11.1976 r., II CR 268/76, OSNC 1977/10/188.

Wyrok SN z 08.06.1977 r., IV CR 277/77, OSNC 1978/3/53; OSNCP 1978/3, poz. 53.

Wyrok SN z 25.09.1978 r., III CRN 161/78, LEX nr 8131.

Wyrok SN z 08.11.1979 r., III CRN 199/79, OSNC 1980/3/62, OSNCP 1980/3, poz. 62; Pal. 1981/6, s. 121; PiP 1981/9–12, s. 109.

Wyrok SN z 28.10.1980 r., III CRN 222/80, OSNC 1981/5/90; OSPiKA 1981/6, poz. 104; PiP 1982/5–6, s. 147.

Wyrok SN z 24.11.1981 r., III CRN 239/81, OSNCP 1982/7, poz. 106; OSPiKA 1982/9–10, poz. 179; PiP 1984/7, s. 131.

Wyrok SN z 25.08.1982 r., III CRN 182/82, GP 1983/3, s. 6.

Wyrok SN z 12.11.1982 r., III CRN 271/82, OSNC 1983/8/118; OSNCP 1983/8, poz. 118; OSPiKA 1983/9, poz. 195; OSPiKA 1984/11, poz. 242; PiP 1984/10 s. 82.

Wyrok SN z 07.04.1994 r., I CR 3/94, LEX nr 188339.

Wyrok SN z 14.12.1984 r., III CRN 272/84, OSNC 1985/9/135; OSNCP 1985/9, poz. 135.

Wyrok SN z 14.12.1984 r., III CRN 290/84, LEX nr 852456.

Wyrok SN z 08.12.1986 r., III CRN 331/86, NP 1987, nr 11-12, s. 165.

Wyrok SN z 10.12.1996 r., II CKN 22/96, LEX nr 3223321.

Wyrok SN z 10.01.1997 r., II CKN 54/96, PS 1999/1, s. 80.

Wyrok SN z 11.02.1997 r., II CKN 73/96, LEX nr 512977.

Wyrok SN z 12.02.1997 r., II CKN 76/96, LEX nr 1633846.

Wyrok SN z 18.02.1997 r., I CKN 77/96, PS 1999/1, s. 79.
 Wyrok SN z 23.04.1997 r., I CKN 78/97, LEX nr 1228420.
 Wyrok SN z 06.05.1997 r., I CKN 86/97, LEX nr 529701.
 Wyrok SN z 13.05.1997 r., II CKN 140/97, LEX nr 599532.
 Wyrok SN z 22.09.1997 r., II CKN 329/97, LEX nr 1227829.
 Wyrok SN z 01.10.1997 r., I CKN 246/97, LEX nr 668911.
 Wyrok SN z 06.11.1997 r., I CKN 341/97, LEX nr 519370.
 Wyrok SN z 13.11.1997 r., I CKN 306/97, LEX nr 484738.
 Wyrok SN z 21.11.1997 r., II CKN 464/97, LEX nr 1227419.
 Wyrok SN z 28.11.1997 r., II CKN 457/97, Biul. SN 1998/2, s. 14..
 Wyrok SN z 05.12.1997 r., I CKN 597/97, OSNC 1998/6/99; OSNC 1998/6, poz. 99; PS 1999/1, s. 79.
 Wyrok SN z 19.01.1998 r., I CKN 424/97, OSNC 1998/9/136.
 Wyrok SN z 29.01.1998 r., I CKN 498/97, LEX nr 83803.
 Wyrok SN z 04.02.1998 r., II CKN 582/97, LEX nr 1225355.
 Wyrok SN z 04.02.1998 r., II CKN 654/97, LEX nr 1225367.
 Wyrok SN z 27.02.1998 r., II CKN 626/97, LEX nr 1228407.
 Wyrok SN z 13.03.1998 r., I CKN 539/97, LEX nr 1228750.
 Wyrok SN z 05.05.1998 r., I CKN 95/98, LEX nr 1223697.
 Wyrok SN z 05.05.1998 r., I CKN 242/98, LEX nr 327913.
 Wyrok SN z 06.05.1998 r., II CKN 717/97, LEX nr 1224951.
 Wyrok SN z 07.05.1998 r., III CKN 186/98, LEX nr 83804.
 Wyrok SN z 13.05.1998 r., III CKN 484/97, LEX nr 519916.
 Wyrok SN z 19.05.1998 r., II CKN 751/97, LEX nr 1224966.
 Wyrok SN z 19.05.1998 r., II CKN 752/97, LEX nr 1224967.
 Wyrok SN z 29.05.1998 r., II CKN 775/97, LEX nr 1674116.
 Wyrok SN z 21.05.1998 r., III CKN 505/97, LEX nr 599785.
 Wyrok SN z 25.05.1998 r., I CKN 704/97, LEX nr 529702.
 Wyrok SN z 08.07.1998 r., III CKN 574/97, LEX nr 462941.
 Wyrok SN z 03.09.1998 r., I CKN 908/97, OSNC 1999/3/53; OSP 1999/10, poz. 173; MoP 1999/3, s. 2; PS 2001/9, s. 118.
 Wyrok SN z 03.09.1998 r., I CKN 1029/97, LEX nr 1215906.
 Wyrok SN z 04.09.1998 r., II CKN 69/98, LEX nr 1216948.
 Wyrok SN z 09.10.1998 r., III CKN 573/98, LEX nr 1214449.

Wyrok SN z 06.11.1998 r., III CKN 9/98, LEX nr 1214488.
Wyrok SN z 04.12.1998 r., III CKN 769/98, LEX nr 599786.
Wyrok SN z 09.12.1998 r., II CKN 88/98, LEX nr 1214485.
Wyrok SN z 10.12.1998 r., I CKN 912/97, OSNC 1999/6/117.
Wyrok SN z 19.01.1999 r., II CKN 744/98, LEX nr 529706.
Wyrok SN z 26.01.1999 r., III CKN 128/98, LEX nr 738105.
Wyrok SN z 28.01.1999 r., III CKN 137/98, LEX nr 1214379.
Wyrok SN z 28.01.1999 r., III CKN 1041/98, OSNC 1999/9/149; OSNC 1999/9, poz. 149; PS 2001/9, s. 118.
Wyrok SN z 26.02.1999 r., I CKN 1019/97, LEX nr 1214337.
Wyrok SN z 04.03.1999 r., II CKN 220/98, LEX nr 738090.
Wyrok SN z 04.03.1999 r., II CKN 268/98, LEX nr 1212983.
Wyrok SN z 05.03.1999 r., I CKN 1063/97, LEX nr 1213442.
Wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1050/97, OSNC 1999/10/177; OSNC 1999/10, poz. 177; PS 2001/9, s. 116.
Wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1057/97, LEX nr 1214346.
Wyrok SN z 18.03.1999 r., I CKN 1062/97, LEX nr 1214349.
Wyrok SN z 08.04.1999 r., II CKN 248/98, LEX nr 1212978.
Wyrok SN z 05.05.1999 r., III CKN 146/99, LEX nr 1211843.
Wyrok SN z 06.05.1999 r., II CKN 293/98, LEX nr 1212016.
Wyrok SN z 12.05.1999 r., II CKN 297/98, LEX nr 1211497.
Wyrok SN z 21.05.1999 r., III CKN 512/98, LEX nr 1213012.
Wyrok SN z 11.06.1999 r., II CKN 403/98, LEX nr 1211751.
Wyrok SN z 08.07.1999 r., I CKN 355/99, Legalis nr 503428.
Wyrok SN z 15.07.1999 r., I CKN 415/99, LEX nr 83805.
Wyrok SN z 15.07.1999 r., I CKN 356/99, LEX nr 527172.
Wyrok SN z 28.07.1999 r., II CKN 445/98, LEX nr 738091.
Wyrok SN z 16.09.1999 r., II CKN 486/98, LEX nr 1216808.
Wyrok SN z 07.10.1999 r., I CKN 146/98, LEX nr 1216917.
Wyrok SN z 19.10.1999 r., I CKN 160/98, LEX nr 3218963.
Wyrok SN z 22.10.1999 r., III CKN 386/98, LEX nr 1217913.
Wyrok SN z 27.10.1999 r., III CKN 412/98, LEX nr 78208.
Wyrok SN z 05.11.1999 r., III CKN 799/99, LEX nr 528139.
Wyrok SN z 10.11.1999 r., I CKN 233/98, LEX nr 1232417.

Wyrok SN z 26.11.1999 r., III CKN 468/98, OSP 2000/7-8/117.

Wyrok SN z 08.12.1999 r., II CKN 606/98, LEX nr 847119.

Wyrok SN z 17.12.1999 r., III CKN 850/99, LEX nr 50737.

Wyrok SN z 20.01.2000 r., I CKN 1187/99, LEX nr 51632.

Wyrok SN z 04.02.2000 r., II CKN 724/98, LEX nr 1218427.

Wyrok SN z 08.02.2000 r., I CKN 1276/99, LEX nr 1218610.

Wyrok SN z 27.03.2000 r., III CKN 652/98, LEX nr 1218556.

Wyrok SN z 10.05.2000 r., III CKN 797/00, LEX nr 42884.

Wyrok SN z 10.05.2000 r., III CKN 1032/99, OSNC 2001/7-8/102; OSNC 2001/7–8, poz. 102; PS 2001/9, s. 116.

Wyrok SN z 16.05.2000 r., IV CKN 1222/00, LEX nr 1219841.

Wyrok SN z 16.05.2000 r., IV CKN 1230/00, LEX nr 1219842.

Wyrok SN z 02.06.2000 r., II CKN 973/98, LEX nr 3388087.

wyrok SN z 02.06.2000 r., II CKN 670/00, LEX nr 51984.

Wyrok SN z 28.06.2000 r., IV CKN 662/00, LEX nr 530594.

Wyrok SN z 29.06.2000 r., V CKN 323/00, LEX nr 52485.

Wyrok SN z 05.07.2000 r., I CKN 226/00, LEX nr 51343.

Wyrok SN z 25.07.2000 r., I CKN 375/99, LEX nr 1223572.

Wyrok SN z 07.09.2000 r., I CKN 872/00, LEX nr 530682.

Wyrok SN z 06.09.2000 r., II CKN 145/99, LEX nr 1166299.

Wyrok SN z 12.09.2000 r., III CKN 650/00, LEX nr 532142.

Wyrok SN z 17.10.2000 r., I CKN 831/98, LEX nr 3388112.

Wyrok SN z 24.10.2000 r., V CKN 129/00, *niepublikowany*.

Wyrok SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, LEX nr 45570.

Wyrok SN z 26.10.2000 r., II CKN 956/99, OSP 2003/3, poz. 35; MoP 2001/6/352.

Wyrok SN z 28.09.2000 r., IV CKN 112/00, OSNC 2001/3/41; OSNC 2001/3, poz. 41; MoP 2001/3, s. 159; Pal. 2003/3–4, s. 227; PS 2001/9, s. 117.

Wyrok SN z 06.12.2000 r., III CKN 727/00, LEX nr 1170060.

Wyrok SN z 08.12.2000 r., I CKN 1129/99, LEX nr 51635.

Wyrok SN z 14.12.2000 r., I CKN 1008/98, LEX nr 3388152.

Wyrok SN z 05.01.2001 r., V CKN 915/00, OSP 2001/6/92; Wok. 2001/3, s. 7.

Wyrok SN z 31.01.2001 r., III CKN 1074/98, LEX nr 1167363.

Wyrok SN z 14.02.2001 r., I CKN 1341/00, LEX nr 52433.

Wyrok SN z 15.02.2001 r., II CKN 391/00, LEX nr 52629.

Wyrok SN z 19.04.2001 r., IV CKN 1647/00, LEX nr 1168713.

Wyrok SN z 12.09.2001 r., V CKN 445/00, LEX nr 52490.

Wyrok SN z 04.10.2001 r., I CKN 871/00, LEX nr 52659.

Wyrok SN z 09.11.2001 r., I CKN 438/00, LEX nr 529703.

Wyrok SN z 06.02.2002 r., V CKN 741/00, LEX nr 424457.

Wyrok SN z 20.02.2002 r., V CKN 757/00, LEX nr 56021.

Wyrok SN z 26.02.2002 r., I CKN 305/01, LEX nr 53924.

Wyrok SN z 18.07.2002 r., IV CKN 1249/00, LEX nr 80269.

wyrok SN z 04.11.2002 r., III KK 58/02, LEX nr 56846.

Wyrok SN z 21.11.2002 r., III CKN 665/00, LEX nr 74446.

Wyrok SN z 19.02.2003 r., V CKN 1681/00, LEX nr 121742.

Wyrok SN z 28.02.2002 r., III CKN 545/00, LEX nr 55136.

Wyrok SN z 21.03.2003 r., II CKN 1270/00, LEX nr 78843.

Wyrok SN z 26.03.2003 r., II CK 91/02, LEX nr 78825.

Wyrok SN z 28.03.2003 r., IV CKN 1957/00, LEX nr 121734.

Wyrok SN z 03.04.2003 r., V CK 423/02, LEX nr 583965.

Wyrok SN z 09.07.2003 r., IV CKN 327/01, LEX nr 602295.

Wyrok SN z 10.07.2003 r., I CKN 503/01, LEX nr 121700.

Wyrok SN z 26.09.2003 r., IV CK 32/02, LEX nr 146462.

Wyrok SN z 22.10.2003 r., II CK 154/02, LEX nr 602220.

Wyrok SN z 06.11.2003 r., II CK 192/02, MP 2004/20/949.

Wyrok SN z 28.01.2004 r., IV CK 406/02, LEX nr 529700.

Wyrok SN z 13.02.2004 r., IV CK 40/03, LEX nr 151636.

Wyrok SN z 09.03.2004 r., I CK 436/03, LEX nr 852518.

Wyrok SN z 20.04.2004 r., V CK 273/03, LEX nr 2450876.

Wyrok SN z 25.08.2004 r., IV CK 609/03, OSNC 2005/7-8/139; MoP 2005/17, s. 854; PS 2006/4, s. 121.

Wyrok SN z 01.12.2004 r., IV CK 203/04, LEX nr 1607506.

Wyrok SN z 19.01.2005 r., V CK 364/04, OSNC 2005/12/218.

Wyrok SN z 17.02.2005 r., IV CK 557/04, LEX nr 176001.

Wyrok SN z 14.04.2005 r., II CK 609/04, LEX nr 1110951.

Wyrok SN z 24.05.2005 r., V CK 646/04, LEX nr 180827.

Wyrok SN z 08.06.2005 r., I CK 701/04, LEX nr 190656.

Wyrok SN z 07.05.2008 r., II CSK 4/08, LEX nr 424363.

Wyrok SN z 20.01.2009 r., II CSK 423/08, LEX nr 527191.
Wyrok SN z 10.02.2010 r., V CSK 287/09, LEX nr 786561.
Wyrok SN z 19.10.2012 r., V CSK 501/11, LEX nr 1243100.
Wyrok SN z 06.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181.
Wyrok SN z 21.05.2015 r., IV CSK 539/14, LEX nr 1682734.
Wyrok SN z 08.02.2017 r., III KK 226/16, LEX nr 2224610.
Wyrok SN z 24.04.2018 r., V CNP 22/17, LEX nr 2515738.
Wyrok SN z 27.03.2019 r., V CSK 3/18, OSNC 2020/2/19.

Postanowienia SN

Postanowienie SN z 03.12.1968 r., III CRN 100/68, OSNC 1969/11/205.
Postanowienie SN z 28.04.1972 r., III CRN 626/71, LEX nr 7084.
Postanowienie SN z 30.11.1972 r., III CRN 235/72, OSNC 1973/10/174; NP 1974/11, s. 1542.
Postanowienie SN z 26.11.1973 r., III CRN 227/73, OSNC 1974/11/189; OSNCP 1974/11, poz. 189; NP 1975/3, s. 424.
Postanowienie SN z 05.10.1974 r., III CRN 190/74, LEX nr 7598.
Postanowienie SN z 03.02.1981 r., IV CR 569/80, OSNC 1981/12/236; PiP 1982/12, s. 111.
Postanowienie SN z 22.09.1997 r., II CKN 306/97, LEX nr 1228354.
Postanowienie SN z 02.10.1997 r., II CKN 348/97, LEX nr 479357.
Postanowienie SN z 27.05.1998 r., I CKN 730/97, OSNC 1998/12, poz. 221.
Postanowienie SN z 06.05.1999 r., II CKN 304/98, LEX nr 1212018.
Postanowienie SN z 07.06.2000 r., III CKN 455/00, LEX nr 1221130.
Postanowienie SN z 12.12.2000 r., V CKN 1805/00, LEX nr 52400.
Postanowienie SN z 21.11.2002 r., III CKN 1018/00, LEX nr 77054.
Postanowienie SN z 27.06.2003 r., IV CKN 278/01, OSNC 2004/9, poz. 146.
Postanowienie SN z 06.04.2005 r., III CK 469/04, LEX nr 1318279.
Postanowienie SN z 08.06.2005 r., V CZ 58/05, LEX nr 1515409.
Postanowienie SN z 18.05.2011 r., III CZ 23/11, LEX nr 1129126.
Postanowienie SN z 19.07.2012 r., II CSK 660/11, LEX nr 1228437.
Postanowienie SN 19.12.2012 r., II CSK 259/12, OSNC 2013/7-8/92.
Postanowienie SN z 24.04.2013 r., IV CSK 553/12, LEX nr 1353257.

Postanowienie SN z 24.04.2013 r., IV CSK 553/12, OSNC-ZD 2014, Nr B, poz. 24.
Postanowienie SN z 23.03.2016 r., III CZP 112/15, LEX nr 2016029.
Postanowienie SN z 30.03.2016 r., I KZP 23/15, OSNKW 2016/5/29.
Postanowienie SN z 08.02.2018 r., II CNP 11/17, LEX nr 2483319.
Postanowienie SN z 13.12.2018 r., V CSK 565/17, LEX nr 2618553.
Postanowienie SN z 10.01.2019 r., II CSK 337/18, LEX nr 2604258.
Postanowienie SN z 11.01.2019 r., V CSK 545/17, LEX nr 2618565.
Postanowienie SN z 18.01.2019 r., III CZP 63/18, LEX nr 2607940.
Postanowienie SN z 25.10.2019 r., IV CSK 322/18, LEX nr 3561360.
Postanowienie SN z 15.05.2020 r., IV CSK 474/19, LEX nr 3029163.
Postanowienie SN z 15.05.2020 r., IV CSK 546/19, LEX nr 3223663.
Postanowienie SN z 20.07.2020 r., IV CSK 136/19, LEX nr 3063793.
Postanowienie SN z 20.11.2020 r., III CNP 6/20, LEX nr 3082402.
Postanowienie SN z 09.07.2021 r., III CSK 61/21, LEX nr 3239907.
Postanowienie SN z 28.09.2021 r., I CSK 441/21, LEX nr 3515131.
Postanowienie SN z 19.11.2022 r., I CSK 4813/22, LEX nr 3511349.
Postanowienie SN z 18.10.2023 r., II CSKP 1596/22, LEX nr 3720551.
Postanowienie SN z 16.11.2023 r., II CSKP 1401/22, LEX nr 3630736.
Postanowienie SN z 14.03.2024 r., I CSK 6523/22, LEX nr 3693842.
Postanowienie SN z 26.03.2024 r., I CSK 6959/22, LEX nr 3699543.
Postanowienie SN z 07.06.2024 r., I CSK 896/23, LEX nr 3725448.

Orzecznictwo sądów apelacyjnych

Wyroki sądów apelacyjnych

Wyrok SA w Białymstoku z 08.12.1994 r., I ACr 346/94, OSA 1995/6/42.
Wyrok SA w Białymstoku z 23.02.1995 r., I ACr 33/95, OSA 1997/4/15.
Wyrok SA w Białymstoku z 23.02.1995 r., I ACr 33/95, LEX nr 30168.
Wyrok SA w Katowicach z 27.03.1996 r., I ACr 119/96, OSA 1997, z. 11–12, poz. 62.
Wyrok SA w Białymstoku z 06.03.1997 r., I ACa 48/97, OSA 1998/10/45.
Wyrok SA w Białymstoku z 24.06.1997 r., I ACr 162/97, OSA 1998/9/42.
Wyrok SA w Katowicach z 25.02.1998 r., I ACa 729/97, OSA 1998/11-12/49.
Wyrok SA w Lublinie z 03.03.1999 r., I ACa 11/99, LEX nr 36300.

Wyrok SA w Gdańsku z 16.06.1999 r., I ACa 290/99, LEX nr 50098.

Wyrok SA w Krakowie z 26.01.2000 r., I ACa 10/00, OSA 2001/11/56; LEX nr 49090.

Wyrok SA w Krakowie z 29.01.2004 r., I ACa 1186/03, OSA 2004/12/47.

Wyrok SA w Poznaniu z 10.02.2004 r., I ACa 1422/03, Wokanda 2005/2/46.

Wyrok SA w Katowicach z 15.07.2004 r., I ACa 375/04, LEX nr 147143.

Wyrok SA w Poznaniu z 05.10.2004 r., I ACa 683/04, Wokanda 2005/12/43.

Wyrok SA w Katowicach z 13.05.2005 r., I ACa 2184/04, LEX nr 151748.

Wyrok SA w Warszawie z 12.01.2006 r., I ACa 865/05, LEX nr 1645610.

Wyrok SA w Gdańsku z 20.05.2009 r., I ACa 368/09, LEX nr 524885.

Wyrok SA w Poznaniu z 09.09.2009 r., I ACa 565/09, LEX nr 756661.

Wyrok SA w Katowicach z 18.02.2010 r., I ACa 29/10, LEX nr 1120359.

Wyrok SA w Katowicach z 11.03.2010 r., I ACa 46/10, LEX nr 1120372.

Wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 35/10, LEX nr 1120365.

Wyrok SA w Katowicach z 12.03.2010 r., I ACa 51/10, LEX nr 1120376.

Wyrok SA w Poznaniu z 11.08.2010 r., I ACa 569/10, LEX nr 756663.

Wyrok SA w Krakowie 28.11.2012 r., I ACa 1091/12, LEX nr 1289462.

Wyrok SA w Katowicach z 12.09.2013 r., I ACa 567/13, LEX nr 1378717.

Wyrok SA w Krakowie z 12.09.2013 r., I ACa 744/13, LEX nr 1793950.

Wyrok SA w Krakowie z 18.12.2013 r., I ACa 1342/13, LEX nr 1527007.

Wyrok SA w Białymstoku z 26.06.2014 r., I ACa 177/14, LEX nr 1661118.

Wyrok SA w Krakowie z 26.02.2015 r., I ACa 1634/14, LEX nr 1679933.

Wyrok SA w Krakowie z 10.05.2016 r., I ACa 85/16, LEX nr 2056679.

Wyrok SA w Krakowie z 07.09.2016 r., I ACa 559/16, LEX nr 2179382.

Wyrok SA w Warszawie z 09.12.2016 r., VI ACa 1702/15, LEX nr 2686276.

Wyrok SA w Białymstoku z 21.12.2016 r., I ACa 641/16, LEX nr 2191495.

Wyrok SA w Warszawie z 07.04.2017 r., I ACa 2434/15, LEX nr 2457562.

Wyrok SA w Gdańsku z 26.09.2017 r., I ACa 1183/16, LEX nr 2409495.

Wyrok SA w Łodzi z 27.09.2017 r., I ACa 168/17, LEX nr 2387005.

Wyrok SA w Białymstoku z 28.09.2017 r., I ACa 291/17, LEX nr 2390591.

Wyrok SA we Wrocławiu z 07.05.2018 r., I ACa 148/18, LEX nr 2977702.

Wyrok SA w Szczecinie z 16.11.2018 r., I ACa 375/18, LEX nr 2657130.

Wyrok SA w Katowicach z 08.05.2018 r., V ACa 68/18, LEX nr 3562405.

Wyrok SA we Wrocławiu z 07.05.2018 r., I ACa 148/18, LEX nr 2977702.

Wyrok SA w Poznaniu z 06.06.2018 r., I ACa 1618/17, LEX nr 2553606.

Wyrok SA w Katowicach z 15.06.2018 r., V ACa 491/17, LEX nr 2615518.
Wyrok SA w Krakowie z 21.06.2018 r., I ACa 1647/17, LEX nr 2553020.
Wyrok SA w Szczecinie z 19.07.2018 r., I ACa 907/17, LEX nr 2565721.
Wyrok SA w Katowicach z 26.07.2018 r., V ACa 563/17, LEX nr 2615528.
Wyrok SA w Katowicach z 22.08.2018 r., V ACa 589/17, LEX nr 2615529.
Wyrok SA w Szczecinie z 30.08.2018 r., I ACa 96/18, LEX nr 2565722.
Wyrok SA w Szczecinie z 16.11.2018 r., I ACa 375/18, LEX nr 2657130.
Wyrok SA w Szczecinie z 27.11.2018 r., I ACa 276/18, LEX nr 2657121.
Wyrok SA w Szczecinie z 29.01.2019 r., I ACa 441/18, LEX nr 2657608.
Wyrok SA w Poznaniu z 01.02.2019 r., I ACa 342/18, LEX nr 2669805.
Wyrok SA w Szczecinie z 28.02.2019 r., I ACa 472/18, LEX nr 2657613.
Wyrok SA w Krakowie z 10.04.2019 r., I ACa 575/18, LEX nr 2773677.
Wyrok SA w Szczecinie z 28.09.2018 r., I ACa 215/18, LEX nr 2615872.
Wyrok SA w Gdańsku z 17.12.2019 r., V ACa 243/17, LEX nr 3406283.
Wyrok SA w Krakowie z 22.07.2021 r., I ACa 180/21, LEX nr 3240334.
Wyrok SA w Krakowie z 18.11.2021 r., I ACa 517/20, LEX nr 3302598.
Wyrok SA w Krakowie z 06.12.2022 r., I ACa 795/21, LEX nr 3507494.

Postanowienia sądów apelacyjnych

Postanowienie SA w Łodzi z 28.04.1995 r., I ACz 172/95, OSA 1995/7-8/54.
Postanowienie SA w Warszawie z 18.07.1996 r., I ACz 812/96, LEX nr 26409.
Postanowienie SA w Warszawie z 18.07.1996 r., I ACz 812/96, LEX nr 26409.
Postanowienie SA w Krakowie z 28.02.2002 r., II AKz 61/02, LEX nr 56694.
Postanowienie SA w Katowicach z 20.08.2009 r., I ACa 410/09, LEX nr 551997.
Postanowienie SA w Krakowie z 24.05.2016 r., I ACz 879/16, LEX nr 2048420.

Orzecznictwo sądów okręgowych

Wyrok SO w Częstochowie z 17.01.2012 r., I RC 591/11, LEX nr 11713697.
Postanowienie SO w Łodzi z 09.03.2015 r., III Ca 1641/14, LEX nr 2126946.

Wyroki TK

1. Wyrok TK z 28.04.2003 r., K 18/02, OTK-A 2003/4/32.
2. Wyrok TK z 03.11.2004 r., K 18/03, OTK-A 2004/10/103.

3. Wyrok TK z 11.04.2006 r., SK 57/04, OTK-A 2006/4/43.
4. Wyrok TK z 08.01.2008 r., P 35/06, OTK-A 2008/1/1.
5. Wyrok TK z 25.10.2012 r., SK 27/12, OTK-A 2012/9/109.

Streszczenie

Problematyka rozwodu była wielokrotnie przedmiotem zainteresowania badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe – prawników, socjologów, teologów, pedagogów, jak również psychologów. Jest tak niewątpliwie dlatego, że zagadnienia trwałości, a także rozpadu małżeństwa, należą do najważniejszych problemów z punktu widzenia funkcjonowania tak małżeństwa, jak i rodziny. Jak wynika z powszechnie dostępnych statystyk, liczba spraw rozwodowych z każdym rokiem wzrasta, co sprawia, że materia ta pozostaje nadal aktualna. Ponadto, liberalizacja poglądów, spadek duchowości społeczeństwa oraz wzrastająca akceptacja dla różnych nowych (alternatywnych) podejść do tworzenia rodziny sprzyjają również postrzeganiu rozwodu jako powszechnego zjawiska, będącego konsekwencją niesatysfakcjonującego związku, a nie jednoznacznie dysfunkcyjnego stanu rzeczy.

Niniejsza praca jest próbą kompleksowego omówienia zagadnienia winy rozkładu pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym. Jest to jedno z najtrudniejszych do zdefiniowania pojęć w prawie rodzinnym. Wprawdzie ustawodawca posłużył się nim w trzech przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących rozwodu (tj. w art. 56 § 3, 57 § 1 i 2 oraz 60 § 1, 2 i 3 k.r.o.) oraz w jednym przepisie regulującym orzekanie separacji (art. 61³ § 2 k.r.o.), jednakże nie pokusił się nawet o jego częściowe zdefiniowanie. Potrzeba podjęcia tej niezwykle doniosłej tematyki wynikała również z faktu, że do dnia rozpoczęcia prac nad niniejszą rozprawą doktorską analizowana problematyka nie doczekała się całościowego opracowania monograficznego. Istniejące prace albo poddają szczegółowej analizie jedynie niektóre, wybrane zagadnienia związane z rozkładem pożycia małżeńskiego (a w szczególności materialnoprawne przesłanki orzeczenia rozwodu – pozytywne, bądź negatywne) albo –przedstawiając je całościowo – z natury rzeczy omawiają je w sposób jedynie wybiórczy i ogólnikowy. Stąd też dorobek zarówno doktryny prawa rodzinnego, jak i orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych w zakresie analizy winy (zarówno w aspekcie materialnoprawnym, jak i procesowym) jest dość skromny, co utrudnia wskazanie dominującej koncepcji. Ponadto, na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, dostrzegalna jest ewolucja katalogu zawinionych przesłanek rozkładu pożycia. Trudno oczekiwać stabilnego, przewidywalnego, a co za tym idzie, sprawiedliwego orzecznictwa sądów powszechnych w sytuacji, gdy nauka prawa nie zdołała ustalić przekonującej i kompleksowej koncepcji winy rozkładu pożycia oraz zasad orzekania o niej. Co szczególnie istotne, rola Sądu

Najwyższego w tym zakresie jest ograniczona ze względu na to, że w sprawach o rozwód skarga kasacyjna jest obecnie niedopuszczalna (art. 398² § 2 pkt 1 k.p.c.). Stąd też kompleksowe spojrzenie na tematykę winy rozkładu pożycia w ramach obszerniejszego opracowania umożliwia omówienie, pogłębienie, analizę i ocenę wielu zagadnień spornych w literaturze i w judykaturze, które do dziś stanowią przedmiot ożywionych dyskusji.

Rozprawa uwzględnia zatem zarówno aspekt teoretyczny, jak i praktyczny. Chodziło bowiem nie tylko o kompleksową wykładnię obowiązujących przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, regulujących zagadnienie orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym oraz omówienie poglądów formułowanych w tym zakresie w doktrynie i judykaturze, ale również o próbę sformułowania konkretnych postulatów *de lege ferenda*. Celem niniejszej pracy jest w szczególności próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy w aktualnych realiach społeczno-kulturowych i w sytuacji, gdy w niektórych ustawodawstwach rozwodowych na świecie (m.in. na Ukrainie, w Niemczech, Portugalii Chinach, Kanadzie, czy Australii) zrezygnowano z orzekania o winie rozkładu pożycia małżeńskiego, zasadne jest utrzymanie tej konstrukcji jurydycznej w prawie polskim, jako – z jednej strony – ujemnej przesłanki orzeczenia rozwodu, z drugiej zaś – kryterium różnicowania sytuacji prawnej rozwiedzionych małżonków (w szczególności w kwestii przesłanek, treści oraz zakresu obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami, czy ustalenia wielkości udziałów w majątku wspólnym), zaś – w razie pozytywnego rozstrzygnięcia tak postawionego problemu – doprecyzowanie pojęcia winy, mające na celu usprawnienie i uporządkowanie postępowania o rozwód.

Koncepcja badań opiera się nie tylko na dokonaniu wykładni przepisów regulujących pozytywne i negatywne przesłanki rozwodu (art. 56 § 1, 2 i 3 k.r.o.) oraz zagadnienie orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym (art. 57 § 1 i 2 k.r.o.), przy użyciu powszechnie uznanych metod wykładni, z uwzględnieniem dorobku nauki prawa i orzecznictwa, ale także na sformułowaniu konkretnych postulatów *de lege ferenda*, mających na celu maksymalne usprawnienie i uporządkowanie tego postępowania.

Podstawowym przedmiotem analizy są regulacje zawarte w obowiązującej obecnie ustawie z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tj. w szczególności w art. 56, art. 57 § 1 i 2 oraz art. 60 k.r.o.). Porównawczo omówione zostały także regulacje zawarte w projekcie Prawa Małżeńskiego z dnia 28 maja 1929 r. oraz poprzednio obowiązujących, powojennych polskich aktach prawnych, tj. w dekreście z dnia 25 września

1945 r. – Prawo małżeńskie oraz w ustawie z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny. Praca zawiera również komparatystyczne odniesienie do wybranych ustawodawstw państw obcych (Anglii i Walii, Belgii, Czech, Estonii, Finlandii, Francji, Hiszpanii, Kolumbii, Malty, Niemiec, Portugalii, Rumunii oraz Ukrainy), w których przyjęto różne systemy rozwodowe (takie jak: system bezwzględnych przyczyn rozwodowych; system mieszany, w tym system względnych przyczyn rozwodowych; system klauzuli rozkładu pożycia; system rozwodu za porozumieniem małżonków; system rozwodu *repudium*). Uwzględniono również bogaty dorobek doktryny prawniczej (polskich, jak i zagranicznych teoretyków prawa) oraz poglądy prezentowane w judykaturze. Wnikliwej analizie poddano orzecznictwo Sądu Najwyższego, ukształtowane nie tylko na gruncie aktualnego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1964 r., ale również poprzednio obowiązujących aktów prawnych (tzn. od lat 20. XX wieku), ponieważ – w przekonaniu autorki – pomimo zaistniałych w Polsce niewątpliwych przemian społeczno-kulturowych nie straciło ono – co do zasady – na swej aktualności.

Hipoteza główna rozprawy została sformułowana następująco: utrzymanie konstrukcji jurydycznej winy rozkładu pożycia małżeńskiego, jako elementu polskiego systemu rozwodowego, jest uzasadnione ze względów społeczno-kulturowych, światopoglądowych oraz aksjologicznych. Istnieje jednak potrzeba istotnej modyfikacji przepisów regulujących rozstrzyganie o winie zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Zakłada się również, że pojęcie winy w prawie rodzinnym (rozwodowym), ze względu na jej istotę, znaczenie i funkcje powinno być rozumiane autonomicznie, a zatem wina rozkładu pożycia nie może być utożsamiana z winą, rozumianą w sposób identyczny, w jaki jest ona pojmowana na gruncie przepisów o odpowiedzialności odszkodowawczej (jako przesłanka tej odpowiedzialności). Zachodzi również wyraźna potrzeba subiektywizacji winy w prawie rozwodowym.

Podstawowymi metodami badawczymi zastosowanymi przez autorkę były: metoda formalno-dogmatyczna (obejmująca przede wszystkim analizę logiczno-językową tekstu prawnego), metoda historyczno-opisowa oraz metoda komparatystyczna (analiza prawno-porównawcza wybranych systemów prawnych państw obcych). Metoda formalno-dogmatyczna obejmuje interpretację przepisów prawnych przy uwzględnieniu powszechnie uznanych metod wykładni prawa (w szczególności derywacyjnej koncepcji wykładni M. Zielińskiego), analizę orzecznictwa sądów krajowych i zagranicznych oraz poglądów doktryny. Metoda historyczno-opisowa pozwala na analizę funkcjonowania elementów prawa w systemie prawa zarówno obecnie, jak i w przeszłości i uświadamia, że

uświadamia, że przedmiot badań jest tylko wycinkiem złożonego systemu, który kształtował się przez lata. Metoda komparatystyczna odnosi się do wybranych systemów prawnych państw obcych. Zasadniczo celem zastosowania analizy porównawczej jest nie tylko proste zestawienie określonych systemów, porządków prawnych, czy kultur prawnych, ale poszukiwanie możliwego rozwoju własnego prawa i myśli prawnej. Dla wielopłaszczyznowego i komplementarnego poznania prawa konieczne jest bowiem porównywanie i przeciwstawianie, ponieważ prowadzi ono do dokładniejszego rozpoznania natury prawa w jego uwarunkowaniach czasowych, społecznych i kulturowych.

Dodatkowo, dla wzmocnienia argumentacji podczas dokonywania oceny obowiązującej regulacji prawnej, wykorzystane zostały również metody empiryczne, tj. metody socjologiczne badania prawa. W ramach tych metod przeprowadzono badanie ankietowe metodą sondażową, polegające na analizie opinii sędziów, wyrażanych podczas wypełniania standaryzowanego kwestionariusza ankiety. Celem badania adresowanego do sędziów, będących doświadczonymi orzecznikami w sprawach rozwodowych i stosujących na co dzień przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, było przede wszystkim uzyskanie informacji o charakterze sprawozdawczym, a następnie dokonanie interpretacji uzyskanych wyników oraz sformułowanie na tej podstawie wniosków (postulatów) *de lege ferenda*. W przekonaniu autorki, wykorzystanie anonimowych opinii ekspertów orzekających w sprawach rozwodowych w różnych sądach okręgowych na terenie całej Polski może pozytywnie wpłynąć na jakość stosowania obowiązujących regulacji prawnych, jak również przyczynić się do zidentyfikowania tych obszarów, które niewątpliwie wymagają pilnej interwencji ustawodawcy.

Przeprowadzona w pracy kompleksowa analiza obowiązującej regulacji prawnej dotyczącej zagadnienia winy rozkładu pożycia małżeńskiego, w świetle poglądów prezentowanych zarówno w doktrynie, jak i w judykaturze, doprowadziła do sformułowania następujących postulatów *de lege ferenda*. W pierwszej kolejności wskazać należy, że – w przekonaniu autorki – konstrukcja jurydyczna winy rozkładu pożycia powinna być w prawie rodzinnym utrzymana, lecz nie jako negatywna przesłanka rozwodowa, a okoliczność wpływająca na skutki orzeczenia rozwodu, w szczególności na przesłanki, zakres i czasokres obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami. Jest to związane z bardzo silnym zakorzenieniem winy w sferze społecznej i kulturowej. Stanowi ona niewątpliwie wyraz dezaprobaty dla małżonka, którego zawinione zachowanie prowadzi do rozpadu związku małżeńskiego. Jej analiza jest zatem

dokonywana z uwzględnieniem powszechnie przyjętych w polskim społeczeństwie norm pozaprawnych, w tym norm moralnych. Pożądane wydaje się jednak doprecyzowanie, wysublimowanie, czy też uelastycznienie pojęcia winy rozkładu pożycia, ponieważ nie jest trafna obecna regulacja k.r.o., która nie wprowadza rozróżnienia stopnia winy małżonków na „winę mniejszą” i „winę większą”. Stąd też autorka postuluje wprowadzenie – obok istniejącego pojęcia „małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia” – dodatkowo określenia „małżonka w przeważającym stopniu winnego rozkładu pożycia”. Niezależnie od powyższego, w przekonaniu autorki, ustawodawca winien nadać większe znaczenie woli małżonków, zwłaszcza w kwestiach procesowych. Zasadą winno być odstąpienie przez sąd od orzekania o winie rozkładu pożycia, natomiast rozpatrywanie winy rozkładu pożycia winno następować jedynie na wyraźne żądanie małżonka, a nie – jak to ma miejsce obecnie – z urzędu. Niewątpliwie przyczyniłoby się to do ograniczenia wielu niekoniecznych czynności procesowych, a zwłaszcza długotrwałego, rozbudowanego i często destrukcyjnego dla stron postępowania dowodowego. W konsekwencji, w przypadku orzekania o winie rozkładu pożycia w postępowaniu rozwodowym (jak już wskazano powyżej, na wyraźny wniosek strony), autorka proponuje następujące rozwiązania w kwestii winy: 1) ustalenie, że jeden z małżonków ponosi wyłączną winę rozkładu pożycia, 2) ustalenie, że jeden z małżonków ponosi w przeważającym stopniu winę rozkładu pożycia, 3) ustalenie, że winni rozkładu pożycia są oboje małżonkowie, 4) ustalenie, że żaden z małżonków nie ponosi winy. Ponadto, w ocenie autorki, choć obowiązek alimentacyjny powinien być w dalszym stopniu powiązany z winą rozkładu pożycia, to jednak winien być ukształtowany nieco odmiennie, niż w obowiązującym stanie prawnym. Zasadne wydaje się w szczególności „oderwanie” obowiązku alimentacyjnego od stanu „niedostatku” rozwiedzionego małżonka, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia, bądź też „istotnego pogorszenia sytuacji materialnej małżonka niewinnego” po rozwodzie. Mianowicie autorka opowiada się za przyjęciem rozwiązania, w myśl którego małżonek, który nie został uznany za wyłącznie winnego rozkładu pożycia albo w przeważającym stopniu winnego rozkładu pożycia może domagać się alimentów od drugiego małżonka, jeżeli znajduje się – z przyczyn przez siebie niezawinionych (w szczególności takich jak: nieuleczalna, bądź przewlekła choroba, niepełnosprawność, trwała niezdolność do pracy) – w takiej szczególnej (wyjątkowej) sytuacji życiowej, która uniemożliwia mu pełne zaspokojenie we własnym zakresie wszystkich swoich usprawiedliwionych potrzeb.

W pracy uwzględniono stan prawny na dzień 30.06.2024 r.

Summary

The issue of divorce has repeatedly been the subject of interest of researchers representing various scientific disciplines – lawyers, sociologists, theologians and educators, as well as psychologists. This is undoubtedly because the issues of the permanence and breakdown of marriage are among the most important problems from the point of view of the functioning of both marriage and the family. According to publicly available statistics, the number of divorce cases is increasing every year, which makes this matter continuously relevant. In addition, the liberalisation of views, the decline in the spirituality of society and the increasing acceptance of various new (alternative) approaches to family formation are also conducive to seeing divorce as a widespread phenomenon, a consequence of an unsatisfactory relationship rather than an unequivocally dysfunctional state of affairs.

This dissertation is an attempt to comprehensively discuss the issue of fault for marital breakdown in divorce proceedings. It is one of the most difficult concepts to define in family law. Although the legislature used it in three provisions of the Family and Guardianship Code concerning divorce (i.e. Articles 56 § 3, 57 § 1 and 2 and 60 § 1,2 and 3 of the Family and Guardianship Code) and in one provision regulating the pronouncement of separation (Article 61³ § 2 of the Family and Guardianship Code), it did not even attempt to define it partially. The need to take up this extremely important issues is also due to the fact that until the date of commencement of work on this dissertation, the issue under analysis had not yet seen a comprehensive monographic study. The existing works either analyse in detail only some selected aspects related to the dissolution of matrimonial cohabitation (and in particular the substantive legal prerequisites for divorce pronouncement – positive or negative), or, even though they present them comprehensively – necessarily discuss them only in a selective and general way. Hence, the body of work of both the family law doctrine and the case law of the Supreme Court and the common courts on the analysis of fault (both in the substantive and procedural aspects) is quite modest, which makes it difficult to identify a dominant concept. Moreover, over the last few decades, an evolution of the catalogue of culpable prerequisites for marital breakdown is discernible. It is difficult to expect a stable, predictable, and therefore, fair case law of common courts in a situation where the science of law has failed to establish a convincing and comprehensive concept of the fault in marital breakdown and the principles of adjudicating it. What is particularly important, the role of the Supreme Court in this respect

is limited due to the fact that in divorce cases, the cassation appeal is currently inadmissible (Article 398² § 2 point 1 of the Code of Civil Procedure). Hence, a comprehensive look at the subject of fault for marital breakdown within the framework of a more comprehensive study makes it possible to discuss, deepen, analyse and evaluate many contentious issues in the literature and in the jurisprudence, which are still the subject of lively discussions today.

The author's idea was not only to conduct formal-dogmatic, historical and comparative research on the issue of fault in divorce proceedings, but also to formulate specific postulates *de lege ferenda* concerning both the very concept of fault in family law and the attribution of fault for the marital breakdown in divorce proceedings. Prior to the formulation of these postulates, a survey (with the use of a survey method) was conducted among judges adjudicating in divorce cases in all regional courts in Poland. The survey method was chosen for its ability to standardise and ensure transparency. In the context of a specific group of respondents such as judges, standardised questions allow for reliable and comparable data, which is essential for a thorough analysis. The questionnaires were distributed in a way that allowed the anonymity and independence of the judges to be preserved, which further increased the reliability and relevance of the data collected. The choice of this method also ensured flexibility and accessibility for respondents, given their workload and the need for confidentiality. The survey was conducted over several months (between 14 August 2023 and 30 April 2024), obtaining responses from thirty judges from various regional courts in Poland. The data collected was then statistically analysed using the PASW Statistics software (18 SPSS), allowing significant conclusions to be drawn regarding current practices of the attribution of fault in divorce proceedings.

This dissertation therefore takes into account both the theoretical and practical aspects. The aim was not only to provide a comprehensive interpretation of the current provisions of the Family and Guardianship Code, regulating the issue of attribution of fault in the breakdown of marital relations during divorce proceedings and to discuss the views formulated in this respect in the doctrine and judicature, but also to attempt to formulate specific postulates *de lege ferenda*. In particular, the aim of this dissertation is to try to answer the question whether, in the current socio-cultural realities and in a situation where in some divorce legislations around the world (e.g. in Ukraine, Germany, Portugal, China, Canada or Australia) the attribution of fault for marital breakdown has been abandoned, it is reasonable to maintain this juridical construction in Polish law as, on the one hand, a negative premise for pronouncing a divorce, and, on the other hand, a criterion for

differentiating the legal situation of divorced spouses (in particular as regards the prerequisites, content and scope of the alimony obligation between the divorced spouses or determining the amount of shares in joint property), while being - if the problem posed in this way is positively settled - a clarification of the notion of fault, aimed at streamlining and arranging the divorce proceedings.

The concept of the research is based not only on the interpretation of the provisions regulating the positive and negative grounds for divorce (Article 56 § 1,2 and 3 of the Polish Family and Guardianship Code) and the issue of attribution of fault in the breakdown of marital relations in divorce proceedings (Article 57 § 1 and 2 of the Polish Family Law Code), using universally recognised methods of interpretation, taking into account the achievements of legal science and jurisprudence, but also on the formulation of specific postulates *de lege ferenda* aimed at maximal improvement and arrangement of these proceedings. The main subject of the analysis is the regulations contained in the currently in force Act of 25 February 1964 – the Family and Guardianship Code (i.e. in particular Article 56, Article 57 § 1 and 2 and Article 60 of the Family and Guardianship Code). The regulations contained in the draft Marriage Law of 28 May 1929 and the previous, post-war Polish legal acts, i.e. the Decree of 25 September 1945 – the Marriage Law and in the Act of 27 June 1950 – the Family Code, have also been comparatively discussed. The dissertation also contains a comparative reference to selected legislation of foreign countries (England and Wales, Belgium, the Czech Republic, Estonia, Finland, France, Spain, Colombia, Germany, the Republic of Malta, Portugal, Romania and Ukraine), where different divorce systems have been adopted (such as: the system of absolute grounds for divorce; the mixed system, including the system of relative grounds for divorce; the system of marital breakdown clauses; the system of divorce by mutual consent of the spouses; the system of *repudium* divorce). The extensive body of legal doctrine (Polish as well as foreign legal theorists) and the views presented in the jurisprudence have also been taken into account. The case law of the Supreme Court, shaped not only on the grounds of the current Family and Guardianship Code of 1964, but also on the grounds of previously binding legal acts (i.e. since the 1920s) has been thoroughly analysed, because – in the author's opinion – despite the unquestionable socio-cultural changes that have taken place in Poland – in principle, it has not lost its relevance.

The main hypothesis of the dissertation was formulated as follows: maintaining the legal construct of fault for marital breakdown as an element of the Polish divorce system is justified for socio-cultural, world-view and axiological reasons. Even though a complete

release of the court from the obligation to attribute fault is not provided for, there is a need to modify significantly the provisions regulating the attribution of fault contained in the Family and Guardianship Code. It is also assumed that the notion of fault in family (divorce) law, due to its essence, importance and functions, should be understood autonomously, and therefore fault in the breakdown of the marriage cannot be equated with fault, understood in the same way as it is understood under the provisions on liability for damages (as a prerequisite for this liability). There is also a clear need for subjectivization of fault in divorce law.

The basic research methods used by the author were: the formal-dogmatic method (comprising, above all, the logico-linguistic analysis of the legal text), the historical-descriptive method and the comparative method (the comparative legal analysis of selected legal systems of foreign countries). The formal-dogmatic method encompasses the interpretation of legal provisions taking into account the commonly recognised methods of interpreting the law (in particular the derivational concept of interpretation by M. Zieliński), the analysis of the case law of domestic and foreign courts and the views of doctrine. The historical-descriptive method makes it possible to analyse the functioning of the elements of law in the system of law both now and in the past and makes one realise that the subject of research is only a fragment of a complex system that has been shaped over the years. The comparative method refers to selected legal systems of foreign countries. Essentially, the aim of applying comparative analysis is not simply to juxtapose specific systems, legal orders or legal cultures, but to search for the possible development of one's own law and legal thought. Indeed, for a multifaceted and complementary knowledge of law, comparison and juxtaposition are necessary, as they lead to a more accurate recognition of the nature of law in its temporal, social and cultural conditionality.

In addition, empirical methods, i.e. sociological methods of legal research, were also used to strengthen the argumentation when evaluating the current legal regulation. Within the framework of these methods, a survey was conducted by means of a questionnaire method, consisting in the analysis of the opinions of judges expressed while filling in a standardised questionnaire survey. The aim of the survey addressed to the judges, who are experienced in divorce cases and who apply the provisions of the Polish Family and Guardianship Code on a daily basis, was primarily to obtain information of a reporting nature, and then to interpret the results obtained and, on this basis, to formulate *de lege ferenda* conclusions (postulates). In the author's opinion, the use of anonymous opinions of experts adjudicating in divorce cases in various regional courts throughout

Poland may positively affect the quality of application of the existing legal regulations, as well as contribute to the identification of those areas which undoubtedly require urgent intervention of the legislature.

A comprehensive analysis of the current legal regulation concerning the issue of fault for marital breakdown, conducted in the dissertation in the light of the views presented both in the doctrine and in the judicature, has led to the formulation of the following *de lege ferenda* postulates. First of all, it should be pointed out that, in the author's opinion, the juridical construction of fault for marital breakdown should be maintained in family law, but not as a negative premise for divorce, but as a circumstance influencing the effects of pronouncing a divorce, in particular the prerequisites, scope and duration of the alimony obligation between the divorced spouses. It is linked to the very strong social and cultural rooting of fault. It undoubtedly constitutes an expression of disapproval of a spouse whose culpable behaviour leads to the breakdown of the marital relationship. Its analysis is therefore performed taking into account the extra-legal norms, including moral norms, commonly accepted in Polish society. However, it seems desirable to make the concept of fault for marital breakdown more precise, more sophisticated or more flexible, as the current regulation of the Polish Family and Guardianship Code, which does not distinguish between the degree of spouses' fault into "minor fault" and "major fault", is not accurate. Hence, the author postulates the introduction of – in addition to the existing concept of "spouse solely at fault for the marital breakdown" – the concept of "spouse predominantly at fault". Irrespective of the above, in the author's opinion, the legislature should give greater weight to the will of the spouses, especially in procedural matters. As a rule, the court should not decide whether the spouses are guilty of marital breakdown, and the examination of fault for marital breakdown should take place only at the express request of the spouse, and not – as is currently the case – *ex officio*. This would undoubtedly help to reduce many unnecessary procedural steps and, in particular, lengthy, extensive and often disruptive evidentiary proceedings for the parties. Consequently, in the case of the attribution of fault for the marital breakdown in divorce proceedings (as already indicated above, at the express request of a party), the author proposes the following solutions to the issue of fault: 1) establishing that one spouse is solely at fault for the breakdown of the marriage, 2) establishing that one spouse is predominantly at fault for the breakdown of the marriage, 3) establishing that both spouses are at fault for the breakdown of the marriage, 4) establishing that neither spouse is at fault. Moreover, in the author's opinion, although the alimony obligation should still be linked to the fault for the marital breakdown, it should

be shaped slightly differently than in the current legal position. In particular, it seems justified to “dissociate” the alimony obligation from the State of “privation” of the divorced spouse, who has not been declared solely guilty of the breakdown of the marriage, or the “material deterioration of the economic situation of the innocent spouse” after the divorce. Namely, the author is in favour of adopting a solution, according to which a spouse who has not been found as solely guilty of dissolution of the marriage or as being predominantly guilty of dissolution of the marriage may demand alimony from the other spouse, if he/she finds himself/herself – for reasons not attributable to him/her (in particular: incurable or chronic illness, disability, permanent inability to work) - in such a particular life situation that he/she is unable to fully meet all his/her justified needs on his/her own. The dissertation is in accordance with the state of law as at 30.06.2024.

Kwestionariusz badania ankietowego

- 1) Czy w Pani/Pana ocenie ilość spraw, w których przynajmniej jedna ze stron postępowania formułuje żądanie ustalenia winy współmałżonka w rozkładzie pożycia, zwiększyła się w ciągu ostatnich dziesięciu lat?
 - a) Zdecydowanie tak
 - b) Raczej tak
 - c) Raczej nie
 - d) Zdecydowanie nie
 - e) Trudno powiedzieć
- 2) W Pani/Pana ocenie w ilu % spraw formułowane jest (ostateczne) żądanie ustalenia w postępowaniu rozwodowym wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego Stron? (przez jedną, bądź obie strony postępowania)
 - a) 0 - 25 %
 - b) 26 - 50 %
 - c) 51 - 75 %
 - d) 76 - 100 %
- 3) W Pani/Pana ocenie w ilu % spraw postępowanie przed Sądem I instancji kończy się orzeczeniem o wyłącznej winie jednej ze Stron w rozkładzie pożycia małżeńskiego Stron?
 - a) 0 - 25 %
 - b) 26 - 50 %
 - c) 51 - 75 %
 - d) 76 - 100 %
- 4) W Pani/Pana ocenie w ilu % spraw wnoszona jest skutecznie apelacja/apelacje obu stron od wyroku rozwodowego w zakresie rozstrzygnięcia o winie Stron za rozkład pożycia małżeńskiego?
 - a) 0 - 25 %
 - b) 26 - 50 %
 - c) 51 - 75 %
 - d) 76 - 100 %
- 5) W Pana/Pani ocenie, w ilu % spraw Sąd Apelacyjny (orzekający jako Sąd odwoławczy) modyfikuje rozstrzygnięcie Sądu Okręgowego w przedmiocie winy w rozkładzie pożycia małżeńskiego Stron? (tzn. zmienia rozstrzygnięcie w przedmiocie winy, bądź uchyla rozstrzygnięcie w przedmiocie winy z przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Okręgowemu)?
 - a) 0 - 25 %
 - b) 26 - 50 %

- c) 51 - 75 %
- d) 76 - 100 %

- 6) Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, kto najczęściej domaga się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego?
- a) W przeważającej mierze kobiety
 - b) W przeważającej mierze mężczyźni
 - c) W jednakowym stopniu kobiety i mężczyźni
- 7) Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, kto najczęściej bywa uznawany ostatecznie przez Sąd za wyłącznie winnego rozkładu pożycia? (w prawomocnym wyroku Sądu Apelacyjnego, bądź Sądu Okręgowego)
- a) W przeważającej mierze kobiety
 - b) W przeważającej mierze mężczyźni
 - c) W jednakowym stopniu kobiety i mężczyźni
- 8) Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, jaka jest najczęściej wskazywana w pozwie/odpowiedzi na pozew/późniejszym piśmie procesowym zawiniona przyczyna rozkładu pożycia w danej grupie wiekowej (w każdej kolumnie proszę wskazać maksymalnie trzy przyczyny):

	Wiek obojga/co najmniej jednego z małżonków:		
	Do 40 roku życia	Między 41 a 60 r.ż.	Powyżej 60 r.ż.
Zdrada (fizyczna/emocjonalna)			
Agresja fizyczna/psychiczna			
Alkoholizm, narkomania i inne nałogi			
Uzależnienie od Internetu/gier komputerowych/seriali itp.			
Nieróbstwo			
Nieporozumienia na tle seksualnym			
Naganny stosunek do rodziny współmałżonka			
Opuszczenie/porzucenie współmałżonka			
Inne (jakie?)/proszę wskazać			

- 9) Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, jaka jest najczęściej wskazywana w uzasadnieniu wyroku Sądu I instancji zawiniona przyczyna rozkładu pożycia w danej grupie wiekowej (w każdej kolumnie proszę wskazać maksymalnie trzy przyczyny):

	Wiek obojga/co najmniej jednego z małżonków:		
	Do 40 roku życia	Między 41 a 60 r.ż.	Powyżej 60 r.ż.
Zdrada (fizyczna/emocjonalna)			
Agresja fizyczna/psychiczna			
Alkoholizm, narkomania i inne nalogi			
Uzależnienie od Internetu/gier komputerowych/seriali itp.			
Nieróbstwo			
Nieporozumienia na tle seksualnym			
Naganny stosunek do rodziny współmałżonka			
Opuszczenie/porzucenie współmałżonka			
Inne (jakie?)/proszę wskazać			

- 10) Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, czy uważa Pan/Pani, że uprawnienie do domagania się ustalenia wyłącznej winy drugiego małżonka w rozkładzie pożycia małżeńskiego powinno być w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym utrzymane?

- a) Bezwarunkowo tak
b) Tak, przy założeniu wprowadzenia określonych zmian w k.r.o. (uprzejmie proszę wskazać, jakich):

____.

c) Nie

- 11) Biorąc pod uwagę Pana/Pani doświadczenie sędziowskie, jaka jest Pana/Pani zdaniem najczęstsza przyczyna żądania ustalenia wyłącznej winy współmałżonka? (proszę wskazać nasilenie danej przyczyny)

	Bardzo często	Często	Trudno powiedzieć	Rzadko	Bardzo rzadko
Żądanie alimentów od małżonka wyłącznie winnego rozkładu pożycia					
Wykorzystanie wyroku z orzeczeniem o winie w innych toczących się postępowaniach (np. o podział majątku)					
Kwestie ambicjonalne (np. poczucie krzywdy, zemsta, chęć udowodnienia prawdy w Sądzie itp.)					
Taktyka procesowa (domaganie się ustalenia wyłącznej winy					

również przez stronę przeciwą)					
Inne (jaki?)/proszę wskazać					

12) Czy ma Pan/Pani jakieś postulaty odnośnie pożądanej ingerencji ustawodawcy w brzmienie przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego regulujących kwestię orzekania o winie w rozkładzie pożycia małżeńskiego w postępowaniu rozwodowym?

a) Zdecydowanie tak (uprzejmie proszę wskazać, jakie to postulaty)

b) Nie, uważam, że obecnie obowiązująca regulacja k.r.o. dotycząca winy rozkładu pożycia odpowiada obecnym realiom i nie wymaga żadnej ingerencji ze strony ustawodawcy

Dziękuję uprzejmie za wzięcie udziału w badaniu i wypełnienie ankiety.